УНИВЕРЗИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ — СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ — СКОПЈЕ

ЗБОРНИК
во чест на
БЛАЖЕ КОНЕСКИ

СКОПЈЕ 1984

ЗБОРНИК ВО ЧЕСТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

UNIVERSITY „KIRIL AND METHODIJ" — SKOPJE
FACULTY OF PHILOLOGY — SKOPJE

FESTSCHRIFT for BLAŽE KONESKI

ON THE OCCASION OF HIS SIXTIETH BIRTHDAY

SKOPJE 1984

УНИВЕРЗИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ — СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ — СКОПЈЕ

З Б О Р Н И К
во чест на
БЛАЖЕ КОНЕСКИ
ПО ПОВОД ШЕЕСЕТГОДИШНИНАТА

СКОПЈЕ 1984

Изданиево е финансирано од: ОСИЗ на научните дејности, РСИЗ за култура и од Ректоратот на Универзитетот „Кирил и Методиј“ — Скопје

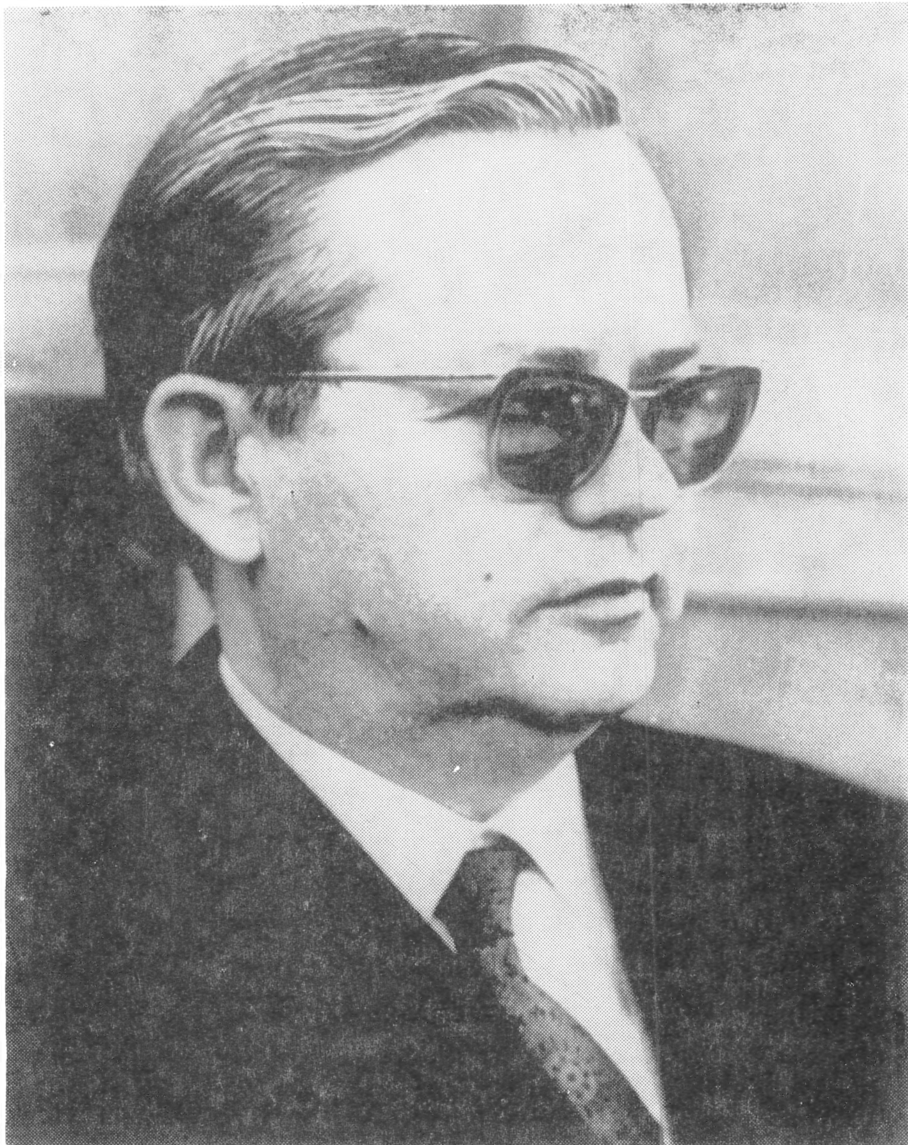

ПОЧИТУВАН И ДРАГ ПРОФЕСОРЕ КОНЕСКИ!

ОДБЕЛЕЖУВАЈЌИ ЈА НА ОВОЈ НАЧИН 60-ГОДИШНИНАТА ОД ВАШЕТО РАЃАЊЕ, ВАШИТЕ УЧЕНИЦИ, КОЛЕГИ И ПРИЈАТЕЛИ ВИ ГО ПОСВЕТУВААТ ОВОЈ ЗБОРНИК ОД ФИЛОЛОШКИ, ЛИНГВИСТИЧКИ, КНИЖЕВНО-ИСТОРИСКИ, КНИЖЕВНО-КРИТИЧКИ И ДРУГИ ТРУДОВИ ВО ЗНАК НА ИСКРЕНА ПОЧИТ И ПРИЗНАНИЕ ЗА ВАШЕТО ПЛОДОТВОРНО И ДРАГОЦЕНО ДЕЛО ВО НАУКАТА И ВО ПЕДАГОШКАТА ДЕЈНОСТ И ВИ ПОЖЕЛУВААТ ВО ДОБРО ЗДРАВЈЕ ДА ПРОДОЛЖИТЕ СО ВАШАТА НАУЧНА РАБОТА УШТЕ МНОГУ, МНОГУ ГОДИНИ.

ПРИЛОГ КОН БИБЛИОГРАФИЈАТА НА ТРУДОВИТЕ НА АКАДЕМИКОТ БЛАЖЕ КОНЕСКИ

I. ЛИНГВИСТИКА

Св. Климент Охридски и славјанската просвета. — Нова Македонија — Скопје, 8.XII 1945.

Македонската литература и македонскиот литературен јазик. — Скопје : Култура, 1945. — 38 стр.

Одживеднитe речнички елементи во нашиот јазик. — Нов ден — Скопје, 1945, I, 3, стр. 3—8.

Една македонска книга. — Нова Македонија — Скопје, 1945, II 164. — За книгата на К. П. Мисирков: „За македонцките работи".

За македонскиот литературен јазик. — Нова Македонија — Скопје, 3.VI 1945.

Одживеанитe речнички елементи во нашиот јазик. — Македонска мисъл — София, 1946, I, 5—6, стр. 283—286.

Белешки за речникот на нашиот јазик. — Нов ден — Скопје, 1946, II, 7—8, стр. 35—50.

Треба да се збира фолклорен и речнички материјал — Нова Македонија — Скопје, 3.II 1946.

За повеќе логика. — Нов ден — Скопје, 1947, III, 8—10, стр. 96—100.

Makedonska književnost i makedonski književni jezik. — Mladost — Beograd, 1947, 5, str. 62—67.

Вук Караџиќ : по повод на неговата прослава. — Нов ден — Скопје, 1947, III, 7, стр. 3—8.

По повод најновиот напад на нашиот јазик. — Скопје : Земски одбор на НР Македонија, 1948. — 48 стр.

Загубата на интервокалното в во западномакедонските говори. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1948, 1, стр. 111—128.

Критика на некои наши преводи. — Нов ден — Скопје, 1948, IV, 1—2, стр. 139—146; 4, стр. 95—98.

За нашиот литературен јазик. — Поезија и проза за младите. — Скопје : Нопок, 1949, стр. 26—34.

Прилепскиот говор. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1949, 2, стр. 245—301.

Два прилоїа кон историјата на македонскиот јазик. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1949, 2, стр. 305—312.

Македонски правопис со правописен речник / Блаже Конески и Крум Тошев. — Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија. 1950. — 175 стр.

Една одломка од XIII век — споменик на Охридската школа. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1950, 3, стр. 1—15.

Грешењето во акцентот. — Македонски јазик — Скопје, 1950, I, 7, стр. 141—144.

За донесувањето на македонската азбука и правопис. — Македонски јазик — Скопје, 1950, I, 5, стр. 99—104.

За падежите. — Македонски јазик — Скопје, 1950, I, 8, стр. 165—172.

Предлогот в, во. — Македонски јазик — Скопје, 1950, I, 3, стр. 51—59.

Употребата на релативните заменки: што, кој што итн. — Македонски јазик — Скопје, 1950, I, 1, стр. 11—15; 2, стр. 32—39.

Употребата на релативните заменки: што, кој што итн. — Нов ден — Скопје, 1950, VI, 1—2, стр. 25—34.

Театарот и македонскиот јазик : пред прославата на петгодишнината на Македонскиот народен театар. — Нова Македонија — Скопје, 28.IV 1950 г.

Уште еднаш за релативните заменки. — Македонски јазик — Скопје, 1950, I, 6, стр. 124—127.

Македонскиот литературен јазик денеска. — Социјалистичка зора — Скопје, 1950, II, 1, стр. 1—22.

Македонскиот литературен јазик денеска. — Просветно дело — Скопје, 1950, VI, 6, стр. 4—5; 7, стр. 4—5.

Македонскиот литературен јазик денеска. — Нова Македонија — Скопје, 17, 18, 19 и 20.V 1950.

Акцентот на туѓите зборови. — Македонски јазик — Скопје, 1951, II, 1, стр. 1—5.

Еден охридски текст од 19 век. — Македонски јазик — Скопје, 1951, II, 5, стр. 97—102.

Побѫжда — Побоужда. — Македонски јазик — Скопје, 1951, II, 9—10, стр. 217—220.

Преминување на акцентот од именката врз предлогот. — Македонски јазик — Скопје, 1951, II, 7, стр. 145—162; 8, стр. 169—173; 9—10, стр. 193—200.

Борба за македонски књижевни језик. — Политика — Београд, 27.XII 1951.

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел I: Увод. За гласовите. За акцентот. — Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија, 1952. — 188 стр.

За македонскиот литературен јазик. — Скопје : Кочо Рачин, 1952. — 92 стр.

Од историјата на македонскиот јазик / Б. Конески, Х. Поленаковиќ /и др./. — Скопје : „Нова Македонија", 1952. — 70, [2] стр.

Македонски језик. — Југославија — Београд, 1952, стр. 19—20.

Професорот Мирчев против македонскиот правопис. — Македонски јазик — Скопје, 1952, III, 6, стр. 121—134.

Професорот Мирчев против македонскиот правопис. — Социјалистичка зора — Скопје, 1952, IV, 3, стр. 6.

За правната и економската терминологија. — Македонски јазик — Скопје, 1952, III, 4, стр. 90—92.

Македонскиот литературен јазик во Народноослободителната војна. — Нова Македонија — Скопје, 14.IX 1952.

Македонскиот литературен јазик во периодот меѓу двете светски војни. — Нова Македонија — Скопје, 7.IX 1952.

За речникот на македонскиот јазик. — Нова Македонија — Скопје, 21.IV 1952.

Јазикот на дамаскините. — Нова Македонија — Скопје, 22.VI 1952.

Глаголска придавка. — Македонски јазик — Скопје, 1953, IV, 7, стр. 145—156.

Граматиката на Ѓ. Пулевски. — Македонски јазик — Скопје, 1953, IV, 2, стр. 45—47.

Еден збор кај Г. Прличев. — Македонски јазик — Скопје, 1953, IV, 2, стр. 32—33.

За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик. — Македонски јазик — Скопје, 1953, IV, 8, стр. 169—173.

Horace G. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Skopje 1925. XII + 287, 8° + 1к. — Slovo — Zagreb, 1953, 3, str. 79—81.

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел II: За формите и нивната употреба. — Скопје: Просветно дело, 1954. — 252 стр.

Акцентите во еден текст од почетокот на 16 век. — Македонски јазик — Скопје, 1954, V, 1, стр. 80—102.

За неорганското х во македонскиот јазик. — Македонски јазик — Скопје, 1954, V, 2, стр. 198—201.

Сеѓере. — Македонски јазик — Скопје, 1954, V, 1, стр. 104—106.

Horace G. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Skopje 1925 XII + 287. 8° + 1к. — Литературен збор — Скопје, 1954, I, 3—4, стр. 189—192.

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел I: Увод. За гласовите. За акцентот. — Скопје : 'Просветно дело", 1957. — 157 стр.

Неколку белешки за јазикот на јужнословенските апостоли од првата редакција. — Beogradski međunarodni slavistički sastanak : (15—21. IX 1955). — Beograd : „Naučno delo", 1957, str. 595—598.

Развитак македонске лингвистике после ослобођења. — Beogradski međunarodni slavistički sastanak : (15—21.IX.1955). — Beograd : „Naučno delo", 1957.

Тројниот член. — Македонски јазик — Скопје, 1957, VIII, 1, стр. 26—28.

Затврднувањето на мекото л. — Македонски јазик | Скопје, 1957, VIII, 1, стр. 28—31.

Материјали за преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ. — Македонски јазик — Скопје, 1957, VIII, 2, стр. 173—220.

Словата на Јоана Егзарха. — Македонски јазик — Скопје, 1957, VIII, 1, стр. 13—25.

Македонски језик. — Политика — Београд, 22.IX 1957.

Македонски речник. — Комунист — Скопје, 26.VII 1957.

О развитку македонског књижевног језика. — Просвјетни рад — Титоград, 1.XI 1957.

О развитку македонског књижевног језика. — Јужнословенски филолог — Београд, 1958, XXIII, 1—4, стр. 39—44.

За некои стилски синтези во развитокот на македонскиот литературен јазик. — Литературен збор — Скопје, 1958, V, 1, стр. 1—10.

Ciro Giannelli et André Vaillant, Un lexique macédonien du XVIe siècle. — Македонски јазик — Скопје, 1958, IX, 1—2, стр. 158—160.

Књижевни језик. — Политика — Београд, 30.III.1958.

Значајан споменик македонског језика : (о књизи Крсте Мисиркова „За македонцките работи" објављеној у Софији 1903). — Политика — Београд, 30.VIII.1959.

Вопрос македонского литературного языка в XIX и в начале XX столетий. — О македонском литературном языке. — Београд : Југославија, 1959.

The Problems of the Macedonian Literary Language during the Nineteenth and Early Twentieth Century. — The Macedonian Literary Language — Beograd : Jugoslavija, 1959, str. 9—16.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања / составиле: Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски ; редактор Блаже Конески. — I: А — Н. — Скопје: Институт за македонски јазик, 1961. — 510 стр.

Македонскиот литературен јазик. — Народна Република Македонија. — Скопје: Здружение на новинарите на Народна Република Македонија, 1961, [2] стр.

Македонский литературный язык. — Народная Республика Македония. — Скопье : Союз журналистов Народной Республики Македонии, 1961, [2] стр.

Makedonski književni jezik. — Narodna Republika Makedonija. — Skopje : Udruženje novinara Narodne Republike Makedonije, 1961, [2] str.

The Macedonian Literary Language. — Peoples Republic of Macedonia. — Skopje : Journalist's Society of Macedonia, 1961, [2] str.

Прашањето за македонскиот литературен јазик во XIX и почетокот на XX век. — Народна просвета — Скопје, 21.III 1961; 4.IV 1961

За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик. — Македонски јазик — Скопје, 1962—63, XIII—XIV. 1—2, стр. 5—15.

The Development of the Macedonian Literary Language. — Југословенско-американски колоквиум : Охрид, 1962. — Скопје 1963.

Les formes du type popata, kon'ata. — Revue des études slaves — Paris, 1964, 40, str. 119—121.

Изместување на синтетичката деклинација. — Литературен збор — Скопје, 1964, XI, 5, стр. 3—10.

Божо Видоески: Кумановскиот говор. Институт за македонски јазик — Скопје, посебно издание, книга 3, Скопје 1962, стр. 345. — Македонски јазик — Скопје, 1964, XV, 1—2, стр. 225—229.

Историја на македонскиот јазик. — Скопје ; Београд : Кочо Рацин : Просвета, 1965. — 102 стр.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања / составиле: Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски; редактор Блаже Конески. — II : О — П. — Скопје : Институт за македонски јазик, 1965. — 595 стр.

Афирмација на македонскиот јазик. — Литературен збор — Скопје, 1965, XII, 3, стр. 1—9.

Афирмација на македонскиот јазик. — Нова Македонија — Скопје, 17.I 1965.

Афирмација македонског језика. — Политика — Београд, 21.III 1965.

Текстови за вежби по историја на македонскиот јазик. — Скопје : [Катедра за јужнословенски јазици], 1965. — [189] стр.

За македонскиот литературен јазик. — Нова Македонија — Скопје, 6.VI 1965.

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел I и II. — 2 изд. — Скопје : „Просветно дело", 1966. — 349 стр.

Историја македонског језика. — Скопје ; Београд : Кочо Рацин : Просвета, 1966. — 202 стр.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања / составиле: Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски ;

редактор Блаже Конески. — III : Р — Ш. — Скопје : Институт за македонски јазик, 1966. — 606 стр.

Македонски текстови 10—20 век / составиле Блаже Конески и Оливера Јашар-Настева. — Скопје : Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, 1966. — 175 стр.

Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne / Blaže Koneski, Olivera Jašar-Nasteva. — Die Welt der Slaven — Köln — Wien, 1966, XI, 1—2, str. 172—175.

Научната дејност на проф. д-р Васо Томановиќ. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1966, 17—18, стр. 5—13.

О македонском језику. — НИН — Београд, 2.I 1966.

Македонски песнички језик. — Борба — Београд, 28, 29 и 30.XI 1966.

Rreth gjuhës Maqedonishte. — Jehona — Skopje, 1966, 1—2, str. 107—116.

За македонскиот литературен јазик. — Скопје : Култура, 1967. — 273 стр. — (Избрани дела во седум книги).

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел I и II. — Скопје : Култура, 1967. — 552 стр. — (Избрани дела во седум книги).

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел I и II. — Скопје : Култура, 1967. — 552 стр.

Историја на македонскиот јазик. — Скопје : Култура, 1967. — 241 стр. — (Избрани дела во седум книги).

О языке македонской народной поэзии. — To honor Roman Jakobson. — The Hague : Mouton, 1967, str. 1064—1067.

Јазикот на македонската народна поезија. — Македонски јазик — Скопје, 1967, XVIII, стр. 5—39.

Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици. — Скопје : Култура, 1968. — 35 стр.

Македонский язык в развитии славянских литературных языков / превод Т. Гнуни. — Скопје : Култура, 1968. — 38 стр.

Makedonski jezik u razvoju slavenskih književnih jezika / prevod Petar Kepeski. — Zagreb : Stvarnost, 1968. — 30 str.

The Macedonien Language in the Development of the Slavonic Literary Languages / Translated by Ivanka Koviloska-Poposka and Graham W. Reid. — Skopje : „Kultura", 1968. — 40 str.

Le macédonien dans l'évolution des langues littéraires slaves / Traduit du macédonien D-r Božidar Nastev. — Skopje : „Kultura", /1968/. — 38 str.

Makedonski jezik u razvoju slovenskih književnih jezika. — Odjek — Sarajevo, 1—15.V 1968.

Distribution des balkanismes en macédonien / B. Koneski, B. Vidoeski, O. Jašar-Nasteva. — Actes du Premier Congrès International des études balkaniques et Sud-est Européennes : (Sofia, 26.8. — 1.9.1968.) — VI : Linguistique. — Sofia : Académie Bulgare des sciences, 1968, str. 517—546.

Диференцијација и поларизација на морфемите во македонскиот јазик. — Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага. — Скопје : Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, 1968, стр. 29—34.

За тврдата и меката промена на именките од женски род во словенските јазици. — Зборник за филогију и лингвистику — Нови Сад, 1968, XI, стр. 119—122.

Јазикот на македонската народна поезија. — Предавања [на] I семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 21.8. – 7.9.1968. — Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј", 1968, 7 стр.

Зборот и фонетските промени. — Пристапни предавања, прилози и библиографија на првите членови на МАНУ — Скопје, 1969, стр. 61—65.

Црковнословенскиот јазик на фреските во Македонија. — Предавања [на] II семинар за македонски јазик, литература и култура: Охрид, 28.8. — 13.9.1969. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1969, 7 стр.

Димни Марко и димна гора. — Прилози МАНУ: Одделение за општествени науки — Скопје, 1970, I, 1, стр. 5—10.

Меѓусебните контакти во народната поезија / Б. Конески, О. Јашар-Настева, Б. Настев. — Културен живот — Скопје, 1970, XV, 8—9, стр. 18—21.

Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques / B. Koneski, B. Nastev, O. Jašar-Nasteva. — Balcanica — Beograd, 1970, I, str. 13—22.

Црковнословенскиот јазик на фреските во Македонија. — Симпозиум 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски : Скопје — Штип, 23—25 мај 1969. — Том 2. — Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1970, стр. 97—109.

Глаголицата и кирилицата во средновековната писменост во Македонија. — Предавања [на] III семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 20.8. — 3.9.1970. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1970, 3 стр.

Јазикот на македонската народна поезија. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1971. — 108 стр.

Варианты церковнославянского языка в Македонии в первой половине XIV в. — Исследования по славянскому языкознанию : Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна. – Москва : Наука, 1971, стр. 75—78.

За Храбровата апологија и за зборот боукарь во неа. — Studia paleoslovenica. — Praha : Academia, 1971, str. 175—178.

Јазичниот контакт меѓу македонската народна и уметничка поезија. — Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид, 19.VIII — 2.IX 1971. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1971, стр. 5—21.

Името на градот Битола. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1971, 23, стр. 441—445.

Меѓусебните контакти во народната поезија / Б. Конески, О. Јашар-Настева, Ѓ. Настев. — Нова Македонија — Скопје, 1—6. II 1971.

Македонски текстови 10—20 век / составиле Блаже Конески и Оливера Јашар-Настева. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1972. — 164 стр. : 14 илустр.

Праславянские сочетания čr-, čr̥- в *македонском языке.* — Русское и славянское языкознание : к 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова. — Москва : Наука, 1972, стр. 131—134.

Факторот на традицијата во развитокот на македонскиот литературен јазик. — Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 11.VIII — 30.VIII 1972. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1972, стр. 7—10.

Факторот на традицијата во развитокот на македонскиот литературен јазик. — Современост — Скопје, 1972, XXII, 6, стр. 509—512

Факторот на традицијата во развитокот на македонскиот литературен јазик. — Нова Македонија — Скопје, 16.VIII 1972.

За еден прилепски ракопис од средината на XIX век. — Македонски јазик — Скопје, 1972, XXIII, стр. 113—115.

Starostlivosť o makedónsky spisovný jazyk. — Kultúra slova — Bratislava, 1972, VI, 5, str. 133—136.

Поздрав до јубиларот. — Македонски јазик — Скопје, 1972, XXIII стр. 5—6. — По повод 60-годишнината од раѓањето на Крум Тошев.

За народниот речитатив во јужнословенската средина. — Slavic Poetics : Essays in Honor of Kiril Taranovsky. — The Hague : Mouton, 1973, str. 261—265.

За некои појави во лексиката на македонскиот говорен и писмен јазик. — Говорните форми и словенските литературни јазици : материјали од Второто заседание на Меѓународната комисија за словенските литературни јазици. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1973, стр. 143—145.

Карактеристики на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик. — Предавања на VI семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје — Охрид, 16.VII — 31.VII 1973. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1973, стр. 1—9.

Традиционалните елементи и иновации во јазикот на македонската народна поезија. — Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава. — Скопје : Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, 1973, стр. 45—49.

Лексеме у блокираној позицији. — Јужнословенски филолог — Београд, 1973, XXX, 1—2, стр. 383—385.

Развојот и афирмацијата на словачкиот литературен јазик. — Нова Македонија — Скопје, 15.IX 1973.

Языковые связи македонской поэзии с фольклором. — Исследования по славянской филологии: сборник, посвещенный памяти академика В. В. Виноградова. — Москва : Университет, 1974, стр. 33—39.

Лексиката на македонскиот литературен јазик и македонската лексикографија. — Предавања на VII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје — Охрид, 15.VIII—31.VIII 1974. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1974, стр. 11—17.

„Хождение Богородици по мукам" во македонски препис од XIX век. — Македонски јазик — Скопје, 1974, XXV, стр. 55—70.

За некои црковнословенски елементи во усната традиција во Македонија во XIX век. —Slovanské spisovné jazyky v době obrození. — [Praha] : Universita Karlova, 1974, str. 63—66.

The Macedonian Dictionary. — Review of National Literatures — New York, 1974, V, 1, str. 25—36.

Les contacts entre les parlers macédoniens et albanais / B. Koneski O. Jašar-Nasteva, B. Vidoeski. — Publié à l'occasion du Troisième Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes à Bucarest. — Skopje : Séminaire de langue macédonienne, littérature et culture, 1974, str. 1—15.

The Macedonian Language. — The Socialist Republic of Macedonia. — Skopje : Macedonian Review, 1974, str. 69—73.

The Macedonian Language in the Development of the Slavonic Literary Languages. — Macedonian Review — Skopje, 1974, IV, 2, str. 120—135

Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија. — Скопје: Македонска книга, 1975. — 141 стр.

A Contribution to the Development of the Macedonian National Liberation Mouvement. — Macedonian Review — Skopje, 1975, V, 3, str. 226—230.

Признавањето на јазичната самостојност — само компонента од признавањето на една нова нација. — Нова Македонија — Скопје, 8.VI.1975.

Развитокот на современиот македонски литературен јазик. — Нова Македонија — Скопје, 25, 26, 27 и 28.IX 1975.

Како работевме на азбуката и правописот. — Просветен работник — Скопје, 27.IV 1975.

Dilin varličini tanimak — yeni bir ulusun varličini tanimak demektir. — Birlik — Skopje, 12.VI 1975.

Njohja e pavaresise gjuhesore — vetem komponente e njohjes se nje kombi te ri. — Flaka e vëllazërimit — Skopje, 11.VI 1975.

Граматика на македонскиот литературен јазик. — Дел I и II. — Скопје : Култура, 1976. — 551 стр.

Sedmočislenici. — Slovo — Zagreb, 1976, 25—26, str. 185—190.

А. Белић о секундарним вокалима у македонском. — Зборник радова о Александру Белићу. — Београд : Српска академија наука и уметности, 1976, стр. 153—158.

Белешки за Добромировото еванѓелие. — Прилози МАНУ : Одделение за лингвистика и литературна наука — Скопје, 1976, I, 1—2, стр. 5—9.

За редукцијата на неакцентираните вокали. — Прилози МАНУ : Одделение за лингвистика и литературна наука — Скопје, 1976, I, 1—2 стр. 57—61.

Канонизацијa на словенски светци во Охридската црква. — Прилози МАНУ : Оддление за лингвистика и литературна наука — Скопје, 1976, I, 1—2, стр. 63—72.

Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик. — Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето : реферати на Симпозиумот во Скопје, 22 и 23 април 1975. — Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1976, стр. 89—93

Што дава Добромировото еванѓелие за историјата на македонскиот јазик. — Годишен зборник на Филолошкиот факултет — Скопје, 1976, 2, стр. 13—22.

Fedele traduzione dell'opera dei Santi Cirillo e Metodo. — Gloria a San Cirillo — Skopje, 1976, str. 7—12.

The Macedonian Language. — Macedonian Review — Skopje, 1976, VI, 3, str. 225—228.

Istoriska fonologija na makedonskiot jazik. — Skopje /izd. avt./, 1977. — 133 str.

За некои варијантни форми во македонскиот литературсн јазик. — Prace Komisji Słowianoznawstwa : Wariancja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich — Warszawa, 1977, 38, str. 47—50.

О такозваном мешању назала. — Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića. — Sarajevo : ANUBiH, 1977, str. 163—168.

П. Зографски како граматичар. — Свечен собир посветен на 100-годишнината од смртта на Партенија Зографски : одржан на 22 ноември 1976. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1977, стр. 27—36.

За Станиславовиот пролог. — Прилози МАНУ : Одделение за лингвистика и литературна наука — Скопје, 1977, II, 1—2, стр. 5—23.

Еден опис на Дебарскиот округ од 80-те години на XIX век. — Прилози МАНУ : Одделение за лингвистика и литературна наука — Скопје, 1977, II, 1—2, стр. 25—58.

Slovník slovanské lingvistické terminologie : makedonské ekvivalenty / B. Koneski, R. Ugrinova-Skalovska [i dr.]. — Praha : Academia, 1977. — 553 str.

La lingua della letteratura slava antica in Macedonia. — Gloria a San Cirillo — Skopje, 1977, str. 13—31.

Слово за професорот Андре Вајан. — Македонски јазик — Скопје, 1977, XXVIII, стр. 222—224.

Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques / Bl. Koneski, Bož. Nastev et Oliv. Jašar-Nasteva. — Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-est Européens: (Athènes, 7—13 mai 1970). — Tome V: Linguistique et littérature. — Athènes : Association Internationale des Études du Sud-est Européens, 1978, str. 539—550.

Факторот на традицијата во развитокот на словенските литературни јазици во XIX и XX век. — Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб — Љубљана. — Скопје : Македонски славистички комитет, 1978, стр. 35—41.

Слоговые р и л в старославянском языке. — Восточнославянское и общее языкознание. — Москва: „Наука", 1978, стр. 3—6.

Кирилометодиевската традиција меѓу Јужните Словени во XVIII и XIX век. — Предавања на VIII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 7.VIII — 23.VIII 1975. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1978, стр. 11—15.

За редукцијата на неакцентираните вокали. — Предавања на X семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 5.VIII — 25.VIII 1977. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1978, стр. 15—21.

Факторот на традицијата во развитокот на словенските литературни јазици во XIX век. — Современост — Скопје, 1978, XXIX, 8—9, стр. 3—9.

Reconocimiento y no reconocimiento. — Cuestiones actuales del socialismo : revista mensuai Yugoslava — Beograd, 1978, XIV, 3, str. 69—72.

Recognition and Nonrecognition. — Socialists Thought and Practice : A Yugoslav Monthly — Beograd, 1979, XIX, 3, str. 67—70.

Reconnaissance et non reconnaissance. — Questions actuelles du socialisme : Revue mensuelle Yougoslave — Beograd, 1979, XXVIII, 3, str. 71—74.

Riconoscimento e negazione. — Questioni attuali del socialismo : rivista mensile Jugoslave — Beograd, 1979, IV, 3, str. 71—73.

Die Anerkennung und die Nichtanerkennung. — Sozialistische Theorie und Praxis : jugoslawische Monasschrift — Beograd, 1979, VI, 3, str. 72—75.

Признание и непризнание. — Социалистическая мысль и практика : югославский ежемесячный журналь — Београд, 1979, XVI, 3, стр. 71—74.

За руското влијание врз јужнословенските текстови од XIII—XIV век. — Opuscula Polono-Slavica. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Polska Akademia Nauk, 1979, str. 175—178.

Општ поглед врз фонолошкиот развиток на македонскиот. — Предавања на XI семинар за македонски јазик, литература и култура: Скопје и Охрид, 11.VIII — 31.VIII 1978. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1979, стр. 31—39.

Признавање и непризнавање. — Борба — Београд, 20.I 1979.

A Contribution to the Development of the Macedonian National Liberation Movement. — Kanadsko-makedonski glas : glasilo na obedineti Makedonci — Toronto, septemvri 1979, 5.

Предговор на редакторот. — Струшкиот говор : (според некои материјали од XIX век) / Крум Тошев ; рецензент Блаже Конески. — Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", 1979, стр. 5—6.

O Prologu Stanisława (mac. Stanislavoviot prolog). — Studia linguistica Polono-Jugoslavica — Wrocław — Warszawa — Kraków, 1980, I, str. 29—43.

Macedonian. — The Slavic Literary Languages : Formation and Development — New Haven, 1980, str. 53—63.

Личното име Емноста. — Втора југословенска ономастичка конференција : Скопје, 6—9 октомври 1977. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1980, стр. 155—156.

Факторот на времето во јазичните промени : (тези). — Предавања на XIII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 8.VIII — 29. VIII1980, — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1980, стр. 25—26.

Македонскиот писмен јазик во XIX век. — Погледи — Скопје, 1980, XVII, 6, стр. 40—43.

Македонското јазично прашање меѓу двете светски војни. — Просвета — Скопје, 27.III 1981.

La lingua macedone. — La Battana : numero speciale Macedonia — Rijeka, 1981, XVIII, 59, str. 11—19.

За македонскиот литературен јазик. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје : Култура, 1981. — 337 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. петта).

Граматика на македонскиот јазик : дел I и II. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје : Култура, 1981. — 551 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. шеста).

Историја на македонскиот јазик. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје: Култура, 1981. — 239 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. седма).

Јазични теми. — Скопје : Мисла, 1981. — 299 стр. — (Македонска книжевност : огледи).

II. ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА. ЕСЕИСТИКА

Кочо Рацин и Коле Неделковски. — Нова Македонија — Скопје, 10.VI 1945.

Проблеми на македонската литература. — Нов ден — Скопје, 1945, I, 1, стр. 16—20.

Максим Горки. — Нов ден — Скопје, 1946, II, 6, стр. 5—15.

Григор Прличев — „Сердарот“. — Нова Македонија — Скопје, 10.III 1946.

Како работел Рацин над „Белите мугри“. — Нов ден — Скопје, 1947, III, 4—5, стр. 21—39.

Његош — поет на слободата. — Нова Македонија — Скопје, 7.VI 1947.

Владимир Илич Ленин. — Нова Македонија — Скопје, 21.I.1947.

Трудот и литературата кај нас. — Нова Македонија — Скопје, 30.IV, 1 и 2.V. 1947.

За Рациновата работа „Богомилите“. — Нов ден — Скопје, 1948, IV, 6, стр. 34—39.

„Богомилите“ од Коста Рацин. — Драговитските богомили / Коста Рацин ; предговор Блаже Конески. — Скопје : Земски одбор на Народниот фронт на Македонија, 1948, стр. 3—7.

Нашата народна поезија како одраз на нашето национално ослободително движење. — Нов ден — Скопје, 1948, IV, 5, стр. 40—46.

Растежот на нашата литература по ослободувањето. — Нова Македонија — Скопје, 11.X 1948.

Македонските учебници од 19 век : еден прилог кон историјата на македонската преродба. — Скопје : Главен одбор на Народниот фронт на Македонија, 1949. — 99 стр.

Македонската литература во 19 век : краток преглед и текстови. — Скопје : Државно книгоиздателство на Македонија, 1950. — 101 стр.

Српската граѓанска лирика кај нас во првата половина на XIX век. — Нов ден — Скопје, 1950, VI, 7, стр. 1—5.

Пут македонске књижевности. — Књижевне новине — Београд, 31.I 1950.

Спомените на Исаија Мажовски. — Културен живот — Скопје, 1951, III, 4, стр. 1—2.

Еден препев на Жинзифов. — Културен живот — Скопје, 1951, III, 2, стр. 2.

Делото на Миладиновци. — Нова Македонија — Скопје, 28.I 1951.

Македонската литература во 19 век : краток преглед и текстови. — 2 изд. — Скопје : Државно книгоиздателство на НР Македонија, 1952. — 92, /4/ стр.

Забелешки во врска со песните на К. Миладинов. — Македонски јазик — Скопје, 1952, III, 1, стр. 16—22.

Његош — поет на слободата. — Нова Македонија — Скопје, 1.I 1952.

Ликот на Григор Прличев. — Современост — Скопје, 1953, III, 1—2, стр. 3—12.

Крсте П. Мисирков. — Македонија — Скопје, 1953, I, 6, стр. 24.

Марко Цепенков. — Современост — Скопје, 1954, IV, 3, стр. 181—193.

К. П. Мисирков : по случај 30-годишнината од смртта. — Македонски јазик — Скопје, 1956, VII, 1, стр. 1—8.

Писмата на К. Пејчиновиќа до кнез Милош. — Македонски јазик — Скопје, 1956, VII, 1, стр. 25—41.

Охридската книжевна школа. — Литературен збор — Скопје, 1956, III, 1, стр. 1—19.

О македонској књижевности : (о струјањима у савременој македонској књижевности). — Политика — Београд, 1, 2 и 3.V 1956.

Ohridska književna škola. — Slovo — Zagreb, 1957, 6—8, str. 177—194.

Еден учебник од Димитар Македонски. — Нова Македонија — Скопје, 11.X 1957.

Кон македонската преродба : македонски учебници од 19 век. — 2 изд. — Скопје : Институт за национална историја, 1959. — 99 стр.

Сто години на „Сердарот“. — Културен живот — Скопје, 1960, V, 2, стр. 44—46.

Towards the Macedonian Renaissance : Macedonian Text-Books of the Nineteenth Century / Translated by Ivanka Koviloska. — Skopje : Institut of National History, 1961. — 94 str.

Културната улога на Охрид. — Зборник на трудови. — Охрид: Народен музеј, 1961, стр. 3—5.

Кирил Пејчиновиќ — први македонски писац. — НИН — *Београд*, 1.I 1961.

Македонскиот Ѓорѓи (Горго) Пулевски. — Културен живот — Скопје, 1961, VI, 2, стр. 25—26.

Marko Cepenkov. — Danas — Beograd, 6.XII 1961.

Забелешки во врска со песните на К. Миладинов. — Книга за Миладиновци : 1862—1962 : зборник од статии и прилози. — Скопје : Кочо Рацин, 1962, стр. 197—202.

„Богомилите“ од Коста Рацин. — Книга за Рацин 1943—1963 : зборник од студии, статии и прилози. — Скопје : „Кочо Рацин“, 1963 стр. 104—108.

Како работел Рацин над „Белите мугри“. — Книга за Рацин 1943—1963 : зборник од студии, статии и прилози. — Скопје : „Кочо Рацин“, 1963, стр. 133—149.

Придонесот на Рацин за формирањето на македонскиот литературен јазик. — Трудбеник — Скопје, 16.VI 1963.

Рацин и македонскиот јазик. — Народен билтен — Титов Велес, 13.VI 1963.

Крсте Петков Мисирков. — Литературен збор — Скопје, 1963, X, 4—5, стр. 3—8.

Делото на К. П. Мисирков. — Нова Македонија — Скопје, 27. XII 1963.

Крсте П. Мисирков. — Современост — Скопје, 1964, XIV, 1, стр. 3—11.

Охридската книжевна школа. — Словенска писменост : 1050-годишнина на Климент Охридски. — Охрид : Народен музеј, 1966, стр. 57—60.

Еден говор на Григор Прличев од 1866 година. — Македонски јазик — Скопје, 1966, XVII, 1—2, стр. 205—216.

Климент Охридски. — Књижевност и језик — Београд, 1966, XIV, 4, стр. 335—342.

Климент Охридски. — Современост — Скопје, 1966, XVI, 7, стр. 579—589.

Климент Охридски. — Литературен збор — Скопје, 1966, XIII, 5, стр. 1—7.

Климент Охридски. — Културен живот — Скопје, 1966, XI, 7, стр. 5—9.

Делото на Климент Охридски. — Студентски збор — Скопје, 30. IX 1966.

Делото на Климент Охридски. — Нова Македонија — Скопје, 11.IX 1966.

Културна и историска улога на св. Климент Охридски. — Весник на Македонската православна црква — Скопје, 1966, VIII, 4—5, стр. 121—124.

Snažno djelo. — Telegram — Zagreb, 9.IX 1966. — O P. P. Njegošu.

За македонската литература. — Скопје : Култура, 1967. — 206 стр. — (Избрани дела во седум книги).

Климент Охридски. — Encyclopaedia moderna — Zagreb, 1967, str. 184—188.

Климент Охридски. — Иселенички календар — Скопје, 1967, стр. 42—49.

Clement d'Ohrid : discours prononcé a la commemoration solennelle de l'anniversiare de sa mort. — Skopje : Makedonska kniga, 1968. — 96 str.

Кирил Пејчиновиќ. — Слово за празниците : (од „Огледало) Кирил Пејчиновиќ ; [предговор] Блаже Конески. — Скопје: „Култура" 1968, стр. 7—55.

Стихови на глас трпезечки. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1970, 22, стр. 373—376.

Цитати од народната во уметничката македонска поезија. — Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus. — München : R. Trofenik, 1971, str. 355—362.

Беседи и огледи. — Скопје : Македонска книга, 1972. — 130 стр.

За Јоаким Крчовски и неговите книги. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет — Скопје, 1972—1973, 24—25, стр. 221—227.

Рацин и константите на нашата културна традиција. — Развојните процеси во современата македонска литература : Титов Велес, 1971 / Осми Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1972, стр. 24—26.

Кирил Пејчиновиќ. — Македонската книжевност во книжевната критика. — Том 2: Уметничко творештво. — Скопје : Мисла, 1973, стр. 31—70.

Кочо Рацин. — Современост — Скопје, 1973, XXIII, 6, стр. 565—572.

Aramizda her an yasayan ozan : Kočo Racin'in 30, ölümü Dolayisiyle. — Sesler — Skopje, 1973, VIII, 78, str. 63—66.

St. Clement of Ohrid. — Macedonian Review — Skopje, 1973, III, 3, str. 219—225.

Крсте Петков Мисирков. — За македонцките работи : јубилејно издание по повод на стогодишнината од раѓањето на авторот / Крсте П. Мисирков ; предговор Блаже Конески. — Скопје : Институт за македонски јазик, 1974, стр. 7—12.

К. П. Мисирков. — Литературен збор — Скопје, 1974, XXI, 2, стр. 1—6.

Крсте Петков Мисирков. — Македонски јазик — Скопје, 1974, XXV, стр. 7—17.

Кочо Рацин. — Творечкото и револуционерно живеење на Кочо Рацин : Титов Велес, 1973 / Десетти Рацинови средби. — Титов Велес : Совет на Рациновите средби, 1974, стр. 26—33.

Кочо Рацин. — Кочо Рацин : [избор из дела] у избору Александра Спасова. — Београд: Народна књига, 1974, стр. 155—159.

Кочо Рацин. — Иселенички календар — Скопје, 1974, стр. 82—86.

Григор Прличев. — Македонија — Скопје, 1974, XXI, 250, стр. 4.

Само је један. — Политика : специјални додатак — Београд 4.VIII. .1974. — О Ђорђу Пулевском.

The Image of Gjorgji Pulevski. — Macedonian Review — Skopje, 1974, IV, 1, str. 57—59.

The Image of Gjorgji Pulevski. — Македонија — Скопје, 1974, XXI, 254, стр. 14—15.

Кочо Рацин. — Просвета — Скопје, 30.XI 1975.

Marko K. Cepenkov.— Život — Sarajevo, 1976, XXV, 5, str. 571—580.

Иван Точко и неговата „Охридска трилогија“. — Современост — Скопје, 1976, XXVI, 4—5, стр. 42—48.

За кратко време Стале Попов стана еден од најчитаните наши писатели. — Стале Попов во книжевната критика / приредил Миодраг Друговац. — Скопје: „Наша книга“, 1976, стр. 242—243.

A Contribution to the Development of the Macedonian National Liberation Movement. — Македонија — Скопје, 1976, XXIII, 282, стр. 20—21.

Pobornik emancipacije makedonskog naroda (K. P. Misirkov). — Oko — Zagreb, 1976, V, 123, str. 9—10.

Крсте Петков Мисирков. — О македонским стварима / Крсте П. Мисирков ; предговор Блаже Конески. — Нови Сад : Матица српска, 1977, стр. 5—17.

За литературниот превод. — Теоретско-практичните аспекти на литературниот превод : зборник со трудови од Симпозиумот на Петтата меѓународна средба на литературните преведувачи, одржана на 25 и 26 август 1976 година во Тетово. — Тетово : Совет на Меѓународната средба на литературните преведувачи, 1977, стр. 5—6.

Крвава кошула. — Годишен зборник на Филолошкиот факултет — Скопје, 1977, 3, стр. 269—273.

Митрев е веќе со иднината. — Современост — Скопје, 1977, XXVII, 2, стр. 9—10.

„Ne cedat academia“. — Odjek — Sarajevo, 15—31.III 1977.

U spomen Ivanu Mazovu. — Odjek — Sarajevo, 1—15.XII 1977.

Похвала Сафету Бурини. — Most — Mostar, 1977, IV, 14—15, str. 39—40.

Иднината на поезијата. — Годишен зборник на Филолошкиот факултет — Скопје, 1978, 4, стр. 171—175.

Крсте Петков Мисирков. — Предавања на IX семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 9.VIII — 25.VIII 1976. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1978, стр. 11—25.

Реч на акад. Блаже Конески на комеморативната седница посветена на покојниот акад. Димитар Митрев, на 25.II 1976 година. — Споменица посветена на покојниот Димитар Митрев, редовен член на Македонската академија на науките и уметностите. — Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1978, стр. 7—8.

Песнички елеменат у делу Мирослава Крлеже. — Књижевност — Београд, 1978, XXIII, 12, стр. 2162—2164.

Поетскиот елемент во делото на Крлежа. — Нова Македонија — Скопје, 15.X 1978.

Поетскиот елемент во делото на Крлежа. — Просветен работник — Скопје, 31.X.1978.

О песничком преводу. — Градац — Чачак, 1978, 6, 21, стр. 13—15.

О песничком преводу. — Чачански глас — Чачак, 25.V 1978.

Марко К. Цепенков. — Македонска књижевна критика и есеј. — Нови Сад : Матица српска, 1978, стр. 107—123.

Ѓорѓи Пулевски. — Литературен збор, — Скопје, 1978, XXV, 2, стр. 63—65.

San Clemente di Ohrid. — Gloria a San Cirillo — Skopje, 1978, str. 11—20.

The Ohrid Literary School. — Macedonian Review — Skopje, 1978, VIII, 1, str. 16—25.

Анализа на песната „Ленка" од Кочо Рацин : (по повод на 40-годишнината од излегувањето на збирката „Бели мугри"). — Предавања на XII семинар за македонски јазик, литература и култура : Скопје и Охрид, 11.VIII — 31.VIII 1979. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј", 1979, стр. 13—15.

Поетскиот елемент во делото на Мирослав Крлежа. — Беседа — Куманово, 1979, VIII, 16, стр. 1—5.

Поетскиот елемент во делото на Крлежа. — Поезија / Мирослав Крлежа. — Скопје : Мисла, 1979, стр. 381—384.

Личноста на Кочо Рацин : реч на прославата во Прилеп, на 3.VI 1978. — Стремеж — Прилеп, 1979, XXIII, 3—4, стр. 302—306.

Марко К. Цепенков. — Разгледи — Скопје, 1979, XXI, 7, стр. 643—656.

Дарови писане речи : народна мудрост отргнута од заборава у делу Марка Цепенкова, поводом 150-годишњице рођења овог македонског приповедача. — Борба — Београд, 7.IV 1979.

Marko K. Cepenkov. — Sodobni makedonski esej. Bosensko-hercegovski esej. Esej jugoslovanskih narodnosti. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1980, str. 33—54.

Македонската поезија во медитеранската сфера. — Нова Македонија — Скопје, 18.V 1980.

За поетскиот превод — (Реч на „Дисовата пролет", Чачак, 20 мај 1978). — Стремеж — Прилеп, 1980, XXIV, 1, стр. 92—95.

Претходник на современата македонска поезија. — Нова Македонија — Скопје, 23.XI 1980.

Забелешки во врска со песните на К. Миладинов. — Избор / Константин Миладинов ; избор и предговор Гане Тодоровски. — Скопје : Мисла, 1980, стр. 313—318.

За песните на К. Милодинов. — Трета програма на Радио Скопје — Скопје, 1980, 4, стр. 169—172.

О песничком преводу. — Мостови — Београд, 1981, XII, 2, стр. 122—124.

Македонска поезија у медитеранској сфери. — Књижевне новине — Београд, 21.V.1981.

Потреба од свеж збор. — Нова Македонија — Скопје, 23.VIII 1981.

Беседа за поезијата. — Нова Македонија — Скопје, 30.VIII 1981.

Besjeda o poeziji. — Odjek — Sarajevo, 15—30.IX 1981.

За литературата и културата. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје : Култура, 1981. — 374 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. четврта).

Моје искуство : О традицији и иновацијама; О откривању песме; Будућност поезије. — Летопис Матице српске — Нови Сад, 1981, 157, 3, стр. 306—316.

За Коле Неделковски. — Стремеж — Прилеп, 1981, XXV, 8, стр. 614—616.

За йоезијаша : (беседа). – Литературен збор – Скопје, 1981, XXVIII, 5, стр. 3—5.

За лишерашурниош йревод. — Огледало — Скопје, 31.III 1981.

III. УМЕТНИЧКИ ТВОРБИ

а) Поезија

Мосшош : поема. — Скопје : „Култура“, 1945. — 23 стр.

Песни / Блаже Конески, Ацо Шопов /и др./. — Скопје : Главен одбор на НОМС, 1946. — 34 стр.

Земјаша и љубовша : песни. — Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија, 1948. — 66 стр.

Песни. — Скопје : „Кочо Рацин“, 1953. — 106 стр.

Везилка : песни. — Скопје : „Култура“. 1955. — 45 стр.

Везилка. — Второ дополн. изд. — Скопје : „Култура“, 1961. — 69, [3] стр.

Песни. — Скопје : „Кочо Рацин“, 1963. — 29 стр.

Поезија / избор и поговор Глигор Крстевски. — Скопје : „Култура“, 1965. — 99, [5] стр.

Сшерна. — Скопје : Мисла, 1966. — 43 стр.

Поезија. — Скопје : Култура, 1967. — 235 стр. — (Избрани дела во седум книги)

Песни / Конески, Рацин [и др.]. — Скопје : „Наша книга“, 1967· — 100 стр.

Ракување. — Скопје : Мисла, 1969. — 63 стр.

Везилка. — Скопје : Македонска книга, 1971. — 80 стр.

Зайиси. — Скопје : Македонска книга, 1974. — 50 стр.

Просша и сшроѓа македонска йесна : [избрани стихови] / режија, интерпретација Цветанка Трпкова. — Скопје: Центар за култура и информации, 1978. — 16 стр.

Сшари и нови йесни. — Прилеп : Стремеж, 1979, — 151 стр.

Песни и йоеми : избор. — Скопје : Македонска книга, 1980. — 123 стр.

Месша и миѓови. — Скопје : Мисла, 1981. — 210 стр. : илустр.

Просша и сшроѓа македонска йесна : рецитал / избор и интерпретација Цветанка Трпкова; музика и пиано придружба Љубомир Бранѓолица. — Скопје : Радио телевизија Скопје, 1981. — 1 грамофонска плоча.

Блаже Конески. — Прво издање. — Ваљево : „Милић Ракић", 1981. — [34] стр. — (Песниковом руком писано; св. 2).

Поезија. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје : Култура, 1981. — 337 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. прва).

б) Проза

Гладна кокошка ūроса сонуе : едночинка. — Скопје : Државна штампарија „Гоце Делчев", 1945. — 17 стр.

Лозје : раскази. — Скопје : „Кочо Рацин", 1955. — 189, [3] стр.

Лозје / поговор Благоја Иванов. — Скопје : „Кочо Рацин", 1966. 148 стр.

Лозје. — Скопје : Култура, 1967. — 142 стр. — (Избрани дела во седум книги)

Лозје — Скопје : Македонска книга, 1974. — 148 стр.

Лозје и ūесни во ūроза. — Скопје : Мисла, 1981. — 230 стр.

Лозје. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје : Култура, 1981. — 142 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. трета).

IV. ПРЕВОДИ

а) Преводи од Б. Конески

Горски венец / Петар Петровиќ Његош; превел Блаже Конески. — Скопје : Државно книгоиздателство на Македонија, 1947. — 128 стр.

Нови раскази / Иво Андриќ; превел Блаже Конески. — Скопје : Кочо Рацин, 1951. — 147, [6] стр.

Лирски инūермецо / Хајнрих Хајне ; препеал од немски Блаже Конески. — Скопје : „Кочо Рацин", 1952. — 41 стр.

Оūело / Вилијам Шекспир; превел Блаже Конески. — Скопје : „Кочо Рацин", 1953. — 256 стр.

Горски венец / Петар П. Његош ; превод Блаже Конески. — 2 изд. — Скопје : „Култура", 1955. — 139, /3/ стр.

Песни / Никола Јонков Вапцаров ; препеале Блаже Конески, Томе Арсовски [и др.]. — Скопје : Кочо Рацин, 1958. — 116 стр.

Горски венец / П. П. Његош ; превел Блаже Конески. — 3 изд. — Скопје: „Култура", 1959. — 139, [5] стр.

Избор / П. П. Његош ; приредил Димче Левков ; препев Блаже Конески. — Скопје : „Кочо Рацин", 1962. — 143, [5] стр.

Избор / Иво Андриќ ; приредил [и предговор] Димитар Солев ; превод Блаже Конески, Благоја Корубин [и др.]. — Скопје : „Кочо Рацин", 1963. — 105 стр.

Горски венец / П. П. Његош ; препев Блаже Конески. — 4 изд. — Скопје : „Култура“, 1964. — 157, [3] стр.

Отело / Вилијам Шекспир ; препев Блаже Конески ; приредил Јован Бошковски. — Скопје : Кочо Рацин, 1964. — 130, /5/ стр.

Поезија / Александар Блок ; препев и избор Блаже Конески ; поговор Александар Ежов. — Скопје : „Култура“, 1966. — 68, [4] стр.

Препеви. — Скопје : Култура, 1967. — 173 стр. — (Избрани дела во седум книги).

Отело / Вилијам Шекспир ; превел Блаже Конески. — Скопје : Култура, 1967. — 194 стр.

Песни / Никола Јонков Вапцаров ; препеале Блаже Конески, Томе Арсовски [и др.]. — Скопје : „Македонска книга“, 1967. — 28 стр.

Отело / Вилијам Шекспир ; препев Блаже Конески ; поговор Саве Цветановски. — Скопје : Македонска книга, 1971. — 220 стр.

Горски венец / П. П. Његош ; препев Блаже Конески ; поговор Димче Левков. — 5 изд. — Скопје : Култура, 1974. — 157 стр.

Локвата и Вињари / Лазар Поп Трајков ; [превод и коментар Блаже Конески]. — Скопје : Современост, 1979. — 30 стр.

Крштевање на Савица = Krst pri Savici / Франце Прешерн ; [препев Блаже Конески]. — Поезија / Франце Прешерн ; избор и поговор Александар Спасов. — Скопје ; Ljubljana : Македонска книга : Cankarjeva založba, 1980, стр. 98—141.

Препеви. — Второ дополнето јубилејно издание. — Скопје : Култура, 1981. — 209 стр. — (Избрани дела во седум книги; кн. втора).

б) Преводи на делата на Б. Конески

Vezilja / prevedel Ivan Minatti. — Koper : „Lipa“, 1959. — 44, [1] str.

Vneshta / përkëthen Xhevat Tahir — Gega. — Shkup : „Nova Makedonija“, 1964. — 126 str.

Vezilka = Vezilja : dvojezična izdaja / prevedla Ivan Minnatti in Jože Šmit ; spremno besedo napisal Duško Nanevski. — Ljubljana : „Mladinska knjiga“, 1966. — 72, [7] str.

La Ricamatrice / a cura di Giacomo Scotti. — Siena : „Casa Editrice Maia“, 1967. — 65 str.

Реке = Реки : двојазично издание на избор на поезија / избор и превод Влада Урошевић ; [предговор] Павле Зорић. — Београд ; Скопје : Нолит : Култура, 1968. — 101 стр.

Vinograd / [pogovor i prevod Cveta Kotevska]. — Beograd : „Rad“, 1969. — 102 str.

Из современной поэзии народов Югославии / Блаже Конески [и др.]. — Москва : „Прогресс“, 1972, стр. 131—188.

Песме = Песни / избор и предговор Димитар Митрев ; превод и препев Радован Зоговић. — Београд : Народна књига, 1974. — 201 стр.

Poeme / anatologie şi traducere de Dumitru M. Ion ; cuvínt ínainte de Dinu Flămând. — [Bucureşti] : Editura Albatros, 1975. — 137 str.

Зайиси / превод и препјев Сретен Перовић. — Титоград : Побједа, 1975. — 107 стр.

Pesmi / Blaže Koneski, Aco Šopov [i dr.] ; izbral, uredil in spremno besedo napisal Georgi Stalev ; prevedla Ivo Minatti in Veno Taufer s sodelavci. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1976. — 253 str.

Poezija / [prevedel: Ivan Minatti]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1977. — 127 str.

Сшара лоза / ред. одбор: Милован Урошевић, Перко Гузина [и др.] ; преводи и препеви: Влада Урошевић, Радован Зоговић [и др.]. — Чачак : Градска библиотека : Самоуправна интересна заједница културе : „Чачански глас", 1978. — 62 стр.

Оїледи и бесеge / изабрала и превела Цвета Котевска ; поговор написао Зоран Гавриловић. — Београд : Народна књига, 1978. — 186 стр.

Poems / Translated by Andrew Harvey, Anne Pennington. — London : Andre Deutsch, 1979. — 46 str.

Ē Kentēstra / Prólogos Matea Matephski; prológisma Kosta Baleta, — [Athēna] : „Aimos", 1979. — 70 str.

Markó temploma : válogatott versek / [válogata és az utószót írta Paszkal Gilevszki]. — Budapest : Európa Könyvkiadó, 1980 — 107 str.

Kënga për jetën / [përktheu: Resul Shabani]. — Shkup : „Flaka e Vëllazërimit", 1980. — 66 str.

Песни = Poems / превод Ендру Харви, Ен Пенингтон. — Скопје : Македонска книга : Струга : Струшки вечери на поезијата, 1981. — 120 стр. — (Златен венец, Струга : 1981.)

Yildizlari örmek / türkçesi : Necati Zekeriya. — Istanblul : Cem Yayinevi, 1981. — 55 str. — („Altin çelenk" 1981.)

Тамне воде / превод с македонског Сретен Перовић. — Сарајево: „Веселин Маслеша", 1981. — 91 стр.

V. РЕДАКЦИЈА. ИЗБОР

Збирка на македонски народни йесни / редактирал Блаже Конески. — Скопје : Државно книгоиздателство на Македонија, 1945. — 383 стр.

Од борбаша : народни песни / собрал и редактирал Блаже Конесски. — Скопје : Државно книгоиздателство на Македонија, 1947. — 22 стр.

Збирка на македонски народни йесни / редактирал Блаже Конески. — 2 изд. — Скопје : Државно книгоиздателство на Македонија, 1947. — 220 стр.

Сказни и сторенија / Марко Цепенков ; редактирал [и предговор] Блаже Конески. — Скопје : Кочо Рацин, 1954. — 265 стр.

Слово за празниците / Кирил Пејчиновиќ ; предговор и редакција Блаже Конески. — Скопје : Култура, 1956 — 117 стр.

Вранешнички апостол / приредил Блаже Конески. — Скопје : Институт за македонски јазик, 1956. — 52 стр.: 69 прил.

Од борбата : народни песни / собрал и редактирал Блаже Конески. — 2 изд. — Скопје : Просветно дело, 1959. — 28 стр.

Македонска књижевност / приредио Блаже Конески. — Београд : Српска књижевна задруга, 1961. — 202 стр.

Избрани текстови / Крчовски — Пејчиновиќ; приредил и предговор Блаже Конески. — Скопје : Кочо Рацин, 1963. — 102 стр.

Лирика и проза [*на Македонците во странство*] / избор и редакција Блаже Конески. — Скопје : „Кочо Рацин", 1964. — 151 стр.

За уметноста и литературата: избор / [Карл] Маркс и [Фридрих] Енгелс; избор Блаже Конески. — Скопје : „Култура", 1964. — 397 стр.

Охридската книжевна школа. — Книга за Климент Охридски / редакциски одбор : Блаже Конески, д-р Харалампие Поленаковиќ [и др.]. — Скопје : Кочо Рацин, 1966, стр. 69—85.

Книга за Климент Охридски / редакциски одбор : Блаже Конески, д-р Харалампие Поленаковиќ [и др.]. — Скопје : „Кочо Рацин", 1966. — 206 стр.

Споменица Климент Охридски 916—1966 / редакција: Блаже Конески, Ксенија Гавриш [и др.]. — Скопје : Одбор за прослава на 1050-годишнината од смртта на Климент Охридски, 1967. — 116, [4] стр.

Македонска књижевност : Охридска школа. Народна књижевност. Препород (Браћа Миладинов). XX век / приредио Блаже Конески. — Београд : Просвета, [1968]. — 204 стр.

Историја на македонскиот народ / редакција Михаило Апостолски, Блаже Конески [и др.]. — Кн. I—III. — Скопје : Нова Македонија, 1969.

Избрани текстови / Јоаким Крчовски ; приредил Блаже Конески. — Скопје : Македонска книга, 1970. — 60 стр.

Собрани текстови / Јоаким Крчовски ; приредил и предговор Блаже Конески. — Скопје : Македонска книга, 1974. — 403 стр.

Собрани текстови / Кирил Пејчиновиќ ; приредил и предговор Блаже Конески. — Скопје : Македонска книга, 1974. — 107 стр.

За македонскиот јазик / редакциски одбор: Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски. — Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков", 1978. — 95 стр.

About the Macedonian Language / Editorial Board: Todor Dimitrovski, Blaže Koneski, Trajko Stamatoski. — Skopje : Institut za makedonski jazik „Krste Misirkov", 1978. — 87 str.

О македонском языке / редакторы: Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трайко Стаматоски. — Скопье : Институт македонского языка имени Крсте Мисиркова, 1978. — 94 стр.

Songs from Macedonia / Translated by: Andrew Harvey, Anne Pennington. — Oxford: Mid-Day Publ., 1978. — 63 str. These Songs Are from the Anthology Collected and Edited by Blaže Koneski. Skopje, 1945.

О македонском језику / Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски. — Сарајево : „Веселин Маслеша", 1980. — 129 стр.

VI. ДРУГИ ПРИЛОЗИ

Makedonske narodne pjesme / preveo i obradio Jure Kaštelan; predgovor Blaže Koneski. — Zagreb ; Beograd : Novo pokoljenje, 1948. — 163 str.

Pregled razvitka umetničkog života u Narodnoj Republici Makedoniji. — Brazde — Bjeljina, 1950, III, str. 85—99.

Светлината на нашите очи : реч при отворањето на Седмата изложба на македонските ликовни уметници 1952 г. — Современост — Скопје, 1952, II, 9—10, стр. 79—80.

Од Третиот конгрес на Сојузот на писателите на Југославија. — Социјалистичка зора — Скопје, 1952, IV, 11.

Млада генерација македонских књижевника излази на конгрес са значајним достигнућима. — Борба — Београд, 30.IX.1952.

Третото редовно годишно собрание на Друштвото за македонски јазик и литература. — Литературен збор — Скопје, 1957, IV, 1, стр. 36—40.

Кон првата самостојна изложба на карикатуристот Василие Поповиќ—Цицо. — Културен живот — Скопје, 1957, II, 5, стр. 20.

Средби и спомени / Родољуб Чолаковиќ ; превел Блаже Конески. — Скопје : „Култура", 1959. — 160 стр.

Серафима Пољанец : in memoriam. — Современост — Скопје, 1966, XVI, 2, стр. 159—161.

Македонските писатели ви раскажуваат / Б. Конески, С. Попов [и др.]; приредил Петар Т. Бошковски. — Скопје : „Наша книга", 1967. — 164 стр.

Лазар Личеноски. — Разгледи — Скопје, 1971, XIII, 8, стр. 723—736.

Urođeni zoografski smisao : *umjesto portreta Lazara Ličenoskog.* — Odjek — Sarajevo, 1—15.II 972.

Лазар Личеноски. — Нова Македонија — Скопје, 28, 29 и 30.XI 1972.

Василие Поповиќ—Цицо секогаш победуваше со туш. — Остен — Скопје, 6.XII 1972.

Лазар Личеноски. — Иселенички календар — Скопје, 1973, стр. 122—124.

Нашата народна поезија како одраз на нашето народноослободително движење. — Македонската книжевност во книжевната критика. — Том 1: Народно творештво. — Скопје : Мисла, 1973, стр. 265—273.

Чешко-македонските врски во минатото. — Разгледи — Скопје, 1975, XVII, 4, стр. 469—473. — За книгата на Иван Доровски.

Трајните пораки на Титовото дело. — Писателите за Тито / Борислав Наумовски. — Скопје : Македонска книга, 1977, стр. 78—85.

Поракатa од АВНОЈ. — Комунист — Скопје, 24.XI 1978.

Портрет на сликарот Цане Секулоски : (реч од една сликарска изложба). — Нова Македонија — Скопје, 4.VI 1978.

Priča o slikaru. — Odjek — Sarajevo, 15—30.VI 1978. — Реч на отворањето на изложбата на Цане Секулоски.

Putevi do sveta. — Odjek — Sarajevo, 15—30.X 1979. — Од речта на отворањето на патот Мажучишта—Дупјачани—Небрегово.

Iziđe sijač da sije. — Odjek — Sarajevo, 15—30.XI 1979.

Konstante : riječ održana u Muzeju Koče Racina. — Odjek — Sarajevo, 15—31.III 1979.

Лазар Личеноски. — Лазар Личеноски: Македонски пејзаж : октомври—ноември 1979 / [предговор] Блаже Конески. — Скопје : МАНУ : Уметничка галерија, [1979], стр. 7—12.

Tito për lirinë e kombit maqedonas. — Flaka e vëllazërimit — Skopje, 4.V 1980.

Титовата улога во македонското дело. — Културен живот — Скопје, 1980, XXV, 4—5, стр. 24—26.

Трајните пораки на Титовото дело. — Современост — Скопје, 1980, XXX, 5, стр. 41—46.

Трајните пораки на Титовото дело. — Литературен збор — Скопје, 1980, XXVII, 5, стр. 5—10.

Титовата личност обележува една епоха пресудна во своето значење за македонскиот народ : реч по повод прогласувањето на Јосип Броз Тито за почесен член на МАНУ. — Трета програма на Радио Скопје — Скопје, 1980, 2—3, стр. 17—22.

Делото на Тито. — Нова Македонија — Скопје, 5.V 1980.

Излезе сејач да сее. — Трета програма на Радио Скопје — Скопје, 1980, 1, стр. 229—231.

The Painting of Lazar Lichenoski. — Macedonian Review — Skopje, 1980, X, 2, str. 150—157.

Излезе сејач да сее. — Нова Македонија — Скопје, 5.IV 1981.

Трајните пораки на Титовото дело. — Разгледи — Скопје, 1981, XXIII, 5, стр. 339—345.

Трајните пораки на Титовото дела. — Нова Македонија — Скопје, 4.V 1981.

Документи бр. 54, 66, 74, 77, 93, 127, 139, 160, 163, 359, 385 *со коментари* / Блаже Конески, Рада Угринова-Скаловска. — Документи за борбата на македонскиот народ за самостојпост и за национална држава. — Том I: од населувањето на Словените во Македонија до крајот на Првата светска војна. — Скопје : Универзитет „Кирил и Методиј“, 1981.

Составиле:
М-р Милева Милев
Лилјана Ристевска

ЛИНГВИСТИКА

ЛИДИЈА АРСОВА—НИКОЛИЌ (Скопје)

НЕКОИ КРИТЕРИУМИ ЗА ИЗБОР НА МАКЕДОНСКИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА ПРОСТОТО МИНАТО ВРЕМЕ ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Анализирајќи корпус што се состои од англиски текстови преведени на македонски[1], утврдивме дека англиското просто минато време може да се преведе на повеќе начини: со *имперфект, аорист, презент* или *сум + л*-партицип. Изборот на еден од овие еквиваленти зависи од глаголскиот вид, осведоченоста на дејството и од тоа дали простото минато време е употребено во главна или зависна реченица.

Англиското просто минато време не е морфолошки обележено за вид, односно тоа е неутрално во однос на оваа глаголска категорија. Една иста форма може да изрази имперфективен или перфективен вид во зависност од контекстот. Оттука при преведувањето на македонски можат да се употребат форми што изразуваат несвршен или свршен вид, според карактерот на дејството што го изразува простото минато време.

Во контекст во кој дејството што го изразува простото минато време е предадено како процес, како дејство во одвивање на македонски се преведува со несвршени глаголски форми (*имперфект, презент, сум + l*-партицип од несвршен глагол). Овие форми се јавуваат како преводни еквиваленти и кога простото минато време изразува дејство што е извршувано во цел низ на моменти, т.е. во периодично повторување.

Во оние случаи кога простото минато време означува дејство што е целосно извршено, т.е. дејство што не е претставено како процес, како дејство во одвивање, простото минато време се преведува со свршени глаголски форми (*аорист, сум + л*-партицип од свршен глагол).

Употребата на прилозите има големо значење при утврдувањето на македонските еквиваленти на англиското просто минато време, заради тоа што во некои случаи без прилози тешко може да се одреди карактерот на дејството што го изразува англиското просто минато време.

---

[1] Јазичниот корпус се состои од повеќе англиски романи и драми преведени на македонски. Во оваа статија, меѓутоа, користевме примери од: Charles Dickens (*The Great Expectations*), F. S. Fitzgerald (*The Great Gatsby*) и V. Woolf (*To the Lighthouse*).

Меѓутоа, кога покрај простото минато време или во истата клауза се наоѓаат некои прилози секакво сомнение во тоа да ли дејството е завршено или не се отклонува. На пример: прилогот *suddenly* секогаш е колоциран со просто минато време што изразува завршено дејство.

Осведоченоста на дејството е критериум под кој се подразбира дали оној што соопштува за дејството самиот го видел тоа дејство или учествувал во него, или за дејството дознал од некој друг. Ако оној што соопштува за дејството не учествувал во него, или не го видел, туку некое друго лице му кажало за дејството, тогаш простото минато време што изразува такво дејство се преведува со формата *сум* + *л*-партиципп. Кога дејството е осведочено, т.е. кога го предава очевидец простото минато време се преведува со една од останатите глаголски форми.

Двата критериуми, глаголскиот вид и осведоченоста на дејството заемно се преплетуваат, односно двата се земаат истовремено во обзир, бидејќи неосведочено дејство може да биде свршено или несвршено, како што и осведочено дејство може да биде свршено или несвршено.

Трет критериум што одлучува при изборот на преводен еквивалент е дали простото минато време е употребено во главна или споредна клауза. Ако се појавува во зависна клауза што почнува со сврзник или клауза што содржи прашален или релативен збор, на македонски се преведува со презент.

Застапеноста на секој преводен еквивалент се гледа од шемата направена на основа на статистичка анализа на корпусот.

англиски	македонски
просто минато време	аорист имперфект презент *сум* + *л*-партицип

Ако дејството што го означува англиското просто минато време се сфаќа како целосно извршено, т.е. како дејство што не е претставено како процес, нему во македонскиот еквивалент ќе му биде аористот:

A. He *started*, *made* a short run, and *stopped* and *looked* over his shoulder. D, 2

M. Тој *се тргна*, *се затрча* малку, *застана* и *погледна* преку своето рамо. D, 7

Од примерот се гледа дека изборот на преводен еквивалент зависи од аспектуалното интерпретирање на англиското просто минато време. Меѓутоа, англиското просто минато време не содржи формални елементи за означување на аспект. Иста форма на ова време, со оглед на тоа дека е неутрална во поглед на аспектот, може да изразува и деј-

ство во одвивање, односно процес и завршено дејство, односно имперфективен или перфективен аспект. Но кога се земе во предвид поширок контекст во кој е употребено англиското просто минато време, изборот на македонскиот еквивалент не е тежок:

A. ... and all at once he *realized* that it was this: she was the most beautiful person he had ever seen. W, 17

M. ... и наеднаш тој *сфати*: таа е најубавата жена што кога било ја видел. V, 14

Просто минато време е често колоцирано со прилози и прилошки изрази кои се тесно поврзани со карактерот на дејството што го изразува глаголската форма. Може да се забележи дека ако простото минато време е колоцирано со прилози и прилошки изрази што означуваат траење, тогаш природно, и тоа ќе изразува процес, дејство во одвивање. Кога е употребено со прилози и прилошки изрази што означуваат моментност тогаш и тоа изразува завршено дејство. Од тоа би можело да се заклучи дека при изборот на македонски еквивалент на англиското минато време одлучуваат и семантички и формални критериуми. На пример:

A. „He *turned* me again *abruptly* and politely. F, 8

M. Повторно ме *сврте ненадејно* и љубезно. F, 9

A. He *shivered all the while* so violently that it was quite as much as he could do to keep the neck of the bottle between his teeth, without biting it off. D, 15

M. Тој толку жестоко *се тресеше целото време* што одвај го држеше грлото на шишето меѓу забите без да го прегризе притоа. D, 23

Доста е тешко да се поверува дека е возможно да се утврдат поуздани и општоважечки критериуми за одредување да ли англиското минато време изразува дејство што е завршено или незавршено. Ова утврдување може да се изврши во рамките на поширок контекст. Притоа паѓа в очи дека на глаголите што воведуваат директен говор најчесто им одговара аорист. Ако во текстот се најдат повеќе глаголи во просто минато време што изразуваат кратки дејства што се случиле едно по друго или во исто време, тогаш ним во македонскиот исто така им одговара аорист. Ако едно дејство се случило во периодот кога друго дејство се одвивало, дејството што се случило ќе се преведе на македонски исто така со аорист.

На некои глаголи кога во англискиот се употребени во просто минато време, како што се глаголите *see*, *hear*, секогаш им одговара аорист во македонскиот Исто така македонскиот аорист е најчесто еквивалент на просто минато време од двочлените глаголи.

Двочлениот глагол во современиот англиски јазик детално е анлизиран во истоимената докторска дисертација на К. Анастасиевиќ[2].

[2] К. Анастасиевић: *Двочлани глагол у савременом енглеском језику.* (Београд 1968).

Авторот тргнува од фактот „дека во англискиот јазик контрастите на аспектот воглавно се обележуваат со помоќта на структурата на глаголскиот израз“[3]. Тој го цитира Керм, според кого „The terminative aspect has become closely associated in English with the common form[4] of the verb. . .to express progression we employ the expanded form“[4]. Откако го поделила целиот материјал двоструко: од една страна двочлени глаголи во проста форма, а од друга двочлени глаголи во проширена форма, К. Анастасиевиќ доаѓа до следниот заклучок: „И самата оваа класификација зборува за влијанието на адвербите на глаголскиот вид. Таа покажува дека двочлениот глагол воглавно се јавува во проста форма, бидејќи односот изразен во проценти е една сосема јасна пропорција: 88,1% случаи во неа стои наспроти само 11,9% примери на проширена форма. А тоа секогаш сигурно значи едно: дека за двочлениот глагол дуративниот вид, кој обично се изразува со проширена форма е помалку вообичаен а дека напротив нему му е својствено да образува некои други аспекти. И навистина двочлениот глагол е обично ингресивен“.[5] За нас, меѓутоа, е битна констатацијата дека двочлените глаголи многу ретко изразуваат трајно дејство. Според тоа нашето забележување дека во корпусот во најголем број случаи на просто минато време на англиските двочлени глаголи еквивалент е аористот, добива своја потврда бидејќи ако овие глаголи обично изразуваат завршено дејство логично е во македонскиот да им одговараат оние глаголски форми кои изразуваат такво дејство, а една од нив е аористот.

Со оглед на тоа дека оние англиски двочлени глаголи кои изразуваат трајно дејство се јавуваат во трајно минато време и се преведуваат со имперфект, би можело да се заклучи дека сите англиски двочлени глаголи кои се употребени во просто минато време во македонскиот се јавуваат во аорист. На пример:

A. When she had exhausted a torrent of such inquiries she *got out* the dustpan which was always a very bad sign, *put on* her coarse apron and began cleaning up to a terrible extent. D, 91

M. Откога истроши цел порој од такви прашања, го *извади* ѓубралникот, што беше секогаш лош знак, го *стави* грубото утаре и почна да чисти до страшна мерка D, 113

A. And even when he had done all that, and had gone all round his jack-towel, he *took out* his penknife and scraped the case out of nails before he *put* his coat *on*. D, 199

M. И кога сето тоа го заврши и ја употреби целата крпа, тој го *извади* малиот џепен нож и ги иструже ноктите пред да го *облече* палтото. D, 242

---

[3] Op. cit., стр. 103.

[4] G. O. Curme: *A Grammar of the English Language*. Vol. II: Parts of Speech and Accidence. (Boston 1935) str. 232.

[5] К. Анастасиевиќ (1968: 104).

Глаголите што воведуваат директен или индиректен говор[6] кога се употребени во англиско просто минато време се преведуваат на македонски со аорист. Во корпусот што го анализиравме најдовме голем број примери што тоа го потврдуваат:

A. „How would you like that?" she *asked*, addressing herself particularly to her daughters. W, 7
M. „Како би ви се допаѓало тоа?" *праша*, обрнувајќи се особено кон своите ќерки. V, 8
A. „It's due west" *said* the atheist Tansley... W, 7
M. „Ветрот дува од запад", *рече* атеистот Тензли... V, 8
A. „That's Bentley Drummle" I *replied*; „the one with the delicate face is Startop". D, 200
M. „Тоа е Бентли Драмл", *одговорив*; „оној со нежното лице е Стартоп". D, 243

Само во неколку случаи глаголи што воведуваат директен или индиректен говор се преведени со имперфект:

A. „Hulking", *insisted* Daisy. F, 12
M. „Несмасен", *настојуваше* Дејзи. F, 12
A. „O! Don't cut my throat, sir" I *pleaded* in terror. D, 2
M. „О! Немојте да ми го пресечете грлото, господине", *молев* ужаснатa. D, 6

Причини за отстапување од општото правило во овие ретки прилики се кријат во типот на англиските глаголи (*plead*, *insist*) кои сугерираат трајност, а оттука и во типот на избраниот глагол во македонскиот јазик за преводен еквивалент, т.е. употребени се несвршени глаголи, во имперфект.

Англиското просто минато време има за еквивалент македонски аорист кога со него се изразуваат дејства што се случиле едно по друго:

A. I *unlocked* and *unbolted* that door and *got* a file from among Joe's tools. Then *put* the fastenings as I had found them, *opened* the door at which I had entered when I ran home last night, *shut* it and *ran* for the misty marshes. D, 13
M. Ја *отклучав*, ја *извадив* шипката од таа врата и *зедов* една турпија од кај алатите на Џоу. Потоа ги *ставив* клучот и шипката така како што ги најдов, ја *отворив* вратата низ која влегов кога дотрчав дома сношти, ја *затворив* и *се затрчав* во правец на магливитите мочуришта. D, 20

[6] Англискиот термин за овие глаголи е „reporting verbs". Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik: *A Grammar of Contemporaty English.* (Лондон: 1972) стр. 86.

A. I *entered* and he *swung* it, and *locked* it, and *took* the key out. D, 220

M. *Влеїов*, и тој ја *зашвори* портата, ја *заклучи* и го *извади* клучот. D, 267

На овие глаголи што се употребени во англиско просто минато време еквивалент во македонски е аористот поради тоа што овие дејства кратко трајат, односно затоа што тие не би можеле да следат едно по друго секое од нив да не е во меѓувреме завршено. Така, во првиот пример тој прво ја отклучал вратата, потоа зел турпија, ги ставил клучот и шипката, па ја отворил вратата, потоа ја затворил и се затрчал. Свршеноста на овие дејства произлегува логично од контекстот, т.е. свршеноста на едно дејство овозможува извршување на друго и така до крај се извршуваат цел низ на дејства, што се случиле едно по друго. Овде аспектот не произлегува од природата на дејството, туку од односот со другите дејства кои следат едно по друго. Во таков контекст повеќе е од очигледно дека се работи за завршени дејства и поради тоа во македонскиот нивен еквивалент е аористот.

Аорист во македонскиот јазик исто така се јавува како еквивалент на англиското просто минато време кога изразува краткотрајни дејства што се случиле во исто време во минатото:

A. Joe *imparted* a confidence to me, the moment I raised the latch of the door and *peeped* in at him opposite to it, sitting in the chimney corner. D, 6

M. Џоу ми *се довери* во моментот кога го *йодиїнав* резето на вратата, *ѕирнав* внатре и го *видов* како седи спроти неа во огништниот агол. D, 12

Од примерот се гледа дека аористот како еквивалент на англиското просто минато време е употребен заради тоа што во контекстот е очигледно дека се работи за напоредни дејства што траеле кратко: Џоу се доверил во моментот кога е подигнато резето.

Англиското просто минато време може да се употреби да изрази дејство што се случило во времето кога некое друго дејство било во тек[7]. При преведувањето на глаголските форми што ги изразуваат овие две дејства во македонски за првото се употребува аорист, бидејќи на такво дејство што се случило и завршило највеќе му одговара аористот како преводен еквивалент:

A. By this time, my sister was quite desperate, so she *pounced* on Joe, while I *sat* in the corner, looking guiltily on. D, 9

M. Досега сестра ми беше веќе сосема очаена, па *се нафрли* на Џоу, додека јас *седев* во аголот и ги гледав како кривец. D, 15

[7] „Foreground" и „background" action".

A. ...who *limped* and *shivered*, and *glared* and *growled*; and whose teeth *chattered* in his head as he *seized* me by the chin. D, 2

M. ...кој *кривеше* и *се тресеше*, *гледаше* оцагорено и *режеше* и чии заби *цвокотед* во главата кога ме *зграпчи* за брада. D, 6

Во првиот пример формата *pounced* означува дејство за кое е очигледно дека се случило и завршило во времето кога се одвивало дејството изразено со формата *sat*. Затоа и оваа форма е преведена со соодветната форма на аорист. Исто така во другиот пример формата *seized* изразува завршено дејство што се случило додека се одвивале дејствата што ги изразуваат формите *limped*, *shivered*, *glared*, *growled*, *chattered*. Формата *seized* е преведена со аорист. Во овој пример имаме повеќе дејства што биле во тек кога се случило дејството изразено со формата *seized*.

Тоа е чест случај, односно бројот на дејствата што биле во тек не е ограничен, може да постои само едно дејство како во претходниот пример, а може да има повеќе дејства како во овој пример. Од друга страна истото важи и за завршеното дејство: може да се случило само едно дејство, а може да се случиле и повеќе дејства. Значи, во англискиот јазик секогаш кога едно или повеќе дејства се завршиле додека друго дејство било во тек, завршеното дејство на македонски се преведува со аорист.

Глаголите *see* и *hear* кога се употребени во просто минато време се преведуваат со аорист:

See:

A. ...and then lying, as they *saw* him, on the lawn. W, 13

M. ...а потоа лежејќи, како што го *видоа* на тревникот. V, 12

A. ...and then I *saw* that the eyes were Estellas' eyes. D, 222

M. ...и тогаш *видов* дека тоа беа очите на Естела.

Hear:

A. He *heard* her quick step above; *heard* her voice cheerful, then low; ...then *heard* her come out; W, 17

M. Ги *чу* нејзините брзи чекори горе; го *чу* нејзиниот глас, весел, потем тивок; ... тогаш ја *чу* како доаѓа. V, 14

A. ...and I afterwards distinctly *heard* him breathing in at the keyhole. D, 207

M. ...и потоа јасно го *слушнав* како дише во клучалката. D, 252

Од сè што е досега кажано може да се заклучи дека само на мал број на глаголи во англиското просто минато време аористот се јавува како македонски преводен еквивалент.

Такви се глаголите *see*, *hear* кои и надвор од одреден контекст се преведуваат со аорист.

Во македонски аорист се јавува и група на двочлените глаголи, во англискиот кога тие се употребени во англиско просто минато време. Во аорист се јавуваат и глаголите што воведуваат директен или индирек-

тен говор, ако во англискиот се употребени во просто минато време. Во сите други случаи на англиското просто минато време кога не е колоцирано со прилошки определби македонскиот аорист е еквивалент ако е од контекстот или од односот со други дејства што се случуваат едно по друго или наспоредно очигледно дека дејството е завршено.

Англиското просто минато време често се употребува со прилози и прилошки определби. Дали во тој случај на англиското просто минато време ќе одговара аорист во македонскиот јазик зависи од значењето на прилозите и прилошките определби. На пример:

А. As we were going with our candle along the dark passage. Estella *stopped all of a sudden* and facing round. . . D, 76

М. Додека одевме со свеќата во мрачниот ходник, Естела *одеднаш застана*, се сврте кон мене... D, 94

А. My sister, Mrs Joe, throwing the door wide open. . . *immediately devined* the cause and... D, 7

М. Сестра ми, г-ѓата Џоу, отворајќи ја вратата широко, *веднаш* ја *намириса* причината и ... D, 12

А. Then *suddenly* she *threw* her napkin on the table and excused herself and went into the house. F, 15

М. Но *одеднаш* таа ја *фрли* салфетката на маса, се извини и влезе во куќата. F, 14

Прилозите *all of a sudden, immediately, suddenly* одредија вид на глаголот што е употребен во англиското просто минато време а со тоа и аорист како негов еквивалент во македонскиот јазик. Прилози од овој тип се *abruptly, all at once, a moment, for a single instant, in a moment, instantly, quickly, sharply* и др. Овие прилози и прилошки определби секогаш одредуваат свршен вид на англиското просто минато време. Во англискиот јазик има далеку повеќе прилози и прилошки определби. Д. Кристал[8] сите прилози и прилошки определби во англискиот јазик ги класифицира во шест големи групи и повеќе подгрупи. Дел од нив употребени со англиското просто минато време изразуваат перфективен аспект[9].

Глаголите во англискиот јазик кои изразуваат моментално дејство[10] како и оние што изразуваат непреодно дејство[11] кога се употребени во англиското просто минато време имаат за еквивалент македонски аорист. За овие глаголи може да се каже дека се инхерентно свршени глаголи:

а) моментни: *hit, jump, kick, knock, nod tap* и др.

б) непреодно дејство: *arrive, die, fall, land* и др.

[8] D. Crystal: *Specification and English Tenses.* Journal of Linguistics. Vol. 2, Num. 1, 1966, str. 1—33.

[9] Op. cit., стр. 11—13.

[10] Англискиот термин за овие глаголи е „momentary verbs". Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik (1972: 96).

[11] Во англискиот јазик „transitional event verbs". Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik (1972:96).

Изборот на имперфектот како еквивалент на англиското просто минато време зависи од карактерот на дејството и од тоа дали е дејството осведочено. Ако дејството што го изразува просто минато време се сфаќа како трајно, односно како процес, тогаш на просто минато време му одговара имперфектот. При изборот на имперфектот како еквивалент мора да се земе во обзир, како и во случај на аористот, поширок контекст и прилози и прилошки определби со оглед на тоа дека англиското просто минато време во поглед на аспект е неутрално. Ако дејството е осведочено, а изразува трајност, односно процес, англиското просто минато време ќе има во македонскиот јазик за еквивалент имперфект, а не *сум* + *л*-партицип:

A. On Sundays he mostly *lay all day* on sluice-gates or stood against ricks and barns. D, 105

M. Во неделите *се излежуваше по цел ден* покрај браната или стоеше опрен на стог сено или амбар. D, 130

A. Mrs. Pocket *read all the time* and I was curious to know what that book could be. D, 176

M. Г-ѓата Покит *читаше непрестано* и бев љубопитен да узнам каква книга беше тоа. D, 214

A. *All this while* the strange man *looked* at nobody but me, and looked at me as if he were determined to have a shot at me last and bring me down. D, 72

M. *За сето ова време* туѓинецот *не гледаше* во никого освен во мене, а во мене гледаше како да беше решен да пукне и да ме сруши. D, 89

A. For months afterwards, I *every day settled* the question finally in the negative, and reopened and reargued it next morning. D, 114

M. Со месеци потоа, *секој ден*, конечно негативно го решавав тоа прашање и одново го отворав и разгледував идното утро. D, 140

A. They all *asked* me *from time to time* — in short, whenever they had nothing else to do — why I didn't enjoy myself? D, 99

M. Тие сите ме *прашуваа одвреме-навреме* — всушност кога немаа што да прават друго — зошто не се веселев? D, 122

Прилозите и прилошките определби, било да означуваат траење, вообичаено случување, редовно случување, често случување, или повремено[12], кога се колоцирани со англиското просто минато време сугерираат дека и самата глаголска форма во англискиот јазик означува процес или дејство што вообичаено се случувало или се случувало редовно, често или повремено. Дури и да се случувало само повремено, тоа битно се разликува од дејство што се случило само еднаш. Во сите случаи на колокација на споменатите прилози и прилош-

[12] D. Crystal (1966: 11—12)

ки определби англиското просто минато време има за преводен еквивалент имперфект за кој е карактеристично да се колоцира со соодветните прилози и прилошки определби во македонскиот јазик.

На англиското просто минато време кога изразува дејство што било во тек кога се случило некое друго дејство му одговара имперфектот во македонскиот јазик:

A. While he *said* these words in a leisurely critical style, she *continued* to look at. D, 203

M. Додека ги *зборуваше* овие зборови со бавен критичен тон, таа *продолжи* да гледа. D, 247

Ако англиското просто минато време изразува две или повеќе дејства кои истовремено биле во тек, имперфектот е еквивалент во македонскиот јазик:

A. While he *walked* up the drive and Lily Briscoe *said* yes and no and *capped* his comments (for she was in love with them all, in love with this world) he *weighed* Ramsey's case, *commiserated* him, envied him, as if he had seen him divest himself of all those glories of isolation and austerity... W, 27

M. Додека *се качуваше* низ патот и Лили Бриско *говореше* да и не, и ги *дочекуваше* неговите забелешки (зашто таа е вљубена во сите нив, вљубена во сиот свет) тој го *одмеруваше* случајот на Ремзи, го *сожалуваше*, му *завидеше* небаре го гледаше дека се лишува од сите задоволства што ги даваат самотијата и воздржувањето.. V, 20.

Едното од двете дејства што биле во тек истовремено може да биде означено со трајно минато време:

A. ...they *were carrying* bricks up a little plank as he *watched* them... W, 35

M. ...*носеа* тули врз една мала штица, додека ги *набљудуваше*... V, 25

Имперфектот во македонскиот јазик е еквивалент на англиското просто минато време кога англискиот глагол употребен во ова време спаѓа во групата на инхерентно трајни глаголи како на пример:

A. Mrs Ramsey *glared* at them. He *glared* at them without seeming to see them. W, 22

M. Г. Ремзи *зуреше* во нив. *Зуреше* во нив, а се чинеше дека не ги гледа. V, 17

A. ...but more profoundly she *ruminated* the other problem of rich and poor, and the things she saw with her own eyes. W, 12

M. ...но таа многу подлабоко *размислуваше* за оној друг проблем, за сиромашните и за богатите, и за нештата што таа ги гледаше со своите сопствени очи. V, 11

Покрај наведените инхерентно трајни глаголи се и *adore*, *await*, *believe*, *Consider*, *contain*, *contemplate*, *depend*, *desire*, *hate* и уште многу други[13].

Некои глаголи во македонскиот немаат форми на аорист, а се појавуваат само во имперфект. Такви се *беше*, *можеше*, *знаеше*, *изгледаше*, *очекуваше*, *се надеваше* и др. Англиското просто минато од соодветните глаголи во англискиот јазик секогаш ќе се преведе, се разбира, со имперфект.

Сега доаѓаме до една необична појава — минато време во еден јазик да има за еквивалент сегашно време во друг. Овде се работи за ситуации што се сосема различни од оние што се досега разгледани. Разликите се манифестираат на два плана: *а.* кога е во прашање самиот англиски јазик и *б.* кога се во прашање двата јазика.

Во англискиот јазик во синтактички поглед во тие случаи се работи за употреба на англиското просто минато време во зависна клауза. Притоа, категоријата време во англискиот јазик не се јавува повеќе во функцијата да означи временски односи во минато и сегашност, но во своите други две функции: во сложувањето на времињата, кое е најповеќе важно за индиректниот говор и да означи нереалност, особено во кондиционални клаузи.

Во однос, пак, на англискиот и македонскиот јазик, овде доаѓа до израз една голема разлика во структурите на двата јазика: појавата сложување на времињата која е карактеристична за англискиот, а не постои во македонскиот јазик. Имено, во англискиот јазик минато време употребено во главната реченица повлекува минато време во споредната, кое што не изразува временски односи. Неговата употреба е автоматска — резултат е на сложувањето на времињата. Во македонскиот јазик таква појава не постои. На англиското минато време во споредната реченица одговара македонски презент.

Разликите во структурите на двата јазика исто така се манифестираат во однос на функцијата на англиската катеогорија време да означи нереалност. Минатото време во оваа функција се јавува во if-клаузи, по глаголите *wish*, *suppose*, по фразата *it's(high)time*. Тоа и овде не изразува временски односи, односно минато, но нешто што би можело да се случи во сегашноста кога би се исполнил некој услов или некоја желба или претпоставка пак поврзани со сегашноста. Во македонскиот јазик во такви ситуации се употребува презент.

Анализирајќи го корпусот, установивме дека англиското просто минато време има за еквивалент презент во македонскиот кога е употребено во номинални и адвербијални клаузи.

Англиските номинални клаузи, кои по функција се еквивалентни на именски фрази, се поместени во пет групи: *that*-клауза, или зависна

[13] Л. Арсова-Николиќ: *Категоријата време во англискиот и македонскиот глаголски систем.* Докторска дисертација. Скопје, 1980, стр. 223.

декларативна клауза, зависна прашална клауза, номинална релативна клауза, клауза со *to* — инфинитив, *-ing* клауза[14].

Во корпусот најдовме дека англиското просто минато време во македонскиот јазик има презент за еквивалент во случаите кога е употребена *that*-клауза и тоа:

а) клаузи што функционираат како директен објект на група глаголи што воведуваат директен или индиректен говор;

б) клаузи што функционираат како директен објект на група глаголи од типот *know, think* и др.

с) клаузи по глаголот *wish*

Кога во англиската реченица е употребена форма на англиско просто минато време во глагол што воведува директен или индиректен говор, а во зависната декларативна клауза исто така е употребена форма на англиско просто минато време, тогаш во македонскиот формата од декларативната клауза се преведува со презент:

A. Then I *asked* If there *were* many clerks? D, 188
M. Тогаш го *ūрашав* да ли *има* многу писари? D, 228

Презентот е еквивалент на англиското просто минато време во зависни реченици и во случаите кога се употребени следните глаголи: *add, advise, argue, assure, continue, conclude, complain, call, demand, explain, falter, interrupt, retort, respond* и др[15]. Повеќето од овие глаголи се глаголи што воведуваат директен или индиректен говор.

Во случаите кога во главната клауза во англиското просто минато време се употребени глаголи од типот *know, think*[16] и др., англиското просто минато време на глаголот во зависната клуза има за еквивалент македонски презент:

A. . . . and so I told him I'd have to call policeman, but he *knew* I *lied*. F, 36
M. . . . тогаш јас му реков дека ќе извикам полицаец, но тој добро *знаеше* дека *лажам*. F, 27

Во оваа група на глаголи спаѓаат: *accept, acknowledge, allow, anticipate, believe, claim, complain, consider, detest, discover, expect, fear, feel, forget, ignore, include, indicate* и др.[17]

Кога во главната клауза е употребен глаголот *wish*, англиското минато време од зависната англиска клауза на македонски се преведува со презент:

A. „I *wish*", said the other, with a bitter curse upon the cold, „That I *had* them here." D, 216

[14] Quirk, Greenbaum... (1972 : 734).
[15] Л. Арсова-Николиќ (1980: 227).
[16] Овие глаголи се употребуваат со директен објект а овде *that*-клаузата ја врши таа функција.
[17] Л. Арсова-Николиќ (1980: 228).

Англиското просто минато време во оваа употреба Јесперсен[18] го наречува „претерит на имагинација" и го вклучува во имагинативната употреба на времињата. Овде тоа како што рековме не изразува временски односи.

Македонскиот презент се јавува како еквивалент на англиското просто минато време кога ова е употребено во адвербијални клаузи—кондиционални. Овде кондиционалните клаузи изразуваат хипотетичен услов. Имено, тука се работи за хипотетично минато време, кое не изразува временски односи, т.е. за „претерит на имагинација"[19].

Хипотетично минато време се употребува во зависната, кондициналната клауза што почнува со *if*, а соодветната конструкција во главната клауза е *would/should* + инфинитив, освен кога е употребено минато време на некој друг модален помошен глагол (*could*, *might* и др.). Во македонскиот јазик еквивалент на минатото време е презентот, а еквивалент на конструкцијата во главната клауза е *би* + *л*-партицип, *ќе* + презент или презент:

А. You *wouldnt' lend* money to anyone of us if we *wanted* it. D, 203
М. Ти *не би* му *позајмил* пари на никого од нас ако *бараме*. D, 247

Во оваа реченица немаме употреба на минато време за минато, туку употреба за нереалност, т.е. за нешто што би можело да се случи во *сегашноста* ако се исполни некој услов. Според тоа презентот во македонскиот јазик реално го пренесува значењето на англиското хипотетично минато време. Хипотетично минато време во англискиот изразува сегашна актуелност.

Формата *сум* + *л*-партицип се јавува како преводен еквивалент на англиското просто минато време кога се пренесуваат туѓи зборови. Овде доаѓа до израз категоријата прекажаност, битна за македонскиот глаголски систем, а која не постои во англискиот јазик:[20]

А. Had they not been taken, she asked, to circuses when they were children? Never, he answered, as if she asked the very thing he wanted to reply to; had been longing all these days to say, how they *did not go* to circuses. It *was* a large family, nine brothers and sisters and his father *was* a working-man; "My father is a chemist, Mrs Ramsey. He keeps a shop." He himself had paid his own way since he was thirteen. Often he *went* without a greatcoat in winter. He *could* never "return hospitality"... He *had to* make things last twice the time the other people did;

[18] O. Jespersen: *A Modern English Grammar*. Вол. I—VII. London: 1954. Vol. IV, стр. 112—115.

[19] O. Jespensen (IV: 116).

[20] За категоријата прекажаност: Б. Конески: *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Дел I и II. Скопје; 1966, стр. 293; V. Friedman: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio, 1977, стр. 7.

he *smoked* the cheapest tobacco; ... He *worked* hard-seven hours a day; W, 15

M. Зар нив не ги воделе во циркуси кога биле деца? праша таа. Никогаш, одговори тој, небаре го праша токму за она на кое тој сакал да одговори; и копнеел низ сиве овие денови да каже како тие *не оделе* во циркуси. Семејството *било* големо, деветмина браќа и сестри, а татко му *бил* работен човек; „Мојот татко е аптекар, г-ѓо Рамзи. Држи дуќан“. Тој самиот се издржувал уште од тринаесеттата година. Зиме често *одел* без палто. Никогаш *не можел* да „возврати со гостопримство“ ... *Морал* да се труди работите да му траат два пати подолго одошто на другите; *пушел* најефтин тутун... *Работел* прекумерно — по седум часови дневно; V, 13

Меѓутоа, треба да се напомене дека во англискиот текст понекогаш е тешко да се утврди точно да ли се работи за пренесување на туѓи зборови или за тоа дека говорителот зборува за нешто што самиот не го видел или доживеал; тоа единствено може да се утврди на основа на поширок контекст, како што е овој што го наведовме. Овде формите *did not go, was, went could never. had to, smoked, worked,* како што може да се види од почетокот на текстот, се дел од поширок индиректен говор и преведувачот правилно ги превел со соодветните форми во македонскиот јазик: *не оделе, било, одел, не можел, морал, пушел, работел.*

VLADIMÍR BARNET (Praha)

TYPY NOREM V JAZYKOVÉ KOMUNIKACI

Jazyk je tradičně chápán jako prostředek komunikování. Toto pojetí naznačuje přinejmenším dvojí způsob zkoumání jazyka. Chápání jazyka především jako „prostředku" komunikování staví do popředí instrumentální úlohu jazyka v komunikaci. Té se odedávna všímaly různé směry lingvistické teorie. Nově se stala rovněž předmětem zájmu teorie komunikace. Zřetel k vlastní podstatě komunikace uvádí pak jazyk v takových disciplínách, jako je psycholingvistika a sociální psychologie, sociolingvistika a sociální komunikace do nových pojmových souvislostí, v nichž se komunikování chápe jako sdělování určitých obsahů v procesu přímého nebo nepřímého kontaktu.

Kompetence jednotlivých lingvistických disciplín v instrumentálně komunikativním nebo sociálně komunikativním popisu jazyka se řeší jednak tak, že se požaduje užší, specializované pojetí jejich předmětu, jednak tak, že se hledají cesty zahrnutí instumentálních i sociálně komunikativních aspektů jazyka do rámce jedné disciplíny. Pro tento poslední přístup jsou charakteristické například názory D. Hymese, který pokládá zkoumání jazyka jen na základě „referenčního" významu za nedostačující, poněvadž jazyk je organizován rovněž na základě jiné funkce, kterou nazývá „společenský" význam. D. Hymes požaduje proto popis jazyka na základě teoreticko-metodologických principů, v nichž je implicite obsaženo rozšíření lingvistického popisu na popis sociolingvistický. V těchto intencích by sociolingvistika měla přihlížet k funkcím obojího typu a měla by se stát jistým druhem lingvistického popisu a nikoli jen specifickým využíváním jeho výsledků[1].

Při soudobém pojetí komunikace jako sociálního chování se zkoumání jazyka dostává do dalších širších souvislostí. Komunikace jako sdílení významů se v novějších pracích zpravidla spojuje s interakcí. Vztah komunikace a interakce, pokud se oba pojmy neztotožňují, bývá interpretován dvojím způsobem. Jednak se komunikace považuje za dílčí složku interakce, jednak jsou interakce a komunikace chápány jako různé aspekty jednoho procesu.

---

[1] D. Hymes, *Lingvistická teorie a promluvové funkce*, Slovo a slovesnost 31, 1970, 8n.

Obě hlediska ukazují primární vnitřní spjatost komunikace a interakce, neboť pojetí komunikace jako vzájemného ovlivňování lidí nutně předpokládá i komunikaci, jakožto sdělování významů. Na druhé straně komunikace jako sociální kontakt v nejširším slova smyslu zahrnuje jak vzájemné ovlivňování, tak i sdílení informací.

V současných úvahách o povaze komunikace se proto zdůrazňují dva důležité momenty. Prvním z nich je zahrnování do pojmu komunikace jak sdílení informací, tak i momentů interakčních. Podle J. Janouška se těžiště pojetí komunikace přesouvá do oblasti vzájemného porozumění komunikujících osob a „sdílení informací a interakce se stávají momenty podřízenými“[2].

Druhým důležitým momentem je skutečnost, že takto pojatá komunikace se realizuje jak verbáními, tak i neverbálními prostředky a způsoby. K neverbálním řadí např. K. U. Smith a W. M. Smith 1) přímou reakci, 2) jednání, 3) neverbální prostředky (gesta, mimika), 4) obrazovou reprezentaci.[3] I když se verbální způsob komunikace pokládá za funkčně primární, vychází řada autorů ze zásadní afinity verbálních a neverbálních způsobů komunikování z hlediska jejich sociální povahy.[4]

Zapojení jazyka do tohoto několika aspektového pojetí komunikace nám může ilustrovat jednoduchá dvojice replik

(1) A: *Podej mi tu knihu*! B: *Tady je.*

Výpověď v první replice je sdělením, které obsahuje výzvu k akci, výpověď druhé repliky jen doprovází vlastní akci „podání knihy“. Druhá replika signalizuje, že se uskutečnila interakce. Komunikativního efektu by bylo dosaženo i bez této repliky aktem podání knihy. Tento prostý příklad ukazuje, jak složitě se mohou utvářet vztahy mezi verbálními a neverbálními způsoby komunikování.

Je proto účelné rozlišovat komunikativní akt a řečový akt. Oba pojmy se nekryjí ani rozsahem, ani povahou. Pojem komunikativního aktu je rozsahově širší, neboť je komplexní semiolgickou reakcí sociálního chování mluvčích a může být realizován různými způsoby neverbální a verbální povahy. Řečový akt je realizován jazykově znakovými prostředky. Komunikativní akt i řečový akt se realizují v komunikativní situaci. Aktualizační vztah řečového aktu ke komunikativní situaci není přímý. Uskutečňuje se prostřednictvím komunikativního aktu. Každý řečový akt je zároveň komunikativním aktem, avšak ne každý komunikativní akt je zároveň řečovým aktem, neboť může být realizován, jak bylo naznačeno, jen neverbálně[5].

---

[2] J. Janoušek, *Sociální komunikace*, Praha 1968, 41n.; V. D. Parygin, *Osnovy social'no-psichologičeskoj teorii*, Moskva 1971, 178.

[3] K. U. Smith, W. M. Smith, *The Behavir of Man*, Introduction to Psychology, New York 1958, 316.

[4] *Osnovy rečevoj dejatel'nosti*, red. A. A. Leontjev, Moskva 1974, 271.

[5] Vl. Barnet, *Komunikativní situace a výpověď*, Otázky slovanské syntaxe IV/1, Brno 1976, 69—75.

Zapojení řečového aktu do verbálního sdílení významů i do neverbálního ovlivňování činnosti účastníků komunikace přivádí k otázce, jakými normami je řízena jazyková komunikace jako jev jazykový a sociální. Prosté pozorování komunikativních situací ukazuje, že v jazykových projevech, chápaných jako komunikativní akt, se se uplatňuje vzájemné působení norem několikerého typu. Jde jednak o normu jazykovou ve vlastním slova smyslu, dále o normy stylové (popř. stylově žánrové) a normu řečového chování. Jedním z úkolů sociaolingvistického zkoumání jazykové komunikace je i vymezení jednotlivých typů norem a poznání jejich vzájemného působení. O nutnosti takového úkolu nás přesvědčí libovolný zápis jazykového projevu, v němž se pociťuje vázanost na konkrétní komunikativní situaci, např.:

(2) A: Dobrý den // tak přece jen rostou // ty jsou ale krásné // kde jste na těch houbách byl? // na Bukově? // na Světovině? // prozraďte kde máte ta vaše místečka //
B: Nejsou špatný // jó hochu / to se musí umět hledat // ty nerostou pro každýcho / víš // letos je pravda houbovej rok / to slepej najde // musej mít ale svůj čas // já dycky něco nesu / i dyž je míň houbovej rok // to musíš mít ty lesy prochozený //

Z uvedeného úryvku je patrné, že se jedná o jazykový projev ze sféry běžně dorozumívací. Jazyk obou mluvčích nese po stránce syntaktické známky spontánního projevu, jako je nedostatečná větná perspektiva, projevující se ve volném přiřazování vět a větné parcelaci. Přitom se však repliky obou mluvčích výrazně odlišují po jiných stránkách. Jazyk muvčího A je v podstatě spisovný s několika příznakovými morfologickými spisovnými znaky v hovorové podobě — *krásné* (v běžně mluveném jazye *krásný*); *ta* (v běžně mluvené podobě *ty*). Jazyk mluvčího B má výrazné znaky obecné češtiny. Jsou to znaky morfologické — *špatný* (spis. *špatné*); *každýho* (spis. *každého*); *houbovej*, *slepej* (spis. *houbový*, *slepý*); *musej* (spis. *musejí* nebo *musí*); *prochozený* (spis. *prochozené*), dále znaky hláskové — *míň* (spis. *méně*) a hláskově motivované různé podoby slov — *dycky* (spis. *vždy*, *vždycky*); *dyž* (spis. *když*).

Je možné říci, že projev prvního mluvčího odpovídá spisovné normě, druhého mluvčího normě obecné češtiny, která z útvaru geneticky interdialektního přerostla v západní části českého jazykového území do běžně mluveného jazyka. Na to, že i útvary nespisovné mají svou vlastní normu, upozornil již na počátku 30. let B. Havránek. Co se pak rozumí normou? Podle B. Havránka je to soubor jazykových prostředků gramatických a lexikálních pravidelně užívaných[6]. O normě nespisovných útvarů rozhoduje prostý úzus. Do normy patří to, co je daným kolektivem obecně přijímáno. O normě spisovného jazyka rozhoduje spisovný úzus. Spisovná norma je však specifičtější, poněvadž vzniká a vyvíjí se obvykle za zásahů teoretických, a to teorie jazykové a mimojazykové.

[6] B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, in: Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932; nově vydáno in: Studie o spisovném jazyce, Praha 1963; 30 n.

Dobový kontext diskuse o normě a funkčni hledisko v pražské škole lingvistické vedlo k vymezování normy především ve vztahu k úzu. Ukazuje to „uzuální" pojetí tendencí stanovených B. Havránkem pro procesy vytváření normy spisovného jazyka. Jsou to za prvé opoziční tendence k co největšímu rozsahu (teritoriálnímu a sociálnímu) spisovného jazyka, proti níž působí omezující tendence daná požadavkem obecné srozumitelnosti. Za druhé jsou to opoziční tendence přetváření tradovaného spisovného úzu, podmíněná potřebami a úkoly spisovného jazyka a proti tomu tendence k zachování dostavadního úzu. Vztah normy a úzu nebyl v pražské škole zdůrazňován samoúčelně. Funkční lingvistika si totiž všímala, jak se specifiké funkce spisovného jazyka projevují na formování jeho systému. V Harvránkově pojetí úzus, norma a systém byly chápány jako jevy dynamické ve vzájemné souvislosti.

V poslední době doznalo značného rozšíření jiné pojetí normy. Na počátku 50. let vyzvedl E. Coseriu do popředí vztah normy a systému. Jazyk je podle něho ve své podstatě činnost. Je proto nadán schopností vývoje. Jazykový systém objektivně existuje v podobě formálních a sémantických pravidel řeči jako forma a technika řečové činnosti. Podstata normy je založena na výběru vnějších (teritoriálních a sociálních) a vnitřních (kombinatorických a distributivních) variant. Norma konkrétního jazyka podle tohoto pojetí tedy určuje vnější a vnitřní rovnováhu mezi různými realizacemi jazyka, jež připouští systém. V tomto smyslu systém je soubor možností, představujících ideální formy realizace určitého jazyka, norma pak je souboren realizovaných možností, historicky přijatých jazykovým kolektivem. Proto v každém okamžiku se norma podle E. Coseria jeví jako synchronní (vnější a vnitřní) rovnováha systému. Obrazně řečeno systém odpovídá tomu, co je „možné říci", zatímco norma tomu, co „bylo řečeno"[7].

V Coseriově pojetí se dynamika jazyka projevuje prostřednictvím jeho systému, v jeho schopnosti překračovat hranice realizovaného, zatímco norma odpovídá „fixaci jazyka v tradičních formách". Je patrné, že E. Coseriu za snahu překonat Saussurovo statické pojetí systému platí statickým pojetím normy. V současné době se začíná znovu obracet pozornost k dynamickému pojetí normy[8].

Vymezení normy vzhledem k úzu, jak tomu bylo v tradici pražské školy, není v rozporu s Coseriovým pojetím, spočívajícím na vztahu normy a systému, jak se někdy tvrdí v odborné literatuře. Jde jen o různé pohledy na normu, jež je účelné spojovat. Je-li podstatou normy výběr, pak se tento výběr uskutečňuje na jedné straně vzhledem k možnostem systému, na druhé straně vzhledem ke konkrétním realizacím jazyka v úzu. Ve vztahu k systému se výběr týká jednotek a pravidel „referenční" povahy, ve vztahu k úzu jevů, které vyplývají z konkrétní (regionální, sociální, individuální) realizace systému a jež nabývají ve smyslu Hymesova rozlišení referenčních a

---

[7] E. Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia.* El problema del cambio lingüístiço, Montevideo 1958; ruský překlad in: Novoje v lingvistike III, Moskva 1963, 175.

[8] K. S. Gorbačevič, *Variantnost' slova i jazykovaja norma,* Leningrad 1968; L. I. Skvorcov, *Teoretičeskije osnovy kul'tury reči,* Moskva 1980, 22; L. K. Graudina, *Voprosy normalizacii russkogo jazyka.* Grammatika i varianty, Moskva 1980, 132.

sociálních funkcí („společenského" významu). Není třeba zdůrazňovat, že v konkrétním jazykovém projevu se tato dvojí stránka výběru projevuje ve své jednotě.

Jazyková norma vystupuje v tomto pojetí jako regulující mezičlánek mezi systémem a územ. Svým vztahem k systému jazyková norma reguluje jazykové dorozumívání z hlediska „gramatické" správnosti, svým vztahem k úzu sankcionuje nejen to, co je jazykovým kolektivem přijatelné, ale i to co může být přijato. Vztah normy a úzu má bezprostřední vztah k problematice variantnosti.

Vrátíme-li se k příkladu (2) je patrné, že jeho normativní posouzení z hlediska „gramatické" správnosti zdaleka ještě nevyčerpává jeho celkovou charakteristiku. Porovnáme-li text tohoto příkladu s jiným tematicky obdobným textem

(3) Plodnice hub ... vyrostou jen za zvláštních příznivých okolností, a proto je nacházíme jen v určitou dobu, na určitých místech a při určitém počasí. U některých velmi vzácných druhů hub vyrostou plodnice jen za zcela zvláštních podmínek, a proto se najdou třeba jednou za mnoho let.

(J. Erhart a kol., Houby ve fotografii, Praha 1977)

zjišťujeme, že oba texty se odlišují i osobitým způsobem formální a sémantické výstavby. Zatímco příklad (2) je zaměřen na prosté sdělení, příklad (3) má zaměření na odborně populární poučení. Říkáme, že oba texty se odlišují různým stylem. Schopnost jazykového kolektivu hodnotit jazykové projevy nejen z hlediska referenčního, ale rovněž jako přijatelné, efektivní z hlediska komunikativního záměru, svědčí o existenci ještě jiných kriterií, než je jazyková norma. Takovými kriterii je nepochybně existence stylových norem.

V jejich výkladu, podobně jako je tomu u normy jazykové, nebylo dosud dosaženo jednoty. Pro D. N. Šmelova je objektivní existence norem funkčních útvarů (stylů a funkčních jazyků) mimo jakékoli pochyby, poněvadž funkční útvar je abstraktum, jež se realizuje v konkrétních textech a výpovědích. Přiřazování těchto konkrétních realizací k určitým funkčním útvarům je v povědomí uživatelů jazyka nepochybně podmíněno existencí normy[9].

Existence stylové normy však není přijímána bezvýhradně. Tak například T. G. Vinokurová nepokládá její existenci za nutný předpoklad stylu. Za klíčový problém stylistiky pokládá stylový úzus. Stylová norma je podle ní pojmem nadbytečným, poněvadž se v ní dostává málo místa „osobnostnímu" faktoru, který pokládá za důležitý ve stylové organizaci výpovědi. T. G. Vinokurová staví proti relativní stabilnosti jazykových norem proměnlivost stylových norem v jejich realizaci, tj. ve stylizaci. Postuluje proto uzuálně-stylovou normu (normu stylového úzu). Jazyková norma je podle ní orientována na tradici jazykového vyjadřování, uzuálně stylová norma je

---

[9] D. N. Šmelev, *Russkij jazyk v jego funkcional'nych raznovidnostjach*, Moskva 1977, 34 n.

orientována na rozvíjení potenciálností jazykového vyjadřování. V pojetí Vinokurovové uzuálně stylová norma zahrnuje procesy tvoření stylových prostředků i způsoby jejich fungování v jazykové komunikaci.[10]

Autoři, kteří pracují s pojmem stylové normy definují její podstatu především vzhledem k normě jazykové. Tak Al. Jedlička vidí ve stylové normě soubor zvyklostí určujících výstavbu jazykových projevů v určitých komunikativních sférách. Tyto zvyklosti zasahují podle něho výběr prostředků určitého jazykového útvaru a jejich uspořádání v textu. Stylová norma se podle tohoto pojetí opírá o jazykovou normu a v jistém směru tvoří její nadstavbu. Podle Jedličky obojí normy se liší mírou obecností a závazností. Jazyková norma má platnost obecnou, platnost stylových norem je omezována jednotlivými komunikativními sférami a mají spíše charakter „společenských zvyklostí a tendencí“[11].

Jako kolektivní návyky užití stylově příznakových prostředků definuje stylovou normu rovněž E. F. Petriščeva[12]. Ze vztahu k jazykové normě vychází při definici stylové normy i E. G. Rizelová, která její podstatu vidí v závazných zákonitostech výběru a organizace jazykových norem ve funkčních stylech a žánrových podstylech.[13] R. R. Kaspranskij, který vychází ze vzájemně podmíněné definice pojmů systému, normy (jako realizace systému) a stylu, dospívá k pojetí stylu jako odchylky v realizaci systému od doporučení normy. Podstata stylové normy se pak vidí v statisticky upřednostněných odchylkách od jazykové normy.[14]

Není pochyb, že stylová norma má vztah k jazykové normě. Její podstatu však není možné vidět jen v odchylkách od ní. V stylové normě jde o jiný aspekt realizace jazykového projevu. Stylová norma uvádí jazykový projev do konkrétních komunikativních dimenzí. Mohli bychom říci, že ztvárňuje jazykový projev jako konkrétní řečový akt. Jestliže jazyková norma se vztahuje k jazykovému projevu v obecném slova smyslu, stylová norma vytváří na základě uplatnění stylotvorných činitelů z jazykového projevu konkrétní rečový akt. Avšak nikoli všechny objektivní činitele stylotvorní, jež uvádějí současné funkční stylistiky, jsou řízeny stylovou normou. Bezpochyby toto řízení se uplatňuje u nejdůležitějšího stylotvorného činitele, kterým je funkce, zaměření projevu. Stylová norma uvádí do vzájemného souladu i další stylotvorné činitele, a to jazykovou formu (psanou nebo mluvenou), monologický nebo dialogický charakter komunikace, prostředí (veřejné a soukromé), jež vtiskují řečovému aktu charakteristické výstavbové rysy nezávisle na účastnících komunikace.

Vrátíme-li se ještě k příkladu (2), vidíme, že vedle jazykové a stylové charakteristiky podává ještě řadu jiných informací. Je to především charak-

---

[10] T. G. Vinokur, *Zakonomernosti stilističeskogo ispol'zovanija jazykovych jedinic,* Moskva 1980, 99, 106 a 235.

[11] Al. Jedlička, *Spisovný jazyk v současné komunikaci,* Acta Universitatis Carolinae, Praha 1974, 95.

[12] E. F. Petriščeva, *Stil' i stilevyje sredstva,* in: Stilističeskije issledovanija, Moskva 1972, 133.

[13] E. G. Rizel', *Tezisy,* in: Problemy lingvističeskoj stilistiki, Moskva 1969, 117.

[14] R. R. Kaspranskij, *Norma i stil',* in: Teorija i praktika opisanija razgovornoj reči 5, Gor'kij 1974 n.

teristika mluvčích a jejich vzájemného vztahu. Z textu příkladu (2) vyplývá, že jde o rozhovor mladšího (mluvčí A) se starším (mluvčí B). Tato charakteristika je signalizována např. vykáním a tykáním a u mluvčího B oslovením *hochu.* Ze spisovného rázu projevu mluvčího A a nespisovného rázu projevu mluvčího B by bylo možné usuzovat na jejich sociální zařazení.[15] Porovnání s textem příkladu (3), jenž má intelektualizovaný ráz, ukazuje na celkově emocionální ladění příkladu (2), jež je dáno přímou účastí obou mluvčích v řečovém aktu. Tykání a vykání není jistě motivováno ani jazykovou ani stylovou normou, ale normami sociálního chování, jež se v slovanských jazykových společenstvích řídí vztahy známý—neznámý, mladší—starší, podřízený—nadřízený, důvěrnost—odcizenost kontaktu atd. Normy sociálního chování se promítají do jazykového projevu prostřednictvím norem řečového chováni. Tím se uskutečňuje vazba dvou složek komunikace — sdílení významů verbálními prostředky a neverbální interakce.

Vedle uvedených stylotvorných činitelů řízených stylovými normami je jazykový projev dotvářen dalšími činiteli, které za určitých okolností mohou měnit konvenční význam jazykových prostředků. Tak výraz *To určitě!* vyjadřuje za jedněch situačních okolností souhlas, za jiných nesouhlas. Jazykově referenční významy mohou nabývat sociální konotace na základě činitelů metakomunikativní pohvahy. Na prvním místě je to především v nejširším smyslu sociální vztah mluvčích (rozdíl věkový, v sociálním zařazení, v pohlaví), dále přímý nebo nepřímý kontakt s adresátem. K dalším činitelům tohoto druhu je nutné přičíst vztah obsahu komunikace a komunikativní situace. Obsah komunikace může být v souladu s příslušnou typovou situací, pak jde o vztah konsonantní nebo je s touto situací v rozporu a pak jde o vztah disonantní. Dalšími činiteli jsou emotivní hlasová akcentace a mimická akcentace. Vycházíme-li z předpokladu, že komunikace zahrnuje jak sdílení významů tak i interakci je nutné k těmto činitelům přičíst i povahu vzájemného vztahu obou těchto složek. V komunikaci jsou totiž očekávány určité způsoby chování, které vyplývají ze sociálních rolí účastníků komunikace. Komunikace je dotvářena sociálními rolemi komunikujících. Vzájemné porozumění účastníků komunikace předpokládá, že formální a obsahová výstavba jazykového projevu bude v souladu se sociálními rolemi, které v příslušném komunikativním aktu komunikující plní.

Všechny tyto faktory dotvářejí jazykový projev do komunikativního aktu. Jeho sociální přijatelnost je regulována normami řečového chování.

Naše úvahy nás přivádějí k rozlišení n o r e m t r o j í h o t y p u, uplatňujících se při výstavbě jazykových projevů. Obecná teorie normy je zatím rozpracovávána především v oblasti jazykové normy. Problematiky stylové normy si funkční stylistika začíná teprve všímat. Ukázali jsme, že je účelné uvažovat i o normě řečového chování. Rozlišení tří typů norem neznamená, že jednotlivé normy působí samostatně nebo disparátně. Na vytváření jazykového projevu se podílejí simultánně. Tato okolnost předpokládá,

---

[15] L. P. K r y s i n, *Rečevoje obščenije i social'nyje roli govorjaščich,* in: Socijalno-lingvističeskije issledovanija, Moskva 1976, 50) podle různého sociálního zařazení účastníků komunikace postuluje symetrické a asymetrické komunikativní situace a všímá si, jak se toto rozlišení projevuje na výstavbě jazykových projevů.

že mají společný sjednocující rys. Jím je určitý konsensus, nutný k tomu, aby se dorozumění mohlo uskutečnit. V případě jazykové normy jde o konsensus o jazykových prostředcích a způsobech jejich užití z hlediska „gramatické" (systémové) správnosti jazykového projevu. Ve stylové normě jde o konsensus o stylotvorných činitelích z hlediska adekvátnosti jazykového projevu komunikativní situaci. V normě řečového chování se jedná o konsensus o činitelích, jež podmiňují sociální přijatelnost jazykového projevu.

Vnitřní jednota norem je dána i funkčně. Jazyková norma vztahuje jazykový projev na jedné straně k systému a reguluje, jak bylo řečeno jeho „gramatickou" správnost, na druhé straně ho vztahuje k úzu a reguluje jeho variantnost. Proto variantnost úzu není neomezená. Stylová norma vztahuje jazykový projev ke komunikativní situaci a reguluje komunikativně efektivní využití stylotvorných činitelů. Norma řečového chování vztahuje jazykový projev k sociálnímu kolektivu a reguluje jeho přijatelnost z hlediska norem sociálního chování, jimiž se řídí jednání členů určitého kolektivu.

Simultánní působení uvedených typů norem má charakter jisté subsumpce. Jazyková norma je zaměřena na jazykový projev v obeném smyslu slova, stylová norma dotváří tento projev jako konkrétní řečový akt, a norma řečového chování přetváří tento řečový akt do jedinečného komunikativního aktu jako součásti mezilidského jednání.

Sociolingvistický přístup k teorii normy otevírá možnosti ke konkretizaci poznatků o vztahu jazyka a společnosti. Především dovoluje interpretovat jazykové projevy nejen z slediska referenčních významů, ale i významů sociálních. O potřebě zahrnutí obou typů jazykového významu svědčí potíže, na něž například naráží současné bádání o hovorovém jazyce, v němž normy řečového chování zpravidla vystupují v obnažené podobě. Dále tento přístup umožňuje anylyzovat jazykový projev nejen jako výsledek řečové činnosti, jak to činí běžné gramatiky, ale i v jeho procesuální stránce, jako řečovou činnost samu. Připisujeme-li jazyku sociální status, neobejdeme se bez zřetele k zapojení jazykového chování do chování sociálního a bez problematiky norem, jimiž se takto pojatá jazyková komunikace řídí.

БОЖИДАР ВИДОЕСКИ (Скопје)

ДИЈАЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Македонскиот јазик го зафаќа централниот дел на Балканскиот Полустров. Го зафаќа сливот на реките Вардар и Струма и долниот тек на реката Места. На запад тој граничи со албанската јазична територија. Јазичната граница на тој дел во голема мера совпаѓа со државната граница меѓу СФРЈ и СРА. Неа ја сочинува планинскиот венец Кораб — Дешат — Јабланица, откаде што се спушта на југозападниот дел на Охридското Езеро. На овој дел на албанска страна остануваат триесетина македонски населби во долината на Дрим западно од градот Дебар и во областа Голо Брдо и три села на брегот на Охридското Езеро. Од јужниот брег на Охридското Езеро границата свртува на југоисток и преку планината Галичица се спушта на југозападниот дел на Преспанското Езеро, откаде што продолжува на југ и преку планината Мокра избива на Грамос, југозападно од градот Костур. На овој дел од границата на албанска страна остануваат десетина села на западниот брег од Преспанското Езеро и три села источно и југоисточно од градот Корча.

На југ македонскиот јазик граничи со грчкиот на целиот простор од планината Грамос па до реката Места во Тракија. Јазичната граница на овој дел навлегува значително подлабоко на југ од денешната државна граница меѓу СФРЈ и Република Грција. Македонска реч може да се чуе сè до линијата Грамос — Бер — Солун. Од Солун таа продолжува на исток, па преку областа Богданско, каде што се наоѓаат во словенската лингвистика добро познатите по својот архаичен дијалект селата Сухо и Висока, излегува на реката Места нешто малку североисточно од градот Драма. На исток македонскиот граничи со бугарскиот јазик. На овој дел имаме природна граница. Неа ја сочинува планинскиот венец Деспат — Рила. Од Рила границата свртува на северозапад нешто малку посеверно од Благоевград (Горна Џумаја) и излегува на државната граница меѓу СФРЈ и НР Бугарија.

На север спрема српската јазична територија јазичната граница се поклопува со денешната републичка граница меѓу СР Македонија и СР Србија. И на овој дел имаме природна граница која ја сочинуваат планините Козјак — Руен — Скопска Црна Гора — Шар Планина — Кораб.

Овие се денешните граници на македонската јазична територија. Во минатото македонското словенско население имало далеку по на

запад и по на југ од денешните граници. Многу историски извори говорат дека словенско население живеело во Јужна и во Средна Албанија, а на југ во Епир, Тесалија и на сето Егејско крајбрежје. Голем дел од топонимијата во тие области е словенска, особено микротопонимијата. Низ вековите јужната и западната граница сѐ повеќе се поместувале кон север, одн. кон исток на албанска страна, како што било потискувано македонското словенско население. И тој процес на поместување на македонската етничка граница, респ. и јазичната, трае до најново време, а се врши и денеска.

На македонско-албанското јазично пограничје на еден не многу широк простор на правецот Скопје — Тетово — Дебар — Струга — Поградец — Корча живее мешано население — покрај македонското и албанско — со мајчин јазик албански. Во поголема мера тоа население е билингвално.

Исто така и на македонско-грчкото јазично пограничје на широк простор во Егејска Македонија живее мешано — македонско и грчко население. Македонското население превладува по бројот во костурско-леринското и воденско-пазарското подрачје. Во пописните документи од 1951 година на територијата на Грција живееле околу 250.000 Словени, респ. Македонци.

На југо-западниот дел на пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик покрај македонското население живеат Грци, Власи и Албанци. Во многу пунктови на правецот Грамос — Рупишча — Негуш — Меглен населението е трилингвално. Македонците покрај својот мајчин јазик говорат и грчки, кој е за нив и службен јазик, и влашки.

Северната јазична граница е релативно стабилна. Разместувањето на населението низ вековите на тој дел се вршело сукцесивно и не оставило повидни траги на јазикот. Дијалектот на неколку села во областа Козјак кои се декларирале за Срби не се разликува ниту по една црта од говорот на македонското население.

Македонското население во областа Пиринска Македонија, околу 180.000 според пописот од 1956, која се наоѓа во составот на НР Бугарија, освен со својот македонски дијалект се служи и со бугарскиот стандарден јазик како службен.

2. Македонскиот јазик генетски спаѓа во јужнословенската група јазици заедно со бугарскиот, српскохрватскиот/хрватскосрпскиот и словенечкиот. Сите овие четири јазици ги поврзуваат: развојот на групите *ort*, *olt* во *rat*, *lat*, сп. мак. *расте*, *лакот*, замената на секвенците *tort*, *tert* — *tolt*, *telt* во *trat*, *trět* — *tlat*, *tlět*, мак. *врана*, *брег*, *млеко*, замената на *ę* со *е*, мак. *пет*, резултатите на некои промени сврзани со т.н. втора палатализација на заднојазичните консонанти, консенквентната замена на *kv-*, *gv-* во *цв-*, *ѕв-*, наставката *-омь* во инструменталот кај именките од м. и с. род од старите *о*-основи, сп. стсл. *рабомь, селомь*, сврзникот *да* како елемент за граматичка зависност на реченичкиот исказ, во областа на деривацијата развојот на суфиксите со елементот *-ц-*, суфиксите *-al'ьka*, *-ice*, како и редица лексички или лексикализирани особености.

3. Потесна целина во јужнословенската јазична фамилија сочинуваат македонскиот и бугарскиот. Од старите дијалектни особини од српскохрватскиот нив ги диференцираат пред сè отворената (ниската) артикулација на вокалите ѣ и ѫ.Назалот ѫ по испаѓањето на еровите и по деназализацијата негова во македонскиот и во бугарскиот се изедначил со т.н. секундарен ер, сп. мак. *рака — маīла*, буг. *ръ̆ка — мъ̆īла*, (: срп. рука — магла). Во бугарскиот јазик и на поширок ареал на македонската јазична територија прасловенските групи *tj, *dj се рефлектирале во /шт, жд/, во југозападните македонски говори, можеби, и во /шч, жџ/, сп. мак. диј. *īашти — īашчи, межда — межџа*, буг. *īашти, межда* : сх/хс *кућа, међа*.

Во својот историски развиток на Балканскиот Полуостров во македонскиот и во бугарскиот, како и во српскиот торлачки (призренско-тимочкиот) дијалект се развиле ред заеднички иновации под влијание на соседните балкански несловенски јазици. Меѓу поважните заеднички иновации спаѓаат: загубата на квантитетот и старите интонациони разлики, загубата на наследената синтетичка деклинација и преминувањe на аналитички начин на изразување на именските односи — со предлози и една општа форма (casus generalis), сп. *Го виде Марка, Му рече на Марка, Одев со Марка,* потоа појавата на граматичката категорија определеност која формално се изразува преку посебни членски морфеми, сп. *Го виде човекоӣ,* во македонскиот уште и: *човекон, човеков,* аналитичкото степенување на придавките, сп. *ӣодобар, најдобар.* Доста заеднички промени овие два јазика, делумно и торлачкиот дијалект, претрпеле и во областа на конјугацијата. Тие го загубиле инфинитивот, кој е заменет со да-реченици, а се развиле нови форми со помошниот глагол хотѣти, сп. мак.: *ќе одам, ќе одев, ќе сум одел,* итн. Една важна структурна иновација во двата јазика претставува и удвојувањето на објектот, сп. мак. *Го виде човекоӣ, Земи ја книīана, Му ја даде книīаӣа на Пеӣреӣа.*

Овие и уште ред други особини од областа на граматичката структура македонскиот и бугарскиот ги доближиле до несловенските балкански јазици — влашкиот (ароманскиот), албанскиот и грчкиот. Сите тие јазици денеска ја сочинуваат тн. балканска јазична лига.

Така македонскиот и бугарскиот, кои ја сочинуваат источната подгрупа на јужнословенските јазици, се оддалечувале постепено од западната — српскохрватско-словенечка подгрупа, која во најголем дел ја сочувала наследената словенска граматичка структура, а повеќето иновациони појави што се развиле на тој терен се од подруг карактер.

4. Во својот историски развој македонскиот јазик доживеал извесен број промени и во контактот со српскиот.

Еден број од најраните иновации настанати на српскохрватскиот ареал се рашириле и на северниот дел од македонската јазична територија. Во еден дел од северните македонски говори ъ и ь се изедначиле како во српскохрватскиот дијасистем, сп. *са̂н, да̂н.* На тој терен се вкрстосуваат изоглосите на рефлексите /у/ и /а/ место носовката ѫ, сп. *рука — рака,* или: *рука,* општата форма *на руку* покрај *на рука.* Место *tj,

*kt' *dj во апелативната лексика редовно се јавуваат континуантите /ќ, ѓ/: *куќа, џлеќи, веѓи, чаѓе*. Вокалното *л* овде се рефлектирало како во соседните српски дијалекти — во /у/ и зад денталите во /лу/ во посеверниот појас, одн. во /лӑ/ на другиот терен од северната група, сп. *вук, слуза — слӑза, длуго — длӑго*.

Северните македонски говори со граничните српски дијалекти ги поврзуваат уште цела серија други особености и од обласпа на граматиката и деривацијата.

Еден дел од тие црти, карактеристични за српското јазично подрачје, навлегле подлабоко на македонската територија. Така, на пример, фонемите /ќ, ѓ/ на местото на *tj, *dj ги среќаваме во ред лексеми и морфеми дури во најјужните македонски говори. Така се случило на македонскиот терен место *tj, *kt' — *dj да се јави двојна замена — со /шт—жд/, одн. /шч—жџ/ и /ќ—ѓ/, сп.: *џлеќи, џлешка, синоќ, синошен, свеќа, свешник, меѓа, межник*. Некои лексеми, на пр. *веќе, среќа, несреќа, џакуѓере, с(в)еѓере*, партикулата *ќе*, се рашириле готово на сета македонска јазична територија. Со српското јазично влијание се објаснуваат во македонскиот и преминот на /ч/ во /ц/ во старите групи *чр, чрѣ-*, сп. *црн, црџе, црево*, замената /у/ место *ж* во одделни лексеми, сп. *куќа, суд* и др., заменката *он*, предлогот *у*.

Како заедничка тенденција на македонскиот и на српскиот се истакнуваат замената на *ѣ* со /е/: *бел, леб, сено* и депалатализацијата на консонантите. Веројатно и јотувањето на групите *џј, дј, нј* би дошло во последнава група појави, сп. *браќа, луѓе, џрње*.

Интересно е да се укаже дека оние црти што се јавиле под влијание на српскиот јазик најдлабоко продреле во македонскиот јазичен ареал по долината на реката Вардар, каде што води и главната комуникација за Солун и Егејско Море.

Влијанието на српскиот јазик врз македонскиот до поголем израз доаѓа од крајот на XIII век, кога границите на српската држава се шират на југ.

Од друга страна и македонскиот во извесна мера повлијаел на граничните српски дијалекти. Како македонизми на призренско-јужноморавското подрачје од српската територија се сметаат: фонетскиот облик на глаголската морфема *-на-* /← *-нж-*/, сп. *џаднал*, протетичкото /ј/ пред почетното *у* ← *ж* во примери од типот: *јуже, јуџӑк, јузӑл*, тврдиот изговор на /л/ пред задните вокали и пред консонант: *лакӑџ, лош, дал*, испуштањето на вокалите во проклитичките зборови кога следната зборoформа почнува со вокал, сп. *с-изми, м-изеде, д-умре* (*се изми, ме изеде, да умре*), заменските клитики *нѐ, вѐ*, глаголските форми *са* (во 3. л. мн. од сум), *биле*, глаголските морфеми -(*х*)*мо*, -(*х*)*џе* во аористот-имперфектот, губењето на родовата диференцијација во множината на партиципот: *биле*. Но за разлика од србизмите, кои влегле подлабоко во јазичната структура на македонскиот, македонизмите во српскиот се задржале на неговата тесна периферија.

5. Македонскиот јазик, од друга страна, развил и ред иновации коишто ја насочувале граматичката структура во поинаков правец,

различен од оној по кој одел процесот на бугарскиот ареал. На македонскиот терен се јавува ново иновационо огниште. Македонските иновации се јавуваат скоро паралелно со оние што ги истакнавме како источнојужнословенски. Тие иновациони појави ја засегаат јазичната структура како целина.

Меѓу најстарите фонетски иновации со коишто се диференцира македонскиот јазичен ареал е замената на јаките ерови: ъ во /о/, ь во /е/, сп. *сънъ → сон, дьнь → ден*. Во бугарскиот место ъ има /ә/ (= шва), сп. *сънъ → сән*. Во српскохрватскиот двата ера се изедначиле: ъ = ь → /а/ во новоштокавскиот дијалект, сп. *сан, дан*. Оваа особина, зародена на македонското иновационо огниште, ја опфатила готово сета денешна етничка Македонија, со исклучок на еден погранично појас со српската јазична територија на север и на крајниот југоисток на пограничјето со родопскиот дијалект на бугарскиот јазик. Подоцна таа во одделни морфеми се проширила и подалеку на североисток зафаќајќи и дел од бугарското јазично пограничје.

Во рамките на овој јазичен ареал, зацртан со замената на *ъ* и *ь* во /о/ и /е/, која е извршена уште во X—XI век, се наслојуваат низ вековите цела редица нови црти, коишто сѐ повеќе и повеќе го оддалечувале од другите иновациони центри на соседните словенски територии. Меѓу поважните иновации спаѓаат — во фонетиката: појавата на протетичко /j/ пред иницијалното *ж*, одн. неговите континуанти, сп. *јаѓлен* (*јоѓлен, јӑѓлен, јӓѓлен* во одделни локални говори), изедначувањето на предниот назал ѧ со ѣ, на пр. *месо* и *мера* (во дијалектите: *мјӓсо, мјӓра*), затврднувањето на старите палатали, со што се отклонила опозицијата по признакот палаталност кај парните палатални консонанти, подоцна загубата на фонемата /х/, нејзината замена со /в, ф/ во западниот дел од јазичната територија, појавата на палаталните консонанти /ќ, ѓ/, јотувањето на консонантските групи *ѿј, ѓј, нј* во /ќ, ѓ, њ/, во граматиката: множинските наставки кај именките *-ови* (*денови*) и *-иња* (со фонетските варијанти — *ина, -ијна*), сп. *ӣилиња, ӣрасиња*, кај глаголите наставките *-ме* во 1 л. мн. кај сите глаголи, сп. *имаме, орaме, носиме, береме*, и *-ле* во множина на л-партиципот: *биле, зеле*, потоа: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. во перфектот: *ѿој бил, ѿие биле*. Важни структурни промени во глаголскиот систем на македонскиот јазичен ареал внесле конструкциите со партикулата 'ќе' и со помошните глаголи 'имам/немам' плус глаголската н/т-форма во среден род од типот: *имам дојдено, имав дојдено, сум имал дојдено*, негде дури и *бев имал дојдено*, и 'сум' плус глаголската н/т-форма од сите глаголи, вклучувајќи ги и непреодните, сп. *сум дојден, бев дојден, сум бил дојден*, итн. Со нивниот развој и вклопување во македонскиот глаголски систем дошло истовремено и до распределба на функциите меѓу новите форми и наследените словенски облици.

Посебен белег на македонскиот јазик му даваат акцентот и структурата на ред синтагми. На македонскиот ареал се оформил нов акцентски систем. Лексичкиот акцент е фиксиран на третата мора во повеќесложните зборoформи, сп. *бра́ѿучед — браѿу́чеди — браѿуче́диве*. Освен

тоа македонскиот акцент има синтагматски карактер. Цели синтагми се потчинуваат под еден акцент, сп. *Мајка-му шолку-време не-беше-ӣо вӣдела сӣна-си. Од-ӣред-враша му-ја-зедоа новаша-кошула.* Во врска со местото на акцентот истовремено треба да истакнеме дека неакцентираните вокали не подлежат на квалитативна редукција со исклучок на еден мал број говори во југоисточна Македонија.

Посебност во македонскиот јазик во однос на околните словенски јазици е и можноста пред глаголот да стојат заменските и глаголските клитики, сп. *Му рече на браш-му. Го викна дешешо. Сум му бил на свадбаша.*

Приведениве јазични особености потекнуваат од едно иновационо огниште и најголем дел од нив останале во рамките на македонскиот јазичен ареал опфаќајќи помала или поголема територија. Нивните изоглоси образуваат затворени линии и имаат приближно ист правец на движење.

Така на денешната македонска јазична територија се оформил еден посебен дијасистем, но кој не ја прекинал врската ни со дијасистемот оформен во рамките на денешна Бугарија, и којшто постојано ги продлабочувал врските со дијасистемот на српскохрватскиот јазичен ареал.

6. Најголем дел од приведените иновации, а уште и ред други, се јавиле во резултат на меѓујазичниот контакт на македонскиот со балканските несловенски јазици, а пред сè со балканскиот латински. Балканските јазици влијаеле на два плана. Од една страна тие поттикнувале нови процеси, кои понатаму оделе по свој пат како што му го одредувал јазичниот систем на македонскиот, одн. микросистемот, ако појавата се вршела во рамките на еден помал ареал на македонскиот дијасистем. Од друга страна пак несловенските јазици успорувале некои јазични процеси во граматичката структура.

Како „балканизми", иновациони појави што се развиле во контактот со балканските несловенски јазици, во науката се прифатени: загубата на синтетичката деклинација, развојот на категоријата определеност кај именските зборови и во врска со тоа појавата на постпозитивниот член, аналитичката компарација, удвојувањето на објектот, модалните глаголски форми со 'ќе' и конструкциите со 'има/нема' и со 'сум'+глаголската н/т-форма. Овие иновации зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан. Повеќето од нив во помала или поголема мера присутни се и во бугарскиот дијасистем, а дел од нив и во торлачките дијалекти на српската јазична територија. Но еден добар дел од нив се задржал на македонскиот терен и длабоко навлегол во структурата на македонскиот јазик. Во западниот и во јужниот регион на македонската јазична територија се затврднале: препозитивната употреба на клитиките, сп. *Го виде Сшојана, Му рече на Сшојана, Си ӣо изел лебош,* испуштањето на предлогот *во*, сп. *Ќе одам Бишола, Оӣиде Прилеӣ,* искажувањето на директниот објект со предлогот *на* кај именките што означуваат живо суштество, сп. *Го викна на Марко,* генерализирањето на една кратка заменска форма — дативната за машки и среден род *му* како граматички

сигнал за дативниот објект, сп. *Му рече на човекот, Му рече на детето, Му рече на жената, Му рече на жените/децата/мажите*. Многу сличности меѓу западните македонски дијалекти и ароманскиот наоѓаме во употребата на предлогот *од* со посесивно значење, сп. *Куќата од Марка*. На сета западна територија од Гостивар па до Корча и Костур под влијание на назалните сонанти /м, н/ вокалот /а/ се назализирал — *ã*, а потоа се рефлектирал како и стариот назал *ж*, сп. *снãга* (←снага), *знãм* (знам) во горноположкиот, дебарскиот, охридско-преспанските, одн. *сноіа* во малореканскиот, *снâіа* во дримколско-голобрдскиот. На еден тесен појас во југозападна Македонија се загубил л-партиципот, а со него и сите сложени форми што се образувале со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот). Функциите на тие форми ги презеле соодветните конструкции со 'има/нема' и со 'сум.' Во сушко-височкиот говор место партикулата '*ќе*' за футур се употребува грчкото *за*: *за носа*. Ред балканизми на македонскиот терен наоѓаме и во областа на деривацијата, на пр. деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-уле*: *детуле, брадуле*, и посебно во лексиката. Сите приведениве јазични особености распоредени се на западната и јужната периферија на македонскиот јазик, таму каде што се разграничува тој со албанскиот и со грчкиот, и каде што има и денеска најголема концентрација на ароманско население.

„Влијанието на балканската јазична средина не се огледа само во промените што ги зафатиле од наследениот словенски граматички тип, туку и во одржувањето на поедини негови облици, во случаи каде што имало поклопување со балканските јазици“ (Конески[1]). Така се објаснува зачувувањето на аористот и имперфектот, а во западно-македонските говори и дативот кај личните и роднинските имиња од машки и женски род.

7. Иновационите појави што се развиле на македонскиот јазичен ареал не се шреле подеднакво и сите во еднаков правец.

Еден дел од нив, видовме, ја опфатиле сета македонска јазична територија и станале диференцијални црти на македонскиот по однос на српскиот и на бугарскиот, или само на еден од нив. Таков е случајот со континуантите на еровите.

Друга група иновации зафатиле само дел од македонскиот дијалектен јазик, а во другиот дел сѐ уште виреат старите особини кои се наоѓаат во отстапување. Тоа значи новиот процес или не завршил, или новата појава во некој микросистем е попречена. Ова се однесува, се разбира, каде што имаме унилатерални иновации и географски тие се опонираат со старите. Старите црти во такви случаи се одржуваат на периферијата. Така, на пример, на западната и јужната македонска јазична периферија сѐ уште среќаваме примери со зепазен назализам, вистина не во првобитниот изговор, место носовките ѧ и ж, сп. *їранди, йенда* — во корчанскиот, *дăмбје, чендо* — во сушковисочкиот, во некои пунктови се одржал широкиот изговор на *ѣ*: *р'ăка* или *рјăка*.

[1]) K (o n e s k i) B., Makedonski jezik, [во] Enciklopedija Jugoslavije, t. 4, Zagreb MCMLX, str. 492.

Во одделни лексеми се задржало /ч/ во секвенци со /р/, сп. *чрпит, чрвец — чрпит*. Во корчанскиот македонски говор, во Јужна Албанија, се пази старата дативна флексивна форма и во еднината и во множината. Таму наоѓаме остатоци од старата промена (деклинација) на членот, сп. *старцатого, старцутому*. Единствено во тој говор до денеска се задржала како посебен облик заменката *сь — сој*. На поширок ареал во Западна Македонија се среќаваат дативни флексивни форми кај личните и роднинските имиња: *Стојану, Марку // Марко(в)е, Маре // Мари*. Кај глаголите се пази наставката *-т* во 3. л. на презентот, во повеќе говори во 1 л. едн. на презентот уште отсуствува наставката *-м*.

Сите приведениве црти, и уште цела редица други такви — стари, неизменети, денеска се јавуваат како дијалектна специфика на западните говори и стојат во опозиција со новите особености што се јавиле на нивно место во другите—источните, северните или јужните говори. Такви архаични црти се одржале и на источната периферија, како на пример, слободниот подвижен акцент, фонемата /х/, множ. наставки *-ове, -е, -ета* кај именките од м. и ср. род. Во југоисточните говори се задржала како фонолошки релевантна старата динстикција по мекост кај консонантите.

Сепак паѓа в очи дека најголем број архаични црти се задржале на пограничјето со албанскиот, влашкиот и грчкиот, каде што има, од друга страна, и најмногу иновации настанати во резултат на меѓујазичниот контакт. Така западните и југозападните, делумно и јужните македонски дијалекти се одликуваат и со најмногу архаизми, а истовремено и со најмногу иновации. На источната страна, на пограничјето со бугарската јазична територија, преминот кон бугарските дијалекти е поблаг.

Кај досега разгледуваниве унилатерални иновации се јавува едно иновационо огниште кое се наоѓа во централните области на македонската јазична територија.

Втората група иновациони појави релевантни за дијалектната диференцијација ја сочинуваат т.н. билатерални. Стара особина гине, на нејзино место се јавуваат две нови, се разбира, различни. Такви се, на пример: протетичкото /ј/ во западните говори и /в/ во источните пред рефлексот на почетното *ж*: *ј(адица) : в(адица), ј(апок) : в(апок)*. Во такви случаи зборуваме за две иновациони огништа. Едното се наоѓа во централната област на западното наречје.

Не ретко се случува на местото на една стара особина во дијалектниот јазик да се развиле повеќе од две нови, кои секоја посебно функционира во својот микросистем. За илустрација да ги земеме, на пример, континуантите на носовката *ж*. Таа се дефонологизирала. Во едни региони исчезнала наполно изедначувајќи се со некоја од постојните фонеми: /а/ во централните, /у/ во северните, /о/ во малорекансиот. Во таквите случаи таа можела да помогне само во редистрибуцијата на фонемата со којашто се изедначила, или поточно во која се преточила. Меѓутоа, во повеќе микросистеми *ж* ја задржала својата самостојност во однос на другите вокални фонеми, го изменила само своето качест-

во, а со тоа и своето место во системот. Со други зборови, се измениле нејзините составни елементи — дистинктивните признаци. Така, по македонската јазична периферија ги наоѓаме како континуенти за *ж* фонемите: /ä/, /ă/, /å/. Тие придонесле за формирање на три нови вокални системи. При вакви, да ги наречеме мултилатерални иновации, имаме повеќекратно теренско опонирање и зборуваме за повеќе микроиновациони огништа во рамките на еден дијасистем. Изоглосите на ваквите иновации во повеќето случаи претставуваат затворени линии. И овие иновациони огништа најчесто се наоѓаат на западномакедонскиот терен.

9. На македонскиот јазичен ареал се изделуваат јасно три поголеми групи говори или наречја: западно, југоисточно и северно.

9.1. Во западното наречје влегуваат говорите на западното пограничје од Шар Планина и границата со српската јазична територија па до јужниот брег на Преспанското Езеро. Источната негова граница од јужниот дел на Преспанското Езеро се движи кон североисток, поминува нешто малку посеверно од градот Лерин и избива на завојот на Црна Река од Пелагонија во Мариовската клисура. Оттука таа продолжува на север по планинскиот венец на Селечка и преку областа Клепа излегува на Вардар нешто малку позападно од утоката на Црна во Вардар. Го сече Вардар и источно од градот Велес сè по левата страна на Вардар продолжува на север, ја сече реката Пчиња кај Катланово, откаде што свртува во лак кон северозапад и излегува нешто малку северно од Скопје. Селата во подножјето на Скопска Црна Гора северно од линијата Арачиново — Радишани — Бардовци остануваат надвор од границите на западното наречје. Северната граница оди приближно по правецот Скопје — Тетово — Шар Планина, каде што се затвора граничниот круг.

Најостра е границата меѓу западното и источното наречје на просторот меѓу вливот на Црна во Вардар па сè до Скопска Црна Гора. На северната страна изразито остра граница има на скопскиот дел, додека во Полог таа нешто се ублажува.

Западното наречје го карактеризираат две групи особини. Од една страна во него се чуваат некои стари црти и тој број расте како што се оди кон западното пограничје спрема албанската јазична територија. Повеќето од нив се од морфолошка природа. Меѓу помаркантните од нив спаѓаат: пазењето на стариот ген.-акуз. облик во функција на општа форма кај личните имиња од м.р. на консонант, на *-о* и *-е*, сп. *Го виде Стојана, Марка, Столета*, роднинските: *тетина, татка, чичета*, и изведените на *-ко* и *-ло* што означуваат лична црта на човекот: *Го викна грбла, мрсулка* (: ном. *грбло, мрсулко*). На нешто малку потесен ареал се пази и стариот дативен облик од синтетичката деклинација, исто така кај личните и роднинските имиња од машки род, како и кај имињата од женски род на *-а*, сп.: *Му реков Стојану / Илију / Марку*, одн. *Маркоту / Марко(в)е, Марко(в)и, Петрету / Петру / Петре(в)е / Петре(в)и*, ж.р. *Јани / Јане, тетки / тетке*. Како релативен архаизам да го земеме и чува-

њето на членските форми на *-в* и *-н*: *лебов, лебон*. На другата територија, ќе видиме, се јавува само членот *-от*. Според тоа западните говори познаваат троен член. Доста добро е запазен и вокативот со флексија: *брате / брату, зете, мажу, тетко, Ратке*. Кај личните и лично-предметните заменки исто така добро се пази дативниот облик: *мене ми, нему му, ним/ними им, кому, некому* итн., како и кај демонстративните: *овему, онему, овејзе/овејзи* и др. Овде се задржал системот од три вида демонстративни заменки, што е во согласност со три вида членски морфеми. Во вербалната флексија за ова наречје е карактеристична наставката *-т* во 3. л. едн. на презентот: *имат, носит*. Во 1 л. едн. на презентот во повеќето говори отсуствува наставката *-м*: (*ја — јас*) *копа, носа, бера*.

Изоглосите на споменативе особености одат приближно по означената дијалектна граница, негде наполно се поклопуваат со неа, на северната страна неколку изоглоси (на општата и дативната форма, на тројниот член) ја преминуваат дијалектната граница.

Неколку фонетски архаизми: пазењето на фонемата /ѕ/, неизменетото /ч/ во групите *чр-, чрђ-*, на крајните групи *-ст, -шт*, не се карактеристика на сите западни говори. Тие се јавуваат на еден тесен појас на пограничјето со албанскиот јазик.

Поголем дел од диференцијалните црти на западното наречје се иновации. Меѓу најзначајните дијалектни карактеристики на западното наречје спаѓа местото на акцентот како во одделни зборoформи, така и во синтагмите. Овде е акцентот фиксиран во повеќесложните зборови на третата мора од крајот. Овој е единствен акцентски модел во словенскиот јазичен ареал. Сп.: *пла́нина — плани́ната, бра́тучед — брату́чеди — братучѐдите*. Во случаите како *водѐінца, краста́ица, золо́іте*, секвенците [*аі, еі, оі*] иако се еднослошни содржат по две мори.

Во ова наречје има широки можности да се образуваат акцентски целости. Именските и глаголските синтагми во обичната реч, кога не се врши посебно маркирање на составните компоненти, најчесто се групираат под еден акцент, сп. *на́-врата, преку-ли́вада, пре́ку-ден, бела-ко́шула, зимски-а́лишта, горна́-нива*; *го-зѐде* : *не-го́-зеде, не-ќе-го-зѐмеше, зошто-му-го́-даде?* Од фонолошките посебно се значајни: отсуството на фонемата /х/ и нејзиниот премин во /в, ф/ на крајот на слогот, сп. *греф, моф, беф, чевли, евла, бевме — бефме*, и загубата на интервокалното /в/ и на некои други консонанти. Како последица од оваа појава готово во сите западни говори дошло и до промени во дистрибуцијата на вокалите. Создадени се нови односи меѓу вокалите во рамките на една зборoформа. Настанале бројни секвенци од по два, негде и од повеќе вокали, исти или различни, и како краен резултат настанале серија дифтоншки секвенци од различен вид. Особено на широк терен се јавуваат дифтонзите со [*і*] како втора компонента: [еі, аі, оі, уі], сп. *леі, лебоі, снаі, муі*. Секвенците со еднакви вокали се контрактирале во долги фонови, па така се добил и нов квантитет, кој сѐ уште нема фонолошка вредност, сп.: *сна*: /← снаа/, *не:ста* (← нееста ← невеста), *прого:ри* (прогоори ← проговори). И едната и другата појава придонесле за скрату-

вање бројот на слоговите на многу збороформи. Можноста да се образуваат дифтонзи овозможила да се скратат во ред случаи особено повеќесложните збороформи, како, на пример, во: *водеінца* (← водеинца ← воденица, со извршена метатеза), *йолоіна* (полоина ← половина), *суроіца* (суроица ← суровица), или споменатите *не:сша*, *ӣроіо:ри* (невеста, проговори).

Во резултат на општата тенденција да се скратуваат зборовните единици што подлежат на еден акцент, во западните говори широко е распространето испаѓањето на вокалите во клитичките зборови, кога стојат пред збороформа што почнува со вокал, сп. *і-осшаі* (го остави), *с-ушейа* (се утепа), *н-уіоре* (на угоре), *g-оіш* (да одит), *ушш-еднаш* (уште еднаш).

Ограничувања има како за оваа, така и за горе приведените појави само кога се јавуваат некои фонолошки и семантички пречки.

Од морфолошките релевантни диференцијални особености најмногу доаѓаат до израз во говорниот текст: множинската наставка *-ови* со разновидноста *-оі*, сп. *лебови* // *лебоі*, личната заменка за 3. лице *шој* (таа, тоа, тие), и кај глаголите: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. на перфектот, формата *се* во 3. л. мн. на през. од 'сум', и посебно развиените конјугации со помошните глаголи 'сум' + н/т-партиципот: *сум дојден, бев дојден, сум бил дојден, бев бил дојден*, 'имам' + н/т- парт. во среден род: *имам одено, имав одено, сум имал одено, бев имал одено*, како и формите со партикулата ќе од типот: *ќе одев, ќе сум одел, ќе бев одел*, и понатаму со конструкциите со 'имам': *ќе има(м) одено, ќе имав одено, ќе сум имал одено*. Овие конструкции со својата честота во употребата и со семантичката разнообразност на западното наречје му даваат посебен белег во однос на другите македонски говори.

Западномакедонското наречје се одликува со богат репертоар на суфикси со деминутивно-хипокористичко значење. Покрај суфиксите: *-е, -це, -енце, -че, -иче, -ичка*, кои можат да се сретнат и во другите македонски говори, овде особено е продуктивен суфиксот *-уле* со дериватите *-улче, -уленце, -ичуле*, сп. *брадуле, брадулче, брадулчуле, дешуленце*, покрај *дешенцуле*.

Од синтаксичките особености важни во дијалектното диференцирање на македонскиот дијасистем е местото на клитиките, посебно заменските и глаголските, по однос на глаголот. Во западните говори тие можат да стојат и во препозиција дури и на почетокот на реченицата, што не е случај во повеќето источни дијалекти, сп.: *Му рече Сшојану да іо чекаш. Се фашија йод рака. Те имам видено. Сум рекол нешшо за шебе.*

Изоглосите и на овие појави, како и на претходните, одат во правецот на означената граница, многу од нив на поголем простор и се поклопуваат меѓу себе образувајќи на тој начин еден изоглосен сноп. Само по некоја од нив навлегува подлабоко на исток и на југ, како, на пример, изоглосите на множинската наставка *-ови*, на особеностите од глаголската флексија или на препозитивната употреба на клитиките по однос на глаголот. Тие зафаќаат и еден ареал од јужните говори на

источното наречје. Од друга страна изоглосите на третосложниот акцент, на испаѓањето на интервокалното /в/, на синтетичкиот датив кај личните и роднинските имиња и кај личните заменки, на тројниот член и испуштањето на помошниот глагол — подлабоко продреле во северозападните говори.

Единството на западното наречје го разбиваат неколку фонетски особености, меѓу кои како најкарактеристични и најзабележливи се: континуантите на носовката *ж* и на вокалните *р* и *л*, кои многу придонесле во оформувањето на одделни вокални системи, потоа присуството или отсуството на фонемите /ф, ѕ, џ/, фреквенцијата и реализацијата на фонемите /ќ, ѓ/, реализацијата на групите /шт, жд/, во вокализмот реализацијата на неколку вокални групи, особено на /еа/, /оа/, /ое/. Во флексијата одделни локални говори се разликуваат главно по наставките за 3. л. мн. на презентот и минатото определено време, по образувањето на партиципите, распределбата на глаголите по конјугациските модели и некои глаголски суфикси.

Според овие црти јасно се изделуваат две говорни групи — една централна и една периферна.

9.1.1. Во *централните говори* (скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот) *ж* се рефлектирало во /а/: *рака, пат*, вокалното *л* е заменето со секвенцата /ол/ на поголемиот дел: *волна, долго, солза*, додека /р̥/ ја задржало својата силабична вредност: *вр̥ф — вр̥от, вр̥ој, пр̥от, др̥во.* Овие говори имаат петочлен вокален систем /и, е, у, о, а/ + силабемата /р̥/. Во консонантизмот е постигната прилична симетричност. Африкатите имаат оформени корелации: /ц : ѕ/ и /ч : џ/. Фонемите /ќ, ѓ/ имаат релативно широка употреба. Кај денталните сонанти има тенденција да се ликвидира корелацијата по палаталност. Во повеќе локални микросистеми /л'/ се јавува како маргинална фонема, бидејќи се среќава главно во туѓи лексеми, додека старото *l'* зацврднало и се изедначило со /л/, сп. *клуч, недела, пријател*, но *пел'те, тел'*. Само на некои мали ареали /ф/ нема статус на фонема. 3 л. мн. на презентот завршува на *-ат*: *викаат* [*вика:т*], *носат*, во 3 л. мн. на аористот и имперфектот завршува на *-а*: *викаа [вика:], носеа, доједа.*

9.1.2. *Западните периферни говори* го пазат латералниот палатален сонант: *кл'уч, недел'а, пријател'*. Се чува и старото /ѕ/ пред множинските морфеми, сп. *ноѕе/ноѕи, бубреѕи, белеѕи, попраѕи.* Фонемите /ќ, ѓ/ се поретки; место *tj, *dj превладуваат примери со /шт—жд/, одн. /шч—жџ/ во малореканскиот, струшкиот, охридскиот. На еден потесен појас се пази /ч/ во групата *чере-*: *черево, черепна*, поретко и во групата *чр̆*: *чр̆вец, чр̆пит.* На целата западна периферија се пази наставката *-т* во 3 л. едн. на презентот: *имат, носит*, а на поголем ареал се употребуваат наставките *-ет* во 3 л. мн. на презентот, сп. *имает* // *имеет* [*име:т*], *носет* // *носе:т*, и *-е* во 3 л. мн. на простите минати времиња, сп. *дојдое, имае* // *имее*. Замената на *tj во /шт, шч/ оставила траги и во фонетскиот облик на наставката за глаголскиот прилог, сп. *викаешти* — во дебарскиот, *викаешчи* во струшкиот, *викаешчем* // *вике:шчем* во градскиот охридски, *викаешќум* во некои охридски села, и др.

Меѓутоа, на западната периферија носовката ѫ и вокалните р̥ и л̥ немале еднаков развиток во сите локални говори, и тие доста придонесле за дијалектната диференцијација на односнава област.

9.1.2.1. Во *горнополошкиот, дебарскиот, струшкиот и охридскиот*, потоа во *преспанскиот*, ѫ се рефлектирало во коренските морфеми во /ӑ/: *зӑби, мӑка, рӑка*. Во ист правец одел и развојот на вокалните л̥ и р̥; р̥ во тие говори дал секвенца /ӑр/: *вӑрба, гӑрбаф, дӑрво*, л̥ се изменило во /ӑл/: *вӑлк, пӑлно, сӑлѕа*. По овој начин во споменативе говори се оформил шесточлен вокален систем во кој вокалот /а/ добил свој парник по степенот на отворот. Во поодделни говори од овој тип има и други разлики. На пример во охридскиот говор кај постарите генерации уште можат да се сретнат случаи со /х/. За него посебно е карактеристична неутрализацијата на изговорот на /а/ и /ӑ/ во неиницијален нагласен слог, сп. *мӑгаре : магӑрето*. Во него и во струшкиот палаталниот назал се депалатизирал, сп. *којн, полина*. Во овие два говора има тенденција и за изделување на палаталноста кај фонемите /ќ, ѓ/, сп. *кујќа, л'ујѓе*.

9.1.2.2. Во *дримколско-голобрдскиот говор* од дебарската група ѫ →/а̊/, р̥ → /а̊р/, л̥ → /а̊л/, сп. *ра̊ка, па̊рсти, са̊лѕа*. Новодобиената фонема /а̊/, која има ограничена дистрибуција, образува корелација со /а/ по признакот заокруженост.

Истиот овој систем се оформил и на еден мал простор во југоисточниот брег на Преспанското Езеро /*преспански ѫ→а̊-говор*/. Но овде има и вокално /р̥/, зашто во /а̊/ се рефлектирале само ѫ и л̥, сп. *ра̊ка, са̊за, да̊го*, додека силабемата /р̥/ се задржала, сп. *пр̥сти, ср̥п*.

9.1.2.3. Посебен развој ѫ, р̥, л̥ имале и во говорот на неколку села во Струшко — *вевчанско-радошкиот говор*. Во коренските морфеми зад нелабијална согласка ѫ → /ӑ/, л̥ → /ӑл/, р̥ → /ӑр/, а зад лабијална согласка се развил лабијален парник /а̊/, одн. /а̊л/ и /а̊р/, сп. *грӑди, рӑка, дӑрво, сӑрце, гӑлтат*, но: *па̊т, ма̊ка, ба̊рдо, ва̊рба, ва̊лк, ма̊лчит*. Овде имаме и најбогат вокален систем во рамките на западното наречје.

9.1.2.4. Во *малореканскиот* дебарски говор ѫ се рефлектирало во /о/, додека [р̥] и [л̥] останале неизменети, сп. *рока, пот, др̥во, пр̥сти, вл̥к, вл̥на, сл̥за*. Малореканскиот нешто малку отстапува од другите западни говори и во областа на консонантизмот; тој не ги познава звучните африкати *ѕ, џ*.

9.1.2.5. Посебен интерес за дијалектолозите побудува говорот на Торбешите (Македонци муслимани) во областа Река, Дебарско. Во *реканскиот торбешки говор* за ѫ, р̥, л̥ има по две вредности во коренските морфеми. Во еднослoжни и двосложни зборoформи под акцент ѫ → /а̊/, р̥ → /а̊р/, л̥ → /а̊л/, додека во трисложни и повеќесложни зборoформи, и во еднoсложни и двосложни кога не се акцентирани место ѫ има /ӑ/, место р̥, л̥ — /ӑр/ и /ӑл/, сп. *па̊т, ра̊ка, га̊рп, ва̊лк, ва̊лна*, но: *рӑката, пӑтишча, дӑрвото, вӑлчица, вӑлнено*, или: *на́-пӑт, на́-гӑрп, на́-кӑлк* (Жӑрноница).

Со овие неколку црти во вокализмот западната јазична периферија се раздробила на неколку мали територијални единици. При тоа

треба и да истакнеме дека фонемата /å/, која ја констатиравме во неколку дијалектни пунктови, се јавува само на македонско-албанското пограничје.

9.2. Југоисточтото наречје зафаќа значително поголема територија. Тоа се шири источно и јужно од погоре означените граници, а на север допира приближно до линијата Велес—Пробиштип, со тоа што на овчеполскиот дел границата со северното наречје е нешто повлечена кон југ готово до Богословец.

За разлика од западното наречје источното е помалку хомогено. Поголем дел од неговите особини, било да се тие запазени стари или се иновации, не претставуваат една компактна затворена целина, како што е случајот со западните говори. Повеќето од старите особини, како што се: системот со слободен акцент, фонемата /х/, множинската наставка *-ове* кај именките, на еден помал ареал и наставката *-е* кај именките од м.р. што завршуваат на мек или некогашен мек консонант, сп. *коне, маже, крае, сел'дне,* и наставката *-ет̄а* кај именките од среден род, сп. *ӣрасет̄а, ӣилет̄а,* издиференцираната множина на *-а* кај именките од машки род: *два, ӣет̄, ст̄о леба,* пазењето на помошниот глагол 'сум' во 3 л. во перфектот, употребата на перфективен презент со повторливо значење, значително поархаичната конјугација по однос на западното наречје земено во целина, потоа структурата на синтагмата, местото на заменските клитики по однос на глаголот, источномакедонските говори ги поврзуваат во помала или поголема мера со граничните бугарски дијалекти. Овде ги имаме предвид, се разбира, и македонските дијалекти во Пиринска Македонија.

Добар дел од иновационите појави карактеристични за источните македонски дијалекти се среќаваат и во бугарските говори. Така на пример: протетичкиот глас /в/ пред рефлексот на иницијалното *ж*, сп. *вāлен-вāлен,* појавата на секундарен вокал во групите *цв-, св-,* сп. *цафт̄е — цафт̄и, самне — савне,* прегласот на *ѣ* во /а/ зад /ц/: *цал, цадило, цана,* изедначувањето на општата со номинативната форма кај личните и роднинските имиња, аналитичкото искажување на дативниот однос кај личните заменки: *на мене ми рече,* загубата на членските морфеми на *-в* и *-н,* и уште ред други црти што им се заеднички на источните македонски говори, а истовремено и диференцијални по однос на западните, немаат едно јасно оформено иновационо огниште на македонскиот ареал. Мнозинството и од тие црти зафаќаат пошироки ареали и на бугарскиот дијасистем, а дел од нив се протегаат преку Северна Македонија и во граничниот тимочко-јужноморавски дијалект или уште пошироко во источните српски дијалекти.

Во рамките на југоисточното наречје појасно се оцртуваат пет помали дијалектни индивидуалности.

9.2.1. Една поголема целина во рамките на југоисточното наречје чинат *шт̄ийско-ст̄румичкит̄е ī овори,* кои го опфаќаат централниот негов дел од Беласица па до границата со северното наречје на север. Главна одлика на тие говори е слободниот парадигматски акцент, сп. *жéна - жéни - жéнат̄а - жéнит̄е, бéрам - бéреш - бéре - бéреме - бéрет̄е - бéрат̄.*

Носовката ѫ овде е заменета со /а/ во сите позиции на збороформите, сп. *мака, рака,* и оваа црта нив ги поврзува со централниот дел на западното наречје, како и вокалното /р̥/. Но тие ја познаваат фонемата /ă/, која е добиена како континуант на л̥, сп. *ĭăта, сăза,* понегде на периферијата и /ăл/: *сăлза.* Во флексијата овие говори ги карактеризираат наставката *-м* во 1 л. ед. на презентот кај сите глаголи: *викам, берам, носам,* и слевањето на глаголите од *и*-група со глаголите од *е*-група, сп. *береш — носеш, бере — носе.*

9.2.2. Најблиску до штипско-струмичките стојат *тиквешко-мариовските говори.* Тие две групи ги поврзуваат континуантите на носовката ж и на вокалните л̥ и р̥, сп.: *рака, сăза, пр̥сти.* Меѓутоа, тиквешко-мариовските говори развиле посебен систем на акцентирање. Во нив акцентот не може да стои на крајниот слог во парадигматските зборoформи. Со пренесувањето на акцентот од ултима на пенултима се добил еден потсистем со подвижен акцент, кој ги опфатил сите двосложни зборoформи што завршуваат со затворен слог, сп. *др̥́вар — др̥ва́ри, е́лен еле́ни, де́вер — деве́ри, зе́лен — зеле́на, и́мал — има́ла, но́сен — носе́на.* Има тенденција акцентот да се стабилизира на пенултима. Овој акцентски модел коегзистира со парадигматскиот акцент кај двосложните и повеќесложните зборoформи кои завршуваат на вокал, респ. отворен слог, и во презентските форми кај глаголите, сп. *и́стина — и́стината, са́бота,* през. *ви́кам — ви́каме — ви́кате.* Интеграцијата на глаголите од старите *е-* и *и-* групи се извршила на овој терен на подруг начин отколку во штипско-струмичките. Се образувал мешан конјугациски тип, сп. *бе́риш — но́сиш, бе́риме — но́симе, бе́рите — но́сите* : 3 л. едн. *бе́ре — но́се.*

9.2.3. *Малешевско—пиринските говори,* кои ја зафаќаат граничната област со бугарската јазична територија, по рефлексот на носовката ж и по вокалното л̥ исто така претставуваат единство со штипско-струмичките, сп. *рака, сăза.* Исто така тие имаат и вокално /р̥/: *др̥во, пр̥сти.* Меѓутоа, во овие говори има два акцентски модели — парадигматски, сп. *ба́ба — ба́бата — ба́би — ба́бите,* кај глаголите: *ви́кам — ви́каме — ви́кате,* и подвижен. Има неколку типа на подвижен акцент, сп. а) *жена́ — жена́та — жени́те : же́ни, ребро́ — ребро́то — ребра́та : ре́бра,* б) *бра́да — бра́ди : брада́та — бради́те, вăк — вăци : вăко́ : вăци́те, дар — да́рове : даро́ — дарове́то,* кај глаголите: *ја́да : јаде́ш — јаде́ме* итн. Малешевско-пиринските говори по однос на штипско-струмичките се поархаични. Кај именската флексија се пазат старите множински наставки *-е* за м.р.: *коне́, др̥варе́, пријателе,* и *-ета* кај именките од с.р. од типот *теле́ — теле́та, прасе́та.* Кај глаголите се пази старата морфемска динстикција меѓу глаголите од *е-* и *и*-група, сп. *бе́ра — бере́ш, но́са — но́сиш.* Во фонологијата овие говори ја пазат фонемата /х/, вистина со ограничена дистрибуција; консонантската група /вн/ е неизменета, сп. *равно,* превладуваат примери со /шт, жд/ место *tj, *dj: *кашта, ĭашти — вежди, сажди,* одн. *кашча, вежџи* во некои локални говори. Стара е појава исто така прегласот на /о/ во /е/ во членската морфема за м.р. зад некогашните меки консонанти, сп. *кон — ко́не, маш — ма́же, дрва́р — дрва́ре.* Појачана е палаталноста на крајното *-т'* (← ть) во примери

од типот *зеќ, йаќ*. Иновација е палатализацијата на /к, г/ пред предните вокали и на /к/ зад палатален консонант, сп. *раќија, мајќа/маќа, сукаљ'ка*.

9.2.4. Една поголема целина во источното наречје претставуваат *јужниӣе дијалекӣи*, кои го исполнуват просторот на правецот Кајлар — Воден — Пазар — Солун — Серез — Драма — Гоце Делчев (Неврокоп) и на север допираат до Беласица и Кожув пробивајќи се по долината на Вардар до близу Демир Капија. Рефлексот на носовката ж — /ă/: *рăка, йăӣ*, и на вокалните р̥, л̥ — /ăр—рă/ и /ăл—лă/, сп. *йрăсӣи, сăрце, — вăлна, слăнце*, овие говори доста рано ги одделиле од централната зона на македонскиот јазик. Но најмаркантна особина на јужните говори денеска се јавува редукцијата на неакцентираните вокали, која историски исто така се јавила доста рано во средновечјето (XIII в.), и елизијата како краен резултат на редукцијата, која е предизвикана, м е-ѓу другото, и од брзото темпо на говорењето. Отворените вокали /а, е, о/ во тие говори во неакцентиран слог се редуцираат во многу затворени алофони [а̣, ẹ, ọ], а во повеќето локални говори тие и наполно се неутрализираат со соодветните затворени парни фонеми: /е/ → /и/, /о/ → /у/, /а/ → /ă/, сп. *елéн → илéн, йекóл → йикóл, ѓýшӣер → ѓýшӣир, ѓолéм → ѓулéм, боѓáӣ → буѓáӣ, човéк → чувéк, разбóј → рăзбóј, рабóӣа → рăбóӣа*. Во одредени позиции во зборoформите (најчесто пред членските морфеми) редуцираните вокали и наполно се губат, сп. *йóл'ӣо — йóл'ӣу* (← *йолеӣо*), *дéӣӣо* (детето), *нúфӣа* (нивата), *жéнӣа* (жената), *рăбóшӣа* (работата). Со оваа промена се изменила во многу случаи и структурата на зборoформите. Во ред локални говори многусложните зборови се скратуваат, до колку тоа, се разбира, го допуштаат фонолошките и семантичките услови.

Во непосредниот контакт со грчкиот и со ароманскиот во нив се јавиле, како и во западните и југозападните говори, значително повеќе балкански иновации, и со тоа уште повеќе се оддалечиле од централната група во источното наречје. На ова подрачје значително е поматена кај придавките и заменките разликата меѓу машкиот и средниот род. Почести се во конјугацијата формите со 'има/нема' и со 'сум' + н/т-партицип. Во ек е развојот на т.н. *на*-објект кај личните и воопшто кај одушевените именки, сп. *Гу видé на дéӣӣо*. Лексиката на овие говори обилува со грцизми и турцизми. Грчкото влијание се чувствува особено во т.н. службена лексика и службените зборови во граматиката. Од друга страна, пак, овде се задржале и бројни лексеми од словенскиот фонд кои во посеверните дијалекти веќе не се среќаваат. Во одделни пунктови во областа се среќаваат бројни примери со запазен назализам, сп. *мăнч* (маж), *ѓрăнди* (гради), *ѓренда, чендо* — во сушко-височкиот говор.

Во зависност од акцентот овие говори можеме да ги поделиме на две подгрупи — солунско-воденска или долновардарска и серско-лагадинска.

9.2.4.1. Во *солунско-воденскаӣа* (*долновардарскаӣа*) има парадигматски акцент, кој претставува продолжување од штипско-струмичките говори, сп. *уфчáр — уфчáри — уфчáриӣе*. Освен тоа овие говори

покажуваат посебности и во образувањето на некои форми од глаголската флексија, како, на пример, 2. л. мн. на императивот со наставката *-ејте*:*бирејте*, *нусејте*, глаголскиот прилог со *-шчимица*, сп. *бегашчимица*. Процесот на интеграцијата на глаголите започнат во тиквешко-мариовските говори овде ги опфатил и глаголите од *а*-група, и како краен резултат се добил еден заеднички конјугациски модел, сп.: *викум*, *берум*, *носум* — *викиш*, *бериш*, *носиш* — *вике*, *бере*, *носе*.

9.2.4.2. Во *серско-лагадинските говори*, во која група спаѓа и драмскиот, како и гоцеделчевскиот во Пиринска Македонија, сè уште се пази подвижниот акцент, но нешто со поупростен вид алтернации во однос на малешевско-пиринскиот, сп.: *жена* — *жени* : *женáта* — *женúте*, како и *брáда* — *брáди* : *брадáта-брадúте*, итн. Освен тоа на теренот на овие говори има и двоен акцент, сп. *цáрицáта*, *лóбудáта*, *глáсувéту*. Доста заеднички црти овие говори имаат со соседните родопски дијалекти на бугарскиот јазик, на пример, замената на *ѣ* со /а/, негдегоде со /ä/, кои ги палатализираат претходните консонанти, сп. *бр'ак*, *g'ал*, *с'анка*. Место стариот ъ овде има континуант /ă/ во коренската морфема на целата територија, а во афиксните морфеми само во крајните источни области, сп. *сăн*, *дăш*. Консонантскиот систем во овие говори е значително побогат, зашто диезноста се задржала, во некои случаи се јавила и нова мекост, така што сите тврди консонанти имаат свои палатални корелати. Добро се пази во овие говори и фонемата /х/, додека /ќ/ и /ѓ/ се маргинални фонеми. Во сушко-височкиот говор се пази во акцентиран слог јат /ä/, сп. *сн'äк*, *б'äл*, *м'äсто*, *р'äка*. Во него има бројни примери со запазен назализам. Во височкиот говор посебен развој имал и *ы*, сп. *бăк*, *бăл*, *рăба*, *сăн* (бик, бил, син, риба). Во сите говори од оваа група има многу лексички архаизми, но истовремено нивната лексика е богата и со грцизми и со турцизми.

9.2.5. Посебна дијалектна индивидуалност во југоисточното наречје претставуваат *костурско-корчанските говори*. По акцентските особености тие, заедно со леринскиот, се поврзуваат со тиквешко-мариовската група, со тоа што на костурскиот терен тенденцијата да се стабилизира акцентот на пенултима е поизразена.

На костурскиот терен се испреплетуваат неколку групи особености. И овде се јавува поголем број запазени архаични црти, како, на пример, остатоци од назализмот, сп. *грăнди*, *зăмби*, *дăмбја*. Основна замена за *tj, *dj се консонантските секвенци /шч/ и /жџ/ или само /ж/, сп. *сфешча*, *лешча*, *межа*, *сажи*, *чужо*. Примери со /ќ, ѓ/ место споменативе групи се ретки, во јужниот појас и во корчанскиот нив скоро ги нема. Во корчанскиот говор уште се пази под акцент /ä/ место *ѣ* и *ѧ*: *бр'äк*, *п'äна*, *чов'äко* (човек), *ч'äндо*, *гр'äнда*. Богат репертоар на архаични црти има во флексијата, како, на пример, дативот во еднината и во множината, остатоци од промената на членот, сп. *човекотого*, *човекотому*, заменката *сь* во формата *соj*, и др.

Посебно на ова подрачје најмногу доаѓаат до израз поновите балканизми, какви што се: губењето на предлогот *во*, употребата на пред-

логот *на* за изразување на двата објекта, сп. *Го виде на човеко, Му рече на човеко.* Заменските клитики преземајќи ја граматичката функција за објектот, тие ги загубиле во многу случаи признаците за категоријата род и број, сп. *Му рече на човеко, Му викна на жената, Му се нал'ути на децитe.* Вербалната флексија наполно се балканизирала, зашто со загубата на л-партиципот наполно се загубиле сложените форми што се образуваат со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот и др.), а нивната функција ја презеле формите со 'има/нема' и со 'сум' + н/т формата, а модалните значења ги покриваат формите со *ќе.*

Сето костурско-корчанско подрачје го карактеризираат и неколку иновации што останале во рамките на овој терен. Меѓу нив како најкарактеристични ни се предлагаат именските образувања на *-тје* од типот *женетје, кланатје,* множинската наставка *-ишча* кај именките од среден род: *морјенишча, поленишча,* во глаголската флексија суфиксите *-в-* и *-ив-* за образување на несвршени од свршени глаголи, сп. *купва* // *купви, забдви, наджва/наджви — заборавива, оздравива* и др.

Според рефлексите на ѫ и вокалните р̥, л̥, и на овој терен се изделуваат неколку помали говорни индивидуалности.

9.2.5.1. Со своите архаизми и балканизми посебно се изделува *корчанскиот* говор, кој го репрезентираат само две села: Бобошчица и Дреновјени. За ѫ овде имаме /а/ или секвенци со назал /ан/ и /ам/, последнава пред лабијален консонант, сп. *рака, замби, гранди,* место р̥ — /ар/: *варба, парсти,* место л̥ — /ал/: *вална, салза.* Меѓу иновациите него го карактеризираат замената на /х/ со /ј/ на крајот на слогот во ред случаи, сп. *праjци, рекој, рекојме* (рекох, рекохме), и посебно стабилизираниот акцент на пенултима како завршен резултат од костурско-тиквешката тенденција, сп. *жена — жената, планината, рекој — рекојме,* и во синтагмите: *мајка-ми, син-ти : синови : синовити-ми.*

9.2.5.2. На поширокатa костурска област ѫ и вокалните р̥, л̥ се континуирале како во другите јужни дијалекти — во /ă/ или /ăн-ăм/, /ăр/, /ăл/: *рăка, грăнди, зăмби, пăрсти, вăлна.*

Во северниот дел на костурското подрачје, на пограничјето со централните говори на еден тесен појас се јавува иницијален акцент, што претставува посебна карактеристика за овој регион, на пример: *планината, моствите,* и во акцентски целости: *Викнете-го* (с. Ошчима).

9.2.5.3. Во најјужниот дел на костурското говорно подрачје, во областа Костенарија и во дел од областа Нестрам, носовката ѫ се рефлектирала во /å/ и во одделни позиции во /åн/ и /åм/: *рåка, грåнди, зåмби,* додека р̥ се развило во двофонемната секвенца /ер/, која се реализира како [єр], сп. *гєрне, зєрно, сєрце.*

Ако треба да се изрази степенот на архаизмите, на грцизмите во лексиката и на балканизмите воопшто, тогаш за овој говор можеме да зборуваме само со *нај.* Во него се пази и фонемата /х/, доста е голем бројот и на лексеми со лексикализирана редукција на /о/ во /у/, поретко и на /е/ во /и/.

9.3. Третата група ја сочинуваат **северните говори**, кои ја опфаќаат областа на пограничјето со српската јазична територија. Јужната нивна граница допира приближно до линијата Тетово — Скопје — Свети Николе (малку нешто појужно) — Пробиштип. На овој терен се вкрстуваат поголем број изоглоси на појави чие иновационо огниште се наоѓа на српската територија, и на црти зародени на македонскиот јазичен ареал. На северниот дел на областа завршуваат јужните изоглоси на континуантот /лу/ место вокалното *л* во позиција зад дентали, сп. *длуīо, слуза, шлуче*, на палаталното /л'/: *йол'е, зел'е, ил'ȃgа*, наставката *-у* во општата форма кај именките на *-а*: *жену, њиву*, наставката *-оīа* во заменско-придавската парадигма: *шоīа, њеīа, сȃсgоброīа коња*, потоа множинската наставка *-е* кај именките на *-а*: *куќе, убаве њиве*, и глаголските флексивни морфеми *-мо* во 1 л. мн.: *имамо*, *-в* во 3 л. мн. на презентот: *они имав*, *-ше* во 3 л.мн. на аористот: *рекоше*, и др. Нешто појужно во правецот што го оцртавме погоре поминуваат изоглосите на континуантот /ă/ место ъ и ь, сп. *gȃш, gȃн*, рефлексот /у/ место носовката ѫ: *зуби, рука* и место вокалното *л*: *вук, жуто, кук*, и др. Северните говори како што гледаме, ни се претставуваат како типични преодни говори.

Нивната внатрешна диференцијација во голема мера била условена од соседството на двете други македонски наречја.

Во источниот дел на северните говори (во Кумановско, Кратовско, Кривопаланечко) повеќе се чувствува присуството на источномакедонски особености. Парадигматскиот акцент, употребата на една членска морфема *-ăш*, удвојувањето на предлогот со — *сȃс*, поствербалната употреба на заменските клитики, и не само тие, североисточните говори ги доближуваат до источното наречје.

Во западниот дел од северните говори (во скопско-црногорскиот и вратничкиот полошки говор) акцентот е западномакедонски — фиксиран. Во овие говори се губи интервокалното /в/, се испушта помошниот глагол во 3 л. на перфектот, се употребува троен член. Реченицитe можат да почнуваат со кратка заменска форма, сп. *Гу виде женуту. Га фана йеталăш.*

На полошкиот дел бројот на западномакедонските особини е уште поголем особено на појасот околу градот Тетово.

10. Процесот на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик може да се следи уште од XI век. Тој започнува заправо истовремено со појавата на првите иновации. Со дефонологизацијата на еровите (ъ, ь) и со замената на јаките ъ и ь во /о/ и /е/ на северното пограничје и на крајниот југоисток спрема бугарската јазична територија останува еден појас непокриен со новите резултати. Тука започнува веќе формирањето на преодни говорни појаси меѓу македонскиот и бугарскиот на исток и македонскиот и српскиот на север. Тие појави подоцна постепено ќе се пополнуваат со повеќе црти. Во северните говори ќе навлегуваат иновации од север и од југ и тука ќе се вкрстуваат, а на источното пограничје ќе се испреплетуваат изоглоси на појави зародени на бугарските иновациони огништа, а од друга страна на ис-

ток ќе продираат црти формирани на македонскиот терен, како што е случајот со континуантот /о/ од ъ во одделни морфеми, или рефлексот /а/ за *ж*, замената на *ѣ* со /е/, депалатализацијата на консонантите, и други, во некои западни бугарски дијалекти.

Како последица на загубата на еровите внатре на македонската територија се јавиле истовремено две иновации. По испаѓањето на слабиот ъ (ь) во групите *цвь-*, *свь-* во западниот дел на македонскиот ареал сонантот *в*, секако во тоа време уште билабијален, преминува во /у/, додека во источните говори во секвенците *цв* и *св* се развил секундарен вокал /ă/, кој ги раздвоил консонантските групи коишто биле тешки за изговор. Така се добиле две вредности: *цу-*, *су-*: *цуѿиѿ*, *осуниѿ*, во западните, и *цав-*, *сав* : *цавѿи* — *цавѿе*, *осавне* — *осамне*, во источните. Овие се секако меѓу најстарите диференцијални црти на македонскиот терен.

Во XII—XIII век на македонскиот терен се јавува цела серија промени како во областа на фонологијата, така и во флексијата. Меѓу фонетските промени, кои најмногу оставиле траги на дијалектното дробење на македонскиот јазик, спаѓа, без сомнение, деназализацијата на насоките ѫ и ѧ. Вториот се совпаѓа со *ѣ* (= јат), што претставува посебност на македонскиот по однос на бугарскиот, а вокалот ѫ на разни региони на македонската територија се рефлектира различно: или се задржува неговиот темен изговор — /ă/: *рăка*, одн. *рăнка*, каде што се задржал назалниот призвук подолго време (во сушко-височкиот и костурскиот), ѫ или се преточува во еден од другите вокали во системот — /а/ на поширок ареал во средишниот дел на Македонија: *рака*, — /о/: *рока* во малореканскиот, — /у/: *рука* по северните, или пак таа развила нови дистинкции и дала нови вредности: /å/ — отворено *о*, кое го задржува признакот лабијалност, но се јавува како суштествен по степенот на отворот, сп. *рåка* во дримколско-голобрдскиот и во други пунктови на западната периферија што ги спомнавме порано; /ä/ — отворено *е*, кое има повисок степен на отвор од /а/, но поради тоа што во вокалниот систем на дадениот говор нема друг преден вокал од широкиот отвор повишениот отвор е редундантен. Со новите вокали ниската фонема /а/ добила свои парници и се образувале три нови корелации: /а ~ å/ во едни говори, /а ~ ä/ во други, одн. /а ~ ă/ во говорите каде што се задржал темниот изговор. Во крајна линија место вокалот ѫ на македонскиот терен сме добиле вкупно девет различни резултати: /ă/, /ăн-ăм/, /а/, /ан-ам/, /å/, /åн-ăм/, /ä/, /о/, /у/.

Во врска со носовката ѫ има уште две појави релевантни за дијалектната диференцијација. Пред почетното ѫ се јавиле два протетички гласа: /ј/ во западниот дел, сп. *јăлен* и /в/ во источниот: *вăлен* — *вăлен*. И второ, од познатото мешање на носовките во западните говори се запазиле траги, сп. ѩ → ѭ: *јăзик*, *јазик*, *јозик*, *јäзик*, додека во источното наречје место секвенцата ѩ имаме (*ј*)*е*, сп. (*ј*)*език*, (*ј*)*еѿрва*, итн.

Во односниов период — до XIII век во рамките на македонскиот јазик се извршиле уште ред промени и фонетски и морфолошки, кои оставиле видни траги и врз територијалното расчленување негово. Во

вокализмот врз дијалектното членење многу придонесле и рефлексите на вокалните *л̥*, *р̥*. Во повеќето говори вокалниот дел на континуантите на *л̥*, *р̥* совпаднал со рефлексот на *ъ*, така што се ширел бројот на примерите со новите вокални фонеми. Во текстовите од односниов период наоѓаме примери што укажуваат и на редукцијата на неакцентираните вокали, една важна иновација, која ја продлабочила дијалектната диференцијација особено во јужниот дел на македонскиот дијасистем. Најверојатно во тоа време се оформиле во главни црти и акцентските системи во дијалектите. Во консонантизмот започнал процесот на дефонологизацијата на меките парни сонанти и губењето на мекоста воопшто. Бројни иновации се јавиле и во граматичката структура на јазикот. Се забележува тенденција за диференцирање на наставките *-ове* и *-ови* — првата преовладува како дативна во западните говори, а втората се наложува во множината, сп. денеска во дебарските говори: *ш̄аш̄ко(в)е* (дат.) и *синови* (мн.) Кај глаголите како иновација се оформува наставката *-ме* во 1 л.мн. и *-ле* во множината на активниот партицип: *биле* (: *били* — во источните говори). Во 3 л. едн. почнува да се испушта *-ш̄*.

Така, кон крајот на XIII век веќе биле оцртани основните дијалектни групи во Македонија. Со подоцнежните иновации процесот на дијалектното членење само се продлабочувал, но во рамките на веќе зацртаните, негде и оформените територијални единици.

Во XIV век, како што спомнавме, се засилува српското јазично влијание со ширењето на српската држава и со поместувањето на нејзиниот центар кон југ, и во резултат на тоа влијание се зацврстуваат фонемите /ќ, ѓ/.

Уште повеќе процесот на дијалектно членење се продлабочува од XVI век, кога започнува во западните и во северните говори дефонологизацијата на /х/ и губењето на ред консонанти во интервокална позиција, меѓу кои особено /в/. Како последица се јавуваат нови односи меѓу вокалите, а како резултат се јавуваат редица дифтоншки секвенци и фонетски долги вокали, за кои спомнавме порано. Но сега да истакнеме дека овие нови процеси повеќе го засегнале западното наречје и некои југозападни говори.

По овој начин западните говори се здобиле со нови диференцијални особини и уште повеќе се оддалечиле од источното наречје, но истовремено и во рамките на западното наречје дошло до поголемо диференцирање меѓу поодделни локални говори.

11. Резимирајќи го досега опишаното можеме да ги формулираме следниве констатации.

— Дијалектите на македонскиот јазик се чуваат доста добро. Најдобро дијалектната реч е сочувана во областите под Грција и во македонските оази во Албанија, каде што нормираниот јазик не е во поширока функција. Во Социјалистичка Република Македонија во повоениот период, особено во последниве две децении под влијание на литературната норма се забележува во поголемите центри еден виден процес на унификација. Генерациите што завршиле македонски школи во го-

лема мера го владеат литературниот стандард, иако нивната синтакса и лексика сè уште носат белег на родниот дијалект.

— Најголема дијалектна диференцијација има на јужната и западната периферија, на пограничјето со албанскиот, грчкиот и влашкиот јазик. На пограничјето со српскиот јазик бројни дијалектни црти навлегле подлабоко на македонскиот јазичен ареал и се формирал еден појас на типично преодни говори. Преодот меѓу македонскиот и бугарскиот јазик е значително поблаг во однос на северната граница.

— Процесот на дијалектната диференцијација во Македонија започнал уште со првите иновации, кои можат да се следат од XI век наваму. Основните контури на денешните македонски дијалекти доста се видни уште на преломот од XIII во XIV век. Еволуцијата на многу процеси започнати подлабоко во минатото продолжиле и подоцна, а некои се наоѓаат уште во тек, уште се незавршени.

— Во голема мера врз дијалектното членење на македонскиот јазик придонесле балканските несловенски јазици, во помала мера и српскиот. Најголема дијалектна диференцијација е извршена во областите со мешано население — македонско и немакедонско, во западна и во јужна Македонија, каде што има најголем степен на интерференција, бидејќи населението во тие краишта е двојазично, негде и тријазично.

— Најдлабоки траги врз диференцијацијата на македонскиот јазик оставил акцентот. Ред дијалектни појави во областа на дијалектниот вокализам се условени од местото на акцентот, на пример, редукцијата на ниските вокали во јужните дијалекти, прегласот на /а/ во /ä/ или /е/, исто така во јужните и во југоисточните дијалекти, реализацијата на јат /ä/ во корчанскиот, сушко-височкиот, гоцеделчевскиот и разлошкиот говор. Во охридскиот и во полошкиот постои разлика во реализацијата на /а/ во зависност од местото на акцентот. Во акцентиран неиницијален слог во тие говори /а/ се неутрализира со изговорот на фонемата /ă/. Во повеќе говори (прилепскиот, дебарскиот, нестрамскиот, серско-лагадинските) под акцент вокалите /е/ и /о/ имаат затворени алофони [ẹ, ọ], а во други говори вокалот /ă/ се изговара во неакцентирана позиција поотворено — [ʌ] во северните и во серско-лагадинските. Најверојатно акцентот придонесол и во двојната рефлексација на ѫ во повеќе западни говори, сп. *рăка*, *ӣа̄ш̄* : *обрач*, *ӣоӣраī*, *желад*. Во реканскиот торбешки говор имаме две реализации на континуантите на ѫ и вокалните *р̥*, *л̥*, сп. *ӣа̊ш̄*, *ӣа̊ш̄ош̄*: *на́-ӣӑш̄*, *са̊нце* : *на́-сӑнце*, *ва̊рба* : *на́-вӑрба*.

Вокалните системи на македонскиот доста се зависни и од консонантското соседство. Под влијание на меките консонанти е извршен прегласот на /а/ во /ä, е/ во југоисточните и во некои јужни говори, на пример во корчанскиот, во поограничена мера и во костурскиот. Во вевчанскиот говор (Струшко) зад лабијална согласка носовката ѫ и вокалните *р̥*, *л̥* се рефлектирале, видовме, во лабијализирано /å/. По испаѓањето на консонантите /х, в, ј/ и некои други во поограничен степен, во интервокална позиција во западното наречје се образувале нови вокални секвенци, потоа се јавиле цела серија дифтонзи [е*i̯*, а*i̯*, о*i̯*, у*i̯*, — *i̯*а, *i̯*е, *i̯*о; е͡^{a}, о͡^{a}, а͡^{e}; u̯а, u̯е], се образувале нови фонетски должини [и:, е:, а:,

о:], се јавиле промени во структурата на слогот, дошло во ред случаи до скратување на зборoформите, сп. *воденица* → *водеинца* → *водеінца*, *йоловина* → *йолоина* → *йолоіна*, *невесӣа* → *неесӣа* → *не:сӣа* → *несӣа*, *ӣроіовори* → *ӣроіоори* → *ӣроіо:ри* → *ӣроіори*.

Влијанието на вокалите врз консонантите е доста ограничено. Нешто малку придонесле за палатализацијата предните вокали, сп. *ракија* : *рак'ија* // *раќија*, *лаӣи* : *лаӣ'и* // *лаѓи*, како и за неутрализација на /л/ и /л'/. Во серско-лагадинските говори пред предните вокали сите тврди консонанти леко се палатализираат.

— Во дијалектните фонолошки системи на македонскиот значително е поголема диференцијацијата на вокалите отколку на консонантите. Побогати се оние вокални системи што се наоѓаат на јазичната периферија, посебно на западната и на јужната на допирот со несловенските јазици. Во тие системи бројот на вокалите варира од 6 до 8. Најчести промени се вршени кај отворените вокали, на пример, редукцијата во јужните дијалекти.

Разликите во дијалектниот вокализам се доста стари. Погоре спомнавме дека најмногу за промените во инвентарот на вокалните фонеми придонесле назалот ѫ и вокалите р̥, л̥. Место ѫ наоѓаме цела една редица континуанти /у, о, а, å, ă, ä, åн-åм, ăн-ăм/. Исто така и за вокалното л/л̥, ăл, лă, лу, ал, äл, åл, ол, у, å, ă/.

Консонантизмот е релативно поустојчив. Кај сонантите промените повеќе биле насочени кон ликвидација на диезноста и тој процес се наоѓа уште во тек во повеќе дијалекти. Кај опструентите повеќе промени се извршиле во потсистемот на африкатите и кај веларите. Кај африкатите изразена е тенденцијата за пополнување на потсистемот (со *џ* и ново *ѕ*, негде и со палаталниот пар *ќ-ѓ*), а кај веларите за упростување на потсистемот (со губењето на х). Не е наполно сталожен во некои региони на дијалектниот јазик ни потсистемот на усnените опструенти, бидејќи фрикативното /ф/ уште фонолошки не е стабилизирано.

— Дијалектната граматика е нешто поуедначена во споредба со фонологијата.

Во именската флексија македонските дијалекти се разликуваат пред сè по однос на формите за изразување категоријата определеност, по однос на формите за објектот, по некои морфеми, и во повеќе случаи по морфонолошки појави. Во дел од источните македонски говори запазени се и акцентски алтернации. Поголема диференцијација покажуваат заменките. Разлики постојат и во инвентарот на формите и на одделни системи, на пример, кај демонстративните заменки, и во морфологијата на личните заменки.

Во глаголската флексија поголема разнообразност наоѓаме во морфемите, во инвентарот на формите, во однос на дистрибуцијата на старите и новите глаголски форми, особено во партиципските конструкции и форми.

Добар дел од разликите во флексијата се должат на фонетски промени што ги засегнале и флексивните морфеми. Колку далеку мо-

жела да се измени морфемската структура во одделни говори поради фонетски процеси најилустративно ни го покажуваат наставките за 1 л. едн. и во множината во сите лица во аористот и имперфектот. Во говорите каде што /х/ се загубило или се изменило во друга фонема, со нејзините промени се менувал и фонемскиот состав на морфемите. Така, на пример, во 1. л. едн. во македонскиот дијалектен јазик ги наоѓаме формите од 'рече': *рекох*, *реко*, *реку*, *рекоф*, *рекок*, *рекој*, онака како што се заменувало /х/ — со ø, *в-ф*, *ј*, *к*. Меѓутоа, процесот не застанал само на тоа. Поради настанатите омонимии со разни други форми се јавиле верижни промени, во кои биле вклучени и други граматички фактори.

Важна улога во глаголската флексија, па и воопшто во граматиката, одиграла аналогијата. По аналогија се создадени во редица дијалекти сума промени.

— Македонскиот јазик силни промени претрпел и во лексичкиот состав, како и во зборообразувањето. Дијалектната лексика особено била подложена на промени и диференцијација под влијание на балканските јазици, пред сè на грчкиот, но особено многу под влијание на турскиот. Некои од иновациите го покриле сиот македонски јазичен ареал, но добар број останал во рамките на одделни локални говори и станал негова карактеристика. Во јужните говори, нешто и во западните, најмногу се напластиле туѓојазичните лексеми. Но од друга страна во тие говори и најмногу се запазиле словенски лексички елементи, кои на другата македонска територија биле истиснати.

Слична е состојбата и во зборообразувањето. Некои суфикси од туѓо потекло станале дијалектна особина на повеќе говори, на пример *-уле* со дериватите.

ЛИТЕРАТУРА

Конески Б., *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965.

Видоески Б., *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*, Македонски јазик XIII—XIV, кн. 1—2, Скопје 1962/3, стр. 87—107+8 карти.

— *Дијалектната диференцијација на македонскиот јазик*, Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на МАНУ, Скопје 1970, стр. 37—39.

— *Етапи во дијалектната диференцијација на македонскиот јазик*, Предавања на VII Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1974. стр 18—25.

— *Тенденции во развојот на македонскиот дијалектен јазик во XIX и XX век*, Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, II, 1—2, Скопје 1977, стр. 79—94.

Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ (Ужгород)

УКР. *ПОЛУНЙЦЯ*, ДІАЛ. *ПОЛОВНЙЦЯ*, МАКЕД. ДІАЛ. *ПЛАНУЧКА* У ЗВ'ЯЗКУ З ІНШИМИ СЛОВ'ЯНСЬКИМИ НАЗВАМИ ДЛЯ FRAGARIA VESCA L.

Пропонована стаття написана на підставі відповідей на питання LSl 439 „Вопросника общеславянского лингвистического атласа" ('земляника, Fragaria: земляника — jagoda — poziomka), Sl 440 ('один плод земляники': земляника — jagoda — poziomka), власних записів та друкованих джерел.

Назви широко знаної і здавна добре відомої не лише смаковими властивостями своїх солодких запашних ягід, а й використанням у народній медицині рослини Fragaria vesca L. у межах слов'янського континіуму виявляють значну здиференційованість на лексичному та словотворчому рівнях. Переважна більшість цих назв є давніми структурами і утворює ширші чи вужчі ареали, які відбивають певні стосунки між окремими слов'янськими групами різних періодів, у тому числі й доісторичних епох.

Розглянемо географічне виявлення наявного матеріалу.

Українська мова: *polu'nyc'a*[1] (сс. Озеряни, Варвинський р-н, Чрг; Новоіванівка Білопільський р-н См.; Велика Березянка Таращанський р-н Кв; Заспілля Великобагачанський р-н, Білухівка Карлівський р-н Пл; Левківка Новоархангельський р-н, Мар'ївка Онуфріївський р-н Крг; Новомихайлівка Софіївський р-н Днп; Концеба Савранський р-н Од)[2], *polu'nyc'i* pl. t. (сс. Підвисоке Іллінецький р-н, Бронниця Могилів-Подільський р-н Вн; Краснопілка Уманський р-н; Сингаївка Шполянський р-н Чрк; Веселий Кут Знам'янський р-н Крг; Котівка Магдалинівський р-н Днп)[3], *polou̯'nyc'a* (с. Богдани Золотоніський р-н Чрк)[4], *pol'u'nyc'a* (сс. Салтиково-Дівиця Куликівський р-н Чрг.; Коровинці

[1] Тут і далі в матеріалах Загальнослов'янського лінгвістичного атласу зберігаємо транскрипцію, що прийнята в цій праці.

[2] Див. також Павловский А., *Грамматика малороссийского наречия*, СПб., 1818, с. 72; Закревський, 468; Пискунов, 200; Желех, 693; Грінч, III, 289; СБН, 64; Makowiecki, 156; Ніковський, 592 та ін.

[3] Див. також СБН, 64; Makowiecki, 156.

[4] Див. також Закревський, 468; Желех, 691; Грінч, III, 286; Дубровський В., *Словник українсько-московський*. Видання шосте, Київ (б. д.), с. 233; Ніковський, 591; СУМ, VII, 89.

Недригайлівський р-н См), *pol'ou̯'nyc'a* (с. Пальчики Бахмацький р-н Чрг)[5], *pol'iu̯'nyc'a* (с. Піщаний Брід Добровеличківський р-н Крг), *pol'iu̯'nyc'i* pl. t. (с. Горобіївка Сквирський р-н Кв), *pol'ou̯'nyčky* pl. t. (с. Галиця Ніжинський р-н Чрг), *puly'nyc'a* (с. Ісківці Лубенський р-н Пл); *poly'nyc'a* (с. Танюшівка Новопсковський р-н Врш), *polo'nyc'a* (сс. Кегичівка Кегичівський р-н Хрк; Вільне Новомосковський р-н Днп)[6]. У ряді сіл засвідчено факультативне вживання двох таких назв: *polu'nyc'a, polou̯'nyc'a* (с. Красилівка Бахмацький р-н Чрг), *polu'nyc'i* pl. t., *pol'iu̯'nyc'i* pl. t. (с. Краснопілка Уманський р-н Чрк), *polu'nyc'a, polu'nyc'i* pl. t. (с. Брониця Могилів-Подільський р-н Вн), *pol'ou̯'nyk, pol'o'v'i 'jahody* pl. t. (с. Дементіївка Дергачівський р-н Хрк), *jahody polunyšn'i, jahody polynyšn'i, jahody polylyšn'i* pl. t. (с. Хатнє Великобурлуцький р-н Хрк). В українських говорах на території РРФСР відзначено *pa̤la̤'wyšnək* (с. Велика Халань Корочанський р-н Бєлгородська обл), *polo'vyšn'a* (с. Бориспілля Ракитянський р-н Бєлгородська обл). Крім того, в літературі з цим коренем ще фіксуються: *пôлôвни́ц'і* pl. t. (р-н Прилук Чрг; див. Курило О.: Матеріали до української діалектології та фольклористики, Київ, 1928, с. 19), *полувни́ця* (Грінч, III, 228, з посиланням на оповідання Марка Вовчка), *полониці* pl. t. (Дніпропетровщина), *половниці* pl. t., *полевниці* pl. t. (Херсонщина), *полуночник* (Київщина), *пулуниці* pl. t. (Балтський повіт), *половишник* (Курщина), *полони́ченька, пу́говиця* (СБН, 64; Makowiecki, 156),*поло́вниця, половиця* (Піскунов, 200; Makowiecki, 156), *полуни́шник* (Уманьщина) (Анненков, 147; див. також Уманець I, 282; СБН, 64; Makowiecki, 156), *половни́чник* (Грінч, III, 286), *полени́чник* (Грінч, III, 282), *полуни́чник* (Закревський, 468; СБН, 64 та ін.).

У поліських та південно-західних говорах (крім говорів району Карпат, до р. Дністер) відповідно вживаються назви *su'nyc'i, su'n'ic'i, su'n'icy* та ін. pl. t[7]., *su'nyc'a* ж. р.[8] У говорах Львівщини, меншою мірою Ровенщини, Тернопільщини, Волинської областей поруч із *su'nyc'i* pl. t., *su'nyc'a* побутують назви *po'z'omky, pu'z'umki, ku'z'unky, buz'in''ki, pu'ʒ'umk'i, buz'iŋ'k'e* та ін[9]. pl. t., *pǫ'z'umka, pu'z'umka* ж. р.[10], а в частині говорів півд.-зах. Київщини, Кіровоградщини, схід. Полтавщини (вздовж течії Дніпра), Чернігівщини та Сумщини *zeml'a'nyka, zeml'a'n'ika, z'a̤ml'a'n'ika, z'ml'a'nyka, zəml'a'nika* та ін.[11], *z'aml'a'n'icy* pl. t.

У говорах району Карпат — *'jahody, 'jəhodə, 'jahodы* pl. t., *'jahoda, 'jəhoda*[12], *'jahod̲ky* pl. t., *'jahod̲ka* ж. р., *čer'von'i 'jahody, čer'le̜n'i 'jaho-*

[5] Див. також Грінч, Ш, 290; РУС, II, 273.
[6] Див. також Закревський, 268; Грінч, III, 287; СБН, 64; Makowiecki, 156.
[7] Див. також Грінч, IV, 229; СБН, 64 та ін.
[8] Див. також Павловський, цитована праця, с. 73; Партицький I, 259; Закревський, 538; Пискунов, 252; Левченко, 28; Желех, 935; СБН 64; Makowiecki, 156 та ін.
[9] Див. також СБН, 64 та ін.
[10] Див. також СБН, 64; Makowiecki, 156 та ін.
[11] Див. також СБН, 64; Makowiecki, 156 та ін.
[12] Див. також СБН, 64; Makowiecki, 156 та ін.

dы, če'l:ęn'i 'jahodы, l'iso'v'i 'jahody pl. t. Подібні описові назви *čir'won'i 'jahodi, čer'wonyje 'jahody, k'rasnije 'jahody, l'iso'v'i 'jahody* pl. t., *l'is'na 'jahoda* ж. р. подекуди засвідчуються і в ареалі *su'nyc'i, su'nyc'a*. Поодинокі назви: *bah'in'ky* pl. t., *dr'istau̯'ky* pl. t., *sul'nyc'a*. У друкованих джерелах на означення описуваного поняття, крім того, ще відзначаються: *суниця звичайна, суниця їдома, суниця снідна, сунеці, суника, суничник, сунишник, суниня*[13], *сонниця, соница, шуниця, ягідник, ягодник, красна ягода, агудка, капшук, клубниці, землянка, материнка, пазобник, пазабник, пазобника, пазубника, позьо́мка з'їдо́ма, базінка, базюмка, базюнка, поземка, позюмки, трускавка*[14], *трускавки* pl. t., *ярица* (СБН, 64; Makowiecki, 155—156), *хрусталі* 'трускавки' (Шух, V, 295).

Македонська мова. У північному, переважній частині східного та в крайніх північно-західних говорах західного наріччя македонської мови на означення рослини і ягоди Fragaria vesca L. вживається *'jagoda, ja'goda, 'jaguda*, а в основному масиві говорів західномакедонського наріччя — *'jagutka, jәgutka, 'jagotka, 'ągutka*. У літературній мові — *јагодка, јагода* (РМЈ, I, 305). Проте на території Егейської Македонії зокрема у костурсько-лерінських (за термінологією Б. Видоеского[15]) говорах та в південно-західній частині (басейн нижньої течії р. Вардар) східномакедонського наріччя, домінують назви *pła'nučka* (сс. Вамбел [грец. Μοσχοχωρίον], Нестрам [грец. Νεστορίον], Тіолішча [грец. Τίοχιον], р-н Костур[16], Греція), *blә'nučka* (с. Кронцелево [грец. Κερασεον], Греція, р-н Воден), *p'lani𝔫ka* (с. Вісока [грец. Οσσα], Греція, р-н Солун)[17]. У друкованих джерелах, крім того, відзначаються *плану́шка* (р-н Воден), *планици* (р-н Горно-броди), *їошка* (р-н Гумендже/ / Ахтаров, 167), *плану́чки* pl. t. (Геров, 6, 252).

Білоруська мова: *su'n'icы* pl. t. (*su'ni'ca* ж. р.[18] спорадично) вживається на всій території БРСР, за винятком західної частини, де виступають назви *ṛa'z'omk'i, pa'z'emk'i* pl. t. та ін., *pa'z'emka*[19], *pa'z'umka* ж. р. спорадично. У говірках західної частини Гродненщини та на крайньому заході Брестщини поширені описові структури *čыr'wonыįa 'įahadы*,

[13] Див. також Партицький, I, 259.

[14] Див. також Партицький, I, 259.

[15] Див. Видоески Б., *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*. — Македонски јазик, год. XIII—XIV, к-н 1—2, Скопје, 1962—1963, с. 106, карта № VIII.

[16] Див. також Ахтаров, 167; Шклифов, Б., *Речник на костурския говор.* — Българска диалектология. Проучвания и материали, кн. VIII, Софія, 1977, с. 285.

[17] Див. також Małecki M., *Dwie gwary macedońskie (Sucho i Wysoka w Sołuńskiem)*, część II, Kraków, 1936, s. 84.

[18] Див. також Носович, 622; Киселевский, 54, Бялькевіч, 426; *Беларуска-рускі слоўнік*. Пад рэдакцыяй К. К. Крапівы, Москва, 1962, с. 899.

[19] Див. також Носович 455; Киселевский, 54; Сцяшковіч Т. Ф. *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінськ, 1972, с. 337; *Матэрыялы для слоўніка мінська-маладзечанскіх гаворак*. Пад рэдакцыяй М. А. Жыдовіч, Мінськ, 1970, с. 93; Анічэнка У. В., Бадалей А. П., Станкевіч А. А., Усовіч К. С., *Матерыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны*. — Беларуская мова, в. 6, Мінськ, 1978, с. 145; Крыўко М. Н., *Назвы траў, кветак, ягад у адной гаворцы Дзісеншчыны*. — Жывое слова, Мінськ, 1973, с. 203 та ін.

čyr'wonyi̯a' i̯ahadы, čыr'wonы ia˘adы, čыr'vone 'i̯ahode[20]. Переважно на білорусько-російському мовному пограниччі відзначаются *z'eml'a'n'ika, z'iml'a'n'ika, z'amla'n'icы* pl. t. Поодинокі назви: *su'ničn'ik, pa'z'emač-n'ik*[21], *'ja˘ыdы, trus'kauk'i, k'rasnыi̯a 'i̯a˘adы*[22]. У літературі, крім того, засвідчуются: *труская̆ка, сунішнік* (Киселевский, 54).

Російська мова. Майже скрізь у російських говорах європейської частини РРФСР основною виступає назва *z'eml'a'n'ika, ž'iml'a'nika, z'iml'a'n'ika* та ін[23]. Проте на території Архангельської, Вологодської, Костромської, меншою мірою Ленинградської, Ярославської та Іванівської областей переважає *z'em'l'anka, z'im'l'anka* та ін[24], а в західній частині ладого-тихвинської та на сході володимирсько-поволзької групи говорів — *z'eml'a'n'iga, z'iml'a'nigə, z'əml'a'n'iga* та ін[25], у костромських рідше у псковських, селігеро-торжковських зустрічається *z'eml'a'n'ica, z'eml'e'n'ic'a* та ін.[26]. У рязанських, тульських курсько-орловських, верхньодеснянських говорах подекуди вживається *'ja˘əda, 'jagəda, 'ja˘da* та ін[27] і в кількох селах відзначено описову назву *k'rasnaja 'ja˘ada.*[28] На російсько-білоруському та російсько-українському мовному пограниччі місцями відзначаються плюральні форми *z'iml'a'n'icы, z'eml'a'n'icы, z'eml'a-'n'ik'i, 'ja˘ədы* тощо. З більщ відомих назв для полуниць ще можна відзначити *su'nica, su'nika* (південно-західні говірки Курської області на пограниччі з УРСР), *'pazəbn'ik, 'pazыbn'ik* (оскольські, південна частина рязанських говорів), *kłub'n'ika* (верхньодеснянські, південна частина рязанських говорів). Спорадично засвідчені назви: *z'eml'a'n'ička, kos't'ankə, z'eml'a'n'išn'ik, 'pazыnka, 'ja˘adn'ik, 'pazыmn'ika, tal'kač'ik'i, kəma-'n'ika.* Друковані джерела, крім того, фіксують: *пазобник* (Орл., Вор.), *пазабник* (Ряз., Орл., Вор.), *пазобнйка* (Ряз., Курск.), *пазубника* (Вор., Курск.), *пазбник* (Ряз.), *паземника, пазеника, пазменка, пызонока, пазынока* (Тамб.), *позибника* (Тул.), *поземки, позюмки* (Пск.), *зубриловка* (Ряз), *подъягодник* (Нов. Оск.), *падубница* (Орл.) *листовник, листовняк* (Олон.) та ін. (Анненков, 146—147)[29], *пáземка* (Даль, Ш, II), *земляга, землянa, землянýха, землянýша* (СРНГ 192—193), *сунйцы* pl. t.[30].

---

[20] Див. також Киселевский, 54.

[21] Там же.

[22] Там же.

[23] Див. також Анненков, 164; Даль, I, 1964; Ушаков, I, 1095 та ін.

[24] Див. також Анненков, 146; Даль, I, 1694; СРНГ, XI, 258; СРГН, 193; Мельниченко Г. Г. *Краткий ярославский словарь*. Ярославль, 1961, с. 78; Элиасов Л. Е., *Словарь русских говоров Забайкалья*, Москва, 1980, с. 135 та ін.

[25] Див. також Даль, I, 1694; СРНГ, XI, 257; Иванова А. Ф., *Словарь говоров Подмосковья*, Москва, 1969, с. 167 та ін.

[26] Див. також Анненков, 146; Даль, I, 1694; СРНГ, XI, 257; СРГН, 192; Иванова А. Ф. цитована праця, с. 167; Немченко В. Н., Синица А. И., Мурникова Т. Ф. *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, Рига, 1963, с. 109 та ін.

[27] Див. також Анненков, 146; Даль, IV, 1560 та ін.

[28] Див. також Анненков, 146 та ін.

[29] Див. також Залесова Е. Н., Петровская О. В. *Полный русский иллюстрированный словарь-травник и цветник*, т. П, СПб., 1899, с. 390.

[30] Расторгуев П. А. *Словарь народных говоров западной Брянщины*, Москва, 1973, с. 254.

У говорах болгарської мови на означення описуваного поняття серед назв з коренем *план-/плам-* відзначаются: *plən'ica* (с. Драгоєво р-н Шумен; Щипско [Хасърджик], р-н Варна), *plə'ni:cə* (с. Козичино [Еркеч], р-н Бургас), *płan'nica* (с. Граматиково, р-н Бургас, вживається паралельно з zunica), *płan'nica* (с. Драгойново [Козлук], р-н Пловдив), *pła'ninnka* (с. Покрован, на північ від м. Івайловград). У західних та південних родопських говорах південно-східного болгарського наріччя з цим же значенням вживаются: *zu'nica* (с. Равногор, р-н Пазарджик; Момчиловци [Горно Дерекьой, Дере і кебір] р-н Смолян). Нарешті в західно-болгарському наріччі у говірці Годеч (р-н Софії) — *su'nica*[32]. В інших говорахвідповідно виступає переважно описова назва *diva jagoda*, значно рідше *'jagoda*, що є літературною нормою[33], а в говірці с. Жеравна (р-н Слівен) — *gorska jagud*[34]. У літературі, крім того, фіксуються: *пла́меница*[35], *пламяни́ца* (Ахатров, 167; Геров, 4, 38), *планица* (Ахтаров, 167)[36], *планици* pl. t. (Геров, 4, 39; Ахтаров, 167)[37], *плани́ца, пълни́ца, плъ'ница*[38], *планини́ца* (Ахатаров, 167)[39], *плайни́ца*[40], *суни́ци, белави́ци* pl. t.,[41] *зуни́ца, зони́ца* (Геров, 2, 163; Ахтаров, 167), *зу́ница* (Ахтаров, 167)[42], *звоници, капалици, кукóница, мечи ягоди, мали гáзици, обикновена ягода, осойки, плюскавица, пласкудавци, праскавици, трънаци, чилелек, самодивски ягоди, ягóдняк* (Ахтаров, 167), *планинска ягода* (Ахтаров, 479), *зу́на, зюни́ца* (БЕР, I, 653, 658); пор. також *зу́ничка* Fragaria elatior (БЕР, I, 658).

В основній масі сербохорватських говорів для описуваного поняття поширена назва *jȁgoda, jȁ:goda, 'jagoda, 'ja:goda, jā̆:goda, 'jagodi* ж.р.[43] Менш відомі *jȁ:godica* (чакавські говори р-ну Муталі), *'jagudica* (істр. ікавські говірки), *ją:gud'ica* (кайкавські говірки на півд. -зах

---

[32] Див. також Геров, 5, 286; Ахтаров, 167.

[33] *Речник на съвременния български книжовен език*. Главен редактор акад. Стоян Romански, т. III, Софія, 1959, с. 676.

[34] Див. також Ахтаров, 167.

[35] Стойчев Т., *Родопски речник*. — Българска диалектология. Проучвания и материали, кн. II, Софія, 1965, с. 236.

[36] Див. також Стойчев Т., *Родопски речник*, с. 237.

[37] Див. також Стоянов Н. Ст., *Принос към народните имена на българските лекарствени растения*. — Българска диалектология. Проучвания и материали, кн. VII, Софія, 1974, с. 182.

[38] Див. Попиванов Г., *Особености на шуменския говор*, Софія, 1940, с. 79 (окремий відбиток з Сборник на Българската Академия на науките, кн. XXXIV).

[39] Див. також Стойчев Т., *Родопски речник* с. 237.

[40] Там же, с. 236.

[41] Стоянов Ст., Цитована праця, с. 182.

[42] Див. також Попиванов Т., *Софийският говор*, Софія, 1940, с. 293 (окремий відбиток з Сборник на Българската академия на науките, кн. XXXIV).

[43] Див. також Караџић 253; Šulek, 121; Rječnik, IV, 414; Симоновић 210 та ін.

від Загреба), *'jagodica* (говірки р-нів Лупака та Мехединців у Румунії)[44], *jàgodn'a:k* (шумадійсько-войвочанські говірки р-ну Кікінда)[45]. Описові назви *pi'toma 'jagoda* (чакавські говірки острова Дугі Оток), *pi'tomo jā:goda* (чакавські говірки острова Віз), (*pitoma*) *jàgoda* (смедеревсько-вршацькі говірки р-ну Вршац), *čerl'ēne jā:gode* (кайкавські говірки р-ну Градіще в Австрії). Спорадичні назви: *f'ragula* (факультативно з *'jagoda*) (чакавські говірки острова Црес)[46], *f'rawulᵊ*, *f'ra ̆ulᵊ* (говірки р-ну Абруззі в Італії), *ȅper* (говірки р-ну Дьор—Шопрон в Угорщині). У літературі ще знаходимо *водољешка* (Šulek, 439; РСКНЈ, II, 743; Симоновић, 201), *jаіода-йоземљуша*, *jаіода-йоземљуха*, *йоземљуха*, *йоземљух*, *мамица*, *сйељуж*, *jаіодњача*, *синице* (Šulek, 519; Симоновић, 201; Rječnik), *jаіода дивља*, *црвена jаіода*, *шумска jаіода* (Симоновић, 201), *sunica* (Rječnik XVII, 16).

Словенська мова: *'jagoda*, *ja:goda*, *ja:ŭada*, *'ją:gada*, *jà:hoda* та ін. (на переважній частині етнографічної території, зокрема в горенських, ровтарських, доленських, штаєрських, погорських, посавських говорах)[47], *ja:gude* pl. t. (погорські говори), *jahò:tca*, *j:đŭəca*, *ɔ:đhᴧəca* (рожанські говори), *'iadica*, *ja:hoca* (резянські говори), *jagodi:še* (савінські говори), *s'mu:kveca*, *s'mu:kuca* (< **smok-ъv-ic-a*) (краські говори)[48], *smokwəčộuje* (зільські говори), *ma'ri:nca* (шаврінські говори), *spo'dərskəl* (краські говори). У літературі ще засвідчуються *jagoda rdeča* (Šulek, 121; Pleteršnik, I, 355), SSKJ, II, 197), *jagoda rudeča* (Šulek, 121), *smộkvica* (Pleteršnik, II, 520), *jâdišn'ə*[49], *trstek*[50], *trộska*, *trộskva* (Pleteršnik, II, 696), *crkmica* (Šulek, 44).

Польська мова: *pożomka*, *pożọmka*, *pożumka*, *pożọmka*, *puọżonka*, *poŝymka*, *poiżymka* та ін.[51] ж. р. (переважна частина малопольських, великопольських, сілезьких, мазовецьких говорів, а спорадично і в інших районах), *pożomk'i*, *puźumk'i*, *pożimk'i* та ін. pl. t. (західновеликопольські, західномалопольські, спорадично в мазовецьких та інших говорах)[52], *tšaskoufka*, pl. *tšaskoufk'i* (західнокрайнянські говори), *tšaskofka* (західновеликопольські говори), *jagoda*, *jaguoda* та ін.[53] (частина оравських, підгалянських та спиських говорів). У південнокашубських, тухольських, хелмінсько-добжинських, північномазовецьких, а також у малопольських говорах районів Кельців, Радома[54], Любліна часто пе-

[44] Див. також Караџић 253; Симоновић 201.

[45] Див. також Šulek, 122; Rječnik, IV, 416; Симоновић 201.

[46] Див. також Šulek, 83; Симоновић 201.

[47] Див. також Pleteršnik, I, 355; SSKJ, II, 197.

[48] Див. також Šulek, 365; Pleteršnik, II, 520.

[49] Bezlaj F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I, Ljubljana, 1976, s. 217.

[50] Barle J., *Prinosi slovenskim nazivima bilja.* — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. XXXI svezak I, Zagreb, 1937, s 253.

[51] Див. також SW, IV, 912; Majewski, II, 339; SJPD, 6, 1320 та ін.

[52] Див. також Majewski, II, 339.

[53] Див. також Majewski, II, 339; SW, II, 124.

[54] Див. також Majewski, II, 339,; Dejna K., *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, zeszyt 5, Łódź 1966, mapa 670.

реважають описові назви *červona jagoda*, *čyrvoną jagueda*, *červone jagodi*, *cervona jegoda*, *cervone jagody*, *červona jagožina* та ін. Спорадичні назви: *erdbera*, *štejnbern*, *zəkø truskafka*, *zəkø mal'əna*, *žik'e žuzgof'k'i*, *jagodn'ik*. У друкованих джерелах, крім того, зустрічаются *pożoŋka*, *pożumpka*, *podżomka*, *podżoŋka*, *požžomka*, *podżòmka*, *podżumka*, *podżimka*[55], *koziomki*, *kożanki*, *kożombki*, *poziemka*, *pozimki* pl. t., *poziomka jadalna* (*jagodowa*, *śniedna*, *zwyczajna*), *poziomka jagoda*, *sumniec*, *truskawka*, *truskawki* pl. t., *trzuśkowki* pl. t., *jagodzy* p. t. (Majewski, II, 339), *sumnica* (SW, VI, 511), *ziomka*, *podzimka*, *poziąbka*, *koziomka*, *koziemka*, *kozimka* (SW, IV, 912). У північнокашубських говорах: *pue'trøvn'ica* (pl. *pue'trøvn'ice*), *po'trøvn'ica*, *puø'trøvn'ica*[56]. В інших кашубських говорах відповідно виступають описові назви *czerwone jagody*, рідше *czerwone poziomki*, *czerwone*, *polne*, *leśne*, *dzikie maliny*.[57] Е. Маєвський, посилаючись на кашубські джерела, відзначає ще *potrewnica* (Majewski, II, 339).

Лужицькі мови: *truskalcə*[58], *erd'bery*. У літературі ще знаходимо *pódtrawnica* (Muka, II, 102), *podtrawnica* (Pfuhl, 481)[59], *lěsna truskalca*[60], *lěsne truskalcy*[61] *jagody* (Muka, I, 526). В архіві серболужицького лінгвістичного атласу „Sorbischer Sprachatlas“ для полуниць фіксуються назви: *l'ěsne trŭslalce* (113, 115, 138, 144, 147, 151). *l'ěsne trŭskalcy* (111 125, 129, 130, 134), *l'ěsne drŭskalcy* (128), *holanske trŭskalce* (119), *hólske trŭskalcy* (95), *hórske trŭskalcy* (142), *kyrčne trŭskalce* (145), *dźije truskalce* (102, 109, 135), *mawo truskalce* (109), *źiwe erdbery* (11, 20, 34, 36), *gylske erdbery* (23), *gólne erdbery* (6), *golne erdbery* (5), *walderdbery* (31) (повідомлення проф. Зигфріда Міхалка).

Полабска мова: *sāunéića*[62], *sauneiza*[63], *moleyne*, *móleina*[64], що вживалося і в значенні 'малина, Himbeere'[65].

Словацька мова: *jahoda* (майже на всій національній територїї)[66], *jahodn'ak*, *jahodn'ičak* (говори Середнього Спіша), *zemska*: *ja-*

---

[55] Dejna K,. Цитована праця, карта 670.

[56] Див. також Ramult S., *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego* Kraków, 1893, s. 157; Majewski, II, 339; SW, IV, 813; Lorentz F., *Pomoranisches Wörterbuch*. Fortgeführt von Friedhelm Hinze, B. II, I, Berlin, 1968, s. 72; *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964, t. I, mapa I, t. I, część II, s. 36; Sychta, IV, 150.

[57] *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, t. I, część II, s. 36.

[58] Див. також Pfuhl, 756; Zeman, 474.

[59] Див. також Militzer M., Schütze Th., *Die Farn- und Blütenpflanzen im Kreise Bautzen*, Budyšin, 1952, s. 126.

[60] Див. також Militzer M., Schüzte Th., Цитована праця, с. 126.

[61] Fasske H., Jentsch H., Michalk S., *Sorbischer Sprachatlas* 3, Bautzen, (1969), S. 9.

[62] Rost P., *Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen*, Leipzig, 1907, S. 419.

[63] Olesch R., *Juglers Lüneburgisch-Wendisches Wörterbuch*, Köln—Graz, 1962, S. 132.

[64] Olesch R., *Fontes lingvae Dravaeno-polabicae minores et Chronika venedica J. P. Schvltzii*, Köln—Graz, 1967, S. 27, 21.

[65] Див. Rost P., Цитована праця, с. 402; Olesch R., *Juglers Lüneburgisch —Wendisches Wörterbuch*, c. 93.

[66] Див також SSJ, I, 628; *Slovenská botanická nomenklatúra* Bratislava, 1954, s. 68.

hoda (говірки на території Угорської Народної Республіки)[67]. У літературі ще *jahoda obyčajná*[68], *jahodník* (SSJ, I, 629), *jahodina*, *jahodisko*[69].

У говорах чеської мови значно більшою мірою, як у решті слов'янських діалектів, розрізняються назви ягоди та назви рослини полуниць. Ягода полуниць майже повсюди називається *jahoda*, *jahọda*[70], в частині домажліцко-горшовськотинських говорів — *jahutka*, *jahu:tka*, в деяких західночеських (у вужчому розумінні) та північноганатських відзначено *červena:* (*čẹrvẹna:*) *jahoda*[71], у північносередньочеських говорах (р-н Ліберці) *plava:ček*. Для рослини полуниць відзначено: *jahodn'ik*, *jahodni:k* (ляські, північна частина східноморавських та змішані чесько-польські говори на схід та південний схід від Острави)[72], *jahud'i:*[73], *jahoř'y* (північно-західні ганацькі та деякі інші говори), *jahod'in'i*: pl. t. (східна частина середньочеських говорів), *jahodovi*: pl. t. (південно-західні середньочеські та деякі північно-східні чеські говори). І поодинокі назви: *jahod'ina*, *jahodov*, *jahodoụči*: pl. t., *jahod'išt'e*, *jahọd'iskọ*, *jahod'a:či*: pl. t., *jahod'a:čy*: coll. *jahodn'šče*, *jahodn'isko*, *jahodovja:čej*. У переважній більшості випадків ці поодинокі назви вживаются факультативно з *jahoda*, *červena*: *jahoda* тощо.

У літературі, крім цього, з цим значенням знаходимо *jahůdí*, *jahodoví*, *jahody prosté* (Jungmann, I, 561), *zemské jahody* (Jungmann, V, 653).

* * *

Як видно з поданого матеріалу та прикладеної лінгвістичної карти, у межах сучасної Славії серед назв Fragaria vesca L. на рівні кореневих та словотворчих протиставлень досить чітко виділяється ряд ширших і вужчих зон чи ареалів. Розглянемо важливіші з них.

I. Зона назв з коренем *zem-*, що охоплює широкі простори російських діалектів, переважну більшість польської території, окремі райони білоруських, українських та сербохорватських говорів. У межах цієї зони виділяются ареали (чи субареали) структур, що розрізняються між собою афіксальними частинами.

а) ареал рос. *з'емл'а'н'ика* та ін. ж. р., *з'емл'ан'ик'и* pl. t., біл. *з'амл'а'н'іка*, укр. *землянúка* (< **zemjanika*). Ми не виявили фактів фіксації цієї назви у писаних пам'ятках, проте немає сумніву, що вона досить давня; можливо, сягає ще праслов'янської епохи. На давність рос. *землянúка* могло б вказувати порівняно часте його вживання у фольклорних текстах, зокрема в прислів'ях, приказках, піснях, казках: *Земляника красна — не сей овса напрасно* (Даль, I, 1693) та ін.

---

[67] Див. також Štolz J., *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, Bratislava, 1949, s. 223.

[68] Див. також *Slovenská botanická nomenklatúra*, s. 68.

[69] Buffa F., *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry*, Bratislava, 1972, s. 298 (з посиланням на А. Бернолака).

[70] Див. також PSJČ, I, 1158.

[71] Див. також Jungmann, I, 561; PSJČ, I, 1158; Machek, ČSJR, 104, та in.

[72] Див. також Jungmann, I, 561.

[73] Див. також Jungmann, I, 287.

У російських говорах Забайкалля *землан'ика* зазнала семантичної трансформації і вживається там лише в складі фразеологічних зворотів *давáть* (*дать*) *землянúку* (*землянúки*), *получáть землянúку*, *поугощáть землян'икой* у значенні 'наказание крестьян плетьми за плохое отношение к земле': Староста появлялся перед мужиками и говорил, чтобы Ивану или Поликарпу дать земляники. Землянику получили те мужики, что поздно поля засевали, с опозданием урожай собирали (Элиасов, 135), 'удар плетью': С полсотни земляник получишь, так с месяц не присядешь (Элиасов, 135). Щодо розвитку семантики (і фразеологізації) пор. широковживані укр. *задати* (*всипати* і т. ін.) *бобу кому* 'побити когось' (СУМ, I, 172; див. також Номис, №№ 3633, 4185, 4186; Грінч, I, 59 та ін.), *Всипали му як бобу* id.; *Лущити як біб* 'бити палицею, щоб ляск ішов'[74]; *Взяв доброго бобу* 'был сильно побит' (Грінч, I, 59 з посиланням на П. Чубинського).

б) ареал рос. *з'емл'ан'úга* (< **zemjaniga*); письмово фіксується з 1690 р. (СРЯ XI—XVII, 5, 377), але назва, очевидно, значно давніша.

в) ареал рос. *з'емл'ан'úца* ж. р., *з'емл'ан'úцы* pl. t., *з'амл'ан'іцы* (< **zemjanica*); пам'ятками відзначається з 1534 р. (СРЯ XI—XVII, 5, 377), з цього ж часу фіксується і прикметник *земляничный* (СРЯ XI—XVII, 5, 378). Назва, як і *земляника*, давня.

г) ареал рос. *з'емл'áнка* (< **zemjanъka*).

д) ареал пол. *poźomka* та ін. ж. р., *poźomki* та ін. pl. t., укр. *поз'ýмка* та ін. ж.р., *поз'óмки* та ін. pl. t., біл. *поз'óмка* та ін. ж. р., *поз'óмк'і* та ін. pl. t. (< **pozemъka*). У формах *pozemki*, *pozyemky*, *pozemky*, *poszymky* pl. t. польськими пам'ятками широко фіксується з середини XV ст. (SłSt, VI, 542). Про давність пол. *poziomki* вказує і вживання його в народних прислів'ях та приказках: *To prowie tela co do gorala poziomka*[75].

Географія виявлення та фонетика укр. *поз'óмки* та ін. виразно свідчать про його польське походження. Полонізм цей був перейнятий ще до XVIII ст., на що вказує фіксація відносного прикметника в українізованій формі *поземковий* у пам'ятках XVIII ст.: Давай що де(н) наразъ по по(лу) лота в(ъ) во(д)цѣ поземковой, то є(ст) полуниц(ь) дѣлан(н)ой (Картотека ІСУМ).

е) ареал пол. *podźomka* та ін. (< **podzemъka*).

Можливо, що якісь ареали (мікроареали) утворюють сербхрв. *поземљуха*, *поземљух*, *поземљуша* та ін., проте про географічне виявлення цих структур у нас немає докладних відомостей.

Назви з коренем *zem-*, можливо, мотивуються способом популяції суниць: рослина дає повзучі надземні пагони (вусики), що вкоріню-

[74] Франко І., *Галицько-руські народні приповідки*, т. I, Львів, 1901—1905, с. 35.

[75] Див. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. III, Warszawa, 1972, s. 556.

ються у вузлах, з яких розвиваються нові рослини, акрім того, можливо, й тим, що ягоди суниць звичайно низько звисають над самою землею; пор. лат. (Пліній) *terrestre fragum* 'суниці' (Анненков, 146), нім. *Erdbeere* id., лит. *žeminė, žemougė, žemuogė paprastoji, ziemougė, žemavuogė* id., латис. (*meža*) *zemenes*, (кущ) *zemencers, zemenājs* id., *zemene* 'ягода суниць' та ін.

II. Зона назв *пáзобник, пáзабник, пазобнúка, пазбнúка, паземнúка, пазубнúка, пазибнúка* та ін., що виявляються в частині південноросійських говорів. В. Даль допускав тут зближення з дієсловом *зобать* 'есть, есть жадно, торопливо, во всю глотку' та ін. (Даль, III, 11), пор. рос. діал. *пáзобки* pl. t. 'остатки от стола, объедки' (Даль, III, 11); пор. також укр. *суниця їдома* (*снідна*), пол. *poziomka jadalna* (*śniedna*). Якщо ця етимологія правильна, то первісною серед цих назв, очевидно, була *пáзобник* (< **pazobьnikъ*).

Варіант *пазобнúка* у такому разі можна б кваліфікувати як результат контамінації *пáзобник* і *землянúка*, таке пояснення могло б підтверджуватися місцем наголосу у *пазобнúка*, вживанням його у регіоні *землянúка*, нерідким факультативним побутуванням *пáзобник* і *землянúка*. Гадаємо, так можна кваліфікувати і *паземнúка*, хоч В. Даль, правда, під знаком запитання, *пазобнúка* пояснював ще з *поземнúка* (Даль, III, II), проте такої чи подібної назви досі не виявлено. Відзначене на Тамбовщині *пазенúка*, можливо, витворилося з вживаного там же *паземнúка* після спрощення *мн* > *н*, хоч не виключено, що це також якась контамінація. *Пазубнúка* < *пазобнúка* внаслідок його зближення із *зуб*. Варіант *пáзабник* відбиває акання, а *'pazəbn'ik*, *пазбнúка* — редукцію переднаголосного *о*.

III. Зона назв з коренем *trav-*, куди входять два ареали:

а) кашуб. *potrawnica, potrewnica* (< **potravьnica*).

б) н. луж. *pódtrawnica* (< **podtravьnica*).

Мотивом номінації, видно, було те, що суниці ростуть у траві (по траві) або під травою (Machek, 649); пор. ст. чес. (рукописний травник XVII ст., що є перекладом з польського оригіналу XV ст.) vezmi těch iahod trawnych (Gebauer, I, 590), що, можливо, мало значення 'суниці'; пор. чес. діал. *travnice* 'Fragaria viridis' (останнє, як і Fragaria vesca L., є різновидом дикоростучих суниць), 'plachta na nošení trávy'' 'žena, která chodí na trávu', 'píseň, zpívaná při žetí trávy', 'trávnatá cesta' (PSJČ, VI, 211).

IV. Зона назв із коренем *smok-* є специфічно словенською. Словен. smókvica (< **smokъvica*) демінутив від *smokva* 'інжир'; пор. ст. сл. *смокы* id. Зберігаючи взагалі первісну семантику 'eine kleine Feige', 'Feigenbirne' (Pleteršnik, II, 520), *smokvica* у краських говорах здобуло значення 'полуниці'. У слов'янських говорах взагалі нерідкі випадки перенесення назв одних ягід на інші; пор. србхрв. *sunica* 'малина, Rubus idaeus L.' та 'полуниці, Fragaria vesca L.' (Rječnik, XVII, 16), пол. *ʒəkø mal'əna* 'полуниці' (див. вище) та ін.

V. Зона назв з коренем **(j)ag-od-*, яка займає переважну більшість південнослов'янських діалектів, словацьких, чеських і карпато-

українських говорів, окремі райони російських, білоруських, польських, лужицьких та українських говорів. До складу цієї досить широкої зони входять ареали окремих структур.

а) ареал структури *jagoda* 'полуниці' в основному охоплює слов'янський південь, Словаччину, Чехію, Українські Карпати; розрізненими мікроареалами ця назва виявляється в російських, польських та нижньолужицьких говорах.

В усіх слов'янських мовах це слово загальновідоме і в своєму початковому значенні 'соковитий, невеликого розміру плід трав'яних та кущових рослин', тобто 'ягода взагалі, всяка'. Прасл. **agoda* (< **ag-od-a*) має докладні фонетичні та семантичні відповідники в балтійських мовах; пор. лит. *úoga* 'ягода', латис. *oga* id. К. Мошинський додає ще ряд інших відповідників, зокрема готськ. *akran* 'плід', ст. ісланд. *akarn* 'плід дикоростучих дерев', н. нім. *ecker* 'жолудь, буковий горішок' та ін. і все це пов'язує з індоєвропейським коренем **ăg-*[76]. Проте в окремих говорах майже всіх слов'янських мов слово *jagoda* зазнало семантичної спеціалізації, здобувши значення окремого виду ягід; пор. пол. *jagoda* 'полуниця', 'вишня', 'черешня', 'ожина сиза' (SW, II, 124), укр. *ягода* 'вишня' (говірки району Умані), 'чорниця', (сс. Пилипець, Голятин, Новоселиця, Міжгір'я, Синевир, Синевирська Поляна Зк, також говірки р-ну Луцька, Маневич, Ківерець та ін.), 'полуниця', рос. *ягода* 'черника' (сибір.), 'земляника', 'шикша, водяница, Empetrum nigrum' (кмч.) (Даль, IV, 1560) та ін.; пор. також лит. *úoga* 'вишня'[77] тощо. В. Даль взагалі слушно зауважує, що 'местами зовут ягодой тот вид, какой где более водится' (Даль, IV, 1560). Взагалі це поширене явище в слов'янських діалектах; пор. укр. *гриб* 'нижча безхлорофільна рослина, що має форму шапки, надітої на ніжку, і розмножується головним чином спорами', а в окремих говорах лише 'боровик, Boletus bulbosus Schaeff', чи 'Merulius lacrymans (Wulf) Schum'. (СБН, 24, 97), рос. *гриб* 'всякий гриб', 'трутовик, паразитирующий на деревьях' (СРНГ, 7, 139) та ін.

У слов'янських мовах досить поширене явище, коли на позначення окремих видів ягід слово *ягода* уточнюється означенням типу в. луж. *čerńowa jahoda* 'jeżyna', *čorna* (*hórska, tuchorska holanska*) *jahoda* 'czernica', *kosmata jahoda* 'agrest', *swjeteho Janowa jahoda* 'porzeczka' (Zeman, 135) та ін.

Обидва широкі і монолітні південнослов'янський та словацько-чесько-карпатоукраїнський ареали *jagoda*, безперечно, досить давні. Зважаючи на наявність численних специфічних давніх чесько-південно-

---

[76] M o s z y ń s k i K., *Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego*, Wrocław—Kraków, 1957 s. 283; див. також Фасмер, IV, 546.

[77] Там же. Коли зважити на історичні обставини (Україна входила до складу Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої), то, можливо, укр. *ягода* 'вишня', пол. *jagoda* id. та лит. *úoga* не просто випадкові паралелі, а зумовлена певними обставинами ізоглоса. Але для якихось висновків чи припущень у цьому плані потрібні були б докладні відомості про географічне виявлення цього явища в говорах усіх трьох мов та історичні дані щодо міграції окремих етнічних груп у цьому регіоні.

слов'янських, словацько-південнослов'янських та карпатоукраїнсько-південнослов'янських ізоглос, імовірно вважати, що в минулому, до появи баварсько-угорсько-романского клину, який розділив Славію на південну та північну частини, це був один суцільний ареал, який у випадку правильності нашої гіпотези можна датувати в усякому разі не пізніше, як VI—VII ст., коли в основному завершилося розселення слов'ян на Балканському півострові. Стосовно українських говорів району Карпат це могло б означати, що в родо-племінному діалекті літописних білих хорват, які, як уважається, саме тут локалізувалися, Fragaria vecsa L. називалася **jagoda*.

Можливо, що на формування карпатоукраїнської частини ареалу *jagoda* якесь значення мало розселення на Закарпатті в другій чверті XV ст. груп боснійських та македонських сербів (раци), що прибули сюди під керівництвом деспотів Юрія Бранковича і Стефана Лазаревича (подібно як на формування словацької частини ареалу розселення хорватських груп в XVI ст. в Словаччині)[78], проте в районі Українських Карпат цей ареал сягає далеко на північ і схід за межі Закарпаття (аж до Дністра).

Зауважимо також, що переважно у західному та південному районах карпатоукраїнської частини ареалу *jagoda* 'полуниця' вживаються плюральні форми *jahodы*, *jahody* pl. ł., у чому, безперечно, можна вбачати виразне тяжіння закарпатських та інших українських говорів цього регіону до широкої в основному правобережноукраїнсько-білоруської зони плюральних форм типу укр. *суниці, поз'омки, полуниц'і* pl. t., біл. *сун'іцы, паз'омк'і* pl. t., хоч у північно-східних болгарських (р-н Трново, Разград) та в ряді словенських говорів також поширені подібні структури (болг. *'divi 'jagudi* pl. t., словен. *'ja:gude* pl. t).

Слово *ягода* широко засвідчується у слов'янському фольклорі (народних піснях, казках, приказках та прислів'ях) виступає як символ (образ) дівочої (жіночої) вроди, краси і молодості, дівочих уст, щік; пор. укр. Ой під вишнею, під черешнею стояв старий з молодою, як із ягодою (народна пісня); пор. також укр. *Дівка як ягідка, Молода й хороша, як ягодка* (Номис, 8430, 8431); пол. *Panna młoda jak jagoda*[79], *Piękna jak jagoda*[80], *Na młynarza robi woda, młynarzeczka jak jagoda*[81]. Безперечно, це давній, можливо, ще праслов'янський фольклорний образ чи символ. У кашубських говорах, очевидно, на підставі подібних фразеологізмів *jagoda* розвинуло значення 'lico, policzek', 'osoba droga, kochana, kochanie': *Moja jagoda*!; *jagôdka* пестл. 'kochanie, osoba droga': *Moja jagôdko*! (Sychta, II, 70).

---

[78] Див. Važný V., *Mluva charvátských osad v republice Československé*. — Československá vlastivěda, d. III, Jazyk, Praha, 1834, s. 518.

[79] Див. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskih* t. II, Warszawa, 1970, s. 813. див. також Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I, Warszawa, 1967, s. 299.

[80] Там же, с. 920.

[81] Там же, с. 511.

Слово *ягода* послужило базою численних слов'янських приказок, прислів'їв і з іншою семантикою; пор. кашуб. *Jagôdka to je b'ednego cloveka mlěčko* (Sychta, II, 70), чес. *I jahodu by s ním rozdělil*[82] та ін.

Пор. також антропонім србхрв. *Jagoda* жіноче ім'я (Караџић, 253), зооніми укр. *Ягода* кличка чорної вівці (досить широко в районі Карпат), пол. *Jagoda* кличка корови (SW, II, 124), словен. *Jagoda* 'rdečnasta krava' (SSKJ, II, 197; Pleteršnik, I, 355), србхрв. *Jagoda* кличка корови, вівці, кози (Rječnik, IV, 414).

б) ареал структури *jagodъka*, що охоплює західномакедонське наріччя, говірки Егейської Македонії р-ну Кайлар та ряд українських говорів південно-західної частини Зк. З походження демінутив від *ягода*. Географія виявлення (південнослов'янсько-карпатоукраїнська ізоглоса), очевидно, вказує на давність явища. *Јаготка* (можливо, не лише 'суниці') досить широко засвідчується македонськими фольклорними текстами, зокрема у прислів'ях: *Валени јаготки, празни кошници*[83]; *На фалени ј'готки (коіа одиш), со празни кошници (се врашчаш)*[84]. Про давність цих фразеологізмів могли б свідчити їх паралелі в інших слов'янських мовах; пор. болг. *Прехвалени ягоди, празна кошница*[85]; *На прехвалени ягоди с голям кошник не ходи или малка кошница носи*[86], *Дѣто чюєшь много ягоди, носи малкѫ кошницѫ* (Геров, V, 610); србхрв. *Hvaljene jagode netrebaju sepeta* (Šulek, 121), словац. *Na vychýrne jahody s košom nechodia*[87].

в) ареал структури *jagodica*, що охоплює західні, північно-західні словенські та ряд сербохорватських говорів.

З походження демінутив *jagoda*; пор. србхрв. *jagodica* 'щока' (Караџић, 253).

г) ареал структури *jagodovьnik*, який поширюється на середньословацькі говірки р-ну Спіської Нової Весі та шумадійсько-войводенські говори р-ну Кікінди.

У чеській мові *jahodovník* відоме як кулінарний термін 'jahody se smetanou' (PSJČ, I, 1158).

д) ареал структури *jagodьnikъ*, який складають східноморавські та ляські говори чеської мови, словацькі говірки р-ну Старої Любовні, польські р-ну Нови Тарг, російські р-ну Єльні та деякі українські говірки. Пор. укр. *ягідник* 'Fragaria collina' [88], чес. діал. *jahodník* 'moruš černá' (PSJČ, I, 1158), слов. *jahodník* 'strom moruša' (SSJ, I, 629).

---

[82] Див. Flajšhans V., *Česká přísloví. Sbírka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, d. I, Praha, 1911, s. 426.

[83] *Македонски народни умотворби.* Том IV, книга I. Пословици. Во редакција на Харалампие Поленаковиќ и Кирил Пенушлиски, Скопје, 1954, № 681.

[84] Там же, № 4156.

[85] Славейков П. Р., *Български притчи или пословици и характерни думи*, Софія, 1954, с. 477; див. також Геров, V, 610.

[86] Там же, с. 362.

[87] Див. Záturecký A. P., *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*, Bratislava, 1973, s. 275.

[88] Верхратський I., *Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної*, I, Львів, 1864, с. 10.

Назва, очевидно, перенесена з куща, на якому родять ягоди; пор. укр. *ягідник* 'стебла, кущі полуниць' (Грінч, IV, 535), 'місце, де росте багато ягід' (Желех, 1111), рос. *ягодник* 'кустарник, растение, на котором родятся ягоды', 'ягодное место, где род или сбор ягодам', 'охотник до ягод', 'ягодное варенье', 'ягодный пирог' та ін. (Даль, IV, 1562), біл. *ягаднік* 'місце, де ростуть ягоди'.

е) ареал описової структури *čьrvena jagoda* чи *čьrveny jagody* pl. t. що поширюється на північновеликопольські, південнокашубські, північномазовецькі, північномалопольські, значну частину північно-західних білоруських говорів, західні і південно-західні чеські (у вужчому розумінні) говори, українські говірки р-ну Гощі, північно-західної частини Зк та на словенські говори р-ну Градіще (Австрія).

Без вказівки на семантику історичні словники в старочеській *czrwene yahody* відзначається з початку XV ст. (Gebauer, I, 590), з цього ж часу фіксується і ст. пол. *jagody czyrwone*, *yagodi czyrwone*, (SłSt, III, 91); пор. також рос. *красная ягода* id., слов. *rdeča* (*rudeča*) *jagoda* id.; пор. також врхнім. *Rotbeere*, *Rote Beere*, *Rothe Besinge* id[89].

є) ареал описової структури *diva jagoda*, *divy jagody* pl. t. специфічно болгарський, охоплює північну, південно-західну та південно-східну частину Болгарії.

ж) ареал описової структури *lěsьny jagody* pl. t., *lěsьna jagoda*, що виявляється в українських говірках р-нів Косова, Бучача, Фастова, Канева; пор. нім. *Walderbeere* id.; угор. діал. *erdei eper* id. (дослівно: 'лісна полуниця'), *erdei szamóca* id. (дослівно: 'лісна полуниця').

VI. Зона *суниця*, що складається з українсько-білоруського та болгарського ареалів і в яку входять деякі російські говірки на українському пограниччі (з варіантами *суни́ка*, *суни́ца*), окремі сербохорватські та польські говори, а в минулому і якась частина полабської території, див. вище.

Слово *суниця* (рос. *суника*, пол. *sumnica*) привертало увагу дослідників, і уже є ряд найрізноманітніших версій щодо його походження.

0.0. Потебня *суниця*, *суника* зближував з санскр. *śṓṇa* 'червоний'[90] Незважаючи на фонетичну невідповідність (церебральний *ṇ* в *śṓṇa* вказує на занепад попереднього перед ним *l*), цю етимологію пізніше повторили Я. Розвадовський[91], Н. М. Петерсон, П. Скок. Останній у санскр. *çoṇa-* (*śoṇa*) вбачає індоєвроп. корінь **k̑eu-/*k̑uo-* і суфікс *no-*(Skok, III, 362).

[89] Див. Marzell H., *Wörterbuch der deutschen Pflanqennamen*, B. 2, Leipzig, 1951—1960, S. 463; див. також Hrimm, VIII, S. 1300.

[90] Потебня А. А., *Объяснение малорусских и сродных народных песен*. II. *Колядки и щедровки*, Варшава, 1887 (окремий відбиток з „Русского филологического вестника"), с. 428.

[91] Rozwadowski J., *Etimologica*. Rocznik oryentalistyczny, t. I. część I, Kraków, 1914—1915, s. 94. Автор при цьому зауважує, що в такому б разі санскр. *ṇ* замість очікуваного *n* не мало б етимологічного значення.

О. Л. Погодін рос. діал. *суника* етимологізує як **sǫnika*, де в *sǫ-* вбачає індоєвр. *k̑uon-*, *k̑un-* 'собака'[92]. С. К. Булич у рецензії на книгу О. Л. Погодіна у зв'язку з семантичними та фонетичними невідповідностями це зближення назвав дивним, зауваживши при цьому, що етимологія О. О. Потебні „все таки лучше... (хотя и не допустима в виду ǫ)"[93].

Я. М. Ендзелін *суниця* порівнює з латис. *sûna(s)* 'мох'. *sûnûkskis* 'наривчик, пузирчик'[94].

О. Г. Преображенський *суника* пояснює з **самоника* 'т.е. сама возникающая' (Преображенский, 645).

І. Свєнціцький *суниці* ставить у зв'язок з сербхрв. *сунце* (< **сльньце*) 'сонце'[95]. Проте географія виявлення та інші дані (див. нижче) переконливо свідчать про глибоку давність (ще праслов'янську) цього слова, і вбачати тут якийсь сербохорватський вплив немає жодних підстав.

О. Брюкнер рос. *суника*, сербхрв. *sunica*, пол. *sumnice* пояснював, хоч, правда, під знаком запитання, як **sǫ-nika*, од *niknąć* (*ku* ziemi) (Brückner, 256). Проте, як слушно зауважує Г. Ільїнський, у такому б разі у польській мові слід би було чекати збереження носового голосного[96], а ми до цього додамо: і відповідного рефлекса /ъ/ у болгарській формі цього слова.

Із-за того, що полуниця як і малина має овальну форму, Г. Ільїнський уважав можливим у *sunica* вбачати структуру, утворену від *k̑eun-* 'видуватися, надуватися'. Приголосний *n* тут належав до суфікса (no-) і міг чергуватися з *m*. Тому, гадає автор, в праслов'янській поруч з *sunica* була і форма **sumica*. А в результаті контамінації двох цих форм виникло пол. *sumnica*[97].

З усіх наведених гіпотез щодо походження *суниця* найбільш вірогідною нам видається все ж етимологія О. О. Потебні, згідно з якою ця назва мотивується червоним кольором ягоди полуниць.

Хоч *суниця* назва давня, ще праслов'янська, проте писаними пам'ятками фіксується досить пізно. В українських пам'ятках лише з середини XVIII ст., зокрема в рукописній книзі рецептів напоїв, кондитерських виробів тощо: Суницѣ въ цукрѣ: Возми суницъ поспѣлыхъ фунтъ, придай цукру перетовченого фунтовъ два, влій воды въ шклянку и смажъ въ поволномъ огнѣ[98]. Пол. *sumnice* відзначається з 1472 р. (Brückner, 526).

---

[92] Погодин А. Л., *Следы корней-основ в славянских языках*, Варшава, 1903 с. 275.

[93] Див. ИОРЯС, т. X, кн. 2, СПб., 1905, с. 428; див. також РФВ, т. I IV, с. 411.

[94] Див. *Rocznik Slawistyczny*, t. X, s. 221.

[95] Свєнціцький І., *Нариси з історії української мови*, Львів, 1920, с. 37 (т 68).

[96] Il'jinskij G., *Etymologie słowiańskie*. — Prace Filologiczne, t. XIII, Warszawa, 1928, s. 504.

[97] Ільїнський, цитована праця, с. 504.

[98] *Разновидности марцепаны и ганнусковей гарелки.* — Киевская старина, т. VII (1883), с. 645.

Суниця та його деривати зустрічаємо в фольклорних текстах, наприклад, у білоруській великодній вітальній (біл. валачобнай) пісні Цяперь дзѣўцы кони скажимъ: Твои кони ў чистомъ поли, Чорнымъ шоўкомъ попутаны, А сярабромъ понузданы, ... Ядуць траву ўсё суничную, А пьюць воду ўсё крыничную,[99] де *трава сунічная* є поетичним образом дівоцтва[100] (див. також опис слова *половниця* у наступному розділі); у прислів'ї: Калі суніца красна — ня сей аўса напрасна (Бялькевіч, 426; див· також Носович, 622). Це також є свідченням давності описуваного слова.

Суниця взагалі ізольоване слово, крім його двох чи трьох дериватів (укр. *суничник, суничний, суничкуватий*; біл. *сунічнік, сунічны*), у слов'янських мовах не виявлено ще якихось інших однокореневих утворень. За таких умов слово *суниця* порівняно легко могло підпадати деетимологізації. Так, укр. діал. *сонни́ця, сонни́ці* pl. t. витворилися з *суни́ця, суни́ці* pl. t. під впливом *сон* (пор. *сон-зілля, сон-трава* та ін.), хоч мотиви такого зближення не зовсім зрозумілі.

Відзначене на Ковельщині *суне́ці* pl. t. відбиває місцеву регулярну фонетику — обнижену і більш відкриту вимову наголошеного *и*, внаслідок чого він акустично наближається до *е*[101]. У варіанті *шунице* (говірки р-ну Броди на Лв) виявляється явище змішування рядів свистячих і шиплячих приголосних, яке зустрічається в багатьох українських говорах.[102]. Болг. діал. *звоница, ʒvu'nica*, очевидно, з *суница* в результаті зближення останнього з **звона*, ст. болг. і поет. *звон* 'дзвін'; мотивом цієї народної етимології, можливо, могла б бути певна схожість ягоди полуниці з дзвоником. *Зони́ца* < *звони́ца* внаслідок випадіння приголосного *в*; пор. болг. діал. *ѕзонь, ѕзоне* (< *звонъ*) 'дзвін' (БЕР, I, 623). Варіант *зуни́ца* можна пояснювати як наслідок контамінації *суни́ца* і *зони́ца*. Таким чином, ми не схильні болг. *зуница, зоница, звоница* відривати від давнього широковживаного і добре відомого у болгарських говорах *суница, суници* (див. вище), як це роблять автори нового етимологічного словника болгарської мови, пов'язуючи *зоница, зуница* та ін. 'полуниця' із діал. *зу́на* id., яке вони виводять із **зона* (< **звона*) 'дзвін' і уважають, що назва мотивується схожістю ягоди полуниць до дзвоника (БЕР, I, 653, 658). На нашу думку, болг. діал. *зу́на* 'полуниця' не початкове, а секундарне утворення, яке, правдоподібно, є скороченням *зуни́ца* id. під впливом омоніма *зу́ница* 'райдуга', яке з цією ж семантикою широко відоме і в початковій (безсуфіксній) формі *зуна* id., що грецизм. Інакше кажучи, варіант *зу́на* 'полуниця' виник у результаті тенденції до встановлення, так би мовити, симетрії форм омонімів: *зу́на, зу́ница* 'райдуга': — *зуни́ца* 'полуниця' > *зу́на, зу́ница* 'райдуга': *зу́на, зуни́ца* 'полуниця'. Так можна пояснити і варіант *зюница* 'ягода'; пор. *зюница-ва́ница* 'райдуга' (наведений діалектний

[99] Шейн П. В., *Беларусские народные песни*, СПб., 1874, с. 118.

[100] Див. Потебня А. А., цитована праця, с. 428.

[101] Дзендзелівський Й. О., *Конспект лекцій з курсу української діалектології*. Ч. I. *Фонетика*, Ужгород, 1965, с. 35.

[102] Там же, с. 72.

матеріал взято в БЕР, I, с. 658). Коли приймати зв'язок болг. *зуни́ца* та ін. із **зона* (< **звона*), ст. болг. *звон* 'дзвін', то потрібно було б ще пояснити появу голосного *у* у першому складі.

Як видно з поданого (див. також розділи II, VII), серед давніх назв для полуниць, як, до речі, й взагалі в сфері традиційних назв інших рослин, комах тощо, досить поширені різні трансформації у напрямі народної етимології. Тому ймовірно, що й ст. пол. *sumnica* має таку природу. Оскільки в польській мові XIV—XV ст. важко вказати якесь більш-менш підходяще слово з початковим *sum-*, з яким можна було б припускати зближення *sunica*, то гадаємо, що в середовищі мазуріння (gwar mazurzących) у гру могло ввійти й якесь слово на *szum-*, наприклад, *szumny* 'шумливий', 'пишний' і особливо діал. 'гарний, добрий, красивий', 'зграбний' (SW, VI, 686): *sunica* (**szunica*): *szumna jagoda* > *sumnica*.

Рос. діал. *суни́ка* поширене в регіоні, де домінує назва *земляни́ка*. Тому є підстави припускати, що *суни́ка* утворилося шляхом контамінації *суни́ца* та *землани́ка*.

VII. Зона назв, які починаються на *полу-*, *полов-*, *поло-*, *пол'ов-*, *пол'ів-* та ін., що займає переважну частину Північного та Центрального Лівобережжя і Центральне Правобережжя України. В цілому це досить компактний ареал, який однак помітно розмитий по обох боках Дніпра на просторі від Києва до Дніпропетровська.

Писаними пам'ятками *полониці* відзначається з XVII ст.: . . . dynki ta mołodyci Na doli brali czerwce ta połonyci (Картотека ІСУМ), а *полуниці* — з XVIII ст.: Водки холодѧчіе до внутрнего и поверхнего ѹживанѧ, з полуницъ во(д)ка з рожи бѣлой (Картотека ІСУМ). Проглибоку традиційність слова *полуниця* свідчить його широке вживання в фольклорі[103]. Наскільки відомо, назви *полуниця*, *половниця* та ін. досі не етимологізувалися.

---

[103] Як і *суниця* (див. попередній розділ), *калина*, *рожа*, в українських народних піснях *полуниця* виступає як символ дівоцтва. Наприклад, у селах на південний схід від Тернополя на вінкоплетинах дівчата-подруги, доплітаючи вінок для молодої, висловлюють їй співчуття про кінець дівування:

На що я віночок той плела,
Коли в нем не буду ходила, . . .
Ой вже моє паненьство загине.
Ой по горі полониченьки,
Мої люби вечерниченьки,
Вже ж бо ми на вас не ходитоньки,
С панянками нет дружитоньки;

див. Галька И., *Народныи звичаи и обряды з околиц над Збручем.* (Ч. I) Львів, 1860, с. 13. В іншій весільній пісні співається:

Питаєсь коровай перепечи,
Чи є стежка до печи? —
Ой є стежка да маленькая,
Муравочка зелененькая:
Ой заросла да суничником,
Зацвіла поленичником;

див. Метлинський А., *Народные южнорусские песни*, Київ, 1854; с. 163 та ін.; див. також Потебня А. А., *Объяснения малорусских и сродных народных песен.* III. *Колядки и щедровки*, Варшава, 1887, с. 428.

В усіх цих назвах — *полуни́ця*, *половни́ця* та ін. (за винятком структур чоловічого роду *полуни́шник* тощо та *polo'vyšn'a* ж. р.) виразно виділяється суфікс *-иц'а* (< *-ic-a*), коренева ж частина в них, уважаємо, спільна, яка проте в процесі розвитку у кожному окремому випадку зазнала певних модифікацій; у деяких з варіантів, очевидно, навіть не в один прийом. Розглянемо ці назви.

Початковими серед них, гадаємо, є *полови́ц'а* (*< *polvica*) та *половни́ц'а* (*<*polvьnica*), що етимологічно пов'язується з **polvъ*, **polvěti*; пор. укр. *полови́й*, діал. *поло́вий* 'кольору спілого жита, пшениці і т. ін.; блідо-жовтий', 'світло-рудий (про масть тварин)' (СУМ, VII, 87), с. рус. *половыи* 'беловатый, из желта белый', 'половой, в белых пятнах', 'зрелый' (Срезн, II, 1130), рос. *половой* 'палевый, изабелловый или бледный, белесовато-соломенного цвета' (Даль, III, 664), пол. *płowy* 'światłoszary, blado-żółtawy, barwy lnu' (SW, IV, 265), чес. *plavý* 'z temna žlutý, medové neb voskové barvy', 'modrý', 'sivý' (Jungmann, III, 108), макед. діал. *плав* 'синій, голубий' (PMJ, II, 172), болг. діал. *плав* 'русокос, синеок, блондин', 'който има бледи, светли багри'[104], сербхрв. *plav* 'žut nažut, žućkast, 'modar', 'blijed', 'smed, crnjkast', 'crvenkast', 'crn' (Rječnik, X, 23, 24) та ін. Прасл. **polvъ* має докладні відповідники в балтійських та багатьох інших індоєвропейських мовах; див. Фасмер, III, 313; Brückner, 422 та ін.

Первісним значенням **polvъ* уважається 'жовтий' (Machek, 456), проте згодом в окремих слов'янських групах це слово зазнало семантичного розгалуження, особливо це виразно виявляється у говорах сербохорватської мови, де *plav* означає ряд кольорів, у тому числі й 'червонуватий'; пор. ще сербхрв. *plavadurica* 'cvijet poljskoga maka' (Rječnik, X, 25).

Важливим аргументом на користь нашої етимології укр. *половни́ця* є чес. діал. (підкрконоські говори) *plava:ček* id. < **polvačьkъ*[105], пор. також срхрв. *plávac* 'vinova loza bijela grožđe', 'neko crno grožđe, od kojega se čini najbolje plavo vino' (Rječnik, X, 25), *plavčak* 'neko grožđe' (Rečnik, X, 26), *plavica* 'neko crno grožđe', 'neka pšenica', 'neka kruška' (Rečnik, X, 28), чес. *plaváč, plávak, plavoch* 'druh bramborů plavé barvy' (Bartoš, 229).

Що стосується сематичного критерію нашої етимології укр. *половни́ця* (у даному випадку відповідності назви і кольору ягід), то тут, гадаємо, також немає протиріч.

---

[104] *Български тълковен речник*, София, 1963, с. 587.

[105] Звичайно іншого походження назва водяної рослини чес. *plavín* 'Nymphoides, від *plaviti se*; див. Machek, ČSJR, 182; *plavuń* 'Lycopodium', там же, с. 27 та ін. пор. укр. *плавун* Limnanthemum nymphaeides Link. та ін.

Взагалі зауважимо, що ягоди різних видів полуниць бувають неоднакового кольору: рожеві, світло-рожеві, червоні, жовтувато-білі або білі.[106]. Тому тут можливі два випадки. Перший: у тих праслов'янських говорах, де виникло **polvica*, **polvьnica*, слово **polvъ* могло означати не просто 'жовтий', а 'темно-жовтий', 'оранжовий', 'рудий', 'червоний'; пор. наведені вище сербохорватські відповідники; пор. також важливе для цього лит. *palvė* 'морошка, Rubus chamaemorus', що має жовто-оранжеві їстівні ягоди, які формою схожі на малину[107]. Другий: первісне **polvica*, **polvьnica* з'явилося у тому регіоні, де був більш поширений різновид Fragaria з жовто-білими чи білими ягодами (Fragaria viridis L.), а після ця назва поширилася і на ті території, на яких була Fragaria з рожевими ягодами; пор. анг. *strawberry* 'полуниця' (із *straw* 'солом'яний, жовтуватий, кольору соломи' і *berry* 'ягоди'. Крім того, слід відзначити, що коли ягоди Fragaria vesca L. починають дозрівати, то вони з освітленого сонцем боку рожеві, а з протилежного боку — жовто-білі або білі, тобто полові.

Таким чином, укр. *половни́ц'а* Fragaria vesca L. мотивується кольором ягід цієї рослини. У говорах слов'янських та й інших мов серед назв ягід взагалі це досить поширений принцип номінації; пор. із значенням Fragaria vesca L. укр. *черво́на ягода* (СБН, 64), рос. *кра́сная ягода* (Анненков, 146), словен. *rdeča jagoda*, *rudeča jagoda*, *rumena malina* (Šulek, 519), біл. *čyr'wonyia 'iahady* та ін., чес. *červena: jahoda* та ін., пол *červona jagoda* та ін., нім. діал. (верхн. нім.) *Rotbeere*, *Rote Beere*, *Rothe Besigne*[108] тощо.

Пор. також аналогічно утворені назви для інших ягід: укр. *чорни́ця*, діал. *черни́ц'а*, *черни́ці* pl. t. та ін. Vaccinium myrtillus L., рос. *черни́ка черни́ца* id. та ін., макед. *црница* Morus alba (РМЈ, Ш, 525), пол. *czerwienica* 'borówka, Vaccinium Vitis idaea L.' (SW, I, 192, 387), рос. *голуби́ца*, *голуби́ка*, *голубель* Vaccinium uliginosum L. (Даль, I, 914), укр. *голубе́ць*, *голубе́нь*, *голуби́ка* id. (СБН, 163), *сиви́ці*, *ожи́на сиви́ця* Rubus caesius L.[109]. та ін.

Укр. *половниця* Fragaria vesca L., очевидно, досить рано втратило зв'язок з *полови́й* (*полові́ти* < **polvěti*). Деетимологізації та звуковій модифікації *половниця* могла сприяти наявність в українській мові значної кількості слів з близькозвучними чи й омонімічними кореневими частинами різних етимологій, зокрема *полови́ця* 'полова'[110], *поло́вник* 'полівник', *полови́на*, *полови́ця* 'половина', *полови́нниця* 'вид плахти', 'та, яка все зменшує на половину (переполовинює)', *полови́нчик* 'мішанець, гермафродит', 'найменша пляшечка казенної горілки', *полови́нщина* 'половина неподіленої ділянки', *половни́ця*, *полові́льниця*, *поло-*

---

[106] Див. Шарина Н. Е., *Земляника и клубника*, Ленинград, 1928, с. 47—77.

[107] Būga K., *Rinktiniai raštai*, t. II. Вильнюс, 1959, s. 521.

[108] Marzell H., цитована праця, с. 462—463;

[109] Мельник М., *Українська номенклатура висших ростин*, Львів, 1922, с. 237; СБН, 132.

[110] Пор. у пам'ятці XVII ст.: Гды ... господар до гумна своего прийде в котором была половица тая (Картотека ІСУМ).

віля 'полільниця', *полонянка* 'пленница', *поло́нка* 'ополонка', *польови́на* 'поляна, невеликий простір поля', *половчани́н, половча́н*, мн. *по́ловці, половча́стий* 'вид узору вишивки', *половні́чник, полова́чка* 'тонконіг лучний, Poa pratensis L'., *по́ловень* 'полум'я', *полови́к* 'вид яструба', *польний, пільни́й* 'польовий', *полюва́ти* та ін., див. Желех, Грінч; *польови́ця* Agrostis L., багаторічна трав'яниста кормова рослина родини злакових з золотистим суцвіттям і коротким кореневищем' (СУМ, VII, 110), *полову́ха, полову́шка* id. (СБН, 6), *половича́нка* 'жито, змішане з пшеницею'[111] і т. ін., д. рус. *половєль* 'плевел, сорная трава', *половинька* 'кусок ткани определенной меры', *половиньство* 'вид подати', *половина, половица* 'половина', *половити* 'поохотиться', *половьникъ* 'наемный работник, получающий в плату часть выработанного', *половьникъ* 'мера сыпучих тел', 'род подати'; *половьничати* 'работать за плату частью выработанного', *половьныи* 'половинный', *половьничии* прикметник до *половьникъ* (Срезн, II, 1129—1131).

Фонетична трансформація укр. *половни́ця* (< **polvьnica*), очевидно, розпочалася із спрощення новоутвореної після редукції слабкого *ь* групи приголосної *вн* (< *вьн*) в *н*: *половьниц'а* > *половниц'а* > *полониц'а*; пор. таку ж зміну цієї групи в укр. *поло́ник* (< д. рус. *половьникъ* 'міра сипучих тіл'), пор. рос. діал. *поло́вник, уполо́вник* id; укр. діал. (гуцул.) *поло́нник* id. (Шух, V, 290), яке, очевидно, розвинулося інакше: **половьникъ* > *половник*, а після асиміляції *вн* > *нн* *поло́нник*. З *полони́ц'а* в результаті зближення ненаголошеного *о* до *у* в другому складі (укання) виникла тепер найбільш поширена і літературна форма *полуни́ц'а*, а внаслідок такої ж зміни *о* > *у* в обох складах — *пулуни́ц'а*, хоч при поясненні форми *полуни́ц'а* взагалі слід враховувати й можливість народноетимологічного зближення *полони́ц'а* з словами на *полу-* (*половина*). Коли ця остання версія правильна, то варіант *пулуни́ц'а* розвинувся з *полуни́ц'а* після асиміляції ненаголошеного *о* в першому складі до голосного в другому складі.

Варіант *пол'івни́ц'а*, очевидно, можна інтерпретувати як такий, що розвинувся з *половьниц'а* в результаті зміни *о* > *і* у новозакритому складі, тобто як відбиття колишньої новоакутової інтонації (*половьниц'а* > *половниц'а* > *пол'івни́ц'а*), проте, мабуть, не виключається й зближення *половни́ц'а* з *поліття, полівни́к, полі́в* (р. мн. від *по́ле*) тощо.

Структура *пол'овни́чки* pl. t. передбачає існування ще не зафіксованої чи уже втраченої форми **пол'овни́ц'і* pl. t. (чи **пол'овни́ц'а* ж. р.), що виникла з *половни́ц'і* (*половни́ц'а*) шляхом зближення з *польови́й* (хоч Fragaria vesca L. взагалі рослина не специфічно польова, див. вище); вірогідність цієї народної етимології підтверджує описова назва *pol'o'v'i 'jahody*, що вживається в говірці с. Дементіївка на Вн факультативно з *pol'ov'nyk* id. (див. вище).

---

[111] Семенович А., *Об особенностях угрорусского говора*. — Сборник статей по славяноведению, составлен и издан учениками В. И. Ламанского, СПб., 1882, 2. 232.

Варіанти *пол'увни́ц'а* та *полини́ца*, очевидно, також народноетимологічного походження; перший — результат зближення *половни́ц'а* з *полюва́ти*, а другий — *полони́ц'а* з *поли́н*, хоч мотиви обох цих зближень не зовсім зрозумілі. З *полини́ц'а* легко міг розвинутся варіант *пулини́ц'а* як відбиття укання.

Форму *пол'уни́ц'а*, очевидно, слід розглядати як резулятат контамінації *полуни́ц'а* з *пол'овни́ц'а*; у варіанті ж *полувни́ц'а* можна вбачати або контамінацію *половни́ц'а* з *полуни́ц'а*, або наслідок зближення *половни́ц'а* з словами на *полу-* (*половина*).

Полуни́чник, діал. *полуни́шник* відомі ще як 'кущ полуниць', 'наливка, напій, приготовлений з полуниць', 'ділянка землі, засаджена кущами полуниць (Грінч, III, 289; СУМ, VII, 103). Б. Д. Грінченко відзначає ще варіант *половни́чник* із семантикою 'полуничник', 'вид узору вишивки' (Грінч, III, 286); останнє значення розвинулося, очевидно, у зв'язку із схожістю узору вишивки до полуниць.

Полуни́чник, очевидно, слід пояснювати як дериват *полуни́ц'а*, який утворився за допомогою форманта *-чник*, узагальненого з структур на позначення кущів, заростей ягідних рослин типу укр. *брусни́чник*, *чорни́чник*; рос. *земляни́чник*, *брусни́чник*, *клубни́чник*, *черни́чник* тощо.

Полуно́чник з *полуни́чник* під впливом *ніч*, р. од. *но́чі*.

Структуру *полови́шник*, із відбиттям акання *pala'wyšnək*, гадаємо, найвірогідніше розглядати як фонетичний варіант (із зміною *шн* < *чн*) **половичник*, що від *полови́ц'а* 'полуниця': **половиц* — *ьникъ*; так само *половни́чник* пов'язується з *половни́ця*.

Форма *polo'vyšn'a* розвинулася з *полови́шник* у результаті зближення останнього з *вишня*, мотив народної етимології тут досить прозорий.

При поясненні *пол'овни́к*, можливо, слід допускати існування форми **половник* (< **polovьnikъ* < **polvьnikъ*), яка згодом модифікувалася у результаті зближення з *польовий*; *пол'овни́к*, як відзначалося, вживається факультативно з *пол'ов'і йа'годи* (див. вище).

З проведеного аналізу цілком очевидно, що переважна більшість варіантів описуваних назв так чи інакше пов'язуються з структурою *половни́ц'а*, що переконливо свідчить про її давність.

Від **polvъ* у слов'янських мовах утворюється чимало зоонімів; пор., наприклад, словац. *Plavák*, *Plavko* кличка коня, вола (SSJ, III, 84—85), *Plávka*, *Plavka*, *Plávočka*, *Plavoša* кличка корови (Kálal, 470), чес. *Plavák* кличка коня, *Plavka* кличка корови (Jungmann, III, 107, 108), пол. *Płowula*, *Płowysza* 'krowa maści płowej', *Płowysz* 'від такої ж масті' (SW, IV, 265), н. луж. *Płowaša*, *Płowuša* кличка корови, *Płowaš*, *Płowuš* кличка вола (Muka, II, 69), в. луж. *Płovaš*, кличка вола (Pfuhl, 466), сербхрв. *Plȁvac*, *Plavak*, *Plávonja*, *Plavina* клички волів; *Plávac*, *Plavko* клички коней; *Plȁvân* кличка цапа; *Plavaka*, *Plavena*, *Plȁvica*, *Plȁvulja*, *Plȁvuša*, *Plavušica* клички корів; *Plȁvica* кличка кобили; *Plȁveša*, *Plȁvica*, *Plavičika*, *Plȁvulja*, *Plȁvovka* клички овець, кіз (Rječnik, X, 24—31), словен. *Plâvec* кличка вола, *Plavána*, *Plavánja* кличка ко-

рови, *Plâvež* кличка кози, *Plâvka* кличка кобили, корови та ін. (Pleteršnik, II, 52—53), пор. також рос. *полова́я, половобула́ная, половосоло́вая ло́шадь, половой хорт, половопегий борзой* (Даль, III, 664). Досить широко подібні зооніми представлені і в українських говорах, причому й тут, подібно як у назвах полуниць, спостерігаються різні фонетичні та інші зміни. Для прикладу наведемо ряд кличок для попелясто (орлино-)-сивої масті з району Карпат: *Поло́вка, Полову́н'а, Полову́ха Полову́ша, Полову́ш'и, Полуву́ша, Палаву́ша, Пилогу́ш'и, Полоу́ш'и Полойу́ш'и, Полу́шка, Полу́ш'и, Палау́ша, Половійа, Плаву́ха* та ін.

VIII. Зона назв, що починаються на *план-* (сюди умовно відносимо і назви на *плам-, плай-*), охоплює переважну частину Егейської Македонії та південно-східні болгарські говори.

У свідомості пересічного мовця макед. діал. *p'laninka* 'полуниця' звичайно пов'язується з макед. *планина* 'гора, лісиста гора' (PMJ, II, 175), теж болг. діал. *планини́ца, pla'ninnka* id. з болг. *планина́* 'гора, пасмо гір'; пор. вживане у ряді болгарських говорів *горска ягода* id. (Ахтаров 167/, *планинска ягода* id. (Ахтаров, 479).

Болг. діал. *пламени́ца, пламяни́ца* 'полуниця' стоять у зв'язку з *пла́мен* 'полум'я', *пла́менен* (*пла́мяный* — у Н. Герова) 'полум'яний'. *Пламени́ца* у болгарських говорах відоме ще як назва для дикого маку Papaver horeas L. (Ахтаров, 479). Н. Геров *пламяница* відзначає ще як 'дикий мак, Papaver rhoeas L[112], 'польовий мак, Papaver argemone L.' 'піч для опалювання кімнати' та без окресленої семантики у замовлянні від уроків: *срѣщнжла го пламяница, ломеница, срѣщнжла го Свята Мати Богородица* (Геров, 4, 38). Так можна пояснювати і болг. діал. (родоп.) *плайни́ца* 'полуниця'; пор. вживане в цих же говорах *пла́йнува* 'прегаря (за посеви)'[113]. Отже, болг. діал. *пламени́ца, пламяни́ца, плайни́ца* 'полуниця' мотивуються кольором (вогню)[114].

З точки зору сучасного звичайного сприймання у макед. діал. *плану́чка* (*blə'nučka*, що витворилося з *плану́чка* в результаті зміни початкового *п* > *б* та редукції кореневого *а* > *ə*), *плану́чки* pl. t.[115], *плану́шка* (що, очевидно, з *плану́чка* внаслідок опрощення *ч* > *ш*), *планици* pl. t., болг. діал. *плани́ца, пла́ница, плəни́ца, плəни́цə, плани́ци* pl. t. 'полуниця' досить виразно виділяються афіксальні частини *-учк-а* (*-и*), *-иц-а* (*-и*) та *план-*, що однозначно пояснити важко.

Можливо, *план-* пов'язується з прасл. **polmy*, р. од. **polmene*, ст. сл. *пламы*, укр. *полум'я*; пор. макед. діал. *плане*, літер. *пла́мне* '(почне да гори со пламен) пламна огинот', '(за жита, тутун и др. — подгори и свене) пламнало житово', '(fig. за очи, поглед — молсне, светне) му

[112] Див. також Ахтаров, 479.

[113] Див. С т о й ч е в Т., цитована праця, с. 236.

[114] Пор. пол. *zapłonąć* 'запалати' у прислів'ї *Na święty Antoni pierwsza się jagódka zapłoni*; див. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, I, Warszawa, 1969, s. 23.

[115] Пор. у македоських говірках р-ну Лерінсько *плану́чка* pl. t. 'таврійська ожина, Rubus tauricus Schlecht. (Rubus fruticosus auct. p. p., Rubus discolor auct.), (Геров, 6, 252).

пламнаа очите, пламнати очи', '(fig. вцрви се поради силно чувство: лутина, јад, гнев и др.; кипне) тој пламна во лицето; тој одеднаш ќе пламне', (fig. за силни чувства, бунт, борба, болест и сл. — избувне со голема сила) Копачијата и Дебарца пламнаа; борбите пламнаа со нова сила' (РМЈ, II, 175, 174), болг. діал. *пла́нвам, пла́нна* 'почвам да горя, запалвам се, пламвам'[116], пор. описані вище болг. діал. *пламени́ца, пламяни́ца, плайни́ца*. Але настоювати на цьому важко, бо невідома ні територія виявлення макед. діал. *плане* 'пламне', болг. діал. *пла́нна* 'пламнам', ні їх хронологія.

Проте, можливо, *план-* має зв'язок в праслов'янським коренем **poln-* (первісне **pol-*), дериватом якого є південнослов'янське *planina*, укр. *полонина*, пол. *płonina* (<*polnina*); пор. поданий вище опис макед. *p'laniŋka*, болг. *планиница, płaninnka.*

Але взагалі не виключена й інша інтерпретація описуваних македонських та болгарських діалектних назв. Гадаємо, є деякі підстави припускати, що макед. *плану́чка, пла́нинка, планици* та болг. *планини́ца, пламени́ца* та ін. 'полуниця' є результатами пізніших трансформацій якихось давніших назв під впливом *планина, пламне* тощо. Можливо, що тими давнішими назвами були утворення від прасл. **polvъ* (подібно як укр. *половни́ца, полуни́ц'а* та ін., чес. *plaváček*; див. попередній розділ). Тих давніх гіпотетичних протомакедонських та протоболгарських утворень супроти сучасного стану, очевидно, було значно менше, можливо, всього два: **polvъničьka* та **polvьnica.* Наштовхує на цю думку симетричність розташування ареалів на півночі: українсько-білоруського *суни́ц'а, суни́ц'і* — українського *половни́ц'а* (*і*), *полуни́ц'а*(*і*) і на півдні: болг. *суни́ца, зуни́ца, зоница — планини́ца, планни́ца, пламени́ца.* Наші спостереження (і на іншому материалі) показують, що північнослов'янсько-південнослов'янські давні ізоглоси мають дуже часто меридіальні напрями[117], що, очевидно, зумовлюється напрямами міграцій слов'янських груп на Балкани у період розпаду праслов'янської єдності, який завершився в основному в VI—VII ст.

Макед. *плану́чка* 'полуниця' могло розвинутися звичайним фонетичним шляхом: **polvьničьka* > **plavnička*, а після спрощення групи приголосних *vn* > *n* — *плану́чка*. Обставинами ж, які сприяли змінам **плавнучка* (< **polvъničьka*), **плавница* (< **polvьnica*) 'полуниця' в напрямі народної етимології, могло бути: по-перше, наявність ряду слів іншої етимології, що починалися на *плав-* (*пла́вам, пла́вка, пла́вей, плава́ч, плавило, пла́веж, пла́вяс* < *пла́йвас* та ін-), подібно, як і в україн-

[116] С т о й к о в С., *Лексиката на банатския говор.* — Трудове по българска диалектология, кн. 4, Софія, 1968, с. 175.

[117] Пор., наприклад, чесько-словенські, білорусько-полісько-карпатсько-болгарські та ін. ізоглоси; див. Т о л с т о й Н. И., *Из географии славянских слов*: 8. 'Радуга'. — Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования, 1974 Москва, 1976, с. 35—38; Й о г о ж, *Уз проблем словенских лексичких изоглоса.* — Научни састанак слависта у Вукове дане, свезка I, Београд, 1977, с. 113—121; S m o c z y ń s k i W., *Paralele leksykalne słoweńsko-zachodniosłowiańskie.* — Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, II, Warszawa, 1972, s. 293—298; див. також праці М. Гавацці та ін.

ських говорах; див. попередній розділ; по-друге, те, що макед. і болг. *плав* (< **polvъ*), втративши свою первісну семантику 'жовтий, світло-рудий' (хоч в окремих болгарських говорах вона зберігається; див. Геров, 4, 37), набуло значення 'синій, голубий', 'синьоокий', у результаті чого між *плав* і його дериватами **плавнучка*, **плавница* 'полуниця' виникла семантична (щодо кольору) невідповідність. Останньою обставиною, очевидно, пояснюється й те, що в македонських та болгарських говорах, як свідчать доступні нам матеріали, відсутні утворені на базі *плав* (< **polvъ*) зооніми, які так широко представлені в інших слов'янських мовах; див. попередній розділ.

Якщо наше припущення правильне, то описуване явище макед. *планýчка* (< **плавнучка*), *планица* та ін., болг. *планнúца*, *пламенúца* та ін., укр. *половнúця*, *полунúця* та ін. і чес. *plaváček* 'полуниця' поповнює число найдавніших північнослов'янсько-південнослов'янських ізоглос.

* * *

Семантична спеціалізація *jagoda* типу укр. *ягода* 'вишня', рос. *ягода* 'чорниця' тощо, безперечно, секундарне явище. Секундарним воно, логічно, мало б бути і у південнослов'янсько-словацько-чесько-карпатоукраїнському ареалі *jagoda* 'полуниця'.

Fragaria vesca L. здавна загальнопоширена в усій Європі. Як свідчать історичні та етнографічні дані, вона мала важливе господарське і побутове значення (для їжі, в народній медицині) в окремих слов'янських народів[118], у праслов'ян[119], тому важко собі уявити, щоб у тій частині праслов'янських говорів, з яких згодом сформувався згаданий балкансько-карпатсько-моравський ареал *jagoda* 'полуниця', не існувало давнішої спеціальної назви (resp. назв), яку з певних обставин витиснула назва *jagoda*. Можливо, що сербохорватський локалізм *suница* 'полуниця', болг. діал. *сунúца*, *зунúца*, *зонúца* та ін. id., макед. діал. *планýчка* id. та болг. діал. *планица* та ін. id. і є прослідками отих давніших протосербохорватських, протомакедонських та протоболгарських праслов'янських назв для описуваного поняття. Очевидно, в даному випадку

[118] У цьому відношенні важливо, наприклад, згадати, що у найдавнішому описі польського звичаєвого права в емблонжському статуті XIII ст. спеціально говориться про господарок та їх прислуг, які ходили в ліси чи на поля збирати яблука та ягоди; див. W i n a w e r M., *Najdawniejsze prawo zwyczajowe polskie*, Warszawa, 1900, s. 96, 209, 258. Загальна назва ягоди у даному випадку звичайно охоплює і полуниці. Певну уяву про те, яка увага приділялася збиранню ягід (серед них, звичайно, й полуниць) та яких розмірів сягали їх заготовки у російських поміщицьких господарствах 30—40-их років XIX ст., може дати художня література; див., наприклад, М. Е. С а л т ы к о в-Щ е д р и н, „*Пошехонская старина*", Ленинград, 1975, с. 24—25; 69—70.

[119] Відомий чеський етнограф Л. Нідерле, описуючи рослинну їжу давніх слов'ян, згадує і про полуницю (lesní jahody), малину. Посилаючись на археологічні джерела, автор відзначає, що рештки полуниць, брусники, малини у великій кількості знайдено в неолітичних польових стоянках; див. N i e d e r l e L., *Život starých Slovanů*, d. I, sv. I, Praha, 1911, s. 193, виноска 3; див. також M o s z y ń s k i K., *Kultura ludowa Słowian. T. I. Kultura materialna*, Warszawa, 1967, s. 33—34.

особливу вагу мають свідчення говорів західної частини Егейської Македонії, які характеризуються глибокою традиційністю, зокрема у галузі лексики та фонетики.

Оскільки у сербохорватських (протосербохорватських) говорах *jagoda* набуло значення 'полуниця', то за давнішим (щодо Fragaria vesca L.) словом *sunica* в якійсь частині цих говорів легко могла закріпитися нова семантика 'малина' (див. вище).

Сучасна слов'янська народна номенклатура Fragaria vesca L. певним чином фіксує результати міжмовної та міждіалектної інтерференції. Вище уже згадувалося про поширення полонізму *po'z'omky, pu'z'umky* та ін. в ряді західноукраїнських, *pa'z'emk'i, pa'z'omk'i* та ін. в західнобілоруських говорах. Вживане у центральних та південних районах України *zeml'a'n'ika, zeml'a'nyka* (нерідко факультативно з *суни́ц'і полуни́ц'і, пол'овни́ц'а* та ін.), очевидно, відбиває наслідки впливу російської літературної мови та говорів російських поселень. Лужицькі *'erd'bery, walderdbery* 'полуниця' та *erdbery* в складі описуваних назв *golne* (*gólne, gylske*) *erdbery* id. засвоєні з німецької мови (діалектів); пор. нім. *Erdbeere, Walderdbeere* id. Від німецьких колоністів перейнятно і *erdbera* id., що відзначається в Лемборкському повіті на Кашубщині; те ж саме зафіксоване у вармінській говірці с. Домбрувка Ольштинського повіту *štejnbern* id.; пор. нім. *Steinbeere* 'брусника', 'малина', 'ожина' та ін. Вживане у хорватській говірці с. Хоумок (Умок, угор. Fertöhomok, УНР, жупанія Györ-Sopron) *ěper* 'полуниця' з угор. *eper* id., що угро-фінського походження з первісним значенням 'полуниця'[120]. Відзначені у ряді переважно чакавських говірок на побережжі Адріатичного моря *f'ragula, f'rawulə, f'raᵛulə, íra:gola* 'полуниця' (що часто виступають факультативно з *jagoda, i̯agoda*) id. — результат італійського впливу і т. ін.

Щодо міждіалектної інтерференції обмежимося загальними зауваженнями про два основні ареали у говорах центральних районів України: а) *суни́ця, зуни́ці* pl. t. та б) *полуни́ця, половни́ця* та ін. Межа між цими ареалами проходить по лінії Саврань-Іллінці-Сквира-Тараща-Золотоноша-Кукликівка-Бахмач. Як і білоруська, українська частина ареалу *суни́ця, суни́ці* досить монолітна. Монолітність же ареалу *полуни́ця, половни́ця* та ін. у багатьох місцях порушується більшими чи меншими мікроареалами *суни́ця, суни́ці* та ін., зокрема в районах Шполи Крг, Карлівки, Лубен, Семенівки Пл, Тростянця См та ін. Перший ареал монолітний і щодо варіювання назви, тут, власне, лише два варіанти — *суни́ця* ж. р. та *суни́ці* pl. t. Другий же ареал характеризується значною строкатістю фонетичних і словотворчих варіантів.

---

[120] Докладніше див. *A magyar nyelv történeti-etimologiai szótára.* Elsö kötet. A—Gy, Budapest, 1967, 744. Згодом угор. *eper* набуло ще і значення 'шовковиця'; пор. широко вживаний в українських закарпатських говорах гунгаризм *е́перка, йа́перка* 'шовковиця' і його дериват *еперко́вий* 'що відноситься до шовковиці': Еперко́вим ли́ст'ом году́йут шовковиків, еперко́ве дерево на бу́тор до́бре.

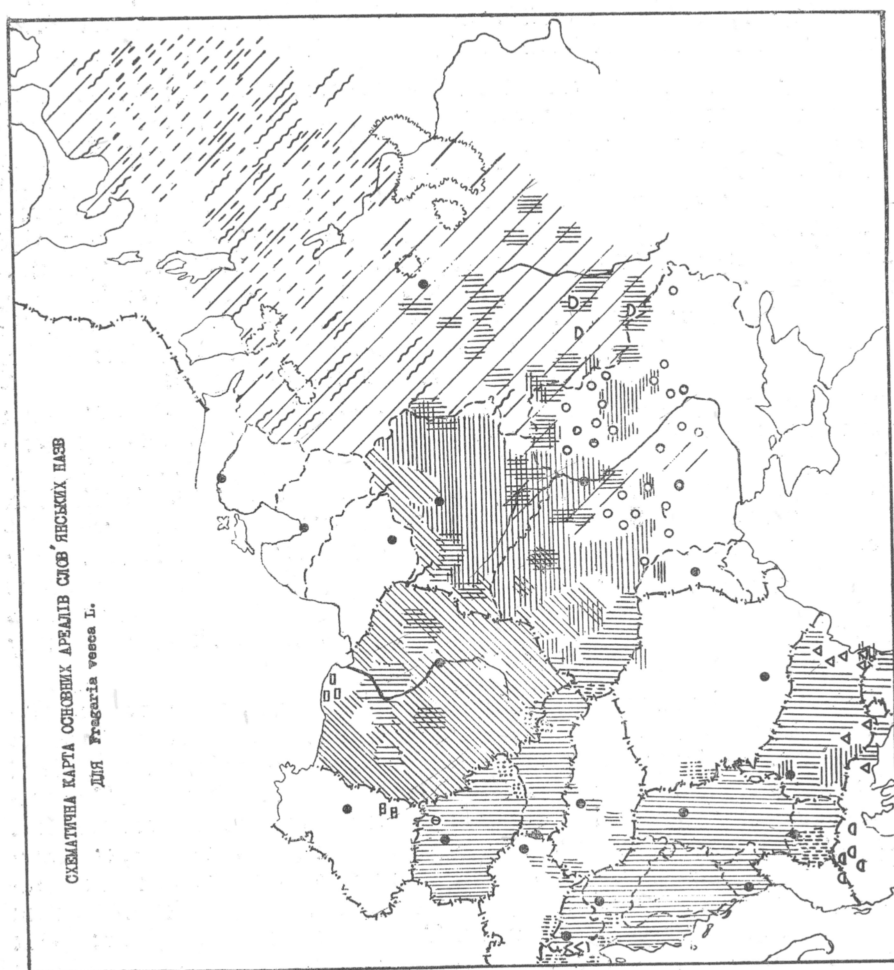

СХЕМАТИЧНА КАРТА ОСНОВНИХ АРЕАЛІВ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАЗВ
ДЛЯ Fragaria vesca L.

Розмитість ареалу *полуни́ця, половни́ця* та ін. вздовж Дніпра від Лівобережжа, очевидно, зумовлена міграціями населення з півночі на південь, що мала місце тут зокрема з другої половини XVIII ст. Вкраплень же мікроареалів *полуни́ця, половни́ця* і ін. та вживання їх як спорадичних та факультативних назв в ареалі *суни́ця, суниці* не виявлено, що свідчило б про стабільність цього ареалу, що якихось значних рухів населення з півдня на північ та північний захід тут не було.

І *суни́ця*, і *половни́ця* давні, ще праслов'янські назви. Ми не можемо, зрозуміло, щось сказати про їх локалізацію в праслов'янських діалектах. Взагалі ж, очевидно, можна гадати, що все ж складніша проблема локалізації прасл. **sunica*, яке, крім української та білоруської, має рефлекси також у болгарській, сербохорватській, польській і полабській мовах. Що ж стосується прасхіднослов'янської епохи, включаючи й ранній, ще доісторичний період, то, думаємо, можна допускати, що на території сучасних центральних областей України межа між ареалами **sunica, *polovica, *polovьnica*, звичайно, з більшими чи меншими відхиленнями у зв'язку з різними колізіями історії краю впродовж десь 12—14 століть, в основному проходила у такому ж напрямі, як і тепер. Якщо наше припущення правильне, то в діалектах древлян, волинян і тиверців, що знаходилися на захід від цієї лінії[121], для Fragaria vesca L. мала б вживатися назва **sunica*, а в діалектах полян та в південній частині регіону сіверян — **polovica, *polovьnica*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Анненков — Анненков Н., *Ботанический словарь*. Новое, исправленное и расширенное издание, СПб., 1876—1978.

Ахтаров — Ахтаров Б., *Материали за български ботаничен речник*, София 1939.

Bartoš — Bartoš F., *Dialektický slovník moravský*, Praha, 1906.

БЕР — *Български етимологичен речник*, I, София, 1971.

Brückner — Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 1927.

Бялькевіч — Бялькевіч І. К., *Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны* Минск, 1970.

Gebauer — Gebauer J., *Slovník staročeský*, I—II, Praha, 1903—1916.

Геров — Геров Н., *Речник на българския език с тълкуване речите на български и на руски*, 1—6, Пловдив, 1895—1904.

Грінч — Грінченко Б. Д., *Словарь української мови*, I—IV, Київ 1907—1909.

Даль — Даль, В. И., *Толковый словарь живого великорусского языка* Изд. 4, I—IV, СПб., 1911—1914.

Желех — Желеховский Є., *Малоруско-німецкий словар*, Львів, 1886.

Закревский — Закревский Н., *Старосветский бандуриста*, Москва, 1861.

Zeman — Zeman H., *Słownik górnołużycko-polski*, Warszawa, 1967.

[121] Див. Третьяков П. Н., *Восточнославянские племена*, Москва, 1953, с. 219.

Kálal — K á l a l M., *Slovenský slovník z literatúry aj nareči*, Banská Bystrica, 1924.

Караџић — К а р а џ и ћ В у к С т е ф., *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, изд. IV, Београд, 1935.

Картотека ІСУМ — Картотека Історичного словника української мови (зберігається в Інституті суспільних наук у Львові).

Кисилевский — К и с и л е в с к и й А. М., *Латино-русско-белорусский ботанический словарь*, Минск, 1967.

Левченко — Л е в ч е н к о М., *Опыт русско-украинского словаря*, Киев, 1874.

Majewski E. — M a j e w s k i E., *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*, t. II, Warszawa, 1894.

Makowiecki — M a k o w i e c k i S., *Słownik botaniczny łacińsko-małoruski*, Kraków, 1936.

Machek — M a c h e k V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1968.

Machek ČSJR — M a c h e k V., *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha, 1954.

Muka — M u k a E., *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narečow*, I—II, Petrograd—Praha, 1911—1928.

Номис — Н о м и с С., *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, СПб. 1864.

Носович — Н о с о в и ч И., *Словарь белорусского наречия*, СПб., 1870.

Партицький — П а р т и ц ь к и й О., *Німецко-руский словар*, I—II, Львів, 1867.

Пискунов — П и с к у н о в Ф., *Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи*, Киев, 1882.

Pleteršnik — P l e t e r š n i k M., *Slovensko-nemški slovar*, I—II, Ljubljana, 1894—1895.

Преображенский — П р е о б р а ж е н с к и й А. Г., *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1958.

Pfuhl — P f u h l K. B., *Lausitzisch-wendisches Wörterbuch*, Bautzen, 1866.

PSJČ — *Příruční slovník jazika českého* I—VIII, Praha, 1935—1958.

PMJ — *Речник на македонскиот јазик*, I—III, Скопје, 1961—1966.

PCKHJ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I, Београд, 1959 і наступ.

Rječnik — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1880 і наступ.

РУС — *Російсько-український словник*, ВУАН, I—III, Київ, 1924—1933.

СБН — *Словник ботанічної номенклатури* (Проект), Київ, 1928.

SW — J. K a r ł o w i c z, A. K r y ń s k y, W. N i e d ź w i e d z k i, *Słownik języka polskiego*. I—VIII, Warszawa, 1900—1927.

Симоновић — С и м о н о в и ћ Д., *Ботанички речник имена биљака*, Београд, 1959.

Skok — S k o k P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV, Zagreb, 1971—1974.

Sychta — S y c h t a B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, I—VII, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967—1976.

SJPD[7] — *Słownik języka polskiego*. Redaktor naczelny W. Doroszewski, I—XI, Warszawa, 1958—1969.

SłSt — *Słownik staropolski*, I, Warszawa, 1953—1955 і наступ.

Срезн — С р е з н е в с к и й И. И., *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, I—III, СПб., 1893—1912.

СРГН — *Словарь русских говоров Новосибирской области*, Новосибирск, 1979.

СРНГ	— *Словарь русских народных говоров*, I, Москва—Ленинград, 1965 і наступ.
SSJ	— *Slownik slovenského jazyka*, I—V, Bratislava, 1959—1965.
СРЯ XI—XVII	— *Словарь русского языка XII—XII вв.*, Москва, 1975 і наступ.
SSKJ	— *Slovar slovenskega književnega jezyka*, I, Ljubljana, 1970, і наступ.
СУМ	— *Словник української мови*, I—XI, Київ, 1970—1980.
Уманець	— Уманець М. і Спілка А., *Словарь російсько-український*, I—IV, Львів, 1893—1898.
Фасмер	— Фасмер М., *Этимолоїический словарь русского языка*, I—IV, Москва, 1964—1973.
Jungmann	— Jungmann J., *Slovník českoněmecký*, I—V, Praha, 1836—1839.
Šulek	— Šulek B., *Jugoslovenska bilja*, Zagreb, 1879.
Шух	— Шухевич В., *Гуцульщина*, I—V, Львів, 1899—1908.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ОБЛАСТЕЙ УРСР

Вн	— Вінницька	Од	— Одеська
Врш	— Ворошиловградська	Пл	— Полтавська
Днп	— Дніпропетровська	См	— Сумська
Зк	— Закарпатська	Хрк	— Харківська
Кв	— Київська	Чрг	— Чернігівська
Крг	— Кіровоградська	Чрг	— Черкаська

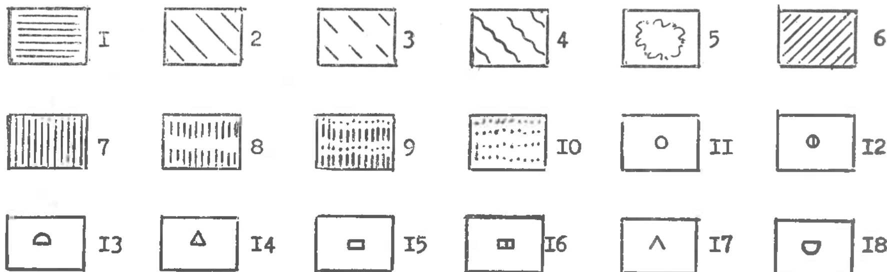

1 — sunica, sunicy; 2 — zemjanika; 3 — zemjanъka; 4 — zemjanica; 5 — zemjaniga; 6 — pozemъka, pozemъky; 7 — jagoda, jagody; 8 — jagodъka, jagodъky; 9 — jagodica; 10 — jagodьnikъ; 11 — polvica, polvьnica, polvicy, polvьnicy; 12 — polva:čekъ; 13 — polnučьka (polvьnučьka); 14 — polninьka ... ; 15 — potravьnica; 16 — podtravьnica; 17 — smokьvica; 18 — pazobьnikъ

ОЛИВЕРА ЈАШАР-НАСТЕВА (Скопје)

БОИТЕ ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА

1. Нашата анализа на современата македонска поезија покажува јасно дека македонските поети се стремат со сите свои сили да ја зборатат својата поетска лексика и да изнадјат модерен израз што, преку различни јазично-стилистички средства, најадекватно ќе ги предадат нивните чувства и мисли. Тоа го прават и тогаш кога, инспирирајќи се од фолклорното богатство, ги транспонираат во својата поезија елементите од народната традиција (разни легенди, преданија, митови, верувања и личности), како и тогаш кога преземаат од народната поезија јазички и разни стилистички проседеи и средства. Во оваа смисла посебно се индикативни зборовите на Блаже Конески, кој изнесувајќи го своето поетско искуство, меѓу другото, констатира: „Јас вршев иновација, ги вклопував старите пораки во современ израз и ги варирав по начин што му одговара на интересот на современиот човек“[1].

Во потрага кон новиот поетски израз, современите македонски поети покажуваат изразита склоност и кон употреба на средства што му припаѓаат, во поширока смисла, на лексичко-семантичкото поле на бои. За оваа цел тие пред себе имаат богати лингвистички средства и голем број на ознаки (од домашно и туѓо потекло) за именување на т.н. „примарни“ и „секундарни“ бои, како и бројни синонимски варијанти и дублети, што можат да се користат со различни стилистички вредности[2]. Несомнено е дека ова богатство им дава на поетите широки можности на избор и употреба. Овие бројни лексички средства тие обилно ги користат и во социјалната, рефлексивната и интимната поезија. При ова, ознаките на бои (пред сѐ придавки но и именки, глаголи и прилози) ги употребуваат не само со нивните денотативни вредности, туку и со конотативните, експресивни и импресивни. Токму затоа, нивната поезија се карактеризира со богати и необични поетски слики, метафори и симболи кои се често многу вешто обоени. Би можело дури да се рече дека пред себе имаме изразито колоритна поезија. Овде не е потребно да се

---

[1] Блаже Конески, *Стари и нови песни*, „Стремеж“, Прилеп 1979 г.

[2] Оливера Јашар-Настева, *Лексичко-семантичкиот подсистем на бои во современиот македонски јазик Прилог кон проучувањето на хроматската терминологија*, МАНУ, Прилози VI 2 стр. 59—75.

нагласува дека поголемата или помалата употреба на боите е во тесна зависност од стилот на одделните поети, така што нивното *присуство/отсуство* може да биде доста индикативно при проучувањето на нивната поетика во целост. Според францускиот истражувач Мишел Глатињи, фреквенцијата на боите е значајна и за историјата на вокабуларот и за сфаќањето на творештвото: „Le nombre des couleurs varie très sensiblement d'un écrivain à l'autre. Leur fréquence, leur nature peuvent donner des indications utiles pour l'histoire du vocabulaire et la compréhension des oeuvres"[3]. Ова затоа што употребата на боите во современата поезија не е толку зависна од тематиката, колку од расположенито и визијата на секој одделен автор. Некои научници, како лингвистот Ж. Маторе дури сметаат дека секој автор има свој свет на бои и дека: „exprime un monde coloré qut lui appartient, et qui au cours de toute sa vie manifeste une assez grande fixité, quel que soit le sujet adopté, ce qui semblerait indiquer que la prédominence de telle ou telle coûleur a des racines profondes"[4].

1.1. Иако е нужна извесна дистанца и временска перспектива за да може да се зборува за одредена употреба и извесна предилекција на овие или оние бои кај одделните современи македонски поети, сепак сметаме дека би можело да се пријде и кон анализи од ваков карактер. Општо земено, би можело на почетокот од нашиов прилог да констатираме дека боите се почести кај поетите што се служат изобилно со метафората. Така, во современата македонска поезија, колку што можевме да забележиме, боите се посебно карактеристични за поезијата на Славко Јаневски, чијашто палета е истовремено и најбогата, Ацо Шопов, Гане Тодоровски, Радован Павловски, Матеја Матевски, Анте Поповски, Јован Котески и неколку други поети од помладата генерација. Но, ова секако не значи дека боите отсуствуваат во јазикот на другите современи поети. Би можело дури да се констатира дека кај некои од нив тие се, неретко, употребени во изразито импресивни слики и дека побудуваат интересни асоцијации. Позната е, на пример, симболиката на контрастирањето на *црно* и *црвено* во антологиските стихови на Блаже Конески:

— Два конца парај од срцето, драги,
едниот *црн* е, а другиот *црвен*,
едниот буди морничави таги,
другиот копнеж и светол и срвен.
. . . .
Две бои таму ти горат и капат
Две шарки твои — *црвена* и *црна* . . .

(Б. Конески, *Везилка*)[5]

---

[3] Michel Glatigny, *A propos du vocabulaire des couleurs dans la „Semaine sainte" d'Aragon*, Français moderne t. XXX, 1962, 31—49.

[4] G. Matoré, *A propos du vocabulaire des couleurs*, Annales de l'Université de Paris No 2, 1958, 137—150.

[5] Овде ја разгледуваме поезијата на првите три генерации современи македонски поети.

2. Во врска со застапеноста и фреквенцијата во употреба на одделни бои во јазикот на современата македонска поезија се има впечаток дека релативно подеднакво се застапени боите во разните парадигми.[6]

2.1. Макар што боите често не се толку тесно поврзани и зависни од контекстот, сепак паѓа в очи дека боите од *парадигмата на црната боја* (*црн, сив, пепелав, сур, темен* и др.) се среќаваат со особено висока фреквенција во песните со социјална и историска тематика. Добро се познати стиховите на Коста Рацин за макотрпниот живот на земјоделските и индустриските работници во кои пее за: *црн народ, црна ноќ, црни гробови, црноземни робја* или пак стиховите на *Тешкото* во кои Б. Конески употребува со одредена симболика: *сив сокол, сура/матна магла, ридишта темни*.

Доживувањето на минатото, скоро без исклучок, кај сите поети е поврзано со бол, тага и гнев, што неминовно создава атмосфера обоена во *црно-сиви* тонови. Сп.:

...Само ние ќе удираме
со *црни крила*
по *сивите карти* на времето

(Ј. Котески, *Печалбари*)

Леле *црни камења*
поцрнети сестри
оцрнети спомени

(Ј. Котески, *Зад Јамнени пусти*)

Боите од оваа парадигма се застапени, не ретко, и во интимната и рефлексивната поезија во кои често преовладуваат тагата и осаменоста. Така:

Јас жалам дека *сивило* ми паѓа,
пепелав плашт,
на споменот за твојте дни и игри,
о дете мое!

(Б. Конески, *Игра со дете*)

......

и сето тоа е само призрак на мојата мисла,
како сплет на безлисни гранчиња, од врба, зиме
спрема *сиво небо*
е сето тоа,
така суво, *така црно*, така јадно.

(Б. Конески, *Изворот на твојот глас*)

---

[6] Види О. Јашар-Настева, *Лексичко-семантичкиот подсистем на бои во современиот македонски јазик: прилог кон проучувањето на хроматската терминологија.* Прилози МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, VI, 2. 1981, стр. 59—75.

или:

Денот е сив од умирање
Сами сме. Ништо не велиме.
Некое немо разбирање
Нѐ гони да се разделиме

(А. Шопов, *Лов на езеро*)

Овие бои и кај ред други автори се резултат на истата душевна состојба и атмосфера:

Попладнето е сиромашно со бои!
Сиво е околу сѐ

(Г. Тодоровски, *Вечер разбушавена од ветерот*)

Ќе ме свитка смртта. Ќе ме отфрли душата
и, останат во *сивило*, ќе чекам небо

(Ј. Котески, *Меланхоличар*)

Застанале како некој што е фатен
в примка. *Сѐ сиво*, а пред тоа било лето.

(В. Урошевиќ, *Настан во полето*)

Сега си спокојна и полна бои
што ги рониш како бројаници во здодевност. . .
во чекање на еден ден сосема твој
сивина што ќе биде и долга пустелија на мракот

(М. Матевски, *Рано обраќање кон есента*)

2.2. Меѓутоа, веднаш треба да се укаже на фактот дека во поетските слики на мнозина современи македонски поети, скоро подеднакво често, се користат и боите од *парадигмата на белата боја*. Сп.:

Се шири рамнина и таму *сребрена*
се точи змијата река. .

(Б. Конески, *Мостот*)

. . . .
оваа ноќ улиците се *заседи бели*
. . . .
за *облаци бели* како *бели дојки*

(С. Јаневски, *Подарок*)

А потем морен и малку зборен
излегов за да вкусам од сонцето
што откосо им се раздаваше
на *сребрените белини*

(Г. Тодоровски, *Низ еден ден на коложег 1969-та*)

или:

И викнав гласно: не мешајте црвено и *бело*!
Белото ги оздравува разболените по слобода,
Белото е предавство

(А. Поповски, *Свадбата на Прометеј*)

Ни плач на дете во ноќта,
ни крило од ластовичка,
ни *бела врата*, ни *бел цвет*
зад *бела срма* од сонце.

(Ј. Котески, *Злокуќани*)

2.2.1. Не е потребно посебно да се подвлекува дека и преку едноставното констрастирање на *белата* и *црната боја*, се постигнува висок степен на експресивност. Сп.:

За туѓи *бели дворови*
копај си *црни гробови*

(К. Рацин, *Денови*)

Што ми Ратка рано станала
рано пусто в *темни зори*
та си седна в *бели двори*,
тага вие, солзи лее

(К. Неделковски, *Ратkина девојка*)

Во тие *црни дни* сонувам *иднина бела*

(С. Јаневски, *Црна балада*)

Црн е твојот ветар, а *ноќта бела*

(А. Шопов)

Никакво делење тука не ги радува усните
ни црно ни бело ни братска меѓа во нивата
Тоа се само две бои пред лицето на божилото
две мртви половини без 'ртењето на семето

(М. Матевски, *Рамнодневница*)

Но тогаш дојдоа мравки
црни петна врз *бела руба*
тревата да ја влечат
во дупките. . . .

(М. Матевски, *Трева*)

На денот на страшното заминување мое
во *бела облека* ги искачив *црните карпи* отаде морето

(А. Поповски, *Свадбата на Прометеј*)

Бел снеī и *црн īавран* го издемнаа во глуво време
и од раце му ја одзедоа суровата прачка

(Петре М. Андреевски, *Смрīīа на бабароī*)

2.3. Освен честата употреба на „ахроматските" бои, *црнаīа*, *белаīа* и *сиваīа*, со висока фреквенција се јавува и *зеленаīа боја* чијашто парадигма е инаку најсиромашна. Да се потсетиме, на пример, на песната *Зелена ноќ во аīрил* на С. Јаневски која е сета испеана во зелено (сп.: *зелен īосīин / месец, бајрак, неīочин, / зелена īīица / смеа, зелено млеко*) или на песната *Седум навраќања на моīивоī īреīеīлика* на Г. Тодоровски, како и на неколкуте песни (*Дождови, Рамодневица, Маīла* и др.) на М. Матевски. И во поезијата на Ј. Котески зелената боја зазема видно место (сп.: *зелен сон/īлам, зелена долина/смеа, зелени јорīовани/знамиња*). Во една минијатура пак, на А. Шопов ги читаме следниве стихови:

Очите и желбите горат од *зеленина*.
Зелен īалоī, зелен ламīеж, зелена īерјаница.
Само во длабините со мудра промисленост
скржав траг ни остава стварната ораница.

(А. Шопов, *Очи и ораница*)

Овде би сакале, меѓутоа, да напоменеме дека зелената боја кај овие поети, во најголем број случаи, означува: пролет, младост, надеж, живот и радост. Таа го нема она значење во кое се среќава, скоро редовно, кај Федерико Гарсија Лорка, чиешто влијание е, инаку, осетно врз поезијата на некои наши поети.

2.4. За разлика од ваквата симболика на зелената боја, боите од *īарадиīмаīа на жолīаīа боја*, кои се третираат како „топли" бои, често се не само бои на есента, туку и на тагата, маката, болеста и смртта. Со ова значење, К. Рацин ја користи жолтата боја и во *Тīуноберачиīе*:

Жолī — жолīи прави *лицаīа бледни*
и *жолīа* гостинка у градите носи.
. . . . .
Кантарот носи *лисјеīо злаīно*
а в гради лудо далгите беснат
на *жолīаīа мака* — на *жолīиоī īуīун*
на *жолīаīа īоī* на рацете ни

(К. Рацин, *Тīуноберачиīе*)

и во *Ленка*:

Не беше Ленка родена
за тија пусти тутуни!

Тутуни — *жолти отрови*
за гради — китки розови

(К. Рацин, *Ленка*)

И во поезијата на другите поети, како на пример кај М. Матевски и Р. Павловски, жолтата боја изразува и побудува слични асоцијации. Сп.:

. . . . .

жолта каверна на ноќта
под нас *сè е жолто*
сите *прозорци жолти*
тревите жолти

(М. Матевски, *Среде тревите*)

Жолто смртта
ги бојадиса гранките

(Р. Павловски, *Откорнато дрво*)

2.4.1. Епитетите *зелен* и *жолт*, кои во поезијата на еден таков поет каков што е Лорка се среќаваат често заедно и се третираат како „бои на неминовна трагика", „оличение на горка фаталност" и како бои со „злокобно значење"[7], ги наоѓаме истовремено употребени во една минијатура на Б. Конески во која, според нас, тие создаваат повеќе атмосфера која се поклопува со расположението на авторот, отколку што опишуваат:

Урнатина.
Ѕид или камен?
Зелен мов во секоја длабнатина.
Жолт гуштер — домаќин стамен.
Сонце безразлично по урнатината.
Ете ја вистината.

(Б. Конески, *Урнатина*)

Сличен е случајот и со следниве стихови на М. Матевски:

Јас без *зелен вир* на многу дни
од штедрост сега *молчам сасем жолто*

(М. Матевски, *Сено*)

Комбинирањето на *зеленото* и *жолтото* во горните примери како да создава истовремено и одредена тишина и хармонија.

2.5. *Парадигмата на сината боја*, бојата на романтичарите и експресионистите (поети и сликари), која е карактеристична за нашето и медитеранското поднејбе, исто така, е карактеристична за јазикот на современата поезија.

---

[7] Федерико Гарсија Лорка, *Игра песка и месеца*, „Просвета", Београд (види В. Р. Кошутиќ, *Предговор* и стр. 306).

Во песната *Дојран* Б. Конески, за чиј стил е инаку карактеристична богатата синонимија, ги алтернира синонимиските варијанти *сињ* (*сиња вода/душа/вечер, сињо небо*) и *модар* (*модар ойул, модра далїа, модри ридје*). „Студената" сина боја и во песната *Водно* како и во песната *Дојран* внесува чувство на смиреност. Сп.:

На брег има сенчест јаор
— *сиња водо, сињо небе*! —
Ој девојче што те видов
при стариот јаор тебе!

Кај се најде твоја личост,
кај си расло вита снага?
Во очи ти небо спие
и езерска *модра* далга.

Низ твоите долги клепки
златно сонце свила точи.
Сиња ми е сета душа
од твоите *сињи очи* . . .

(Б. Конески, *Дојран*)

Синонимите *лилав, лилјаков, љубичесї* и *виолеїов*, кои исто така ѝ припаѓаат на оваа парадигма, се користат знатно поретко. За илустрација да ги наведеме: *ракойис во виолеї, љубичесїи јоїи, окован во виолеї* (А. Поповски), *рид лилав, ūросїор лилав* (В. Урошевиќ), *залез виолеїов, їордо виолеїови* (М. Матевски), *лилјакова месечина/квечерина* (Р. Павловски), *лисїе лилјаково* (Г. Тодоровски).

Во овие и слични примери, колку што можевме да забележиме, нијансите на виолетовата боја не се употребуваат со некоја определен симболика. Инаку, познато е дека некои автори ја користат оваа боја за означување на суморни и тешки расположенија, како што е случајот со М. Пруст, а други, како Гете, ја сметаат како боја на радост и веселба.

2.6. Во македонскиот јазик и во јазикот на современата македонска поезија, најбогата е секако *ūарадиїмаїа на црвенаїа боја*, која содржи бројни „топли" бои и нијанси (сп.: *алов, бакарен, їримизен, корален, ūембе, ūурūурен, руен, ружичесї, румен розов, црвен*). Црвената боја се среќава и во говорот на оние поети што, инаку, не ги претпочитаат интензивните бои. Сп.:

Ние сме *црвени усни* на земјата,
румени нејзини целиви!

(Б. Конески, *Јаїоїки*)

Нашите чаши се целиваат,
во нив *црвеноїо вино* се смее.

(Б. Конески, *Здравица*)

Персонификацијата и употребата на боите во горните стихови се секако оние суштествени елементи што придонесуваат за поетичноста и уметничката вредност на горните стихови.

Скоро сите бои и нијанси од оваа парадигма би можеле да се третираат како поетизми, карактеристични и за јазикот на народната и за јазикот на уметничката поезија. Меѓу поинтересните споеви со боите на црвената парадигма ги изделуваме следниве неколку: *гримизни боски, пурпурна газела, рујна крв, залез румен, румено крвје, румени раце, рујни коњи, портокалов мрак* (С. Јаневски), *алов мак, бакарно небо, црвена печурка, црвено олово* (Ј. Котески), *бакарни птици, розов пожар, црвена ветрушка* (В. Урошевиќ), *румени усни и румена болка* (Љ. Ташковски).

3. Освен ознаки за чисти бои, се употребуваат и редица ознаки (прости и сложени), што означуваат разни нијанси и посложени, комбинирани бои. Меѓу овие примери се и следниве:

> *благо синило, виолетова нијанса, небо темносино, жолтозлатни спомени, кубе темнозлатно, ослепително сино, сињо-зелен, златест* (Б. Конески),
>
> *суроцрвен појас, рујно-корална пена, жолторујна гуња, црно-жолти познанства, жолтеникав, руменикав, синкав* (С. Јаневски),
>
> *зеленожолта 'рж, синозелени хиероглифи, небо темносино* (Р. Павловски).

Тука се уште: *сино-небески очи, ружичест пламен, зеленкасти вајги* (Ј. Котески), *темно-модра ноќ, зеленикава сенка* (В. Урошевиќ). Блиски до овие ознаки се и следниве неколку сложенки во кои како прва компонента се јавува придавка што означува боја. Сп.: *белолики були, беломагла нишка, модросон жерав, жолтоока срна, црвенолики врани, модроглаз петел, рујнокоса зора, синоока лика, русокоси глави, црнокоса молња.* Овие и слични примери се особено карактеристични за јазикот на С. Јаневски.

3.1. За искажување интензитетот на бојата забележавме разни видови на плеонастична употреба, која е инаку карактеристична за афективниот израз. Така:

Како се, душо, скапуеш
на таа пуста постела,
и како *црна црнееш*
на таа младост зелена

(К. Неделковски, *Младост попарена*(

. . .

кукли со пиетет кон сите навивани стојности
црното што го црнат, белото што го белат

(Г. Тодоровски, *Малку моќ и многу немоќ*)

Има едно мало дрво
осамено и грдо што се ниша
во долот *црно чемреење црно*

(М. Матевски, *Дрво во долот*)

....

во *црна црнина*
белата белина
да ја свиеш

(М. Матевски, *Драга*)

Во сенка на измислена палма
дише *црн мрак*

(А. Поповски, *Макови*)

Кај мразот се кова, кај плачот ничиј не е,
кај *темни темници* на *темни кочии* се возат
биди суво дрво со смртта што живее

(П. М. Андреевски, *Кушачка*)

Од не помал значај е и повторувањето[8] на истата боја како во следниве примери, земени од поезијата на М. Матевски:

Сега се смеам и знам дека сеедно не е
како ќе дојде таа штом престрашено чекам
да биде *црна црна*

(М. Матевски, *Средба*)

Ја газам оваа магла, оваа есенска
што лази по грбот мој и 'рбетот на градот
и што навева студ и сивило во чекорот
и што навева спомени на нешто *зелено зелено*

(М. Матевски, *Магла*)

и

Румено. Румено. Румено.
Како занесена песна
во синото море
на горите
тоне
залезот
.....
Стадо в кавал заљубено

---

[8] Оливера Јашар—Настева, цит. статија.

ѕвоно в песна изгубено
око в божур залудено
Румено. Румено. Румено.

(М. Матевски, *Залез*)

Компаративот и суперлативот како средство за искажување интензитетот на бојата се користат во ретки случаи. Меѓу овие се и следниве примери:

Старинска ѕвездо, ѕвездо на пророци и чуда
распрсни се во стихот, потони во *најцрн мрак*

(А. Шопов, *Нокта на огнот*)

Лунѕам без зошто, со згуштен крик,
небаре *најцрн ненадејник*!

(Г. Тодоровски, *Монолог на ненајденикот*)

.....

кои темни места се напињаш да ни ги осветлиш
кога со светлоста своја *потемни темнини* сееш

(М. Матевски, *Рагање на светулката*)

Бела ноќ што *поцрна крв*
се прави

(Б. Ѓузел, *Одисеј во пеколот*)

Знатно поретки се примерите на компаратив и суперлатив од другите бои. Скоро исклучок претставуваат неколку примери во јазикот на Јаневски (сп. *посино, пребели* и сл.).

Освен користење на семантичката страна и граматичките белези за достигнување одредени степени на интензитет се користи и звучната страна на зборовите. Така, среќаваме алитерација која во следниве стихови го сугерира целиот тон на песната:

.....

и залудно да се присетувам сега —
сивило се свило, споменот го скрило

(Б. Конески, *Ѕвезди*)

......

сон синолик син на синчец синкав

(С. Јаневски)

3.2. За фреквенцијата во употреба на боите илустративни се песните во кои скоро секој стих е обоен. Сп.:

Таму горе на небото
зора руди, земја буди

ден морави шири крила
и *алова шочи свила,*
таму *зора црвенее —*
мое *срце црнее.*

(К. Рацин, *Елеѓии за тебе*)

— Ој та не ми е поле широко.
поле широко *раззеленешо.*
Ој туку ми е *сино езеро,*
сино езеро разлелеано.

Ој та не ми се *бели свашови,*
ој туку ми се *бели бранови.*

(Б. Конески, *Охрид*)

Облак зелен
во *залез виолешов* плови
како во пристан млак
Стојам под него

Магличкп *ушеха сина*
и *бели нежни јадра —*
бледи јаша —
копнеж на живи вази

Јадреат јадреам јас
Во цветот на корењето
земјата ни *се ошкрива сино*

Гордо виолешово радосно плови
над прозорците
да ги легне очите на улицата
на себе

Шуми ми шуми приспивно
за раното небо на тропарот
што во правот долго ги помни
синише сшайалки
на ѕвончињата.

(М. Матевски, *Јорѓован*)

и:

Само за еден миг
дај ми *бела смеа*
дај ми детска душа,
дај ми *зелен йлод;*
дај ми *румен накиш* ...

(Ј. Котески, *Крик*)

За колоритот на македонската современа поезија придонесуваат и овие бројни примери во кои имаме сукцесивна употреба на две и повеќе ознаки на бои. Сп.:

Има очи бистри, има очи матни,
има *очи црни*, има *очи сини*,
има *очи црни*, има *очи сини*,
има очи теснотија и очи широчини,
има очи *сиви*, има очи празни...

(Г. Тодоровски, *Очи*)

.....

а кога подоѕрев за да ја сетам
густината на мракот сфатив дека е време
да си сеприберам во кожа од права кожа
сеедно дали *бела црна црвена* или *жолта*
важно да биде кожа од човечка кожа....

(Г. Тодоровски, *Прв човек во проѕирна кожа*)

Стојам на ридот и гледам високо на градските покриви,
едно море од керамиди ги скаменило долу своите бои,
црвени, жолти, поцрнети ќерамидите го скриваат
градот делничен таму, што покорно окован стои.

(Г. Ивановски, *Покриви*)

Трагајќи по една црна овца
како по илузија
ни се покажаа ливади со боливачи,
со *бели* и *жолти*,
со *црвени* и *сини* преданија на природата

(Ј. Котески)

Макар што во горните стихови боите се јавуваат со нивното примарно значење, поетскиот говор постигнува посебни ефекти во својата порака.

4. На мислење сме дека преку честото и разнообразното користење на боите современите македонски поети успеваат да насликаат извонредно ефектни и импресивни слики кои, иако често невообичаени и нелогични, успеваат да го привлечат нашето внимание и длабоко да се врежат во нашата свест. Меѓу бројните примери се и следниве неколку слики:

Тие веѓи
меѓи
на падот во понор
пад во подземни места

темно вретено на торнадо
од кое заоѓа свеста

(Б. Конески, *Портрет*)

Вечерва умира нешто,
нешто што има име.
Црно млеко некој пие од облаците,
а некој од право виме

(А. Шопов, *Добра ноќ*)

. . . . .

и те водам
во *синиот и широк сон* на јавата
да се одмориш
во *зеленилото* на пристигањето

(М. Матевски, *Патувања*)

На една страна лета
црната сенка на јастребот
на друга страна
белиот камен на громот

(Р. Павловски, *Јастреб*)

На Кораб *сребрени ножеви*
снег и цвет. *Со црн коњ*
по бел друм Секуле замина

(Ј. Котески, *Злодоба*)

На крајот би заклучиле дека високиот поетски сензибилитет на современите македонски поети се гледа не само во тоа што тие „не пишуваат песни", туку ги „создаваат", но и во тоа што при креирањето на својата поезија тие и сликаат. Во ова сликање боите играат, според наше мислење, посебно важна улога. Благодарение и на овие визуелни информации нивната визија и доживувањето на светот се доблиужваат до современиот израз и современиот читател.

БЛАГОЈА КОРУБИН (Скопје)

ЗА БЕЗЛИЧНАТА ГЛАГОЛСКА ФОРМА СО *СЕ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

— ОД АГЕНСНОСУБЈЕКТНАТА ДЕЗАРГУМЕНТАЦИЈА НА ГЛАГОЛОТ —

1.0. Со оглед на сè уште недоволната проученост на разнородните глаголски („повратни“, „рефлексивни“) конструкции со елементот („повратен“, „рефлексивен“) *се* во македонскиот јазик воопшто и во литературниот посебно, добива, според нас, извесна предност, пред општиот зафат од овој или оној лингвистичкотеоретски аспект, пристапот кон конкретна разработка на секоја една од нив и на сите заедно[1]. Зашто имаме работа со една навистина сложена система од поголем број разнородни типови и поттипови на конструкции, со разновидна функција на елементот *се* во нив, што бараат и заслужуваат, низ една претходна позадлабочена контекстуално-семантичка анализа, да се разграничат до најголема можна мера, без оглед или токму со оглед на големиот степен на нивната формална изедначеност. На тој начин ќе можат најдобро да се установат понатаму, преку нивните заеднички и посебни карактеристики, и некои општи развојни тенденции во рамките на целата таа система, а и повеќето и различни функции на елементот *се*.

1.1. Тргнувајќи по тој пат, нам ни се наметнува, врз основа на најопштите и најочигледни лексички и граматички карактеристики на овие конструкции, како прво и основно следново разграничување: меѓу

---

[1] а) Во науката се истакнува дека епитетот „повратен“ („рефлексивен“), како заеднички за сите овие конструкции (со оглед на нивната разнородност) и за елементот *се* во нив (со оглед на неколкуте и различни негови функции) е несоодветен, зашто не ги покрива сите нив. Сепак тој, макар и условно, и понатаму се употребува. Сметаме дека фактите зборуваат (во македонскиот јазик уште повеќе) во прилог на напуштањето и на таа условна употреба на овој епитет. Ако има извесно место за него во однос на повеќето од глаголите со *се* и на формите (конструкциите) каде што е, и ако е, тој елемент сè уште заменка, каде што се јавува како аргумент на глаголот во реченицата, како синтаксички објект, во сите други случаи тој е неумесен. Затоа ние би го изоставиле тој епитет од општиот назив и би говореле само за „елементот *се*“ и за глаголски конструкции со „(елементот) *се*“.

б) Поимот конструкција го земаме во онаа смисла во која го зема Борис Јустинович Норман во својот труд „*Переходность, залог, возвратность (на материале болгарского и других славянских языков)*“, Минск 1971, кој (на стр. 57) вели: „Конструкцией для нас является любой грамматический многочлен, любое разложимое (во том числе морфологически разложимое) единство“.

она што ни се претставува како глагол, самостојна лексема со *се* и она што не е глагол, ами глаголска форма (или синтаксичка конструкција) со *се*. Во ова основно разграничување не би требало, сметаме, да нè расколеба фактот на сложените процеси на лексикализација кај определени глаголски форми со *се* (особено кај оние со пасивно значење), како резултат на кои се јавуваат и ќе се јавуваат ред гранични, меѓински, преодни случаи. Тие си бараат и ќе си бараат своја соодветна конкретна интерпретација. Занемарувањето, меѓутоа, помало или поголемо, на специфичните семантички карактеристики на секоја од овие конструкции, при еден, да речеме, поошт опфат на проблемот само од еден аспект, нужно би водело кон помал или поголем формализам во нивното објаснување.

1.2. Понатаму, одејќи по тој пат, имаме основа, ни се чини, кога се ограничуваме на формите (или на синтаксичките конструкции), да ги изделиме оние што се од непреодни глаголи или од глаголи во непреодна употреба од оние што се од преодни глаголи реализирани како такви (со директниот објект). Таа основа ја гледаме во тоа што се првите со единствени не само формални туку во голема мера и семантичко-синтаксички карактеристики и што како такви претставуваат секоја за себе еден поопшт и јасно разграничен тип — од вторите, каде што се појавува веќе граматичкиот субјект и, покрај неполната (ограничена само на 3-то лице), и полната лична парадигма, со повеќе и разнородни типови и поттипови, во рамките на кои и се одвиваат сложените процеси на лексикализација. Така и постапуваме во овој случај, кога се определуваме за посебно разгледување на безличните глаголски форми со *се*, односно сега овдека за една од нив, која може да се земе и како основна.

Со самото тоа е веќе набележан и аспектот на разгледувањето, во врска со што би кажале уште некој збор. Разгледувајќи го проблемот на конструкциите со *се* во целост, без оглед на тоа дали се тие глаголи (лексеми) или форми, од еден, би рекле, сосема обопштен формално-синтаксички аспект, Милка Ивиќ ја истакнува потребата од „ригорозно изделување на семантичкото (и лексичкото) од синтаксичкото ниво на посматрање", зашто инаку (токму затоа што не бил таков пристапот) се доаѓало „до несогласност во оценувањето на многу поединости"[2]. „Довољно је, уосталом — пишува таа во овој свој труд (стр. 138) — симптоматична већ сама чињеница да се феномен повезивања глаголског облика с рефлексивном морфемом недоследно уврштује приликом анализе: по једнима у област морфологије глагола, по другима међу синтаксичке феномене". Ние сметаме дека споменатиот феномен може да се земе едноаспектно во целост само од чисто формална гледна точка. Инаку, тој е толку разнороден (особено во македонскиот, а и во другите јужнословенски јазици) што во неговите рамки можат да најдат место не само сите аспекти поодделно, туку во ред случаи и нужно по некол-

[2] Милка Ивић, *Један проблем словенске синтаіматике осветљен трансформационим методом (іраматичка улоіа морфеме се у српскохрватском језику)* — Јужнословенски филолог, XXV књ., Београд 1961—1962, стр. 137—151.

ку заедно (кога станува збор за одделно и сестрано разгледување на форма или синтаксичка конструкција). Таков е случајот и со нашиве форми, кои, и покрај нивниот во основата синтаксички карактер, не можат наполно да се изделат од личните глаголски форми, т.е. не може да се занемари и морфолошкиот аспект. Наредувајќи се покрај нив и заедно со нив како нивни морфолошки опозитум, тие влегуваат и во морфологијата на глаголот (синтаксичкото и морфолошкото ниво тука се испреплетуваат).

2.0. Едната од нив (се седи, се спие, не се работи, се влезе во борба, тој ден се стана порано итн.), која е во случајов и предмет на нашето разгледување, токму така и може да се нарече: безлична глаголска форма со елементот *се* — без никаков друг епитет. Б. Норман (цит. дело, стр. 64) ја нарекува „безличная возвратная форма", земајќи го условно терминот „возвратная", кој ние го испуштаме, зашто елементот *се* овде, како и формата во целина, нема навистина никакво значење на повратност. Во врска, пак, со називот „безлична", кој може исто така, со оглед на тоа што формата се образува од формата на глаголот за 3-то лице на еднината, да изгледа условен, Норман укажува на (во лингвистиката) веќе забележаната суштествена разлика меѓу „личното" (мотивираното) и „безличното" (немотивираното) 3 лице, која произлегува од природата на тоа лице воопшто, како своевидна „нулева" категорема, како форма со „чисто негативна семантика" поради што и може да истапува во „безлични конструкции". „Безличными — потсетува тој таму (стр. 65) — принято называть такие галгольные конструкции, которые не допускают подстановки подлежащего". Всушност и во тој поглед — во врска со „безличноста" на оваа форма — се чувствува потреба од позадлабочено и поконкретно разјаснување. Ќе се обидеме понатаму да кажеме нешто за тоа од своја страна.

2.1. Безличната форма со *се* се добива од непреодни глаголи или од глаголи во непреодна употреба, т.е. од глаголи што се или се јавуваат и како преодни но кои се земени во реченицата, така да кажеме, во состојба на ослободеност од директниот објект како именка. Ваквото ослободување од тој објект, или од овој или оној аргумент, ние го имаме наречено дезаргументација на глаголот[3]. Во таа смисла овде ста-

---

[3] За првпат го употребивме овој термин во својот реферат „За дезаргументацијата на транзитивните и аргументизацијата на интранзитивните глаголи во македонскиот јазик" — прочитан на заседанието на Комисијата за изучување на граматичката структура на словенските јазици (при Меѓународниот комитет на славистите) што се одржа во Полска (Краков — Могилани) од 22—24 октомври 1979 година.

в. *Studia gramatyczne*, V, Polska Akademia Nauk — Instytut języka Polskiego, 1982, стр. 141 — 147.

Дезаргументацијата, според нас, настанува уште на комуникативен план. Од нашата комуникативна намера, во случајов, отпаѓа директниот објект (а тоа може да се случи и со субјектот), нејзиното тежиште се префрла само врз дејството како содржинска страна на признакот изразен со глаголот. Не се работи, значи, за испуштање на објектот затоа што е тој контекстуално даден па се подразбира, туку затоа што не ни е комуникативно потребен, што не ни е потребна релационата страна на признакот. Друго е прашањето што не може тоа да се случи со секој преоден глагол, што е таа дезаргументација сепак обусловена од посебната врска на глаголското деј-

нува збор и за глаголи дезаргументирани во поглед на директниот објект (би можело да се рече: оддесно), лишени од неговата позиција, која останува нереализирана, и со тоа изедначени со непреодните (за некои исклучоци ќе кажеме посебно некој збор).

Таа се образува, како што наспоменавме веќе, од формата на глаголот за 3-то лице на еднината плус елементот *се*, кој е, во македонскиот литературен јазик, секогаш во контактна препозиција (никаков друг збор не може да се појави меѓу елементот *се* и глаголската форма). Укажувајќи на тоа дека, теоретски земено, безличната форма може да се образува од секој глагол, „независно од неговата семантичка и морфолошка карактеристика" (овде дава забелешка дека исклучок прават само „повратните" глаголи), Норман си дозволува (цит. дело, стр. 67) да ја нарече „сеопшта безлична повратна форма". При тоа вака ја определува тој нејзината синтагматска обусловеност: „отсуство на граматички субјект, немотивирано 3 лице, еднина, при партиципските варијанти — среден род", за да заврши со забелешката: „Треба сепак да се одбележи дека таа форма почесто се образува од глаголи од несвршен вид" (сè на стр. 67).

Практично така е: во јазичната комуникативна стварност неа многу почесто ја среќаваме кај глаголите во несвршен вид. Тоа доаѓа од практично поголемите шанси на несвршениот вид воопшто за користење на комуникативен план, со оглед на извесна темпорална ограниченост на глаголите во свршен вид (нивната отсутност, на пример, како основни предикати на планот на сегашното време), а и посебно при оваа форма, со оглед на тоа што таа се добива и од преодни но дезаргументирани глаголи во однос на директниот објект (а оваа дезаргументација настанува кај глаголи во несвршен вид и само кај некои типови, ликови, од свршениот вид; може да се каже, на пример: *Тој вчера ораше* — или: *Тој вчера йоора малку* — но не може тоа да стане со свршениот глагол *изора* или *йреора*, кои поради карактерот на свршеноста на својот вид го бараат бездруго директниот објект). Од ова следува дека за оваа безлична форма може да се каже дека се образува од „*секој*" *нейреоден їлаїол или їлаїол во нейреодна уйойреба*.

Понатаму — во врска со морфолошките карактеристики на глаголот — таа не може да се образува ни од „рефлексивните" глаголи (како што вели Норман) или, според нас, поточно, *ни од оние шшо во својаша лексичка форма веќе їо имааш елеменшош се*[4].

ство со објектот, од нивниот посебен однос. Можат така да се „интранзитивираат" ред глаголи во несвршен вид и определени типови (ликови) од свршениот. Во реченицата, се разбира, се реализира тоа нивно потенцијално својство. Дезаргументацијата, значи, не е апсолутна интранзитивација (извршена на лексички план), ами актуелна, сврзана и настаната со употребата на глаголот во реченицата. Во таа, синтаксичка смисла, и го зедовме овој термин, за да ја означиме разликата од онаа вистинска интранзитивизација до која доаѓа, на пример, кај глаголите со елементот *се* како одделни лексеми.

[4] Во јазичната практика ќе се сретне понекогаш и понекаде оваа форма и од вакви глаголи, а во конструкцијата со *да*, која семантички му соодветствува на инфинитивот во други јазици (што го имаат него), и која, затоа што македонскиот јазик

Што се однесува пак до семантичката карактеристика на глаголот, и тука во определена смисла (ако ја исклучиме употребата на глаголот со преносно значење) има извесно ограничување во образувањето на оваа форма, кое е сврзано со функцијата на елементот *се* во неа. Каква е овдека неговата функција?

Тој елемент доаѓа да ја означи, секако, ослободеноста, лишеноста, апстрахираноста на глаголското дејство од својот вршител, од агенсот уште на комуникативен план и безличноста, бессубјектноста на синтаксички план, т.е. да ја означи дезаргументацијата на агенсниот субјект. Затоа и ја нарековме во насловот оваа појава: агенсносубјектна дезаргументација. Сега, според тоа, имаме пак дезаргументација, но не на објектот туку на субјектот (може да се каже: одлево). Елементот *се* има овде дезаргументативна функција во поглед на агенсниот субјект (а друг субјект во оваа форма и не се појавува). Истовремено, меѓутоа, тој елемент ја означува на семантички план и општоста, неопределеноста на занемарениот агенс, но во определени негови семантичкокатегоријални граници, сведувајќи го, како семантичка категорија, на: човек.

Кога ќе се рече, на пример: „Во недела овде *се оди* и *се шета* по планините" (. . .се лежи, се спие до девет часот, се седи дома, не се работи, се јаде и се пие повеќе од обично, се останува до полноќ по кафеаните и ресторанитe, многу доцна се легнува — итн.) — тогаш субјектот на синтаксички план го нема навистина, реченицата е бессубјектна, но се знае дека на семантички план тоа дејство е сврзано со луѓе како негови вршители. Не се кажува кои — луѓето воопшто, некои луѓе, некои од луѓето, ние — тоа не нè интересува. Сакаме да го означиме само дејството, кое е, меѓутоа, сврзано со нив како со свој општ, неопределен агенс.

Оттука и она извесно ограничување во образувањето на безличната форма со *се* што го наспоменавме погоре а кое се состои во немож-

---

го нема, е природно, многу распространета во него. Тоа се, најпосле, појави што од аспектот на литературнојазичната (па и народнојазичната) норма испаѓаат некоректни, дури и девијантни. Тие се спонтани застранувања при специјални обрати и резултат, главно, од влијанието, преку такви обрати, на други јазици што го имаат инфинитивот, па до нив доаѓа особено при преводот на соодветните инфинитивни реченици или просто под дејството на нивниот модел (кога не се работи за директен превод). Сме сретнале, на пример, низ наши печатени текстови вакви случаи на превод од српскохрватски: „Живети значи *борити се*" — преведено со: „Да се живее значи *да се бори*"; или: „Живети значи *надати се*" — преведено исто со: „Да се живее значи *да се надева*". Конструкцијата „да се живее" е во ред и во неа е претставен најприменетиот и најобичен превод на инфинитивот. Но целата реченица не го дозволува тоа, т.е. не го дозволува тоа вториот глагол во инфинитив, зашто и во едната (борити се — бори, се) и во другата (надати се — надева, се) реченица тој е со елементот *се* како лексема. Меѓутоа, штом авторот (преведувачот или друг) почнал при првиот глагол со да-конструктијата, а изразот бара оформување на единствен начин во целост, тој, поведен од првиот глагол и при отсуството на потребното внимание и умеење, ја спроведува истата постапка и со вториот — наместо да се побара друг, можен и соодветен начин на превод или оформување на ваквата реченица („Да живееш значи да се бориш", „Да живее човек значи да се бори", „Да живееме значи да се бориме" или „да се надеваме" — в. за ова во нашата книга „*Јазикот наш денешен*", кн. прва, Скопје, 1969, стр. 54—56).

ноcта да се образува таа од глаголи чие дејство, земено во непренесено значење, ја исклучува семантичката категорија „човек“ како свој агенс. Во таа смисла, на пример, не е можна конструкцијата: се лае, се звучи, се извира, се изгрева, се истече (се тече), се пасе, се секнува, се ’рѓоса (се ’рѓосува) и сл. — како безлична форма со *се*.

Оттука и можноста за „експлицитна идентификација на неопределениот (општиот) субјект“, за која говори М. Ивиќ (цит. дело, стр. 146). На пример: „Во недела овде *луѓето одат и шетаат* по планините“ (. . .луѓето — лежат, спијат до девет часот, седат дома, не работат итн.).

Оттука, најпосле, и заедничкото на овие конструкции со т.н. неопределено-лични реченици, кои во македонскиот јазик живеат паралелно со овие, и можноста, во определени граници (во поглед на видот: несвршен; во поглед на времето: главно, сегашно; со определени семантички карактеристики и др.), за нивна замена (како синоними со нив — во руското јазик, на пример, наспрема безличната форма, како што се знае, во тие определени граници стојат токму таквите неопределено-лични реченици). На пример: „Во недела овде *одат и шетаат* по планините“ (. . .лежат, спијат до девет часот, не работат, јадат повеќе од обично итн.).

2.2. Глаголот во оваа форма, во која, како регуларен тип на конструкција, елементот *се* не доведува до никакви промени во неговата лексичка содржина, си ги задржува сите други валентносни карактеристики, сите позиции што ги отвора, освен субјектната (субјектот е дезаргументиран). Сепак дезаргументацијата на субјектот, кој е на определен начин локализатор на дејството, доведува во определени случаи до отворање на една позиција за локалноприлошка определба, без која реченицата би била неполна или, пак, би дошло до промена на смислата, на карактерот на предикатот. На пример: полна би била една реченица, со субјект и лична глаголска форма, како следнава: „Јас многу спијам“ — без контекст (или конситуација). Но не би била таква, надвор од определен контекст, безличната реченица: „Многу се спие“. Дејството овде бара локализација: наспрема прашањето „Кој спие многу?“/ во личната реченица — стои прашањето „Каде се спие многу?“ во безличната. — „Во вашата земја (кај вас, овде, таму, насекаде итн.) многу се спие“ (. . .“луѓето многу спијат“). Друг пример: „Тој навечер не јаде“ — наспрема: „Навечер не се јаде“. Во последнава, безлична, реченица без локалноприлошка определба предикатот ја менува смислата, придобивајќи извесно модално значење („Навечер не треба, не чини да се јаде“, „Подобро е, препорачливо е, навечер да не се јаде“, — „. . .луѓето да не јадат“ — додека: „Во вашата земја навечер не се јаде“ — значи: „Во вашата земја луѓето навечер не јадат“.

2.3. Ако е глаголот со нереализиран, дезаргументиран директен објект (преоден глагол во непреодна употреба), останува позицијата за т.н. објектна реченица (дека-реченица, да-реченица, директно или индиректно прашање, како и за индиректен, предлошки објект: се знае (дали). . . , се расправа дека. . . , се рече да (дека). . . , се дискутираше за новиот закон — итн. Поради реченичкиот, најчесто диктумски карактер

на „објектот" или индиректната врска на глаголот со него, глаголската форма со *се* и во овие случаи се појавува секогаш во 3-то лице на еднината, та се поклопува со безличната, иако тука може да дојде под прашање немотивираноста на третото лице, односно карактерот на таа немотивираност. Оваа формална особеност ја прави конструкцијата со *се* од ваквите глаголи со реченичка објектност различна од конструкцијата со реализиран објект како именка од истите тие глаголи. На пример, во: „Овде *се знаат тие работи* (задачи, цели)" — имаме форма со граматички (пациенсен) субјект и со пасивно значење („Овде *се знае таа задача*"); додека во реченицата: „Овде *се знае* дека *таа задача* нема да се изврши" — формално пак ги имаме карактеристиките на безличноста на глаголската форма со *се*, првенствено 3-то лице на еднината („Овде *се знае* дека *тие задачи* нема да се извршат"), при кое реченичката, диктумската позиција што ја отвора глаголот си го задржува карактерот на објектност или кое не ѝ дава да се транспонира јасно на планот на изразот во пациенсна субјектност. Тоа дава можност да се приопшти и ваквата конструкција, како посебен поттип, кон безличната форма.

2.4. Инаку низ јазикот на народните приказни, како и во разговорниот, иако многу ретко, како оказионални останки, можат да се сретнат обрати во безлична форма од преодни глаголи со реализиран објект. На пример: „*та иљам му се дало* (им се дало — на селаните) да ѝ бесат" — наместо: „иљам им се дал" („пресуда им се дала") (Марко Цепенков, Македонски народни приказни, книга III, Скопје, 1959, стр. 6); или: „*Се носела* ли волнени *чорапи* во лето!?" (пример забележан од разговорниот јазик) — наместо: „*Се носеле* ли волнени *чорапи*...", како што би се рекло, обично, денеска, а особено во еден литературнојазичен текст, зашто формите со *се* од преодните глаголи со реализиран директен објект ја напуштаат безличноста. Ова ќе се сретне и кај безличната т.н. „модална" форма со *се* (со задолжителен дативен објект). Но таа како и други безлични форми не се предмет на разгледување овдека.

IVAN LUTTERER (Praha)

OSOBNÍ JMÉNO A SPOLEČENSKÝ ÚZUS

Lidský jedinec nikdy nežil v takovém osamocení, že by se mohl zcela obejít bez osobního jména. Jméno mu usnadňuje kontakt s jinými příslušníky téhož společenství. Ačkoli výběr jména pro lidské individuum se může jevit jako akt spíše náhodné povahy, závisí ve skutečnosti na řadě společenských konvencí, někdy i striktních předpisů. Rozsah antroponymického lexika, jež mají k dispozici rodiče novorozence při aktu jeho pojmenování, je limitován nejrůznějšími společenskými zvyklostmi charakteristickými pro dané sociální prostředí: rodinu, rod, obec, kmen, národ, církev, rasu. V některých zemích nabyly tyto zvyklosti ráz právních ustanovení, obsažených v občanskoprávním zákoníku.[1]

Od nepaměti lidé velice dbali o výběr nejvhodnějšího jména pro své potomky, jak o tom svědčí tyto citáty z bible: „Dobré jméno je nad výborný olej“ (Kazatel 7,1) nebo „Výborné jméno je nad hojné bohatství“ (Přísloví 22,1)[2]. Společenský status osobního jména (dále OJ), které lidské individuum obdrží obvykle hned po narození (jako tzv. jméno rodné neboli křestní), je mnohem stabilnější než u kteréhokoli jiného druhu vlastních jmen. OJ je důležitým faktorem v mezilidských vztazích — je jejich nástrojem a produktem zároveň. Už v starověkých společnostech OJ bylo — a u některých primitivních kmenů dosud je — mnohem víc než pouhý prostředek identifikace člověka. OJ se pocit'ovalo jako integrální součást individuálního bytí, jako jedincovo vlastní já, jako jeho duše.[3]

---

[1] Jako příklad může sloužit legislativa Německé demokratické republiky: v § 3 prováděcích předpisů k občanskému zákonu ze 7.1. 1957 se praví: „/1/ Die Vornamen des Kindes sollen das Geschlecht des Kindes erkennen lassen. — /2/ Bei mehreren Vornamen ist einer durch Unterstreichung als Rufname kenntlich zu machen. — /3/ Bezeichnungen, die ihrem Wesen nach keine Vornamen sind, dürfen nicht beurkundet werden. — /4/ Kann der Anzeigende die Vornamen des Kindes nicht angeben, so müssen sie binnen Monatsfrist angezeigt werden. Sie sind dann am Rande der Geburtseintragung zu beurkunden“ (citováno podle W. Fleischera, *Die deutschen Personennamen*, Berlin 1964, s. 202).

[2] Citováno podle nového ekumenického překladu bible do češtiny, vydaného v Praze r. 1979.

[3] Podrobně o tom pojednává Elsdon C. Smith, *Treasury of Name Lore*, New York 1967. Této knize (dále TNL) vděčím za množství cenných poznatků a za mnohou inspirující myšlenku.

Na rozdíl od našich příjmení, která se vyvinula až v pozdějším období jako druhotné jméno osoby, neměla obligatorní povahu a teprve po své stabilizaci zákonem se stala dědičnými a tudíž neměnitelnými, OJ sahají svými počátky k samým počátkům lidské řeči. Jsou vlastní každému jednotlivému člověku a od pokolení k pokolení stále se obnovují: každá nově narozená osoba je dostává zcela nanovo. Ačkoli někteří historici v minulosti popírali existenci OJ u „barbarských" kmenů[4], moderní antropologie prokázala, že se dosud nenašlo jediné společenství primitivních lidí, kteří by se navzájem neodlišovali individuálními osobními jmény. Od počátku věků lidé, ať žili kdekoli na zeměkouli, bezpochyby znali a užívali OJ; toliko nedostatek našich znalostí jejich kmenového jazyka, resp. zvyk primitivů utajovat pravé jméno před cizinci (někdy i před nečleny vlastní rodiny), vedly k tomu, že se nepovolaný o skutečném jménu osoby nic nedozvěděl. Někdy bývalo toto jméno poprvé zveřejněno až při iniciačním obřadu, kdy kouzelník uvedl dospívajícího mezi dospělé obyvatele vesnice.

Závažné je konstatování sovětského onomastika V. A. Nikonova[5], že OJ nemají jen funkci individualizovat jednotlivce mezi osobami téhož příjmení, ale též zařazovat svého nositele do třídy jedinců s přibližně shodným společenským postavením. Analýza mimojazykových činitelů, které mají podstatný vliv na pojmenování osob, ukazuje, že mezi nejdůležitější patří tyto:

/1/ N á r o d n o s t: Většina osobních jmen běžných v křesťanském světě se stala jmény internacionálními (především biblická OJ). I když v jednotlivých evropských jazycích vystupují OJ v různých variantách jako tzv. allonyma, všechny obměny jména tvoří pouze jednu onomastickou jednotku[6], bez ohledu na výslovnost jména, jeho pravopis nebo slovotvornou utvářenost. Např. původní hebrejské OJ *Jehóchánán* „Bůh je milostivý" se vyskytuje ve více než stu národních variant[7], např. *Ioannes, Ohannes, Johannes, Giovanni, Johann, Jovan, Hans, Hannes, János, Jan, Ján, Ian, Ivan, Evan, Iban, Jean, Juan, John, Seaghán*; *Bohdan, Theodor, Theodosius, Fjodor* aj. se jim významově přibližují. Distribuce jednotlivých allonym závisí na rozdílech daných národnostní příslušností, pohlavím, sociálním postavením, náboženským vyznáním a citovým vztahem. Ukažme si toto schéma na příkladě češtiny:

---

[4] Např. britský badatel o starožitnostech W i l l i a m C a m d e n v díle *Remains Concerning Britain* (1605) tvrdil, že „každý člověk měl zpočátku pouze jediné vlastní jméno osobní, s výjimkou divochů z pohoří Atlas v Barbarii, o nichž kolují zprávy, že jsou bezejmenní" (citováno podle J. P. H u g h e s e, *How You Got Your Name*, London 1963, s. 3).

[5] *Ličnoe imja — social'nyj znak*, Sovetskaja etnografija 1967, 154 n.

[6] Tento termín přejímám ze stati Ž. M u l j a č i ć e, *Osobna imena u Dubrovniku od 1800 do 1900 god. Prilog statističko-strukturalnoj analizi naših antroponima*. Filologija 4, 1966, 111—129. V Muljačićově koncepci tvoří onomastická jednotka opozici k onomastické variantě (tzv. allonymu). Tento druh souvztažnosti odpovídá opozici foném × allofon, známé z fonologie.

[7] V Čechách byla za nadvlády rakouských Habsburků osobní jména slovanského původu někdy zapisována do matrik nově narozených v německé nebo latinské variantní podobě, např. *Vojtěch* jako *Adalbert*, *Bohumil* jako *Gottlieb*, *Blažena* jako *Beata* apod.

	Onomastická jednotka: JAN			
Allonyma	Jan : Jana	Ivan : Ivana	[Hans] : Hana	Bohdan : Bohdanka
	Janek : Jenka	Ivánek : Ivanka	Honza : Hanka	
	Jenda : 0	Ivouš : Ivuše	Honzík : Hanče	
	Jeník : 0	Ivoušek : Ivuška	Honzíček : Hanička	
	Jeníček : Janička			

Allonyma citového vztahu (tzv. hypokoristické varianty OJ) mohou někdy patřit ke dvěma i více onomastickým jednotkám: např. české allonymum *Mirek* je hypokoristická obměna chlapeckých jmen *Miroslav*, *Bohumír*, *Jaromír*, *Radomír* a *Lumír*, allonymum *Míla* je obměna dívčích jmen *Miloslava*, *Ludmila*, *Kamila*, *Milada*, *Milena*. Mnoho allonym, prvotně hypokoristických odvozenin, funguje nyní jako základní neutrální podoba OJ. Např. status samostatného OJ mají dnes allonyma staroživovského OJ *Channá*(*h*) „milostná, milostiplná", jež bylo do evropských jazyků adaptováno jako *Ann*, *Anna*, *Anny*, *Annie*, *Antje*, *Hana*, *Nan*, *Nanny*, *Nanette*, *Annina*, *Annetta*(*-e*), *Anikó* aj.

Nové autonomní onomastické jednotky mohou rovněž vzniknout spojením dvou OJ v jedno kompozitum, více nebo méně těsné. Tento postup je oblíbený zvláště v němčině, kde se rozvinul od 16. stol., zpočátku jen mezi příslušníky aristokracie, později i mezi nižšími vrstvami v městech a vesnicích. Osobním jménem, které se v němčině nejčastěji kombinuje v párových složeninách, je u chlapců OJ *Hans* (*Hans-Gert*, *Hans-Christoph*, *Hansjoachim*, *Hansjürgen*, *Hanswerner* aj.), u dívek OJ *Anne* (*Annemarie*, *Anneliese*, *Annegret*, *Anne-Dore* aj.).[8] V češtině je podobný způsob tvoření vzácný: lidové *Marjána* vzniklo spojením *Marie* + *Anna*.

/2/ Náboženství: Ze všech světových náboženství bylo to právě křesťanství, jež si nejbystřeji uvědomilo závažnou úlohu OJ v životě jednotlivce i společnosti a zároveň nejobratněji využilo sociální funkce jména. První křesťané si i po křtu ponechávali mnohdy svá původní jména pohanská, např. aramejská, řecká nebo latinská. Již roku 400 radil sv. Jan Zlatoústý křesťanským rodičům, aby svým dítkám vybírali jen jména svatých mučedníků, popř. jiných ctihodných postav z církevních dějin, jejichž život by mohl sloužit jako příklad k následování. Když byl po tridentském koncilu r. 1566 vydán oficiální Katechismus Romanus, dovolovalo se kněžím křtít děti pouze jmény z římského martyrologia; jmen pohanských bohů, popř. antických hrdinů, která dotud církev mlčky tolerovala, nesmělo se nadále užívat, podobně jako nebylo dovoleno dávat jména groteskní nebo urážlivá.[9] Hlav-

[8] Viz Wolfgang Fleischer, *Die deutschen Personennamen*, Berlin 1964, s 58 a 60.

[9] Vliv těchto zpřísněných opatření při zápisu jmen osob možno pozorovat i v slovanských zemích. Např. v Polsku bylo znění některých biblických jmen nahrazeno autentičtější podobou bližší originálu, např. *Jadam* — *Adam* (viz J. Reczek, *Z zagadnień polskiego nazewnictwa osobowego*. Onomastica X, 1965, 191—195). V Chorvatsku a Slovinsku povolovala římskokatolická církev staroslovanské podoby osobních jmen až na druhém místě, popř. jako fakultativní doplněk schválených křestních jmen (viz M. Hraste, *Vlastito ime u Jugoslavena*. Historijski osvrt. Jezik IX, 1961, 33—40).

ní příčinou toho bylo, že každé dítě mělo být dáno do ochrany některého patrona, který by je chránil nejen na zemi, ale orodoval za ně i na nebi. Tridentský výnos byl namířen především proti pohanským jménům ze staré řecké a římské mytologie, vůči pohanským jménům slovanského a germánského původu se církev chovala velice benevolentně.[10]

V otázce osobních jmen jsou poměrně liberální nekatolické církve (zvl. protestantské) a některá náboženství nekřesťanská (islám). V zeměpisném rozložení OJ v Evropě pozorujeme nápadné rozdíly podle toho, jde-li o zemi převahou katolickou nebo protestantskou. Co se týče českých zemí, některá OJ byla typická pro katolíky [např. oblíbené jméno *sv. Jana Nepomuckého, Františka Salesiánského, Ignáce z Loyoly, Terezie z Avily* aj.), jiná pro protestanty (OJ ze Starého zákona). Až do reformace byla starozákonní osobní jména poměrně málo oblíbená, z nich snad nejvíce ta, k jejichž popularitě přispěla středověká mystéria — chrámové hry s nábožným obsahem (OJ *Adam, Eva, Abrahám, Sára, Daniel, David* aj.). Úřední seznam české šlechty z roku 1589 (tzv. Titulář), obsahující jména 2156 šlechticů, podává tento obraz o frekvenci osobních jmen oblíbených v době reformační: *Adam* (122), *Jakub* (31), *Jáchym* (18), dále *Samuel, Simeon, Daniel, David, Eliáš, Ezechiel, Gabriel, Izaiáš, Absolon, Jonáš, Jozue* aj.

/3/ Společenský status

a) *Pohlaví*

Mezi základní charakteristiky OJ patří jejich schopnost naznačovat pohlaví jejich nositele. Pohlavní rozlišení je zvlášť žádoucí v jazycích, které nečiní žádné zvláštní rozdíly mezi příjmením muže a příjmením ženy (např. v němčině, angličtině, francouzštině aj.). Nicméně i v těchto jazycích se občas setkáme s osobními jmény, jež jsou z hlediska označování sexu obojaká. Např. německé hypokoristické, a dnes mnohdy již oficiální podoby OJ na *-i* neutralizují rozdíl mezi pohlavími, např. OJ *Siegi* (*Siegfried* nebo *Sieglinde*?). V britském a zvláště angloamerickém úzu se vyskytují osobní jména jako *Leslie, Evelyn, Vivian, Meredith, Joyce, Sidney, Hilary* aj., jež jsou vlastně bisexuální, tzn. pohlaví osoby se z nich nedá určit, pokud máme k dispozici jen psanou podobu jména. Totéž platí i o jménech psaných sice různě, ale stejně vyslovovaných, např. *Gerry—Jerry, Francis—Frances, Marion—Marian* apod. Častý jev, že dívkám se dávají chlapecká jména,[11] je zře-

---

[10] Viz A. Brousil, *Přehled českých jmen křestních*, Praha 1934. Dále též L. Šípek, *Schematismus křestních jmen*, Praha 1905.

[11] E. G. Withycombe, op. cit., s. XXXIV, odkazuje na zajímavý případ. Nalezl jej v traktátu z 12. století, adresovaném Mauricem z Kirkhamu panu Gilbertovi ze Sempringhamu, jak uvádí M. R. James, *The Salomites*, Journal of T. Studies 35, 1934, 287—297. Autor traktátu vyvrací kacířský názor, že *Salome* je mužské jméno (prý v Markově evangeliu 15,40 a 16,1 představují *Marie* a *Salome* nikoli dvě osoby, nýbrž jednu, totiž „Marii ženu Salomovu") a praví, že salomité podpírají svou hypotézu neodborným argumentem, že ženy si často půjčují jména mužů (srov. „plerasque mulieres a viris sibi nomina solere mutuari"). Za příklad se uvádí OJ *Alexander, Thomas, Eustace* a *William*. — Viz též Bulletin of the American Name Society 16, 1969, 18.

jmě důsledek výrazné početní převahy mužských světců nad ženskými světicemi. Tím lze vysvětlit, že už v nejstarších dobách se jména často přechylovala pomocí ženských přípon, např. v latině (*Alexandra, Philippa, Jacoba* aj.), francouzštině (*Simone, Martine, Danielle, Fréderique, Michèle* aj.), v češtině (*Josefa, Karla, Leopolda, Šimona, Viléma* aj.) a v některých jazycích dalších. Vývoj směrem k bisexuálním osobnim jménům je v poslední době zvlášť zjevný v USA (souvisí to nepochybně s hnutím hippies apod.).

b) *Právo*

Nejcennějším zdrojem našich poznatků o společenském aspektu v pojmenovávání osob v nejdávnější minulosti je bible, a to především Starý zákon. Některá starožidovská OJ mají ráz pojmenování daných přímo Hospodinem, proto není člověku dovoleno libovolně s nimi nakládat, mohou jím být změněna jen za zvláštních podmínek, např. když přestanou vyjadřovat původní charakteristiku osoby[12]. Výsada udílet jednotlivému člověku jméno nebyla však ve Starém zákonu vyhrazena jen Jahvemu. Rovněž rodiče mohli vybírat pro své potomky osobní jméno, jehož význam býval tenkrát ještě běžně srozumitelný.[13] Reliktem prastarého zvyku, podle něhož členům rodiny nebylo dovoleno oslovovat svého otce osobním jménem, je dnešní praxe zakazující dětem oslovovat otce a matku jejich rodným jménem.[14]

Třebaže v některých zemích neexistují žádné zvláštní regule, jež by omezovaly fantazii rodičů, pokud jde o výběr jména pro jejich dítě (např. anglosaské země), nemálo států v Evropě usměrňuje svými právními předpisy volbu jmen pro nově narozené občánky. Např. v Československé socialistické republice jsou zápisy do matrik nově narozených upraveny vyhláškou ministerstva vnitra, která mj. stanoví, že „zápis jmen zkomolených, zdrobnělých nebo domáckých nelze připustit" (citováno podle kodifikační příručky *M. Knappové*, Jak se bude jmenovat?, Praha 1978, s. 26 n.). Zanedbání oficiální rozlišovací funkce jména může mít totiž v praktickém životě velice nepříjemné důsledky, např. když jde o prokázání totožnosti občana, ověření pravosti dokumentů, uplatňování dědických nároků apod. Výhodou těchto předpisů je, že chrání obyvatelstvo od nevhodného experimentování, které bývá průvodním jevem velkých společenských přeměn, jak to dokumentuje např. porevoluční praxe ve Francii po r. 1789 a v Rusku po r. 1917.[15]

---

[12] Srov. knihu *Genesis* 17,15: „Bůh také Abrahamovi řekl: Svou ženu nebudeš už nazývat Sáraj (= vystavená posměchu), její jméno bude Sára (= kněžna)", a dále 17,5—6: „Nebudeš se už nazývat Abram (= vznešený otec), tvé jméno bude Abraham (= otec mnohých), neboť jsem tě určil za otce hlučícího davu pronárodů".

[13] *Genesis* 35,18: „Ve chvíli, kdy z ní život unikal, když umírala, pojmenovala ho Ben-óni (= syn mého zmaru), ale otec ho nazval Benjamin (= syn zdaru)".

[14] Viz v Novém zákonu *1. list Petrův* 3,6: „Tak jako Sára poslouchala Abrahama a nazvala jej pánem". Snad právě to je důvod, proč se u starých Židů nesetkáme s případem, že by syn měl stejné jméno jako otec, popř. dcera jako matka.

[15] Viz I. Lutterer, *Sociolinguistics and the Study of Personal Names.* Actes du Xe congrès international des linguistes — I, Bucharest 1969, 581—587.

c) Třídní stratifikace

Výběr OJ podléhá bezesporu sociálnímu a ekonomickému postavení rodiny, která rozhoduje o pojmenování dítěte. V třídní společnosti jméno funguje navíc jako příznak třídní příslušnosti. *V. A. Nikonov* charakterizuje tento jev názorně takto: „Je sotva myslitelné, že by se v Rusku na samém počátku 20. století mohla nějaká kněžna jmenovat *Matrena* nebo *Fekla*, stejně jako je zcela nepravděpodobné, že by prostá venkovanka mohla tehdy mít jméno *Tamara*".[16] Různé společenské třídy a vrstvy se podílejí nestejnou měrou na národním repertoáru osobních jmen. Podle toho, jaký vztah k sociální stratifikaci OJ zaujímá, rozlišuje Nikonov v historii čtyři typy osobních jmen: jména dynastická, šlechtická, měšťanská a rolnická. Toto rozdělení je možno rozšířit ještě o jména příznačná pro průmyslový proletariát. Obecně lze pozorovat vývoj k demokratizaci jmen vyhrazených dříve vyšším vrstvám. Tento proces se vyznačuje jistou polaritou: čím více roste obliba nějakého jména mezi širokými vrstvami obyvatelstva, tím rychleji toto jméno ztrácí na popularitě u „horních deseti tisíc". Nikonov to dokládá přímo klasickým příkladem z předrevolučního Ruska: OJ *Marija*, jedno z nejoblíbenějších dívčích jmen mezi privilegovanými třídami carského Ruska prvé poloviny 19. století, ztratilo svou přitažlivost, jakmile se jím od začátku 60. let 19. stol. začalo pojmenovávat mnoho dívek i z prostého vesnického obyvatelstva.[17]

K opačnému vývoji, tzn. k sociálnímu povýšení osobního jména dosud nízko postaveného, dochází mnohem řidčeji: např. v Maďarsku v 16. století bylo OJ *Márk* oblíbeno jen mezi rolnictvem, zatímco v 17. století začalo být populární především mezi šlechtou[18]. Náhlé a radikální změny v repertoáru OJ, hlavně z hlediska jejich sociální distribuce, bývají někdy výsledkem cizího vlivu. Např. po normanském vpádu do Británie v 11. století zmizela během dvou až tří generací staroanglická jména mezi příslušníky vyšších vstev, avšak mezi rolnickým obyvatelstvem se jich užívalo až do konce 13. století.

/4/ Móda vs. tradice: Násilné změny v tradiční struktuře společnosti vyvolávají v život souběžně dvě protichůdné tendence: /a/ tvořit nová jména zcela nekonvenční, jež by pomáhala negovat předpřevratové myšlení, /b/ uchovávat stará tradiční jména, připomínající nejenom „staré zlaté časy", avšak zároveň dokumentující kontinuitu lidské existence a kultury.

Křiklavé neologismy, které se objevily v zásobě osobních jmen ruských v letech těsně po Říjnové revoluci a které během 40. let téměř zcela vymizely, měly svůj starší vzor v epizodickém experimentu revoluční Francie z let 1789—1803, kdy se překotně razila OJ zcela neobvyklá, od tradičních zcela odlišná. Neologismy se měly stát ztělesněním nových politických idejí, popř. připomínkou hlavních etap v historii Velké francouzské revoluce

[16] Viz Nikonovův článek v časopise Sovjetskaja etnografija, 1967, 157—168.

[17] Viz V. A. Nikonov, *Ličnyje imena v sovremennoj Rossiji*. Voprosy jazykoznanija, 1967, 102—111.

[18] Viz Karáczony S. Zs., *Személyneveink 1500-tól 1800-ig*, 1961; citováno podle zprávy V. Šmilauera, ZMK IV, 1963, 234.

(srov. OJ *Mai, Juin, Juillet* apod.). Podobně v Rusku po Velké říjnové revoluci r. 1917 nastala nekontrolovatelná exploze umělých novotvarů různého způsobu tvoření (nezřídka neústrojného) i různé kvality obsahové (srov. mužská OJ *Vanadij, Traktor, Altaj, Vladilen, Lenpart, Kim, Ninel*, ženská OJ *Algebrina, Barrikada, Volga, Oktjabrina, Donara* aj.).[19] Sovětští badatelé se shodují v tom, že éra antroponymického novotaření skončila v 40. letech úplným krachem hlavně proto, že na neologismech odpuzovala především jejich frapantní nesourodost s tradičními jmény, a to ve spojení rodného jména se jménem po otci, např. kombinace jako *Sergej Traktorovič, Irina Barrikadovna, Nikita Lenpartovič, Nina Kimovna* apod.[20]

Výběr osobních jmen podléhá zajisté výkyvům doby, ale tato proměnlivost ještě neznamená, že jde o nějaké převratné odchýlení od tradice, jež by muselo být v rozporu s jazykovou normou nebo urážela přirozený cit člověka. Proměny v oblibě OJ statisticky zkoumalo více autorů; jejich zjištění ukazují, že některá jména, v minulosti velmi populární, jsou dnes poměrně řídká, a naopak jména kdysi sporadická mají nyní vysoký stupeň obliby. Autoři ovšem nesledují jen prostou frekvenci, ale zjišťují i motivaci rodných jmen.[21]

/5/ Psychologie: Osobní jména mohou mít vliv na lidskou osobnost víc, než se člověku zdá. V představách starých Židů a Babyloňanů být a mít jméno bylo jedno a totéž. Moderní psychologie znovu potvrdila, že jednotlivci, kteří jsou nespokojeni se svým rodným jménem, popř. pří-

---

[19] Problematice porevolučních neologismů v ruské a sovětské antroponymii se věnovala řada zasvěcených autorů, především sovětských:
A. V. Superanskaja, *Kak vas zovut, gde vy živete?*. Moskva 1964.
V. A. Nikonov, *Ličnyje imena v sovremennoj Rossiji* — viz pozn. 17.
S. P. Levčenko, *Nove i tradycijne u vžyvanni osobovych vlasnych imen.* Ukr. mova i lit. v školi 19, 1969, 87—89.
V. J. Tagunova, *Iz žizni ličnych sobstvennych imen.* Onomastyka 1966.
Z prací nesovětských autorů možno uvést dvě práce:
V. Vascenko, *Efemeride antroponimice în limba rusă actuală.* Analele Univ. Bucureşti, Filol. 17, 1968, 477—484.
P. A. Davis, *Soviet Russian Given Names.* Names 16, 1968, 95—104.

[20] Z generace občanů s nezvyklým rodným jménem, která v 40. letech zakládala vlastní rodiny, větší část si později zažádala o změnu nevyhovujícího rodného jména, mj. též s ohledem na své děti. Novotářských OJ přežilo do dnešních dnů nepatrné množství (např. ženská OJ *Maja, Olimpija*), a to téměř jenom jmen ženských.

[21] K základním studiím z poslední doby patří:
G. Koss, *Motivationen bei der Wahl von Rufnamen.* Beiträge zur Namenforschung NF 7, 1972, 159—175.
F. Debus — J. Hartig — H. Menke — G. Schmitz, *Namengebung und soziale Schicht* (Bericht über ein Projekt zur Personennamenkunde). Naamkunde 5, 1973. 368—405.
F. Debus, *Namengebung (Möglichkeiten zur Erforschung ihrer Hintergrunde).* Onoma XVIII, 1974, 456—469.
V. Kohlheim, *Namenmode und Selektionsprinzipien (Zur Terminologie der Sozioonomastik)).* Onoma XXI, 1977, 523—533.
A. V. Suslova — A. V. Superanskaja, *O russkich imenach.* Lenigrad 1978.
M. Knappová, *K společenskému fungování oficiálních podob rodných jmen.* Sb. Spoločenské fugovanie vlastných mien. Bratislava 1980, 287—291.

jmením, mívají sklon k sebepodceňování, naproti tomu lidé se svým jménem spokojení trpí nedostatkem sebevědomí poměrně řidčeji.[22]

K charakteristice tzv. oblíbených jmen patří podle *E. C. Smithe* (viz pozn. 3) následující vlastnosti: snadná výslovnost osobního jména a jeho jednoduchý pravopis, libozvučnost, seriózní vzhled jména bez přídechu směšnosti nebo bizarnosti, možnost vyvolávat příjemné asociace, schopnost naznačovat nositelovu národnost nebo náboženské vyznání a dobrá využitelnost jména v obchodě a vůbec v společenském styku. K tomu bychom mohli připojit zajisté ještě další vlastnosti, např. schopnost jména derivovat maximum nebo naopak minimum hypokoristických odvozenin, kosmopolitní nebo naopak vlastenecký ráz jména, jeho přeložitelnost nebo naopak nepřeložitelnost do jiných jazyků, přitažlivost jména podložená oblibou některého oblíbeného jmenovce, např. milovaného příbuzného, uctívané politické osobnosti, populární hvězdy filmu, divadla, hudby (zvl. pop-music) apod.

OJ může na svého nositele působit různě — většinou blahodárně, v extrémním případě i škodlivě. Nejdrastičtějším příkladem zhoubného účinku OJ může být nelidská praxe nacistického Německa, které zneužilo staroživodvských OJ *Israel* a *Sára* k tomu, aby jimi byly — vedle žluté Davidovy hvězdy — snáze identifikovány oběti antisemitské perzekuce. Studovat vliv osobních jmen na psychiku lidské osobnosti přísluší ovšem více psycholingvistice než onomastice nebo sociolingvistice. V tomto směru byly již zaznamenány první úspěchy[23].

Z dosavadních výzkumů zaměřených na otázku společenského fungování osobních jmen jsou nejúspěšnější ty, jež vycházejí ze zpracování co největšího objemu statistických dat, a to z reprezentativního vzorku populace (srov. *Knappová, Koss, Debus* aj.). Výzkum se bude muset stále více opírat o využití kybernetických strojů, což ovšem nutně předpokládá vypracovat nejprve spolehlivou metodiku. Rovněž na tomto poli se projevuje čilá aktivita v řadě zemí s rozvinutou onomastikou.[24]

---

[22] Viz zvláště průkopnickou práci autorského kolektivu: A. M. Colman — D. J. Hargreaves — W. Sluckin, *Psychological Factors Affecting Preferences for First Names.* Names 28, 1980, 113—129.

[23] Viz Rosa Katz, *Psychologie des Vornamens*, Bern—Stuttgart 1964. Dále Edwin D. Lawson, *First Names on the Campus: A Semantic Differential Analysis.* Names 28, 1981, 69—83.

[24] Zvláště pozoruhodná je studie R. Rise, *Nameneinschätzung und Namenwirklichkeit* (Ein Beitrag zur empirischen Sozioonomastik). Onoma XXI, 1977, 557—576.

БОРИС МАРКОВ (Скопје)

ЗА ИМЕНСКИТЕ АФИКСОИДИ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Термините афиксоид, полуафикс, збороелемент (рус. слово элемент) и сл. датираат од поново време, при што нивната содржина кај одделни научници, дури од една иста земја, различно се сфаќа. Познато е дека во составот на сложенките некои неизведени и изведени основи во извесна мера го губат своето конкретно лексичко значење и придобиваат функција на службена морфема. Оваа појава најчесто се среќава кај основи што се наоѓаат по составниот вокал *-о-*, но не е непозната и кај такви што се наоѓаат пред составниот вокал. Во вакви случаи настануваат морфеми од преоден тип, коишто се наречуваат афиксоиди — „исполняющие, с одной стороны, роль суффиксов и префиксов, а с другой — не порвавшие окончательно своих генетических и семантических связей с соответствующим корнем“[1].

Под афиксоиди тука се подразбираат коренски морфеми коишто по својата функција се истовремено слични на афиксите (= суфиксите и префиксите). Во нивните основни карактеристики влегува особеноста дека претставуваат морфеми (коренски) со многу апстрактна семантика, којашто е блиска на суфиксите и префиксите. Функционално-семантичката близост на афиксоидите со афиксите е особено видлива во примери кога од една иста основа се изведени образувања коишто претставуваат: а) вид сложенки и б) афиксни (префиксни или суфиксни) творби, сп. на пр.: *полумрак* и *самрак* (сумрак), *вретенообразен* и *вретенест*, *клиновиден* и *клинест*, сп. и рус. *славяновед* и *славист*, *славяноведение* и *славистика* и сл.

Во приведените примери коренската морфема (афиксоидот) *полу-* истапува во функција на префиксот *са-* (*су-*), а коренските морфеми *образен*, *виден* со функција на суфиксот *-ест*, оние на *вед*, *ведение* со функција на суфиксите *-ист*, *-истика*.

Употребени во својство на префикс или суфикс, афиксоидите јасно се среќаваат како морфеми коишто ги запазуваат своите „семантички и генетски врски со соодветните корени (op. cit., стр. 275—276).

---

[1] Галкина Е. М., — Федорук, Горшкова, К. В., Шанский, Н. М., *Современный русский язык*, I. изд. Московского университета, 1962, стр. 275.

Со други зборови, афиксоидите во приведените примери *полумрак, вретенообразен, клиновиден, славяновед, славяноведение* се неодделиви од соодветните морфеми во зборовите *половина, образ, вид, вед-а-ть*.

Во својство на морфеми коишто се можни во улога на корен и служben збор (афикс) афиксоидите се среќаваат во рамките на сложенките, каде што всушност образуваат подгрупа. Во стручната литература на одделните јазици, вклучувајќи го тука и македонскиот јазик, ваквите образувања сè уште не се изделени од сложенките[2], т.е. се замешуваат со нив. Бидејќи изделувањето на одделни афиксоиди претставува, повеќе или помалку, незавршен процес, тоа дава основа за нееднакви гледања во однос на овој проблем.

Категоријата афиксоиди во случајов зазема место меѓу самостојните зборови (врската со кои во одделни примери сè уште не е прекината), застапени во првиот или вториот дел на сложенките, и посочените афикси. Така, способноста или неспособноста на дадена морфема да истапува во својство на коренска и службена морфема (префикс или суфикс) е основен показател за разграничување на афиксоидите од афиксите. При обработувањето на овој проблем, значи, се судруваме не само со полното отсуство на оваа категорија во нашата стручна литература туку и со тешкотии од теоретски карактер. Неоспорно е, меѓутоа, дека афиксоидите се среќаваат само во границите на сложенките и само во својство на морфеми еднакво можни во улога на коренски збор и службен збор (префикс или суфикс).

Зависно од тоа дали истапуваат во улога на префикс и ли суфикс афиксоидите се делат на префиксоиди и суфиксоиди, кои во современиот македонски јазик ја имаат следнава застапеност и особености.

А) *Префиксоиди* (коренски морфеми во улога на префикс).

Како што одбележивме, овој вид афиксоиди истапуваат како прв дел на зборови коишто по својата структура стојат блиску до сложенките (или се земаат како подгрупа на последниве). Тие претставуваат коренски морфеми коишто се слични на префиксите. Слично на другите словенски јазици, со значителна распространетост во современиот македонски јазик се среќава пред сè афиксоидот *полу-*. Сп. на пр.:

пол-: *полден* m „1. (не се членува) и adv (и пол ден); 2. фраз. podne" Р, *полноќ* „1. и 2." Р, (сп. и *полноќен), полсаат* m (без член) и adv., *полчас* m (без член) и adv. (пол час), *полпат* m (без член) и adv. (і пол пат); фраз. останал *на полпат*" Р, *полпати* и *полпатум* adv. (арх., нар. поез.), *полока* (пола ока), *полока(р)ник, -ица, -иче* Р.

[2] Конески, Б. *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Скопје, 1966, стр. 186—190.

полу-: *полубог* (сп. и *полубогиња, -жица, полубожество*), *полубрат, полусестра, полукат, полукруг, полумесец* (сп. и *полумесечен, полумесечник*), *полумрак, -чен, полуостров, -ски, полусон*, сп. и *полустих, полуглас, полувокал, полутон*; или: *полувреме, полугодие* и *полугодиште*; или: *полумерка, полусенка*; *полудивјак, полупречник, полуселанец, полувистина, полутемнина*; сп. и *полуфабрикат, полуфинал, -е, полуцилиндар, полупролетер*; или: *полуглув, полугол, полуготов, полудив, полужив, полумртов*; *полутежок, полугнил, полузрел*; *полувековен, полуволнен, полугладен, полудневен, полукружен, полулегален, полуофицијален, полумрачен, полуписмен, полуплатнен, полусвилен, полуслужбен*; *полузатворен, полуотворен, полунезависен, полуобразован, полупијан*; или *полудесно* adv, *полулево*.

Б) *Суфиксоиди* (коренски морфеми во функција на суфикс)

Слично на суфиксите во именски образувања, бројот на суфиксоидите е далеку поголем од оној на префиксоидите. Зависно од тоа дали се застапени во именски или придавски образувања, морфемите од овој вид се делат на именски и придавски суфиксоиди. Тука се задржуваме на првите — именските суфиксоиди, коишто, од своја страна, зависно од потеклото истапуваат како девербативи и деноминативи.

а) *Девербативни суфиксоиди*

Според бројот на содржаните морфеми, се изделуваат: $а_1$ прости суфиксоиди (составени од една морфема) и $а_2$ сложени суфиксоиди (составени од две, ретко три или повеќе морфеми).

$а_1$ Прости суфиксоиди. Својство на прост суфиксоид во современиот македонски јазик обично имаат следниве коренски морфеми: *-бер, -бол, -бран, -вод, -воз, -врат, -врик, -дер, -жег, -јад, -каз, -кап, -коп, -кос, -крст, -лов, -лок, -лом, -љуб, -мер, -мор, -мет, -пад, -пек, -пис, -рез, -сек, -сер, -слов, -стој, -трес*. Именките образувани со посочените суфиксоиди обележуваат дејство, кое во одделни примери е конкретизирано во поим или предмет (во широка смисла на зборот) и доста ретко лице или место. Во својство на примери можат да се приведат следниве образувања од овој вид:

-бер: *гроздобер* „1. berba grožđa; 2. vreme berbe grožđa, в. гроздобрање“ P;

-бол: *грлобол* „grlobolja“ P, *забобол, крстобол, очобол*;

-бран: *громобран, мостобран, падобран* (сп. схрв. *мостобран* и др.);

-вод: *водовод, гасовод, јајцевод, семевод* P, сп. и *нафтовод*;

-воз: *коловоз(ник)* „1. kolovoz, put za kola; 2. дијал. kapija...“;

-врат: *водоврат* „razvođe“ P;

-врик: *водоврик* и *водоврика* „močvar, vlažno mesto“ Р;

-глед: *миро̄глед* (сп. рус. *мировоззрение*), *све̄то̄глед*, *сончо̄глед*; примерите од типот *кусо̄глед* претставуваат придавски суфиксоиди;

-дер: *живодер* (лице), но *живодерник* дијал. „čerga od konoplje za pokrivanje“ Р, *кожодер*;

-каз: — во ограничен број заемки или слични образувања, сп.: *ве̄троказ*, *с̄трӯјоказ*, *п̄а̄т̄оказ* (схрв. *putokaz*);

-жег — само во примерот *коложег* „narodni naziv za mesec januar“ Р;

-јад: *дрвојад* (црв) „drvomorac, drvotočica“ Р, *месојад* и *месојадец* „mesožder“ Р, *мравојад*, *мршојад* „в. мршојадец“ Р;

-кап — главно во изолираниот пример *лис̄токап* (време кога паѓаат лисјето) „listopad“ Р;

-коп — во примерот *рудокоп* „rudokop, в. рудник“ Р;

-кос — во изолираниот пример *сенокос* „I senokos 1. (косење сено); 2. (времето кога се косат ливадите, косидба). II po narodnom kalendaru — mesec jun(i), lipanj“ Р; сп. и топоним *Сенокосе*;

-крст: — само во примерот *Водокрст* „Vodokršće, Bogojavljenje“ Р;

-лов: *риболов* „лов на риба“ Р;

-лок: *крволок*, сп. и *крволочник* (< крволочен);

-лом: *бродолом* (сп. и схрв. *brodolom*), *горолом* „1. mesto u šumi gde je vetar oborio mnoga stabla; 2. fraz. направи *цел горолом*; 3. fig. jak vetar“ Р;

-љуб: *родољуб* и *родољубец*; сп. схрв. *rodoljub*, *domoljub* и др.

-мер: — во понови образувања со значењето направа за мерење: *аголмер* (сп. и схрв. *uglomer*), *ве̄тромер*, *влаго̄мер*, *елек̄тромер* и *елек̄троме̄тар*, *звукомер* (фонометар), *силомер*, *с̄трӯјомер*, *т̄оп̄ломер*.

Додека во образувања од овој вид истапува како продуктивен, суфиксоидот *-мер* е сосема редок со значењето лице со својства или лице со занимање кое произлегува од основата, сп. *лицемер*, покрај *лицемерник* разг., *земјомер* „геометар“ Р.

-мор: — во изолираниот пример *псомор* bot. „brkva, luštrika“ Р;

-мет: — главно во ограничен број примери коишто претставуваат заемки од српскохрватскиот јазик или се изведени спрема соодветни образувања од српскохрватскиот јазик, сп.: *ве̄троме̄т*, *огнеме̄т* (схрв. *vatromet*), *п̄ушкоме̄т*, *ракоме̄т* (схрв. *rukomet*);

-пад: — во примерите *водо̄пад* и *лис̄то̄пад* „в. листокап“ Р;

-пек: — во заемката *двопек* и топонимите *Крушопек*, *Челопек*.

-пис: Застапен е во образувања коишто во првиот дел содржат именска или придавска основа. Како едните така и другите најчесто обележуваат конкретизирано дејство во пред-

мет или поим, сп.: *животопис*, *земјопис* (сп. и схрв. *zemljopis*), *иконопис*, *летопис*, *родопис*, *патопис*, *ракопис*; или: *брзопис*, *краснопис*, *правопис*. Именката *живопис* настанала по пат на хаплологија од *животопис* (т.е. има именска основа).

-рез: *бакрорез* (схрв. *bakrorez*), *дрворез*; или *главорез* „в. главосек"; сп. схрв. *duborez* (< dubokorez) и сл.

-свет: *водосвет* „1. vodoosvećenje; 2. v. Водокрст" Р, *маслосвет* „jeleosvećenje" Р.

-сек: Единствена трага од овој суфиксоид среќаваме во именката *главосек* Р (= *главорез*);

-сер: *крвосер* „в. крвосерник" Р;

-слов: *благослов*; *bogoslov* „1. teolog; 2. v. богословец" Р; *часослов* crkv. (црковна книга) „časoslov" Р;

-стој: *водостој* „vodostaj, vodostanje" Р. Со оглед на тоа дека во Речникот е застапен само овој пример, не е тешко да се забележи дека претставува новообразување изведено спрема схрв. *vodostaj*,

-твор: *добротвор* „dobrotvor, dobročinilac, -telj" Р, сп. и *самотвор* adj.

-трес: *земјотрес* (: схрв. *zemljotres*), сп. рус. *землетрясение*),

Еден дел од приведените примери се очигледно затврдени со посредството на српскохрватскиот литературен јазик или претставуваат, повеќе или помалку, изолирани образувања. Од друга страна, коренската морфема кај извесен број примери е проширена со даден суфикс)сп. *месојаg* и *месојаgец*).

a_2 Сложени суфиксоиди. Коренската морфема тука е придружена главно од суфиксите: *-ие*, *-ство*, *-ник*, *-ец*. Независно од присуството на посочените суфикси, ваквата основа во современиот јазик обично не истапува како самостоен збор. Ако оваа особеност се земе за основен критериум, тогаш се изделуваат главно следниве сложени девербативни суфиксоиди, коишто, од своја страна, можеме да ги класифицираме според суфиксот на кој свршуваат. Кај суфиксоидите од овој вид се изделуваат две основни значења: α) дејство или апстрактен поим и β) вршител на глаголското дејство од основата. Посочените две значења во современиот македонски јазик се изразуваат со следниве суфиксоиди:

α) Дејство или апстрактен поим. Суфиксоидите со ова значење завршуваат на *-ие* и *-ство*, пред кои најчесто стојат следниве коренски морфеми:

-ие: *-болие*, *-делие*, *-љубие* (*љубје*), *-родие*, *-словие* (*-словје*), *-судие*, сп. на пр.:

-болие: *главоболие*, покрај *главоболија*, *главоболица*;

-делие: *земјоделие* арх. „v. земјоделство" Р, *полјоделие* (и почесто *полјоделство*) Р, *ракоделие* „v. *ракоделство*" Р;

-*љубие* (-*љубје*): *гостољубие* „и *гостољубје*" Р, *користољубие*, -*је*, -*ивост*, *мирољубие*, *правдољубие* и *правдољубје*, *правдољубивост* Р, *родољубие* „в. родољубје" Р, *трудољубие* „v. трудољубивост" Р, *човекољубие* и *човекољубивост*" Р; или: *самољубие* „v. самољубје" Р, *себељубие* „v. себељубје" Р;

-*родие*: *плодородие* и *плодородје* (ретко)" Р;

-*словие* (-*словје*): *богословие*, *родословие* „и *родословје*" Р; или *празнословие* „и *празнословје* (книж.)" Р; -*судие*: *правосудие*;

-*ство*: -*водство*, -*гојство*, -*ловство*, -*сторство*, -*фалство*, -*хулство*, -*чинство*, сп. на пр.:

-*водство*: *деловодство*, *книговодство*, *раководство*, *сметководство*;

-*гојство*: *коњогојство*, *свињогојство* (сп. схрв. *svinjogojstvo* и сл.);

-*делство*: *дрводелство*, *земјоделство* (сп. и *земјоделие* арх. Р), *полјоделство* и *полјоделие* Р, *ракоделство*;-*ловство*: *риболовство*;

-*сторство*: *злосторство* „zločin, zločinstvo" Р;

-*фалство*: *самофалство* „фалење на самиот себе" Р;

-*хулство*: *богохулство*, сп. схрв. *bogohuljenje*;

-*чинство*: *доброчинство*, *прељубочинство* (схрв. *preljubočinstvo*) и *прељубодејство* „v. прељуб, прељуба" Р.

Во двете подгрупи именки одделни с у ф и к с о и д и се застапени со еден или два примери. Кај именките на -*делие Речникот* упатува на с у ф и к с о и д о т -*делство*. Нешто поголема распространетост во првата група примери има суфиксоидот -*љубие* (-*љубје*), а во втората, суфиксоидите -*водство* и -*делство*. Од друга страна, примери од типот *вероломство*, *законодавство*, *морепловство*, *риболовство* можат да се изведат и од придавска или именска основа, сп. *вероломен*, -*ец*, *законодавен*, -*ец*, *мореплoвен*, -*ец*.

β) В р ш и т е л н а г л а г о л с к о д е ј с т в о. Суфиксоидите со ова значење во современиот македонски јазик свршуваат на -*ник* и -*ец*, пред кои обично стои една од следниве коренски морфеми: -*ник*: -*вадник*, -*вртник*, -*губник*, -*ломник*, -*сторник*. Сп., на пр.:

-*вадник* (вади): *душовадник* „1. krvopija; 2. нар. naziv za sv. arhanđela Mihaila" Р;

-*вртник* (врти): *куќовртник* „v. куќник" Р;

-*губник* (губи): *денгубник*, *душогубник*;

-*серник*: *крвосерник* „krvoserac" Р;

-*сторник* (стори): *злосторник* (схрв. *zločinac*);

-*ломник*: *бродоломник* и *бродоломец* (схрв. *brodolomac*, -*nik*), *вероломник*;

-*ец*: -*берец*, -*биец*, -*вадец*, -*везец*, -*видец*, -*водец*, -*гледец*, -*губец*, *давец*, -*деец*, -*делец*, *дерец*, -*држец*, -*живец*, -*зналец*, -*јадец*, -*косец*, -*крадец*, -*ломец*, -*љубец*, -*молец*, -*мразец*, -*носец*, -*пасец*, -*пиец*, -*писец*, -*пловец*, -*поец*,-*резец*, -*серец*, -*фалец*, -*чатец*, -*чинец*. Сп. на пр.:

-берец: (= берач): *гроздоберец, -ка* „berač grožđa" P;

-биец (бие): *шегобиец* „оној што сака да се бие шега со другите" P;

-борец и *борец* m (= борач): *кршоборец* „подбивен назив за луѓе од Мариово" P; или: *иконоборец, ратоборец* (ретко) „v. ратник" P; сп. и *првоборец*;

-вадец (оној што вади, ваѓач): *душовадец* „v. душовадник" P;

-везец: *книговезец* (схрв. *knjigovezac*);

-видец (види): *очевидец*; *јасновидец*;

-водец (= водач, водител): *војсководец* „vojskovođa" P, *ороводец, полководец* (сп. рус. *полководец*) „книж. „vojskovođa" P, *раководец* „v. раководител";

-гледец: (= гледач): *црногледец* книж. „v. песимист" P;

-губец (= губител): *душогубец* „v. душогубник" P;

-давец (= давач, даватeл): *властодавец, животодавец, заемодавец, законодавец, наемодавец, наредбодавец, работодавец, службодавец, советодавец, станодавец*; *умодавец* (оној што дава ум) „*pametnjak, pametnjaković*" P;

-деец (сп. буг. *деец*, рус. *деятель*): *злодеец* арх. „v. злосторник" P, *самодеец* „učesnik u amaterkoj umetničkoj delatnosti" P;

-делец (глаголот од основата во современиот јазик не е запазен, но сп. рус. *делать*, слов. *delati* и др.): *дрводелец, земјоделец, каменоделец* „kamenorezac" P, *ракоделец* (: схрв. *rukodelac*);

-дерец (дерач): *кожодерец, коњодерец*;

-држец (= државач): *властодржец* (схрв. *vlastodržac*), *самодржец* „samodržac" P;

-航налец (знае): *сезналец* „v. сезнајко" P;

-живец (живи): *саможивец* „v. саможивник P;

-јадец (= јадач): *буквојадец* разг., *душојадец* „в. душовадник", *месојадец, мршојадец, човекојадец*;

-косец (= косач): *сенокосец* „и *сенокосач*" P;

-крадец (крадец m, крадач): *коњокрадец* „konjokradica" P;

-ломец (ломи): *бродоломец* и *бродоломник, вероломник* и *вероломец* P;

-љубец (љуби): *богољубец* арх. „pobožan čovek, pravednik" P, *мирољубец, среброљубец, телољубец* арх., книж. „onaj koji voli da ugađa svom telu" P, *христољубец, честољубец, човекољубец*; или: *властољубец, гостољубец, женољубец, книгољубец, користољубец* K, *правољубец, родољубец, славољубец, слободољубец*; или: *самољубец, себељубец*;

-молец (моли): *богомолец* „1. bogomoljac; zool. bogomoljka" P;

-мразец (мрази): *богомразец* „bogomrzac" P, *женомразец*, *човекомразец*;

-носец (носител): *боīоносец* „bogonosac“ Р, *венценосец* „venconoša“ Р, *водоносец*, *īласоносец*, *знаменосец* „1. zastavnik; 2. fig. predvodnik“ Р, *иконосец* (< *икононосец*), *коūјеносец*, *крсūоносец* „krstaš“ Р, *мечоносец*, *мироносец*, *ūисмоносец* (ретко) „pismonoša, poštar“ Р, *ūсбедоносец* цркв., *роīоносец* разг. „човек кому жената му е неверна“ Р, *свеūлоносец* (оној што носи светлина) „svetlonoša“ J, *скуūоносец* „1. оној што придржува скут некому; фиг. лакеј, подлизурко“ Р, *шūиūоносец*; сп. и *јагоносец* („Трпана, срекоубиецот — Трпана, *јаганосецоū*“. В. Малески); или *миноносец* voj. „minonosac“ Р;

-ūасец: *косоūасец* (болест од која паѓа косата) „kosopadica“ Р;

-ūесц (*-ūоец*): *ūесноūеец* = *ūесноūоец* „1. тој што знае многу песни; тој што пее многу убаво“ Р;

-ūиец (пие): *виноūиец* „vinopija“ Р, *водоūиец*, *крвоūиец* „krvopija“ Р;

-ūисец (ст.-слов. писати) и *ūисец* m „1. (arh.) v. перце; 2. knjiž. pisar, prepisivač“ Р; *басноūисец* „basnopisac“ Р, *живоūоūисец*, *живоūисец* (< *живоūоūисец*), *иконоūисец*, *леūоūисец*, *ūаūоūисец*, *фирмоūисец*; или: *брзоūисец*, *красноūисец* „krasnopisac, kaligraf“ Р,

-ūловец и *ūловец* m (оној што плови на пловен објект) „plovac“ Р: *воздухоūловец* „vazduhoplovac, avijatičar“, *мореūловец*;

-резец и *резец*[1] m „v. режач“ Р: *бакрорезец* „bakrorezac“ Р, *каменорезец*, *сūаклорезец*;

-серец (сере): *дрскосерец* „v. дрскавица“ Р, *крвосерец* дијал.;

-фалец (фали): *самофалец* (човек што се фали самиот себеси) „samohvalisavac“ Р;

-чаūец (čati arh. „v. чита“): *ѕвездочаūец* арх. „zvezdočatac (u starih naroda)“ Р;

-чинец (чини): *злочинец* (схрв. *zločinac*) „v. злосторник“ Р, *шūеūочинец* (схрв. *štetočina*) „v. штетник“ Р.

Освен д в о м о р ф е м н и, сложените суфиксоиди се среќаваат и како т р и м о р ф е м н и (една коренска и две суфиксни), но ваквите образувања се далеку поретки од оние со две морфеми. Во македонскиот јазик такво својство имаат главно суфиксоидите *-владелец* и *-седелец*, коишто се застапени предимно во следниве примери:

-владелец (но сп. схрв. *vladalac* m): *земјовладелец* „zemljoposednik, veleposednik“ Р, *робовладелец* „v. робовладател“ Р;

-седелец: *сūароседелец* „starosedelac, v. *сūаринец*“ Р.

Споредбата на суфиксоидите со значењето д е ј с т в о или а п с т р а к т е н п о и м со оние што обележуваат в р ш и т е л н а г л а г о л с к о д е ј с т в о од основата укажува дека примерите со второво значење имаат далеку поголема застапеност. Од друга страна, паѓа в очи исто така дека бројот на суфиксоидите што свршуваат на *-ник* во

голема мера заостанува зад оној на *-ец*. Голем дел од суфиксоидите на *-ник* притоа имаат ограничена распространетост, а некои се застапени и во изолирани образувања коишто најчесто претставуваат дијалектизми. Редок случај на новообразување претставува именката *злосторник*.

Далеку подруг е случајот со суфиксоидите на *-ец*, и тоа како во поглед на бројот така и во однос на нивната распространетост. Така, покрај извесни суфиксоиди коишто се застапени во ограничен број примери или во изолирани образувања (сп. *гроздоберец, шегобиец, очевидец, косопасец, звездочатец* и сл.), тука се среќаваат и такви суфиксоиди што се застапени во значителен број примери, меѓу кои најчесто има и новообразувања. Таков е случајот пред сè со суфиксоидите *-водец, -давец, -љубец, -носец*, коишто кријат во себе, повеќе или помалку, потенцијална можност за изведување нови примери од овој вид. Голем број од разгледаните примери на *-ец*, од своја страна, претставуваат особеност на книжниот јазик, во кој се обично затврдени преку старословенскиот и соседните словенски јазици.

б) *Деноминативни суфиксоиди*

За разлика од девербативните, суфиксоидите со ваква основа обично истапуваат како с л о ж е н и, т.е. составени се од коренска морфема и суфикс. Од друга страна, за особеност на суфиксоидите од овој вид може да се земе и тоа што најчесто завршуваат со суфиксот *-ец*, и *-ник*, додека кај девербативните суфиксоиди се можни и други суфикси (в. стр. 139—142). Ако се остават настрана извесни примери што можат да се изведат од придавска основа, тогаш како почести или попознати во современиот македонски јазик се среќаваат следниве д е н о м и н а т и в н и с у ф и к с о и д и: *-ец*: *брадец, -верец, -газец, -горец, -женец, -земец, -имец, -капец, -кожец, -краец, -кошулец (-ризец), -селец, -шиец*; *-ник* — во состав главно на суфиксоидите: *-класник, -куќник, -именик, -племеник*. Примерите изведени со посочените суфиксоиди во првиот дел содржат именка, придавка, заменка или прилог и обично обележуваат н о с и т е л н а с в о ј с т в о — најчесто л и ц е, ретко п р е д м е т. Сп. на пример:

-верец: *нововерец* „novoverac“ Р, *ништоверец, кривоверец*, но сп. *празноверец* (празноверен), *суеверец* (суеверен); или: *друговерец* „drugoverac“ Р; сп. и *вртоверец* „verolomnik, prevrtljivac“ Р;

-божец: *еднобожец* „jednobožac“ Р, *многубожец* „mnogobožac“ Р;

-газец: *белогазец* razg. „beloguzac“ Р, сп. и презимето *Белогаски*;

-горец: *светогорец* (Света Гора), *црногорец* (Скопска Црна Гора); сп. и *развигорец*, покрај *развигора*, „v. развигор“ Р;

-женец: *младоженец* „mladoženja“ Р, *второженец* „onaj koji je oženjen po drugi put“ Р, *едноженец* „jednoženac“ Р, *многуженец*,

-земец: *īорноземец* „gornjozemac“ Р (но сп. и *īорноземец*, *шуѓоземски*),

-долноземец „v. странец“ Р; *едноземец*; или *водоземец* zool.;

-имец (име): *едноимец* и *едноименик* „jednoimenik, imenjak“ Р;

-кайец (капа): *белокайец* „прекар за Шиптар“ Р, *калнокайец* дијал. („Така ние *калнокайциѿе*, сиромаштијата. . .“ СП, КЖ), *црнокайец* (погрдно) „naziv za duhovno lice“ Р;

-кожец: *дебелокожец* „debelokožac“ Р, *црнокожец* (но сп. и придавки *дебелокожен*, *црвенокожен*);

-краец (крај): *īорнокраец* (човек од горниот крај на селото)“ Р;

-кошулец (кошула): *црнокошулец* (италијански фашист — според униформата: црна кошула) „crnokošuljaš“ Р;

-ризец (риза): *црноризец* (монах, калуѓер, оној што носи црна риза) „crnorizac“ Р;

-селец (село, селски): *новоселец* (оној што скоро се доселил во некое село) „novoselac“ Р; или: *едноселец* „koji je iz istog sela sa nekim drugim“ Р, *друīоселец* Р;

-шиец (шија): *йеѿлошиец* (razg., iron.) „čovek s petlovom šijom, vratonja“;

-именик: *едноименик* и *едноимец* Р;

-класник: *вѿорокласник*, *йеѿокласник*, *седмокласник* Р;

-куќник: *злокуќник* (орр. *берокуќник*) „raspikuća, rđav domaćin“ Р, *новокуќник* „onaj koji je tek počeo da kući kuću, novi domaćin“ Р, *самокуќник* (човек што останал сам, без жена и деца), „v. самоглавник“ Р, аналогно на кои се изведени и примери од глаголска основа и составниот вокал *-о-*, сп.: *берокуќник* „kućanik, dobar domaćin“ Р, *врѿокуќник* „в. вртикуќник“ Р, *йусѿокуќник* „raspikuća, raskuća“ Р, *расийокуќник* „raspikuća, raspiruka, v. расипник“ Р;

-йлеменик: *еднойлеменик* „jednoplemenik, istoplemenik“ Р.

Во однос на девербативните, суфиксоидите од овој вид очигледно имаат поограничена распространетост. Голем дел од нив се исто така застапени во ретки или изолирани примери (сп. на пр.: *едноимец*, *īорнокраец*, *йеѿлошиец* и сл.). Ваков карактер имаат и суфиксоиди од типот *-драмник*, кој е застапен во именкте *дваесѿеѿйеѿдрамник*, *йедесеѿдрамник* и сл. Нови примери меѓу ваквите образувања се ретки. Таков карактер имаат главно оние од типот *йрвокаѿеīорник* (во шахот), *вѿорокаѿеīорник* и сл.

Општо за едните и другите суфиксоиди е секако околноста дека претставуваат зборообразувачка категорија чиешто изделување наидува на тешкотии (сè уште се замешуваат со сложенките). Споредени со именските суфикси, суфиксоидите, општо земено, далеку заостануваат зад нив, како по бројот така и во однос на распространетоста и

продуктивните можности. Но независно од релативно ограничената распространетост и од фактот дека нови примери се изведуваат главно со некои од разгледаните афиксоиди, потребата од нивната евиденција во стручната литература е очигледно неопходна. Нивното разработување, меѓу другото, внесува извесни нови согледувања во областа на зборообразувањето. Затоа и нашето зафаќање со овој проблем треба да се сфати пред сè како обид да се фрли извесна светлина врз оваа зборообразувачка категорија засега кај нас недоволно разработена односно позната.

СКРАТЕНИЦИ

К — Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик.*

Р, Речник — *Речник на македонскиот јазик*, I—III.

СП, КЖ — Стале Попов, *Крпен живот.*

СбНУ — *Сборник на народни умотворения.*

ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА (Скопје)

БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА РЕЛАТИВНАТА РЕЧЕНИЦА И РЕЛАТИВНАТА РЕЧЕНИЦА (ВО ПРОЗАТА) НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

„Има извесни синтактични прашања што за првпат, или барем за првпат со таква острина, изникнуваат од нашата литературна практика, стоејќи во врска со многу поголемото разгранување на реченицата во писмениот јазик отколку во народните говори. Случајот е таков особено со релативните реченици“. Вака започнува статијата на Бл. Конески посветена на проблемите на релативната реченица и објавена во првите броеви на списанието „Македонски јазик“[1]. Оваа статија дава пример за тоа како треба кај нас да им се пристапува на проблемите на литературниот јазик: да се тргне од народната основа, да се утврдат потребите на литературниот јазичен израз и да се изведат заклучоци сообразени не само со барањето за граматичка правилност туку и со барањата за изградување добар стил.

И покрај тоа што кај нас во тоа време прашањето за релативните реченици се поставувало главно во врска со изборот меѓу релативните заменки *кој* и *којшто*, Бл. Конески изразува мислење дека за да се одговори и на тоа прашање, треба во целокупност да се разгледа релативната реченица „и тоа од синтактична и стилистична гледна точка“. Пред да почне со разгледување на прашањето за употребата на релативните заменки во литературниот јазик, како и на неговото решавање, авторот се задржува на состојбата на народните говори во овој поглед. Разгледувајќи примери од записите на Цепенков и на Шапкарев, Бл. Конески одбележува дека најшироко употребуван релативен сврзувачки збор во народниот јазик е *што*, пред сѐ во функции на подмет и на директен објект, но и во други (при што се јавува потребата во рамките на релативната зависна реченица да се јави кратката личнозаменска форма — кај индиректниот објект — како и соодветните предлози со формите на личните заменки). Со далеку поограничена употреба се јавуваат: „*кој што*, *која што*, *кое што* (во западните говори) и *којто*, *којато*,

[1] „Употребата на релативните заменки: кој, што итн.“, Македонски јазик, год. I, 1950, бр. 1 и 2. Статијата е препечатена (под наслов: „За употребата на релативните заменки“) во V книга на *Избраните дела* на Бл. Конески, Скопје 1967, стр. 40—54. Цитираме според второто издание на статијата.

коешто, коишто (во источните говори). Нивната обична употреба е заправо со предлозите... но исто така се јавуваат и во употребата без предлог."[2]

По ова, Бл. Конески преминува на состојбата во литературниот јазик и вели: „Треба веднаш да се констатира дека денеска, особено во нашиот печат, а и во другите наши изданија, не се употребуваат формите на релативните заменки во духот на македонскиот јазик. Ние видовме дека нашиот народен јазик ја претпоставува употребата на заменката *што*. Во нашиот печат пак се забележува сосем спротивна и со ништо неоправдана тенденција за обопштување на формите *кој што, која што* и сл."[3]. Авторот смета дека форсирањето на овие заменки во релативните реченици, дури и тогаш кога се работи за функции на подмет и на директен објект, се должи на механичкото имитирање на српскохрватскиот и на бугарскиот јазик, „каде што во нормална употреба ги имаме релативните заменки: *који, која, које*, односно: *който, която, което*". Апсолутното доминирање на *којшто* во релативната реченица во јазикот на печатот не може да се оправда со постоењето и со спорадичната употреба на оваа релативна заменка во народниот јазик. Како што вели авторот, „ние треба да се раководиме од типичното во нашиот јазик", а типична е, во случајов, употребата на *што*[4]. Според тоа, на *што* треба да му се дава предност при поедноставните видови релативно врзување, а бидејќи е релативната реченица во литературниот јазик далеку поразвиена отколку во народниот, ќе се јават случаи кога ќе биде можна само употребата на *кој* односно *којшто*[5]. Пред алтернативата: *којшто* или *кој*, Бл. Конески се определува за *кој* и наведува причини-аргументи од стилски карактер — треба да се одбегнува натрупувањето на *што* (како втора компонента) таму „каде што со изоставањето на тој елемент не би се загубило релативното значење на составот".

Врз основа на состојбата во народниот јазик и водејќи сметка за тогашната состојба на литературниот јазик (одделно на јазикот на печатот), Бл. Конески изведува неколку заклучоци и упатства:

---

[2] Цит. статија, стр. 44.

[3] Натаму во текстот (стр. 47) Б. Конески го споменува и обопштувањето на *кој, која, кое, кои* во јазикот на едно наше списание, па вели: „И во однос на вакви те форми, во оваа употреба, прашањето може да се реши едноставно во смисла во каква што се решава кога станува збор за формите: *кој што* и сл. Тоа значи дека и тука треба да се употребува заменката *што*".

[4] Зборувајќи за карактеристиките на релативната реченица во јазикот на печатот од тој период, Бл. Конески ја одбележува и употребата на релативниот сврзувачки збор *коіа* со елементот *што*: *во време коіа што...* За оваа употреба тој го изнесува следното мислење: „Употребата на елементот *што* во составот *коіа што* е овде сосема погрешна". Факт е дека во натамошниот развиток на релативната реченица во нашиот јазик *коіа* во служба на релативен сврзувачки збор се јавува единствено без елементот *што*, за разлика од другите заменски прилози во ваква функција: *каде што, како што, колку што*.

[5] Во една забелешка, Бл. Конески предлага да се премине кон слеано пишување на оваа заменка: *којшто, којашто, коешто, коишто*, како што е усвоено во натамошната практика и во Правописот на македонскиот литературен јазик.

— Во случаите кога релативниот сврзувачки збор треба да врши функција на подмет и на директен објект во зависната релативна реченица — да се употребува *што*, со можност употребата на *што* уште повеќе да се проширува (и тогаш кога се во прашање други функции во зависната реченица).

— Во конструкции со предлог треба да се употребува релативната заменка *кој* („таму каде што не е можна конструкција со *што*"). Според зборовите на самиот автор, на овие упатства треба да се гледа како на обид за сфаќање и за формулирање на „основните развојни тенденции на нашиот литературен јазик во одреден пункт". Тој се застапува за тоа овие правила да не бидат сфатени и прифатени како догма и забележува дека во поограничена мера и со конкретно определена стилска задача можат да се употребуваат и другите форми на релативните заменки. Во прилог на ова, авторот изнесува некои примери во кои и покрај тоа што функцијата на релативната заменка е подметска, треба да се употреби *кој* (за да се избегне нејасноста во поглед на тоа која е релативизираната именска фраза). Примерот наведен од Бл. Конески гласи: Ние не видовме во тоа прикриена работа од *непријателот, кој* оди кон ликвидирањето на нашите придобивки. Ова е, така да се каже, типична нерестриктивна реченица и авторот е во право кога вели дека ако се употреби *што*, нема да биде јасно дали е релативизираната именска фраза — *прикриена работа* или: *непријателот*.

Бл. Конески ја завршува својата статија со зборовите: „Кон прашањето за употребата на релативните заменки кај нас треба да се пристапува од гледна точка на целокупноста на таа појава што засега во синтаксата и стилистиката на нашиот литературен јазик, покажувајќи извесни специфичности наспрема состојбата во народните говори. Така поставено, прашањето нѐ доведува до основното што треба да се форсира при одредени услови во литературниот јазик, но во истото време нѐ претпазува од шаблонско упростување на работите. И каде што луѓе без жив усет за јазикот, што мислат дека јазикот е запечатен во строги норми во граматиките, гледаат неустановеност, брзајќи да обопштат во сите случаи една форма, ние гледаме богатство на јазикот што придонесува за неговото поголемо стилско нијансирање".

Заклучоците на Бл. Конески во врска со употребата на релативните заменки, како и неговите сфаќања во поглед на релативната реченица воопшто, ја докажаа својата правилност и животворност во натамошниот развиток на нашиот литературен јазик. Во својата Граматика на македонскиот литературен јазик, во главата за сврзниците[6], Бл. Конески им дава одделно место и им посветува најголемо внимание на релативните сврзувачки зборови. Освен за употребата на *што*, *кој* и *којшто*, Бл. Конески зборува и за другите релативни сврзувачки зборови во нашиот јазик, пред сѐ во врска со употребата на *што* како нивна втора компонента, а одделно се задржува на релативниот сврзувачки збор *чиј*, *чијшто*, кој „не е познат во таа служба во народниот јазик, а и во литературниот сѐ уште се чувствува како необичен". Авторот дава

[6] *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1966 ,стр. 340—341.

алтернативни решенија за замена на *чиј, чијшто*, но сепак предвидува ситуации кога овој сврзувачки збор, во една поразгранета реченица, не ќе може да биде одбегнат.

Преминуваме сега кон вториот дел на прилогов, кон разгледувањето на релативните реченици во прозата[7] на Блаже Конески. Прегледот на примерите покажува дека *што* и *кој* во рамките на рестриктивните релативни реченици во прозата на Бл. Конески се во комплементарна дистрибуција: *што* се јавува исклучиво во функција на подмет и на директен објект (со редовно удвојување), а *кој* — во сите други функции, па и во функцијата во која други автори го употребуваат релативниот сврзувачки збор *чиј*. Што се однесува на познатата дилема: *кој* или *којшто*, Бл. Конески го избрал првиот сврзувачки збор. Сретнавме само еден пример со *којшто*: „. . . главната улога во тоа му се падна на мојот десен палец, *којшто* мораше да биде секогаш буден и да ја опфаќа кожата."

Во рестриктивните индивидуализирачки релативни реченици, во рамките на релативизираната именска фраза ги среќаваме или *он*-корелатите или пак членската морфема *-от* во корелативна функција: Тогаш настана *она што* стариот никако не *го* предвидуваше; . . . ги запознав со *онаа техника* на прстите *што* си *ја* бев изработил за владеење со десниот чевел; Својот восхит тие го пренесуваат на *девојката што* иде со нив; И детето до сето тоа иде непосредно, како што си кине сливи од *гранката што ја* досига; *Она во кое* ја подозирал својата исклучива талентираност, се исцрпило во најпросечен домет; Во конкуренцијата не среќава никого од *оние со кои* ја почнуваше својата шаховска кариера; *Цртежот пред кој* запираат претставува пазариште на зеленчук.

Како специфичен, го издвојуваме примерот: Нема ништо од *онаа борба* на детското живо чувство против *шаблонот што* сака да го скове *за која* зборуваше уметникот и *показот на која* беше основната мисла на оваа изложба. Овој пример е специфичен не само поради сложената структура и поради присуството на две релативизирани именски фрази и три релативни зависни реченици туку и поради начинот на употребата на релативниот сврзувачки збор *кој* во третата зависна: *онаа борба . . . показот на која* беше основната мисла. . . На ова се надоврзува примерот: *Оној зад плеќите на кого* требаше да се движам, беше Бане, водникот на скаутскиот вод. Овие два примера можат да послужат како илустрација на споменатиот став на Бл. Конески во поглед на употребата на *чиј* (*што*) — „место: Дојде човекот *чијашто книга* ја зедовме — може да се рече: Дојде човекот *што му ја* зедовме *книгата*, или: Дојде човекот *книгата на кој*(*што*) *му ја* зедовме"[8].

Во релативизираната именска фраза кај нерестриктивните релативни реченици во овој материјал среќаваме:

— показни заменки со *он-* и со *т*-корен употребени анафорски (Сега ми идеше по малце криво и незгодно поради *сите оние злобни*

---

[7] Врз основа на материјалот ексцерпиран од збирката раскази *Лозје*, Скопје, 1966.

[8] *Граматика*. . ., стр. 341.

шеѓи за сметка на водникот, *што* баш јас често си *ги* позволував; Корилче е просто устрашен од *тој извик, што* издава дека нешто страшно се случило);

— членската морфема *-от* употребена во нејзината примарна функција, за означување познати, определени предмети на мислата или лица (Тажно ги гледав *големите чевли* на моите нозе, *што* влегоа во мојот живот како некои живи суштества; После се преминува кон дела, кон клавање сопка и слично, па *водникот, што* инаку великодушно мине преку шегите на своја сметка, мора да се сврти и да се кара; Чевлите ме изневерија баш *во првата пролет, која* се погоди врнежлива);

— генерички употребена членувана именска фраза (Не е неговата љубов плод на *мршата, од која* произлегува секој грев);

— лични имиња (Компирите се домашно производство на *дедо Ивана, кој* ја садеше секоја година со нив својата пространа бавча;)

— лични заменки (...*јас — на кого* тој досега одвај да погледнал требаше одеднаш да му пристапам; Јас молчев и чувствував некаква кривица дека можеби *заради мене, за кого* се заложи, тој ги губи своите нови чевли).

Како што може да се забележи, во нерестриктивните релативни реченици, во рамките на зависните, во функција на подмет ја среќаваме и релативната заменка *кој*, зашто во овој тип реченици се поставува едно поинакво барање: бидејќи врската меѓу релативизираната именска фраза и релативната зависна реченица е полабава, релативната заменка треба со својата форма да биде доволно точен информатор за идентитетот на релативизираната именска фраза и во таков случај, природно, предност му се дава на *кој* над *што*.

Квалификативните рестриктивни реченици, кои се карактеризираат со (изразено или неизразено) присуство на *таков* во функција на корелат и со отсуство на каква било членска морфема, односно со употреба на именките без конкретна референција, можеме да ги илустрираме со примерите: Тие не идеа *како минувачи што* случајно погледнале во витрината и решиле да влезат; ... тој личи на *пророк што е* готов да го изрече пресудниот збор.

Во нерестриктивните квалификативни доаѓа до (делумно или целосно) раскривање на качеството уште во рамките на релативизираната именска фраза (... носи *златни гривни, што* сега одеднаш блеснуваат; Пладнето ги покрило со *бледо треперење, над кое* се извишува само белиот саат). Квалификативните релативни реченици воопшто се одликуваат со појава на експонентите по неопределеност во рамките на релативизираната именска фраза: Ова катче го чувствуваше како *некоја своја посебна држава, за суверенитетот на која* постојано трепереше; И нашиов мајстор може да си припомни од тоа време *неколку срдечни истории, од кои* последната заврши со неговата женидба; ... сето тоа за него беше само *една созерцателна игра, во која* впечатокот се исцрпува целиот сам себеси...

Во материјалот сретнавме и пример за т.н. релативно надоврзување, кое, како тип просентенцијализација, отсуствува во народниот

јазик, а се јавува далеку почесто во јазикот на науката или на печатот. Бл. Конески овде го употребил релативниот сврзувачки збор *шшо*: Летото секој ден тој купуваше весници, *шшо* не беше негов обичај од порано.

Освен ова, имаме и поединечни примери за релативни реченици со некои други релативни сврзувачки зборови: *каде шшо*, *како шшо* и *коїа*. Примерот со *коїа* претставува нерестриктивна индивидуализирачка реченица: Соколе ја сфати суровоста на *овој* миг, *коїа* треба да ја испита во најнеобична мерка вистината.

Релативните реченици во прозата на Бл. Конески претставуваат практична потврда на правилноста на неговите теоретски поставки по ова прашање. Не навлегувајќи во тоа што е примарно: поставките или практиката (зашто ги сметаме за две компоненти што заемно се дополнуваат), можеме да кажеме дека Блаже Конески, сообразувајќи се со специфичните барања во поглед на јазичниот израз на текстовите што ги разгледавме, дава образец за релативната реченица во нашиот литературен јазик, заснован врз принципот: никогаш да не се заборава народната основа и во согласност со неа да се бараат нови патишта.

МИТО МИОВСКИ (Скопје)

ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ СУФИКСИ ВО ТЕКСТОВИТЕ НА КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ

„Мало и скромно беше навистина завештанието на Кирила, но тој сепак имаше што да завешта...“

Блаже Конески

0. Нашето минато на соодветен начин и во соодветна мера се одразува и во современата состојба на „македонцките работи“ општо, па значи и на полето на јазичната дејност, така што со расветлувањето на историските моменти, директно или индиректно, се појаснува и се разјаснува и нашата сегашност во глобален опфат, а оттука и во поглед на јазикот како на интегрален резултат на македонската, повеќе или помалку, континуирана еволуција.

0.1. Во долгата временска релација минатиот век, чиишто први децении го носат печатот на просветителската дејност на Јоаким Крчовски и на Кирил Пејчиновиќ, а последните епохалниот потфат на Крсте Мисирков, претставува темелна фаза за „македонцките работи“ и како таков тој со изразит интензитет и обем ја преокупира нашата современа научна мисла.

Во конкретниов случај, во соодветен обем, ова се однесува и на резултатите од истражувањето на дејноста на Кирил Пејчиновиќ и на присутниот интерес на книжевно-историски и на лингвистички план за расветлувањето на неговата личност и книжевна оставнина.

Кон оваа цел е насочен и овој обид, чијшто предмет на анализа ќе биде областа на зборообразувањето, на лексичката деривација.

1. Вниманието, што во овој дел од јазичната област му го има посветено досега македонската лингвистика, не е соодветно на значењето на зборообразувањето како на планот на синхронијата, така и на планот на дијахронијата. Потребата од посветување поголемо внимание и поголем простор во лингвистичките истражувања има и историска мотивација, обусловена од типолошките трансформации на нашиот постар јазик што пропорционално се одразија и на лексичко рамниште, а природно и на планот на лексичката деривација. Конкретизираните состојби од овие трансформации се во директна врска со основните развојни тенденции на македонскиот јазик, но и со воздејството на одделни-

те лексеми и деривациски модели од балканскиот јазичен ареал, инфилтрирани во македонската јазична средина во резултат на дејствувањето на јазичниот контакт. Во определена мера таа мотивираност се должи и на општата потреба од дооформувањето и комплетирањето на активниот вокабулар.

1.0. Пополнувањето, збогатувањето или дооформувањето на зборовниот фонд на даден словенски јазик, во овој контекст и на македонскиот, се реализира, пред сѐ, преку зборообразувањето како најзначајно средство за таа цел.

Во рамките на дејствувањето на зборообразувањето во одреден јазичен систем доаѓаат до израз неговите деривациски начини и модели, од кои во конкретниов случај за нас е најзначајна деривацијата при која преку учеството на афиксацијата, пред сѐ на префиксите и особено на суфиксите, се постигнува најголема зборообразувачка продукција. Притоа, покрај тоа што суфиксацијата претставува најпродуктивен и најважен начин за изведување нови зборови и во македонскиот јазик, тој деривациски начин својата апликација ја реализира и на планот на дијахронијата и на синхронијата што во овој случај претставува погоден момент, бидејќи разгледувањето на деривациските манифестации го вршиме преку зборообразувачките суфикси на планот на синхронијата, т.е. во одреден временски интервал и во конкретен текст, без оглед дека тој комуницира со историјата.

1.1. Суфиксите во функција на структурни, деривациски морфеми, за разлика од префиксите, не само што доаѓаат во постпозиција, туку тие битно засегнуваат во структурата на потенцијалната зборообразувачка основа, предизвикувајќи притоа поместување на нејзините лексички, а пред сѐ, морфолошки значења, така што од постојните зборови се добиваат нови, но со промена на нивната морфолошка структура. Оттука и името морфолошки начин на зборообразување[1].

1.2. Ексцерпцијата на материјалот е извршена врз основа на функционирањето на соодветните суфикси во улога на деривациски морфеми со тоа што едновремено ги третираме како формализирани и граматикализирани структурни форманти, не земајќи го притоа предвид нивниот првобитен морфолошки статус и изделувајќи ги само тие, коишто во овој јазичен контекст транспарентно се реализираат во таква функција.

1.3. Тргнувајќи од таквата дефинираност, од текстовите на Кирил Пејчиновиќ се издвоени следните зборообразувачки суфикси: *-а -ав, -а(в)а, -ак // -јак('ак), -ало, -(ја)нин, -ар, -ач, -аш, -ба, -е, -ен, -ет, -ец, -еш, -ешина, -ест, -и, -ив, -ие // -је, -и(ј)а, -ик, -ика, -ин, -ина/-иња, -инка, -ир, -ира, -иса, -ица // -ница, -иште, -ја('а), -ји, -ка, -лук, -на, -не, -ние, -ник, -нина, -ничав, -ње, -о, -ов, -овец, -ок, -ост, -оти(ј)а, -ота, -са, -ски/-чки/ -шки, -ствие, -ство, -тел/-тељ, -телен, -у(в)а // -уе, -це, -че, -чија/-џија, -шен, -шти(ј)а, -штина/-штиња.*

[1] Miloš Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, Praha 1962, str. 21—24; В. В. Виноградов, *Вопросы современного русского словообразования*. Современный русский язык. Морфология, МГУ, Москва 1952, стр. 44—47.

2. Ексцерпираните суфикси од структурна гледна точка претежно претставуваат прост облик, а во помал број тие во овие текстови се јавуваат и како проширени[2]. Дефинираноста на проширувањето е условна, бидејќи нејзината терминолошка содржина може да се однесува на случаи, чијшто прост облик на даден суфикс или е проширен со одреден вокален или консонантски елемент, односно комбиниран од обата: -(*ал*)*ка* : *врзалка* 63*, -(*ат*)*ар* : *пизматар* 27, -(*ен*)*це* : *детенце* 78, -(*е*)*ство* : *множество* 58, -(*е*)*шен* : *денешен* 21, -(*еш*)*лив* : *мрзешлив* 41, -(*и*)*че* : *книжиче* 89, -(*л*)*ив* : *смрдлив* 60, *трпежлив* 24, -(*л*)*иште* : *судилиште* 29, -(*н*)*ост* : *должност* 55, или во други случаи, по пат на срастување на одделни деривациски морфеми, проширувањето резултира во образување на сложени суфикси: *-ав/ина* : *хубавина* 25, *-ај/ство* : *ходатајство* 64, *-ар/ница* : *баждарница* 70, *-ар/ства* : *господарство* 89, *митарство* 70, *-ен/ник* : *свјаштенник* 22, *-иче/ствие* : *величествие* 42, *-иче/ство* : *величество* 90, *-тел/ство* : *свидетелство* 23, *-ува/ње* : *зачинување* 40, *грешуање* 93, *-уе/ње* : *викнуење* 26, *паметуење* 33.

2.0. Јазичното колебање, што се манифестира во вид на варирање на општојазично рамниште, во даден унифициран јазичен систем се ограничува и се настојува наполно да се елиминира со примената на утврдената норма, така што колебањето е карактеристична појава за текстови од периодот пред стандардизирањето на односниот лингвистички код, каде што има и можност за полно пројавување[3], т.е на планот на дијахронијата. Токму таков е случајот со текстовите на Кирил Пејчиновиќ, во коишто, освен присутното варирање на општојазично рамниште, како што веќе спомнавме, има примери на варирање и на планот на деривациските морфеми: *-ец*: *-ац* (*слепец* 40, *ловац* 39), *-лик* : *-лук* (*рахатлик* 48 : *рахатлук* 61), *-ие* : *-је* (*оружие* 28, *здравје* 60), *-ина* : *-иња* (*љутина* 61, *љутиња* 62), *-на* : *-ња* (*земна* 65, *земња* 80), *-ние* : *-ње* (*крештение* 29, *крштење* 27), *-тел* : *-тељ* (*родител* 18, *спаситељ* 17), *-ува* :*-уа* :*-уе* (*попува* 24, *царуа* 18, *бесуе* 20), *-ување* : *-уање* : *-уење* (*зачинување* 40, *наручуање* 32, *неверуење* 27).

Варијантните облици *-ец* : *-ац*, *-лик* : *-лук*, и другите аналогни случаи, што се пројавуваат на зборообразувачко рамниште, се резултат на јазичното колебање за кое во овие текстови придонесува и мешањето на меѓудијалектен и на меѓујазичен план.

2.1. Во текстовите на Кирил Пејчиновиќ зборообразувачките суфикси, по правило, го задржале својот историски континуитет, а само ретко одделни етимолошки различни суфикси, поради трансформациите извршени на планот на дијахронијата, наполно се совпаднале: *-ок* < *-ОК* : *-ок* < *ЪК*. На синхрониски план, значи во овие текстови, при так-

---

[2] Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1966, стр. 172—185;

* Ексцерпцијата е извршена од изданието: Кирил Пејчиновиќ, *Собнани текстови*; Приредил Блаже Конески, Скопје 1974.

[3] О. Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва 1957, стр. 192 230.

вите манифестации, тргнувајќи од формален аспект, соодветните зборови ги подведуваме под единствен суфикс: *длабок* 17 : *петок* 28.

2.2. Од состојбата на планот на лексичката деривација во поглед на дистрибуцијата на издвоените суфикси произлегува дека тие обично учествуваат во изведувањето на зборови само од еден морфолошки вид, а само кај неколку од нив се манифестира зборообразувачка ангажираност во повеќе зборовни видови: суфиксот *-'а* (*-ја*) кај глаголи и именки (*ваќа* 39, *помиња* 33, *раѓа* 36, *земња* 80, *неволја* 21), суфиксот *-ик* кај придавки и именки (*велик* 27, *беззаконик* 26), суфиксот *-ин* кај именки и посесивни придавки (*домаќин* 42, *владикин* 94, а суфиксот *-ски* кај придавки и прилози (*градски* 76, *поганскu* 27).

2.3. Со категоријата на именските зборови, природно, се врзува најголем дел од издвоените структурни морфеми што во овие текстови истапуваат во функција на деривациски суфикси, а најмногу од нив со именките. Притоа овие суфикси се земени предвид само на планот на апелативната лексика каде што тие, покрај структурниот удел, го внесуваат и своето лексичко, а пред сѐ, семантичкото значење со кое дадена лексема или не се изделува од сферата на неутрално обоената лексика или може да добие изразита маркираност, од чијшто карактер може да се актуализира етимолошкиот момент, признакот на архаичноста или на продуктивноста, односно непродуктивноста (*рахатлук* 61, *пророч* 19, *молач* 55, *соблазнителен* 27), или пак таа дистинкција да содржи обоеност со различен степен на експресивност, и тоа од хипокористичност и деминутивност, до пејоративност и аугментативност (*лебец* 28, *момче* 68, *царче* 78, *книжиче* 29, *кметинка* 29, *главешина* 78).

3. Именки од машки род изведени со суфиксите: *-ак*: *обиташ* 91, *трошак* 89; *-ар*: *глобар* 30, *колар* 75, *чергар* 36; *-ач*: *копач* 57, *молач* 55, *орач* 57; *-ец*: *богоотец* 17, *светец* 21, *слепец* 40; *-ик*: *законник* 33, *идолопоклоник* 62; *-јак* (*-'ак*): *водјак* 40, *вод'ак* 40, *просјак* 17; *-(ј)анин*: *христианин* 22; *-ник*: *војник* 69, *грешник* 36, *требник* 18, *хулник* 36; *-овец*: *трговец* 91; *-ок*: *десеток* 27, *до/ходок* 80, *петок* 28; *-тел/тељ*: *пријотел* 27, *спаситељ* 17, *учител* 52; *-чија/-џија*: *аманетчија* 78, *јабанџија* 24.

4. Именки од женски род изведени со суфиксите: *-ба*: *мирба* 58, *миризба* 80, *молба* 54; *-ест*: *болест* 26; *-и(ј)а*: *гладиа* 54, *магазиа* 54, *скупиа* 54, *фамилија* 57; *-ика*: *исполџика* 69, *родика* 78; *-ина/-иња*: *десетина* 78, *дружина* 59, *милостиња* 21, *тежина* 20; *-ица*: *вдовица* 45, *гусеница* 17, *огница* 54, *стапица* 39; *-ја* (*-'а*): *земња* 80, *не/волја* 21; *-ка*: *воќка* 43, *добивка* 90, *кокошка* 17, *свирка* 39, *скачка* 17; *-на*: *причес/т/на* 29, 33; *-нина*: *роднина* 65; *-ница*: *касапница* 23, *лозница* 43, *мешница* 65, *трешница* 36; *-ост*: *гордост* 51, *мудрост* 51, *старост* 24; *-ота*: *голота* 75, *лошота* 31, *чистота* 22; *-оти/ј/а*: *лошоти/ј/а* 24, 42; *-шти/ј/а*: *поганштиа* 46; *-штина/-штиња*: *поганштина* 70, *сиромаштиња* 57—58.

5. Именки од среден род изведени со суфиксите: *-ало*: *седало* 79, *начало* 52; *-ие/-је*: *братољубие* 20, *сластие* 53, *здравје* 60; *-иште*: *прибежиште* 64, *судиште* 31; *-ние*: *венчание* 60, *мучение* 55, *радение* 51, *хуление* 61; *-ње*: *бегање* 54, *јадење* 63, *охкање* 70, *сакоње* 54, *чекање* 59; *-ствие*: *не/верствие* 61, *царствие* 80; *-ство*: *егуменство* 93, *калугерство* 93, *крал-*

ство 91, *пијанство* 39; *-у/в/ање*: *грешуање* 93, *за/чинување* 40, *поручуање* 32; *-уење*: *викнуење* 26, *не/пцуење* 27, *паметуење* 33; *-че*: *книжиче* 89, *момче* 68, *царче* 78.

6. Глаголи изведени со суфиксите: *-а*: *ис/поведа се* 28, *ељука/т* 43, *шега се* 48; *-'а* (*-ја*): *ваѓа* 18, *ваќа* 39, *виѓа/т се* 41, *плаќа се* 27, *помиња* 33, *раѓа/т се* 43; *-а/в/а*: *заборава* 18, *проштаа* 21; *-е*: *за/тре* 78, *из/умре* 54, *ис/пише* 80; *-и*: *арчи* 21, *виси* 31, *готви* 93, *пизми/т* 38, *сади* 43, *чести* 57; *-ира*: *при/мира* 46, *раз/бира* 23; *-иса*: *башариса* 38, *зaптиса/т* 62; *-ка*: *боцка* 32, *зачка* 60, *поштрка* 17; *-не*: *бидне* 36, *никне/т* 42, *с/помене/т* 17; *-са*: *прокопса* 46; *-у/в/а*: *бидуа* 20, *векуа* 46, *грешуа* 27, *попува* 24, *радува/т се* 28, *ќаруа* 18; *-уе*: *бесуе* 20, *бидуе/т* 33, *веруе/т* 25, *кажуе/т* 30, *паднуе/т* 45.

7. Придавки изведени со суфиксите: *-ав*: *гушав* 46, *муткав* 46, *скржав* 25, *шушкав* 46; *-ен*: *божидрен* 91, *болен* 17, *гладен* 21, *плотен* 45, *радосен* 28, *сирен* 27, *тесен* 70; *-ив*: *благочестив* 37, *ленив* 32, *милостив* 18; *-ик*: *велик* 27; *-ин*: *владикин* 94, *ластовичин* 79; *-ји*: *божји* 53, *вражји* 65, *господи* 56; *-ов*: *пророков* 23; *-ок*: *длабок* 17, *крепок* 31, *тежок* 32; *-ски/-чки/-шки*: *гоедски* 81, *пологски* 78, *немечки* 80, *чуечки* 80, *кучовишки* 85; *-шен*: *сегашен* 56, *утрешен* 21.

8. Прилози изведени со суфиксите: *-аш*: *еднаш* 32; *-о*: *близо* 54, *отпрво* 18; *-ски*: *нашински* 45, *плотски* 33, *погански* 27, *скотски* 67; *-це*: *в/кратце* 79.

9. Контактирањето на јазикот на Кирил Пејчиновиќ со постариот писмен јазик и со новиот, што во неговите текстови е евидентно и кое се манифестира на поширoко јазично рамниште, во соодветна мера и пропорција се одразува и на планот на зборообразувањето. Имено, деривациската морфема кај соодветните лексеми, кои како лексички целини се однесуваат кон црковнословенскиот, народниот или кон неутралниот лексички слој, може да содржи одредена дистинкција, којашто ја потпомогнува сигурноста при таквата класификација на овие зборови (*величествие*, *мучение*, *пророч*; *јадење*, *кажуе/т*, *молач*; *вдовица*, *слепец*, *тесен*).

ОЛГА МИШЕСКА ТОМИЌ (Скопје)

ПРЕКАЖАНОСТА КАКО МОДАЛНА КАТЕГОРИЈА

1. Односот меѓу јазичните форми и јазичните функции не е еднозначен. Една иста форма се употребува за означување на повеќе разни функции а една определена функција се претставува со повеќе разни форми. Така, облиците на глаголот *сум* во комбинација со наставката за активниот глаголски партицип *-л*, во македонскиот и бугарскиот, се експоненти на минатото неопределено време а служат и за одбележување на прекажаноста.

1.1. Комбинацијата на глаголот *сум* со активниот глаголски партицип македонскиот и бугарскиот јазик ги наследиле од старословенскиот перфект. Додека во македонскиот имаме едно единствено множество „наследници", во бугарскиот, во трето лице еднина и множина, постојат две алтернативи, една со глаголот *съм* и друга без него. Бидејќи формите со *съм* често се употребуваат со значење „неопределена минатост" додека формите без *съм* се претежно „прекажувачки", бугарските граматичари имаат воспоставено не само смисловна туку и формална опозиција меѓу „минатото неопределено време" и „минатото прекажувачко време". Врз основа на присуството или отсуството на помошниот глагол во третото лице, воспоставени се две потполно одвоени парадигматски множества: множеството форми на минатото неопределено време и множеството форми на минатото прекажувачко време. За глаголот *пише* ги имаме следниве парадигми:

(1)

	минато неопределено	минато прекажувачко
1 л. е.	*писал съм*	*писал съм*
2 л. е.	*писал си*	*писал си*
3 л. е.	*писал е*	*писал*
1 л. м.	*писали сме*	*писали сме*
2 л. м.	*писали сте*	*писали сте*
3 л. м.	*писали сѫ*	*писали*

Овие множества се ставаат во паралела со опозицијата меѓу турските глаголски форми со *miş* + *dir* односно само со *miş*[1]. Од глаголот *yazmak* парадигмите со *miş* + *dir* односно само со *miş* би биде следниве:

(2)

	miş + *dir*	*miş*
	yazmışımdır	*yazmışım*
	yazmışındır	*yazmışın*
	yazmıştir[2]	*yazmış*
	yazmışıktır	*yazmışık*
	yazmışınızdır	*yazmışınız*
	yazmışlardir	*yazmıslar*

1.2. Во македонскиот имаме една единствена парадигма. Тргнувајќи од формите на македонскиот глаголски систем и анализирајќи ги функциите што определени множества од форми ги вршат, Блаже Конески, во својата *Граматика на македонскиот литературен јазик* (Конески, 1967: 459) вели дека со комбинацијата на формите од сегашното време на глаголот *сум* и *л*-формите на глаголот што се менува се образува минатото неопределено време, кое, во зависност од тоа дали имаме свршена или несвршена *л*-форма, може да биде свршено или несвршено. Свршеното минато неопределено време од глаголот *пишува* би било:

(3)

	1 л. е.	*сум пишал*
	2 л. е.	*си пишал*
	3 л. е.	*пишал*
	1 л. м.	*сме пишале*
	2 л. м.	*сте пишале*
	3 л. м.	*пишале*

На формите на неопределеното време им се припишува двојна функција: (а) да соопштат едно дејство што е извршено воопшто во минатото, без притоа да се побудува претстава за моментот кога се одвивало (Конески, 1967: 461) и (б) да прекажат дејства кои лично не сме ги восприемале, а ни се соопштени од друг (Конески 1967: 463). Меѓутоа, ослушнувајќи го внимателно пулсот на јазикот што го опишува, Конески не може а да не одбележи дека овие две фукции не се јасно издиференцирани; има преклопувања и меѓу дадениве две функции и меѓу било која од нив и секундарните функции на други глаголски форми што имаат инакви примарни функции.

[1] Формите со *miş* се прекажувачки. За формите со *miş* + *dir* велат дека не се прекажувачки затоа што *dir* го поништува прекажувачкото значење. (Види: F r i e d m a n, 1978).

[2] Морфонолошките варијанти се резултат на хармонизацијата на консонантите и вокалите, т.е. на усогласувањето по однос на местото и начинот на нивната творба.

1.21. Пред сè, формите на минатото неопределено време може да се употребат и за функции што му се предназначени на минатото определено време. Спореди:

(4) а. *Те искарав тоГаш и Пак ќе те искарам.*
б. *Сум те искарал и Пак ќе те искарам.*
в. *Сум те искарал еднаш, се сеќаваш, коГа дојде со друГар ти, и Пак ќе те искарам.*

Конески истакнува дека границата меѓу употребата на минатото определено и минатото неопределено време може толку да се замагли со општата временска управеност на целиот исказ „што разликата меѓу двете времиња да се јавува во конкретен случај повеќе како стилска разлика, додека инаку смисловно можат едните форми да ги заменуваат другите“ (Конески, 1967: 462). На пример:

(5) а. *Сум станал ноќеска во еден, сум зел лејче, сум му дал да јаде, да така одвај да се заПолти.*
б. *Станав ноќеска во еден, зедов лејче, му дадов да јаде, да така одвај да се заПолти.*

(Конески, 1967: 462)

1.22. Кога ја имаат функцијата (а) (соопштување на дејство што е извршено воопшто во минатото без да се побудува претстава за моментот кога се одвивало) формите со *сум* и *-л* се заменливи со формите на *има* и *-но*, чија функција, спрема Конески (1967: 503), е да одбележат дека дејството е извршено воопшто во минатото до моментот на соопштувањето. Спореди:

(6) а. *Вака убава девојка не сум видел.*
б. *Вака убава девојка немам видено.*

1.23. Во многу случаи и самата граница меѓу кажувањето и прекажувањето е сосема тенка. Има случаи кога прекажувањето е директно кажување, ако е сосема јасно дека дејството се случило или ако постои тврда увереност дека нешто станало токму така како што мисли говорникот. И обратно, кажувањето може да биде прекажување ако постои извесно сомнение или надеж дека она што се кажува можело и да не биде како што се кажува:

(7) а. *Ти се чинеше оти и илјадуГодишниот чинар што Ги чул и Гордите стаПки на Самуиловите војски, и тешките стаПки на разни Поробители, сеГа, ГледајќИ ја за ПрвПат народната војска, ја Прифати и ја зашуми нејзината Песна!*
б. *Ти си Го скршил шишето — никој друГ!*

(Конески, 1967: 471)

1.24. Со својата прекажувачка функција, формите со *сум* и *-л* не се јавуваат само како пандан на „минатите времиња“ ами и на „сегашното“, па и на „идното време:

(8) а. *Во Тексас имале по две жетви годишно.*
б. *До утре ќе ја имал прочитано книгава.*

Кое друго „време“ се употребува во комбинација со други „времиња“ во иста глаголска синтагма?!

1.25. Уште повеќе, кој друг помошен глагол се употребува во колокација со истиот помошен глагол во друго „време“, како што тоа го чини глаголот *сум*, на пример, во:

(9) а. *На ваков ден беше си ме нашла дома.*
б. *Беше сте им го виделе лицето.*

2. Наведениве невообичаени колокации и преклопувања ги обеспокојуваат современиве лингвисти и ги наведуваат да бараат теориски објаснувања што ја одразуваат јазичната реалност а се во согласност со помалку или повеќе универзално прифатените сфаќања за односите меѓу граматичките категории и нивните експоненти.

2.1. Трудејќи се да даде адекватно објаснување за прекажаноста во балканските јужнословенски јазици Фридман (Friedman, 1978) предлага прекажаните облици да не се третираат како маркирани. Врз основа на своите испитувања на глаголските системи во балканските јазици, тој заклучува дека формите на „минатото определено време“ во македонскиот и бугарскиот, како и формите на минатото време со *di* во турскиот јазик, се маркирани како афирмативни а таа маркираност ја снесува одговорноста за претежно неафирмативното контекстуално значење на другите времиња, кои, следователно, се третираат како немаркирани или неподложни на маркирање. Наместо опозицијата определеност / неопределеност, Фридман ја предлага опозицијата афирмативност / неафирмативност а експонентите на оваа опозиција ги смета за припадници на категоријата статус која, следејќи го Аронсон (Aronson, 1977: 14) ја дефинира како категорија што ја одразува „оценката за случката за која се зборува“.

2.2. Но ниту контекстот што, спрема Фридман, „јасно ја издвојува“ афирмацијата на балканските јазици, ниту аргументите со кои е образложено воспоставувањето на категоријата статус (спрема горнава дефиниција) се убедливи. Контекстот, сомневање или неверување, прима определени форми исто толку колку и „антиафирмативни“; изворните говорници на македонскиот и турскиот јазик ги прифаќаат без двоумење речениците:

(10) М. *Се сомневам дека тој го стори тоа.*
Т. *Inanmiyorum ki o adam bunu yapti.*
не верувам дека тој човек тоа стори
„Не верувам дека тој човек го стори тоа.“

А Фридман тврди дека тие се неприфатливи. Воспоставувањето на глаголската категорија, која, како што вели Аронсон (Aronson, 1977) става под заеднички именител повеќе категории од ист тип и овие категории ги разграничува од други, што се маркирани по однос на модалноста, пак, постава две сериозни прашања: (а) Зошто некои „модални категории" се издвојуваат и означуваат и како категории што ѝ припаѓаат на суперкатегоријата статус додека други (на пример, императивот, субјонктивот, модалноста на неопходноста, модалноста на возможноста...) остануваат под општ именител? (б) Каков е односот на овој нов тип статус со категоријата статус на Ворф (Whorf, 1938) или Јакобсон (Jakobson, 1957)? Барем што се однесува до македонскиот, бугарскиот и турскиот, категоријата на афирмативноста, како што ја сфаќаат Фридман и Аронсон, изгледа дека не стои врз цврсти основи.

2.3. Всушност, тешко е а и непотребно да се инсистира на униформност и да се изделуваат општи заклучоци за категоријалната припадност на дадени признаци без да се земат предвид системите на јазиците во кои тие се манифестираат. Прекажаноста треба да се анализира во рамките на глаголските системи на јазиците во кои таа се појавува.

3. Бидејќи ни еден друг словенски јазик, освен македонскиот и бугарскиот, нема морфонолошки сигнали за прекажаност, а и во овие два јазика дадената категорија се развила во последниве неколку векови, балканолозите, не без причина, заклучуваат дека врз овој развој влијаел турскиот јазик. Според тоа, во турскиот јазик сигналите за прекажаност се помалку или повеќе индогени сигнали на една категорија која одбележува дека дејството не е лично восприемено од страна на говорникот, туку му е соопштено од друг. А ова, всушност, е еден вид однос на говорникот кон фактуалниот статус на она што се зборува, т.е. еден вид модалност.

3.1. Модалноста може да биде од два општи типа: реченична и предикатска. Кај реченичната модалност се работи за односот на содржината на реченицето кон стварноста, кај предикатската — за односот на говорникот кон содржината на реченицето (Види Benešová, 1971).

3.2. Во турскиот јазик, маркиран експонент на прекажувањето е афиксот *miş*. Кога *miş* колоцира со *dir*, прекажувањето не се поништува, како што вели Фридман (Friedman. 1978); глаголскиот израз напросто се збогатува со уште едно модално значење, значењето на „возможност", претставено со афиксот *dir*. Глаголските изрази кои го содржат низот од афиксите *miş* + *dir* имаат вредност прекажано—возможно: Говорникот одбележува една случка како прекажана но во исто време го изразува своето верување дека таа се случила. Спореди:

(11) a. Böyle seyler *gördük*.
вакви работи видовме
„Имаме видено вакви работи".

б. Boyle seyler *görmüştük*.
вакви работи сме виделе
„(Велат дека) сме виделе вакви работи“.

в. Boyle seyler *görmüştükdür*.
вакви работи веројатно сме виделе
„Како што велат, вакви работи веројатно сме виделе“.

3.3. Пресупозициите за употребата на прекажани или непрекажани форми се создаваат во простата реченица со која управува дадениот глаголски израз. Оваа проста реченица може да биде употребена и во прекажани и во непрекажани контексти. Така, во зависност од тоа дали говорникот знае или верува дека она за што станува збор се случило или не, ја имаме сложената реченица наведена под (10)Т. или пак следнава сложена реченица:

(12) Inanmiyorum ki o adam bunu yapmiş.
не верувам дека тој човек ова сторил
„Не верувам дека човекот го сторил ова“.

4. Во некогашниот македонски и некогашниот бугарски јазик помошниот глагол *сум* во заедница со суфиксот *-л* сигнализирал само неопределеност. По контактот со турскиот јазик, постепено но сè повеќе, *сум* +*-л* сигнализира и прекажаност. Така, „минатото неопределено време“ и „предминатото (неопределено) време“ имаат двојни функции.

4.1. Бидејќи во бугарскиот литературен јазик формите со *сьм* + *-л* контрастираат со формите на „минатото свршено време“, секако ќе се сложиме со Фридмановиот заклучок дека парадигмите на формите со *сьм* +*-л* и „минатото свршено време“ се во бинарна опозиција. Но опозицијата не е афирмативност/неафирмативност, туку определеност/неопределеност. Како и во секоја опозиција и овде немаркирани се формите што имаат повеќе употреби — значи, формите со *сьм* + *-л*.

4.2. Што се однесува до алтернацијата на форми со *сьм* и без *сьм* во трето лице, таа е резултат на општата тенденција на балканските словенски јазици да ги изоставаат помошните глаголи во контексти со повеќе временски упатувања. И во српско-хрватскиот, при прекажување, глаголот *биши* може да не биде присутен во конструкцијата на минатото време (Види: Грицкат, 1954). Спореди:

(13) а. *Био је да се йошйиша.*
б. *Био, вели, да се йошйиша.*

Спрема тоа, оправдување за воспоставување на посебна „прекажувачка“ парадигма не постои.

5. Во македонскиот јазик, меѓутоа, имаме специфична ситуација, бидејќи во него, покрај прекажаноста, оперира уште една за словенските јазици невообичаена категорија — категоријата резултативност, чии

експоненти се глаголот *има* и суфиксот *-но* (суфиксот што го одбележува пасивниот партицип).

5.1. Резултативноста го одразува степенот на свршеноста на дејството по однос кон говорникот и по своите основни особини претставува видска категорија. Во словенските јазици (во сите словенски јазици без исклучок) вообичаена е една друга видска категорија — категоријата на трајносниот вид, која го одразува начинот на дистрибуцијата на дејството а е претставена со разновидни префикси. Резултативниот вид се јавува и во некои други словенски јазици, на пример, во чешкиот, но само во колокација со свршени глаголи. Глаголите со несвршен трајносен вид не ги прифаќаат експонентите на разултативниот вид. Спореди ја правилната чешка реченица:

(14) *Já to mám udělάno*

со неприфатливата:

(15) **Já to mám dělάno.*

Во македонскиот јазик, меѓутоа, под влијание на аромадскиот, албанскиот и грчкиот, се развил потполн систем на резултативни глаголски форми.

5.2. Експлицитно одбележување на категории кои се отсутни од повеќето други словенски јазици го разнишало стариот глаголски систем заснован пред сѐ на временски опозиции („сегашно", „минато", „предминато" и „идно време") и довело до создавање на систем во кој експонентите на само две глаголски времиња, сегашното и минатото, влегуваат во интеракција со експоненти на видот (трајносниот и резултативниот[3]) и модалноста (кондиционалната и прекажувачката). Така, имаме изрази кои содржат експоненти на време и резултативен вид:

(16) а. *Во џој ѓрад немам бидено.*
б. *Сѐ уште се немам запознаено со неѓоваџа жена.*,

изрази кои содржат експоненти на време и прекажувачка модалност:

(17) а. *Ние сме биле џолоши од нив.*
б. *Не можеле да џе најдаџ.*,

како и изрази во кои се вплотени експоненти на време, вид (резултативен и трајносен) и модалност (кондиционална и прекажувачка)[4]:

(18) *До сеѓа ќе џе имал научено да џливаш.*

5.3. Но интеракцијата на експонентите на категориите на време, вид и модалност не е униформна кај сите изворни говорници на маке-

[3] Со трајносниот вид глаголот се здобива преку морфолошки процес. Но експонентите му се исто така јасни како и експонентите што во глаголскиот израз влегуваат преку комбиниран морофолошко-синтактички процес.

[4] Експонентите на секоја од овие категории се појавуваат на определено место и во определен редослед.

донскиот јазик. Додека потребата за граматикализација на прекажаноста се јавува на целата територија на македонската јазична заедница, потребата да се граматикализира резултативноста никне во западните и југозападните македонски дијалекти; пред да станат дел од описот на литературниот македонски јазик експонентите на оваа категорија не беа видливи ни во говорот на родените Скопјани. Многу говорници на литературниот македонски јазик не се сродени со категоријата резултативност и ги употребуваат формите со *сум* + *-л* и тогаш кога луѓето од Западна Македонија би ги употребиле формите со *има* + *-но*. Така, наместо еден ние имаме два глаголски система што се пресекуваат во една говорна заедница: Во едниот се наоѓа една немаркирана неопределена глаголска синтагма во која се вплотени и функциите на резултативност и фукциите на прекажаност. Во другиот, функциите на резултативноста и прекажаноста се јасно издиференцирани и претставени со специфични експоненти.

6. Под влијание на другите јазици од балканската јазична заедница, или под влијание на фактот што се наоѓаат во таква заедница, балканските словенски јазици имаат развиено усет за граматички дистинкции што им се туѓи на небалканските словенски јазици. За новите дистинкции се бараат и нови изразни средства а тоа води до промена на односите меѓу граматичките форми и нивните функции.

6.1. За изразување на резултативноста македонскиот и бугарскиот јазик се послужиле со експонентите на „минатото неопределено време". Со тоа се проширува доменот на примената на формите со *сум* + *-л*, но во исто време ослабнува нивната првобитна функција и контрастот меѓу формите на „минатото неопределено" и формите на „минатото определено време". Оттука и преклопувањата што ги илустриравме во (4) и „замаглувањата на употребите" за кои зборува Конески (види: 1.21)

6.2. Појавата на резултативниот вид во македонскиот јазик доведува до своевидно поместување во функционирањето на експонентите *сум* + *-л*. Во западните и југозападните македонски дијалекти, во кои резултативниот вид всушност се развил и од коишто почнал да продира во литературниот јазик, *сум* + *л*, ретко се употребува како експонент на „минатото неопределено време"; тоа е типично изразно средство на прекажаноста, со што оваа прераснува во јасно издиференцирана категорија. Но во јазикот како целина, *сум* + *-л* ја продолжува својата функција на експонент на „минатото неопределено време" чиј домен во голем степен се поклопува со доменот на резултативниот вид. Оттука и заменливоста на формите со *сум* + *-л* и формите со *има* + *-но*, за која зборуваме во 1.22.

6.3. Прекажувачката фуннкција на *сум* + *-л*, меѓутоа, е во подем. Овој експонент се употребува во комбинација со разни темпорални експоненти токму затоа што не е темпорален. Спрема тоа, не постои никаква комбинација на два темпорални експонента. (Види: 1.23).

6·4. Развивајќи се во окружието на балканската јазична заедница, македонскиот и бугарскиот јазик губат многу од белезите на синтетичките јазици и попримаат аналитички. Во недостиг на интегрални сред-

ства за изразување на новите функции, што ги усвојуваат пак под влијание на даденово окружие, тие користат и граматикализирани лексеми кои во флексивната парадигма можеле да носат и повеќе вплотени функции (портманто лексеми). Но во новата употреба и функциите се сосема нови. Така, во (9), *беше* ги нема функциите: „минато време, еднина и второ или трето лице од глаголот *сум*“, туку значи „не е веројатно дека“.

7. Од сè што досега рековме може да го извлечеме следниов заклучок: Прекажаноста навлегла во балканските словенски јазици преку изразните средства на „минатото неопределено време“ и со тоа го проширила нивниот домен на дејство. Во македонскиот јазик, меѓутоа, резултативниот вид презел голем дел од првобитните функции на „минатото неопределено време“. Во присуство на експонентите на резултативниот вид, некогашните експоненти на „минатото неопределено време“ сè повеќе се здобиваат со примарно прекажувачка функција, со што прекажаноста се развива во самостојна граматичка категорија. Но бидејќи меѓујазичките контакти во балканската јазичка заедница варираат, овој развој не е униформно распространет и во јазикот се појавуваат потсистеми чии радиуси на дејства се сечат. Центрите на овие потсистеми се во одделни дијалекти но бидејќи македонскиот е јазик со релативно кус стандардизиран развој, дијалектните граматички системи влијаат врз употребата на одделни категории и структури во стандардниот литературен јазик и водат до создавање на потсистеми и во самиот литературен јазик.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин, Л. (1944), *Основна българска граматика.*

Andrejczin, L. (1938), *Kategorie znaczeniowe konjugacji bulgarskej*, Cracow : Polska Akademia Umijętności.

Aronson, R. I. (1977), *Interrelationships between Aspect and Mood in Bulgarian*, „Folia Slavica“ I, 9—32.

Benešová, E. (1971), *Syntax slovesné modality*, In: Panevová, J., E. Benešová, P. Sgall, *Čas a modalita v češtině*, Praha : Universita Karlova, 97—122.

Whorf, B. L. (1938), *Some Verbal Categories of Hopi*, „Language“ 14, 275—286.

Greenberg, J. (1966), *Language Universals*, Janua Linguarum, Series Minor, Mouton.

Grickat, I. (1954), *O perfektu bez pomoćnog glagola u srpsko-hrvatskom jeziku i srodnim sintaksičkim pojavama*, Beograd : Srpska akademija nauka.

Jakobson, R. (1957), *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*, Cambridge : Harvard University Press.

Конески, Б. (1967), *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје : Култура.

Lyons, J. (1968), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge : University Press.

Lyons, J. (1977), *Semantics*, Cambridge : University Press.

Panevová, J., E. Benešová, P. Sgall, *Čas a modalita v češtině*, Praha : Universita Karlova.

Tomić, O. (1975), *On the Syntactic Categories in English and Macedonian*. Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје, 73—94.

Friedman, V. A. (1977), *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus : Slavica.

Friedman, V. A. (1978), *On the Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic*, Papers from the Fourteenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society, 108—118.

LESZEK MOSZYŃSKI (Gdańsk)

SŁOWNICTWO MACEDOŃSKIEGO EWANGELIARZA POPA JOWANA WOBEC SŁOWNICTWA EWANGELIARZA DOBROMIRA

Macedoński Ewangeliarz Popa Jowana (J) zasługuje bez wątpienia na to, by poświęcić mu więcej uwagi, niż to miało miejsce do tej pory. Opracowany i wydany fototypicznie przez V. Mošina jako pierwszy numer publikowanej przez Instytut Języka Macedońskiego w Skopju pod redakcją B. Koneskiego, Ch. Polenakovikia i K. Toševa serii Стари текстови został udostępniony nauce w r. 1954 w pięknej szacie zewnętrznej[1]. Jest to ewangeliarz-aprakos, zresztą mocno zdefektowany, pochodzący z końca XII lub początku XIII wieku. Tekst i język jest pod wieloma względami bardzo interesujący, co jasno wynika i z opracowania Mošina i z lektury samego tekstu. Mošin przypuszcza, że pisarz korzystał z dwóch wzorów, i przeprowadza porównanie z niektórymi innymi tekstami, zwłaszcza z Ass., Mar. i Ostr. W swym opracowaniu stosunkowo najmniej miejsca poświęcił Mošin słownictwu, a zasługuje ono na bliższe poznanie.

Nie mogąc dać w krótkim artykule pełnej charakterystyki słownictwa tego tekstu, ograniczyć się muszę do analizy porównawczej. Za punkt odniesienia wziąłem więc inny, stosunkowo bliski w czasie (pocz. XII w.) i przestrzeni tekst ewangelijny, mianowicie Ewangeliarz Dobromira (D)[2]. Porównałem tylko te partie tekstu, które występują w obu, jak wiadomo niepełnych, rękopisach. Po wyłowieniu wszystkich różnic porównałem je z tekstami tzw. kanonu scs.: Z(ografskim), M(ariańskim), A(ssemaniego) i S(awy), aby się przekonać, czy ujawnione różnice należą do tradycyjnych, czy stanowią charakterystyczną cechę badanego tekstu. Bez wątpienia większość różnic jest typowa i nie wymaga komentarza. Wystarczy je tylko dla porządku odnotować. Traktować je należy jako różnice stylistyczne, mieszczące się w ramach tradycji scs. Są jednak i różnice mogące rzucić światło i na uwarunkowania czasowo-przestrzenne i na tendencje indywidualne pisarza. Zebrany przeze mnie materiał poklasyfikowałem według części mowy. Ponieważ jednak V. Mošin zwrócił uwagę na stosunek pisarza do

[1] В. Мошин, *Македонско еванѓелие на йоп Јована*, Стари текстови I, Скопје 1954.

[2] М. Алтбауер, *Добромирово еванѓелие, кирилски споменик од XII век*, т. I, Скопје 1973; Б. Велчева, *Добромирово евангелие, български паметник от началото на XII век*, София 1975.

wyrazów obcych, tę grupę różnic zebrałem osobno w ostatniej części opracowania. Ze względu na rozmiary artykułu ograniczyć muszę materiał porównawczy do niezdbędnego minimum. Dlatego też przy różnicach tradycyjnych, tzn. znajdujących analogie w tekstach kanonu, ukazuję tylko stosunek J do D. Do tekstów kanonu odwoływać się będę tylko w wypadku różnic nowych, charakteryzujących badany rękopis. Pomijam też te wszystkie wypadki, w których różnice słownikowe wnoszą wyraźne zmiany semantyczne (np. J *vъ slavě* — D *vъ silě* Mr 9, 1; J *synъ božii* — D *svętъjь božii* Łk 4, 34). Pozostawiam jednak nie tylko ścisłe synonimy lecz także wyrazy bliskoznaczne i synonimy kontekstowe.

1. Czasowniki

a. Formacje bez przedrostka lub z przedrostkiem: J *dostoitъ* — D M Z A *stoitъ* Jn 8, 44; J *icěliti* — D *cěliti* Łk 6, 17; 9, 1; 14, 3; J *pisati* — D *napisati* Jn 10, 34; J *pl'ьvati* — D *opl'ьvati* Mr 10, 34; J *počisti* — D *čisti* Łk 4, 16; J *podvižati sę* — D *dvižati sę* Łk 7, 6; J *jęti* — D *pojęti* Jn 18, 12; J *poklańati sę* — D *klańati sę* Mr 15, 19; J *poslušati* — D *slušati* Jn 10, 27; 11, 42; J *poznati* — D *znati* Jn 14, 7 bis; J *prědati* — D *dati* (A *vъdati*) Jn 13. 3; J *prěmlьčati* — D *mlьčati* (A *pomlьčati*) Łk 4, 35; J *prěstojati* — D *stojati* Jn 18, 22; J *jęti* — D *prijęti* Mr 9, 36; J *kosnǫti sę* — D *prikosnǫti sę* Łk 8, 45; 47; J *privesti* — D *vesti* Mr 15, 22; J *prizъvati* — D *zъvati* (Z *vъzъvati*) Łk 14, 16; J *sъležati* — D *ležati* Jn 5, 3; J *tvoriti* — D *sъtvoriti* Łk 10, 37; 13, 22; Jn 4, 34; 14, 12 (2 r.) bis; 13; 16, 3; J *sъtvoriti* — D *tvoriti* Mr 2, 23; 3, 4; Jn 13, 15; 15, 15; J *vęzati* — D *sъvęzati* Łk 8, 29; J *bivati* (formacja notowana tylko 1 raz przez Sl. j. stsl.) — D *ubivati* Łk 12, 4; J *ubojati sę* — D *bojati sę* Łk 12, 7; J *uslyšati* — D *slyšati* Łk 8, 13; Jn 11, 29; J *slyšati* — D *uslyšati* Łk 15, 25; J *umlьčati* — D *mlьčati* Mr 9, 34; J *uvěděti* — D *věděti* (Z *razuměti*) Łk 8, 10; J *dati* — D *vъdati* (M *vъzdati*) Łk 4, 17; *vъzъvati* — D *zъvati* Łk 7, 39; J *vъzležati* — D *ležati* Łk 5, 25; *vъzl'ubiti* — D *l'ubiti* Jn 13, 34; J *mošti* — D *vъzmošti* Mr 9, 18.

b. Formacje o różnych przedrostkach: J *isčistiti sę* — D *očistiti sę* Łk 17, 14; 17; J *istonǫti* — D *utonǫti* Łk 8, 33; J *izvoliti* — D *blagoizvoliti* Łk 12, 32; J *nizъvěsiti* — D *sъvěsiti* Łk 5, 19; J *omočiti* — D *namočiti* Łk 7, 44; J *obęzati* — D *sъvęzati* Jn 11, 44; J *prijęti* — D *vъzęti* Jn 19, 40; J *prinesti* — D *pronesti* Łk 6, 22; J *prokloniti* (Sl. j. stsl. nie notuje) — D *prěkloniti* Jn 19, 30; J *propęti* — D *raspęti* Mr 15, 27; Jn 19, 20; 32; J *raspęti* — D *propęti* Łk 24, 7; J *razdrěšiti* — D *otrěšiti* Jn 11, 44; J *sъmrъknǫti* (słow. Sad.-Aitz. nie notuje) — D M *pomrъknǫti* A Z *mrъknǫti* Łk 23, 45; J *sъtirati* — (Sad.-Aitz. nie notuje) — D *istirati* Łk 6, 1; J *sъzъvati* — D *prizъvati* Łk 9, 1; J *umyti* (*sę*) — D *omyti* (*sę*) Jn 9, 7; 11; 13, 10 bis; 14; J *umyvati* — D *omyvati* Jn 13, 14; J *vъlaziti* — D *sъlaziti* Jn 5, 7; J *vъspoměnǫti* — D *poměnǫti* Łk 16, 25; J *vъspriimati* — D *priimati* Łk 23, 41 bis; J *vъzmǫtiti sę* — D *sъmǫtiti sę* Jn 11, 33; 12, 27; J *vъzvratiti sę* — D *obratiti sę* Łk 8, 39; J *isplъniti* — D *naplъniti* Łk 5, 7.

c. Formacje o różnych przyrostkach: J *cěléti* — D *cěliti* Łk 9, 6; J *dati* — D *dajati* Łk 6, 35; J *davati* — D *dajati* (Sl. j. stsl. nie notuje formacji

davati) Łk 6, 34; J *meštati* (Sl. j. stsl. nie notuje) — D *metati* Łk 23, 34; J *nesti* — D *nositi* Jn 19, 39; J *pivati* (Sl. j. stsl. nie notuje) — D *piti* Mr 10, 38; J *slyšati* (M Z A *uslyšati*) — D *slušati* Jn 12, 47; J *izgoniti* — D *izgъnati* Jn 10, 4; J *isъχati* — D *isъχnǫti* Jn 15, 6; J *ocěpěněti* (też M Z S) — D *ocěpati* (A *ocěpěněvati*) Mr 9, 18; J *oděјati* — D *oděti* Mr 16, 5; J *otęgъčati* (też Z A S) — D *otęgotěti* (M *otęžati*) Łk 21, 34; J *otъmeštati sę* (Sl. j. stsl. nie notuje) — *otъmětati sę* Łk 8, 45; J *pogrǫziti sę* — D *pogrǫžati sę* Łk 5, 7; J *pomьněti* — D *pominati* Jn 16, 4; J *posylati* — D *posъlati* — Jn 14, 26; J *prědati* — D *prědajati* Łk 23, 46; J *priimati* — D *prijęti* Jn 7, 39; J *prijęti* — D *priimati* Jn 16, 15; J *privoditi* — D *privesti* Łk 12, 11; J *prizyvati* — D *prizъvati* Mr 15, 16; J *prodajati* — D *prodati* Łk 12, 33; J *sъbl'udati* — D *sъbl'usti* Jn 14, 15; J *ubiti* — D *ubivati* Jn 16, 2 bis; J *umirati* — D *umrěti* Łk 7, 2; J *vъvoditi* — D *vъvesti* Łk 14, 21; J *vъzmagati* — D *vъzmošti* Łk 16, 26; J *vъznositi sę* — D *vъznesti sę* Łk 14, 11; J *blagověštati* — D *blagověstovati* Łk 2, 10; J *zъloslovestiti* — D *zъloslovesiti* (M Z A *zъloslovití*) Mr 9, 39.

d. Formacje różniące się i przedrostkami i przyrostkami: J *prěbyvati* — D *byti* Jn 14, 16; J *byti* — D *prěbyvati* Jn 15, 5; J *icěl'ati sę* — D *cěliti sę* Łk 13, 14; J *razdajati* — D *dati* Łk 18, 22; J [*om*]*akati* — D *močiti* Łk 7, 38; J *proslavl'ati* — D *slaviti* Jn 8, 54; J *pověd̀ovati* (A *pověd̀ati*) — D M Z S *propověd̀ati* Łk 8, 39; J *vlasti* — D *obladati* Łk 2, 2; J [. .]*zirati* — D *zrěti* Łk 4, 20; J *vъzyvati* — D *zъvati* Jn 12, 13; J *oživl'ati* — D *živiti* (A Z *žiti*, M *živl'ati*) Jn 6, 63.

e. Formacje zawierające różne rdzenie: J *oči dajati* — D *oči otъvrěsti* Jn 10, 21; J *dati* — D *sъtvoriti* Jn 14, 14; J *dati* — D *ostaviti* Łk 8, 51; J *diviti sę* — D *užasati sę* Łk 4, 32; J *iměti* (posiłkowe) — D *načęti* Łk 18, 22; J *iměti* — D *mošti* Łk 12, 4; J *iti daleče* — D *byti daleče* Jn 21, 8; J *izmesti* — D *izvrěšti* (M Z S *izęti*, A brak) Jn 15, 2; J *izmetati* — D *izvrěšti* (M Z S A *izęti*) Jn 15, 2; J *izvesti, -zǫ* — D *izvlěšti* Łk 5, 11; J *iždíti* — D *izdajati* Mr 5, 26; J *klepati* — D *naznamenati* Jn 12, 33; 21, 19; J *nepъštevati* — D *mьněti* Łk 7, 43; J *ne obrěsti* — D *ne iměti* Jn 14, 30; J *ostati na krъstě* — D *byti na krъstě* Jn 19, 31 ter; J *otъdati* — D *ostaviti* Łk 7, 42; 43; J *otъpuštati* — D *ostavl'ati* Łk 5, 23; 7, 47; 48; 49; J *otъvrěšti sę* — D *otъmětati sę* Łk 12, 9; J *podražati* (A *-rě-*) — D *rǫgati* Łk 23, 35; J *pomysliti* — D *otъvěštati* Łk 12, 11; J *pomyšl'ati* — D *sъlagati* Jn 11, 50; J *ponesti* (M S *ponositi*, Z A brak) — D *ukoriti* Łk 6, 22; J *postiti sę* — D i teksty kanonu *alъkati* Łk 6, 21; J *potъštati sę* — D *podvignǫti sę* Łk 2, 16; J *prěgybati* — D *prěkloniti* Mr 15, 19; J *pritykati* (Sl. j. stsl. zna tylko jeden zapis z Šiš) — D *priděti* Jn 19, 29; J *pustiti* — D *posъlati* Łk 7, 3; J *razuměti* — D *poznati* Jn 16, 3; J *ugnětati i rějati* — D *ugnětati i oskrъbl'ati* (M Z *utěštati i gnesti*, A *utiskati i gnesti*, S *urivati i gnesti*, gr. συνέχουσίν σε καὶ ἀποθλίβουσιν Łk 8, 45; J *strěšti* — D *bl'usti* Łk 8, 29; J *sъbyti sę* — D *isplъniti sę* Jn 12, 38; J *sъχraniti* — D *sъbl'usti* Jn 17, 6; J *sъχraniti* (też Z A) — D M *věrovati* Jn 12, 47; J *sъkonьčati sę* — D *sъvrъšiti sę* Jn 19, 28; J *sъpasti* — D *sъχraniti* Jn 12, 27; J *plodъ sъtvoriti* — D *plodъ prinesti* Jn 15, 5 bis (S *tvoriti*; M Z A S *sъtvoriti*); 8; J *umrěti* — D *pogybnǫti* Jn 18, 14; J *uzrěti* — D *viděti* Łk 8, 28; Jn 11, 40; 16, 17; 19; J *viděti* — D *uzrěti* Łk 5, 27; J *viděti* — D *uvěděti* Łk 7, 37; J *viděti* — D *věděti* Mr 5, 33; J *vъlagati* — D *vъmětati* Jn 15, 6; J [*vъlo*]*žiti*

— D *vъděti* Mr 7, 33; J M Z A *vъnъsti* — D *vъložiti* (S *vъzvratiti*) Jn 18, 11; J *vъsměјati sę* — D *utěšiti sę* Łk 6, 21; J *vъstati* — D *vъskrъsnǫti* Mr 16, 9; J M Z *vъvrěšti* — D *vъmětati* (A *vъmesti*, S brak) Łk 5, 5; J *měštati* (Z M A *vъmesti*, S brak) — D *vъvrěšti* Łk 5, 4; J *vъzděti* — D *vъzdvignǫti* Jn 21, 18; J *vъzdьrati sę* (też M Z A, S *vъzęti sę*) — D *iskoreniti sę* Łk 17, 6; J *vъzęti* — D *otъvaliti* Jn 20, 1; J *vъzęti* — D *ponesti* Mr 15, 21; J *vъznesti* — D *vъzdvignǫti* Łk 17, 13; J *vъzvesti, -dǫ* — D *vъzdvignǫti* Łk 6, 20; J *vъzvěstiti* — D *pověděti* Łk 24, 9.

f. Przeciwstawienie formacji analitycznych syntetycznym: J *χvalǫ vъzdajati* — D *χvaliti* Jn 11, 41; J *javiti sę* — D *javě byti* Łk 8, 17; J *lъžъ sъvědětel'ь byti* — D *lъžesъvědětelьstvovati* Łk 18, 20; J *sъvěštati* — D *sъvětъ sъtvoriti* Jn 11, 53; 12, 10; w przytoczonych miejscach J idzie za tekstami kanonu, w przykładzie: J *ne sъvrъšajǫtъ* — D M Z A *ne do vrъχa tvorętъ* (S *ne do konьca tvorętъ*) Łk 8, 14 jest odwrotnie; J *věrovati* — D *věrǫ jęti* Jn 10, 38; 17, 21; D *věrovati* — J *vęrǫ jęti* Jn 11, 48; 14, 11; 29 bis; J *imati věrǫ* — D *jęti věrǫ* Jn 8, 45.

g. Do wszystkich grup po trosze należą dwie grupy semantyczne, na tyle częste, że wydaje się celowym ukazanie ich osobno. Są to verba eundi i verba dicendi et quaerendi. Verba eundi: J *iti* — D *gręsti* Łk 14, 19; 15, 25; Jn 6, 5; 11, 31; 13, 3; 16, 10 bis; 17; J *gręsti* — D *iti* Jn 4, 30; J *iziti* — D *iti* Mr 2, 12; Łk 15, 28; J *iti* — D *iziti* Łk 10, 35; J *otiti* — D *iti* Jn 12, 36; J *iti* — D *otiti* Jn 11, 54; J *priti* — D *iti* Jn 14, 28; J *iti* — D *priti* Jn 11, 29; J *vъniti* — D *iti* Łk 8, 31; Jn 6, 67; 18, 15; J *iti* — D *vъniti* Łk 23, 49; J *iziti* — D *vъziti* Jn 7, 10; 10; 20, 17; J *priti* — D *iziti* Jn 16, 30; J *vъniti* — D *sъniti* Łk 4, 31; J *priti* — D *gręsti* Jn 16, 25; J *gręsti* — D *priti* (S *χoditi*) Jn 11, 34; J *χoditi* — D *gręsti* (S *iti*) Mr 8, 34; J *χoditi* — D *iti* Jn 10, 4; J *iti* — D *χoditi* Jn 6, 66; 7, 1; 11, 44; J *iti* — D *priχoditi* Jn 12, 11; J *priti* — D *priχoditi* (S *gręsti*) Jn 7, 41; 14, 6 bis; J *vъχoditi* — D *priχoditi* Łk 8, 16; J *priχoditi* — D *proχoditi* Łk 13, 22; J *priχoditi* — D *prěχoditi* Łk 16, 26; J *sъχoditi* — D *vъsχoditi* (Z *vъχoditi*) Jn 6, 62; J *priχoditi* — D *mimo iti* (A *prěχoditi*) Jn 9, 1; J *prěiti* — D *mimo iti* Łk 21, 33; J *mimo iti* — D *mimo χoditi* (M Z *minǫti*) Łk 19, 4; J *vъ slědъ iti* — D *po ńemь iti* Łk 5, 11; 28; J *po mně iti* — D *vъslědъ iti* Mr 8, 34 bis; J *poslědьstvovati* — D *po ńemь iti* (A *poslědovati*) Mr 5, 24; J *poslědьstvovati* — D *vъslědьstvovati* (M Z A *poslědovati*, S *po ńemь χoditi*) Łk 7, 9; J *naslědьstvovati* — D *naslědovati* Łk 18, 18; J *χoditi po* — D *χoditi vъ slědъ* Mr 9, 38; J *izlěsti* — D *iziti* Łk 8, 38; J *sъniti* — D *sъlěsti* Mr 15, 32; J *vъniti* — D *vъlěsti* Łk 8, 51; J *priti* — D *vъstati* Łk 10, 25; J *privesti, -dǫ* — D *priti* Jn 18, 3.

Verba dicendi et quaerendi: J *rešti* — D *glagolati* Mr 5, 30; 10, 42; Łk 12, 21; Jn 12, 44; 14, 29 bis; 15, 3; 16, 17; 18, 17; 21; J *glagolati* — D *rešti* Jn 12, 29; 16, 17; 18, 26; 21, 17; J *narešti* — D *rešti* Jn 10, 35; J *proglagolati* — D *glagolati* Mr 7, 37; J *vъpiti* — D *glagolati* Jn 7, 37; J *glagolati* — D *glašati* Jn 13, 13; J *glašati* — D *zъvati* Jn 10, 3; J *priglasiti* — D *prizъvati* Łk 19, 15; J *vъzglasiti* — D *vъzъvati* Jn 11, 43; J *tvoriti rabъ* — D *glagolati rabъ* Jn 15, 15; J *glagolati* — D *moliti* Łk 7, 3; J *moliti* — D *vъprositi* Jn 19, 31 ter; 38 (A *prositi*); J *vъprašati* — D *vъprositi* Łk 8, 30; J *vъprositi* —

D *vъprašati* Łk 6, 9; J *prositi* — D *vъsprositi* Jn 16, 26; J *vъprositi* — D *vъsprositi* (S *pomoliti sę*) Jn 16, 26; J *prašati* — D *vъprašati* Jn 16, 5; J *prositi* — D *pomoliti* (M Z *vъprositi*) Jn 16, 23.

II. Rzeczowniki

a. Synonimy stylistyczne: J *běsъ* — D *duχъ* Łk 4, 33; J *glagolъ* — D *glasъ* Łk 2, 15; J *slovo* — D *glagolъ* Jn 15, 7; J *otrokovica* — D *děvica* Łk 8, 54; J *skrъbь* — D *pečalь* Jn 16, 21 bis; J *prikl'učajь* — D *prilučajь* Łk 10, 31; J *vъskrajь* — D *vъskrilije* (S *krajь*) Łk 8, 44; J *oblastь* — D *strana* Łk 8, 37; J *zapovědь* — D *povelěnije* Łk 2, 1; J *žestočenije* — D *kamenь* (*srъdьca*), M Z A S *okameńenije* Mr 3, 5; J *lobyzanije* (M Z A S *lobъzanije*) — D *cělovanije* Łk 7, 45; J *vъzmǫštenije* — D *vъzdviženije* (M Z A *dviženije*) Jn 5, 3; J *sъborište* — D *sъnьmište* Mr 3, 1; Łk 4, 33; J *sъnьmište* — D *sъborište* Jn 18, 20; J *sъnьmъ* — D *sъborъ* Jn 11, 47; J *množьstvo* — D *sъborъ* Łk 6, 17. Nomina temporis zebrane są w grupie następnej.

b. Synonimy kontekstowe: J *mirъ* — D *l'udije* Jn 11, 50; J *językъ* — D *mirъ* Jn 11, 50; J *językъ* — D *činъ* Łk 7, 5; J *mǫžь* — D *člověkъ* Łk 6, 8; J *lice* — D *usta* Jn 11, 44; J *kolěno* — D *noga* Łk 5, 8; J *moře* — D *jezero* Łk 8, 33; J *suχo* — D *zeml'a* Łk 5, 11; J *padošę na zemi* — D *padošę nici* Jn 18, 6; J *sъrebrьnikъ* — D *pěnęzъ* Jn 12, 5; J *slěpъ* — D *prositel'ь* Jn 9, 8; J *rajь* — D *cěsarьstvije* Łk 23, 43 bis; J *sluχъ* — D *slovo* Jn 12, 38; J *radostь* — D *glasъ* Łk 17, 15; J *godina* — D *godъ* Jn 16, 21 bis; J *časъ* — D *godina* Mr 15, 25; Łk 23, 44; 44; J *vrěmę* — D *godina* Jn 16, 2; J *lěto* — D *vrěmę* Jn 5, 4; J *časъ* — D *dьnь* Jn 19, 27 bis.

c. Formacje zróżnicowane pod względem słowotwórczym: J *cěsarьstvije* — D *cěsarьstvo* Mr 9,1 bis; Łk 13, 20; 18, 24; 25; 19,15; J *bogatьstvije* — D *bogatьstvo* Łk 18, 24; J *vladyčьstvo* — D *vladyčьstvije* Łk 12, 11; J *kamy* — D *kamenije* Łk 8, 6; J *větvь* — D *větvije* Łk 13, 19; J *gradьcь* — D *gradъ* (S *vьsь*) Jn 7, 42; 11, 1; J *kovьčegъ* — D *kovьčežьcь* jak Z A, ale M S *skrinica* Jn 12, 6; J *korabicь* — D *korabь* Łk 5, 3; J *gospodinъ* — D *gospodь* Łk 14, 22; 23; J *grěšьnъ* — D *grěšьnikъ* Łk 18, 13; J *nepravьdьnikъ* — D *nepravьdьnъ* Łk 18, 11; J *slěpъ* — D *slěpьcь* Łk 18, 35; J *rъpъtanije* — D *rъpъtъ* Jn 7, 12; J *χotěnije* — D *poχotь* Jn 8, 44; J *roždьstvo* — D *roždenije* Jn 9, 1; J *poχvala* — D *χvala* Łk 6, 32; J *točenije* — D *tečenije* (M *tokъ*) Łk 8, 44; J *čajanije šuma* — D *nečajanije šuma* Łk 21, 25; J *kürijaninъ* — D *kürinejь* (Z M *kürěninъ*, A S *küriněninъ*) Mr 15, 21; J *nazarejь* — D *nazarěninъ* Jn 19, 19.

d. Zestawienia obok formacji syntetycznych: J *mirъ* — D *vьsь mirъ* Jn 7, 7; 9, 5; 5; 39; 10, 36; 16, 20 bis; J *vьsь mirъ* — D *mirъ* Jn 12, 19; 46; 13, 1; 17, 9; 24; J *pǫtь istinьnъ* — D *istina i životъ* (M Z A S *pǫtь i istina*) Jn 14, 6 bis; J *dьnь sǫbotьnъ* — D *sǫbota* Jn 5, 9; J *kъńigy* — D *slovo pisanoje* Jn 17, 12 bis też J *pisanoje se* — D *pisanije* Łk 4, 21 i J *pisanije* — D *napisanije* Łk 2, 2.

e. Dopełniacz dzierżawczy wobec przymiotnika: J *veličije Boga* — D *božije* Łk 9, 43; J *stado svinii* — D *svino* Łk 8, 32; J *sila vražija* — D *vraga* Łk 10, 19 bis, także *gradъ nazaretьskъ* J — *gradъ Nazaretъ* D Łk 2, 4.

f. Dla nielicznych różnic, które bardziej niż pozostałe mogą mieć podłoże regionalne, rozszerzyłem materiał porównawczy o trzy inne teksty południowosłowiańskie: bułgarskie tetraewangelium cara I(wana Aleksandra) z r. 1356, serbski ewangeliarz V(ukana) z w. XII i chorwacki O(mišalski), XIV-wieczny odpis tekstu powstałego w w. XI lub XII[3].

Gr. ἡ ἄμπελος 'krzew winny, Weinstock'[4] J, podobnie jak teksty kanonu, oddaje przez *loza* Jn 15,1; 4; 5; D ma tu *vinogradъ*. I w wer. 1 i 5 *vinogradъ*, 4 *loza*; V, w którym podobnie jak w J fragment ten występuje dwa razy, ma w 1 i 4 dwukrotnie *loza* a w 5 raz *loza* i raz *vinogradъ*; O tylko *trъsъ*. Gr. τὸ κλῆμα 'gałązka, witka, Ranke' Jn 15, 2; 4; 5; 6 to w tekstach kanonu, J i O zawsze *rozga* lub *roždije*, w D *loza* i *lozije*, I *rozga* 2, 4, *loza* 6, *lozije* 5; V na k. 25 zgadza się z J, na k. 164, gdzie jest i *vinogradъ*, mamy *rozga* 4 obok *loza* 2, 6 i *lozije* 5.

Gr. ὁ κῆπος 'ogród, Garten' ma różne odpowiedniki. Łk 13, 19 J *gradъ*, D i inne (O brak) *vrъtogradъ*; Jn 18,1 *vrъtogradъ* J i V bis, też I; M Z A D *vrъtъ*, S *gradъ*, O *vrъtъpъ*; Jn 18, 26 J I *vrъtogradъ*, D Z A *vrъtъ*, S *gradъ*, V *ograda*, O *vrъtъpъ* (M brak); Jn 19, 41 w obu miejscach J *gradьcь* D A O *vrъtъ*, M Z *vrъtъpъ*, V *ograda*, I *vrъtogradъ* (S brak).

Gr. ὁ οἶκος Łk 6, 4 J M Z A V *domъ*, D I *χramъ*, S O brak; Łk 7, 37 J M Z A V I *χramina*, D O *domъ*, S brak; gr. ἡ οἰκία Łk 8, 27 J *χlěvina*, D M Z A I *χramъ*, S V *χramina*, O brak; Jn 11, 31 J i inne *domъ*, D *χramina*; gr. τὸ δῶμα Łk 5, 19 J *χramina*, D i inne *χramъ*, a gr. ὁ κέραμος oddane w tekstach kanonu przez *skǫdolь* w J *okonьce*, D O I V *stropъ*; gr. τὸ φρέαρ Łk 14, 5 J Z V *kladęzь*, D i pozostałe *studenьcь*; gr. ὁ ἀλέκτωρ Jn 13, 38 J *kurę* (w rkp. nad *ę* nadpisane *t*, jakby wskazówka gramatyczna), D V I *pětel'ь*, A Z S *kurъ*, M *kokotъ*, O brak; Jn 18, 27 J *kurę* (taki sam zapis), D I *pětel'ь*, Z A S V *kurъ*, O *peteh* (Sl. j. stsl. nie notuje); występujące w J *kurę*, *-ęte* nie jest notowane w Sl. j. stsl. (M brak); gr. ὁ ποιμήν D S *pastuχъ* — J i pozostałe (V brak) *pastyŕь* Łk 2, 8; 15; 18; 20; gr. ὁ ἁλιεύς J A M *rybitva* — D i inne (S brak) *rybaŕь* Łk 5, 2; gr. ὁ τελώνης J *mьzdojemьcь* — D i inne *mytaŕь* Mr 2, 16 (O brak); 16 (M O I brak), Łk 5, 30 (S O brak); gr. ἡ σινδών J *riza*, Z *pońavica*, S brak, D i inne *plaštanica* Mr 15, 46; 46; gr. τὸ ὀθόνιον D *plaštanica*, V *pońava*, S brak, J i inne *riza* Jn 19, 40; gr. ἡ ἅλυσις J i inne *ǫže želězno*, O brak, D *veriga* Łk 8,29.

---

[3] Л. Живкова, *Четвероевангелието на цар Иван Александър*, София 1980; J. Врана, *Вуканово еванђеље*, Београд 1967; J. Vrana, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, Beograd 1975.

[4] Przy określaniu znaczenia wyrazów greckich posługuję się słownikiem: W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, Berlin — New York 1971.

III. Przymiotniki

J *člověčьskъ* — D *člověčь* Mr 2, 10; 8, 31; 38; 10, 33; 45; Łk 21, 36; Jn 6, 62; 13, 31; J *člověčь* — D *člověčьskъ* Łk 12, 10; Jn 12, 43; J *velikъ* — D *velii* Mr 16, 4; Łk 2, 9; 5, 29; 13, 19; 14, 16; 16, 26; 17, 15; Jn 11, 43; 19, 31 bis; J *lěvъ* — D *šujь* Mr 10, 37; 40; 15, 27; Łk 23, 33; J *sulějь* — D *lučii* Łk 12,7; J *uněje* — D *udoběje* (Z *dobrěje*) Jn 11, 50; J *luče* — D *uńe* (Z *dobrěje*) Jn 18, 14; J *bol'ii* — D *vęštii* Mr 10, 43; J *množaje* — D *bol'e* (Z M S *vęšte*) Łk 7, 43; J *bolęjь* — D *nedǫžьnъjь* Jn 5, 7; J *čisto* (*srъdьce*) — D *blago* Łk 8, 15; J *divьnъ* — D *prěslavьnъ* Łk 5, 26; J *gniję* — D *gnojьnъ* Łk 16, 20; J *gotovanъ* — D *gotovъ* (A *ugotovanъ*) Łk 14, 17; J *icělěvъ* — D *sъdravъ* Łk 7, 10; J *istinьnъ* — D *istovъ* Jn 4, 37; J *jedinočędъ* — D *inočędъ* Łk 8, 42; 9, 38; J *ječenъ* — D *jęčьněnъ* Jn 6,9; J *mrъtvъ* — D *umьry* Jn 11, 41; J *skrъbьnъ* — D *pečalьnъ* Jn 16, 33; J *tajьnъ* — D *sъkrъvenъ* Łk 8, 17; J *upodobьnъ* — D *podobьnъ* Jn 9, 9; J *volovьnъ* — D *volovъ* Łk 14, 19; J *zъlъ sę dějetъ* — D *neistovъ jestъ* Jn 10, 20; J *četvrědьnevьnъ bo jestъ* — D *četyri dьni bo imatъ* Jn 11, 39.

IV. Zaimki i liczebniki

J *sь* — D *tъ* Jn 4, 29; 17, 9 bis; 20 bis; J *tъ* — D *sь* Jn 20, 18; J *tolikъ* — D *selikъ* Jn 6, 9; J *tъ* — D *onъ* Jn 14, 26; J *jego* — D *togo* Jn 9, 28; 31; J *tъžde* — D *tъ* Łk 2, 8; J *jeterъ* — D *někyjь* Mr 15, 21 (M S *jedinъ*); Łk 6, 2 (M *jedinъ*); 7, 2 (S *jedinъ*); 8, 27 (S M *jedinъ*); J *jedinъ jeterъ* — D *někyjь* (M S *jedinъ*; Z A *jeterъ*) Łk 8, 49; J *koterъ* lub *kъto* — D *někyjь* (M *jedinъ*, Z A *jeterъ*) Łk 7, 36; J *někyjь* — D *jeterъ* (M S *jedinъ*) Mr 5, 25; J *drugъ* — D *jeterъ* (M S *jedinъ*) Łk 16, 20; (M *jedinъ*, S *inъ*) Jn 7, 44; J *jeterъ* — D *drugъ* Łk 18, 35; J *inъ* — D *drugъ* Jn 12, 29; J *jedinъ* — *jedinъ* — D *jedinъ* — *drugъ* Mr 10, 37; J *jedinъ* — *drugъ* — D *jedinъ* — *jedinъ* Jn 20, 12; J *kъto* — D *někъto* Łk 8, 46; J *někъto* — D *jeterъ* (S *jedinъ*) Łk 16, 19; J *nijedinъ* — D *nikъjь* Jn 16, 29; J *vьsěkъ* — D *vьsь* Łk 5, 17; Jn 16, 13; 17, 2; J *vьsь* — D *vьsěkъ* Łk 12, 10; J *kъždo jiχъ* — D *kъžde* Jn 6, 7; J *jьže koliždo* — D *jьže ašte* Jn 14, 13 bis; J *jьže koždo* — D *jakъže* (Z A *jъže*) Jn 5, 4; J *ašte česo* — D *jeliko* Jn 16, 23 ter; J *vьsě jeliko* — D *vьsě ježe* Jn 17, 7; J *kakъ* — D *kakovъ* Łk 7, 39; J *mojь* — D *svojь* Łk 12, 4; J *duša vъ mьně* — D *duša moja* Jn 12, 27; J *svojь* — D *tvojь* (A *si*) Łk 23, 42 bis; Jn 13, 38; J *tvojь* — D *svojь* Mr 2, 9; 11; J *svojь* — D *jego* Łk 7, 15; J *sę sami* — D *sebe* (A *sę*) Łk 16, 15.

J *pędesętь* — D *pętь desętь* Łk 7, 41; J *sedmь desętьnъ* — D *sedmь desętъ* Łk 10, 17; J *vъtoricejǫ* — D *sugubь* Łk 8, 8; J *treticejǫ* — D *tretici* (S *tretijeje*) Jn 21, 17; 17; J *tri kraty* — D *trišti* Jn 13, 38.

V. Przysłówki i spójniki odzaimkowe

J *tъčijǫ* — D *tъkъmo* Jn 17, 12; 20 bis; J *vъ kupě* — D *vъkupь* Łk 14, 18; Jn 20, 4; J *pravь* — D *pravo* Mr 7,35 (M Z A S *čisto*); Łk 7, 43 (M *pravě*); J *skoro* — D *vъskorě* (M *jędro*) Jn 11, 29; 31; J *poslědь* — D *poslěžde* Mr 16, 14; Jn 13, 36 (S *poslědi*); J *prěžde* — D *prъvěje* Jn 5, 4; J *prěžde* (*tekъ*) — D

prědi (A *prědь*) Łk 19, 4; J *jedьnače* — D *ješte že* Łk 15, 20; J *zadi* — D *sъ zadi* Łk 7, 38; J *vъ slědь* — D *sъ zadi* (M Z S *sъ slěda*) Łk 8, 44, J *protivǫ* — D *vъ srětenije* Jn 12, 13; J *tajь* — D *o taji* Jn 7, 10; J *mnogo* — D *mnogomь* Łk 7, 47.

J *jakože i* — D *jako i* Jn 17, 11 bis; 16 (A *jako*); 21 (M *jakože*); 22 bis; 23 bis; J *jakože bo* — D *jako i* (M *jakože*, Z *jako bo*) Jn 15, 4 bis (S drugi raz *jakože i*); J *jakože* — D *jako i* (S *i jako*) Jn 15, 6; 12; 17, 21 (A *jakože i*); J *jakože* — D *jako* Jn 4, 42; 14, 11; 15, 5; J *i jakože* — D *i jako* Jn 14, 31; J *jakože* — D *i jako* (M Z *i jakože*) Jn 14, 31; J *jako* — D *jakože* Jn 14, 12; 17, 2; J *jako* — D *nъ* Jn 15, 19; J *jakože* — D *nъ* Jn 15, 19; J *bo* — D *jako* Jn 15, 15; J *jako* — D *jegda* Łk 7, 12; J *jegda že* — D *i jakože* Jn 19, 30; J *ježe* — D *jakože* Łk 14, 22; J *da viditъ* — D *jako χotě viděti* (A *vidětъ*) Łk 19, 4; J *kako* — D *jako* Jn 7, 26; J *takožde* — D *tako* Łk 12, 38; Jn 15, 4 (M A *tako i* Z S *tako ni*); J *takožde* — D *tožde* Łk 6, 33; J *jegdaže* — D *jegda* Jn 9, 4; 5; J *po tomьže* — D *i togda* Jn 13, 5; J *po tomьže* — D *tъgda že* Jn 13, 5; J *nyńa* — D *otъ selě* Jn 16, 31 bis; J *donьdeže* — D *do kolě* Jn 12, 35; 36 bis; J *nyńa* — D *se* Mr 10, 33; J *tu* — D *tamo* Jn 11, 31; J *kъdeže* — D *ideže* Łk 4, 17; Jn 19, 20; J *ideže* — D *kъdeže* Jn 18, 20; J *vъ ńemьže* — D *ideže* Łk 4, 16; J *vьsǫdě* — D *vьsǫdu* Mr 16, 20; J *ide* — D *pońeže* (Z *ižde*) Łk 11, 6; J *kъtomu* — D *juže* Jn 17, 11 bis.

VI. Spójniki, partykuły i przyimki

J *i* — D *že* Łk 7, 13; 19, 17; 18; 23, 43 bis; Jn 9, 13; 40; 11, 35; 12, 2; 20, 18; J *že* — D *i* Łk 5, 24; 7, 42; 15, 21; 22, 44; J *a* — D *že* Jn 12, 8; J *že* — D *a* Łk 23, 41; J *bo* — D *že* Jn 18, 13; 19, 36 bis; J *nъ* — D *že* Jn 14, 10; J *i* — D *a* Łk 10, 16; 17, 8; 23, 41; Jn 7, 18; 10, 2; 12, 25; 16, 29; J *a* — D *i* (M *že*) Łk 19, 14; J *i* — D *bo* Jn 6, 6; 9, 4; J *bo* — D *i* Łk 15, 21; J *nъ* — D *i* Jn 8, 55; J *nъ* — D *a* Łk 18, 27; J *i* — D *to* Łk 19, 23; J *da juže* — D *i* Jn 9, 41; J *ubo* — D *bo* Łk 8, 46; 12, 12; Jn 5, 13; 9, 30; J *ili* — D *li* Mr 2, 9; 3, 4; 4; 10, 38; Łk 6, 9; 9; 17, 7; 18, 11; J *li* — D *ili* Łk 12, 11; Jn 7, 17; J *a* — D *li* (M Z S *ali*, A *a . . . li*) Mr 15, 31; J *jeda* — D *li* Jn 21, 5; J *ašte* — D *jeda* Jn 20, 15; J *ni . . . že* — D *i . . . ne* Mr 16, 13; J *ni* — D *i ne* (Z *ne*) Łk 7, 7.

J *prositi ot* — D *prositi u* Jn 15, 16; 16, 23 bis; J *slyšati ot* — D *slyšati u* Jn 15, 15; J *vъzglasi ot* — D *vъzglasi iz* Jn 12, 17; J *byti věrьnъ vъ malě* — D *o malě* Łk 19, 17; J *obličati vъ* — D *obličati o* Jn 8, 46; J *o mьně mirъ iměti* — D *vъ mьně* Jn 16, 33; J *priti kъ grobu* — D *na grobъ* Jn 11, 38; J *sěděti u nogu* — D *pri nogu* Łk 8, 35.

VII. Różny zakres używania wyrazów zapożyczonych

a. J ma wyraz rodzimy, D obcy: J *pravь* — D *aminь* Mr 9, 1 bis; 41; Łk 12, 37; 23, 43; J *pravь pravь* — D *aminь aminь* Jn 8, 51 bis; 58; 10, 1; 7; 12, 24; 13, 38; 14, 12; 16, 20; 23; 21, 18; J *glagol'ǫ vamъ* — D *lego oiminь* nie spotykane w tekstach kanonu Jn 13, 16; 14, 12 bis; J *žerьcь* — D *ijerejь* Mr 2, 26; J *starějьšina žerьčьskъ* — D *arχijerejь* Mr 2, 26; 8, 31; 10, 33; 15, 31; Jn

12, 10; J *arχijerejь* — D *starějь* Jn 18, 3; J *χul'enije* — D *vlasvimija* (S *χula*) Mr 2, 7; J *rešti slovo* — D *vlasvimisati* Łk 12, 10; J *pętъkъ* — D *paraskeugija* Jn 19, 31 bis; 42; J *zavěsa* — D *katapetazma* Łk 23, 45; J *srebrьnikъ* — D *dinarъ* Łk 7, 41; J *ubrusьcь* (też M; Z A S *ubrusъ*) — D *sudarijь* Jn 11, 44; J *lъbьnoje město* — D *kranijevo město* Mr 15, 22; Łk 23, 33; J *prěděly desęti gradъ* — D *dekapolьsky* Mr 7, 31.

b. J ma wyraz obcy, D rodzimy: J *aromatъ* — D *voňa* Mr 16, 1; J *avьusъ* (Z M *vüsonъ*, A *vüsъ*, S *usonъ*) — D *črъvenica* Łk 16, 19; J *izmurno vino* — D *razměšeno vino* (M Z *ocьtьno vino*, A *ozmьreno vino*, S *ocьtěno vino*) Mr 15, 23; J *kapi* (pl. t.) — D *nožьnica* Jn 18, 11 (Sl. j. stsl. formy występującej w J nie notuje); J *okrinъ* — D *umyvalьnica* Jn 13, 5 bis; J *spira* (M Z A S *pira*) — D *vrětište* Łk 9, 3; J i teksty kanonu *spira* — D *narodъ ijerusalimьskъ* Mr 15, 16; J i teksty kanonu *porfira* — D *bagъrěnica* Łk 16, 19.

c. Różny sposób tłumaczenia wyrazów obcych: w tekstach kanonu *praprǫda*, J *bagrěnaja riza*, D *bagrěnica* Mr 15, 17; 20; w tekstach kanonu *olějь*, J *maslo drěvěnoje*, D *maslo* Łk 7, 46; w tekstach kanonu *prětorъ*, J *sǫdište*, D *sǫdilьnica* Mr 15, 16; tu należy też omówiony w grupie II f przykład z Łk 5, 19: teksty kanonu *skǫdolь*, J *okonьce*, D *stropъ*; tu można by też włączyć przykład; *vъ kǫpěli siluamьscě ježe sъkazajetъ sę posъlanъ* Jn 9, 7 teksty kanonu (S brak) i J — *poslanije* D.

d. Bywa wreszcie tak, że w obu tekstach są różne wyrazy obcego pochodzenia: J *Židъ* — D *Ijudejь* (też M Z A S) Jn 19, 20; J *židovьskъ* — D i kanon *ijudejьskъ* Mr 15, 26; Łk 23, 37; 38 — tu M Z A *jevrejьskъ*, S *grъčьskъ*; J *židovьsky* — D i kanon *jevrejьsky* Jn 19, 20; J i kanon *izdrail'evъ* — D *ijudejьskъ* Mr 15, 32; J *χrizma* — D *miro* Łk 7, 37; 38; 46; Jn 11, 2; 12, 3; 5; J *χrizmьnъ* — D *mirьnъ* Jn 12, 3; J *livanь* — D *alonno* (kanon *alguino*, S brak) Jn 19, 39; J *sotona* — D *dijavolъ* Jn 8, 44. Występującym w tekstach kanonu Jn 19, 20 wyrazom *latinьsky* (M Z A) i *rumьsky* (S) odpowiada w J *rimlěnьsky*, w D jednak jest tu pomyłkowo *elinьsky i grьčьsky*. Być może dla czytelnika słowiańskiego nie miało to istotnego znaczenia, podobnie jak zastąpienie wyrazu *riml'aninъ* Jn 11, 48 występującego w J i tekstach kanonu (S brak) wyrazem *grъkъ* w tekście D.

ВЛАДИМИР МОШИН (Скопје)

ПОЧЕМУ КИРИЛЛ ФИЛОСОФ ПЕРЕВЕЛ Мт XI:5 И Лк VII:22 — И НИЩИЕ БЛАГОВЕСВТУЮТ

Синоптические евангелия в двух местах передают эпизод, который в оглавлениях древних рукописей обычно носит заглавие — „о посланиих ѡт иѡанна“.

Мт XI:2-6 рассказывает о том, что заключенный Иродом в темницу, Иоанн Креститель, услышав о чудесах совершаемых Иисусом, послал к нему двух учеников с вопросом: „Ты ли тот, который должен придти, или ожидать нам другого?“, на что Иисус ответил: „Пойдите, скажите Иоанну, что слышите и видите: слепые прозирают и хромые ходят, прокаженные очищаются и глухие слышат, мертвые воскресают и нищие благовествуют; и блажен, кто не соблазнится о мне“.

Приводим этот текст по древнеславянскому переводу глаголического Мариинского евангелия, в кириллической транскрипции В. Ягича[1].

2 Іоанъ же слꙑшавъ въ ѫ-
зилищи дѣла х҃ва. посълавъ оучени-
кꙑ своими 3 рече емоу. тꙑ ли еси грѧ-
дꙑи. ли иного чаемъ. 4 і отъвѣща-
въ ис҃ъ рече имъ. шедъше възвѣсти-
те иоанови. 5 слѣпии прозираѭтъ. і хро-
мии ходѧтъ. прокаженни очищаѭтъ сѧ
и глоусии слꙑшѧтъ. мрътвии въ-
стаѭтъ. і нищии благовѣстоуѭ-
тъ. 6 і блаженъ естъ иже не съблазни-
тъ сѧ о мьнѣ.

Мт XI : 2-6 (Мар. ев.)

---

[1] Памятник глаголической письменности, Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями, труд И. В. Ягича, репринт Graz 1960 г.

Лука в главе VII : 18-23 приводит вариант, который очень мало отличается от Матфея: только незначительным удлинением разговора Иоанновых посланцев с Иисусом и отсутствием упоминания о пребывании Иоанна в темнице царя Ирода. Приводим текст по тому же Мариинскому евангелию. Ответ Христа в обоих вариантах дословно одинаков.

18 ї въ-
звѣстиша иоаноу оученици (его) о вьсѣхъ си-
хъ. 19 і призъвавъ дъва етера отъ оуче-
никъ своихъ иоанъ. посъла къ ісви гл҃ѧ.
ты ли еси грѧдꙑи: ли иного чаемъ.
20 пришьдъша же къ немоу мѫжа рѣсте.
іоанъ к(рь)ститель посъла ны къ тебѣ
гл҃ѧ. ты ли еси грѧдꙑи ли иного ча-
емъ. 21 въ тъ часъ исцѣли мъногꙑ
отъ недѫгъ. і ранъ и дх҃ъ зълъ. і
мъногомъ слѣпомъ дарова прозь-
рѣние. 22 і отъвѣштавъ іс҃ъ речеима.
шъдъша възвѣстита иоанови. ѣже
видѣста и слꙑшаста. ѣко слѣпи-
и прозираѭтъ. хромии ходѧтъ. про-
каженни очиштаѭтъ сѧ. глоусии
слꙑшѧтъ мрътвии въстаѭтъ.
ништии благовѣстоуѭтъ. 23 і блаже
нъ естъ иже аште не съблазнитъ сѧ
о мьнѣ.

Лк. VII : 18-23 (Мар. ев.)

Оба приведенных варианта повторяются во всех текстах славянского перевода четвероевангелия, начиная с древнейших сохранившихся рукописей: в глаголических X—XI вв., Зографском и Мариинском и в Кирилловском Добромировом XII в., также в сербских — Хиландар № 22, XIII в., Богданово евангелие JAZU III с 20, XIV в., Слепченское ев. JAZU IV d 3, XIV в., четвероевангелие Йакова Серского (Лондон, Брит. Муз., 39626 — 1354 г.), Београд САНУ 69, XV в., Београд муз. срп. правосл. цркве з I 25 XIII в., Хиландарь 52, XIII в., Београд Нар. библ. СР Србије 643, XIII в. и др.[2]. Уже давно обращено внимание на

[2] Приношу мою глубокую благодарность коллегам Димитрию Стефановичу и Радмиле Ковачевич за ценную помощь оказанную мне просмотром 17-ти древнейших рукописей евангельских текстов по собранию микрофильмов Института сербско-хорватского языка САНУ в Белграде.

то, что в древнейшем глаголическом Зографском четвероевангелии в чтении Мт XI : 2—12 пропущен стих 5 „и нищии благовествуют“, тогда как на соответствующем месте в ев. Лк VII 18-22 данный стих приведен полностью[3].

Точно также оба чтения приводятся и в полных апракосах обоих типов (согласно Л. П. Жуковской, Мстиславовом и Мирославовом)· В русском Мстиславовом ев. 1115—1117 гг., Юрьевском 1118—1128, Добриловом 1164 г. и др. В сербских Мирославовом 1180—1190 гг. и Вукановом 1196—1202 гг., в Ватиканском слав. IV, в македонских — Радомировом XIII в. и Григоровича № 9 начала XIV в., в МПБ им. Ленина, также сербских — Дечанского монастыря 3 Ц № 1, Хиландарь № 8, ев. Николы Станевича, Хил. № 1.

Как установила Л. П. Жуковская, указанные группы различаются по приурочиванию евангельских чтений к литургическому календарю. В данном случае Мт XI: 2-15 в Мстисл. ев. в понедельник третьей недели по пятидесятнице; в Мирославовом евангелии в среду 2 недели по пятидесятнице; Лк VII 18-22 в четверг третьей недели по Новом лете (Вуканово ев. и др.)[4] В кратких апракосах, которые за период по пятидесятнице и по Новом лете содержат только субботние и воскресные чтения, Мт XI : 2-12 и Лк VII: 18-22 обычно не приводятся. Так в русском Остромировом ев. 1056—57 год, в македонском попа Йована и других. Но в древнейшем глаголическом апракосе — Ватиканском Ассеманиевом евангелии — текст Матфея XI: 2-12 приведен в отделе месяцеслова под 24 февраля на праздник Обретения Главы Иоанна Крестителя, где этот текст непосредственно продолжается стихами евангельского текста Мт XI : 7-15: „Тѣмъ же исходѧщемъ начѧтъ Исусъ глаголати о Иоанѣ народом . . .” что завершается стихом 15 „имѣѩі оуши слышати да слышитъ“[5].

И. И. Срезневскому в его издании Саввиной книги в 1868 г. удалось показать, что и в этом кратком апракосе XI века должен был находиться данный текст на утерянном листе перед л. 151 б. 126 под 24 февраля, поскольку на л. 151 находится вторая часть того же чтения от слова: (глаголю) вамъ и лише пророка. сь бо естъ о немь же . . . (стих 9) до конца, где текст кончается фразой „имѣѩі оуши слышати да слышитъ“. В обоих текстах — глаголическом Ассеманиевом и Кирилловской Саввиной книге вслед за этим приводится текст на праздник Сорока мучеников Севастийских, 9 марта. Цитируя данный отрывок как вероятную реконструкцию текста Мт XI : 2-14 на утерянном листе, по

[3] *Quattuor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, edidit V. Jagić, Reprint Graz, 1954.

[4] Л. П. Жуковская, *Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI—XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их*. Памятники древнерусской письменности. Язык и текстология. Москва 1968, стр. 199—332 и табл. I; она же: *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Издательство „Наука“, Москва 1976, рецензия: O. Nedelković „Slovo“ 29, Zagreb 1979, str. 145—150.

[5] Mezi měsícem únorem a březnem ozdoba v šíři jednoho řádku (str. 288). *Evangeliář Assemanův*, Praha, 1955, Josef Kurz.

присланной ему из Рима Г. Вендтом рукописной копии Ватиканского евангелия, Срезневский выпускает стих 5 „и нищии благовѣствуютъ"[6]. Может быть, под впечатлением Зографского евангелия, но вероятнее по копии Г. Вендта, который мог пропустить указанный стих или случайно, или сознательно из-за его несогласованности с латинским переводом Вульгаты.

Это же чтение сохранилось в древнейшем типе краткого апракоса, содержащем апостольские и евангельские чтения подобно западным лекционариям. В любезном письме от 6.VIII.1981 года Димитрий Стефанович сообщает мне, что ему удалось просмотреть и особую группу из трех рукописей апостольских и евангельских чтений, относящихся к категории кратких апракосов. В рукописи Даблин Честер Бити 158 чтения из апостола и евангелия, XIII в., зачало Мт XI : 2-12 читается во вторник (чтения распределены по дням недели) и присутствует часть текста „нищии благовествуют". В рукописи Ленинградской Государственной Публичной Библиотеки им. Салтыкова-Щедрина — Гильфердинг 16 — Изборное евангелие и апостол XIII в., это зачало также читается во вторник (Предтечи) и содержит искомую часть текста. Наконец, Рукопись Белград САНУ — Изборное евангелие и апостол XIV в., содержит соответствующую часть текста в зачале, которое читается 24 февраля. Зачало Лука VII 18-23 в эти три изборных текста не включено.

Первоначальный перевод евангелия был выполнен Кириллом Философом в 863 году в Константинополе по греческому тексту краткого апракоса, вероятно по рукописи содержавшей текст Мт XI:2-12 в отделе месяцеслова под 24 февраля на праздник Обретения Главы Иоанна Крестителя. Между тем, первоначальный текст четвероевангелия создавался Кириллом и Мефодием в Моравии, причем был целиком использован и Кириллов перевод краткого апракоса, в тот первый глаголический текст было включено и чтение Мт XI:2-12 с пропущенным стихом 5, а в дополнительных чтениях к полному тексту заново приведено чтение Лк VII:18-22, где переводчики задержали оригинальный перевод со стихом „и нищие благовествуют".

Старославянский перевод обоих вариантов признанный безукоризненно точным переводом канонического греческого текста; из древних рукописей перешел в старопечатные книги и с неизменной точностью повторяется в современных православных церковно-славянских изданиях. Единственное исключение представляет упомянутая древнейшая рукопись — глаголическое Зографское евангелие, где в тексте МТ XI: 2-12 пропущен стих *„и нищие благсвествуют"*.

Дело в том, что именно эта фраза представляет точный перевод греческого канонического текста, „πτωχοὶ εὐαγγελίζονται", тогда как в древнем латинском переводе форма греческого медиума, име-

[6] И. И. Срезневский, *Древние славянские памятики юсоваго письма.* С.-Петербург 1868, стр. 147—148, л. 126 и Обозрение, стр. 6 — В. Щепкин, *Саввина книга,* Reprint Graz 1959, *Памятники старославянского языка,* Том I, вып. 2-й, стр. 147—148, л. 151.

ющая смысл действительного залога, переведена страдательным залогом — pauperes evangelizantur, что перешло во все католические переводы на основе „Вульгаты", и под влиянием немецкого перевода Мартина Лютера и в Новом Завете Вука Караджича дало *„и сиромасима се проповjеда јеванђеље"*.

Приведенная фраза о нищих связывает ответ Иисуса Иоанну Крестителю с пророчеством Исаии, которое Лука в главе IV: 16-19 цитирует в рассказе о Христовой проповеди в Назаретской синагоге.

⁘ 16 і приде въ на-
зареть въ немьже бѣ въспитѣнъ.
і въниде по обычаю(ю) своемоу. вь день
соботьны въ сънъмиште. і въста
чисть. 17 і въздашѧ емоу кънигы
исаиѩ пророка. і разгънѫвъ кьни-
гы. обрѣте мѣсто идеже бѣ написа-
но. 18 дх҃ъ гн҃ъ на мьнѣ. егоже ради по-
маза мѧ. благовѣститъ ништии-
мъ посъла мѧ. ісцѣлитъ съкроуше-
ныѩ ср҃дцемь. 19 проповѣдѣтъ плѣ-
ньникомъ отъпоуштение. і слѣпы-
мъ прозьрѣние. отъпоуститъ съ-
кроушеныѩ въ отърадѫ. проповѣ-
дѣти лѣто гн҃е приꙗто.

Лк. IV:16-19 (**Мар. ев.**)

„Ему подали книгу пророка Исаии; и он раскрыв книгу, нашел место где было написано: Дух Господень на мне ибо он помазал меня благовествовать нищим, и послал меня исцелять сокрушенных сердецем, проповедывать пленным освобождение, слепым прозрение, отпустить измученных на свободу. Проповедвать лето Господне благоприятное".

Отвечая Иоанну на его сомнения Христос обращал его внимание на пророчество Исаии, начинающееся словами „Дух Господень на мне", желая напомнить ему его свидетельство о чуде снисхождения Святого Духа по крещении побудившее Иоанна провозгласить крестившегося Иисуса за *Христа, Сына Божия.*

*

Почему Кирилл Философ не посчитался с толкованием латинского перевода и перевел согласно точному смыслу греческого текста?

Во-первых потому, что Константин-Кирилл Философ — был грек и имел перед глазами греческий канонический текст Священного писания, требовавший строжайшую точность перевода[7]. Даже разрешение греческих инверсий с помощью логической расстановки слов считалось непозволительным, благодаря чему древнеславянские переводы обилуют неясными местами, дававшими грекам повод обвинять славянские переводы в искажении смысла текста. Такое отношение к буквальной точности перевода, было принято уже во втором веке нашей эры при составлении первоначального латинского перевода Itala Verus Latina и в IV веке было воспринято Иеронимом Стридонским при составлении полного латинского перевода Библии, закрепленного первым Римским печатным изданием Вульгаты, 1590 года. Славянский переводчик не мог не помнить слов заповедей Иисуса Христа, приведенных в евангелии от Матфея V:18-19: „*Доколе не прейдет небо и земля, ни одна йота или ни одна черта не перейдет из закона, пока не исполнится все. Итак, кто нарушит одну из заповедей сих малейших и научит так людей, тот малейшим наречется в Царстве Небесном; а кто сотворит и научит, тот великим наречется в Царстве Небесном*", и потому не мог оставить без внимания очевидное противоречие данного места в греческом оригинале и латинском переводе. Правда, в эпоху Св. Кирилла, до разделения церквей и принятый в западной церкви латинский перевод Святого писания пользовался тем же авторитетом в канонической „неизменяемости закона", как и греческий на Востоке. Но для ученого греческого богослова было ясно, что первоначальным был греческий текст евангелия, написанный в апостольском веке учениками Иисуса Христа или при их непосредственном участии, тогда как латинский перевод создавался уже позднее в эпоху распространения христианства в латинском мире.

Выражение εὐαγγέλιον и εὐαγγελίζομαι принадлежали уже древнейшему периоду греческого языка. Слово εὐαγγέλιον — приятное известие, радостное сообщение в этом смысле употребляется у Гомера, у Рапсодов, Аристофана и других. Наряду с этим глагол εὐαγγελίζομαι, депонентный среднего залога с активным смыслом — сообщать радостное известие, переносить радостную весть, сообщать обещание, согласно словарю Димитракиса, также встречается у Аристофана, Демосфена, Ликурга[8]. В III веке до нашей эри этот глагол перешел в греческий перевод еврейской Библии в книгах пророка Исаии в обеих направлениях — *благовестить кому* с дативом (εὐαγγελίσασθαι

[7] О необходимости точного перевода ср. Македонский Кириллов. листок, который приписывается Кириллу Философу: Г. Ильинский — *Македонский листокъ, отрывок неизвестнаго памятника Кирилловской письменности XI—XII вв.*, СПб, 1906 (Памятники старославянского языка, I, вып. 5); Карский Е. — РФВ, XXVIII (1907), 416—417; Vondrák V. — RS. Rocznik Slawistyczny V (1912), 55—78.

[8] О глаголах εὐαγγελίζομαι и εὐαγγελίζω см. в словаре Δ. Δημητράκου, Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμος 4 Ἀθῆναι, 1964, σ. 343.

πτωχοῖς)[9] и *благовестить что* с акузативом (εὐαγγελιζόμενοι τὴν εἰρήνην). Оба эти выражения εὐαγγέλιον и εὐαγγελίζομαι в середине I столетия н. э. вошли и в греческий текст первых трех синоптических евангелий, получив специальный смысл евангелия, как учения Христова и проповедей (благовествования) евангелия, не теряя своего исконного греческого значения *радостной вести* и глагола *сообщать радостную весть*. Славянскому переводчику посчастливилось создать два прекрасных координированных композита (по Т. Маретичу) *благовествование — благовестие* и глагол *благовествовати — благовестити*, которые перешли в русский язык, сохранив все оттенки смысла своих греческих оригиналов, а вместе с тем и эмоциональный элемент радостной торжественности соответственных понятий в литургическом обиходе. Таким образом глагол εὐαγελίζομαι в евангелии переведен всюду где его встречаем. В соответствии с этим и перевод фразы πτωχοὶ εὐαγγελίζονται и нищии благовествуют (Мт XI: 5), с точки зрения греческого языка, безупречен. В противоположность славянскому переводу где древнегреческие выражения εὐαγγέλιον и εὐαγγελίζομαι переведены гениально сконструированными композитами — *благовестие* и *благовестити*, латинский перевод II столетия воспользовался перенятыми греческими словами в латинизированных формах evangelium в смысле учения Иисуса Христа, и evangelizo, -are, -ari от более поздней греческой формы εὐαγγελίζῶ с формами активного и пассивного залогов, и со значением „laeta nuntio evangelium praedico“[10] — учения Иисуса Христа. Во всех этих случаях где глагол evangelizo имеет активное значение, латинский перевод вполне сходится с греческим оригиналом и славянским переводом. Так:

Лк 1 : 19 — εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα — **Благовѣстити тебѣ сїа** — et haec tibi evangelizare;

Лк 2:10 — εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην — **Благовѣствую вамь радость велію** — evangelizo vobis gaudium magnum;

Лк 4:18 — εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς — **Благовѣстити нищимъ** — evangelizare pauperibus misit me;

Лк 4:43 — ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ — **Дрѹгимъ градовωмъ благовѣстити ми подобаєтъ** — et aliis civitatibus oportet me evangelizare;

Лк 8:1 — καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλειαν τοῦ θεοῦ — **Проповѣдѹѧ и благовѣствѹѧ царствїє Божїє** — et evangelizans Regnum Dei;

Лк 9:6 — εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ — **благовѣствѹюще и исцелѧюще всюдѹ** — evangelizantes et curantes ubique.

Но в Мт XI:5 и Лк VII:22, греческий медиум переведен латинским пассивом — pauperes evangelizantur — Вук Караджич — *сиромасима се проповjеда jеванђеље* — очевидно для согласования со словами

---

[9] Merk, Nestle, Tischendorf и греческое (литургическое) Евангелие читают εὐαγγελίσασθαι (Лука 4, 18). Только Tischendorf приводит εὐαγγελίζεσθαι „из немногих минускульных“ кодиков (minuskuli vix multi) и из Eusebiusa.

[10] Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis in duos tomos digestum MDCLXXXVIII*, Tomus primus, 443.

пророчества Исаии: Spiritus Domini super me: propter quod unxit me, evangelizare pauperibus.

Кириллу Философу было ясно неправильное употребление пассива вместо медиума и он по-видимому не считал убедительным приведенное согласование фразы о благовествующих нищих в Христовом ответе Иоану, с цитированными словами Исаиного пророчества.

Христос два раза применил к себе это пророчество Исаии. Первый раз в Назаретской синагоге своим, проникнутым неверием согражданам прочтя его по книге: „*Дух Господен на мне, ибо Он помазал меня благовествовать нищим*...“, т.е. израильтянам в Вавилонском рабстве о близком освобождении и о чудесах исцеления слепых и других душевных недугов, заключив это словами: „*Ныне исполнилось писание сие, слышанное вами*“. Во втором случае, в ответе Иоанну Крестителю на его сомнение, указанием на виденные и слышанные чудеса, начиная от исцеления слепых и заканчивая стихом о *благовествующих нищих*, который должен был напомнить Иоанну начальные слова из Исаиного пророчества „*Дух Господен на мне*“. В этой связи фраза латинского перевода „*и нищим проповедуется евангелие*“ стояла бы в противоречии с универсальным значением Христовой проповеди и бедным и богатым, а для переводчика, Кирилла Философа — в противоречии с многочисленными свидетельствами евангелия о посещении Христом богатых домов фарисеев, начальников, мытарей и других представителей тогдашнего состоятельного класса.

И еще один аргумент. Кирилл Философ в ответе Христа на „*вопрошение Иоанново*“ не мог не увидеть и существенного различия текущего момента с содержанием Исаиного пророчества. Из четырех приведенных пророком заданий „*благовествование нищим*“ ответ Христа привел только одно — прозрение слепых, очищение прокаженных и воскрешение мертвых. В этом перечислении переводчик почувствовал градацию. Заключительная фраза латинской версии разрушила бы напряжение градации. И Кирилл Философ почувствовал правильность греческой конструкции, которая венчала серию физических чудес чудом духовного перерождения человека под влиянием Христовой проповеди или пережитого чудесного исцеления.

„Благовествующие нищие“ это были бедные генисаретские рыбаки, оставившие ради следования за Христом, родных, и лодки и сети; и другие 70 апостолов посланные Христом по галлилейским городам и селам с проповедью Царствия Божия „без сумы и без меди при поясах“, но с даром чудотворения. И множество исцеленных Христом и свидетелей чудесных исцелений, громко выражавших свою радость и „благовествовавших“ о своем духовном перерождении[11].

---

[11] См. исцеление слепых — Мт IX : 27-31, Мр VIII : 22-26, X : 46-52, Лк XVIII : 35-43; глухих — Мр VII : 32-37, IX : 17-27; немощных — Мт XII : 10-15. Мр III : 1-5, Лк XIII:11-13 и 17; расслабленных Мт IX:2-8, Мр II:3-12, Лк V:18-26, Ин V : 6-15; бесноватых — Мт VIII : 28-32, IX:32-33, XII:22-23, Мр I:23-28, Лк VIII:27-39, IX:38-43; очищение прокаженных — Мт VIII:2-3, Мр I:40-45, Лк XVII:15-16; воскрешение мертвых — Мт IX:18-26, Лк VII:12-16, VIII:49-55, Ин XI:40-45.

*

Наличие пропуска спорного стиха в древнейшем глаголическом тексте Зографского четвероевангелия возвращает вопрос к личному труду Кирилла Философа над первоначальным славянским переводом греческого евангелия. Приступая к данному труду переводчик обладал огромными филологическими знаниями, в частности, древнего арамейского языка, на котором был написан первый текст Матфеева евангелия, и, конечно, совершенным знанием латинского языка. При переводе он должен был иметь все время перед глазами, рядом с греческим текстом, и латинский перевод. У Кирилла Философа не могло быть колебания между греческим и латинским текстом. В конечной редакции, в глаголическом тексте Мариинского евангелия в обоих местах у Мт XI:5 и Лк VII:22 одинаково стоит „ништии благовѣствѹютъ", а древнейший глаголический апракос — Ассеманиево евангелие и кирилловские тексты первобытной редакции апостольских и евангельских чтений свидетельствуют, что редакционное восстановление выпущенного 5 стиха в Матфеевом тексте было произведено еще в Моравии в период первоначального перевода апракосного апостола.

Между тем, как уже сказано, глаголическое Зографское евангелие отражает более раннюю предшествующую стадию формального компонирования четвероевангелия на базе первобытного Кириллова апракоса путем пополнения недостающих чтений новым переводом. Решение о выпуске стиха расходящегося по смыслу с латинским переводом в тексте предназначавшемся для славян в районе латинского мира, могло быть внушено Кириллу Философу мыслью о грядущем столкновении с римским духовенством, что и не замедлило вспыхнуть и на Западе после прибытия в Моравию византийских миссионеров и довело до суда перед Римским престолом.

Возможно предположить, что на это решение Кирилла Философа могло повлиять участие его сотрудников, о котором говорит гл. XIV его жития. Традиция о „седмочисленниках" наряду с именами Кирилла и Мефодия, называет имена пяти их учеников: Климента, Наума, Саввы, Горазда и Ангелария; последние два имени западные. Вполне возможно, что они принадлежали моравским богословам, которые были посланы князем Ростиславом в Цариград в составе дипломатической миссии, имевшей и специальное богословское задание.

Поручая Кириллу Философу перевод Священного писания для Моравии, византиский император имел все основания присоединить этих двух моравских богословов к трем исконным ученикам Кирилла Философа, разделявшим с ним его религиозные и научные труды.

Создание текста четвероевангелия происходило уже в Моравии совместным трудом Кирилла Философа с братом Мефодием и вполне допустимо предположение, что в победе греческой традиции над латинской в данном случае решающая роль могла принадлежать Мефодию, проникшемуся в монастыре на малоазийском Олимпе, непоколебимой верой в непогрешимость греческой традиции.

*

Мой чешский друг, Франтишек Вацлав Мареш ознакомившись с текстом настоящей статьи и выразив лестное признание важности поставленной текстологической проблемы и значению моего исследования, прислал мне дополнительные заметки о недоступных мне материалах из области чешской славистики и о новейшей евангельской критике. Присоединяю их к моей статье и прошу его принять мою глубокую сердечную благодарность за эту трогательную дружескую услугу.

Привожу заметки проф. Мареша:

„Ради полной точности надо обратить внимание еще на следующие обстоятельства:

1. В настоящем времени, в перфекте и в аористе греческий глагол εὐαγγελίζεσθαι может иметь также пассивное значение. В современной литературе предмета именно так толкуются нами рассматриваемые библейские места. В. Бауэр в греческом словаре к Новому завету и А. Шмоллер в симфонии к Новому завету определенно приводят эти места (Мт 11,5 и Л 7,22) как случаи п а с с и в н о г о (не медиального, „депоненциального“) употребления греческого глагола εὐαγγελίζεσθαι[8]. Бауэр кроме того пишет: „Im passiven Sinn wird gebr. das Präsens, das Perfekt, der Aorist I“. Также новый, на основе греческого пересмотренный текст латинской Вульгаты, тек наз. Neovulgata, в обоих случаях пользуется страдательным залогом глагола: *pauperes evangelizantur*[9]. Кроме Мт 11,5 и Л 7,22 Бауэр и Шмоллер причисляют еще пять новозаветных мест к страдательному залогу греческого глагола (в четырех случаях это причастия); в цсл. текстах встречается пассивная конструкция (чаще всего страдательное причастие прошедшего времени, однажды форма *-ся*): Гал 1,11 τὸ εὐαγγελισθέν благовѣщеноѥ Шиш., Толк. Апост. 1220 г., Христ., Карп., бл(а)говѣщеньноѥ Скоп., бл(а)говѣщено Слепч., еже бл(а)говѣщено есть Струм., бл(а)говѣстовано Толк. Апост. XIV в., -ствовано Матичин Апост.; — Евр 4,2 ἐσμεν εὐηγγελισμένοι ѥсьмь благовѣрьствовани Шиш., Карп., ѥсмъ бл(а)говѣстьствовани Христ., есъмъ бл(а)говѣствовани Слепч., (испорч.:) ѥс(ть) бл(а)г(о)вѣствованиꙗ Матич.; — Евр 4,6 οἱ... εὐαγγελισθέντες благовѣствовании Шиш., бл(а)говѣстьствовании Христ., бл(а)говѣствовани Слепч., Матич., Карп.; — 1 Петр 1,25 τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθέν г(лаго)лъ бл(а)говѣстьствованъий Христ., (гласъ вместо глаголъ:) Слепч., г(лаго)лъ бл(а)говѣствованы Матич., Карп.; — 1 Петр 4,6 εὐηγγελίσθη благовѣщено бысть Шиш., Матич., Слепч., (-щано:) Христ., благовѣсти сѧ Карп.

[8] W. B a u e r, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur,* 3. Aufl, Berlin 1937, Kol. 528; — A. S c h m o l l e r, *Handkonkordanz zum Griechischen Neuen Testament (Concordantiae Novi Testamenti Graeci),* 15. Aufi, Stuttgart 1973, S. 200.

[9] *Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum editio,* Libreria Editrice Vaticana 1979.

Вайс реконструирует в первоначальном древнеславянском переводе евангелий (Мт 11,5 и Л 7,22) благовѣстьствоуѭтъ[10]. — Интересно, что первая редакция старочешской библии колеблется: Мт 11,5 chudí zvěstují (акт.) Дрезденская библия, chudí čtenie přijímají (пасс. значение) Оломоуцкая библия; Л 7,22 chudí prorokují (акт.) обе эти библии[11]. Самые древние старочешские апракос-евангелия переводят действительным залогом (лишь Мт 5,11 налицо): chudí káží[12]. Понимали старочешские переводчики и латинское *evangelizari* как deponens или это один из редких следов влияния древнеславянского перевода?

2. По критическим изданиям Нового завета (Мерк, Нестле, Легг) пассус καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται (Мт 11,5) пропускается у Тациана (Tatianus, codex stuttgartensis), в латинской Итале (= Vetus Latina, codex bobiensis IV/V века) и в сирийском переводе (в codex syrus Sinaiticus).[13] Для нас особенно интересно, что именно в сирийском тексте засвидетельствован такой вариант: существует теория, что Константин-Кирилл знал сирийский перевод Нового завета и что он им даже пользовался в своей славянской переводческой делятельности.[14] Нельзя исключить, что он именно в этом месте, где точное значение греческого глагола не было ему совсем ясно, решился последовать примеру того сирийского текста, где пассус пропускается".

---

[10] J. Vajs, *Evangelium M. Mitthaei palaeoslovenice,* Pragae 1935, 37; idem, *Evangelium S. Lucae palaeoslovenice,* Pragae 1936, 37.

[11] V. Kyas, *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká, I: Evangelia,* Praha 1981, 70—71, 220—221.

[12] J. Vintr, *Die ältesten tschechischen Evangeliare,* München 1977, 160.

[13] A. Merk, *Novum Testamentum graece et latine,* ed. IX, Romae 1964, 32; — E. Nestle, *Novum Testamentum graece et latine,* ed. XI, Stuttgart 1932, 26; — S. C. E. Legg, *Novum Testamentum graece.., Evangelium secundum Matthaeum,* Oxonii 1940 (sine pag.).

[14] Срав. К. Горалек, *Св. Кирилл и семитские языки.* For Roman Jakobson, The Hague 1956, 230—234; — F. Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven,* Wiesbaden 1960, 49; — F. Grivec — F. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes,* Zagreb 1960 („Radovi Staroslavenskog instituta", knj. 4), 184, n. 5; — F. Grivec, *Na semь Petrě,* Slovo 4/5 (1955) 24—46.

ANICA NAZOR (Zagreb)

CIJENA GLAGOLJSKIH KODEKSA IZ 14. I 15. STOLJEĆA

Da se spomenete na pritču ovu:
da je knjigam teško priti,
i gdo knjige počtuje,
da je knjigami počtovan.
(glagoljski *Koluničev zbornik*, 1486)

Naš slavljenik, akademik Blaže Koneski, s velikim poštovanjem i uspjehom proučava stare slavenske (makedonske) rukopise, potiče i promiče njihovo izdavanje. Čim je Institut za makedonski jazik u Skoplju pokrenuo seriju izdanja *Stari tekstovi*, Blaže Koneski je za nju priredio *Vranešnički apostol* (konac 13. st.) kao drugu knjigu.[1] U Makedonskoj akademiji nauka i umjetnosti kao njezin predsjednik izdao je fototipski 1971. glagoljski *Sinajski psaltir* i potom 1973. ćirilsko *Dobromirovo evanđelje*. Prof. Moshé Altbauer, koji je spomenute rukopise priredio za objavljivanje, opisuje uzbuđenje Blaža Koneskog (zajedno s njim i prof. Mošina) kada je u Skoplje donio fotografije novopronađenog dijela *Dobromirova evanđelja*:

„Летото 1969 г., одејќи до Скопје, ги зедов со себе фотографиите на ракописот и им ги покажав на проф. Б. Конески и на проф. В. Мошин кој со јавна возбуда ги гледаше сликите од старият македонски споменик и го оцени пронајдувањето на споменикот како важен настан за славистичката наука. Претседателот на Македонската академија на науките и уметностите веднаш реши дека ќе ги преземе сите мерки новооткриениот фрагмент да се објави.“[2] To znači da Blaže Koneski stare „knjige počtuje“, pa je zato „knjigami počtovan“, kako bi napisao glagoljaš, što uostalom pokazuje i ovaj zbornik priređen njemu u čast.

Što je bilo (starim) „knjigam teško priti“, jedan je razlog svakako i njihova (visoka) cijena.

Zna se da je u srednjem vijeku rukopisna knjiga bila veoma skupa. Pogotovo su bili skupi kodeksi na pergameni ukrašeni raskošnim minijaturama i inicijalima. Rijetko je međutim poznata cijena pojedinog rukopisa,

[1] Б. Конески, *Вранешнички апостол*. Институт за македонски јазик. Стари текстови II, Скопје, 1956, 72+52

[2] М. Алтбауер, *Добромирово еванѓелие*. Кирилски споменик од XII век. Том I, МАНУ, Скопје 1973, XIV.

pa se u povijestima knjige obično navodi uopćena konstatacija da je knjiga bila skupa. A za povijest knjige, kao integralnog dijela povijesti civilizacije podaci o njezinoj cijeni su zanimljivi. Znameniti povjesničar knjige Danac Svend Dahl u svojoj *Histoire du livre* cijeni knjige (u srednjem vijeku) posvećuje kratak odlomak. On konstatira da je bila „visoka cijena koju je trebalo platiti za knjigu“, i da bi pokazao „koliko je koštala knjiga“, navodi dva konkretna primjera cijene u Francuskoj: „Priča se, na primjer, da je u X stoljeću grofica Anjou za jedan jedini svezak propovijedi morala dati dvije stotine ovaca, tri vedra žita i nekoliko koža kune zlatice, a pri koncu XIV stoljeća jedan je brevijar u dva sveska bio kupljen za dvije stotine zlatnih franaka“.[3]

Poput ostalih rukopisa u Evropi i glagoljski su rukopisi bili skupi. Pokušala sam utvrditi cijenu pojedinih glagoljskih rukopisa iz 14. i 15. st. tražeći podatke u njima samima: u zapisima njihovih pisara i naknadnim bilješkama njihovih vlasnika. Najskuplje su bile, recimo to odmah, glagoljske liturgijske knjige, koje su po svojoj funkciji „svečane i reprezentativne“ pisane na skupocjenoj pergameni, a neke su i raskošno ukrašene. Danas je poznato sedamnaest glagoljskih rukopisnih misala i trideset brevijara, uglavnom iz 14. i 15. st. Bogatom iluminacijom ističe se *Misal kneza Novaka* iz 1368. (preko četiristo osamdeset inicijala), *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića* iz poč. 15. st. (devedeset i osam minijatura i preko 360 inicijala), kodeksi Bartola Krbavca: *Berlinski misal* iz 1402, *Ročki misal* (oko 1420), *Beramski misal* (ljubljanski 162a/2, oko 1425, osobito su vrijedne ilustracije kalendara); *Prvi vrbnički misal* iz 1456, *Drugi vrbnički misal* iz 1462, *Novljanski misal* iz druge pol 15. st., *Beramski brevijar* (ljubljanski 161a/2) iz prve pol. 15. st. i dr.[4]

Pisari glagoljskih kodeksa češće se potpisuju u svojim rukopisima nego pisari latinskih kodeksa i u svoje potpise unose različne podatke: političke, gospodarske, društvene i druge,[5] ponekad i podatke o cijeni. Pojedini pisari navode samo da su „počteno“ plaćeni za svoj rad, ali ne spominju i koliko su plaćeni. Pisac *Prvog novljanskog brevijara* (1459) pop Juraj u svom opširnom kolofonu (na četiri stupca) bilježi „. . . ki mužь r(e)čeni učini sa mnu cenu s(vě)tomь pokoinoga g(ospo)d(i)na bisk(u)pa Vida krbavskoga i počtovanoga muža g(ospo)d(ina) pl(o)v(a)na Jur'ě novogradskoga vikara i arhiprv(a)da vinodolskoga ka bista velika pomoćnika

[3] T. Dahl, *Povijest knjige od antike do danas.* Hrvatsko bibliotekarsko društvo Zagreb 1979, 45.

[4] Opise glagoljskih brevijara i misala i literaturu o njima v.: J. Vajs, *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský*, Prag 1910; Isti, *Najstariji hrvatskoglagolski misal.* Djela JAZU, knj. 38, Zagreb 1948; Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, knj. 51, Zagreb 1960; Isti, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije.* I dio, Zagreb 1969; M., Pantelić, *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca.* Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 5, Zagreb 1964, 1—98; B. Grabar — A. Nazor — M. Pantelić, *Missale Hervoiae Ducis spalatensis Croatico-glagoliticum.* Transcriptio et Commentarium. Zagreb — Ljubljana — Graz, 1973; G. Birkfellner, *Glagolitische und Kyrilische Handschriften*, Wien 1975, 43—73; M. Pantelić — A. Nazor, *II Novljanski brevijar.* Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.Župni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje, Zagreb 1977.

[5] A. Badurina, *Iluminacije istarskih glagoljskih rukopisa.* IV ročki glagoljaški bijenale. Pula 1980, 28. (Posebni otisak iz časopisa Istra, 1980, 3—4.)

i stlpa tomu dělu s(ve)tomu o keju d(u)šu rači se s'milovati o(ta)cь n(e)b(e)ski i pogledati svoima s(ve)tima očima i uměstiti na loně Abraamli. i plati me počteno i vr'hь cěni počteno darova z'govorom više imenovanihь. . ." (f. 1)[6].

Pop Petar, „pridivkom Fraščić", koji je „let' gospodnjih 1463" završio Psaltir („tlk psaltira") „v Lindare sědeći" za gospodina Matiju, plovana u Kubedu (Istra) piše da ga je plovan pošteno platio: „. . . I spisah' e g(ospo)dinu pre Matii kubod'skěmu plovanu, v to vr(ě)me počtenomu mužu i razum'nomu i on' me plati i darova k(a)ko dob(a)r' muž' i poč'ten', i k' tomu mi pomore s velike moe nevole, v koi ě běhi. B(og)ь mu e plati . . ." (f. 129v)[7].

Žakan Blaž (Baromić) napisao je *Brevijar* za popa Mavra (*Mavrov brevijar*) za „njega pinezi": „. . . L(ě)tь g(ospod)n(i)hь. č.u.m. (1460) m(ě)s(e)ca perv(a)ra prvi d(a)nь . k'da se poče ovь ferielь pis'ti i poče ga Blažь ž(a)k(a)nь . d(o)m(i)nu Mavru za nega pinezi. . ." (f. 1*r*)[8].

Žakan Broz Kacitić od plemena Kolunića u opširnom zapisu u svom glagoljskom zborniku (*Kolunićev zbornik*) 1486. piše: „Spisahь sie k'nige moimь blagomь čistimь. . . I pisah v istinu te k'nige počtovanu mužu g(ospo)d(i)nu Levnardu vikaru gatanskomu v nega hiži sidi (!) a za moju plaću. . ." (f. 119). Broz Kolunić u svom zapisu podsjeća redovnike da je „knjigam teško priti" („I ošće vasь molimь, gospodo redov'nici i žakni, da se spomenete na prit'ču ovu da e knigamь teško priti, i gdo knige poč'tue da e knigami poč'tovanь"[9].

Pop Ivan Brozović iz Selaca (Selčanin) napisao je 1600. knjige „Di sipula" za gospodina Antona Županića za „plaćicu": „Ě nevolni grišnik pop Ivan rodom Selčanin pridivkom Brozović budući bogat grisi a blagom ubog te knige ispisah gospodinu Antonu Županiću za moju plaćicu" (f. 223)[10].

Pisari triju glagoljskih kodeksa zapisali su podatke o tome koliko su za svoj rad bili nagrađeni. Vid Omišljanin (iz Omišlja na otoku Krku) napisao je glasoviti Brevijar (*Brevijar Vida Omišljanina*) na 468 folija vel. 24,5 × 32 cm (Nacionalna biblioteka u Beču, Cod. slav. 3) po cijeni svaka „kvaderna" (kvaternion) za pola marke i dva solda: „Vь ime Is(u)h(rьsto)vo am(e)n'. Let' g(ospod)nih' .č.t.p.e. (1396) m(ě)s(e)ca marča .aï. (11) dn' početi biše te knigi pisat' ot Vida pisca z Omišla vsaka kvaděrna za pol' mar'ki i .b. (2) so(lda) na moju har'tu. . . (f. 8)"[11] Pisac Vid iz Omišlja, o kojemu se ne zna ništa više od onoga što sam kaže u svom *Brevijaru*, dobio je za pi-

---

[6] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I dio. 139.

[7] J. Hamm, *Psalterium vindobonense*. Der kommentierte glagolitische Psalter der österreichischen Nationalbibliothek. Wien 1967.

[8] M. Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra*. Slovo 15—16, Zagreb 1965, 95.

[9] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. II dio, Zagreb 1970, 17.

[10] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije* I dio, 232.

[11] J. Vajs, *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský*, LXII.

sanje svojega, po mnogočemu reprezentativnog kodeksa, nešto preko trideset maraka[12].

Krasnopisac i minijator Bartol iz Krbave (Krbavac), od kojega su se sačuvala tri lijepo napisana i raskošno iluminirana glagoljska kodeksa, u svom postskriptu u *Berlinskom misalu* iz 1402. (Berlin, Statsbibliothek, Ms. Ham. 444) navodi da je za pisanje plaćen 26 „zlatih": „. . . Lět' g(ospod)nih' .č.u.b. (1402) ě umaleni Bar'tolь . . . pisah' sie kn(i)gi dob'ru mužu p(o)pu Vl'ku sinov'cu g(ospo)d(i)na Vit'ka op(a)ta kopriv's'koga . . . i si više r(e)čeni Vl'kъ p(o)pь po s'vitu i nauci svoga s'trica g(ospo)d(i)na Vit'ka op(a)ta p l a t i te k'nige .i. i .e. (26) z l (a) t i h ь vred'no i pravo k(a)ko mužь d(o)brь i više cine poč'ten' darь. . ." (f. 119*r*)[13].

Za pisanje (prepisivanje) papirnog kodeksa (153 lista) pisar Tomaš Petranović plaćen je 1503. t r i d u k a t a; što je on zabilježio u postskriptu svog rukopisa, koji sadrži tumačenje evanđelja (*Knjige tlmačenja svetih evanjelij*): „. . . a sě knigě ispisah' na drugu hartu ja mnogo grišni pop' Tomaš' Petrinić z Bana dvora z Bužan', plemene (!) Stupić počtovanomu redovniku g(ospo)d(i)nu Matiju Gašćaninu, ki tada biše državitel crkvě s(ve)te Marie v' gradu Elovici i arhiprvad' brinski. i bih' plaćen' za pismo knig' sihь dukatě .v. (3) ča im bi cěna . vrhь toga mi počteno učini, a ja nemu već' ispisahь neg' imihi cenu š nim' . . . (f. 153*r*)[14].

Nešto podataka o cijeni pojedinih rukopisa sačuvano je u naknadnim bilješkama, koje su unesene kada je rukopis bio kupljen ili prodan. Tako bilješka u *Misalu kneza Novaka* pokazuje da je taj reprezentativni glagoljski kodeks (svakako jedan od najvrednijih) kupljen 1405. za crvku sv. Jelene u Nugli (Istra) za 45 zlatnika: "... Kuplene b(ě)še te knigi ot' kn(e)za Petra, kneza Novaka s(i)na s Kr'bave za .k. (40) z l (a) t i h ь i n o .d. (5) i platista e blagomь s(ve)te Eleni i s(ve)toga P(e)tra v Nuglě. ." (f. 269v)[15].

Vatikanski misal Illir 8, pergamentni kodeks iz 1435, broji preko 290 folija, lijepo pisan i ukrašen inicijalima i minijaturama, prodan je 1449. za 27 dukata: „. . . ě popь Blažь plemeněmь Bobinasь, vikar v Lici . . . prodah' ta misalь crikvi s(ve)te d(ě)vě M(a)rie na Drěnovci za .i. (20) trь .ž. (7) d u k a t ь i da e knezь Duěmь Petričević vse got(o)ve na v'kupь . . ." (f. 282v). Taj je rukopis u 16. st. iz Like dospio u Dobrinj na otoku Krku i njime je namiren dug od 23 libre, što se saznaje iz bilješke god. 1558: „.č.f.l.ȝ. (1558) augusta dan .ž. (7) bratja brašćini s(vetoga) tela z Dobrina učiniše račun' s Marko(m) Mavrovićem z Dobrina ča e bil' ostal' duža(n) prvo v kaštaldijah, on i njega brat pop Ivan bivši plovan z Dobrina, i osta dlžan čista računa l i b a r . i . v . (23) i da ta misal za račun aliti za dug više rečeni brašćini rečeni, i ako ča više vridan, to da e za Boga rečenoi brašćini da se moli g(ospo)d(i)n Bogь za nega i za nega brata i ki nega pristoe . va to vrime biše

[12] O vrijednosti „marke" v. Z. H e r k o v, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske.* Djela JAZU, knj. 48, sv. II, Zagreb 1956 (v. pod natuknicom „marca").

[13] M. P a n t e l i ć, *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*, 18—19.

[14] I. M i l č e t i ć, *Hrvatska glagoljska bibliografija.* I dio. Opisi rukopisa. Starine JAZU, knj. 33, Zagreb 1911, 323—324.

[15] J. V a j s, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, 13.

plovan pop Jurai Antončić . ě pop Ivan sin Mihovila Mavrovića pisah z Dobrina..." (f. 3*r*)[16].

Papirni kodeksi znatno su jeftiniji od pergamentnih, no još uvijek su skupi. *Petrisov zbornik* iz 1468, svakako najvredniji hrvatski glagoljski zbornik, kupio je 1549. pop Juraj Krajačić za pet dukata: „To su knige popa Juraja Kraččića roda brat Ladihović i plemene nih i kupih e za moe pineze zlatih 5 dukat i ta[da] tečaše 1549 i zlo lito biše (f. 196v i 197*r*)[17]. Dvadesetak godina kasnije kupljen je *Petrisov zbornik* za libara šest: „... let od negova poroenja 1570 to su knigi popa Barića Fugošića ke kupih od popa Matija Čemerića za libr' šest' za se i za svoga reda kada stahi na Fuki a biše va to vrime tesno vrime glad' velik' po fsem svitu biše kvarta pšenice benetačka po dukata 2 a prosa tolikajše a vina pint po so(ldin) 15 i to e istina..." (f. 326). Koncem 17. st. (1692) *Petrisov zbornik* kupljen je za L(ibar) 9: 1692 to su knige mene popa Matija Brusića ke kupih za L(ibar) 9" (f. 1)[18].

Kvarezimal i *Tlmačenje od muke* (1493. i 1498) Šimuna Grebla, papirni kodeks od 158 listova, kupljen je 1547. za 1 spud pšenice, 2 spuda masture (mješavine) i sira 40 librica: „1547 oktembra dan 10 i ta rečeni d(a)n' ča domin' Matei Meěak' kupih' sie knige od g(ospodi)na pre Erolima Grebla iz Roča za 1 spud pšenice i 2 spuda masture i sira libric 40 (f. 158)"[19].

Po jednom dokumentu u knjizi riječkog kancelara de Rena od 27.XII 1443. riječki kaptol traži od općine Barban (Istra) odštetu od 100 dukata za jedan lijepi glagoljski brevijar što mu ga je zaviještao župnik u Barbanu — Urban[20].

U jednoj oporuci od 29. januara 1520. župnik Bare Cibelić ostavlja župnoj crkvi u Vrbniku svoj misal koji je platio 150 lira[21].

Dakle, podaci o cijeni hrvatskih glagoljskih rukopisa veoma su rijetko poznati. Rijetko su zabilježeni u postskriptima njihovih pisara i u naknadnim bilješkama kasnijih njihovih vlasnika. Podaci nisu poznati ni iz drugih izvora (npr. arhivskih), ali i ovako oskudni kako su zabilježeni u samim rukopisima, oni pokazuju da su glagoljski rukopisi bili veoma skupi. To se osobito razabire kada se njihova cijena usporedi s cijenama nekretnina u to doba. Npr. god. 1450. Mirša Maišćević prodaje komad vinograda samostanu Sv. Spasa u Baški na otoku Krku za „deset zlatih": „... i on'di pr(e)d sud'ci rečenimi e prodal' Mirša Maišćević za .ï. (10) zlatih„[22]. God. 1454. Valentin Kikabonić kupuje selo Mavra Mikšića u Visočanima kod Lovrana (Istra) za 20 libara: „... kako kupi Valentin sin Ivana Kikabonića selo na Visočah, ko e bilo Mavra Mikšića, vinograd i vse ča k nemu

[16] J. Vajs, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, 24—25.

[17] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, 394.

[18] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, 394.

[19] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, 401.

[20] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I dio, 67.

[21] Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, 23.

[22] Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, I (Acta Croatica). Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, JAZU, vol. VI, Zagreb 1898, 182 (br. 104).

Berlinski misal, 1402, f. 119 v.
Postskript pisca Bartola iz Krbave u kojemu bilježi da je za pisanje rukopisa plaćen 26 „zlatih".

Misal kneza Novaka, 1368, f. 269v.
Naknadna bilješka iz 1405. o kupnji rukopisa za 45 „zlatih".

Fraščićev psaltir, 1463, f. 129v.
Postskript pisca Petra Fraščića u kojemu bilježi da ga je plovan iz Kubeda za pisanje platio i darovao.

sliši poli nega za .i. (20) libar'"[23]. God. 1461. Matko Grepčić daruje jedno selo crkvi Sv. Nikole na Gvozdu, koje košta 7 „zlatih": „... kako e bil' moi brat' An'ton' kupil' ed'no selo od' Broza Markovića, ko selo gušta zlatih .ž. (7). i ta zemlja e plaćena sva ... i ta zemla stoi poli Hot'če zem'le i poli Jurišićeve...."[24]. God. 1472. kupili su fratri Sv. Marije na Ospu kod Novog Vinodolskog kuću za 24 „zlatih": „... hižu, ku biše kupilь više rečeni Fab'ěnъ ot kneza Martina; ka hiža se zdrži s hižomь Desića, i prodasmo ju .i. (20) i .g. (4) zlate i za .r. (100) daskь..."[25]

[23] Đ. Šurmin, o. c., 201 (br. 118).
[24] Đ. Šurmin, o. c., 228—229 (br. 136).
[25] Đ. Šurmin, o. c., 270 (br. 170).

РУЖА ПАНОСКА (Скопје)

СУПСТАНТИВИЗАЦИЈАТА НА ПРИДАВКИТЕ ВО „ПАСКВЕЛИЈА“ НА ЖИВКО ЧИНГО

За зборовните групи е карактеристично да го менуваат граматичкото значење и функцијата и со можните афективни и експресивни значења или без нив да излегуваат од границите на своите граматички категории и да заменуваат други, односно да ги изразуваат граматичките категории на групата на која ѝ станале граматички синоним.[1]

Во уметничката литература ваквите граматички синоними се јавуваат како оригинална форма што се спојува со целосноста на чувствата, односно како јазична единица во која се содржи определен поим или мисла како дел на говорната целост, но истовремено во нив е содржана и психолошка компонента која во разни говорни ситуации може да има превосходно значење и да обои поголем дел на говорната целост.

Не навлегувајќи по овој повод во поцелосна анализа на јазикот на писателот Живко Чинго, се задржуваме само на супстантивизацијата на придавките во делото „Пасквелија“, то ест на придавката што ги презема функциите на именката. Тогај придавката станува независна јазична единица и ја елиминира именката како член на синтагмата: Имав седумнаесет години и бев единствениот *писмен* во нашата света Пасквелија (138).

Пишувајќи за една животна реалност во која во деновите по Втората светска војна се наоѓа пасквелскиот свет, Ж. Чинго низ говорните ситуации нѐ внесува во психологијата на единките, во нивното снаоѓање или неснаоѓање во новонастанатите општествени и социјални односи. Ваквите односи на јазичен план бараат и своевиден израз. Правејќи го тоа во општа смисла доста успешно, Ж. Чинго основата ја зема од народниот јазик и својот уметнички јазик го разнообразува и го организира пак врз таа основа, но разновидностите произлегуваат од индивидуалното прекршување на општиот македонски јазик.

Граматичката синонимија, за која се определивме да говориме е во функција токму на индивидуалното прекршување на животните услови и на нивниот индивидуален израз со помош на општиот јазик.

---

[1] Д-р М. Ќорац, *Лингвистичко-стилистичка истраживања*, Јединство 1974, стр. 15.

Определената животна реалност, имено, е поттикнувач на определен начин на мислење и на создавање поими за нештата. Поимите и мислењето пак од своја страна се во тесна врска со потребата да се оформат со соодветни јазични средства.

Супстантивизацијата на придавките е појава позната и својствена на народниот јазик. Такви обрасци има доста. Обични се супстантивизираните качествени придавки од типот *добро, лошо, сӣаро, ново, месено, ӣечено, варено, ѓоӣвено* и слично. Ваквиот модел во начинот на мислење и изразување има место во свеста на индивидуите на Пасквелија. Новите односи по силата на својот карактер ги зафаќаат сите пори на животот, па имаат и свој институционален облик. Општите институционални облици биваат прифаќани од секого на свој начин зависно од тоа колку поимот за нив, освен логичката значенска компонента, содржи и афективно експресивно значење. Доколку се има предвид само логичкото значење на поимот, определените институционални облици ќе се именуваат со нивното полно име. На пример: Околиско собрание, Партиска организација, Месна партиска организација, Месна заедница или Месна канцеларија, Младинска организација, колективизација, Селска задруга и слично.

Индивидуалните личности во Пасквелија тоа го прават поинаку. Имено поимот го изразуваат само со едниот дел од синтагмата и тоа со зборот определувач, а не определуваниот и во него се слева значењето на двата или трите члена на синтагмата, а тоа го овозможува процесот на супстантивизацијата. По овој начин супстантивизацијата на придавките како уметничка постапка ја засилува експресивноста на говорната ситуација со самото тоа што поименчената придавка семантички е „набиена", а со тоа таа е „економична" форма и средство на изразот. На пример: Така ги учеше овој човек и уште велеше: *будали, црвениӣе* ќе ви ги испоганат жените и ќерките, ... (8).

Човекот од народот е научен економично да мисли и економично да се изразува, а притоа секогаш е присутен психолошкиот аспект или на претпазливост, што подразбира дека нештата секогаш не мораат да се нарекуваат со правото име, како што е во илустрираниот пример, или пак токму со економичното постегнато зборување да се придодаде „уште нешто" што ќе се сфати токму поради својата нецелосност. На пример: И ете даде бог направивме *колекӣивно* (9). Или: По тоа лошо настроение *ӣарӣискаӣа* презеде големи мерки (55).

Презентирана е значи постапка на индивидуална оригинална форма наместо понудената „необична" или „комплицирана" јазична форма која се присвојува, меѓутоа, не како што е озваничена, туку „трансформирана", односно таква каква што може во системот на мислењето на единката да си најде место. Придобивајќи оригиналност со своето приспособување кон народниот начин на мислење и говорење, „комплицираната" форма се преобразува, а со тоа и социјално и општествено се карактеризира, односно се диференцира.

Колку во народниот јазик, како што се рече, супстантивизацијата на качествените придавки е обична, толку е понеобична супстантивиза-

цијата на односните придавки. Освен помал број поименчени качествени придавки што со ништо не се изделуваат од вообичаениот модел во народниот јазик како на пример: — Ама пустиот *стар*, пак што ѓавол му влезе и нему, сосема се поштукна во умот (130), или — Не ќе биде добро, прошепоте *старата, пустава* рано закука (139), повеќето поименчени придавки во Пасквелија се односни.

Придавките во функција на именка внатре меѓу себе се распределуваат на тој начин што помал дел се глаголски придавки, а поголемиот ги сочинуваат оние што се изведени од именски дел. Бидејќи супстантивизирани, вакви те придавки исцело ги преземаат функциите и граматичките категории на именката во сета разгранетост.[2] Ќе дадеме преглед на функциите, за да се види разновидноста, а и за потврда на констатацијата за оригиналната форма како израз на чувствата во дадена говорна ситуација.

1. *Функција на подмет*. Сп.: Искажа: *побунетите* ги избришаа сите пароли од ѕидовите, ги нема веќе нашите златни пароли... (9); Беше предвечер кога *вооружените* стигнаа во полето (9); По тоа лошо настроение *партиската* презеде големи мерки (55); Нашите татковци се закараа, луѓето се разделија, *познатите* веќе не се познаваа меѓу себе, соседите ја изгубија љубовта за своите соседи (155).

2. *Функција на именски прирок*, односно со глаголи што сами не можат да изразат предикатна содржина. Сп.: А колку за верата ова ќе тиречам да запомниш — мојата вера *е партиската*, друга вера во мене не ќе најдеш (134); Потоа, се разбира, раскажуваа луѓето, се разделивме, тој ѓавол другарот Дане *станал* враг, а Менината сестра *кафеанска* (208).

3. *Функција на дополненија*. Дополнение на глагол и тоа предмет на дејството. Сп.: И ете даде бог направивме *колективно* (9); И уште прикажуваше овој човек, — комунистите го кудат бога, *руската ја* прават, ги уриваат црквите...(8); И ете завршена ќе беше историјата со Пантелеј Денгоски, ако на закопот синот Петре Денгоски пред лицето на целиот свет не ја навредеше *партиската* (124); Некои од луѓето се молеа, некои пак пцуеја. Едни ја пцуеја *партиската*, другите бога (184); Сега дави се ти овде во водава и цркни заедно со твојата Пасквелија, ете така, се дуе тој, кому држиш лекција ти, другар Тацко, јас одличен го положив *тракторскиот* (188).

4. *Функција на дополнение (на глагол) за разни околности*. Сп.: Тогаш човекот што се викаше Алексо Степаноски и што самиот беше од комитетот и со своите зборови најмногу ја потпали народијата, како најголем праведник дојде *во месната* и на властите им раскажа подробно за сè што виде и чу во полињата и долината пасквелска (8); На среде село како стока ги убија за да види сета народија. Ама тоа беше *во бугарското* (11); Власта му одобрува на секој и слободен е секој оној што половина и *за задружното* ќе донесе (17); Со здравје да се јади, рекоа

---

[2] Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Ск. 1967 ст . 260—270.

луѓето. — Со пријатели, рече Коле Мишкоски и плукна *кон месната* (18); — Да не дошле *за колективно*, велат некои (33); Кириле Давидоски, ти братец, рече секретарот Тацко, ти другаре, добро си ја дотерал работата. *На старото* си фрлил око, а ваму *во партискава*, другаре мој, на списокот под број. . . А не, Кириле Давидоски, така не се може *со партиската*. . Со неа човек или ќе биде или не ќе биде, рече секретарот под око меркајќи го Кирилета Давидоски (99); — А тоа е друга работа, рече Кириле, мислам партијата е подруга работа од моите икончиња. Знам јас добро што е право, а што не е право *во партиската*, ама немав каде, братец мој, бев на голема мака, требаше некаде да се свртам, да издивнам (101); Во тоа време немаше училиште во секое село и ние децата од помалите места секојдневно моравме да одиме *во централните* (155); Се наоѓавме *меѓу* две *централни* и можевме уште да одбираме (155).

Процесот на супстантивизација е толку развиен што поименичената придавка како своја определба има друга поименчена придавка. На пример: Беше веќе три часот по полноќ и сè уште *во месната партиска* се зборуваше за случајот на Петрета Денгоски (120). Или супстантивизираната придавка се определува од заменска придавка: Ти другар Петре Денгоски, . . . со каква совест така непремислено зборуваше *за нашата партиска* пред целиот народ (121).

Дека супстантивизацијата не е спорадично средство, се потврдува и со тоа што поименчени придавки стапуваат во образувањето на сложени зборови со изразена промена на семантиката, то ест означуваат нов поим, но тој поим е сврзан за пасквелската средина. Сп.: Што да се прави *со месно-партиската*, воопшто, тука е и сета несреќа (187).

5. *Функција на определба на именка*

а) Непосредно придавање во служба на атрибут: — Кириле Давидоски, тоа твојот шура Денко Илиески поднесе тужба, вели, моето добро зетче, а ваш овдешен член на *меснава партиска* со овие икончиња ја уби мојата сестрица Арна Размеска (102).

б) Определба со помош на предлог: Зборувајте другари *партијци од месната* и не туку ја матете, рекоа луѓето (56); На другарот *Раштаков од младинската* уште му го придодадоа и Кирилета Аносиески кој требаше да се оспособи во локален, иден кадар (69); Прво и прво ја издаде линијата, што е најголем грев за секој *човек од денешнава*, а второ, ја изеде својата родена женичка Арна Давидоска. . . (100). Во него нема срце, во него живеат само волци, ќе ги задави дечињата, а тоа на *душа од партиската* ќе падне (102); — и ете во тој среќен ден кога се враќавме, бевме уште порадосни затоа што со нас беше и другарот Лако, првиот претседател на младината, освен него со нас доаѓаше и некој истакнат *агитатор од околиското*, кого го викаа Другарот (114); Ела сега, мислам јас како *член на партиската*, агитирај за нешто. . . (121); Во долгите ноќи на зимските денови, во тие незаборавни аналфабетски ноќи кога ги изучувавме првите *букви на македонското, на народното*, во тие ноќи

без умор, занесено им читав на другарите од пожолтените семинарски книги (138); Спасе Шикалоски, другарот Спасе Шикалоски, нашиот *претседател на младинската* со раскрвавена глава лежи во една од браздите со лице свртено кон сонцето и, како да е приквечерен час, сличен на сончоглед приклонува, се склопува на земјата (143); *Луѓето од месната* се плашеа чудниот Фромов дух да не се всади и во младото срце на Етја (145); Најпрво беше отворена *архивата на месно-партиската* и таму беа пронајдени сите записи на другарот Тацко (185); Другарот Нелко Трипуноски, народен магационер, а самиот како член во комитетот, заедно со другарот Алексо Степаноски, нашиот *претседател на задружната*, исто така член на комитетот и кандидат *член во околиското*... (185); Алексо Степаноски станал *началник на просветната*. Господе, човек тешко може да ги препознае (188).

Проучувањето на системот на граматичката синонимија воопшто, а во уметничката литература посебно може да се посматра од повеќе становишта. Во уметничката литература ваквиот начин на изборот на граматичките средства придонесува исказот да придобива различни стилистички вредности и нијансирања. Се задржавме сега само на еден вид таква синонимија. Останува да се одбележи дека односот на единките и нивното учество во преобразувањето на условно наречените „нови“ јазични обрасци во „народски“, зависно од начинот на поимање на нештата, станува колективен однос, зашто е својствен на една социјална и општествена средина. Силата на таквото јазично преобразување е неповторлива, а кажувањето во одделни случаи има остри заби и добродушно-саркастична потсмешливост.

ЗДЕНКА РИБАРОВА (Скопје)

КОН АДВЕРБИЈАЛИЗАЦИЈАТА НА ПРЕДЛОШКИТЕ КОНСТРУКЦИИ

(ОД МАТЕРИЈАЛОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦСЛ. РАКОПИСИ)

1. Адвербијализацијата на предлошките конструкции е процес широко познат во сите словенски јазици и продуктивен начин на пополнувањето на фондот на прилозите. Во одделни словенски јазици степенот на продуктивноста на оваа група прилози е различен. Адвербијализација на предлошките конструкции особено често се среќава во македонскиот и бугарскиот јазик каде што претставува еден од основните начини за образување на нови прилози.[1]

1.1. Адвербијализацијата на падежната форма е подолг процес кој се одвива на сите јазични рамништа, а во прв ред на семантичкото и синтактичкото.[2]

1.2. Прилозите настанати по пат на адвербијализација на предлошките конструкции јасно се издвојуваат по својата формална структура. Меѓу префигираните прилози можат да се разликуваат оние кои настанале преку соединување на предлогот со готовиот прилог, најчесто примарен, и оние што потекнуваат од адвербијализираните предлошки падежи. Притоа суфиксот (падежната наставка) или ја има формата што ја бара предлогот, или се употребува несогласувано.[3] При адвербијализацијата флективната форма добива поапстрактно значење и синтактичко-морфолошките значења коишто ги изравувала како дел од определена парадигма стануваат потполно ирелевантни. Промената на функцијата на падежната наставка и нејзината преквалификација во адвербијален суфикс може да биде придружена и со формални промени овозможени со тоа што адвербијалниот суфикс не ги изразува граматичките категории (падежот, бројот, родот), туку припадноста на зборот кон определена зборовна група.[4]

---

[1] Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик* II, Скопје, 1954, 106.

[2] Z. Rysiewicz, *O pewnych zmianach funkcji form przypadkowych*, Prace filologiczne XVII, 1937, 97—121; J. Jahn, *Slovanské adverbium*, Praha 1966, 65 сл., 95.

[3] На пр. St. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970, 339.

[4] J. Jahn, о. с., 29 сл.

2. Во стсл. и во македонските цсл. ракописи употребата на предлошките конструкции во адвербијална функција е доста честа појава и нивната адвербијализација претставува важен извор за образување на нови прилози. Во нашиот материјал[5] фондот на префигираните прилози во голема мера, што е и разбирливо, се совпаѓа со фондот наследен од постарите текстови.[6]

2.1. Честа е појавата на прилозите настанати преку соединување на предлогот со готовиот прилог, на пр.: отътѫдоу/-дѣ, доселѣ/-ли, отъселѣ/-ли, донꙑнѣ, досьде, доколѣ/-ли, надалече, отъдалече, издалече/-ча, додьньсь итн. Со предлог се употребуваат и прилозите тоу (отътоу Мр 7, 24 ЕвМак), вънѫтрь (изьвьнѫтрь Мр 7, 21 Рад, Мр 7, 23 ЕвМак), вънѫтрьꙑѩдоу (изьвьнѫтрьбоѩдоу Мр 7, 21 Крат), вънѣꙑѩдоу (изьвьнѣѩдоу Мр 7, 18 Рад), вънъ (изьвень Мр 7, 18 Крат), противѫ (сьпротивѫ Деј 28, 19 Карп).

2.2. Адвербијализираните предлошки падежи и во нашиот материјал најчесто ја чуваат врската со исходната падежна форма, т.е. формата на суфиксот (падежната наставка) и одговара на рекцијата на предлогот, на пр. излиха, искони, испрьва, напрѣдъ, напротивъ, наединѣ, създади, съврьхоу, съпрѣди, въкоупь, въкоупѣ, въиспрь, въскорѣ, донизоу, досꙑти, отълани, отъгорꙑ, посрѣдѣ, безоума итн.

2.3. Материјалот со кој располагаме ексцерпиран е од ракописите од 12 до 14 век. Во нив, особено од 13 век натаму, доаѓа до сè поголем израз започнатиот процес на распаѓањето на синтетичката деклинација којшто, освен друго, се манифестира преку засилената употреба на општата падежна форма по предлозите и преку замената на падежите[7]. Овие процеси создаваат поволни услови за појава на несогласување на падежната форма со рекцијата на предлогот кај сè уште недоволно зацврстените адвербијални состави. Од нашиот материјал можеме да ги посочиме формите како на пр. отьгорѣ Ј 19, 23 Добрм (corr. сврьхꙋ), Л 23, 45 Добрј; почесомъ Л 1, 18 ЕвМак; до врьхь Л 4 29 Добрм (неадвербијализирано); изобило I Кор 14, 12 Карп. Сп. ги и формите со предлози наведени погоре (2.1.).

---

[5] Го користиме материјалот од картотеката на Одделението за историја на македонскиот јазик при ИМЈ која засега ги опфаќа овие текстови: Добромировото ев.од 12 век (Добрм), Стаматовото ев. од поч. на 13 век (Стам), Добрејшовото ев. од 13 век (Добрј), Радомировото ев. од 13 век (Рад), Македонското ев. на поп Јована од 13 век (Јов), Кратовското ев. од 14 век (Крат), македонското четвороевангелие од збирката на ЈАЗУ од крајот на 14 — поч. на 15. век (ЕвМак), Охридскиот ап. од крајот на 12 век (Охр), Слепченскиот ап. од 12 век (Слепч), Струмичкиот ап. од 13 век (Струм), Вранешничкиот ап. од 13 век (Вран), Карпинскиот ап. од крајот на 13 век (Карп), Верковиќевиот ап. од 14 век (Верк), Болонскиот пс. од 13 век (Бон).

[6] Целокупниот фонд на адвербите од стсл. канонски споменици, вклучувајќи ги и образувањата со предлог, разгледан е кај A. Doritsch, *Gebrauch der altbulgarischen Adverbia*, LXI. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, 1910, 81—192.

[7] И. Дуриданов, *Към проблемата за развоя на българския език от синтетизъм към аналитизъм*, Годишник на Софиския университет, Филол. фак., т. LI, 3, 1955, 85—273; Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје—Београд 1965, 130—142.

3. Во македонските цсл. ракописи, како и во стсл., наоѓаме голем број предлошки конструкции кои сѐ уште не можеме да ги сметаме за целосно адвербијализирани, макар што подоцна процесот на нивната адвербијализација може да биде доведен до крај. Нивната незавршеност се огледа во недоволната издиференцираност (семантичка, синтактичка, морфолошка и др.) од истозвучните флективни форми. За такви можат да се сметаат на пр. за ѵтра по истинѣ, въ малѣ, до коньца, на послѣдъкъ, до вѣка, до краıа, из дѣтьска, на вечеръ, на обидѫ, без мѣръı, бес печали, въ правьдѫ и многу други. Можноста на адвербијализацијата на предлошката конструкција зависи како од карактерот на основата така и од предлогот, значајна улога игра и меѓусебниот однос на предлогот и името[8]. Има разлики во степенот на адвербијалната продуктивност на одделните падежи итн. Постојат разлики и меѓу одделни словенски јазици[9].

3.1. Од разен степен на адвербијализираноста на одделни прилошки состави произлегуваат тешкотии при разграничувањето на новите адвербијални лексички единици од истозвучните флективни форми[10]. Оценката за степенот на адвербијализираноста на конкретниот прилошки состав мора да биде фундирана пред сѐ врз уочувањето на оние битни моменти кои нужно доаѓаат до израз при процесот на адвербијализацијата, одн. на присустноста на оние обележја кои го карактеризираат прилогот како посебна зборовна група од синтактичка, морфолошка и лексичка страна[11]. Доколку во спорниот израз откриваме повеќе показатели за целосната адвербијализација, можеме решението да го сметаме за правилно.[12]

3.11. Целосно адвербијализираниот прилошки состав се вклучува во синтагмата како неделива целост и, според тоа, основата не може да се проширува со самостојна определба. Сп. на пр. ωт<ъ> горы ѥлионъскыѩ (ком. Пс. 67, 34 Бон) — оть горы и до дола (Мр 15, 38 Добрм); до врьхоу горы (Л 4, 29 Рад, Добрј, Крат, до врьхь горы Добрм) — не до врьха плода творѧть (Л 8, 14 Добрм, Крат).

---

[8] На пр. Н. С. Р ы ж к о в, *Морфология и семантика именных (отсуществительных) наречий в древнерусских памятниках XI—XIV веков*, Труды Института языкознания АН СССР VIII, 1957, 490—492.

[9] На пр. во рускиот јазик е продуктивно образувањето на прилозите од акуз. на именката со предлогот *в* (*Грамматика русского языка* I, АН СССР Москва 1960, 619), додека на пр. во чешкиот овој тип е редок.

[10] Незавршеноста на еден дел од овие конструкции, нивниот преоден (полуадвербијален) карактер, го истакнуваат авторите на стсл. граматики, доколку овој тип прилози подетално го разгледуваат, на пр. А. М е й е, *Общеславянский язык*,. Москва 1951, 379; A. V a i l l a n t, *Manuel du vieux slave*, Paris 1964, 232—233; Г. А. Х а б у р г а е в, *Старославянский язык*, Москва 1974, 344—345 и др. Како критериуми за разликувањето од истозвучните флективни форми обично се наведуваат диференцијацијата на значењето и формата.

[11] Види на пр. B. H a v r á n e k, *Řadění slovních druhů v mluvnici*, Rusko-české studie, Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Jazyk a literatura II, Praha 1960, 465—470.

[12] I. N ě m e c, *Principy Staročeského slovníku*, Staročeský slovník. Úvodní stati. Soupis pramenů a zkratek, Praha 1968, 16—49, особено 27—35; Zd. R u s í n o v á, *O adverbializaci předložkových výrazů*, Jazykovědný časopis 23, 1972, 2, 182—185.

3.12. Значењето на прилошкиот состав не претставува збир на значењата на составните елементи. Тоа, секако, произлегува од функцијата на предлогот и лексичко-граматичкото значење на основата, но како резултат се појавува квалитативно ново значење[13] кое е обично поширoко, поапстрактно од збирот на значењата на конститутивните елементи. Доколку кај нив е можна самостојна употреба надвор од прилошкиот состав, тоа обично не е во сосема исто значење. Има и основи кои самостојно веќе не се употребуваат. На пр.: наединѣ (приступишѧ кь немоу ѹченици наедине Мт 24, 3 ЕвМак, едини Рад 72d, Крат, единомоу Рад 155b, Јов 40ᵛ, 76), окрѫгъ, въпрѣкы, искони, въспѧть, вънезаапѫ, въиспрь, беспрѣстани итн.

3.2. Најуочливиот надворешен израз на завршениот процес на адвербијализацијата се формалните промени во морфолошката и фонетската структура на изразот.

3.21. Изолацијата на флективната форма од парадигмата, чиј составен дел била таа, формално се манифестира преку употребата на адвербијалните суфикси без оглед на рекцијата на предлогот или припадноста на основата кон деклинацискиот тип. На пр. отъгоры — отъгорѣ, извъноу — извънъ, почесомъ — почьсомоу — почесомоу — почемоу итн. Варијабилноста на адвербијалните афикси, воопшто типична за словенскиот прилог,[14] се должи и на меѓусебните влијанија на суфиксите од продуктивните зборообразувачки групи на адверби, на синонимните адвербијални суфикси и др. Бидејќи адвербијалните суфикси не се носители на морфолошко-синтактичките разлики, возможна е појавата на апокопираните вокали и додавањето на асемантичките честици.[15] Сп. ги на пр. формите: отънѫдоу — отънѫдѣ — отънѫды — отънѫдѫ — отънѫдь, въпрѣкы — въпрѣкъ, съвыше — съвышь, посрѣдѣ — посрѣди, издалече — издалеча, доврьха — доврьхоу; испыти — испыть — испытоу, ниць — ници — нице итн.

3.22. Прилошките суфикси кај целосно адвербијализираните состави (и кај прилозите што настанале од флективните форми воопшто) честопати потекнуваат од падежна форма која во дадената парадигма повеќе не е во жива употреба[16], или се остатоци од парадигми кои во јазикот повеќе не постојат.[17] Многу илустративен пример за фактот дека падежните форми во функција на прилози не им се подвргнуваат на промените низ кои поминува соодветната парадигма, одн. флектив-

---

[13] Н. С. Рыжков, о. с., 491; J. Jahn, o. c., 69.

[14] Сп. ги на пр. меѓусебните влијанија на адв. со суфиксите *-o/-ь*, J. Jahn, o. c., 44сл.

[15] B. Havránek, *Přisuvné vokály* (*Flickvokale*) *v slovanských jazycích*, MNHMA, Praha 1926, 353—379.

[16] Редица примери има на пр. за адвербијалната употреба на беспредложниот локатив кој веќе во стсл. претставувал исклучок, в. В. Н. Топоров, *Локатив в славянских языках*, Москва 1961.

[17] J. Zubatý, *K výkladu některých přislovcí, zvláště slovanských*, Studie a články II, Praha 1954, 106—161.

ниот систем, даваат прилозите во современиот македонски и бугарски јазик со сочуваните синтетични „падежни форми“.[18]

3.23. Целосно адвербијализираните прилошки состави можат да се разликуваат од флективните форми и со присуство на гласовните промени кои ја затемнуваат нивната морфолошко-синтактичка структура, уочливи разлики постојат и во акцентирањето.[19]

4. Во однос на користениот материјал треба да се каже дека библиските текстови од познати причини (тематската ограниченост, стабилизираноста на текстот, традицијата) имаат ограничени можности за употреба на поширок репертоар на адвербијализирани прилошки состави. Дека во други контексти била можна и вообичаена употреба на поразновиден репертоар на префигирани прилози покажува на пр. Супр. Во овој поглед во нашиот материјал со поразновиден репертоар на префигирани прилози се истакнува коментар кон Бон од каде имаме на пр. потврдено дос҄ыти, беспрѣстани, исполоу, беспрѣсмене, бесприобрѫщѧ, отъдалече, отъколѣ, отонѫдоу итн. кои во прашкиот Slovník jazyka staroslověnského се познати претежно само од Супр или Бес, или воопшто не се зарегистрирани.

5. Кругот на прилозите настанати по пат на адвербијализацијата на предлошките конструкции не е затворен, туку остава отворени можности за образување на нови прилози според потребите на комуникацијата и во согласност со развојот на јазичниот систем. Поинтензивно навлегување на нови прилошки образувања, вклучувајќи ги и префигираните адверби, може да се набљудува пред сѐ во небиблиските текстови и до поголем израз доаѓа во подоцнежните споменици од времето кога распаѓањето на синтетичката деклинација и целосниот премин кон аналитизмот доведува кон сѐ поширока употреба на предлошките конструкции со што е поврзана и засилената продуктивност на овој тип адверби.[20]

---

[18] На пр. Б. Конески, *Граматика*.. II, 1954, 105—106.

[19] На пр. за мак. јазик в. Б. Конески, *Граматика*... I, 1952, 156 сл.

[20] На пр. употребата на прилозите во Крнинскиот дамаскин од 16 век веќе ја искажува состојбата многу блиска до современиот јазик, в. П. Илиевски, *Крнински дамаскин*, Скопје 1972, 192—193.

JERZY RUSEK (Kraków)

Z HISTORII NAZW CZĘŚCI CIAŁA W MACEDOŃSKIM I BUŁGARSKIM

1. *Šija* 'τράχηλος'

W zabytkach staro-cerkiewno-słowiańskich greckie τράχηλος oddawane było przez *vyja*, zagadkowy wyraz niejasnego pochodzenia.[1] *Vyja* stanowi charakterystyczny element słownictwa języka staro-cerkiewno-słowiańskiego.[2] Występuje w tekście ewangelii, psałterza, apostoła, parimejnika, euchologium oraz w kodeksie Supraskim.[3] Nazwa ta zanikła bez śladu w języku bułgarskim. Została zastąpiona przez *šija*. Początki wypierania nazwy *vyja* przez *šija* sięgają X wieku. Przykłady znajdujemy u Jana Egzarchy i w kodeksie Supraskim. W Szestodnewie Jana Egzarchy[4] nazwa *vyja* użyta została 6 razy, *šija* — 3 razy i 1 raz przymiotnik *šiinъ*. W kodeksie Supraskim *šija* użyta została 1 raz przy 22 przykładach nazwy *vyja*.[5] Oto przykłady z tych najstarszych zabytków powstałych we wschodniej Bułgarii: *dlъga šija velьbǫdu...* Szest. 245c, *mala šija i vъ plešti vъnikla medvědici* Szest. 245c, *to protivǫ sego nogama i šii běaše byti* Szest. 245d, *nyně že glava vъ malě kosti imǫšti šiinyję* Szest. 245d, a *mьně bǫdetъ stradati podružija i volę svojeję a tvojǫ šijǫ bradvijǫ otъsěkaetъ* Supr. 237,2[6]. Nazwę *šija* spotykamy w Zborniku z 1076 r[7]. W zabytku tym stosunek *vyja* do *šija* przedstawia się jak 3 : 2 (3 przykłady *vyja*, 2 przykłady *šija*).

---

[1] Zob. M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg 1953, s. 243. Z. Stieber łączy scs. *vyja* z *vyti* 'wyć'. Jego zdaniem „Słowo *vyja* mogło pierwotnie oznaczać gardło i szyję zwierzęcia, a potem mogło się jego znaczenie rozszerzyć także na gardło i szyję człowieka". Z. Stieber, *Jeszcze o scs. vyja.* V čest na akad. Vl. Georgiev Ezikovedski proučvanija po slučaj sedemdeset godini ot roždenieto mu, Sofija 1980, s. 318.

[2] Poza staro-cerkiewno-słowiańskim, staroruskim i staroserbskim nazwa *vyja*, 'szyja' występuje w połabskim, zob. R. Olesch, *Juglers Lüneburgisch-Wendisches Wörterbuch*, Slavistische Forschungen, Bd. 1, Köln — Graz, 1962, s. 182.

[3] Zob. *Slovník jazyka staroslověnského*, I, Praha 1966, s. 362.

[4] Podaję za R. Aitzetmüller, *Das Hexaemeron des Exarchen Johannes*, VI, Graz 1971.

[5] Zob. K. H. Meyer, *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis*, Glückstadt und Hamburg 1935.

[6] *Supraslьskaja rukopisь*. Trud S. Severьjanova, t. I, Sanktpeterburg 1904.

[7] *Izbornik 1076 goda*. Izd. podgot. V. S. Golyšenko, V. F. Dubrovina, V. G. Demьjanov, G. F. Nefedov, Moskva 1965.

Nazwa *šija* wypierająca już na początku okresu piśmiennego we wschodniej Bułgarii nazwę *vyja* starannie bywa unikana w zabytkach średniobułgarskich powstałych zarówno we wschodniej Bułgarii jak i Macedonii. Widocznie przez długi okres czasu uważana była za nieliteracką i dlatego nie dopuszczano jej do języka pisanego. Nie spotykałem nazwy *šija* w licznych eksplorowanych średniobułgarskich odpisach ewangelii, psałterza i apostoła. Nie pojawia się wogóle w zabyktach do XIII wieku włącznie. Rzadko używana jest w zabytkach XIV wiecznych. Nie występuje wogóle w Kronice Manasa powstałej w połowie XIV w. we wschodniej Bułgarii[8]. Nazwa *vyja* użyta została 7 razy. Nie dopuszcza nazwy *šija* również Eutymiusz, który kilkakrotnie użył nazwy *vyja*[9]. Nazwa *vyja* właściwa jest Paterykowi Kompilacyjnemu, którego przekład powstał w latach 60-tych XIV w. we wschodniej Bułgarii[10]. W tym zachowanym w licznych odpisach zabytku nazwa *vyja* używana jest często, por. ne *bǫdi čędo žestokǫ iměǫ vyǫ* 2a, *ona že vъzemъ i pomaza po vyi svoei rekъ* 35a, i *vъsadišǫ i na skotъ neosedlanъ, i na vyǫ ego vъzloživše želěza tęžka, i vedošǫ ego posrědě grada* 94a, a *iže na vyi moei sъsǫdъ grъděniemъ nizlagaǫ* 107 b, i *sъtvori verigy privęzavъ o vyi svoei* 116b, i *bě lice eǫ i vyja i myšcę i prъsi i dlani rǫku eǫ do poasa* 233b.

Szeroko natomiast używana jest nazwa *šija* w XIV wiecznych prologach i pandektach Nikona. Oto niektóre przykłady: *naložišǫ brěmę tęško na šiǫ emu* Prol. nr 73, 5[11], *taže olovom šii ego izvlěčeně* Prol. nr 73, k. 5, *privęzašǫ na šiǫ ego želězo korabno* Prol. nr 74, k. 183a[12], *kogda běše emu oko sino, kogda že šię kogda li glavǫ ujazvenǫ* Prol. nr. 74, k. 186, *kamenь privęzanь na šię svoę* Prol. nr 74, k. 39 (Prol. z r. 1339:[13] *kamenь privęzati kь vyi ego* s. 268), *po vъsemu tělu i po šii* Prol. nr 74, k. 401, i *šiju moju prěkloni nogoju svojeju* Bd. 190[14], *okovanъ verigami šię i rǫcě* Pand[15]. k. 204, *verigami šiǫ ego svęzanǫ imęšte* Pand. k. 230, *obrǫčę drěvěny šiǫ oblagati* Pand. k.

---

[8] Korzystam z wydania I. Bogdana, *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară — facuta pe la* 1350. Bucureşti 1922.

[9] Zob J. Rusek, *Promeni v leksikata na bъlgarskija ezik i otnošenieto na patriarch Evtimij kъm tjach*, Tъrnovska knižovna škola 1371—1971, Sofija 1974, s. 180.

[10] Por. J. Rusek, *O tzw. Pateryku kompilacyjnym*, Slovo 24, Zagreb 1974, s. 106. Za podstawę analizy językowej wzięto tekst Pateryka w rękopisie nr 1036 Biblioteki Narodowej w Sofii (2 poł. XIV w.). Cytowane przykłady pochodzą z tego rękopisu. W międzyczasie ukazało się wydanie Pateryka kompilacyjnego na podstawie rękopisu Zografskiego. Pod względem językowym oba teksty są jednakowe. Sv. Nikolova, *Pateričnite razkazi v bъlgarskata srednovekovna literatura*, Sofija 1980, Tekst w *Priloženija*, s. 147—384

[11] Rękopis przechowywany w Bibliotece BAN w Sofii. Krótkie omówienie daje Ch. Kodov, *Opis na slavjanskite rъkopisi v Bibliotekata na bъlgarskata akademija na naukite*, Sofija 1969, s. 137—147. Autor opisu datuje rękopis na 2 poł. XIV w.

[12] Rękopis przechowywany w Bibliotece BAN w Sofii. Krótki opis daje Ch. Kodov, op. cit. s. 147—150. (*Damjanov Prolog*). Autor datuje rękopis na XIV/XV w.

[13] Rękopis przechowywany w Bibliotece im. Sałtykowa-Szczedrina w Leningradzie, coll. Pogodina nr 58.

[14] *Bdinski zbornik* z r. 1360. Korzystam z wydania J. L. Scharpé i F. Vyncke, *Bdinski zbornik. An old-slavonic menologium of women saints* (Ghent University Library Ms. 408. A. D. 1360), Bruges 1973.

[15] Nikonovi Pandekti zabytek z lat 60-tych XIV w. Rękopis przechowywany jest w Bibliotece im. Lenina w Moskwie, coll. Jegorova nr 1.

92a. Najstarsze bułgarskie prologi nazwy *šija* nie znają. Prolog nr 72[16] zachowuje pierwotną nazwę *vyja*, por. *privęzašǫ kamenь na vyjǫ jego tęžьkъ* k. 33a, *ona že prosterši vyjǫ svoǫ i reče* k. 52, *na svojei vyi nošaše* k. 60a, *po vsemь tělu i po vyi* k. 69a, *usěknǫ vyjǫ* k. 85. Wyłącznie nazwy *vyja* używa pisarz Prologu z r. 1339.

Być może między *vyja* i *šija* istniały pierwotnie różnice semantyczne. Taki wniosek nasuwa się z analizy najstarszych poświadczeń nazwy *vyja* u Jana Egzarchy. W jego Szestodnewie *šija* nazywa 'część ciała między głową i tułowiem' wyłącznie u zwierząt, podczas gdy *vyja* jest używana w odniesieniu do ludzi i jako ogólne określenie, por. *jestъ že meždju licemь i torakomь mežda někaka ježe vyjǫ zovǫtъ, jejęže prěždь grъtanь sę zovetь a zaždь usta syrištьnaja* 233b, *a vyi zadьněja ęstь jestъ opleštije* 233c; *dlьga šija velьbǫdu, da bǫdetь sъ nogama ravьna i dosęgnetъ do travy, jejǫže živetъ. mala šija i vъ plešti vъnikla medvědici i lьvu že i tigru i ježe prokyichъ togožde roda* 245c, Dane kodeksu Supraskiego wniosku takiego jednak nie potwierdzają. W jedynym poświadczonym tu przykładzie *šija* nazywa 'ludzką szyję': *a tvoǫ šijǫ bradviǫ otъsěknetъ* 237,2.

W historycznym rozwoju języka bułgarskiego i macedońskiego nazwa *šija* została poważnie ograniczona przez nowszą *vratъ* z ps. **vortъ*. Wyraz *vrat* 'szyja' właściwy językom południowosłowiańskim to pierwotne nomen actionis (*vort* : *vert* 'kręcić, obracać') o znaczeniu 'to co się kręci, kręcąca się część ciała'. Rozwój znaczenia jak w ps. dialektalnym **kṛkъ* 'kark, szyja': ie **kerk* 'obracać, kręcić' i niem. Hals szyja: *guel 'obracać'.[17]

Uważa się, że nazwa *vratъ* 'szyja' w języku bułgarskim i macedońskim jest stara.[18] Powołuje się tu na dane kodeksu Supraskiego. Trzeba jednak zauważyć, że w zabytku tym *vratъ* 'szyja' nie został poświadczony. Wyraz *vratъ* użyty tu został dwukrotnie w znaczeniu 'narzędzie do męczenia, koło':[19] *povelěšę prinesti vratъ i vъložiti i vъ nь i sъtęgnǫti i zaviti zělo* Supr. 269, 3, *vъložišě i vъ vratъ . . . i tu sъlomišę vьsę kosti jemu* Supr 270, 15. W serbochorwackim w znaczeniu 'szyja' wyraz *vrat* poświadczony został dopiero w XVI w.[20]

2. *grǫdь* 'pectus'

W najstarszych zabytkach języka bułgarskiego i macedońskiego ta część ciała nosi nazwę *prьsi*. W zabytkach należących do tzw. kanonu wyraz ten używany jest często, por. w przekładzie ewangelii *bьjǫšte prьsi svoję* (Łk 23_{48}) czy w kodeksie Supraskim *da jemu ne bǫdetъ viděti golъ prьsii* Supr. 187,9. Wyraz *prьsi* występujący w tekście ewangelii, w parimejniku, aposto-

[16] Zabytek z końca XIII w. Rękopis przechowywany jest w Bibliotece BAN w Sofii. Krótkie omówienie zob. Ch. Kodov, op. cit. s. 135—137.

[17] Zob. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II, Kraków. 1958, s. 77, s. v. *kark*.

[18] *Bъlgarski etimologičen rečnik*, t. I, A—Z, Sofija 1971, s. 181.

[19] Por. *Slovník jazyka staroslověnského* I, Praha 1966, s. 221. Greckim odpowiednikiem słowiańskiego *vratъ* jest *kochlias*.

[20] Zob. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio XXI, *Visokoroden — Zaklańe*. U Zagrebu 1973—1974, s. 386.

le,[21] w prologu, pateryku, powszechnie jest używany również w zabytkach średniobułgarskich, por. *bieši prъsi svoǫ Pand.* 201a[22], *spanie že emu běše eže sěsti i kolěně i prъsi směsiti* Prol. 73[23], *prikosnǫ sę prъsech ego Detstvo* 236[24]. Kilkakrotnie poświadczony został wyraz *prъsi* w Kronice Manasa[25]: *vъ orǫžich vъspitana, jazvy nosęšta na prъsech besčislъnyę* Man. 43, i *napad na prъsi ego* ib. 44, i *ot prъvago tečenia kakova mǫžьstva toplotǫ vъ prъsechъ iměše* 215. W zabytku tym odnotowano również derywaty *velikoprъsyi* (*volъ rykaǫšti i velikoprъsyi uchvaštenъ byst psy* Man. 215. Spotykamy go w Tikveškim Sborniku[26] (66a) i w damaskinach: *i azъ esmь Joannъ čto legnъch na prьsyte gospodni na tajnata večera* Kopr. 142,[27] Protop. 205,[28] w Trojańskim damaskinie również z XVII w. występuje wyraz *grьdi*) i *az esmь Joannь štoto prilegnach na grьdite gospodny na tajna večera* 211.[29] Z wyrazu *prьsi* nie zachowały się żadne ślady w języku bułgarskim. Nazwa ta została zastąpio na przez *grǫdi.*

Wypieranie nazwy *prъsi* przez *grǫdi* zaczęło się wcześnie, jeszcze w X wieku. Przykłady znajdujemy u Jana Egzarchy, por. w Szestodnewie[30]: *a torakъ po vyi po prědьnii imatь straně prъvoje grǫdi, tače potomь ǫtrobǫ* 233c. W tym samym zabytku wyraz *prъsi* użyty został cztery razy:[31] *dъvanadesęte běše kameni na prъsechъ jereovi* 260b, *otъ sъkrovišta bo srьdьčьnaago pljuštami vъspuštajemo vъ prъsi i vъ grъtanь* 231d, i *očesy isplъnъ i glava i ramě i krilě i nozě i prъsi* 44b, *vъ nasъ bo pljušta sǫtъ, skvozьnata vьsě, jaže usty vъnemljǫšta vъzduchъ sъi skvozě prъsi* 175b. Wyraz *grǫdi* w tekstach pojawia się wyjątkowo rzadko, widocznie przez długi okres czasu uważany był za ludowy. W zabytkach średniobułgarskich utrzymuje się zasadniczo stara nazwa *prъsi.* Wyłączna jest ona w tekstach XII i XIII w. Zdecydowanie dominuje jeszcze w zabytkach XIV wiecznych. W Kronice Manasa, której przekład powstał w połowie XIV w. nazwa *prъsi* użyta została 9 razy, a *grǫdi* ani razu. Wyłączna jest ona również w Pateryku Kompilacyjnym,

---

[21] Zob. *Slovník jazyka staroslověnského*, z. 31 (*Proséjati — přěkrěpъkъ*), Praha 1977 s. 402.

[22] Nikonovi pandekti, rękopis XIV przechowywany w Bibliotece Lenina w Moskwie, coll. Jegorova nr 1. Z zabyktiem zapoznałe się na miejscu w czasie pobytu w Moskwie.

[23] Prolog nr 73 Biblioteki Bułgarskiej Akademii Nauk z 2 poł. XIV w. O zabytku tym zob. Ch. K o d o v, *Opis na slavjanskite rъkopisi v bibliotekata na Bъlgarskata akademija na naukite*, Sofija 1969, s. 137—147.

[24] *Detstvo Isusovo*, XIV wieczny apokryficzny tekst wydany przez J. I v a n o v a, *Bogomilski knigi i legendi*, fot. izd. Sofija 1970, s. 230—238.

[25] Zabytek połowy XIV w. Korzystam z wydania J. B o g d a n a, *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară facuta pe la 1350.* Bucureşti 1922.

[26] Zabytek XVI wieku. Opracowany i wydany przez N. N a č e v a, *Tikveški rъkopis*, SNU VIII, IX, X.

[27] *Koprištenski damaskin. Novobъlgarski pametnik ot XVII. vek*, izd. L. Miletič, Bъlgarski starini kn. II, Sofija 1908.

[28] Protopopinski damaskin z XVII w. przechowywany w Bibliotece Narodowej w Sofii, nr. 708.

[29] *Trojanski damaskin. Bъlgarski pametnik ot XVII vek*, wyd. A. I v a n o v a, Sofija 1967. W zabyktu tym wyraz *prъsi* nie występuje *grьdi* użyte zostało dwukrotnie.

[30] Korzystam z wydania R. A i t z e t m ü l l e r a, *Des Hexaemeron des Exarchen Johannes*, VI, Graz 1970.

[31] Na podstawie indeksu do Szestodnewa opracowanego przez R. Aitzetmüllera, t. VII wydania, Graz 1975.

pochodzącym z tego samego okresu.[32] Nowa nazwa *grǫdi* pojawia się wyjątkowo rzadko w tekstach XIV w. Pojedyncze jej przykłady notowałem w Pandektach Nikona: *i tvoritь ego biti grǫdi svoǫ* Pand. k. 181, w prologach: *i ražny raždeženymi grǫdi emu sъžegošǫ i britvoǫ uši emu otrězašę* Prol. nr 73, Bdińskim Zborniku z r. 1360: *i položite vrьchu grudi jee* k. 62 v.[33] Por. też przykłady występujące w XVI wiecznych odpisach wcześniejszych przekładów, np. w apokryficznym Opowiadaniu o Adamie i Ewie *i priniče na grǫdi svoǫ glagolęšti* Bog. 217,[34] czy w Opowiadaniu o mądrym Akirze: i *běchǫ vlasi glavy moeǫ i brada moę po dlъga ot grǫdei moichъ* Akir 240.[35] (w innym odpisie: *a brada mi po niže ot prъse*).

Wyraz *prъsi* zanika w języku bułgarskim jeszcze w okresie średniobułgarskim. Spotyka się go wprawdzie w najstarszych (XVII w.) damaskinach, ale tylko w tekście parafrazującym cytat biblijny: *i azъ esmь Joannъ čto legnъch na prъsyte gospodni na tajnata večera* Protopop. 205, Kopr. 142. W Trojańskim damskinie *grъdi*: *i azъ esmь Joannь štoto prilegnach na grъdite gospodny na taina večera* k. 211.

Ciekawe, że w Nedelnych pouczeniach z XVIII w. pisanych greckim alfabetem a wydanych przez Mileticza[36] zam. *prъsi* '*gъrdi*' czytamy *prъsty*. Wyraz ten w zabytku tym użyty został 3-krotnie: w tekście ewangelii (Łk 18_{13}), w komentarzu i pouczeniach: *A giumriukčie ut daleč stueši i ni šteši nito smeeši učiti si sfoi kade nebeto da vazdigni, ami sa bieši f prastiti si sfoi i dumaši*: *bože milozlif badi na mene grešnago* (Łk 18_{13}), *zašto giumriukčie katu miamaši u sebe si niakuja dobra rabota ta zarad tui ni možeši da sa pochvali katu fariseina ami sa bieši f prastite si sfoi i uraniavaši sarceto si negovu i umilenno sa moleši i dumaši* (Komentarz — *utkrivanie*), *i na mestu golemite chorati fariseovi, šteš da podbereš da sa biiš f prastitu si sfoi i sas smirennomudrie i sas pokaianie da dumaš.* Przykłady te w sposób bardzo wyraźny i oczywisty dowodzą, że tłumacz i pisarz gwarowych Pouczeń niedzielnych nie rozumiał zupełnie plątającego się jeszcze w tekście ewangelii wyrazu *prъsi* 'piersi' i mieszał go z *prъsti* 'palce'. Stąd celnik giumrukčija bije się z pokorą nie w piersi tylko w palce.

W przeciwieństwie do starej nazwy *prъsi* mającej nawiązania na gruncie języków ie.,[37] *grǫdь* (*grǫdi*) zdaniem Trubaczewa[38] „predstavljaet soboj sob-

---

[32] Na podstawie rękopisu nr 1036 Biblioteki Narodowej w Sofii. Zob. też wydanie Pateryka Kompilacyjnego Sv. Nikołowej. S v. N i k o l o v a, *Pateričnite razkazi v bъlgarskata srednovekovna literatura*. Sofija 1980.

[33] Korzystam z wydania zabytku przez J. L. S c h a r p é i F. V y n c k e, *Bdinski zbornik. An old-slavonic menologium of women saints* (Ghent University Library Ms. 408. A. D. 1360, Bruges 1973.

[34] Tekst wydany przez J. Iwanowa, *Bogomilski knigi i legendi*, Sofija 1925, s. 211—217.

[35] Tekst zabytku, niekompletny, został, wydany przez J. Iwanowa na podstawie rękopisu Łoweczkiego, I. I v a n o v, *Starobъlgarski razkazi*, Sofija 1935, s. 237—245.

[36] L. M i l e t i č, *Dva bъlgarski rъkopisa s grъcko pismo*. 1. *Nedelni poučenija ot XVIII vek*, Bъlgarski starini kn. VI, Sofija 1920.

[37] Co do etymologii zob. np. M. V a s m e r, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, II, *L—Ssuda*, Heidelberg 1955, s. 344.

[38] *Etimologičeskij slovarь slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*, vyp. 7, (**golvačь — *gyžati*), Moskva 1980, s. 148—149.

stvenno slav. leksiko-semantičeskuju innovaciju, i poiski dlja nego osoboj i.-e. etimologii ne opravdany". Nowa nazwa *grǫdi* zastąpiła *prьsi* na znacznym obszarze Słowiańszczyzny. Występuje ona dziśnie tylko w językach południowo- i wschodniosłowiańskich, ale objęła część języków zachodniosłowiańskich (czes. *hrud'*, słow. *hrud'*, stpol. *grędzi*[39]). Stara nazwa *prьsi* została całkowicie wyparta jedynie we wschodnim odłamie południowej Słowiańszczyzny (bułg., mac.), w grupie wschodniosłowiańskiej częściowo się zachowuje: w rosyjskim języku literackim jako wyraz archaiczny i poetycki,[40] w urkaińskim[41] i białoruskim[42] w gwarach. Obie nazwy *prьsi* i *grudi* używane są w języku serbochorwackim i słoweńskim. W serbochorwackim nastąpiło na części obszaru ich semantyczne zróżnicowanie. Wg. Słownika Akademickiego[43] *grudi* „po zapadnijem krajevima samo u domaće životiñe, što se kole, osobito u govečeta" — a więc ludzie mają *prsi* a zwierzeta *grudi*. Zdaniem Skoka *grudi* „osjeća se danas kao pjesnički izraz"[44]. W słoweńskim dominuje nazwa *prьsi*, jest ona w tym języku podstawową nazwą dla pectus. Szerzy się jednak nowa nazwa *grodi* i to nie jej postać rodzima *grodi* tylko zapożyczenie *grudi*, por. stwierdzenie Bezlaja „knjižno prevladuje danes v pomenu „prsi" posebno „ženske prsi" mlajša izposojenka iz drugih slov. jezikov grûdi (f. pl.) redko sg. grûd (f.). . .".[45]

---

[39] Wyraz zaświadczony w staropolskim wyjątkowo. Wg. F. Sławskiego *Słownik etymologiczny języka polskiego*. t. I, A—J, Kraków 1952—1956, s. 342, „niechybna pożyczka z stcz. *hrudi*, jak wykazuje całkowity brak wyrazu w gwarach czysto pol. (Urbańczyk BZ 110)."

[40] Zob. *Slovarь sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, t. 9, Moskva—Leningrad, s. 1050.

[41] Ukraińsko-rosyjski słownik określa *persa*, *-siv*, rzadziej *persi* jako poetycki wyraz i archaiczny, *Ukrainsko-russkij slovarь*, III, Kiev 1961, s. 334.

[42] *Białorusko-rosyjski słownik* pod red. Krapivy, Moskva 1962, s. 688 określa wyraz *persi* jako potoczny, ma on znaczenie 'pierś konia'.

[43] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio III, *Đavo — isprekrajati*, U Zagrebu 1887—1891, s. 478.

[44] P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, kn. prva, A—J, Zagreb 1971, s. 627.

[45] F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I, A—J, Ljubljana 1976, s. 180 s. v. *grod*.

ТРАЈКО СТАМАТОСКИ (Скопје)

ИМЕНСКИОТ СИСТЕМ НА „СПОМОШТЕСТВОВАТЕЛИТЕ" НА КНИГИТЕ НА КРЧОВСКИ

Кај нас веќе и во пошироките културни кругови е познато дека даскалот Јоаким Крчовски за само пет години од втората деценија на минатиот век — поточно во времето од 1814—1819, има издадено пет книги на убав македонски јазик, со што ѝ стави почеток, заедно со уште неколкумина свои врсници — Пејчиновиќ и Синаитски, на поновата македонска книжевност. Се знае исто така дека некои од неговите книги имаат доживеано и по повеќе нови изданија (Митарствата — пет, а според некои дури и шест, а Чудесата — четири). Ова негово дело е добро проучувано уште одамна, а разни негови аспекти се проучуваат и денеска (во најново време се појавија и две монографии, што го имат за предмет на обработка токму ова творештво)[1]. Сепак, овие книги на Крчовски даваат материјал и за нови истражувања, а отаде и за нови заклучоци.

Се задржувам при овој повод на едно прашање, кое, колку што ми е мене познато, не било речиси воопшто обработувано, а тоа е македонскиот систем на именување одразен во делата на Крчовски. Како што е познато, во книгите на Крчовски се регистрирани повеќе десетици луѓе што на некој начин помогнале овие дела да ја здогледаат светлината на денот. Тоа се луѓе што се јавуваат како издавачи, настојатели и покровители, спомоштествователи и абоненти (претплатници). Податоците за имињата и презимињата на овие луѓе, на нивните места на живеење, се многу драгоцен материјал за историската ономастика (антропономастика и топономастика), а пак заедно со некои други податоци (за нивната професија, на пример) и за нашата културна историја. Имено, историската ономастика црпе податоци од разни стари записи и натписи, повелби и летописи, манастирски поменици, пописи на населението, списоци на даночни обврзници, на ученици и регрути, а еве и на претплатници и издавачи на книги.

Во минатиот век е речиси редовна практиката да се даваат кон книгите списоци на „родољубиви спомагатели" и претплатници. Списоциве сведочат недвосмислено за заинтересираноста на нашите луѓе

---

[1] Сп. Ралица Цойнска, *Езикът на Йоаким Кърчовски*, София 1979, 354 стр.; Мито Миовски, *Лексиката во текстовите на Јоаким Крчовски*, Скопје 1980, 160 стр.

за македонската книга, за нивната економска сила, како и за желбата за издигање на своето просветно и воопшто културно ниво. Не е никако за потценување бројот на поклоници на македонската книга. Само неколку податоци: книгата *Служение еврејско*, што излезе во Солун во 1839 година во македонската печатница на Теодосија Синаитски, имала повеќе стотици претплатници (само од Велес — 146); од *Краткаша свешшена историја* на Димитар Македонски, што излезе во Цариград во 1867 година, биле откупени речиси 1.500 примероци, *Посланичникош* на Кузман Шапкарев, што се појави во Цариград три години подоцна — во 1870, има околу 1.300 претплатници речиси од сите краишта на етничка Македонија итн. Тираж со кој би можеле да се пофалат и денешните издавачи! Импозантниов број претплатници кажува многу за заинтересираноста на нашите луѓе, на одделни наши краишта, особено на оние што се чувствувале загрозени од силното влијание на грчката култура и писменост, за книга на родниот македонски јазик.

Не донесуваат сите книги на Крчовски списоци на „спомоштествователи". Некои ги немаат ни вообичаените податоци на насловната страница (*Слово исказаное заради умирание*, на пример). Сепак, *Чудесаша* и особено *Различна поучишелна насшавленија* приведуваат добар материјал за нашата тема. Се разбира, ги имам предвид само првите изданија на книгите на Крчовски а не и другите, бидејќи последниве се во поголем дел преправани и преведувани од разни бугарски издавачи за нивни цели и донесуваат претплатници исклучиво од разни бугарски краишта. Се задржувам исклучиво на материјалот претставен во *Различна поучишелна насшавленија*.

Уште веднаш паѓа в очи нестабилизиран систем на именување. Се среќаваат примери кога едно лице е одбележано само со личното име, а и такви кога покрај името има и повеќе други определби: татковото име, занимањето, местото на потеклото, прекарот. Тоа значи дека во ова време немало сè уште построги норми за еднообразно предавање на именскиот систем.

1. Случаи кога „спомоштествователот" е одбележан само со неговото лично име: *Димишрија, Ѓуро, Анасшас, Ашанасија, Илија*; односно *Сшојна, Сшанојка, Евдокија*.

Од ова се гледа дека презимето сè уште не било во сите случаи неизбежен елемент на номинацијата, односно дека сè уште било можно човек да се наречува само со своето лично име, како што ни е познато дури и од еден официјален попис на населението од XV век[2]. Ова е до толку поуказателно што станува збор за официјален документ а не за обичен црковен поменик каде што е најважно личното име, бидејќи само тоа и се споменува при определени богослужби. Се потврдува со овие примери веќе затврдените гледиште дека презимето е творба на модерното државно уредување односно дека се зацврстува поизразито допрва со проникнувањето на европските обичаи и институции. Се разбира,

---

[2] Трајко Стаматоски, *Поглед на македонскиош ономасшички сисшем во йешнаесешшиош век*. Во: Четврто заседание на Меѓународната комисија за словенска ономастика, Скопје 1971, с. 149—161.

ова не значи дека кај нас немало и порано случаи на доуточнување на името и со презиме, особено во оние средини кај кои и потребата од доуточнување со презиме била објективно поголема (духовни, трговски и сл.)[3].

2. Случаи кога покрај името е дадена уште една определба (татково име, занимање, прекар и сл.):

а) лично име + татково име или презиме:

прво, со наставката *-ев, -ов*:

Карафиљ Георгиев, Георгија Дојков, Димитрија Христов, Михаил Славков, Христо Дојков;

второ, со наставката *-овић*:

Јоан Грозданович, Маноил Икономович, Стојчо Попович, Нешо Маркович;

трето, со наставката *-овски*:

Никола Дарковски (+ село дебрско Лазаровополе);

четврто, со наставката *-евче*:

Симон Милевче (овој пример е од Чудесата).

Не случајно при ова именување истакнав дека се работи за лично име + татково име или презиме. Имено, во сиве случаи не може со сигурност да се каже дека втората компонента на именувањето е презиме. За првите два случаја, кога втората компонента има наставка *-ев/-ов* односно *-евич/-ович*, пореално е да се претпостави дека се работи за именување по татко. Не може без податоци во континуитет за една фамилија или без повеќекомпонентен систем на именување да се тврди со сигурност дека втората компонента е презиме. Па нели и Пејчиновиќ ја зеде оваа определба според името на татка си Пејчин („во монашестве Пимен“, како што рекол самиот). Не е ова само наш спецификум. Ваква структура има и именувањето во Русија во XVIII век. Врз основа на актови (матични) книги на Москва од овој период, некои советски ономастичари тврдат дека втората компонента во ваквите случаи „иступува не толку во функцијата на презиме, колку во вид на „полуотчество“ или именување по татко, што не е наполно рамнозначно како со современото татково име, така и со презимето“. Тие имено тргнуваат од поставката дека „основната маса селани и градски жители во XVIII век се пишувале само со име и „полуотчество“ и немале презиме, за што сведочат многубројни ревизиски списоци од тој период“[4].

Поинаква е ситуацијата во случајот — *Никола Дарковски*. Компонентата *Дарковски* веќе по својата структура упатува на заклучокот дека станува збор за фамилијарно име, презиме. Уште кога ќе се има предвид дека овој поклоник потекнува од дебарското село Лазарополе

[3] Трајко Стаматоски, *Системот на именување кај Македонците*. Во: Предавања на XI семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје 1979, с. 26—27.

[4] С. И. Зинин, *Структура русских антропонимов XVIII века (на материале актовых книг г. Москвы)*, Ономастика, Москва 1969, с. 79—80.

(Лазаровополе), заклучокот се чини уште пооправдан. Наше е само да заклучиме дека во односниот регион на Македонија уште во почетокот на XIX век презимето било веќе прилично затврдена категорија, дури и во официјалното општење.

Случајот *Симон Милевче* буди несомнен интерес по структурата на втората компонента. Особено затоа што се јавува цели три децении пред регистрираните претплатници на Пејчиновиќевото дело *Утешение грешним*, 1848: *Димиш Ангелковче* и *Кочо Трпковче*. Станува збор, значи, за комбинирање на суфиксите *-ов* и *-че* односно за писмена регистрација на овој инаку доста жив презименски тип во интимното општење во некои наши краишта. Се поставува сега прашањето: дали ова народско именување автоматски е преземено при попишувањето на претплатниците или пак се сторило поадекватно како замена на српскохрватското презиме на *-(ев)иќ*, *-(ов)-иќ*, кое е именско за разлика од македонските презимиња кои се во поголем дел придавски образувања[5].

б) лично име + занимање:

Анастас и *Доне Терзија*, *Максим Јереј*, *Карафиљ Кмет*, *Тасе Даскал*, *Мито* и *Петре Бојаџи*, *Захарија Абаџи*, *Захарија Черешар*, *Георгија Ножар*, *Мито Пушкар*, *Мицо Мумџи* (: свеќар, воштар, воскар), *Мицо Сапунџи*, *Марко Теледур* (?).

Професијата како додатна определба на системот на именување се среќава многу рано. Кај Македонците имаме потврди од XV век: *Брајан ашчија*, *Брајчин свињар*, *Димитри козар*, *Никола златар*, *Радан ковач*, *Стојко сарач* (во турски пописен дефтер)[6]. Отаде не е ништо чудно што оваа определба многу брзо влегла и во основата на голем број денешни македонски презимиња. Ако се има предвид дека професиите, особено занаетите, многу често се наследувале, тогаш и тоа придонело за нивното задржување во презимињата.

в) лично име + место на потеклото одн. етник:

Само еден случај: *Захо Разлокли* (: Разлог).

Името на местото од каде потекнува одделно лице многу често влегувало во системот на именувањето односно во основата на презимињата. Сп. ги современите македонски презимиња: *Пенушлиски* (: с. Пенуш, Штипско), *Балвански* (: с. Балван, Штипско), *Бражански* (: с. Бразда, Скопско), па *Брезјанин* (с. Брезно, Тетовско), *Сланшанец* (: с. Сланско, Бродско) итн.

---

[5] На овој тип именување првпат укажав, врз основа на материјалот откај Пејчиновиќ, во својот реферат на Третата југословенска ономастичка конференција што се одржа во 1979 во Дубровник. Сп. *За презимето воопшто и за презимињата со професионално име во основата кај Македонците*. Onomastica jugoslavica, knjiga 10, Zagreb 1982, s.222.

[6] Трајко Стаматоски, *Поглед...*, с. 154.

г) име + прекар:

Георѓија Брзан, Јанко Караџа (: црномурен, мургав), *Крсто Круша, Стојан Малиј, Трајко Абраш* (: пегав, шарен; светлоок).

И прекарот како определба во системот на именувањето се среќава многу рано. Исто така, и тој е влезен во основата на многу современи македонски презимиња.

3. Случаи кога покрај името се додадени повеќе определби:

а) име + населено место:

Село Говедарци Христо, Досиеј Махала Влко, Спасо од Маџари, Град Штип Никола и др.

б) занимање + име + населено место одн. етник:

Монах Михаил Пезовец (: с. Пезово, Кумановско);

в) населено место со определба (село, град, околија) + име + занимање:

Село Стануловци Бошко Даскал, Село Сопот Левко Јереј, Град Кратово Трајчо Кмет, Град Гостивар Петре Бојаџи; Село Дебрско Гари Петре Теледур;

г) населено место со определба (село + околија) +име + презиме:

Село Дебрско Лазровополе Никола Дарковски.

Последниве примери укажуваат дека при нестабилизиран систем на именување во определени случаи се нужни и повеќе податоци за лицето: покрај името и татковото име — и занимањето, па и местото на потеклото одн. на живеењето. Познати се во други случаи и уште некои определби. Сите тие се прибавуваат само со цел за поголема дистинкција т.е. да нема колебање во тоа за кое лице станува збор. Интересен во оваа смисла е примерот: *И другиј Јоан Гроздановић*. Да се знае дека има двајца претплатници со вакво именување!

Сосема е разбирливо дека Крчовски, и при своето претставување, не можел да избега од оваа практика на својата средина. На насловните страници на своите книги и тој се потпишува секогаш различно: *Хаџи Јоаким даскал* (Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова), *Јоаким даскал Крчовски* (Митарства), само *Јоаким* (Чудеса) и *Јеромонах Јоаким Хаџи* (Различна поучителна наставленија). На својата прва книга Крчовски не нашол за потребно да го напише дури ни своето лично име!

Иста постапка е изразена и при карактеризирањето на творечкиот чин при составувањето на неговите дела. Книгата Повест... е „списана“, Митарства — „се преведе“, Чудеса — „совершиша сја“ и Наставленија — „сочинена“!

Приведениов материјал, при сè што е регистриран само во список на „спомоштествователи“ на една книга, го покажува значењето на ономастиката не само за лингвистиката ами и за ред други науки: историјата, етнографијата, социологијата и др. Тој фрла светлина и на економската и воопшто на општествената положба на Македонците.

Воопшто, познавањето на нашиот именски фонд и на неговите деривациони модели има повеќестрано значење, и тоа не само за проучувањето на јазикот и на неговата историја, ами многу пошироко — за проучувањето на културно-националната и социјалната историја, на историјата на правото, потоа за проучувањето на етнографијата, убавата литература и фолклористиката, на административно-правната практика итн.

Затоа изучувањето на антропонимијата не смее никако да се игнорира, посебно не од науката за јазикот.

РАДМИЛА УГРИНОВА-СКАЛОВСКА (Скопје)

ЕДЕН МАКЕДОНСКИ ИРМОЛОГИЈ ОД 13—14 ВЕК

Во збирката на Хлудов во Државниот историски музеј во Москва има еден ракопис озаглавен во описот на А. Н. Попов како Евангелие-апракос и апостол служебный, со сигнатура 28 I 101, пергамент, 23,2×16,5[1]. Тој ракопис е интересен од повеќе страни: и поради својата содржина, и поради јазичните и правописни особености, и поради времето и средината во која настанал. Тој е познат во науката како Карпински, поради тоа што потекнува од манастирот Карпино кај селото Орах, Кумановско. Различно е датиран, но главно сите го вместуваат помеѓу крајот на 13 и почетокот на 14 век: А. Попов, опишувачот на Хлудовата збирка го одредува во 13—14 век, К. Бицевска[2] го одредува „приближно од крајот на 13 и почетокот на 14 век“, додека В. Мошин[3] е најдециден: го поставува во втората четвртина на 14 век.

Зад текстот на апостолот, кој завршува на 302 лист, од 303 лист до 313' се наоѓа една збирка од ирмоси која во една друга прилика ја определивме како одломка од ирмологиј.[4]

Овој напис му го посветуваме на тој дел од Карпинскиот ракопис. Тој е интересен пред сè поради својата содржина, заради тоа што збирки од ирмоси се доста ретки во постарата литература, а оваа освен со својата старина се одликува и со своите фонетски и ортографски особености. Освен тоа, околноста што е сместена во една книга заедно со апракос-евангелие и служебен апостол укажува на практичните мотиви што го раководеле писарот (или писарите) да направи таква збирка и нејзината намена за секојдневната употреба во црковната служба.

Инаку, неговите јазични особености битно не се одликуваат од останатите делови на ракописот (евангелието и апостолот), како што може да се заклучи од спомнатиот текст на К. Бицевска.

---

[1] А. Н. Попов, *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*, Москва 1872, стр. 22.

[2] К. Бицевска, *Јазичните особености на Карпинскиот апостол*, магистерска дисертација, Скопје 1976 (ракопис)

[3] *Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо*, Скопје 1966, ред. бр. 81.

[4] Р. Угринова—Скаловска, *За записите во еден ракопис од манастирот Карпино*, Македонски јазик XXVI, 1974, стр. 71—81.

Ракописот содржи 11 листа, од 303 до 313', формат четворка.[5] Не го пишувала раката што работела врз евангелието и апостолот. Го пишувале други две раце и тоа, првата рака (постарата) го испишала целиот текст, додека вториот пишувач го испишал 303 лист и правел дополнувања почнувајќи од 11 ред на 304 лист, постепено повторувајќи го нечитливото или уништеното од текстот. Такви корекции на четивото од поновата рака има и на 304', на 307, на 309' и на 313', која е практично нечитлива.

Тоа би требало да значи дека овој текст е поврзан отпосле со претходниот на евангелието и апостолот.

Двајцата пишувачи се разликуваат пред сѐ во поглед на правописот: Постариот употребува јусовски правопис: ретко ъ, главно ь, ѣ, ѫ, ѧ и ы, додека поновиот пишува само ь, ѹ место ѫ, є место ѧ, ѣ и є место ѣ, ретко ы, кое не го разликува секогаш од и. Тој често се двоуми меѓу ѣ и етимолошкото ꙗ (преправал ѣ во ꙗ или во є, исто како што преправал и ѫ во ѹ. Тие се разликуваат и во поглед на нацртите на некои букви: на пр., вториот писар употребува в скоро правоаголно, со неколку степени во развојот.

Двајцата пишувачи употребуваат полуустав, вториот дури доста негрижлив, со палеографски елементи од подоцнешно време, за разлика од првиот.

Текстот содржи, како што кажавме на почетокот, збирка од ирмоси на сите осум гласа според октоихот, почнувајќи од неделата на Сисвети со првиот глас на блажената стихира (сьнѣди ради изьведе изь раа врагь адама) и продолжува со ирмосите на секој глас, сѐ до осмиот за сите дни во неделата, па завршува со блажената стихира од неделата на осми глас (помѧни нас х҃е сп҃се мира). Тоа значи дека во овој ирмологиј биле препишани од октоих ирмосите што се пееле на сите осум гласови од шест столпа во годината заклучно со петтата недела на великиот пост (по пет до шест ирмоси за секој ден[6]). Можеме да претпоставиме дека тој бил составен од некој певец како прирачник за полесно извршување на богослужбените обврски за време на сите црковни служби во денонокието. Исклучок претставуваат неколкуте места, каде што се вметнати други песни (ирмоси од триод и од минеј).

Иако ирмосите се стихови што се пеат, ракописов не содржи никакви знаци што укажуваат на таа негова намена и по тоа се разликува од други такви текстови[7]. Сепак, праксата, колку што се оди повеќе кон крајот на ракописот да се пишуваат само почетните зборови на песните, потврдува уште еднаш дека тој му служел и како потсетник на певецот што учествувал во црковната служба. Но, иако нема ритмичка пунктуација, ритмичката и слоговната структура на стиховите и запа-

[5] Според А. Попов, таму, и според *Археографический ежогодник за 1964 год.* АН СССР, Москва 1965.

[6] Л. Мирковић, *Православна литургика или наука о богослужењу православне источне цркве.* Први општи део. Београд 1965, стр. 155.

[7] E. Koschmieder, *Die ältesten Novgoroder Hirmologien—Fragmente.* Erste Lieferung. München 1952.

зувањето на соодносот на слоговите, — бидејќи ирмосите биле, како што е познато, ритмичко-мелодиски модели за тропарите, — претставува ново прашање во склопот на прашањата што се однесуваат на прозодијата на планот на историјата на македонскиот јазик.

Палеографски, правописни и фонетски особености на ракописот

Графиски текстот се одликува со отсуство на прејотирани јусови, отсуство и на други прејотирани вокали во почетокот на слогот, ѡ со ниско средно столпче, О со точка насреде (⊙), Т со високо столпче над редот и со доста голем број лигатури. Од акцентни знаци се среќава кендема врз ѡ и врз ж (!). Кај поновата рака паѓаат в очи а со вертикално бајраче и со аглеста, мала јамка, ѣ исто така со високо над редот бајраче и в речиси квадратно, со неколку степени во развојот во таа смисла. Има знак 3 за S.

Во правописот со кој се служат и постарата и поновата рака се огледуваат колебањата при прифаќањето на српскиот правопис. Како што ќе се види понатаму, постарата рака го одразува оној степен од развојот на црковнословенската писменост во северна Македонија во втората половина на 13 век, претставен во Вранешничкиот апостол или нешто помладото Радомирово евангелие: постарата рака, покрај јусовиот правопис без ѭ и ѩ употребува само ь, освен на неколку места ъ : ѡвещъници 305.

Нема пример за вокализација на ъ, а ь редовно се вокализира: день 305', страдалець 304, враждебныхь 304'.

Истовремено се среќава пишување на силен ь место обата ера: вьстание 304', беспльтнихь 304.

Слабиот ь најчесто не се пишува.

Зад префиксите на -з по нив кога следува звучна согласка или сонант, редовно се пишува ь, особина што може да се сретне и во другите делови од ракописот (евангелието и апостолот), а во извесна мерка и во други ракописи[8].

Оваа појава на „вторичен“ ер, што не е вторичен во вистинската смисла на зборот, која некои ја објаснуваат со графичка традиција, се претворила во едно правописно правило раководено од чувството за граница помеѓу морфемите:

възьдасте 308, безьбожиѣ 304', разьроушьше 306', изьведе 303, па дури и со асимилација: исьселень 306'.

Од друга страна, на испуштањето на силниот ер во префиксот въз- (вскрѣшь 308', всточника 307') можеби треба да му бараме објаснување во стремежот да се запази бројот на слоговите.

Употребата на јусовите во овој текст заслужува посебно внимание, толку повеќе што двете раце во тоа битно се разликуваат: додека првата ги употребува и ж и ѧ со одредено мешање, кај втората рака ж

[8] Б. Конески во цит. дело наоѓа таков случај на крајот од редот (стр. 25); в. и Кита Бицевска, таму, стр. 32.

е заменето со оу (ꙋ) и ѧ со є, па дури и на некои нејасни места пишувани од постарата рака се гледаат исправки на ѫ во ꙋ и на ѧ во є. Тие исправки се понекогаш недоследни: плачꙋщѫ сѧ 309. По правило нема знаци за прејотирани јусови. Има само еден пример со ѩ: тлѣѩ 304.

Мешањето на назалите карактеристично за 12 и 13 век, во овој ракопис е претставено вака: ѧ се развило од ѫ зад ш, ж, ц, щ, жд, додека зад ч останало непроменето: ꙋѣзвишѫ 309, слоужѫть 304', вѣнцѫ 305, плачꙋщѫ сѧ акуз. мн. 309, зиждѫ парт. акт. през. 304; причѧсть 304;', зачѧла 308'.

Обратна замена, на ѫ во ѧ, има зад палаталите ń и ĺ и таму каде што би требало да има епентетско л: вышнѧѫ акуз. едн. 308', славословлѧ 1 едн. 306, земѧ акуз. едн. 307.

Зад ј има колебање: и ѭ > ѩ, и ѩ > ѭ: ѭтрова 308', вѣрѩ инстр. едн. 305' въпиѩще 303', мрьтвыѭ акуз. мн. 304', подьѭсте 306.

Ова колебање е особено изразено во слог зад ѫ — црта што се јавува и во други ракописи од ова време (Вранешнички апостол, Охридски апостол, Струмички апостол, Македонско евангелие на поп Јован), но овде се гледа и безразборност: сьмрьтнѫѧ акуз. едн. ж. 305', покрај поноснѫѫ 303', и древнѫѫ 306', и: сьмрьтьноѫ, клатвоѧ 305'.

Овие примери можеме да ги дополниме и со ситуации во кои се гледа тотална безразборност во употребата на јусовите: пагоубноѩ дрьжавѧ м҄телоѵѫ 309', а не се непознати и ситуации со правилна етимолошка употреба: помѧнѫ 304', твоєѧ славы 303', строуѧ акуз. мн. 303'.

Би можеле да заклучиме дека и за постариот писар, кој се служел не само со јусовскиот правопис, туку и водел сметка за правописните норми што важеле во неговото време, знаците ѫ и ѧ ни оддалеку не претставувале носни вокали. Јасно е дека тој правел доста голем напор да ги запази правилата за нивно пишување, потпирајќи се секако најмногу врз предлошката.

Отсуството на прејотирани јусови укажува, заедно со останатиот текст од ракописов на врска со други текстови од североисточна Македонија, како што е на пр. Лесновскиот паренезис. Поготово тоа се однесува и на другите делови од ракописот.

Втората, понова рака, по правило не ги употребувала знаците ѫ и ѧ. Место нив, како што се рече понапред, се употребуваат оу (ꙋ) и є. Во едни случаи се гледа дека пишувачот го преправал ѫ што веќе го напишал, така што преку него го пишувал ꙋ (310' и др.), а во други напоредна употреба на форми со ѫ или со оу: роуцѣ 310', присноꙋсще 310', идольскꙋю 305, помени ме 303, ѡвче 305, ꙗзыкы 310', мироносице ном. мн. 303, придоше, прѣдстоеште 303; мукꙋми питаѧште сѧ 301', видѧшти те 310'. Како што се гледа, деназализирани назали без мешање.

ѣ се употребува на неговото етимолошко место и редовно место ꙗ во почетокот на слогот: ꙋтѣшениемь 303; ѣсно 304, благодѣтьнаѣ 306.

Исто така, место ꙗ зад ĺ и ń, се пишува ѣ: ѡгнѣ 308', землѣ 307',

Зад ч ѣ се пишува место а: чѣшѫ 309, тꙋчѣми 309.

Пишувањето ѣ место ѧ го има во формата за акуз. мн. приеть раби своѣ 305. Дали тука немаме потврда за широкиот изговор на ѣ и на вокалниот дел на ѧ, каква што не наоѓа Б. Конески во Станиславовиот прилог[9]?

ы се заменува мошне често со и: раби акуз. мн. 305, молби акуз. мн. 305.

Контракција на вокалите е мошне честа во споевите аа: попраше 305, въсиявшаго 303.

Епентетското л се употребува по правило: землѣ 307', ѡставление 305', но примерите каде што е испуштено покажуваат дека во говорот на пишувачот го немало: ѹмрьштвень 306', и редовно: на земи.

Правописот на вокалите зад палаталните консонанти покажува стремеж за затврднување на консонантите: вѣнцомь 308', неклѹчимыи 308, освен на ч: величѣемь 305, чюдесь 303', и ѩ во примерот вышньи 304'.

Интересна правописна ситуација се покажува во редупликацијата на консонантите на граница помеѓу две морфеми со вторично, неорганско ъ(ь): исьселень 306', деньницѫ 308', неизьреченъное 304 и сл.

Од состојбата на правописот во овој ирмологиј и од фонолошката ситуација претставена во него, јасно е дека имаме работа со еден од оние текстови што покажуваат премин во усвојувањето на правописот на српската варијанта на црковнословенскиот јазик.

Првиот писар, иако не ги владеел најсигурно правилата на јусовскиот правопис од неговото време, сепак малку отстапувал од нив: неговото пишување е во духот на текстовите како што се и апостолот и евангелието во состав со истиот тој ракопис, Вранешничкиот апостол и др. Вториот писар, судејќи и по палеографските својства на неговото писмо, бил помлад најмногу половина столетие. Од неговото пишување, при претпоставката дека и тој практично се служел со ирмологијот, се гледа дека тој го усвоил веќе правописот на српската варијанта на црковнословенскиот јазик, запазувајќи некои особености на својот изговор или на предлошката (чѣ). Адаптирајќи го делот што го пополнувал кон тој правопис, тој ги поправил јусовите со нивната српска замена најверојатно за да знае како да ги чита. Тој го сторил со ракописот на својот претходник она што го сторил во извесна смисла со својот сопствен Станислав, пишувајќи го својот познат Пролог во 1330 година.

---

[9] Б. Конески, *За Станиславовиот пролог*. Прилози : Одделение за лингвистика и литературна наука, II, 1—2, Скопје, МАНУ, 1977, стр. 10.

JORDANKA FOULON—HRISTOVA (Paris)

LE DATIF DES PRONOMS PERSONNELS ET LA POÉSIE ORALE MACÉDONIENNE

La réalité linguistique des langues slaves du sud est faite:

1. de l'héritage vieux slave
2. de l'apport du milieu linguistique balkanique
3. de l'évolution interne propre à chaque langue.

La poésie orale reflète des étapes de l'évolution de la langue. Elle conserve des formes anciennes comme pour mieux mesurer le chemin parcouru et l'importance du changement.

1

Le vieux slave connaissait une déclinaison synthétique. La poésie orale macédonienne garde des formes des anciens datifs d'adjectifs:

Три тоари *светему Николу*	Trois fardeaux *à Saint Nicolas*

ou

Ред му дојде *младому Дојчину*	Vint le tour *du jeune Doitchin*

et de substantifs:

От далеку *Мајке* викат:	De loin il appelle sa *Mère*
„Ја излези мила Мајко!	„Va, sors, chère Mère
От' ти носам неестица	Car je t'amène une belle-fille
Неестица Самовилска,	Une belle-fille, belle comme une fée,
Тебе, мајко, отменица,	Pour toi, mère, aide,
Таӣко-е бела променица,	Pour *père* blanchisseuse,
Браӣу перче исчешлано,	Pour *frère* coiffe-mèche,
Сесӣре леса уплетена".	Pour *soeur* tresse-natte[1].

Toutes ces formes existent encore aujourd'hui dans les parlers macédoniens de l'ouest.

---

[1] B. K o n e s k i, *Jazikot na makedonskata narodna poezija*, Skopje 1971, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, p. 30.

Les exemples de datif pluriel se rencontrent moins souvent.

Три годинe свекру и свекрве,
(Три годинe) *зълвам* ем *деверам*,

(Три годинe) *Марку* младожење...

Trois ans *au beau-père* et à la *belle-mère*,
Trois ans *aux belles-soeurs* comme *aux beaux-frères*,
Trois ans *au jeune marié Marko*.

Entre le XIe et le XVe siècles le macédonien évolue des déclinaisons synthétiques aux constructions prépositionnelles.

Dans les vers suivants de la même poésie, on voit les formes du datif synthétique, singulier:

svekru, svekre, Marku

et pluriel:

z'lvam, deveram, siromasam

côtoyer la forme analytique: „na junaka"

На јунака иљада дуката,
Сиромасам по педесет гроша...

Au preux mille ducas
Aux pauvres cinquante groches * à chacun

comme dans la poésie ci-dessous:

Сфем сфатои п'еднъ-риза,
На девери по две ризи,
Кумоѿому цел бошчалок!

(87, Охрид)

A tous les invités du mariage une chemise,
Aux beaux-frères deux chemises,
A quelques uns un „bochtchal'k" ** au complet.

le datif analytique „na deveri" s'insère entre le datif synthétique „sfem"-à tous, et le datif également synthétique „komu" — à qui.

Lorsqu'il s'agit du datif des pronoms personnels la continuité avec le vieux slave est préservée même pour les langues dites „analytiques" c'est à dire le macédonien et le bulgare, comme l'indique le tableau comparatif des pronoms personnels en serbo-croate, macédonien et bulgare, ci dessous

Première personne

datif	singulier	pluriel	duel
vieux slave	мьнѣ (мънѣ) ми	намъ, ны	нама (на)
serbo-croate	мени, ми	нама, нам	
macédonien	мене, ми	нам, ни	
bulgare	мене, ми	нам, ни	

* monnaie turque: 1/100 de la lire
** bochtchal'k ou bochtchilak comprend: une chemise, une paire de chaussettes, un caleçon, un mouchoir, une chemise de dessous que la jeune mariée offre au beau-père enveloppé dans un foulard „chamia"

Deuxième personne

datif	singulier	pluriel	duel
vieux slave	тебѣ, ти	вамъ, вы	вама (ва)
serbo-croate	теби, ти	вама, вам	
macédonien	тебе, ти	вам, ви	
bulgare	тебе, ти	вам ви	

Troisième personne

datif	sing. réfl.	sing. masc.	sing. fém.	pluriel
vieux slave	себѣ, си	—		—
serbo-croate	себи, си	њему, му	њој, јој	њима, им
macédonien	себе, си	нему, му	нејзе, ѝ	ним, им
bulgare	себе, си	нему, му	ней, ѝ	тям, им

Ce tableau révèle:

— l'inexistence d'une forme propre de pronom personnel de troisième personne en vieux slave. C'est le pronom „sebe, si" employé très rarement dans les textes anciens avec des verbes dans les tournures réfléchies qui servait à cet effet.[2]

— que les langues slaves du sud possèdent des formes pleines et courtes de pronoms personnels comme en vieux slave, y compris celles de la troisième personne.

— que, mis-à-part la troisième personne du singulier, les pronoms ne distinguent pas de genre.

Si l'on compare l'emploi des pronoms personnels dans les trois langues:

serbo-croate: *dao mi je* — il m'a donné
meni je dao — c'est à moi qu'il a donné
macédonien: *mi dade*
mene mi dade
bulgare: *mi dade*
na mene mi dade

on remarque que:

Le serbo-croate place le pronom court, comme l'indo-européen, après le premier mot autonome: *dao* mi je.

— En macédonien et en bulgare la position de l'enclitique „mi" est en tête de phrase.

Quant à l'emploi des pronoms personnels pleins on remarque que:

[2] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Institut d'Etudes slaves, Paris 1964, p. 148.

— Le serbo-croate a transposé la distinction de cas également sur la forme pleine d'où: „meni" à la place de „mene" en vieux slave, alors qu'en macédonien et en bulgare c'est la forme courte du pronom personnel datif qui permet de distinguer l'accusatif: „me" du datif: „mi". Ceci est tellement vrai que dans les parlers macédonien de Prilep, Bitola, Voden, Kostour le pronom personnel court n'indique ni le genre, ni le nombre, mais se contente d'indiquer le cas:

mu dadov na žena mi — je *lui* ai donné à ma femme
mu dadov na mažot mi — je *lui* ai donné à mon mari
mu dadov na nim — je *leur* ai donné à eux

Donc une seule forme de pronom „mu" pour les trois genres et les deux nombres.

En langue serbo-croate, dans les tournures où l'on insiste sur le pronom objet indirect, la forme pleine du pronom suffit: meni, tebi, sebi...

En macédonien celle-ci s'accompagne de la forme courte: mene mi.

En bulgare les deux formes du pronom sont précédées de la préposition „na": na mene mi, comme si la valeur du datif „mene" a pâli au point qu'il faille la souligner.

La poésie orale macédonienne conserve des exemples rappelant l'état des pronoms pleins avant l'influence du milieu balkanique, c'est à dire antérieure à la tendance au redoublement de l'objet indirect.

Podaj *mene* čaša devernica... — Tends-moi un verre de beau-frère

et qui serait aujourd'hui:

Podaj *mi mene* čaša devernica...

La même forme de datif „mene" dans la poésie orale serbo-croate ne peut s'expliquer de la même façon.

O djevojko dušo moja!
Što govori majka tvoja?
Hoće li te *mene* dati?...[3]
(pour: Hoće li te *meni* dati...)

Jeune fille, mon âme!
Que dis ta mère?
Te donnera-t-elle *à moi*?...

Il s'agirait là:

— soit d'une forme régionale. A. Belić signale l'existence des formes: mene, tebe, sebe dans les parlers du sud et plus particulièrement dans le parler du Monténegro[4].

— soit d'une forme antérieure à la transposition du ѣ du datif vieux-slave „menѣ" en „i" par analogie à la forme courte du pronom personnel datif „mi". Donc une forme datant d'avant le XVI e siècle.

---

[3] V. Karadžić, *Srpske narodne pesme*, Prosveta, Beograd 1976, vol I, p. 274.
[4] A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Narodna knjiga, Beograd 1962, p. 104.

2

C'est dans *le redoublement du pronom personnel* (objet indirect) qu'intervient l'influence du milieu linguistique balkanique. Les solutions que chaque langue apporte répondent à ses besoins internes. En roumain le redoublement de l'objet ne se fait que s'il s'agit d'un pronom personnel et si le contexte ne permet pas de l'identifier[5]. En macédonien ce redoublement est obligatoire:

avec l'objet indirect : tebe ti dadov
comme avec l'objet direct : tebe te vidov

En bulgare la forme pleine n'est pas obligatoirement suivie de la forme courte s'il s'agit d'un pronom : objet direct:

tebe vikat', a ne mene
c'est toi qu'on appelle et non pas moi[6].

Un autre trait commun aux langues balkaniques est *l'emploi du datif des pronoms personnels avec valeur possessive.*

A partir du Xe siècle, en vieux slave, le datif des pronoms personnels se substitue au génitif d'appartenance.

отецъ ѥго : le père de lui devient : отецъ емоу : le père à lui.

et l'adjectif possessif:

отрокъ мои : mon enfant, des manuscrit glagolitiques devient:
отрокъ ми : l'enfant à moi, dans les manuscrits cyrilliques.[7]

Au moyen âge, le datif possessif deviendra „le moyen privilégié pour exprimer l'appartenance"[8].

Dans un manuscrit du XIIIe siècle on trouve déjà „des constructions avec la préposition „na" de valeur possessive"[9].

Ce datif possessif est désigné par A. Vaillant comme „un balkanisme".[10] On peut donc dire, avec le linguiste bulgare Mirčev que ce qui est typique pour les langues balkaniques est „ce mélange des fonctions du datif et du génitif".[11]

---

[5] B. Koneski, *Istorija na makedonskiot jazik*, Kočo Racin, Skopje 1965, p. 100.

[6] L. Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Institut d'Etudes Slave, Paris 1950, p. 81.

[7] G. A. Haburgaev, *Staroslavjanskij jazyk*, Moskva, Prosveščenie, 1974, p. 377.

[8] K. Mirčev, *Istoričeska gramatika na b'lgarskija ezik*, Nauka i izkustvo, Sofija 1963, p. 245.

[9] B. Koneski, *Istorija na makedonskiot jazik*, opus. cité, p. 140.

[10] A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, tome II, Paris, Klincksick 1966, p. 88.

[11] K. Mirčev, op. c. , p. 246

La poésie orale ne manque pas d'exemples des pronoms personnels possessifs, qu'il s'agisse de celle en langue serbo-croate:

Ne dodje dragi, ne dodje	Mon chéri n'est pas venu, n'est pas venu
Ili *mu* konjić oronu	Soit que *son* cheval ait dépéri
Ili ga glava zabole	Soit qu'il ait eu mal à la tête
Ili *mu* majka ne dade...[12]	Soit que *sa* mère ne lui ait pas permis....

ou en macédonien:

Никнало дрво сред море,	Au milieu de la mer un arbre a poussé
пуштило дрво корејне,	l'arbre a pris racines
корејне *му* се стребрени,	*ses* racines sont en argent
гранките *му* се јалд'зи	*ses* branches sont des pièces d'or
лисјето *му* се флорини.	*ses* feuilles des florins...[13]

La possession est marqueé par le pronom „mu" — datif de „il" exactement comme dans cette phrase française: „le coeur lui battait".

Les vers suivants sont particulièrement intéressants:

Аспала ми се девојка,	Une jeune fille s'est endormie
Дуње *му* листу под сенка.	à l'ombre des feuilles d'un cognassier
Дуње *му* листу под сенка,	à l'ombre des feuilles d'un cognassier
никој крај неја немаше.	à côté d'elle il n'y avait personne
Толку крај неја имаше,	Seul près d'elle il y avait
Једина змија шарена.	un unique serpent bigarré...[14]

Ici le datif possessif „mu" se superpose au datif des substantifs: „listu": feuille et „dunje": coing et si on ne s'en tenait qu'au texte on devrait traduire: ... s'est endormie au coing à sa, à la feuille, sous l'ombre. Cela dénote une étape de transition du datif synthétique: „dunje et listu" vers un datif possessif au moyen de „mu" où les deux emplois coexistent avant que l'appartenance soit exprimée au moyen de prépositions. Tout cela donne à cette poésie une couleur archaïque, alors que son expression a pour notre ouîe une résonnance singulière et attachante.

Le datif désigné par la syntaxe latine comme „dativus ethicus", par les Anglais comme „ethical dative", par différents grammairiens de langue française de" pronom explétif d'intérêt personnel" ou de „pronom expressif d'intérêt atténué", par les grammairiens de langue serbocroate de „datif d'intimité" et qui rejoint celui des linguistes grecs: „datif affectif" connaît un emploi très large qui dépasse les frontières des langues balkaniques et se confond avec celui des langues slaves et romanes.

La variété de ces désignations est révélatrice de son emploi qui oscille entre l'explétif et l'affectif. Le terme *„datif modal"* pourrait peut-être recouvrir toutes les facettes de son emploi.

---

[12] V. Karadžić; opus. cité, p. 207.

[13] D. Nanevski, *Ljubovni narodni pesni*, Makedonska kniga, Skopje 1971, p. 125.

[14] D. Naneski, *Ljubovni pesni*, Makedonska kniga, Skopje 1977, p. 62.

Dès le vieux slave les pronoms personnels de la première et de la deuxième personne „mi et ti" „faisaient déjà partie des tours expressifs".[15]

En latin, aussi, le pronom de la première personne „surtout au vocatif (mi) joint à un nom propre, correspondait à „mon cher" du français: Cicero mi, Testa mi...[16]

Le même emploi est propre aux langues slaves du sud

en serbo-croate

Devojče, zlato materina
Što *mi* tebe biju i karaju?
Da ja znadem draga dušo moja
Da *mi* tebe biju i karaju
Sa mojega česta doladenja
Ja bi tebi češće dolazio...[17]
Sa mojega česta doladenja
Ja bi tebi češće dolazio...[17]

Jeune fille, l'or de la mère
Pourquoi, *ma chère*, on te bat et dispute
Si je savais, mon âme,
Que l'on te bat, *ma chère*, et te dispute
A cause de mes fréquentes visites
Je viendrais, plus souvent, te voir...
A cause de mes fréquentes visites
Je viendrai, plus souvent, te voir...

en macédonien:

— Ej девојко, не толку убаа,
да што *ми* си срце умилила!

Ели си ми магиа сторила,
ели си коња билјосала?
што толку не се сеќаваш,
оти не *ми* ти текнува,
оти за мене ќе бидеш,

Eh, jeune fille, pas si belle,
pourquoi à mon coeur es-tu devenue si chère
As-tu usé de magie
as-tu envoûté mon cheval (avec des plantes)
pourquoi donc, *ma chère*, ne devines-tu pas
qu-à moi tu seras[18]

Le „mi" du deuxième vers est renforcé par la présence de „si", comme dans les vers suivants:

Od žalba zemja produmala
Idi *mi si* moja stara majko

De tristesse la terre dit
Va-t-en *chère*, vieille mère...

En megleno-roumain le pronom de la première personne prend la même tournure affective qu'en macédonien d'où:

Idi *mi si* moja stara majko sera
Du-ţi-ń ti mama meă bitrănă

Cet emploi de „mi" ne se rencontre pas seulement dans la poésie d'amour, mais aussi dans celle dite „d'haydouks" et partout où le rapport du poète envers l'objet chanté s'imprègne de tendresse:

Oj ти, пиле, славеј пиле,
што ми пееш толку рано?

O, toi oiseau-rossignol,
pourquoi, *mon chère*, chantes-tu si tôt?

---

[15] A. Vaillant, *Grammaire comparée*, opus. cité, p. 88.

[16] J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*, Champion, Paris 1922 p. 138.

[17] V. Karadžić, opus. cité, p. 322.

[18] D. Naneski, *Ljubovni...*, opus. cité, p. 131 et 148.

— Јас не пејам, туку жалам за горица, за слобода!	Je ne chante pas, mais je m'attriste après la forêt, après la liberté.[19]

L'affectivité peut même se conjuguer avec une malédiction:

„Море коњу, да би *ми* пукнало! Зашчо пишчиш в долга коњушница?	Eh toi cheval, que tu crèves, *mon cher*! Pourquoi hennis-tu dans cette longue écurie
Али вода с стребрен леен не си напоено,	Est-ce de ne pas être abreuvé dans une bassine en argent,
Али зопца, бела пченица, не си пазобано	Ou bien, de ne pas être nourri d'avoine, de froment.[20]
(бр. 362, Прилеп)	

Le choix et la fréquence d'emploi des pronoms personnels diffèrent d'une langue à l'autre, si ce n'est d'un auteur à l'autre. Par exemple le pronom de la deuxième personne est moins usité en macédonien qu'en serbo-croate et le „si" de la troisième est plus fréquent en macédonien et en bulgare qu'en serbo-croate. Vouk Karadžić fait même une distinction entre la poésie bulgare et serbo-croate selon la place du pronom „si".

„da si mi" est plus habituel en serbe, alors que
„da mi si" sonne un peu bulgare[21]

Dans cette poésie serbo-croate, au moyen du pronom de la deuxième personne le poète sollicite l'interlocuteur pour lui livrer l'objet de son admiration

U nju su *ti* svaka dobra, koja s' mogu nać';
U nju *ti* je b'jelo lice, ka cv'jet prócetan;
U nju su *ti* crne oči sokolova čina;
U nju su *ti* b'jele ruke grada vrijedne.[22]

Elle possède tous les biens, que l'on puisse trouver;
Elle a un visage blanc, tel une fleur épanouie;
Elle possède des yeux noirs de faucon;
Elle a des mains blanches qui valent une ville. —

ou simplement le poète veut lui transmettre une réflexion instantanée:

Ljepo *ti* je niz polje gledati žutu dunju među listovima	C'est beau de regarder à travers champ un coin jaune parmi les feuilles,

qu'il serait heureux de voir partagée comme pour augmenter ou prolonger son effet.

[19] K. Penušliski, *Ajdutski i revolucionerni pesni*, Makedonska kniga, Skopje 1969, p. 186.

[20] V. Karadžić, opus. cité, p. 203.

[21] B. Koneski, *Jazikot...*, opus. cité, p. 27.

[22] V. Karadžić, opus. cité, p. 61—62.

En français aussi c'est la deuxième personne du singulier: Il bondit sur la mitrailleuse et je *t*'en fauche et je *t*'en fauche (Mauriac) ou du pluriel: On *vous* happe notre homme. On *vous* l'échine, on *vous* l'assomme
(La Fontaine)

En français méridional cet emploi du datif est habituel dès le moyen âge.[23]

En Aquitaine et dans la région de Toulouse comme en espagnol on ne dira pas comme en français: *il les mangea*, mais: *se les mingěc*, exactement comme en macédonien on emploiera dans ce cas le pronom réfléchi de la troisième personne „si": *si gi izede*, pour indiquer l'interêt que l'on prend pour ce fait. Il en sera de même lorque ce pronom fera partie de constatations générales:

Aire lou qui *s*'a coupat beires que *s*'ous pàguie-en Aquitaine se traduira en macédonien:

Koj gi skršil čašite, toj ќe *si* gi plati

c'est à dire avec un seul pronom „si" alors qu'en français:

Qui a cassé les verres les paie

les deux pronoms disparaissent.

Ces similitudes d'emploi des pronoms personnels en français méridional et en macédonien proviennent de ce que les deux langues possèdent „une langue écrite ... moins éloignée de la langue parlée que dans le domaine français.[23a]

Tous ces emplois du datif comme possessif, explétif ou affectif dans les langues balkaniques et dans les langues romanes nous poussent à nous poser la question: cette communauté de modèle d'emploi des pronoms personnels permet-elle une meilleure communication au lecteur ou à l'interlocuteur de la même communauté linguistique et fait-elle éviter l'erreur à laquelle s'exposerait celui qui voudrait „réarticuler l'expérience étrangère selon le modèle qui lui est familier".

La question est d'autant plus complexe pour le datif, qu'une structure identique sert à exprimer plusieurs rapports.

3

Lorsque le poète anonyme macédonien dit:

Ѕид *ми* ѕидале девет мајстори,
девет мајстори до девет браќа.
дење ѕидале, ноќе падало.
Се обложиле девет мајстори,

Neuf compagnons construisaient un mur,
neuf compagnons, neuf frères.
ce que le jour ils construisaient,
la nuit se détruisait.

[23] J. Ronjat, *Essai de syntaxe des parlers provençaux modernes*, Thèse, Mâson 1913, p. 263.

[23a] Ibidem.

кој ќе ми доит рано со ручек, мие него темел да го клајме.	Les neuf compagnons parièrent, celui qui le premier apporterait le déjeuner, serait mis dans les fondations[24].

il est clair que „mi“ n'a rien de l'aspect possessif, et que le mur que construisent les neuf compagnons ne sera pas au poète.

De même dans la poésie bulgare qui suit:

Turčin *mi* kara kleta robinja	Un Turc pousse devant lui une pauvre esclave
ljuto ja kara po ljuta slana	Il la pousse durement sur le givre rude
bie ja, bie po belo lice...[25]	il la frappe, frappe au visage blanc...

le pronom „mi“ ne pourrait répondre à un mouvement de tendresse de la part du poète envers le sujet de ce vers.

C'est qu'il s'agit d'un datif de valeur différente de celles examinées auparavant et que l'on pourrait nommé „*Datif narratif*“.

Contrairement à ce que pense Ronjat du datif „explétif“ dans les parlers provençaux, le datif des vers ci-dessus fait partie intégrante de la narration. Plus encore, ce procédé est très affectionné par la poésie orale des Slaves du sud.

Pourquoi cette prédilection du poète pour la datif du pronom personnel court?

C'est que ce pronom avait l'avantage:

— d'avoir une forme économique qui s'intègre facilement dans la poésie.

— de ne pas posséder de formes distinctes ni pour le genre ni pour le nombre.

— de permettre un grand éventail d'expressions.

La poésie orale sait faire appel aux ressources expressives de sa langue. Elle sait ménager l'attention du lecteur en graduant son rapport envers les faits par le choix du pronom.

Tantôt le „mi“ accentue l'intérêt porté par la poète à ces faits.

Три села прават давија, —	Trois villages portent plainte, —
прво *ми* село Смоквица.,	le premier c'est Smokvitsa,
второ *ми* село Мировци,	le second est Mirovtsi,
трето *ми* село Габровци!	le troisième est Gabrovtsi!
Тодор се љуто наљути,	Todor se fâcha fort,
грабна *ми* пушка на рамо,	en saisit le fusil sur l'épaule.
зеде *ми* колак фишеѕи;	prit la cartouchière;
Тодор *ми* велит, говорит:	Todor parle et dit:
— Дружина, верна, неверна!	— Compagnie, fidèle, infidèle!
Кој ќе *ми* недојт со мене,	celui qui ne me suivra pas
од мене ќе го напода!	je l'éloignerai de moi.[26]

Tantôt les faits s'enchaînent dans un dialogue avec un interlocuteur imaginaire au moyen du pronom „Ti“.

---

[24] K. Penušliski, *Obredni i mitološki pesni*, Mak. kniga; Skopje 1968, p. 136.

[25] Romanska-Vranska, *B'lgarsko narodno poetično tvorčesto*, Nauka i Iskustvo, Sofija 1958, p. 135.

[26] K. Penušliski, *Junački...*, opus. cité, p. 51.

која *ти* е таја мајка	Quelle mère, *dis-moi*
та ќе пустне до два сина	laisserait partir ses deux fils
армосане, невенчане	fiancés, non mariés. . .[27]

ou encore, les faits sont présentés comme détachés du poète, mais ils ne le laisse pas indifférent.

И *си* стана млада Маркоица,	Et la jeune épouse de Marko se leva,
и *си* стана од диван високи,	se leva du divan haut,
и *си* влезе во шарена ода,	et entra dans la pièce colorée,
си отклучи шарена ковчега,	ouvrit le coffre bigarré,
си извади рубо копринено,	sortit l'habit de soie,
си извади црвена калпага,	sortit le bonnet rouge,
на калпага до три перја златни,	sur le bonnet trois plumes dorés,
го промени Секула Детенце,	elle habilla l'enfant sekula.[28]

Le pronom „mi" peut aussi faire l'effet d'une recherche stylistique.

От кинисае да *ми* је одит.	Ils se mirent en route
От *ми* одее, шчо поодее,	et allèrent, ce qu'ils allèrent,
ми поодее до среде гора.	ils arrivèrent jusqu'au milieu de la forêt. . .[29]

où „mi" avec chaque vers s'avance vers le début de la phrase comme si à l'inverse du jeu de la perspective, il devait suggérer l'approche du moment décisif de l'histoire.

Tantôt le „mi" se place invariablement au début de chaque vers:

Свадба праил Рељо Шестокрило,	Relyo Chestokrilo fête son mariage
свадба праил, сакал да се жени,	fête son mariage, veut se marier
ми поканил кралеи, банеи,	il a invité des rois, des bans
ми поканил ќитени сватои,	— — — — — — — — — — — — — — — —
Ми чукнале свирци, табуанци,	Des instruments, des tambours résonnent
ми тргнале ќитени сватои	les invités se mettent en route
и *ми* ошле, невеста си зеле.	partent et prennent la mariée.

La répétition du pronom datif au début de chaque vers a pour résultat de déclencher chez le lecteur deux réactions:

— il a d'abord l'impression que l'accent de „mi" l'emporte sur le reste de l'énoncé et qu'il est le noyau autour duquel se regroupent les autres faits.

— cette hiérarchie accentuelle suggère au lecteur que l'ensemble de la relation s'enchaîne à ce „mi", placé en tête, comme l'effet se rattache à sa cause. Sur cette répétition, à première vue accentuelle et presque mécanique, vient se greffer une appréciation plus profonde: la valeur du message de l'énoncé est en étroite dépendance de ce „mi". Et c'est là qu'intervient la sensibilité du lecteur de langue macédonienne, qui prend ce „mi" pour une assurance d'objectivité.

Etait-ce l'intention primitive du poète anonyme? Ou est-ce le lecteur macédonien habitué à la narration de témoignage qui ajoute cette notion à sa poésie?

Ceci mériterait que l'on s'y arrête dans une étude ultérieure.

---

[27] K. Penušliski, *Obredni*. . ., opus cité, p. 46.
[28] K. Pnušliski, *Junački*. . ., opus cité p. 124.
[29] K. Penušliski, *Junački*. . ., opus cité p. 61—62.

З. ШАНОВА (Ленинград)

АУДИТИВ И АДМИРАТИВ В СОВРЕМЕННОМ МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Почти во всех балканских языках в той или иной степени получили развитие глагольные формы со значенем аудитива, т.е. пересказывания чужих слов, и формы со значением адмиратива, т.е. выражающие значение удивления, неожиданности, восхищения. Ученые предлагают различные термины для обозначения этих явлений в балканских языках. Так для форм аудитива употребляются термины пересказывательные формы, пересказывательное наклонение, нарратив, комментатив, для форм адмиратива используются также термины инопинатив, эксcламатив.

Аудитив и адмиратив в балканских языках привлекают внимание ученых разных стран, но получают в их исследованиях противоречивое истолкование. Единой балканскои модели этих явлений нет, не во всех языках это сформировавшиеся грамматические категории, но в образовании и семантике форм, употрбельющихся с этим значением, много общего.

В современном литературном македонском языке и аудитив и адмиратив — семантические категории, которые лишь частично имеют самостоятельное морфологическое оформление. При выделении этих категорий решающую роль играют не морфологические показатели, а контекст, т.е. приходится оперировать семантическими величинами.

Способность отдельных глагольных форм, омонимичных перфектным, выражать аудитивное и адмиративное значения была отмечена уже в первых грамматиках македонского языка, и до сегодняшнего дня эти значения интерпретируются некоторыми лингвистами[1] как функции перфекта. Употребление глагольных форм со значением аудитива и адмиратива, безусловно, связано с расширением функций перфекта, о чем говорят данные и других языков, развивших категории аудитива или адмиратива: при образовании этих форм, как и при образовании перфекта, принимает участие вспомагательный глагол и причастие.

---

[1] Бл. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик,* Скопје 1976; G. Beyer, *Bedeutung und Funktionen von Minato neopredeleno vreme in der makedonischen Gegenwartssprache.* Thesen zur Dissertation (A). Halle 1980.

Аудитив и адмиратив, с нашей точки зрения, нельзя считать функцией перфекта, т.к. во-первых, эти значения могут выражать и другие глагольные формы, не только омонимичные перфектным, во-вторых, даже в рамках омонимичных форм аудитив и адмиратив обладают другим набором временных функций, не совпадающим с набором временных функций перфекта („временной сдвиг"). Если перфектные глагольные формы всегда имеют значение прошедших действий, то омонимичные им аудитивные формы могут выражать различное темпоральное значение. Они употребляются при пересказывании событий прошлого и настоящего. Чаще всего при пересказывании чужих слов встречаются глагольные формы прошедшего времени, а именно формы, соответствующие аористу и имперфекту прямого высказывания. Это объясняется, видимо, тем, что аорист и имперфект — самые характерные для повествования времена: „Ни самиот дедо Сон не си го знае бројот на годините. *Се родил* многу одамна, во некоја џупла. *Растел*, потоа, *живеел*, *патувал*. Ја *оставил* џуплата, и *дошол* во некое село. . ." (ВП 53).

Реже встречаются случаи употребления форм аудитива при пересказывании перфекта и плюсквамперфекта: „Тоа сигурно некој ме нацинкарил кај Вас, Соетниче Мироне. Токму така — ме нацинкарил". „Велиш: Некој те *нацинкарил*, нели?" (КЧ 72); „Друго?" „Па, знаеш овцата ја му ја бев подарил". „Ти *си* му ја *подарил*. . . Добро тогаш. . ." (М 39). Следует заметить, что глагольные действия, выраженные плюсквамперфектом, в контексте пересказа часто сохраняют форму прямого высказывания: „Потоа после ставила тавата со рибите што беше ја зготвила уште от раното, и си вечерале" (И 15).

При пересказывании глаголов в форме настоящего времени используются те же формы, что и при пересказывании имперфекта. Отличить эти формы можно только исходя из контекста: „Госпоѓа Ана на шега им велеше на Македонците дека потсетуваат на гаврани. . . а пак Турците оваа вечер ги молеше да пеат, макар жално и развлечено, зашто кога се намуртени ја *потсетувале* на кобни предзнаци" (П 21).

Для пересказывания глаголов в форме будущего времени и будущего в прошедшем в македонском языке используются формы будущего пересказывательного времени, выделяемые всеми грамматиками македонского языка. Это единственная форма в системе аудитива, имеющая особое морфологическое выражение: „. . .Јас лично ќе ти го пратам. . ." „Тој лично, значи, *ќе* ми го *пратил!* Гледаш ти, сега? ($ВМ_I$146); „Кога го запрашаа зошто е толку пожолтен, им рече дека за малку само *ќе паднел* лошо, па затоа се исплашил. А сега нема да се плаши!" (М 133).

В македонском языке в системе пересказывания есть соответствующие формы не только для глагольных времен индикатива прямого высказывания, но и для повелительного наклонения и конъюнктива: „Стрелај!" — рамнодушно, како да е збор за друг човек, прошепоте. „Глупчо! *Да сум* го *стрелал*!" (М 159); „Не. Од корзо тргнав накај гробиштата вака облечена. За да не сумат кај одам". Од корзо тргнала, вели, за *да не сумеле*. А и во градот би се смрзнала, не пак тука" ($ВМ_I$75)

Р. П. Усикова отметила в македонском языке наличие семантической категории субъективной готовности[2], которая имеет тенденцию к превращению в грамматическую модальную форму — „наклонение субъективной готовности". В исследованном материале встретился всего один случай с пересказыванием действия, выраженного имперфектом глагола со значением субъективной готовности: „Па. . ." — жената се наведна уште подолу главата — „Ја те разбудвела. . ." „Ме *разбудвела*, види леба ти, мисирката н'една. . . Ме *разбудвела*. . . Ти реков да ме разбудиш, а не да ме разбудвеш. . ." (М 12). Этот пример показывает, что категория аудитива в македонском языке получает все большее распространение, вовлекая в сферу своего функционирования и такие еще не сложившиеся явления, как формы субъективной готовности.

В соотношении аудитивных форм и глагольных форм прямого высказывания существует определенная закономерность, что наглядно показывает следующая таблица:

	Прямое высказывание	Аудитив
Будущее время Будущее в прошедшем	ЌЕ ПИЕ ЌЕ ПИЕШЕ	ЌЕ ПИЕЛ
Настоящее Имперфект	ПИЕ ПИЕШЕ	ПИЕЛ
Аорист	ПИ	ПИЛ
Перфект Плюсквамперфект	ПИЛ, ПИЕЛ БЕШЕ ПИЛ. БЕШЕ ПИЕЛ	ПИЛ, ПИЕЛ
Повелительное наклонение Конъюнктив	ПИЈ ДА ПИЕ	ДА ПИЕЛ

Иногда в контексте пересказывания наряду с адудитивными формами встречаются обычные глагольные формы. В языке существует тенденция к пересказыванию прошедших времен, формы настоящего и будущего времени часто остаются непересказанными. Формы прямого высказывания сохраняются в контексте пересказа, если говорящий относится с доверием к сообщаемому с чужих слов, если истинность высказывания не вызывает сомнения. Если же говорящий отрицательно относится к передаваемым им словам или с иронией, с чувством досады, выражает недоверие, несогласие, то употребление аудитивных форм обязательно. Регулярно остаются непересказанными действия, выраженные формами настоящего и будущего времени, употребленные в составе придаточного предложения.

---

[2] Р. П. Усикова, *К вопросу о системе модальных и темпоральных форм глагола в македонском языке*. МАНУ — Одделение за општествени науки. Прилози V 1—2, Скопје 1974, с. 101—115.

Адмиратив в македонском языке также представляет систему. Адмиративные формы, омонимичные перфекту, могут иметь темпоральное значение настоящего и прошедшего времени. Чаще встречается адмиратив со значением настоящего времени: „А, бре вие *сте биле* јунаци! Што песна! Ајде, сега да се напиеме, па да речеме уште некоја и друга!“ (К 223). Бл. Конески рассматривает такие примеры как один из случаев моментной констатации[3].

Эта же форма может соответствовать имперфекту прямого высказывания: „Кутриот човек! Случајот сосема го стопи, го погоди в срце. Му светнаа очите, проклет да бидам, во ова суштество ти *имало* и топла солза. Никогаш да не поверува човек, во неговото срце *имало* место и за ветар и за други такви“ (Ч 77).

Адмиративная форма, образованная от основы аориста, соответствует аористу и префекту прямого высказывания: „Се протегна и ги отвори очите. Но силниот блесок го натера одново да ги затвори. — Бре, како така. Гледај ти, гледај. Пладне *се сторило*!“ (А 55); „Машала, *си порааснал* — рече повесело, гледајќи го од страна“ (Б 56).

К системе адмиратива следует отнести также формы, омонимичные формам будущего пересказывательного времени, имеющие темпоральное значение настоящего и реже будущего времени, употребляющиеся с модальным значением удивления, неожиданности, недоверия к чужим словам: „А знаеш ли што му е тоа коњспирација?“ „Како *не ќе сум знаел*“ ($ВМ_2$ 35); „Тринаесет овци ќе ни дадеш...“ „Еми... кога дошло... ќе дадеме, како *не ќе сме дале*“ ($ВМ_1$ 82). Значение этих форм близко к тому, которое выражают адмиративные формы настоящего времени с отрицанием НЕ или сочетанием КАКО НЕ: „И треба да се храни...“ „Еми... треба, *како не требало*... живи луѓе ...“ ($ВМ_1$ 81); „Повелете, де...“ „Ме сакате? ...“ „Арни луѓе *не се сакале*... Добро си дошла...“ (Мд 113). Зб. Голомб, впервые отметивший употребление форм будущего пересказывательного времени „с оттенком удивления-недоверия“, также считает, что эти формы не имеют пересказывательного значения, а употребляются в значении неактуального настоящего[4].

Особый случай адмиратива представляет собой употребление форм, омонимичных конъюнктиву. Этим формами можно выразить сильную степень удивления в высказываниях о прошедших или настоящих событиях; „Пет дни го баравме бандитот... А тој — во градот *да ти бил*“ ($ВМ_1$ 57). Об особой экспрессивной окраске высказывания свидетельствуют и краткие формы личных местоимений „ми“, „ти“, иногда употребляемые при адмиративе.

Состав адмиративных форм македонского языка можно представить в таблице:

---

[3] Бл. Конески, *Граматика*, с. 472—473.

[4] Zb. Gołąb, *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. Kraków, Warszawa, 1964, s. 26—27.

Глагольные времена	Прямое высказывание	Адмиратив	
		Обычные формы	Формы, употребляющиеся при сильном удивлении
Настоящее	ПИЕ	ПИЕЛ	ДА ПИЕЛ, ЌЕ ПИЕЛ, ЌЕ ПИЛ
Имперфект	ПИЕШЕ	ПИЕЛ	ДА ПИЕЛ
Аорист Перфект	ПИ ПИЛ	ПИЛ	ДА ПИЛ
Будущее	ЌЕ ПИЕ	ЌЕ ПИЕЛ, ЌЕ ПИЛ	

Исследования и других лингвистов подтверждают, что аудитивное и адмиративное значения представляют особое явление в македонском языке. Так было высказано мнение о существовании в македонском языке самостоятельной модальной категории: в терминологии Р. П. Усиковой[5] — несвидетельских глагольных форм, в терминологии Р. Каттайна[6] — нарратива. Наряду со значениями аудитива и адмиратива формы выделенных категорий могут выражать и некоторые другие модальные значения, например, умозаключение, подчекрнутую эмоциональность, несогласие и др.

Умозаключительную функцию, которую, по мнению Р. П. Усиковой и Р. Каттайна, выражают те же формы, что имеют пересказывательное и адмиративное значения, следует, с нащей точки зрения, отнести к перфекту, т.к. она семантически далека от функций аудитива и адмиратива, кроме того не все формы, выражающие пересказывание чужих слов или удивление при передаче каких-либо действий, могут выражать и умозаключение. Например, формы типа ЌЕ ПИЕЛ или ДА ПИЕЛ с умозаключительным значением не встречаются. И формально и функционально умозаключительное значение примыкает к перфекту.

Если даже было бы возможно объединение в одну категорию глагольных форм, выражающих аудитивное, адмиративное и умозаключительное значения, то эта категория не может носить названия „несвидетельские глагольные формы“, т.к. аудитивные формы могут быть и свидетельскими, а адмиративные формы являются как правило свидетельскими. Термин „нарратив“, предложенный Р. Каттайном, кажется нам не очень удачным, т.к. „нарратив“ значит 'повествовательная форма', а повествовать можно и от себя, а не только передавая чужое мнение.

С нашей точки зрения, аудитив и адмиратив не следует объединять в одну систему форм. Основной принцип, позволяющий выделить аудитив и адмиратив в самостоятельные категории, состоит в функциональном подходе: языковое явление рассматривается с точки зрения

[5] Р. П. Усикова, *К вопросу...*

[6] R. Kattein, *Das bulgarische und mazedonische Narratiosystem.* Eine funktionale und kontextabhängige Analyse. Frankfurt am Main, 1979.

той функции, которую оно несет в языковом общении. Удивление, неожиданность, выражаемые адмиративными формами, высказываются обычно при передаче наблюдаемых явлений и лишь в более редких случаях — при передаче событий, о которых говорящий услышал с чужих слов. Но и в последнем случае — это не пересказывание чужих слов, а личное впечатление говорящего.

Как при выделении аудитива и адмиратива из системы перфекта обращалось внимание на „временной сдвиг", так и при характеристике значения адмиративных форм, омонимичных формам аудитива, следует отметить, что временное значение этих форм различное. Настоящее время аудитива может быть передано только формой типа ПИЕЛ, настоящее время адмиратива передается также формами ДА ПИЕЛ, ЌЕ ПИЕЛ, ЌЕ ПИЛ. Значение аориста, т.е. завершенного в прошлом действия, в системе адмиратива передается не только формой, омонимичной аудитивной ПИЛ, но и формой ДА ПИЛ. Значение имперфекта в адмиративе может быть передано не только формой, омонимичной аудитивной ПИЕЛ, но также формой ДА ПИЕЛ и т.д. В системе адмиратива в отличие от аудитива нет форм, соответствующих повелительному наклонению или конъюнктиву прямого высказывания. Формальное различие систем аудитива и адмиратива состоит и в том, что формы типа ДА ПИЛ и ЌЕ ПИЛ с аудитивным значением не употребляются.

Аудитивные формы могут выражать некоторые частные значения: недоверия, несогласия, отрицательнго отношения к чужим словам. Частные значения выражают те же самые аудитивные формы. В системе адмиратива формы, употребляющиеся при более сильном удивлении, получили молфологическую выраженность.

Таким образом формальная выраженность категорий аудитива и адмиратива в македонском языке представлена целым комплексом специфических значений:

1) формы аудитива и адмиратива различаются функционально: аудитивные формы выражают пересказывание чужих слов, адмиративные формы — впечатление говорящего при передаче наблюдаемых фактов;

2) системы аудитива и адмиратива различаются составом форм: в системе аудитива нет некоторых форм, представленных в системе ад-миратива и наоборот;

3) омонимичные формы аудитива и адмиратива имеют различное временное значение („временной сдвиг");

4) в системе адмиратива получили морфологическую выраженность формы, употребляющиеся с дополнительным эмоциональным оттенком — при более сильном удивлении.

Все это дает основание для выделения в рамках индикатива македонского глагола самостоятельных модальных категорий аудитива и адмиратива.

СОКРАЩЕНИЯ

А — Ѓорѓи Абаџиев, *Ножот*. Ск. 1967.
Б — Јован Бошковски, *Избор*. Ск. 1968.
$ВМ_1$ — Владо Малески, *Избор*, Ск. 1966.
$ВМ_2$ — Владо Малески, *Војната, луѓе, војната*. Ск. 1967.
ВП — Видое Подгорец, *Чудесно патување*. Ск. 1967.
И — *Итри, будалести и секакви*. Народни приказни. Ск. 1967,
К — Владимир Костов, *Свадбата на Мара*. Ск. 1969.
КЧ — Коле Чашуле, *Партитура за еден Мирон*. Ск. 1969,
М — Цветко Мартиновски, *Одбрани раскази*. Ск. 1967.
Мд — *Македонска драма*. Ск. 1968.
П — Божин Павловски, *Вест Аусш*. Ск. 1978.
Ч — Живко Чинго, *Големата вода*. Ск. 1975.

ANTUN ŠOJAT (Zagreb)

STARA KAJKAVSKA LEKSIKOGRAFIJA

U raspravi se daje pregled tiskanih i rukopisnih zbirki kajkavskih riječi, od aneksnih popisa riječi iz zadnje četvrti 16. stoljeća do zadnjih kajkavskih rječnika u prvoj polovici 19. stoljeća.

Ocjenjuju se njihove leksikografske karakteristike i procjenjuju uloga i značenje (osobito velikih rječnika 17. i 18. st.) u povijesnim kulturno-jezičnim zbivanjima toga razdoblja, ne samo na kajkavskom govornom području nego i na širim hrvatskim dijalekatskim prostorima.

1. UVOD

1.1. Za stanje i prilike u kojima su živjele hrvatske pokrajine u razdoblju od 16. do polovice 19. stoljeća hrvatska je leksikografija začuđujući plodna. Unutar hrvatske leksikografije spomenutog razdoblja veoma istaknutno mjesto ima i kajkavska leksikografija.

1.2. Prve zabilježene kajkavske riječi, koliko je do sada poznato, potječu iz 12, 13. i 14. stoljeća, zabilježene u listinama pisanim latinskim jezikom. Među tim riječima najveći dio zauzimaju antroponimi i toponimi, ali ima i apelativa koji se odnose na neke prirodne pojave, pa i pojedinih sintagma protumačenih latinskim jezikom[1].

Kajkavskih riječi i izraza ima i u nizu tekstova glagoljaške književnosti u 15. i 16. stoljeću. U tim se tekstovima one pojavljuju kao eksplikativni i kontaktni sinonimi[2].

To su, dakako, tek tragovi koji potvrđuju neke kajkavske jezične osobitosti u dubokoj prošlosti našega jezika, ali, ujedno, pojava kajkavizama u tekstovima pisanim glagoljicom na sjevernom području čakavskoga narječja potvrđuje vjekovne težnje za povezanošću književnih izraza i oblika na što širim hrvatskim prostorima, bez obzira na pripadnost pisca narodnom govoru ovoga ili onoga našega narječja.

1.3. U nesamostalnim, aneksnim leksikografskim djelima, tj. u popisima nekih riječi i njihovih prijevoda uz pojedine tekstove, kajkavska se lek-

---

[1] Usp.: *Enciklopedija Jugoslavije* 5, s. v. *Leksikografija*, str. 503—504 (autor V. Putanec).

[2] Usp. E. Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)*, Croatica IV, sv. 5, Zagreb 1973.

sikografija pojavljuje u zadnjoj četvrti 16. stoljeća. Prvi takav, rječnički sređen i štampan popis kajkavskih riječi jest registar uz *Decretum koteroga je Verbcwczi Istvan diački popisal* Ivana Pergošića, tiskan u Nedelišću 1574. godine.

Svega četiri godine kasnije kajkavska se leksička građa, u ograničenom opsegu, pojavljuje u aneksu *Pentateuha* slovenskoga protestanta Jurija Dalmatina, pod naslovom „Registar v katerim so nekotere krajnske besede, za Harvatov inu drugih Slovencov volo, v nih jezik stolmačene. . ." (Ljubljana 1578). Kajkavskih riječi ima i u rječničkom aneksu Dalmatinova prijevoda Biblije (Wittenberg 1584), koji je otisnut pod naslovom „Registar nekaterih besed, katere krajnski, koroški, slovenski ali bezjački, hervacki, dalmatinski, istrijanski ali kraški se drugači govore"[3]. Kajkavskih riječi ima i u četverojezičnom rječniku Nijemca H. Megisera (Graz 1592)[4].

I slovenski su protestanti, naime, željeli da se njihove knjige šire daleko izvan granica slovenskoga jezika, jednako tako kako su i hrvatski protestanti mješavinom osobina triju narječja našega jezika u svojim djelima željeli postići tu istu svrhu u granicama hrvatskoga ili srpskoga jezika. Slovenski protestantski djelatnici nisu, dakako, mogli postupiti na isti način kao hrvatski, jer su u pitanju struktura i osobine dvaju različitih jezika, nego su u posebnim popisima riječi hrvatskim sinonimima prevodili neke slovenske riječi za koje im se činilo da su ponajmanje razumljive na istoku i na jugu od njihova jezičnoga područja. Prijevodi slovenskih riječi pripadaju različitim hrvatskim narječjima, pri čemu Dalmatinovi termini „slovenski ali bezjački" označuje hrvatsko kajkavsko narječje, termini „hervacki, dalmatinski i istrijanski ali kraški" označuju čakavsko i štokavsko narječje kakvo se ostvarivalo u tzv. Turskoj Hrvatskoj (tj. u zapadnoj Bosni), u Dalmaciji i u Istri, a terminima „krajnski i koroški" označene su slovenske riječi u tim slovenskim pokrajinama.

1.4. Termin „slovenski jezik" za kajkavsko narječje bio je u uporabi i u hrvatskim kajkavskim krajevima, kako se to potvrđuje u tekstovima stare kajkavske književnosti, otprilike do kraja 17. stoljeća — i potpuno je sinoniman s terminom „slovinski (slovjenski) jezik", koji se, kao i etnik „Slovinci", odnosno, ekavski, „Slovenci", rabio u svim hrvatskim pokrajinama, paralelno uz nacionalno hrvatsko ime. Tako, na primjer, u predgovoru svojemu prijevodu *Novoga zavjeta*[5] Antun Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin govore da nam nedostaje biblija „na ovom našem slovjenskom ili hrvackom jaziku", Belostenec, u svojem *Gazofilaciju*, u hrvatsko-latinskom dijelu, pod *XV* (str. 551—552) piše: „Gda se pak prepostavla tak: *ú*, reskum odzgora ravnum, ali pak *vu*, poleg navade hervatske, i to je vsejedno" (spac. A. Š.) — gdje je očito da se pridjev *hrvatski* odnosi na kajkavce.

[3] Oba su citata iz rasprave: V. Putanec, *Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz* 1578, 1584. i 1592., Rad JAZU 376, Zagreb 1979, str. 160.

[4] Hyeronimus Megiser, *Dictionarium quatuor linguarum videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae, quae vulgo Sclavonica appellatur, et Italicae sive Hetruscae* (Graz 1592).

[5] *Prvi del Novoga testamenta*, Urach 1562.

Pojam *slovenski* u kajkavaca 16. i 17. stoljeća veže se i uz ime *Slavonija*, koja se tada širila mnogo više na zapad nego danas, uključujući i Zagreb[6].

2. XVII. STOLJEĆE

Juraj Habdelić (1609—1678)

2.1. Najstariji tiskani kajkavski rječnik, kao samostalno leksikografsko djelo, jest *Dictionar, ili Rèchi Szlovenſzke zvexega ukup zebrane, u red postaulyene, i Diachkemi zlahkotene Trudom Jurja Habdelicha* (Graz 1670).

Unatoč svojemu relativno malomu opsegu, Hadbelićev je rječnik veoma dobro služio potrebama zbog kojih je pisan. Namjena mu je u prvom redu bila omogućavanje učenja latinskih riječi, odnosno latinskoga jezika, u zagrebačkoj gimnaziji, koju su osnovali isusovci g. 1609. i u kojoj se ubrzo školovalo preko 300 učenika u jednoj školskoj godini, a čiji je učenik bio i Juraj Habdelić.

Dakle, Habdelićev je rječnik prvenstveno praktičan školski priručnik, ali je, dakako, služio i svim javnim radnicima, koji su se u ono doba morali služiti latinskim jezikom. Međutim, s gledišta naše kulturne povijesti, bitna je zasluga Habdelića kao leksikografa što je stvorio prvi kajkavski rječnik — rječnik koji je bio polazište i za druga kajkavska leksikografska djela, i u 17. i u 18. stoljeću, a iz njega su crpili riječi i nekajkavski leksikografi (usp. npr. rječnik Joakima Stullija).

U *Dikcionaru* ima oko 12.000 kajkavskih riječi. Kajkavske natuknice nisu rađene na temelju kajkavske leksičke građe nego na temelju latinskih rječnika onoga vremena, pa su prijevod latinskih pojmova, ponekad sinonimnim ekvivalentom, ponekad opisnom definicijom. Zbog toga se mnoge kajkavske riječi ne mogu naći u abecednom redu. Tako u Habdelićevu rječniku čitamo:

Alduvanye. *Sacrificatio. Immolatio. is f.*
Aldujem. *Sacrifico. as. p. Immolo. as. p.*
Ki alduje. *Sacrificus. a. um. Sacerdos. tis. com.*
Alkimia. Meštria Zlato načínyati. *Alchimia. ae. p.*
Almužnik. ki daje Almuštvo. *Eleemosynarius.* a. um.
Angvila inače rugor. *Anguilla. ae. f.* (u rječniku nema natuknice *rugor!* A. Š.)
Arendar ki jemļe, ali daje na arendu. *Mancepspis. m. Emphyteuta, ae. m.*
Barderi ali čuvári nočni seńma, varaša etc. *Circitores. um. m.*
Bath kraļevski. Neki vele: sreber, ali sreberje, pri mene můž ki pošteno ne zna. *Sceptrum regium.* Itd.

2.2. Osim *Dikcionara* Habdelić je napisao i *Syllabus vocabulorum gramaticae Em. Alvari in Illyricam sive Croatis et Slavonibus vernaculum*

[6] Jambrešić (ili Sušnik) u svojem *Leksikonu* (v. t. 3.5) s. v. *Slavonia* piše: „*Slovensko kraļestvo.* Das Königreich Slavonien ... Ad speciatim *Slavonia* est ea regio quae Savo et Dravo elauditur ... Caput superioris est Zagrabia.“. Međutim, pod istom natuknicom govori se i o širem značenju pojma Slavonija: „Slavoniae nomine scriptores saepe accipiunt, quidquid terrarum à Dravo amne ad Adriaticum mare protenditur.“.
Usp. i Belostenčev, *Gazofilacij*, s. v. *Illyria*, 2: „hodie Sclavonia.“.

conversorum (Zagreb 1726, 1735), priručni latinsko-kajkavski rječnik za škole. Za taj se rječnik pretpostavljalo da ga je napisao Andrija Jambrešić, ali dokazano je da ga je Jambrešić tek priredio za tisak, u oba izdanja[7].

2.3. Ne samo po svojem rječniku, Juraj Habdelić zauzima u našoj kulturnoj prošlosti znatno mjesto. Prvi je zapisao i objavio misao o potrebi zbližavanja jezičnih osobina kajkavskoga književnog izraza s nekim osobinama štokavskog i čakavskog narječja[8] (što se u praksi kajkavskih pisaca i do Habdelića provodilo), a ujedno je i najizrazitiji predstavnik stare kajkavske proze.

Rođen je u Starom Čiču, u Turopolju, nedaleko od Zagreba. Bio je član isusovačkoga reda, jedan od najistaknutijih propovjednika svojega vremena, doktor filozofije, profesor isusovačkih gimnazija u Rijeci, Varaždinu i Zagrebu.

O Habdelićevu životu i radu postoji relativno velika stručna literatura[9], ali o njegovu se rječniku pisalo tek usput, obično u komparirariju s radom drugih hrvatskih starih leksikografa, u istraživanju međusobnih veza i utjecaja. Spomenut ću ovdje važnije:

V. Dukat; *Jambrešićev „Lexicon Latinum"*, Rad JAZU 162, Zagreb 1905
Lj. Jonke: *„Dikcionar" Adama Patačića*, Rad JAZU 275, Zagreb 1949.
J. Vončina, *Leksikografski rad Ivana Belostenca*, u Dodatku Liberova pretiska Belostenčeva rječnika, Zagreb 1973.

Ivan Belostenec (1594 /1593?/ — 1675)

2.4. Cjelokupni fond riječi Hadbelićeva *Dikcionara* ušao je u drugi kajkavski rječnik 17. stoljeća — Belostenčev *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, odnosno *Gazophylacium illyrico-latinum*, kako je naslovljen drugi dio toga golemoga rječnika.

Oba dijela, s predgovorom i dodatkom, imaju opseg od oko 2.000 tiskanih stranica formata velikog oktava, a obuhvaćaju, vjerojatno, oko 65.000 riječi (I. dio oko 40.000)[10].

Belostenčev rječnik gotovo u potpunosti pripada 17. stoljeću, premda je tiskan 1740. (u Zagrebu). Takvo djelo zahtijeva niz godina rada, a dokazano je da je u 18. stoljeću, prije tiskanja, tek ponešto dodavano u Belostenčev tekst, ponajčešće poslovice iz Della Bellina rječnika *Dizionario italiano-latino-illirico* (I. izdanje 1728, u Veneciji) i iz Vitezovićeva *Priričnika*[11], ali i neke riječi iz Della Belina rječnika.

2.5. Kako je rečeno, Belostenčev rječnik tiskan je u Zagrebu g. 1740. Za tisak su ga pripremila dva pavlina — jedan Slavonac, štokavac, Jerolim

[7] Usp. V. Dukat, *Jambrešićev „Lexicon Latinum"*, Rad JAZU 162, Zagreb 1905, str. 195, bilj. 2.
[8] U predgovoru svojemu djelu *Zercalo Mariansko*, Graz 1662.
[9] Usp. npr. u: A. Šojat, *Habdelićev „Pervi otca našega Adama greh"*, Forum, Zagreb 1974, br. 10—11.
[10] V. S. Musulin, *Hrvatska i srpska leksikografija*, Filologija 2, JAZU, Zagreb 1959, str. 45.
[11] V. t. 3.3.

Orlović, a drugi Zagorac, kajkavac, Andrija Mužar. O količini intervencija koje su u Belostenčevu rječniku, osobito u njegovu hrvatsko-latinskom dijelu, izvršili priređivači *Gazofilacija* za tisak u stručnoj se literaturi mnogo pisalo. Danas je, osobito zaslugom J. Vončine[12], oboreno gledište koje je postavio Franjo Fancev u svojem radu *O postanju iliričko-latinskoga dijela Belostenčeva rječnika*[13] da je riječi s oznakama Scl. i Scl. Turc. unio Orlović. U svojoj studiji *Leksikografski rad Ivana Belostenca*[14] Vončina je zaista svestrano i temeljito proučio Belostenčev leksikografski rad i dokazao da je upravo Belostenec skupio riječi, koncipirao i obradio *Gazofilacij*, a da su Orlović i Mužar tek ponešto intervenirali, unoseći pokoju riječ ili poslovicu iz Vitezovića i Della Belle.

Do istoga sam zaključka došao i ja proučavajući nadredne znakove kao akcenatske znakove u Belostenčevu rječniku[15]. U golemoj pretežitosti pojava te su akcenatske oznake sustavno bilježene, a tek u hrvatsko-latinskom dijelu rječnika ima sporadičnog narušavanja Belostenčeva sustava akcenatskog označivanja opreke po kvantiteti, ali samo u natuknicama.

2.6. U *Gazofilaciju* Belostenec je potvrdio svoje jezične nazore, vidljive i u njegovim propovijedima[16], u koje je svjesno unosio mnogo čakavskih i štokavskih leksičkih i fonetskih osobina. Takav njegov odnos prema zastupljenosti osobina svih triju hrvatskih narječja u književnom jeziku osobito je evidentan u njegovu rječniku: u njemu su uz kajkavske riječi obilno zastupljene i čakavske i štokavske — i po tomu je Belostenčev rječnik bio praktična osnovica za ostvarivanje zajedničkoga hrvatskoga književnog jezika, na istom principu na kojem je, mnogo kasnije, ostvaren današnji slovenski književni jezik.

Ovdje se moram osvrnuti na jednu tvrdnju J. Vončine u spomenutoj njegovoj odličnoj raspravi, s kojom se tvrdnjom ne mogu složiti: „Za razliku od njih (tj. isusovaca, A. Š.) pavlini — preko Belostenca i njegovih nastavljača — imaju koncepciju sjedinjavanja svih triju narječja" (*o. c.*, v. bilj. 12, str. XXXVII).

Belostenec se u svojim propovijedima zaista svrstao među one književne i kulturne poslenike sjeverne Hrvatske koji su težili k stvaranju jedinstvenoga književnog jezika, s ravnopravnim miješanjem osobina svih triju hrvatskih narječja. Međutim, u *Gazofilaciju* nije tako postupao. Njegov se opisni tekst u obradama pojedinih natuknica ni po čemu ne razlikuje od jezika kojim su pisali kajkavski leksikografi pripadnici isusovačkog reda, kojim je stvarana stara kajkavska književnost u sve vrijeme njezina postojanja — s veoma rijetkim izuzecima u jeziku pojedinih pisaca ili tek u pokojem njihovu djelu. Belostenec dakle piše svoj *Gazofilacij* tipičnim kajkavskim književnim jezikom, a taj jezik nisu promijenili ni priređivači njegova rječ-

[12] Usp. J. Vončina, *Leksikografski rad Ivana Belostenca*, Dodatak pretisku *Gazofilacija*, Liber—Mladost, Zagreb 1973.

[13] Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 3, Beograd 1923.

[14] V. bilj. 12.

[15] A. Šojat, *Kajkavska akcentuacija u Belostenčevu rječniku*, Zbornik za filologiju i lingvistiku MS XVII-1, Novi Sad 1974.

[16] *Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca*. Pod tim naslovom izdao ih je L. Hadrovics, Građa za povijest književnosti hrvatske XIV, Zagreb 1939

nika za tisak, pavlini Orlović i Mužar. Pavlini su bili i Ivan Krištolovec i Josip Beděković, no i oni su svoje tekstovi pisali tradicionalnim kajkavskim književnim jezikom.

A osobnih je sklonosti, pa i potreba za drugačijim tipom književnog jezika bilo u svim razdobljima stare kajkavske književnosti, od Pergošićeve štokavskije verzije *Dekretuma* – pa u 17. stoljeću: Belostenčevih propovijedi[16], *Kriposti Ferdinanda II.* Jurja Ratkaja, Magdalenićev *Zvončac*, Habdelićevo štokaviziranje pojedinih tekstova u *Pervom otca našega Adama greh*, *Duhovne jačke* Jurja Muliha — do Tituša Brezovačkog u pjesmi *Uspominak prečastnoga upelavańa*... u početku preporodnog 19. stoljeća[17].

2.7. Refleks Belostenčeva boravka u različnim dijalekatskim sredinama, njegovo poznavanje čakavskog i štokavskoga narječja iz književnih i leksikografskih djela i njegova svijest o jedinstvu jezika unatoč dijalekatskim razlikama omogućili su Belostencu da ostvari prvi naš rječnik, i jedan od veoma rijetkih, u kojem se opis značenja sustavno donosi sinonimima kajkavskim, čakavskim i štokavskim. Po tomu je *Gazofilacij*, u velikoj mjeri, prvi naš dijalektološki rječnik, ostvaren ipak samo na leksičkoj razini, i to ne uz sve latinske ili hrvatske natuknice, tek djelomično i na glasovnom, ponešto i na akcenatskom planu.

Kao ilustraciju obrade *Gazofilacija* donosim nekoliko primjera iz hrvatsko-latinskoga dijela:

Bógh, Dobro neizmerno, Višńi, Previšńi, Neizmerni, (D. it.) samovlasti vladalac od neba, previšni vladalac od svíta. DEUS...

Grozdje, ... 4. Grozdje volovina, podbel, morščina, (D.) Trebidrag; i vsako rano grozdje veli se *uva julia*; i kajti pčele kruto na ńe sile, more se takaj reči *Uva apiaria, Apiana, ae* ... 5. grozdje hitro i bërzo zrelo *uva praecocia*..., koje, ako hočeš da ti još hitreje bude zrelo, tak je gustokrat prahom posipavaj, kakti i térs okol korena...

Guba, ...3. Pri dalmatineh guba, guber, odelo, pokrovica, biļac, bil. *Tegmen, nis,*... v. Guń.

Zastava, bandera. (Scl. Tur.) barjak. *Vexillum* ...

Zdenec. (D) Bunar, studenac, česma. *Fons*... Itd.

Tako je i u latinsko-hrvatskom dijelu, usp. na primjer:

Dravus, et Draus, ac. Drabus, i. g. m. ... 2. *Drava reka plemenita kâ shaja iz Korutane i luči stran Orsaga Slovinskoga od Ugerskoga, tja doklam se požira pod Osekom od Dunaja. Hvali se od berzoče i zlata donašańa.*

Nemo, nis. g. c. *Nigdo, nišče.* (D.) *nitko.*

Vexillum, li. *n. Zastava. bandera.* (D.) *stjeg.* (Turc. Illyr.) *barjak.* Itd., itd.

2.8. Belostenec je u svoj pravopis unio zanimljivu novost (princip koji je kasnije primijenio i Gaj uvođenjem „rogatoga" *ě*): slovo *e* obilježeno nadrednom točkom može se čitati kao *e* ili *i*, obilježeno s dvije nadredne točke kao *e* ili *a*, a tako se upotrebljava i *ä*, dakle pomoću nadrednih točaka može se *e* ili *a* čitati onako kakav je refleks jata ili poluglasa u pojedinim hrvatskim narječjima.

---

[17] Usp. bilj. 33.

Čini mi se da sam u svojem radu *Kajkavska akcentuacija u Belostenčevu rječniku*[18] dokazao da su nadredni znakovi u Gazofilaciju Belostenčevi a ne njegovih nastavljača, i da imaju dvije funkcije — pravopisnu i akcenatsko-kvantitativnu, u najvećem broju slučajeva jasno raspoznatljive.

U *Gazofilaciju* Belostenec piše sve riječi — bez obzira na njihovu dijalekatsku pripadnost i na izvore iz kojih su preuzete — pravopisom kajkavske Hrvatske, pa je i po tom ujednačivanju ortografije jedan od prvih naših pravopisnih reformatora za cijelo hrvatsko područje.

2.9. Danas je izvan svake sumnje da Belostenca treba svrstati u red naših najvećih leksikografa, bez obzira na to gdje se mogu naći leksikografski uzori i predlošci latinsko-hrvatskom[19] i hrvatsko-latinskom dijelu njegova *Gazofilacija.* Belostenčev je rječnik bio polazište mnogih leksikografa poslije njega, i to ne samo kajkavskih (usp. npr. Katančićev i Ivanošićev leksikografski rad).[20]

Belostenec se, najvjerojatnije, rodio u Varaždinu. Bio je član pavlinskoga reda, predstojnik samostana u Lepoglavi, u Sveticama kraj Ozlja u Svetoj Heleni kraj Čakovca, administrator, vikar, provincijal i vizitator u Istri.

Bibliografija radova o Belostencu i njegovu rječniku prilično je obilna. Najvažnije sam studije o *Gazofilaciju* već spomenuo.

3. XVIII. STOLJEĆE

Pavao Ritter-Vitezović (1662—1713)

3.1. Veliko ime u našoj kulturnoj i književnoj povijesti, Pavao Ritter-Vitezović, historičar, heraldičar, topograf, geograf, bakropisac, pjesnik, prvi profesionalni književnik u nas, pisac i izdavač pučkih kalendara i sibila, pisac neštampane — i izgubljene — gramatike, reformator pravopisa, napisao je i latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik. Na žalost, do danas se očuvao samo latinsko-hrvatski dio, pod naslovom *Lexicon Latino—Illyricum,* u rukopisu. Rukopis se čuva u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici, a ima 566 strana vel. 8°, s oko 23.000 naših riječi.

Premda Vitezović nije rođeni kajkavac, a i jezik kojim je pisao, čak i potkraj života, nakon njegova dugogodišnjega boravljenja u kajkavskoj sredini, nije tradicionalni kajkavski — po svojoj djelatnosti Vitezović u znatoj mjeri pripada i kajkavskoj kulturnoj prošlosti. Tako se i njegov rječnik jednako tako može svrstati među kajkavske koliko i među čakavske odnosno štokavske.

[18] V. bilj. 15.

[19] Među latinskim rječnicima kao izvori Belostenčeva *Gazofilacija* pretpostavljaju se rječnici Calepinusa, Januensisa i Calderinusa (usp. V. Dukat, *Izvori Belostenčeva „Gazophylacium latino-illyricum"*, Rad JAZU 227, Zagreb 1923; isti, *O kompoziciji i vrelima Belostenčeva „Gazophylacium latino-illyricum"*, Rad, JAZU 235, Zagreb 1928).

[20] V. J. Vončina, *o. c.*, str. XXXVIII.

Vitezović je svoj rječnik počeo pisati god. 1700, a potpuno ga završio god. 1708, ali je očito da je prikupljanje riječi za nj započeo mnogo prije, vjerojatno još u mladosti. Premda je Vitezović tražio pomoć za tiskanje svojega rječnika na svim stranama, čak i od pape, u svojim nastojanjima nije uspio, pa je tako taj rječnik, unatoč neospornim leksikografskim vrijednostima, ostao izvan tokova naše leksikografije i zato nije u našim kulturno-jezičnim zbivanjima odigrao onu ulogu koju je nesumnjivo u boljim prilikama mogao odigrati.

3.2. Vitezovićev odnos prema hrvatskom leksičkom blagu isti je kao i Belostenčev, ali mnogo dosljednije proveden — u svoj je rječnik Vitezović redovito kao sinonime latinskih natuknica unosio riječi svih triju naših narječja. Na primjer:

Canere. Pivati, Popevati. Pjevati.
Chronos. Vrime. Vreme. Vrjeme.
Pulcher. Lip. Lep. Ljep.
Nihil. Niš, ništar. Nikaj. Nič.
Quamobrem. Zač. Zašto. Zakaj, česa radi, zavoļčesa, zavoļšta.
Quid. Ča. Kaj. Što, čto.
Quidvis. Štokoli. Čakoli-Kajkoli. Itd.

Uz rječnik obrađen po abecednom redu latinskih natuknica Vitezović je dodao niz dužih ili kraćih popisa riječi, svrstanih po pojedinim semantičkim ili gramatičkim područjima: popis svetačkih imena, popis ličnih imena, rječnik dječjega govora, nazive brodova, nazive gljiva, popis uzvika i dr.

3.3. Vitezović je bio i reformator našega pravopisa. On je u nekoliko navrata objavljivao svoje prijedloge prilagodbe latinice za Hrvate i postepeno ih usavršavao (u predgovorima, prvo pjesmi *Odiljenje sigetsko*, 1684, pa zbirci poslovica i izreka *Priričnik, aliti razlike mudrosti cvitje*, 1703, pjesmi *Plorantis Croatiae secula duo*, 1703. i u izgubljenom rukopisu *Orthographia Illyricana*). Vitezović je uveo pisanje dijakritičnih znakova za bilježenje hrvatskih glasova kojih nema u latinskom jeziku (izuzevši u označavanju glasa *š*, koji bilježi grafemom *s*, za razliku od *ſ*, kojim bilježi glas *s*). U nedostatku tiskarskih znakova, tu svoju reformu nije mogao konzekventno provesti u svojim štampanim djelima, ali ju je zato proveo u rukopisu svojega *Leksikona*, s neznatnim kolebanjima. Vitezović u svojem rječniku piše *ç* za *č*, *ć* — *t'* za (štok.) *ć* i (čak.) *t'*, *dj* (rijetko i: ǵ, *đ*) za *đ*, ʒ, za *ž*, *l* za ļ, *ñ* za *ń*, *yr* za ŗ. Izuzevši pisanje *yr* i kolebanje u bilježenju glasa *đ*, Vitezovićeva reforma latinice ne zaostaje za Gajevom pravopisnom reformom, pa ni za Daničićevom, koju je Daničić primijenio u Akademijinu rječniku.

I svojom reformom latinice, i svojim rječnikom Vitezović je u potpunosti izrazio svoj stav o potrebi jedinstvenoga književnog jezika, temeljenoga na leksičkom blagu svih hrvatskih narječja, i o potrebi jedinstvenoga pravopisa, u skladu s ciljevima koje je nastojao postići svojim pjesničkim i povjesničarskim djelovanjem.

3.4. Vitezović je rođen u Senju, u njemačkoj obitelji doseljenoj iz Elzasa. Gimnaziju je završio i veći dio života proveo u kajkavskom Zagrebu. Bio je kapetan u banskom konjičkom puku, zastupnik Senjana na saboru u Šopronju i u Beču, zastupnik Kraljevine Hrvatske na bečkom dvoru i u Ugarskoj dvorskoj kancelariji, podžupan Like i Krbave, upravitelj zemaljske tiskare u Zagrebu — ali, u isto vrijeme, čovjek koji je veoma teško proživio svoj život, bez ikakva stalna prihoda, stalno na rubu siromaštva. Za svoj rad uglavnom je primao samo neplaćene titule (poëta laureatus, eques aureatus, dvorski savjetnik, barun).

Vitezovićev život i rad iscrpno je opisao V. Klaić u knjizi *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića* (*1662—1713*), Zagreb 1914.

O Vitezovićevu leksikografskom radu v.:

T. Matić, *Vitezovićev „Lexicon latino-illyricum"*, Rad JAZU 303, Zagreb 1955.
B. Jurišić, *Pomorski izrazi u Vitezovićevu rječniku*, Anali Jadranskog instituta, Zagreb 1956.
V. Cihlar, *Vitezovićeva pomorska terminologija*, Pomorstvo 3, 1957.

Franjo Sušnik (*1686—1739*) — *Andrija Jambrešić* (*1706—1758*)

3.5. Dvije godine nakon izlaska golemoga Belostenčeva rječnika pojavio se i drugi velik latinsko-hrvatski rječnik — *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (Zagreb 1742). Taj je četverojezični rječnik poznat u našoj leksikografiji kao Jambrešićev, premda je njegov autor i F. Sušnik, isusovac kao i Jambrešić. Po Jambrešićevu predgovoru Rječniku (*Praefatio et Declaratio Operis*), Sušnik je autor hrvatsko-latinskoga *Indeksa* i dijela obrade rječnika, vjerojatno natuknica s početnim slovima abecede. Sušnik je nabavio potrebna slova za tisak i, uz Jambrešićevu pomoć, započeo tiskanje svojega rječnika. Međutim, zbog teške bolesti morao je rad na *Lexiconu* napustiti, a uskoro je zatim i umro.

Iz *Predgovora* također proizlazi da je Jambrešić autor glavnine latinsko-hrvatskoga, osnovnog i najvećeg dijela *Leksikona*, u najmanju ruku velikim proširenjem fonda latinskih natuknica i njihovih hrvatskih sinonima, unošenjem onomastičke građe i popravljanjem leksikografske obrade nizom potrebnih leksikografskih elemenata (označivanje oblika pojedinih vrsta riječi, unošenje fraza, označivanje latinske kvantitete, dodavanje člana njemačkim imenicama, tehničke intervencije i dr.), kao i dodacima na kraju *Leksikona*[21].

Suprotno mišljenje Dukatovu (tj. da je Jambrešić autor rječnika koji je započeo Sušnik) iznosi F. Fancev, dokazujući da je autor *Leksikona* zapravo Sušnik, a da je Jambrešić taj rječnik tek ponešto popunio, uredio i priredio za tisak[22].

---

[21] V. Predgovor *Leksikonu*, str. 2—4.
[22] U radu *O avtorstvu i postanku rječnika „Lexicon latinum . . . Zagrabiae* 1742", Južnoslovenski filolog III, Beograd 1922—1923.

Mislim da je danas veoma teško, ako ne i nemoguće, pouzdano utvrditi kolikom je dijelu *Leksikona* autor Sušnik, a kolikom Jambrešić. Međutim, jasno je da treba vjerovati Jambrešićevim riječima u *Predgovoru* i pripisati konačni oblik *Leksikona* njemu.

Leksikon ima 1057 sitno i gusto tiskane strane velikog oktava, na kojima se latinske natuknice obrađuju prijevodima na jezike spomenute u naslovu djela. Ispred rječničkoga teksta šest je strana *Predgovora*, a na kraju *Leksikona* nalazi se *Dodatak* (*Suplementum*), u kojem se donose, abecednim redom, najčešće upotrebljivane latinske riječi (dakako, po autorovoj pretpostavci), do str. 1068, zatim, na 72 trostupačno tiskane strane, *Index illyrico, sive croatico-latinus*, dakle kratak kajkavsko-latinski rječnik, izrađen na temelju Habdelićeva *Dikcionara*, s nešto manje riječi nego u Habdelićevu rječniku, pa *Indiculus*, abecedni popis latinskih riječi unutar ponekih semantičkih gnijezda (usp. npr. naslove: Arborum, Avium, Insectorum itd.), zatim, u posebnom poglavlju, abecedna obrada latinskih naziva bilja.

U *Leksikonu* ima još nekih dodataka, od kojih ovdje treba spomenuti raspravu o pravopisu (*Orthographia, seu recte croatice /generali vo abulo illyrice, seu szlavonice/ scribendi ratio*). U toj raspravi, govoreći o slovima, autor spominje pisma kojima se služe Hrvati i drugi slavenski narodi, među ostalima spominje i glagoljicu, a u posebnom popisu donosi ćiriličku azbuku.

U poglavlju o akcentu u toj se raspravi govori o otvorenom i zatvorenom izgovoru vokala *e* (tj. o kajkavskom odnosu *ę* i *ẹ*, usp. *vędro* 'servenum' *vẹdro* 'urna'). Zatvoreno se *ẹ* označuje akutom (dakle *é* u *védro* „urna"), a otvoreno se *ę* posebno ne označuje (dakle: *vedro* „serenum"). U tom dakle pravopisnom označivanju slijedi se uzor nekih starijih kajkavskih pisaca. Pravopisni novitet koji se uvodi u *Leksikonu* jest označivanje opreke između inicijalnoga *š* i *ž* znakom spiritus asper iznad slova *s* za glas *š* (npr.: *sojka*) i, kadšto, znakom spiritus lenis iznad *s* za glas *ž* (npr. *suna*). Novo je i označivanje vokalnoga *ṛ* cirkumfleksom iznad *e* u slijedu *er* (npr. *smêrt*; Vitezović je bio predlagao pisanje *ër*, a poslije se odlučio za *yr*), što je kasnije prihvaćeno i u školskom pravopisu, a taj način pisanja preuzeli su i neki drugi kajkavski pisci. Uz uobičajeno označavanje kontrakcija, kao što su na primjer *kî*, *kâ*, Jambrešić označuje cirkumfleksom i prijedloge *ẑ* i *v̂*, čime označuje mogućnost da se uz izgovor *z*, *v* ti prijedozi izgovaraju i *iz*, *vu*.

3.6. U *Leksikonu* ima također nekajkavskih (štokavskih i, manje, čakavskih) elemenata (usp. npr. *a* na mjestu poluglasa u: *plovučac*, kamen plavavec, s. v. pumex; *je* na mjestu jata u: nerazdelek, prezdelak ali *bezdjelak*, s. v. punctum; *i* na mjestu jata u: nekak, *donikle*, s. v. quadantenus; *ć* na mjestu ť (mjesto kajk. *č*) u: *očišćujem* (tisk. ochiſztyujem) s. v. polio; *prikraćujem*, s. v. abrevo, *odhićeńe*, s. v., abjectio i dr.; *što*, kaj, *zašto* su *mnoge reči*, *zašto* bi bilo vnogo govoriti, zakaj bi ti več govoril itd., s .v. quid; *što li*, kaj li, s. v. quidam; vse, *sve štogod* hočeš, *što* ti drago, s. v. quidvis; perper, *papar*, s. v. piper; meļa, *brašno*, *múka*, s. v. farina; osel, *magarac*, s. v. asinus; cirkva, *crikva*, *cêrkav*, s. v. fanum itd. Neke tipično dijalekat-

ske razlikosti Jambrešić i izričito spominje u *Predgovoru* (*a* — *e* za poluglas, *e* — *i* — *ie* za jat, *-l* — *o* na kraju riječi, str. 3).

3.7. Za razliku od Belostenčeva *Gazofilacija* u *Leksikonu* Sušnik—Jambrešićevu nema posebnih oznaka za riječi i oblike što ne pripadaju kajkavskom narječju. Takav način unošenja štokavsko-kajkavskih sinonima, pa, u manjoj mjeri, i čakavsko-kajkavskih, odražava stanje u staroj kajkavskoj književnosti od samoga njezina početka do prestanka njezina postojanja u polovici 19. stoljeća. Svi takvi likovi pripadaju kajkavskom književnom jeziku, pojavljuju se rjeđe ili češće, kako u kojega pisca, i ne osjećaju se tuđima. Zbog toga im, u polovici 18. stoljeća, i ne treba posebnih tumačenja.

Rječnik isusovaca Sušnika i Jambrešića odražava dakle odnos prema hrvatskim dijalektima i književnim i drugim djelima kakav je, u golemoj pretežitosti pojava, vladao u pojedinim hrvatskim pokrajinama. Tako je u južnoj Hrvatskoj, nakon zamiranja početnoga poleta čakavske književnosti, u pismenom izrazu prevladalo štokavsko narječje, s određenim primjesama čakavštine. U sjevernoj Hrvatskoj, koja se s kulturnoga i jezičnoga gledišta u 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća svodi na kajkavsku Hrvatsku (Slavonija je tek potkraj 17. stoljeća oslobođena od Turaka, ali je još nekoliko desetljeća nakon toga ostala izvan kulturnih zbivanja i nastojanja u drugim dijelovima Hrvatske), u kajkavskoj je dakle Hrvatskoj matična jezična struja bila bazirana na izabranim osobinama kajkavskoga narječja, s određenim arhaizmima (npr. s aoristom, imperfektom i dr.) i s određenim primjesama osobina drugih dvaju narječja, pretežno štokavskoga — bilo to u kontaktnim sinonimima, bilo umjesto kajkavskih dijalekatskih oznaka.[23]

Izložena se jezična situacija odražava i u leksikografskim djelima, i i na jugu (Mikalja, Della Bella) i na sjeveru. Kajkavski leksikografi isusovci — i Habdelić, i Sušnik, i Jambrešić — svjesni su da i kajkavsko i čakavsko i štokavsko narječje pripadaju jednomu jeziku[24], ali i oni pišu jezikom književne tradicije i prakse, kakav se ostvarivao u goleme većine drugih kajkavskih pisaca, svjetovnjaka ili pripadnika svećeničkoga staleža, pa i pavlinâ Belostenca, Orlovića i Mužara.

3.8. Sušnik—Jambrešićev *Leksikon* golemo je djelo. To je veoma iscrpan rječnik, i što se tiče latinskih natuknica (mnogo je iscrpniji nego što je, na primer, latinski dio Della Bellina rječnika, u nekim svojim dijelovima iscrpniji i od Belostenčeva *Gazofilacija*)[25] i što se tiče hrvatskih prijevoda — u golemoj pretežitosti samostalno rađenih.[26] Značenja su veoma točno de-

[23] Usp. A. Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske* (*Jezik stare kajkavske književnosti*), KAJ II, sv. 3—4, sv. 5, sv. 7—8, sv. 10, sv. 12; III, sv. 2, sv. 3—4, sv. 10; IV, sv. 10 sv. 12, Zagreb 1969—1971.

[24] Usp. npr. Jambrešićev Predgovor *Leksikonu*, t. 17, str. 3, zatim obradu riječi *Illyricum*, gdje se izričito govori o *jednom* jeziku u ilirskim (tj. hrvatskim) pokrajinama; slično i pod natuknicama *Croata*, *Illyricus* i dr. (uz *Illyricus*, na primjer, kaže se: *Ilirianski* ali *Slovenski*, *Horvatcki* etc. Illyrisch, *das ist*: Croatisch, Dalmatinisch etc. *oder* zum Croaten, Sclavoniern etc. gehörig.).

[25] Usp. V. Dukat, *o. c.*, (bilj. 7), str. 216—219.

[26] Ibid.

finirana, obrada mnogih natuknica upravo je enciklopedijska (usp. npr. obradu riječi *Croatia, Illyricum, Zagreb*), tekst je pisan veoma stručno, na zavidnoj leksikografskoj razini u svojem vremenu i predstavlja znatan napredak u hrvatskoj leksikografiji. U njemu je bogato zastupljena i obrađena i onomastička građa, u njemu ima i etimološke obrade.

Unatoč nekim nedostacima, koje — uostalom — s gledišta današnjih leksikografskih principa imaju svi naši stariji rječnici, *Leksikon* je jedan od najboljih naših višejezičnih rječnika i ide, kako je rečeno, u sam vrh naše stare leksikografije.

Međutim, upravo zbog činjenice što je bio naš najbolji latinski rječnik, a osobito zato što su u njemu latinske natuknice prevedene i na njemački i na mađarski jezik, veoma se mnogo iznosio izvan Hrvatske, pa je uskoro postao raritetom[27], te zbog toga i nije imao ono značenje osnovnoga leksikografskoga djela koje je imao Belostenčev *Gazofilacij*, a prije njega i Habdelićev *Dikcionar*.

3.9. F. Sušnik rođen je u Međimurju. Studirao je filozofiju u Zagrebu. Pisac je i jednoga molitvenika.

A. Jambrešić rođen je u Hrvatskom zagorju. Studirao je u Zagrebu, Beču i Grazu. Bio je profesor filozofije u Zagrebu i teologije u Trnavi i u Zagrebu. Autor je i studija: *Manuductio ad Croaticam orthographiam* (Zagreb 1730), u kojoj predlaže reformu kajkavske grafije pomoću dijakritičnih znakova, i *Index vocum croaticarum et germanicarum, cum brevi interoductione ad linguam croaticam* (izišlo u 4 izdanja: 1732, 1765, 1815, 1821).

Najvažniju stručnu literaturu o Sušnikovu i Jambrešićevu *Leksikonu* spomenuo sam u bilješkama.

Adam Patačić (1716—1784)

3.10. U veoma bogatom kajkavskom leksikografskom 18. stoljeću napisan je još jedan velik rječnik: *Dictionarium Latino-Illyricum et Germanicum* baruna Adama Patačića, ali je taj rječnik ostao neštampan. Napisan je između 1772. i 1779, a rukopis se čuva u Budimpešti.

Taj je veliki trojezični rječnik (sa 1146 gusto ispisanih strana) enciklopedijskog karaktera, neke vrste priručni leksikon u kojem su riječi abecedno raspoređene unutar velikih dijelova, u kojima autor stručno izlaže znanje o Bogu, o nebu, o elementima, o čovjeku i dijelovima njegova tijela, o hrani, o odjeći, o bolestima, o lijekovima i dr. (I. dio), o duhovnom životu, Crkvi i obredima, o politici i vojništvu, o literaturi, o muzici i dr. (II. dio), o ekonomici, o plodinama i stoci, o pticama, o drveću, o voću i povrću, o bilju, o kukcima i dr. (III. dio), o tehnici, o zanimanjima, o građevnom materijalu, o arhitekturi, o kirurgiji, o brodovima i brodogradnji i dr. (IV. dio). Poseban je dio *Dodatak*, s obradom apstraktnih imenica. Pred pojedinim su poglavljima veoma opširni uvodi, a ima i ilustracija uz pojedine pojmove.

---

[27] Usp. V. Dukat, *o. c.* (bilj. 7), str. 234.

3.11. Osim što je Patačićev *Dikcionar*, kako rekosmo, neke vrste enciklopedija tadašnjega znanja o mnogim područjima duhovnoga i fizičkoga života, on je i pravo leksikografsko djelo, veoma znatno i u okviru kajkavske leksikografije i jugoslavenske leksikografije uopće. Patačić veoma pažljivo i adekvatno prevodi latinske natuknice na hrvatski, pri čemu izbjegava riječi preuzete iz njemačkoga i mađarskoga jezika, djelomice i iz talijanskoga i turskoga. Po potrebi unosi riječi iz drugih slavenskih jezika — ili ih sam stvara.

U Patačićevu rječniku nalazimo niz naših riječi koje u dotadašnjim rječnicima (ni u kajkavskim ni u dalmatinskim) nisu zabilježene. On bez zazora donosi dalmatinske i slavonske riječi iz Belostenčeva rječnika, unosi nekajkavske riječi iz Della Bellina rječnika — ali sve to kroz filtar njegova vrlo kritičkoga odnosa prema čistoći jezika. Tako je pažljivo birao i riječi iz drugih slavenskih jezika, koje je u svoj *Dikcionar* prenosio iz spomenutoga već Megiserova rječnika[28].

Patačić je poznavao i neke razlike između pojedinih kajkavskih govora, pa je na primjer, kao izraziti purist, bio protiv unošenja osobina varaždinskoga govora u književni jezik, zbog „iskvarenosti" toga govora velikim utjecajem susjednih slovenskih govora, a upozorava da je potrebno izbjeći i kvarenje čistoće zagrebačkoga govora, osnovice kajkavskoga književnog jezika (*Predgovor*, str. VIII. i IX). Spomenute Patačićeve misli komentira Ljudevit Jonke u svojoj studiji *„Dikcionar" Adama Patačića*[29] ovim riječima:

„Poslije obrane zagrebačkog govora u Habdelićevu „Zrcalu Marijanskom" (1662.) i poslije učvršćene dominacije zagrebačkog govora u hrvatskoj kajkavskoj književnosti eto još jedne ... obrane i brige, da se već ustaljeni domaći književni jezik ne bi pokvario natruhama iz područja, koje ne pripada njemu. U Patačića ujedno dolazi do izražaja ponos, koji se razvio u svijesti o nekolikostoljetnoj kajkavskoj književnoj tradiciji, koja je ustalila svoj način pisanja. On se doduše okomljuje na govorni jezik, a ne na književni, ali briga je potekla iz bojazni, da se ne pokvari književni jezik, jer je Patačiću bilo jasno, da će se kvarenje govornog jezika naskoro odraziti i u književnom".

3.12. Donosim, za ilustraciju, nekoliko primjera Patačićeve obrade rječnika:

Aevum, vi, n. *vekivečnost, osti,* f., *večnost, osti,* f., *vrême vekivečno*: ewig, immerwende Zeit.

Annus, i, m. *leto, ta,* n. *godišče, -šča,* (!, A. Š.) n. ein Jahr.

Ver, ris, n. *Protuletje, ja,* n. *Proletje, ja* n. Früling, Glentz.

Biennium, ii, n. *dva leta, dvoletje, tja* n. *dvojgodišče, išča,* (!) n. Zweyjahr.

Dies, ei, m. te f. *dân, na* vel *dneva* m. tag.

Comitialis, is — *dan općinskoga spravišča*; *dan svitovni, alli svitovańa* (vulgò, sed inepte: *Tolnáča*) ein landtag, reichstag, gesetzter tag den landtag zuhalten, oder landsgemeinden zuversamlen. Itd.

---

[28] V. bilj. 4.

[29] Rad JAZU 275, Zagreb 1949, str. 60.

(Primjeri su sa str. 63—65, u poglavlju VI: De temporibus; u desnoj koloni, uz obradu pojedinih tekstova, mnoga su vlastita tumačenja, latinskim jezikom, i citati pojedinih latinskih pisaca. I između natuknica ima mnogih napomena ili uvođenja.)

3.13. Patačić je rođen u Kaštelu kraj Karlovca u plemićkoj obitelji, jednoj od najuglednijih u Hrvatskoj. Polazio je gimnaziju u Varaždinu i u Zagrebu. Studirao je logiku u Zagrebu i u Grazu, filozofiju u Beču, teologiju u Rimu. Postigao je doktorat filozofije i doktorat teologije.

Veoma obrazovan, jedan od najboljih govornika u Carevini, latinski pjesnik, Patačić se brzo penjao na sve više položaje i dužnosti: bio je zagrebački kanonik, arhiđakon vaškonski, gorički i bekšinski, naslovni biskup novljanski, biskup velikovaradinski, nadbiskup kaločki. Kao vojnik bio je potpukovnik kostajničke pukovnije i zapovjednik Dubice, kao političar bio je član hrvatskoga sabora, savjetnik, pa pravi tajni savjetnik kraljevske dvorske ugarske kancelarije u Beču, župan biharske županije (u Mađarskoj). Postigao je i barunsku titulu.

Spomenuta iscrpna Jonkeova studija *„Dikcionar“ Adama Patačića* osnovna je stručna literatura o Patačiću i njegovu *Dikcionaru.* U toj je raspravi detaljno navedena bibliografija radova o Patačićevu životu i djelovanju.

Ostali rječnici XVIII. stoljeća

3.14. Uz spomenute rječnike, u 18. stoljeću napisan je i niz manjih rječnika, koji su objavljeni tiskom ili su ostali u rukopisu. Ovdje ću se u najkraćim crtama osvrnuti na neke od njih.

— *Flos latinitatis* (tiskan u 4 izdanja: Zagreb 1747, 1797, 1820, 1834) latinski je frazarij F. Pomeya, koji je preveo na kajkavski i priredio za tisak Ivan Galjuf.

— *Syntaxis ornata* F. Wagnera (tiskan u Zagrebu 1747) frazeološki je latinsko-hrvatski rječnik.

— *Radices linguae Latinae cum derivatis suis in tribus idiomatibus Latino-Croatico-Germanico* (Zagreb 1788, II. izdanje: Budim 1801), osebujan je trojezični rječnik, u kojem su abecedno navedene osnovne latinske riječi, a njihove izvedenice navode se kao natuknice ispod njih, s kajkavskim i njemačkim prijevodom, kao i osnovna riječ. Kadšto je dana i komparacija s grčkim. Za ilustraciju donosim obradu s. v. *raucus*:

Raucus, a, um, *hrebav*, heiser, heisch.[30] A graeco branchos, raucedo.
raucedo, nis, f. *gerla muknost, hrebavost*, Heiserkeit.
ravis, is, f. *idem.* id.
irraucesco, is, *hrebav postajem*, heiser werden.

— *Latino-croaticum Lexicon medicamentale* (1783, rkp. u Arhivu JAZU), medicinski terminološki rječnik.

— *Medicamenta Joannis Bellaris* (1784, rkp. u Arhivu JAZU), također mali medicinski terminološki rječnik.

[30] Njemačke su riječi pisane goticom.

— Antun Rožić: *Vocabularium iliti Rečnik najpotrebneše reči vu treh jezikih zaderžavajuči* (Varaždin 1782, II. izdanje 1822) mali trojezični, latinsko-hrvatsko-njemački rječnik.

— *Index derivatorum, ac compositorum difficiliorum*, uz gramatiku Manuela Alvareza „Institutionum grammaticarum“, libri I, Pars 3“ (Zagreb 1750), u kojem su latinski kompoziti ili derivati doneseni kao natuknice, a njihov korijen u stupcu iza kajkavskoga prijevoda.

— I još neki veći ili manji rukopisni rječnici, kao što su, na primjer: četverojezični njemačko-francusko-latinsko-talijanski rječnik iz god. 1718. (396 str., formata 24°, rkp. u Arhivu JAZU); hrvatsko-francuski rječničić majora Orešeka, napisan u zadnjem desetljeću 18. stoljeća (rkp. u Arhivu JAZU)[31].

3.15. U 18. je stoljeću, dakle, kajkavska leksikografija doživjela svoj vrhunac, i po broju tiskanih i rukopisnih rječnika, i po raznovrsnom pristupu obradi rječničke građe, i po kvaliteti obrade. Veliki rječnici objavljeni u tom stoljeću (Belostenčev, Jambrešićev) ili očuvani u rukopisu (Vitezovićev, Patačićev) idu među najznačajnija leksikografska djela naše prošlosti.

4. XIX. STOLJEĆE

4.1. Stara kajkavska književnost prekida se (s neznatnim izuzecima) u tridesetim godinama 19. stoljeća, a s njom i stari kajkavski književni jezik, pa tako — u situaciji kad su nadvladala gledišta hrvatskog narodnog preporoda na književni jezik — nestaje i potrebe za kajkavskim rječnicima. Težnje koje su dovele do „ilirskoga“ prihvaćanja štokavštine kao osnovice književnog jezika već se u početku stoljeća snažno izražavaju[32], pa je i u razdoblju do tridesetih godina 19. stoljeća rad na kajkavskoj leksikografiji neusporedivo manji nego u 18. stoljeću. Izdaju se nova izdanja nekih starijih leksikografskih djela, a pišu se, prevode i izdaju uglavnom manji, priručni rječnici, obično za školske potrebe, kao što su na primjer:

— *Kleines kroatisches deutsches Wörterbuch für die Jugend* (Zagreb 1829),

— *Vocabolarium croatico-germanicum, to jest nemške škole navuk kak Horvatom, tak Nemcem na hasen* (Pečuh 1835. i 1841),

[31] V. V. Putanec, *An 18th-Century Croatian-French Dictionary*, The Slavonic and East European Review, Vol. XVII, Nr. 109, 1969.

[32] Tako je, na primjer, kajkavski komediograf Tito Brezovački objavio pjesmu *Uspominak prečastnog upelavaňa redovničke bratje od milosardja zvane u iznova podignute kuće (iliti kloštar) u kojemu ubogim i bolestnikom polag naridbe i zaveza reda svojega vazdar služili budeju. U Zagrebu na dan 23. miseca augusta MDCCCIV izpjevan i prislavnom narodu poklonit po Titu Brezovački, misniku Zagrebačke biskupije i kod farne carkve sv. Marka u Zagrebu prevendaru* — na štokavštini, pri čemu miješa ikavske i /i/jekavske oblike, često i pogrešno, i u kojoj zbog nedovoljnoga poznavanja štokavštine ima i nešto čakavskih i kajkavskih dijalekatskih osobina. Slična je i propovijed F. Ks. Rucića: *Mertvačko prodičtvo*, Zagreb (1828 ?) i dr.

— Tomo Mikloušić, *Syllabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari in Croaticam linguam conversorum* (Budim 1817),

— *Vocabula origine graeca sed latini ursus*, uz djelo: „Institutiones grammaticae in usum scholarum . . . , Pars II" (1824. i 1843), peterojezični rječničić na 26 strana (usp. niže: *Syllabus primitivorum*).

Veći su rječnici:

— *Syllabus primitivorum* (I. dio 1820, II. 1824, III. dio 1824. i 1843. god.), uz djelo „Institutiones grammaticae . . .". Sva tri dijela obuhvaćaju 104 strane vel. 16°. To je peterojezični rječnik latinsko-mađarsko-njemačko-češko-hrvatski, pri čemu hrvatski stupac ima dva prijevoda — ikavski štokavski i kajkavski.

— Ignac Kristijanović: *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart* (Zagreb 1840), djelo od 260 strana, u kojem su uz hrvatsko-njemački rječnik (79 str.) i njemačko-hrvatski (60 str.) u posebnim poglavljima doneseni hrvatski kajkavski tekstovi i njihovi njemački prijevodi (fraze i frazemi, poslovice, razgovori, pripovijetke, pisma). Evo nekoliko primjera iz poglavlja „Verschiedene sprichwörtliche Redensarten und Ausdrücke" i „Sprüchwörter — Prirečja";

Baratče z ńim kaj i prasica z posejami; er mißhandelt ihm.[33]
Bi ga v žlici vode vtopil; er ist ihm feindselig; wörtl. er möcht ihn in einem Löffel Wasser ersaufen.
Gotovi penezi; baares Geld.
Strašliv kaj i zajec; sehr furchtsam seyn. Itd. (Ausdrücke)
Ali je gladek kaj i hrastova kora; er ist ein sehr grober Mensch.
Bi ga dobro po smert poslati; d. i. er ist nich zu erwarten. Itd. (Sprüchwörter).

Uz takve izraze, u tom poglavlju najveći dio čine prave poslovice, na primjer:

Ne more vuk biti sit i koza cela; man kann nicht gallant leben und dabei nichts verzehren.
Nevoļa nema srama; Armuth macht unverschämt.
Dober sused, pol živleńa; guter Nachbar ist der beste Schatz.
Doklam prosi, zlata vusta nosi, kada vrača, hrbet obrača; er sucht es mit Schmeicheleien und vergilt es mit Grobheiten. Itd.

5. ZAKLJUČAK

5.1. Ignac Kristijanović[34], posljedni borac za kajkavštinu kao književni jezik — koji se sve do svoje smrti nije mogao pomiriti s povijesno nužnim odbacivanjem kajkavskoga književnog jezika — dostojno je zaključio bogatu dvostoljetnu obradu kajkavskoga leksičkoga blaga.

[33] Njemačke su riječi tiskane goticom.
[34] V. Olga Šojat, *Život i rad Ignaca Kristijanovića*, Rad JAZU, 324, Zagreb 1962, 63—114.

Stara kajkavska leksikografija u mnogočemu je utirala putove i bila uzor leksikografima iz drugih hrvatskih dijalekatskih sredina. Među djelima pisanim kajkavskim književnim jezikom leksikografska su djela najznatniji prilog nekadašnje banske Hrvatske našoj kulturnoj baštini.

I kajkavski su rječnici dokaz o isprepletenosti kulturnih zbivanja na hrvatskom tlu, o međusobnim jezičnim utjecajima i o izrazito jasnom pogledu mnogih starih kajkavskih pisaca i javnih radnika o jednom jeziku u historijskim hrvatskim pokrajinama. Očita je njihova svijest o nužnosti približavanja pokrajinskih književnih jezika, bilo to unošenjem pojedinih nekajkavskih oblika u osnovni kajkavski tekst, s namjerom da jezik kajkavske književnosti bude prihvatljiv na što širim našim geografskim i dijalekatskim prostorima, bilo to težnjama za stvaranjem jedinstvenoga književnog jezika, s podjednakim udjelom čakavskoga, štokavskoga i kajkavskoga narječja u njemu. Sve te težnje našle su odraz i u izboru riječi za kajkavske rječnike i u tekstu njihove leksikografske obrade.

ЛИТЕРАТУРА

ВЛАДЕТА ВУКОВИЋ (Приштина)

ЛИРИКА БЛАЖЕТА КОНЕСКОГ

На извориштима традиције Конески је проналазио мотиве непресушне за своју поезију. Продирао је у вишеслојну материју македонске историје, предања, митове и легенде, народну поезију, надахњујући се животворним соковима и осавремењавајући свој поетски израз. Унапредилац значајних поетских суштина у културном наслеђу, откривалац скривених лепота народних легенди, ирационалних чаролија народне маштовитости и изузетне поетске и музичке осетљивости, у својој поезији је сублимирао непролазне вредности македонске народне музике и плесова, поезије, фрескосликарства, народних везова и резбарства. Премошћујући векове и деценије, савремена македонска књижевност напредује крупним корацима, а међу највећим њеним подстицајима је целокупно дело Б. Конеског, чија је поезија један од угаоних незаобилазних каменова. Његово родољубље проткано је социјалним елементима, историјским реминисценцијама и светом интиме, бола и патње. На богатој изрезбареној народној лексици, оплемењеној узвишеним звуком македонске мелодике, на носталгичном везу народне тужбалице и на фрескама тешке историјске судбине македонског народа, Конески је изузетном духовном радозналошћу и културом створио особену лирику, једноставног израза а пунокрвног садржаја и облика грађеног на међи традиционалног и савременог.

У првој етапи послератне македонске поезије по родољубивим и уметничким вредностима издваја се „*Тешкото*“ Б. Конеског, поред „*Цветова*“ С. Јаневског, „*Очију*“ Аца Шопова и „*Рашеле*“ Гога Ивановског. Већ у збирци Б. Конеског „*Земјата и љубовта*“, поред изразито родољубивих тема наговештава се клима присних интимнијих тонова. Касније ће Конески исповеднолирску поезију издашно да прожима свежим мисаоним продорима.

На традицију македонске баладе у којој је кондензовано лирско, епско и драмско („Ленка“, „Балада за непознатиот“ Косте Рацина) надовезују се песме Б. Конеског „*Мостот*“, „*Болен Дојчин*“, „*Сончева колона*“. У песми „*Мост*“, штампаној 1945, поред мотива обнове и изградње наше земље, средишњи мотив изградње моста везан је за жртве које се уграђују у његове темеље попут наше народне песме „Зидање

Скадра": ту је са градитељима отац младог борца који је погинуо спречавајући непријатељско рушење моста:

„Крв в темел легнал. А таква зграда
ни век ја руши, ни' бура ја ништи".

У њој је приметна фолклорна основа.

У избору „*Поезије*" 1967, у белешкама (стр. 229), Конески објашњава да су ове песме узете из једног старог нотеса који се случајно нашао код књижевника Влада Малеског, а настале су за време рата од 1941—1945. У том првом лирском циклусу преовлађују исповедно-романтични тонови, меланхолична усамљеност, месечина и сребро звездано, ромон мелодијско-ритмични народне македонске песме.

У првој књизи Конеског у поеми „*Мостот*" (1945), као и збирци песама „*Земјата и љубовта*" (1948) преовлађује колективни занос и мотиви социјалистичке изградње. Све пропратне појаве и нагласци у овој поезији карактеристични су уопште у југословенској послератној поезији: повишен патос и градитељски занос у родољубивој и ангажованој песми. Натпросечне димензије оптимизма, хиперболизација мотива који су утилитарно-прагматично остварени карактеришу ову фазу поетског рада Б. Конеског.

Збирка „*Земјата и љубовта*" почиње родољубивом песмом „*Тешкото*", једној од најпознатијих Конескових песама. Народно македонско коло тешкото исказује инстинктивну песникову привржености народу и македонској земљи. У овој песми је македонска историја, трновита прошлост и пустош и крв и све је то исказано помало у подигнутом тону, психолошки мотивисаном патосу родољубља. У поеми „*Ракување*" из збирке „*Песни*" Конески се ослобађа метричких схема, утврђене версификације и у слободном стиху остварује кроз приповедне тонове драмски садржај на лирски начин. Лирскоисповедни свет добија у суптилности, у музичколиковној сугестији. Циклус „*Стерна*" штампан у другом издању „*Везилке*" (1961) опева митске симболе и народна предања (Болен Дојчин, Стерна). Богат је метафорички подтекст „*Стерне*" урањање у нагонске силе у човеку, у његов нагон самоодржања и опстанка. У „*Болном Дојчину*" који је прожет митским, легендарним, исконским и вечним, контемплативно је песник осавременио мит о Антеју и његовој снази немерљивој инсистирајући на лирским снажним бојама, за разлику од епских замаха истоимене народне песме. Једноставне структуре, „*Записи*" су богати асоцијативно, задиру у егзистенцијалне проблеме човека. Ова исповедно-интимна лирика, писана у стиху и прози, контемплативна је у сржи, јер се у њој изражава богато песниково искуство од сећања на детињство до нових и најсавременијих тренутака који се блиставо испреплићу.

Конески не пише ларпурлартистички *описне песме* за себе, јер је у његовој поезији сваки пејзаж — „једно душевно стање". Душевни трептаји, топла осећања, евокације сећања на младост проткани су жи-

вописношћу израза и складним дескриптивним елементима тако да се његов исповедни лиризам изражава превасходно у пиктуралности и музикалности, архитектоници и фактури свеједно да ли је у верлибристичком облику или везаном стиху. Најбоље песме Конескове, углавном, су у везаном стиху као што су „Тешкото“, „Везилка“, „Девственици“ и „Сусрет за Жинзифовом“, „Сунчева колона“. У ред лепих песама у везаном стиху је и песма „Калемегдан“, која (у препеву Р. Зоговића) одзвања искрено, полетно и музикално. Оживљавање успомена песникових, када му се душа са спокојством слива, аутентично је:

„Све тиши бива сваки корак хода,
и као таласа, мој се живот слива
с ритмом ових тихих и широких вода,
с дахом сумрака што мирноуснива.
И сам сам талас што притиче лако, (подвукао В. В.)
пљуска, захучи, смирује се, ћари,
и мада га неврат вуче својим мраком,
он ипак добро зна суштину ствари.

Ја течем, течем... И кораке своје
на обали чујем као да их сањам;
ја сам студен талас од капљица спојен
и тонем као и песма потања.
— — — — — — — — — —
И само жалим јер спомена немам
који ће у свести да те лепше роде
но ломни ритам овог хода нема,
но шапутање ове тихе воде“.

Најпре у поређењу („и као талас мој се живот слива“), а затим у персонификацији („и сам сам талас“). Конески поетски и дијалектички делотворно опева, неумитност протицања живота. Ламартиновска драж непролазног „Језера“ у сублимном трансформисаном виду на неки начин је присутан у овој песми. Неоромантичне особености се очитују у мелодичности и живописности израза, у особеном ритму и колориту, у носталгично-елегичном призвуку и ароми. И ова је песма доказ узвишеног споја патине романтичног и свежине савременог песничког израза, што Конески знатно користи у још неким успелим песмама. То је нарочито успешно постизао у такозваним дескриптивним песмама, које скоро по правилу нису искључиво артистички декоративне.

У топлој песми „*Самац јелен*“ дескрипција се уклапа у основну човекољубиву поруку и мисаоно ткиво егзистенцијалних питања:

„И неће га више домамити у стадо
витке кошуте звоњавом папака сребрнастом.
Његови се рогови заплићу у гранама
кад се усуди да игра, ноћу,
кад упркос свему гледа месечину, —
да затим осети још већу бесмисленост битисања,

Ал' он ипак мора да живи,
да као извор тече,
све док не поклекне — не у сан него у смрт —
на десно своје колено".

(препев: Р. Зоговић)

У „*Планини*" песник пева да би један слој на души турпијом стругао, скидао га као лишај на стени. Ништа не лечи, само нас све свлачи до изворишта нашег бола, а у песми „*Из воза*" јављају се давни предели детињства („плачу за мном оне планине тамо"), али га на друга места одводи живот.

Патријархалном добротом и племенитошћу одише песма *О старици* која преде неме речи поваздан, а увече, када оду жене кућама, а помрчина благо дише у уличици, шркипне реза на капији зарђалим гласом „Добро вече".

Као сузе и мелемне тишине капљу Конескове песме у прози, у којима су дошли непосредно до израза суптилни лирски тонови.

У љубавној песми у прози „*Мајска ноћ*" Конески каже: „Као суза капље ова пјесма. Шапћем име њено, сâм сам изненађен колико сам занесен. А само ме ове ноћи ужасна крајња самоћа бестјелесним дланом додирује".

У неоромантичној сетној песми у прози „*Ружа*" песник изнићује танану пређу тишине и самоће као и у претходној песми. На оштром јануарском ветру извија се црвени цвет руже месечарке под песниковим прозором. Онако безнадежан, он је ипак стварност, а песник је срећан што може да га гледа и прича о њему.

Песма у прози „*Дивља крушка*" је елегија о посеченој дивљој крушци и њеној изузетној животној снази: „Првог пролећа сакато стабло пусти младице негдје чак при врху. Прође вријеме. Сад је опет прољеће и сад јасно видим како смрт парализује оно што је ово живо тијело везивало за земљу и њене сокове. Гранчица више при врху нема. Тамо већ сокови не струје и не обавља се чудо преображаја. Само при дну сироти потамњели пањ још даје знаке живота. Све му постаје свеједно. Понеки листак зазеленио. Све друго је уклијештио камени заборав".

Аутобиографски елементи успешно су поетски транспоновани у ову поетску прозу. Контемплација и зрела емпирија с јаким фондом доживљености уткивају се у особену лирски трепетну прозу, којом и мисаоно и емоционално песник проширује песнички простор. Не инсистирајући превасходно на артистичкој одредници, посебно речито песнички говори о човековој судбини и егзистенцији у одређеним медитативним значењским равнима. И песма „*Просјаци*" можда у највећој мери показује искуствену зрелост, горчину старости и разумну скепсу као њену пропратну појаву: „И тако, мучно, најзад постасмо свјесни да је за нас, који већ нагло старимо, љубав толико скупоцјена, да нема наде да уопште може да нам припадне, ако смо је већ једном

изгубили или је никад ни срели нијесмо. Ми чак и од дјеце своје морамо мало наклоности просити, блажи осмијех, мрвицу више пажње, писамце интимније интонирано — ми постајемо просјаци љубави. Хватамо себе како у мислима пожелимо да застанемо на углу, предвече, док се пале излози, и док убрзано пролазе људи. Надамо се сусрету, иако је, то сасвим илузорна нада". (Превод и препев с македонског: Сретен Перовић).

Богатство садржаја и облика Конескове лирике допире непосредно до нас било у прози, везаном или слободном стиху, песме као избрушени медаљони непролазног сјаја. Неисцрпни у лирској осетљивости, мањи број његових песама је танушна лепршавост, без његових проверених и осведочених лирских својстава. То су местимични падови у појединим песмама или ретко — то су поједине усамљене песме које битно не утичу на општи утисак о Конесковој изузетној поезији и стога се на њима нећемо задржавати, ни помињати их.

Пантеистичка је песма, милозвучна и живописна, у заносу пред чаролијама природе „*Молитва*" (препев Р. Зоговића):

„Да пођеш ноћу у шуму,
да прођеш тајно честом,
у тиху поноћ да стигнеш
на оно знано место.

Вито, дрхтаво борје,
У само небо стиже,
и бујна сањива трава
опојним дахом дише.

Не може да трпи више
срце што кипи лудо,
с криком ћеш да се бациш
на земљу снажно и љуто.

Земљо, радости хоће
момачке груди и руке.
Лечи ме, лечи ме, земљо,
од мутног врења и туге".

Песникова „*Молитва*" је надахнута песма, лежај за љубав према природи и домовини, шкољка нежности за бисере природних осмеха, гнездо за молитву дрхтавом борју, дојка небеска и земаљска за песникова надања и мелеме од „мутног врења и туге".

Сва е пантеистичка, разлистала „*Песма лоза у виноградима на Водну*":

„Разастирамо ли по месецу сенке
кад нема никог да нас изненади,
то није да свици разметљиво светле,
то је — да би било лепо.

Јесмо ли покорне рукама воћара
што нам крешу гране, а мазе ластаре,
то није да родимо гроздова и вина
то је — да би било лепо.

Чудне смо ми...
Ко почне да нас схвата —
земља му постаје све ближа,
људи све удаљенији".

И песма о хризантеми „*Струмичица*" успоставља присан додир песников с природом.

У нежној песми „*Игра с дјететом*" остварена је у правом смислу присна веза оца и детета, љубав без патетике и наивне поучителности. Отац песник жали што сивило пада као пепељави плашт на спомен дечјих дана и игара. Дете се смеје попут сребра, као изворчић када потече изазовна игра с прстићима на ногицама.

На крају песме (коју је превео Сретен Перовић) поручује сину да за све мрачно на свету има свога оца осмех и с њим један несмирени грч: „У ту игру свако по нешто улаже: да смијех и туга загрљај ублаже". Очева уверавања су за сина тврђава за његову постојаност, кула светиља за дечије лађе на пучини. Ненаметљива присност и искрена брижност према сину неодољиво избијају из сваког стиха ове сординирано тихе песме-игре. Нигде у њој нећемо наћи звекетави поучителни вербализам и крупнореку морализаторску фразеологију, те је зато својеврсна у свом жанру и на одређени начин незаобилазна у македонској лирици.

„*Болен Дојчин*" када је био у напону снаге, пао је „као воћка коју сломи род". Лежи болестан девет година не осећајући своје зглобове. Осећа да му ниче кроз кости трава у којој се присојкиње легу:

„Непозната жено, једина на свету,
сестро и мајко, страдалнице тешка,
ти што бол осетиш до окамењења,
дођи, сестро златна, скупи убуђуле моје кости, не грози се,
састави ме, стегни ме с триста лаката добра платна,
прозбори тихо а без плача, исправи ме,
научи ме да опет проходам, мајко,
дај ми у руке балчак мача
да убијем Црна Арапина.
Да умрем".

Велики и значајни ликови македонске историје, културе и догађаји (Краљевић Марко, Гоце Делчев и Илинденски устанак (1903), Григор Прличев, Рајко Жинзифов, Никола Вапцаров, Коста Рацин, Коле Неделковски, наша социјалистичка револуција, народноослободилачки рат и социјалистичка изградња), инспиративне су теме Конескове поезије. У њима је налазио не само обележајне ознаке ових ликова у одре-

ђеном времену — простору, већ нека битна подстицајна извори-шта за самосвојна поетска ткања и медитативно-лирске набоје.

Краљевић Марко није само често обрађиван у нашим народним песмама, у којима је народни певач у непролазним гусларским визијама вајао истинољубиви и правдољубиви лик овог легендарног народног јунака, његову неустрашивост, борбеност, снагу, хероизам. За разлику од наших народних певача, који су лик Марков у многим ситуацијама хиперболисали и идеализовали, Конески — и поред одређених конститутивних елемената легенди о Краљевићу Марку — тежи за његовом демистификацијом, што не значи и дехероизацијом. Депатетизација је приметна нарочито у „Одузимању снаге", као што су његове људске особине дошле до изражаја и у „Стерни" и „Марковом манастиру".

Конесковi стихови о Краљевићу Марку показују савремени поетски приступ овом легендарном јунаку. Конескова поетска обрада је изван уобичајене традиционалистичке схематичности и шаблона.

За разлику од стихова посвећених лику Краљевића Марка, који су у слободном стиху, песме посвећене Гоце Делчеву, Глигору Прличеву и Рајку Жинзифову претежно су у везаном стиху. Одликују се револуционарношћу, реским звуком борбености, моралног стоицизма и самоодрицања. Навешћемо знатан број стихова у којима се очитује и илуструје херојска борба македонских првака за слободу и националну културу.

Легендарним херојима Илинденског устанка (1903) Гоцу Делчеву, Перу Тошеву и Даму Грујеву посвећује сонет „*Дјевственици*" (препев Сретена Перовића) чије терцине одзвањају мушки:

„И опрашта се у сновима само —
хитајући оном потоњем јеку,
куршуму што више срце нали тамом.

Врела жеђ ни у сну не би охлађена,
не схватисте да сте у злочестом вијеку —
ни колико може да увриједи жена".

Умник и друштвени делатник, песник који својим песничким ангажовањем и делом очовечује свет, Конески је у поеми опевао Жинзифова, који је био у македонској култури „орач пустих њива" знајући да није нити може бити само име „у прашљивом тому", „лист пожутео из библиотека". Иако је живот Рајка Жинзифова прошао без радости, остварен је његов рујев сан, а његова се љубав и племенити идеали остварују плодотворно у нашем културном животу и стварности.

Из циклуса „*Од старист нотес*" (1941—1945) је „*Песната на затворницата*" у којој је и овај рембрантовски загасито сиви колорит:

„Зошто уште, сенко темна,
во уручен идеш час,

од *сон надеж да ми земеш*
за слобода и за спас?"

У збирци „*Земјата и љубовта*" налази се „*Песната*" у духу народне македонске песме и рациновске традиције песничког ритма и мелодије:

„Кога ќе песна запееш,
роса ми роси на срце —
заш ме е мидо за него,
за неговото јунаштво,
зашт не е Стојан згинат
на тланиник дома седејќи
туку е Стојан загинат
крвава борба водејќи".

У дијалогу планине Караорман и Славеј планине у народном (епском) десетерцу Караорман тугује за невестом што су је Турци погубили и за младом партизанком која је погинула у борби. Славеј планина овако одговара:

„Караорман, брате поголемо,
немој толку тага да тагуваш.
Ти погледај дробни ѕвезди над нас,
тоа ми се нивните очи.
Ти наслушај извир кај извира,
тоа ми е нивното зборвење.
Ти мирисни трева ка мириса,
ка мириса смилот и ковилот,
тоа ми е нивната душа

Балада „*Сунчева колона*" је једна од најпотреснијих, драмски снажно интонирана у македонској и југословенској поезији с тематиком НОР-а, придружује се сазвежђу познатих балада „*Песма мртвих пролетера*" и „*Гроб у житу*" Б. Ћопића, „*Крвава бајка*" Д. Максимовић, песмама В. Назора, И. Г. Ковачића и других. Мајчино херојско држање, када је препознала на прилепском тргу мртвог сина, а као ждрал „тоне у небо уз тихи јад", уздиже је у ред знаменитих ликова мајки из НОР-а, Куленовићеве, Ћопићеве, Назорове. Њена евокација сећања на погинулог сина партизана је топла и присна: види га у колони партизана како стиже на планински врхунац, док је доле плаветнило долина. Њен син партизан корача укорак са сунцем које је „на челу колоне". Са успелом симболиком самопрегора, моралног стоицизма, жилаве отпорности и непокорности Конески опева партизанску сунчеву колону, која је носилац слободе и правдољубивости. Стихови теку природно надовезујући се један на други, поникли из истог кристалног душевног изворишта, те зато имају ненаметљиви развојни лук емоционалности. У лирски трепетном наративном току одвија се драматично пут сунчеве партизанске колоне. Магнетизам овакве инспиративне чаролије

дошао је у препознатљивим и постојаним набоіем песникове свести. У Конесковој лирици и с оваквом тематиком местимично се функционално испреплићу стварно и маштовито, јер је његова лирска осетљивост особена по кладенчачкој чистоти вокације.

„*Сунчева колона*" није врхунска тема Б. Конеског по уметничком досегу, али импресионира непосредношћу израза, комуникативношћу и полетним акцентима борбености и хероизма. Морални примери из ове поеме занимљиви су за обраду наставно-методских садржаја у школама, јер су у васпитно-етичком смислу веома подстицајни и потребни.

У поеми „*Руковање*"[1] шум крви је у венама песника Рацина као шум црвених узбурканих језера домовине. Ту је њена порука да се не закопавамо у жабокречину млаких душа и колебљиваца: „Сунце сам — рађање хоћу, слободу тражим — извојујте је!" Домовина налаже таласање слободе да се пренесе преко планина и равница оданост и храброст, „верност мртвима по раскршћима нашим, самима собом, да смисао најзад обрете — жртва".

Заклињући се на верност према домовини, Неделковски поручује да би у судњем часу за љубав њену стајао испред смрти гледајући је у зеницу. Замишља лепоте домовине и бистру воду у девојачкој шаци:

---

[1] Д. Митрев у свом поговору *У основи поезије рефлексија песника са срцем* (Б. Конески: *Песме*, избор и поговор Д. Митрев, превод и препев Р. Зоговић, Народна књига, Београд, стр. 182) каже да се савременим третманом патриотског одликује песма „Руковање", која је „композицијски најкомпликованија лирска песма у македонској поезији, јер поред изразито лирског профила садржи и прозно-белетристичке и драмске елементе. То је песма лирске романтике са честим обележјима најреалистичкијих текстова. У њој нема мање сентенција него идеја и концепција које се међусобно укрштају плетући тиме композицију мајсторски организоване структуре. Све је то у редоследу динамичке лирске радње, уклопљено у једну пунокрвну и богату метафоричност (. . .) А оно што је најбитније за лиричара Конеског — моћ одухотворења — овде достиже свој врхунац, пуним гласом одзвања у атмосфери активиране и актуелизиране животности и тиме представља образац једне истинске модерне поезије".

А. Спасов у књизи „*Истражувања и коментари* („Култура", Скопје, 1977, у раду „Книжевното творештво на Блаже Конески", стр. 283—284) тачно оцењује лирику Б. Конеског „силно акцентираното настојување да се доведат емоционалните и интелектуалните инспирации кон изразито хармоничен соодност, кон животното интензивно заемно дополнување и прелевање (. . .)

. . . Во својата изразита аверзија кон плитката и конвенционална украсеност, оваа поезија не само што не ја осиромашува сликовитоста на изразот, ами напротив — дејставува токму современо, модерно, продирајќи во се́ понови експресивни предели, спротивставувајќи му се на традиционалистичкото разбирање за образноста на поетскиот збор. Зад „неукрасените" зборови е скриена длабока мисловност која цврсто ја организира внатрешната едноставност на сликата, импресивно се чувствува и сугерира една рафинирана сензибилност".

Милан Ѓурчинов у књизи *Критички сведоштва* („Култура", Скопје, 1976, у раду „Оглед за македонската поезија", стр. 285—286), такође потврђује високе вредности поезије Б. Конеског: „Урамнотежена и хармонична, без неосновани дигресии и своеглавни осцилации, поетската мисла на Конески завлегува и во сферите на рефлексивното и во пределите на интимното и во просторите на едно евокативно обраќање кон историјата во кое современото се преплетува и довикува со прастарото и митското. Во секој од овие текови поезијата на Б. Конески донесува драгоцен остварување".

„вода је она поезија сама, али ако је не попије жедно срце човека // попиће је жедно сунчево срце // или земља — капљу по капљу. // Ах, вода је она само тренутак // који је скупио све од светлости, свежине и лепоте у једној шаци // и који са свом лепотом гине" (подвукао В. В.).

Рацин истиче блискост мисли с Неделковским налазећи животворну струју поезије која тече од срца до срца, „толико срца колико народ чине". Та ширина срца се прелива у многе водопаде, у дијалектичку спрегу старих и младих. Наглашава да су кренули у револуцију да живу воду захвате, у срце људи да умију кладенац поезије, која на буну диже напаћен македонски народ поручујући да треба да буду духом троструко снажнији да би домовина први смисао и први слободан облик дали као песници-буревесници.

Неделковски у дијалогу с Рацином наглашава да им се душе преливају као таласи на језеру, знајући за чин свесне жртве и жалећи оне који су прошли и који се у беспућу губе „као ждралови с криком у мрклој зимској ноћи".

Песма „*Тешкоїо*" је симболична и појмовно и садржински вишезначна[2]. Плени музичким ефектима: писак зурни, тутањ гоча као подземна јека, а кад грмне бубањ — муња засија из ока. Када се *ора їешко-*

[2] И Радомир Ивановић на примеру песме *Тешкоїо* истиче све ове особине лирике Б. Конеског у огледу *Медиїација о свеїу и дијалоїу са собом* („Портрети македонских писаца" („Обод", Цетиње, 1975, стр. 34—35): „Тешкото" има сложену структуру и вишеслојност значења. Она је по књижевнотеоријској класификацији песма са социјалним садржајем, рефлексивна и родољубива у исти мах, али је, у истој мери, исповедна, интимистичка, јер носи непосредан ауторов печат, изражен у лирском штимунгу јаких и трепетних емоција.

Ритам песме има често променљиву амплитуду. Она се изражава првенствено визуелним детаљима, а напоредо са њима, у другом плану песме, тихо, а чујно и неодољиво, паралелно са њима, теку музичке представе. Као што је то карактеристично за симболику покрета (у кореографији) ове необичне македонске народне игре, у њеној новој симболици, згуснуто је, у гесту и покрету, оно што се деценијама и вековима није могло другачије до покретом исказати".

Општечовечанско и ванвременско сублимно се спајају у поезији Б. Конеског са савременим и историјским темама, те је зато тачно мишљење Душка Наневског (предговор у антологији *Црниоӣ славеј*, „Култура", Скопље, 1979, стр. 12): „Неговото највисоко откритие е книгата „Везилка" (1955), каде до таа муза на македонската уметност постави едно генерално прашање: „Везилке, кажи како да се роди / проста и строга македонска песна" што најде резонанса во сета македонска поезија. А со одговорот на Везилката: „Два конца парај од срцето драги / едниот црн е другиот црвен", ја посочи врската со македонскиот црно-црвен мотив, двете судбински бои, на мракот и крвта, на тагата и копнежот. Таа врска ја продлабочи во дополнетото издание на „Везилка" (1961), со продор кон митот и легендата: во песната „Стерна" изрази спонтан страв од отворање на непознати сили и во овој модерен век, во „Одземање на силата", на легендата за одземање на силата на митскиот јунак Крали Марко и даде смисла на модерна пресметка на човека со бога, во напор да го надвиши, а во песната „Болен Дојчин", овој најмистериозен јунак од народната епика се открива и како најголем рицар против смртта во поезијата. Од продорот во таа посока почна и процесот на големата симбиоза што потоа го оствари плејадата македонски поети (. . .) А во книгата „Записи" (1974), таа мала книга, со длабоки судбински резонанси, во јасен и очигледен стил на големите поети, допира до поривот што избива во песна моќта на кобењето со мислата и ирационалната сила на зборот, со мудра порака: не да се мисли, туку да се сети вкусот на животот".

шо заљуља, земља се заврти као да се брегови из темеља затресу. У колу шуми говор наших река, звижди ветар, шапћу жита жељна кише. У њему је срце патничког македонског народа, песма о слободи, али и песма о сужањству, јер „мрачна су времена игралиште њино (играча — прим В. В.) и њина свирка — звечање синџира". Помињу се времена — невремена: „ко ће реч да нађе за дивљаштва ваша, над крвљу огрaщја". Пред крај ове полетне и надахнуте песме Конески пева о социјалистичкој нашој револуцији и НОР-у:

„Заљуља се оро кроз крв и кроз огањ,
и поклик се зачу из тутња и дима —
поведе се хитра бутновничка нога
по свим родним тлима.

О тешкото! Када у сред наших села,
у слободи најзад, тешко оро видим,
зар је чудно што ми капне суза врела,
зар је чудно што ми тугом срце бриди!
Из вековног ропства, мој народе, хиташ,
ал' у срцу носиш дар златан и богат.
Трипут ће виши бити род твог жита
и живота твога!"

Доживљавајући песму као медијум живота, Конески је у песми „*Тешкото*" остварио први дијалог са македонском стварношћу: историјом, прошлошћу и савременошћу, фолклором, музиком, плесом. Песник модерне вокације, Конески зрачи светлошћу стиха, зрелошћу искуства, мудрошћу којом је ходочастио по митовима и легендама-историји, временима прошлим и садашњим. Знао је да оживи лик болног Доичина као ватрену птицу феникса из пепела предања, знао је да у ритму тешког ора (тешкото) васкрсне кораке историје и плес који дочарава ход времена и историјске прекретничке тренутке македонског народа, његов мукотрпни пут кроз таму ропства до слободе.

Осмишљавајући свет легенди и митова, народног веза, музике и плеса, Конески је у својим песмама откривао дубоке слојеве значења. То су песме кристализоване народне емпирије и у њима је профил духа македонске историје, естетско-етичка вертикала, срж основних тежњи македонског народа у отпору вековним завојевачима, симболима снаге и неустрашивости Краљевића Марка, мисли Григора Прличева, Рајка Жинзифова, народне легенде исказане модерним песничким језиком. Ту је фрескосликарство анђела из Свете Софије који има изузетну експресивност, резбарство, народно оро тешкото са бубњем и зурлом, ритам и народна мелодија.

Суптилни су везови народне душе у „*Везилки*“, у којој Конески пише о смислу поетике, егзистенцијалним питањима песме, о њеним сржним значењима и порукама. Инсистирајући на осећајним одредницама, а не церебрално-рационалистичким, синтетизује основне вредности македонске песме. У њој је умност пречистач бујних осећања које су у овој програмској песми у естетској сразмери с општељудским и родољубивим чиниоцима. У изузетној живописности и музикалности „*Везилка*“ је спонтани разговор с душом македонске песме, македонском историјом, прошлошћу и савременошћу, богата естетска вертикала — порука за будућност.

ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ (Београд)

МИЛЕ ПАВЛОВИЋ—КРПА И ЊЕГОВ „ГЛАСНИК"

Живот човека појединца најчешће није параметар за дужи ток историје јер се он претвара одмах, или мало касније, у епизоду са значењем које ова има према главном току радње. Па ипак, један дуг људски живот пружа епизоди бар разноликија „светла", боје, ароме, окус и укус. У случајевима српских књижевника, ове „епизоде" најчешће су осветљене само једним „светлом", имају, веома често, само једну боју, арому, окус и укус јер њихови животи трају на кратком делу тока историја („главног догађаја", „главне радње"). Изузетака је мало.

Један од ретко дуговеких српских писаца, новинара, јавних друштвених и политичких радника био је Миле (по Протоколу рођених и крштених: Милорад) Павловић (1865—1957), широко познат по надимку Миле Крпа, чије је трајање у животу, ма колико да је било дуго, данас такође једна већ скоро заборављена „епизода" у токовима што чине историју једнога народа, његовог друштвеног, културног и уопште јавног живота.

Рођен под владом Михаила Обреновића, живео је под владавином још два Обреновића и три Карађорђевића и под три-четири намесништва, дочекао да проживи више од једне деценије у новој Југославији. Током свог 92-годишњег живота био је „сведок" историје Србијине, а делимично и учесник у њеним токовима и променама тих токова. Његов немир, или и немирење, учинили су да је два пута по годину дана, или нешто мало више, био „уписан" међу становнике пожаревачке казнионе. У животу је с лакоћом прелазио под притиском спољашних околности од гимназијске катедре за редакцијски сто или у уредничку фотељу, а са ове на оптуженичку клупу и узничку постељу. Без устручавања и страха отишао је из Београда у Беч 1909. године да се тамо појави као један од важних сведока на велеиздајничком или Фридјунговом процесу, ризикујући да га аустријске власти затворе. Страстан радикал, искрено је пријатељевао са Стеваном Сремцем и неким другим од оних чланова познате београдске уметничке боемије с краја прошлог и почетка овога века који су били с друге стране политичке барикаде.

Непрестано у покрету, ношен неком динамиком која иначе баш и није била много својствена појединцима у том тадашњем српском друштву, на том степену развитка и у тадашњим приликама, Павловић је показивао и стваралачку динамику и самоувереност у сопствену вредност

пишући песме, приче, цртице, путописе, биографије, епиграме, анегдоте, поезију и прозу за децу, преводећи у стиху и прози, махом са немачког, али не и само са тога језика, пишући новинске чланке и полемике — а остајући сасвим у своме времену, вредношћу везан и ограничен само за њега, сем, можда, неким својим анегдотама и биографијама, па и то је питање колико и докле. Својим јавним радом и својим стварањем Миле Павловић није иза себе оставио дубљи траг на који већ не би пао прах заборава, па му и дело, као и живот, личи на оне епизоде које се после прочитаног дела најпре заборављају.

Но Миле Павловић био би вредан проучавања с једне друге стране: и као друштвен и као психолошки феномен. Отворен комуникацији с околином, са средином, са људима блиским као и са противницима, као човек са неком непресушном потребом за усменом комуникацијом. Он се у њој богатио, али још више трошио и, кад то не би звучало банално, могло би се рећи: празнио. Сав екстровертан, јасан другима, увек је мислио да су и други јасни њему. Та усмена комуникативност и та окренутост усменој комуникацији, затим једним делом живота новинарска професија са њеном дневном „ажурношћу" и „актуелношћу" и са њеном „збиљом" да је баш тај дан врхунац свега збивања (а то се у тој професији понавља сваки дан, с привидом да има важних и неважних дана) као да је морало сиромашити његову књижевну инспирацију — ако је такве било — и онда, даље, књижевно стварање, реализацију, чинило га мање осетљивим за поетске суптилности и естетске вредности, за стваралачку „муку", давале му мање слуха за нов израз, чак за његову потребу, за нов начин исказа, за нов сенизибилитет, за нов обрт, за ослобођење од клишеа, што га је водило коришћењу и примени стереотипије у исказу и стварању.

Појава ова сама је собом вредна проучавања, а посебно као социјални и психолошки феномен. Но овде ће то бити остављено по страни. Неће се у средиште ставити ни његов књижевни рад у целини, ни његов новинарски рад: ни онда када је он сам био покретач, власник и уредник неких новина, ни онда када га његова политичка странка ангажује као сарадника или као уредника својих гласила. Издвојићемо само једну од његових многобројних делатности, уређивање књижевног листа — *Гласника за забаву и науку*. Разлог томе је колико у листу самом, још више у књижевним приликама и књижевном животу тадашњем, које бисмо хтели осветлити мало потпунијим светлом. Овај лист се, наиме, јавља у доба које бисмо могли назвати: време када су књижевни часописи „умирали".

Ненаписана, али бар донекле проучена историја српске књижевне периодике показује да су књижевне епохе, а често у њима и поједини књижевни покрети имали своје часописе. Они су се рађали, расли и умирали са епохом репрезентујући је некад комплементарније, свестраније, а некад, посебно кад су били повезани са неким књижевним покретом, уже, а програмски ортодоксније. Са сменом епохе, или бар приближно с њом, дотадашњи часописи гасили су се и „умирали" заједно с епохом, да би уступали место новим књижевним часописима, гласилима епохе

која је наступала. Али настајале су и епохе прелаза некад, коегзистирања старог и новог, али се то остваривало обично у новим часописима. Епохе су, дакле, имале с в о ј е часописе који су их представљали потпуније и доследније или мање потпуно и мање доследно. Јасној прегледности ове синхроности смене епоха и смене књижевних часописа опире се и „смета" само *Летопис Матице српске*. Но као што у граматици правило има своје изузетке, али правило зато ипак важи, зашто тако не би смело бити и у овом случају. Зато, и поред примера *Летописа Матице српске*, који оспорава наш закључак својим трајањем не у једној епохи, у једном времену, него у епохама, у временима, остали бисмо при закључку да су се у првих сто и педесет година српске периодике (1768—1918) са јављањем књижевних епоха јављали и њихови часописи, а да су њиховим „умирањем", „умирали" и они.

Да се не враћамо сувише уназад поменули бисмо да су епоху Уједињене омладине српске и књижевног романтизма представљали часописи: *Даница*, *Вила*, *Матица*, *Млада Србадија* и још неки други, мање познати и мање значајни, да су покрет Светозара Марковића представљали, у области књижевности, часописи *Рад* и *Стража* и још неки. Итд. Од 1875. године отприлике, књижевни живот обележавају, као нека врста централних књижевних часописа: *Отаџбина* у Београду (1875—1892, с прекидима), а *Јавор* у Новом Саду (1874—1892, да би 1893. био учињен покушај с преношењем његовим у Земун, где је престао са излажењем) и *Стражилово*, такође у Новом Саду (1885—1888, затим се фузионише са *Јавором*, да се 1892—1894 јави опет самостално). Далеко од српског етничког поднебља од 1876—1881 траје *Српска зора* у Бечу. Ови часописи обележавају и репрезентују српски књижевни живот током непуне две деценије, епоху која је у нашим историјама књижевности доста одлучно и прилично изричито обележена као епоха реализма, а у којој је књижевни живот, судећи бар по овим часописима, изгледао нешто друкчије. У њима је напоредно трајала епоха претходног књижевног стила, романтичног, поред доследног реалистичког стварања. Или је то било још сложеније, па је било и доста дела где су се две школе у организму једног те истог књижевног дела преплитале, мешале, чак прожимале. Судећи по часописима, дакле, била је то епоха толеранције, епоха напоредног живљења реалистичког, полуреалистичког и романтичног.

Са годинама 1892, када престају *Отаџбина* и новосадски *Јавор*, 1893, када престаје земунски *Јавор*, и са 1894, када престаје и *Стражилово* „умиру" часописи који су скоро две деценије били нека врста средишта кроз која је пулсирао књижевни живот српски, који су, разуме се у оној мери у којој то часописи могу, давали тон српској књижевности, утицали на савремено формирање књижевних вредности и пре тога вредновања, утицали на укус књижевне публике, али и, шире, на токове књижевног развитка. Међутим, њихово време било је прошло и њихов престанак био је неминован. Већ 1895. године јавиће се Љубомир Недић са својим *Српским прегледом*, али још више са својом тежњом за променом

вредности и вредновања у српској књижевности, а свакако као својеврстан претеча и претходник Богдана Поповића и његовог *Срйскоī књижевноī īласника*, који ће, најпре у рукама Богдана Поповића, затим у заједничким рукама Павла Поповића и Јована Скерлића, а најзад у рукама самога Јована Скерлића, означити у веома великој мери сасвим нову фазу у развитку српске књижевности и бити најбољи српски књижевни часопис у првих сто и педесет година историје српске књижевне периодике (1768—1918).

Дакле, у времену „умирања" једног типа књижевних часописа јавио се Миле Павловић 1893. године као уредник новог часописа *Гласника за забаву и науку*, чији је издавач била књижара Велимира Валожића у Београду. Данас је вероватно немогућно са крајњом поузданошћу утврдити да ли је иницијатива за покретање овог часописа потекла од Валожића или од Павловића, па је могућно правити само претпоставке, више или мање прихватљиве. У то се овде, вероватно, и не треба упуштати. Довољно је држати се чињеница које показују како је претходне, 1892. године престала да излази *Отаџбина* и да су Београд и Србија били остали без правог књижевног часописа. То је морало наметати мисао да се ова празнина што пре попуни, и појаву *Гласникову* свакако можемо тумачити и тиме. У таковј ситуацији претпоставке о успеху обично су у почетку веома оптимистичке. У овом случају тај оптимизам је врло брзо морао спласнути јер је *Гласник* већ са бројем 9-им, заправо са двобројем 8/9 за 20. и 30. април 1893. морао да престане са излажењем. Од 20. јануара, када је изашао први број, до 20—30 априла, како носи датум последњи двоброј, протекло је, у ствари, само три месеца. „Отрезнио" се од оптимизма, разуме се, издавач, а не уредник. Власник и издавалац *Гласника* књижара Велимира Валожића иступила је пред јавност на задњој страници последњег двоброја текстом под насловом Читаоцима. Ту је, пре свега, објашњено да са овим бројем лист престаје да излази. Издавач, даље, износи како му и није била намера да од листа има неке материјалне користи, него да српској читалачкој публици пружи што бољи књижевни лист. Међутим, са непуних 200 претплатника то није било могућно. Ипак, каже издавач за себе, издржао је једно цело тромесечје. А сада преостаје да се чекају бољи и лепши дани за српску књигу.

И тако је у то доба када су умирали „двадесетогодишњаци" *Јавор* и *Отаџбина*, умрло и ово тромесечно „дете" — *Гласник*.

*

Гласник за забаву и науку по својој општој „физиономији" није се битније разликовао од часописа који су му претходили у непосредно пре тога минуле две деценије, ако, разуме се, изузмемо часописе проистекле непосредно из покрета Светозара Марковића.

Миле Павловић поједину свеску свога часописа компонује тако да у њој има поезије, приповедне прозе, прилога из науке, објављене преписке значајних људи, затим су ту Листак, Књижевни преглед и

Књижевне белешке. Посебну рубрику чини Помен, календарско помињање значајнијих догађаја. И по рубрикама Павловић понавља претходне, па и нешто раније српске књижевне часописе.

Гласник нема с в о г а песника, песника који би га својом поезијом јасније или битније обележио. Ниједан од сарадника поезијом не јавља се више од два пута. Као што је већ речено за општу физиономију овог Павловићевог часописа, то се исто може рећи и за поезију у њему: ту напоредно живе стара и нова епоха, и стара и нова поезија. У *Гласнику* се јавља као прави пример поетског анахронизма Милован Т. Јанковић — чије име иначе у слободарским борбама у Србији још у лицејским данима око 1848, затим много изразитије у данима Светоандрејске скупштине и другим значајним историјским збивањима после тога сја непотамњено — двема поетским творевинама закаснелим бар за четрдесет година да би говориле нешто бар своме времену. Други је, међутим, случај с песником који се у часопису скромно потписује са: Ј. Ј. испод добре и успеле песме „Моја љубав", која подсећа на том „Ђулића увелака", али као да носи у себи још више поетске зрелости и, разуме се, ону кап горчине од удараца живота који су Змаја — јер он је аутор ове песме — у неким тренуцима водили ка поезији дубље проживљености. Једина жена песникиња која се јавила у *Гласнику* била је Зорка Марковићева. Том једном својом песмом она се представила као закаснели епигон романтичара, и то оних од другог, трећег реда. Иза потписа Н скривао се уредник песмом у превазиђеном маниру претходне епохе. Таквом суду не могу се отети ни песме С. Рачете и, зачудо, Владимира М. Јовановића, иначе веома познатог по настојању да буде песник-реалиста. Јовановић је овде објавио песму конвенционално романтичног тона другоразредних песника Уједињене омладине српске. Два тадашња студента, Сава Д. Мијалковић и Жељски (Бошко Петровић) ни касније не налазе свој прави пут у поезији, па се то огледа и у овим њиховим раним поетским „узлетима", мада ће они и после оваквог почетка остати „верни" поезији, па ће Сава Мијалковић двадесетак година попуњавати сваку празнину која се буде појавила у притицању поетских прилога часопису *Дело*, па и у још неким, а Бошко Петровић ће до краја живота бити опседнут књижевним амбицијама. Ни о два само иницијалима потписана песника, односно о стиховима које су објавили у *Гласнику*, не би се могло рећи да су допринели општој вредности часописа. Са патриотском песмом „Моја отаџбина" јавио се Радован Кошутић. Песма не буди у читалаца ни дубље емоције, нити оставља утисак праве поетске вредности. Друкчије звуче две песме Милорада Ј. Митровића, додуше још под моћним крилима Војислава Илића. Најдиспаратнијег тона свему овоме је песма Драгутина Илића „Нашта", проистекла из једног сасвим друкчијег сензибилитета, из неверовања у смисао живљења, у уређену хармонију света, потекла из горког песимистичког односа према стварности и свету; нека врста антиципације поезије Симе Пандуровића и Владислава Петковића Диса. Ова песма, са Змаіевом, у којој се од горчина не иде даље до крајњих консеквенци, одступа од

општег тона поезије у часопису и даје му бар донекле оправдање за јављање.

И Војислав Илић се јавља стиховима у *Гласнику*, али не стиховима у песми, него у одломку свог последњег драмског покушаја под насловом „Песник".

Препеви поезије су само од двојице песника: Некрасова и Хајнеа. Неки препеви Хајнеа су мелодијско-ритмички толико удаљени од оригинала колико су међусобно удаљени Земљини полови.

У духу дотадашње часописне традиције има и нешто мало објављене непознате или бар мало познате народне поезије, али све то више као да је случајно него што је плод смишљене уредникове уређивачке политике или је бар међу последним одјецима неке давне промишљене намере која овде живи само још по инерцији.

Да се у приповедачкој прози није четири-пет пута јављао уредник под иницијалима које је варирао и мењао, ту би проза тадашњих реалиста можда давала утисак како она даје тон часопису. Међутим, Миле Павловић са својим непревраелим стваралачким методом, па онда у друштву са Милорадом Шапчанином, К. Петровићем, Љубинком, Ст. Матијашевићем створио је некакву квантитативну равнотежу према прилозима Јанка Веселиновића, Светозара Ћоровића, Стевана Сремца и Чеде Поповића, а од страних писаца Потапенка, па *Гласник* не бежи много од слике *Отаџбине, Јавора, Стражилова, Српске зоре* и других мањих часописа претходне две деценије.

Ћоровићева цртица из Мостара „Добар глас" не спада међу његова најбоља дела, али ни међу она најслабија. Веселиновићево „Адамско колено", некада доста хваљено, било би добра приповетка да је Јанко могао да се уздржи од руралне патетике којом је толико пута разбијао реалистичку доследност свога приповедања.

Од два хумористичка приповедачка прилога, један је под насловом „Божићна печеница", потписан са С. А. С. То је прво објављено хумористичко дело Стевана Сремца. Оно је било повод да га Љубомир Недић, познати, а строги, српски књижевни критичар, иначе Сремчев школски друг још из гимназије, наговара и нагони да пише хумористична дела, нешто попут „Божићне печенице". Тако имамо и доказ како је нешто од онога што је објављено у Павловићевом *Гласнику* имало свој одјек у књижевној јавности. На томе можемо, можда, градити и претпоставку да је објављивање ове његове приповетке у *Гласнику* имало за Сремца у извесном смислу и преломан значај у његовом стварању јер је он дотле писао — да кажемо мало савременијим изразом — романтичне романсиране „историје" великих жупана српских из преднемањићког доба и вероватно би том жанру остао веран, а данас по томе био сасвим заборављен. Ма колико да „Божићна печеница" не спада међу најбоља Сремчева дела, она ипак врло рељефно показује његов хумористички таленат и особине његовог хумористичког дела. Треба признати Љубомиру Недићу да је већ на овој причи, тада јединој објављеној Сремчевој хумористичкој прози, открио Сремчев таленат хумористе и да је својим

подстицајима, чак упорним захтевима, храбрио овог, зачудо, тада у своје хумористичко-приповедачке способности несигурног човека.

Поред Сремчевог, *Гласник* је донео и хумористично-сатирични прилог Чеде Поповића, потписан псеудонимом *Стармлади писац*, под насловом *Предлог поштованог посланика Г. Н. Н.*, неку врсту политичке сатире, блиске у понечем каснијој Домановићевој *Страдији*. Аутор овај није тада, као Сремац, био почетник и ово му није било прво такво иступање пред књижевном или читалачком јавношћу. Тај, данас заборављени писац, хуморист и, пре свега, сатиричар испуњава „простор“ између политичке „приче“ Пере Тодоровића како се можда могу назвати неки његови политички чланци писани на књижеван начин, са сликовитошћу, алегоричношћу, обртима, метафорама сасвим књижевне природе у време док је још био најбоље публицистичко перо поркрета Светозара Марковића и нешто касније реформатор српске штампе, и друштвено-политичке сатире Радоја Домановића. Имајући нерв за пародично, памфлетско, сатирично, Чеда је Поповић бивао у својим сатиричним прилозима актуелан за своје време. И онда се десило оно што се не дешава баш тако ретко. Та његова актуелност покрила је и прекрила, чак, можда, на неки начин и упила у себе његове књижевне особине, па је он као књижевна појава остао углавном непроучен, мада је у извесном смислу претеча, претходник Радоја Домановића. Но тиме што је живео и напоредо са Домановићем и онда већ био на „мањим“ темама, изгубио се пред „пажњом“ истраживача. Тек ће га историја српске сатире вероватно довести на место које му припада.

Ова два хумористична, односно сатирична прилога, уз превод Потапенка, права су вредност прозе *Гласникове*. Остали преводи одговарају укусу тренутка и немају трајније вредности за рецепцију у српској књижевности.

Стављајући у сам наслов да је то периодична публикација и за науку, Миле Павловић је имао више претензија и амбиција него моћи да их оствари. Објавио је свега четири научна прилога, од којих је само један писан за *Гласник*: *Рефлексије о идеји као сили* од Косте Стојановића, док су три преостала преводи-прераде; оно што се некада означавало са: „по томе и томе“. У једном од тих прилога расправља се о односу идеала и стварности, у другом о становништву у васиону, а у трећем о функцији срца. Сви ти прилози заједно делују доста диспаратно и сигурно су се нашли у часопису више случајем него као резултат уредниковог програма.

Тој групи би у неком не баш сасвим блиском сродству била и *Писма Ђуре Јакшића Ђорђу Поповићу*, која је Даничар објавио ту у више бројева и која несумњиво имају вредност драгоцене грађе за књижевноисторијска истраживања.

Посебну рубрику чинио је *Листак*. Њега, додуше, није било баш у сваком броју, а тешко му је ухватити основу по којој га је уредник уређивао, али му се не може оспорити занимљивост и привлачност за читаоце. Ту је најпре занимљиво писан чланак „Шекспиров партер“, који је у то време када је позориште било у српском културном животу

много више у жаришту посматрања морао привући пажњу. Затим је ту „Леіле-И-Кад'р на туркестанском двору", нешто као фељтон о рамазанским вечерима. Следи преведени Волтер: „Индиска авантура" (у ствари о Питагори), да на крају у *Лисшку* буде објављено једно Његошево писмо.

Сви ти прилози морали су бити читкији и прихватљиви као штиво већем делу читалаца од једног дела поезије и прозе у *Гласнику*.

За *Књижевни ūреīлед* може се одмах рећи да је био веома сиромашан. У њему је свега пет прилога, од којих један једва да има десетину редака у ступцу. Оно што је карактеристично за претходне две деценије, карактеристично је и за *Гласник*. Ни те две деценије, ни *Гласник*, нису имали свога критичара, правог књижевног критичара од критичарског нерва и са довољно одређеним критичарским ставом којим би се залагао за јасно наглашене књижевне вредности. И у томе, мада никако не и само у томе, треба можда тражити разлоге што су часописи те две претходне деценије били „полутански". Или је истина можда и друкчија, па књижевни живот такав какав је био није дозвољавао рађање и раст правог критичара? И да ли разлоге треба тражити у том односу? Може ли књижевни живот спречити испољавање правог критичарског талента? Све су то питања која се намећу с погледом на претходне две деценије, са улогом критике каква је, и каква није била, у *Јавору*, *Отаџбини* и *Стражилову*, па онда и у *Гласнику*. Одговор, дакако, захтева посебна и дужа истраживања. Не дајући, дакле одговор на прво и најопштије питање, које, уосталом, пресеже значај појаве *Гласника*, задржаћемо се само на конкретној појави критике у овом часопису Мила Павловића. Три од њих је написао Милош Пејиновић, гимназијски професор који за свога века написао много критичких написа, а није стигао у историју књижевности јер је био без критичарског ауторитета и духа, без изразитијег критичарског става и без правог мерила вредности. Поред њега, ту је и уредник, који пише о једној политичкој књизи, Војислав Илић, који у десетак редака хоће да представи „Песника и вилу" Николе I, и, најзад, Никола Кашиковић, који приказује „Руковијет шала", што га је сабрао и издао Едхем Мулабдић. И то је све.

Књижевне белешке су најчешће веома кратке информације да неко слави јубилеј, да је неко издао књигу, да је одржана нека позоришна представа итд., а односе се како на домаћу животну сцену, тако и на страну. То је, углавном, однекуда преузимано по избору коме је веома тешко ухватити критеријум, јер су те белешке толико разноврсне по садржини и области на коју се односе, а заједничко им је само то што су скоро увек кратке. Можда би требало издвојити овде и нагласити само једну мисао, заправо суд, који не бисмо очекивали у узгредној белешци, а који је, и тако неразвијен, вреднији од целокупнога текста ефемерних књижевних бележака у четири-пет бројева. У тој се мисли имплицитно даје оцена савремене српске сеоске приповетке, па се каже како се она не пише из села о селу, него из града о селу; даље, да се у писању те приповетке — то је година 1893. — отишло у стереотипију и манир и да се изгубила спонтаност у стварању. Другим речима, из

белешке се може наслутити да је њен аутор, можда и несвесно, и нехотице, осетио како се српска књижевност заситила сеоске приповетке и како је презасићена њоме; да ствараоци њу више не стварају из неке унутрашње стваралачке потребе, него по маниру. Ова мисао у једној белешци као да казује, и као да показује, како се некад у најкраћем суду може рећи највећа истина. Иако се овде не ради о експлицитно наглашеном суду како је овде представљен, него о имплицитном, ипак је вредело скренути пажњу на њега.

Имајући функцију савремене кратке информације чија вредност траје често — мада то не мора бити случај баш увек — до следећег броја, књижевне белешке трају у ствари онолико колико проницљивости има онај који их одабира. Ни књижевне белешке у *Гласнику* нису могле изван ове законитости.

По својој краткоћи, али не и по садржини, *Књижевним белешкама* били су слични *Помени*. Њих, судећи по свему, водио је Ђорђе Поповић Даничар, који је такве рубрике водио и писао раније у неколико својих и туђих листова. Та рубрика, најкраће речено, била је оно што данас сусрећемо или слушамо под именом Догодило се у данашњи дан и слично.

*

Излазећи свега једно тромесечје, представивши се јавности са свега девет свезака својих, *Гласник за забаву и науку* Мила Павловића није оставио дубљи траг у српској њижевној периодици и у српској књижевности. Из Павловићевог духовног профила који је скициран на почетку овог рада, из атмосфере и климе књижевног живота коју су двадесетак година репрезентовали *Отаџбина*, *Јавор* и *Стражилово* па је из ње никао и *Гласник*, из несхватања потребе и немања снаге да је са дотадашњим током прекине, Павловићев Гласник и није могао бити друкчији него што је био — могао је бити само краткотрајан покушај да се једна епоха даље продужи неизмењена; неизмењена ни битно, ни доследно. Такав покушај није могао наићи ни на прихватање код читалачке публике и морао је остати без одјека. Он данас може да послужи само као сведочење о једном неуспелом покушају у време када су књижевни часописи „умирали“.

МИЛАН ЃУРЧИНОВ (Скопје)

Ф. М. ДОСТОЕВСКИ И НОВАТА МАКЕДОНСКА КНИЖЕВНОСТ

Прва книга од големиот руски писател на македонски јазик се има појавено дури во средината на педесеттите години од нашиов век што никако не би требало да се земе и како време на почетното присуство на Достоевски во македонскиот културен и духовен простор. Интересирањето за Достоевски во југословенските книжевни средини, како што одамна е воочено*, се јавува нешто подоцна по однос на другите претставници на руската книжевна класика од XIX век (Тургенев и Толстој), но овој податок малу ни кажува за интересот на Македонија која од крајот на минатиот век особено е обземена од мачителни и напрегнати усилби да се искорне од повеќевековното отоманско ропство, но и да се заштити од хегемонистичките апетити на буржоаските управувачи од другите балкански тукушто создадени држави. Немаме засега податоци за овој вид интересирања на осамените, често изолирани и во најголема степен ангажирани со други, вонкнижевни активности македонски писатели од XIX, а и на оние од почетокот на новото столетие. Исклучително тешките политички и социјални услови, националната и јазичката обесправеност, непостоењето на организиран книжевен живот и неопходна културна клима ги прави крајно отежнати напорите да се истражат тековите на спомнатата рецепција. Ситуацијата битно не се менува и во првите децении од XX век. Нема позабележливи траги на опусот на Достоевски врз страниците на неголемото, но во поставувањето на новата македонска книжевност вонредно битно, книжевно творештво на нејзиниот основоположник Коста Рацин. Причините за ваквиот однос кон Достоевски би можеле да бидат протолкувани со објаснувањата кои ги надминуваат рамките на обичните хипотези. Не е можно, заправо никако да се пренебрегне национално-историскиот контекст и општите услови во кои се одигрува макотрпниот процес на обликувањето на новата македонска книжевност на сопствен јазик во периодот помеѓу двете светски војни. Познато е дека тој процес доведе до оживување на поетското и драмското творештво и дека развојот на прозната книжевност беше во големо заостанување.

---

* Спор. Josip Badalić, *Dostojevski u jugoslovenskim književnostima,* „Nova Evropa", 1931, br. 4, str. 323—324.

И покрај овие отежнувачки околности, може доста основано да се заклучи дека Достоевски и неговото книжевно дело биле и во периодот помеѓу двете војни мошне присутни кај македонската читателска публика, особено во круговите на не така бројната интелигенција која, високо ценејќи го како писател, го читаше на другите сродни словенски јазици, пред сè — српскохрватскиот. Во врска со ова заслужува внимание податокот за исклучителното интересирање за Достоевски од страна на младиот и предвреме загинатиот поет и борец Александар Караманов. Во архивската заоставштина на овој вонредно талентиран и мошне начитан млад поет може да се забележи дека токму Достоевски имал пресудна и решавачка улога за неговиот духовен и книжевен развиток. Авторот на „Злостор и казна" со најголем дигнитет повеќекратно се спомнува на страниците од неговите дневници, писма, книжевни состави и бележници, каде што токму лектирските исписи од делата на Достоевски заземаат доминантно место. Како што можевме да утврдиме, Караманов уште на тринаесетгодишна возраст располагаше со Одбраните дела на Достоевски во издание на белградска „Народна просвета" од 1933 година, кои со страст ги исчитуваше и проучуваше, позајмувајќи ги одделните книги на другарите од скоевските групи во текот на окупациските години. На маргините од овие книги сочуван е не мал број остроумни и одвреме-навреме полемички реплики на младиот поет кои на свој начин сведочат за длабоката врска и афинитетот кон книжевното дело и идеите на генијалниот руски писател.

Макар што во овој момент немаме доволно егзактни податоци, со сигурност може да се каже дека интересирањето за Достоевски (со оглед на светскиот авторитет и големата популарност на овој писател на југословенските простори и до ослободувањето и на нетака малиот обем на дифузијата на неговите книги во Македонија во истото време), од страна на првата генерација македонски писатели во новата и слободна македонска книжевност по 1945 година беше мошне изразено. Подготвувајќи го овој труд, можевме да утврдиме дека нема речиси ниту еден од македонските писатели активни во тој период кој не го читал Достоевски во своите рани години. Некои од нив, како Владо Малески, еден од втемелувачите на новата македонска проза го истакнува влијанието на Достоевски како примарно, изјавувајќи дека „Браќата Карамазови" се за него дело на кое тој непрестајно му се навраќа и во кое не престанува да открива дел по дел од големиот еруптивен дух на Достоевски.

Првата книга на Достоевски на македонски јазик се појавува дури во 1955 година. Тоа беше романот „Записите од Мртвиот дом" во превод на Цветко Мартиновски, прозен писател од средната генерација. Веќе идната година се појавува ново дело под наслов „Бели ноќи и други новели", во превод на истиот автор. Во 1963 година скопска „Култура" го објавува романот „Неточка Незванова" во превод на Радмила Угринова, за во 1965, по повод стогодишнината од појавата на прочуениот роман „Злостор и казна" издавачот „Кочо Рацин" да се огласи со првиот превод на ова дело на македонски јазик, со посред-

ство на Цветко Мартиновски. Истата година „Култура" го објавува и првиот роман на Достоевски „Бедни луѓе" во превод на Симон Дракул, а потоа следи појавата на „Вечниот маж" и „Сонот на чичкото" во 1967 година. Најкрупен потфат во приопштувањето на делата на Достоевски на македонски јазик оствари издавачот „Мисла" кој по повод стогодишнината од раѓањето на Достоевски пристапи кон објавувањето на неговите капитални дела во 20 одделни книги. Ова досега најпотполно издание на Достоевски кај нас се појавува во 1971 година, содржејќи ги во себе за првпат покрај другите дела и романите „Понижени и навредени", „Идиот", „Демони", „Младич" и „Браќата Карамазови". Во минатата година, по повод двојниот јубилеј Здружените македонски издавачи го објавуваат повторното издание на капиталните романи на Достоевски од 1971, податок кој сам по себе зборува за големото интересирање на денешните македонски читатели за творештвото на големиот руски писател.

Први позначајни написи за Достоевски од перото на македонските писатели и критичари се појавуваат во почетокот на педесеттите години. Во нив станува збор за местото и значењето на Достоевски во историјата на руската и светската книжевност и човечката мисла воопшто, за неговите идејно-филозофски погледи, но и за потесните специјалистички прашања сврзани со неговата поетика. Почетокот на поширокото интересирање за Достоевски и коментирање на неговите книжевни дела паѓа во еден посебен од културолошко становиште момент. Тоа е времето на силната дедогматизација на сиот културен живот кај нас, на резолутното дистанцирање од соцреализмот не само во творечката белетристичка пракса, туку и во погледите на литературата воопшто. Не е случајно што книжевниот опус на Достоевски во овие прилози се третира мошне слободно и без секакви предрасуди, посебно кога станува збор за деликатната сфера на неговиот поглед на свет и идејните определувања, — во духот и во рамките на една антидогматска марксистичката интерпретација која Достоевски не го подвргнува на естетичкиот нормативизам и на априористичките шеми, туку го толкува како голем светски автор чијашто актуелност не престанува и во модерното време. „Отфрлувајќи ги добронамерните, но конзервативните и утопитистичките идеи на Достоевски, луѓето ќе се навраќаат на неговите дела и ќе размислуваат над неговите страници. Зашто, макар како да гледаме на нив, неговите мистични и чудесни зборови непрестајно нѐ следат и нѐ гонат на размислување. И сѐ додека решавањето на вечните и „проколнатите" прашања ќе го вознемирува човечкиот дух Достоевски ќе има што да му каже на човештвото"[1], — запишавме во својот осврт за Достоевски во 1954 година.

Додека за другите југословенски народи и книжевни средини може да се рече, според проф. Јосип Бадалиќ, дека кај нив Достоевски „задоцнил за реализмот, а модернистите не му посветуваат доволно внимание", во македонскиот книжевен простор во педесеттите години

[1] Милан Ѓурчинов, *Достоевски*, „Стремеж", бр. 2/1954.

рецепцијата на Достоевски се одигрува во обратна насока. Токму на страниците на модерно насоченото крило на новата македонска книжевност за него најмногу се пишува, а писателите „модернисти" најмногу го спомнуваат како свој голем претходник и во своите изјави и во страниците од своите дела. Додека „реалистите" го истакнуваат како аргумент против „новите" и „модерните", настојувајќи да докажат дека веќе кај писателот на „Браќата Карамазови", т.е. одамна пред Фројд и сегашните модернисти, — „сѐ е речено". До отворени и поголеми полемики околу Достоевски, меѓутоа, во македонски книжевни услови, ни тогаш, ни подоцна, не дојде.

Прашањето за понепосредното влијание на Достоевски врз современите македонски писатели досега не е пошироко истражувано. Веќе самото поставување на ова прашање налага одредена претпазливост, со оглед на големата временска дистанца и веќе спомнатото задоцнување кое го следи процесот на рецепцијата на Достоевски во Македонија. Нужно е исто така да го имаме предвид фактот дека развојот на македонската проза, особено романот, првите години по ослободувањето се одвиваше со побавно темпо во споредба со другите книжевни родови. Сепак се наметнува заклучокот дека Достоевски влезе во сферата во поширокото интересирање кај нас кон средината на педесеттите години, во времето на силното отворање кон светот, кон посовремените книжевни погледи, со тоа – во мигот на напуштањето на дотогаш доминантното влијание на поетиката на класичниот реалистички роман. Кон ова може да се забележи дека влијанието на Достоевски кај еден дел од македонските белетристи одеше преку трансмисијата на модерните прозаисти од XX век (Пруст, Кафка, Фокнер и Ками), чиешто присуство во текот на педесеттите години кај нас особено во крилото на помладата прозна генерација (Д. Солев, Б. Иванов, Б. Варошлија) беше евидентно. Димитар Солев го наведува Достоевски како писател кој врз него најмногу влијаел, а во уште понагласен вид тоа го истакнува и Бранко Варошлија, спомнувајќи ги „Нечисти сили" и Кирилов како непосредни поводи за неговото книжевно определување и изјавувајќи дека „со текот на времето за него Достоевски стана нешто без кое не се може". Не е без значење податокот дека истиот писател подоцна станува и преведувач на големиот антинихилистички роман на Достоевски на македонски јазик. Непостојаните, душевно разединети, нагризени од немир и неспокојства јунаци на овој македонски белетрист во несомнена се врска со светот на јунаците на Достоевски, а тоа во уште понагласен облик може да се каже и за романите „Две Марии" и „Месечар" од Славко Јаневски, еден од најистакнатите македонски прозни автори. Темата Достоевски и Владо Малески би можела да биде предмет на едно компаративно истражување со добри изгледи за успех. Уште во новелата „Насмеан ден" од 1954 Малески ни даде пример за удвојување на личноста, за нејзината длабока расцепеност и беспоштедната критичка самоанализа во духот на Достоевски. Првиот роман на Малески „Она што беше небо" (1958) би можел исто така да биде согледан како парадигматичен за присуството и влијанието на Достоевски врз теко-

вите на нашиот роман. Главниот јунак Наум Фурнаџиев, некогашниот семинарист и искушеник, во текот на дејството од романот преплашениот учесник во виорот на револуцијата минува животен пат во многу нешта паралелен на Раскољниковиот „пат во Дамаск" во романот „Злостор и казна", макар и во спротивна насока: од религиозната индоктиринација, смерност и преплашеност кон потврдувањето на сопственото „јас", преку ангажираното служење на луѓето и ослободување од дотогашниот егоцентризам, — преку „преминувањето на линијата". Со вакВото идејно решение романот на Малески се надоврзува на оние југословенски романи настанати врз почвата на блискиот духовен контакт со големиот руски писател но и со јасно изразениот опонентен став кон неговите идеолошки решенија. Го имаме тука предвид романот на Август Цесарец „Судете ме" од 1927 година. Етичката катарза која се појавува на крајот на романот „Она што беше небо" наполно е кохерентна на расплетот кој го дава романот на Цесарец и директно спротивна на решението кон кое прибегнува писателот на „Злостор и казна" во завршното поглавје од својот роман.

Трагите на Достоевски забележливи се и кај писателите од помладата, така-нар. „трета генерација македонски прозаисти: Петре Андреевски, Ташко Георгиевски и Владимир Костов. Светот на померените јунаци и јуродиви кои се среќаваат на нивните страници е во несомнено сродство со одделните јунаци на Достоевски. Оваа блискост поизразито може да се следи и во прозите на Владимир Костов. Хипертрофираната морална преосетливост на јунаците на Костов наспроти на социјалните неправди, своевидниот спој на реалното и фантастичното, склоноста кон јарките контрасти и гротеската, нагласената улога на нараторот во развивањето на фабулата тесно кондицираат со своевидностите на наративната структура кај Достоевски.

Да завршиме со податоците добиени врз основа на анкетата-разговор со шестмината истакнати македонски прозаисти: Владо Малески, Бранко Пендовски, Димитар Солев, Симон Дракул, Бранко Варошлија и Живко Чинго, која во јубилејната година на Достоевски (1981) ја направија студентите на групата за Општа и компаративна книжевност на Филолошкиот факултет во Скопје:

— сите спомнати автори го читале Достоевски во својата најрана возраст. Покрај Шекспир, Достоевски се наоѓа на чело на листата од нивните најомилени писатели

— процесот на тесното општење со делата на Достоевски продолжува сè до најново време, заправо, тој никогаш и не се прекинува

— на чело на листата од творбите кон кои спомнативе писатели најчесто се обраќале се наоѓаат романите „Браќата Карамазови", „Злостор и казна", „Идиот", и „Нечисти сили". Некои од нив ги истакнуваат новелите „Бели ноќи" и „Кротка"

— секој од анкетираните писатели дава свое видување за влијанието на Достоевски врз сопственото дело. Особено се нагласуваат: длабинската психологија, продорните психоаналитички зафати, воведувањето на поствеста во лабораториумот на модерниот писател, голе-

мата актуелност на идеите што делото на Достоевски ги покренува за нашава современост. Занимлив е исказот на неколкумината македонски романсиери дека Достоевски врз нив моќне влијаел како на луѓе и дека тоа влијание е можеби поголемо од чисто книжевното[2].

Сето тоа укажува дека со своето богато, повеќезначно и трајно актуелно книжевно дело Достоевски е еден од најприсутните и најценетите светски писатели во македонската книжевна и културна средина. Неговото влијание врз тековите на новата македонска книжевност, врз писателите од различните генерации, од првата, која се напојуваше со неговите книжевни идеи читајќи го на различни јазици, до најмладата која има можност да го запознае на сопствениот мајчин јазик, — е несомнено и моќне широко и останува само нашата книжевна наука да ги истражи и утврди многубројните модалитети преку кои тоа благотворно влијание во текот на последниве децении се има појавено.

[2] в. „*Достоевски и современите македонски писатели*", ракопис, Архив на Катедрата за Општа и компаративна книжевност, Филолошки факултет, Скопје.

РАДОМИР ИВАНОВИЋ (Нови Сад)

ДОПРИНОС БЛАЖА КОНЕСКОГ НАУЦИ О КЊИЖЕВНОСТИ

„И науката и уметноста, а во нејзини рамки и поезијата, се начини за запознавање на реалноста".

Б. Конески

У свим сферама духовних делатности којима се бавио Конески је, током протекле четири деценије, континуирано и систематично афирмисао македонску културу, науку и уметност. Бројни и значајни радови из науке о језику и науке о књижевности потврђују такво опредељење и сведоче о дубљем смислу и сврси његовог научног ангажмана. „Оние кои ќе се заинтересираат за тие мои текстови, независно од непосредните поводи кои доведоа до нивното пишување, ќе установат, се надевам, дека во нив доминираат некои идеи што ги поврзуваат во една виша целост" тврди Конески[1].

У том контексту посматрано, наука о књижевности, по његовом мишљењу, мора бити у непосредном контакту са животом, уколико жели да избегне бројне опасности „маргинализације" и „сићушне специјализације". Историја књижевности је репрезентативна дисциплина науке о књижевности. Она је у стању да прати „линију живота" и да актуелизиује велики број животних проблема. Уједно, она је и једна од оних духовних дисциплина које лако интегришу резултате и методе других, сродних научних дисциплина, тако да се о њој може говорити као о својеврсној националној науци.

Наука о књижевности мора се заснивати на добром познавању чињеница, како оних које обухватају историјски и друштвени контекст, тако и оних које се односе на унутрашња својства књижевне творевине. У једном од експлицитних исказа Конески тврди да није остао готово ни један текст македонског књижевног наслеђа са којим он није био

[1] У огледу *Климент Охридски* Конески ће саопштити веома интересантно мишљење о раду двојице словенских просветитеља: „Ћирило и Методије су у свом раду у словенској средини по свој прилици открили смисао који је посебним значајем обележавао њихов властити живот. Јер права личност не може себе наћи само у спровођењу извесних општих принципа, него се у одређеној средини остварује идући много сложенијим путевима".

упознат. Из тога можемо закључити да је немогуће историјски засводити или теоријски уопштити неке законитости књижевног развоја, вредновати и превредновати књижевно наслеђе, без савремене и обухватне провере књижевних чињеница; односно, да анализа увек претходи синтези.

Када су у питању општа опредељења, могло би се указати на идентичност ставова Антуна Барца и Блажа Конеског. Оба научника се залажу за процес конвергенције научних дисциплина, за принцип који једино гарантује интегрално представљање националне културе и уметности. Такав концепт подразумева истицање *специфичности* сваке националне књижевности у први план, а тек потом она се може разматрати у оквиру европских књижевности или опште књижевности[2]. Само се на тај начин могу утврдити доприноси књижевности малих народа, односно „величина маlених", како би рекао Барац. Као да наставља Барчеву мисао, Конески је забележио: „Една од тие идеи е и таа дека секој културно-творечки чин има смисла, дури и оној кој се реализира во една мала и заостаната средина, дури и оној што го вршат моќне скромни културни работници. Има нешто големо во малото — тоа е таа идеја".

И теоријски и практично, Конески допушта могућност истовремене примене више аналитичких метода (система) да би се у што већој мери исцрпла обухваћена тематика. Али треба напоменути истовремено да се он противи системима који метод претпостављају предмету истраживања. Он исправно закључује да метод мора бити примерен предмету („Работа е на науката да создава такви системи тие да бидат што поадекватни во примената спрема предметот"). Борећи се против методолатрије, он се бори и против сувишне дисперзије интересовања, против тога да се огромна интелектуална енергија расипа на проблеме који нису релевантни за књижевне токове и струјања.

Конески настоји да књижевну историју лиши непотребног баласта књижевне апаратуре, да повећа њену комуникативну моћ, да поврати интересовање читалаца за предмет којим се бави. Стога се он и бави само најважнијим појавама и писцима појединих епоха у македонској књижевности (Охридском књижевном школом, препородом, народним стваралаштвом, уџбеничком литературом, развојем писмености и језика, Климентом Охридским, Кирилом Пејчиновићем, Григором Прличевим, Марком Цепенковим, Крстетом Мисирковим и Костом Рацином). Он, такође, настоји да примењеним аналитичким инструментаријумом, одбиром информација које улазе у оквир књижевноисторијских студија и огледа, као и изузетно занимљивим стилом саопштавања, ангажује што шири читалачки слој, што се непосредно види у његовим књигама

---

[2] Тим поводом Конески каже: „Треба да очекујемо да се код нас развије свест о томе како је веома важно да свако зна више шта имамо ми код куће, него шта се ради у ширем свету, иако, разуме се, ја и ово ни најмање не искључујем, него мислим да је контакт са ширим светом веома значајан".

из ове области — *За македонската литература*, *Беседи и огледи* и *Огледи и беседе*[3].

Са сигурношћу се може тврдити да по литерарности студија и огледа Конески готово да нема премца у македонској науци о књижевности[4]. Због свих наведених особина често су његови прилози сврставани у најновије антологијске изборе македонске и југословенске књижевне критике и есејистике, мада по ригорозној жанровској класификацији они не припадају критици и есејистици. Такви су избори *Македонската книжевност во книжевната критика* у пет томова, *Sodobni jugoslovanski esej* у три тома и *Македонска књижевна критика и есеј* у једном тому[5].

Наука и уметност су две врсте духовних делатности које имају изражено наглашену аутономност, али које у суштини остварују исти циљ — спознају реалности, о чему говори и мото овом раду. Заступајући надредну идеју о међусобној координацији различитих области духовних делатности, Конески свој став о аутономности и узајамној зависности науке и уметности формулише на следећи начин: „Науката има свој домен, а уметноста свој. Едното не го укинува другото, туку го надополнува". Ова се мисао може проширити на поједине научне дисциплине. Сасвим је јасно да су резултати до којих је дошао у науци о језику у многоме олакшавали рад у науци о књижевности, односно да су интересовања у једној области будила интересовања у другој, тако да су се ширила сазнања на нова поља научног истраживања (то се на-

---

[3] У свим књигама објављени су радови о К. Охридском, К. Пејчиновићу, Г. Прличеву, М. Цепенкову и К. Мисиркову. Конески има веома строг критеријум при оцени сопствених радова, што се види и по начину избора и по давању наслова књигама. *За македонската литература* је објављена као четврта књига у оквиру његових *Изабраних дела* у седам књига („Култура", Скопје, 1967), *Беседи и огледи* у реномираној едицији „Есеј и критика" скопске „Македонске книге" (1972), а *Огледи и беседе* у издању „Народне књиге", Београд, 1978.

[4] У тој појави опширније смо писали у огледу *Антун Барац о Јовану Скерлићу*, који ће бити објављен у зборнику радова посвећених А. Барцу, Завод за знаност о књижевности Филозофског факултета у Загребу, Загреб, 1984.

У књизи *Савремена македонска књижевна критика* (сепарат бр. 9, часописа „Замак културе", Врњачка Бања, 1974) Миодраг Друговац ту особеност радова Конеског назива „спојем акрибичности и литерарности" (стр. 98). Конески је уврштен у „Универзитетски круг" македонских књижевних историчара и критичара (поред Харалампија Поленаковића, Кирила Пенушлиског, Александра Спасова, Георги Сталева и других).

[5] Избор и редакцију прилога у књизи *Македонската книжевност во книжевната критика* („Мисла, Скопје, 1973) урадили су Алдо Климан, Раде Siљан, Веле Смилевски и Санде Стојчевски. У првој књизи — *Народно творештво* — Конески је заступљен прилозима: „Нашата народна поезија како одраз на нашето национално ослободително движење", стр. 266—273, и „Марко К. Цепенков", стр. 355—370. У другој књизи — *Уметничко творештво* — заступљен је студијом „Кирил Пејчиновиќ", стр. 31—70. Антологијски избор *Македонска књижевна критика и есеј* приредио је Георги Сталев, а издала „Матица српска", Нови Сад, 1978, у оквиру десетотомног избора „Македонска књижевност". Конески је заступљен радом „Марко К. Цепенков" (стр. 107—123). Јоже Погачник је приредио избор *Sodobni jugoslovanski esej*, у оквиру едиције „Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev" („Mladinska knjiga", Ljubljana, 1980). У трећу књигу овог избора он је уврстио студију „Марко К. Цепенков" (стр. 35—54).

рочито односи на радове овог научника у области словенске филологије или у монографијама попут *Језика македонске народне йоезије*). Истовремено Конески уме да сасвим прецизно омеђи свој допринос у оквиру поједине дисциплине науке о књижевности, или њихове уже области (превасходно у књижевној историји и есејистици)[6]. У областима у којима се не сматра довољно компетентним (теорији песништва, на пример), своди расправу на сасвим узак простор сопственог стваралачког искуства, односно „једне ауторске биографије", како сам каже[7]. Тиме и практично потврђује своје опредељење да је за сваки иоле озбиљан научни рад потребно велико предзнање, предиспозиција и свестрана предспрема.

Изванредно познавање прилика и доба о коме пише омогућава проучаваоцу попут Конеског да са разумевањем преброди извесне антиномије које се увек јављају на релацији прошлост-садашњост. Њега првенствено интересује историјски контекст збивања и стваралачки напор прегалаца у култури, односно она „несвакидашња унутрашња снага" захваљујући којој одређено дело постаје трајни белег. Сви портрети македонских културних и књижевних стваралаца показују ону акциону способност, спремност ствараоца да посредује између претходника и наследника. Њихова дела постају центри „радијације мисли" и на тај начин она најбоље одговарају задацима времена. Конески прати континуитет тих напора, утврђује константе и увиђа извесну дијалектичност у процесу мишљења и процесу стварања, поготову код оних дела која истовремено садрже и елементе антиципације. „Већ смо раније напоменули да и стари облици могу у почетку једног преображајног раздобља да покупе нешто од нове садржине све док се, упоредо с њом, и саме не преобразе", односно „Догодиће нам се да понекад са изненађењем откријемо како је неки звук који се тако срећно улио у њега — наслутио већ неки наш претходник" пише Конески у студији „Кирил Пејчиновић".

Исцрпна анализа свих радова указаће на најважније карактеристике и допринос науци о књижевности за који се, одмах на почетку, може рећи да је драгоцен.

2.

Од самог почетка Конески се истовремено бави науком о језику и науком о књижевности. Први значајнији рад — „Македонската ли-

[6] То се пре свега односи на теорију књижевности, а једним делом и на књижевну критику, мада би се могло говорити о елементима теоријског и критичког промишљања у радовима Конеског. У интервјуу, објављеном у часопису „Современост", бр. 1, 1981, стр. 6—23, о томе Конески каже: „Јас не сум теоретичар, за да можам на ова прашање да му пријдам, како што кажавте, и како научник. Сепак мислам дека денес, понекогаш површно се постапува кога некои теориски контроверзи се пренесуваат на цел еден литературен контекст, на цело едно време, како со тоа да се исцрпуваат карактеристики на тоа време. Меѓутоа, на срека, животот е поширок и посеопфатен".

[7] О експлицитној поетици писали смо у огледу *Поетика Блажета Конеског* у нашој књизи *Огледи о македонској књижевности*, „Обод", Цетиње, 1980, стр. 9—30.

тература и македонскиот јазик“, објављен 1945. године — вишестрано је индикативан, и то како у погледу општих опредељења, тако и у погледу примене тих опредељења[8]. Научном раду могли бисмо, као комплементаран, припојити његов белетристички (поетски, прозни и есејистички) и преводилачки рад, јер је тим двема областима он у знатној мери богатио књижевну баштину, доприносио ширењу књижевне културе, ослобађању „креативне енергије“ и усавршавању изражајних могућности мелозвучног македонског језика. Сва та поља интересовања природно су повезана и међусобно условљена. О томе Конески каже: „Ја сматрам да у свим духовним делатностима у дубини, у оном дубинском слоју, постоји нешто што их повезује. За мене је то један принцип архитектонике, који долази до изражаја како у уметничком, тако и у научном стварању“[9].

Неретко се дешава да одређена појава, писац или дело буду предмет ствараочевог интересовања у различитим областима стварања. Конески с великом пажњом изучава језик Косте Рацина, анализира његову поезију, а Рацин се јавља и као снажно поетско надахнуће у антологијској поеми „Ракување“. Истоветан је случај и са делом Константина Миладинова, Рајка Жинзифова, Григора Прличева, Колета Неделковског, усменим народним стваралаштвом итд. Стога су у праву они научници који сматрају да би целокупан опус овог ствараоца требало анализовати интегрално[10]. За ту врсту анализе потребно је имати огромну суму знања из различитих научних области, те се том околношћу може тумачити недостатак обухватних и исцрпних анализа овог научног опуса који је започет радовима објављиваним у првим македонским књижевним, научним и лингвистичким гласилима након другог светског рата (часопису „Нов ден“, од 1945, „Годишњаку Филозофског факултета у Скопљу“, од 1948, и часопису „Македонски јазик“, од 1950), да би се убрзо потом ти радови преводили на многе светске језике.

Велики је број дисциплина из славистике и македонистике којима се Конески бавио. Без његових прилога данас се не може замислити историја македонске културе. За науку о књижевности веома је важно да се ти радови тематизују на основу проблематике којом се аутор бави, да се оцени њихов допринос и да се жанровски дефинишу, јер се исто-

---

[8] Објавила га је скопска „Култура“, 1945.

Видети јануарски број часописа „Разгледи“ који је у целини посвећен стваралаштву Конеског. Посебно видети *Прилоі кон библиоірафијаша на шрудовиѿе на Блаже Конески* Лилјане Ристевске, стр. 85—101, којим је обухваћен период 1945—1980. Такође видети и бр. 4 часописа „Литературен збор“ за 1981 годину.

[9] У разговору са Савом Вучићем, који је објављен у часопису „Трећи програм“, Радио Сарајево, Сарајево, год. IX, бр. 31, 1980, стр. 313—317.

[10] Од најновијих бисмо издвојили два рада Трајка Стаматоског: *Делошо на ироф. Блаже Конески — йо йовод на 25-іодишнинаша од излеіувањето на неіоваша Грамашика*, „Литературен збор“, XXV, 1, 1978, 3—7, и *Научнаша дејносш на йроф. Блаже Конески*, „Разгледи“, XXIII, 1, 1981, 25—34. О научним радовима Конеског писали су: Харалампије Поленаковић, Тодор Димитровски, Павле Ивић, Михаило Стевановић, Велибор Глигорић, А. Цивин, С. Лукић, Миодраг Друговац, Зоран Гавриловић, Александар Џукески и други.

ричари и критичари служе непрецизном и нетачном терминологијом (радове Конеског они најчешће називају „есејистиком“, „ученом есејистиком“, „књижевноисторијском есејистиком“, уместо да се за њих употребе одговарајући називи: студија, оглед, есеј и чланак). Они се могу груписати према припадности појединој научној дисциплини (филологији, лингвистици, књижевној историји, фолклористици), као и према већ усвојеној периодизацији у савременој македонској науци о књижевности. Сматрајући такву поделу прегледном и прихватљивом, ми смо књижевнонаучни опус Конеског поделили у шест група: 1. стара књижевност, 2. македонска књижевност XIX века, 3. фолклористика, 4. књижевност XX века, 5. књижевна есејистика и 5. теорија превода. Посебну пажњу посветили смо напору овог научника на приређивању и издавању значајних писаца и дела македонске књижевности.

Све радове прожимају иста филозофска и естетичка опредељења. У томе Конески показује пуну доследност. Пре свега, он настоји да демистификује одређена научна тумачења, да са новог становишта осветли одређене појаве, писце и дела и да их интегрише у корпус македонске књижевности. Залажући се за континуитет стваралаштва, он показује како постоји велики број нити које савременост повезују са прошлошћу[11], указује на видљиве и мање видне везе са традицијом[12], чак и онда када с ради о инконтинуираном или скоковитом развоју књижевности. При томе вешто одваја књижевноисторијски значај од уметничких вредности појединих књижевног дела. То се види у најрепрезентативнијим прилозима ове врсте: „Охридска книжевна школа“, „Климент Охридски“, „Словата на Јоана Егзарха“, „Кирилометодиевската традиција меѓу Јужните Словени во XVIII и XIX век“, „За Храбровата апологија и за зборот боукаръ ѫо неа“ и другим[13].

Њима Конески успева да актуелизује и поново проблематизује одређене појаве. Уопште узевши, аутор много простора и пажње посвећује питањима словенске писмености и културе (*Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, 1975) при чему треба констатовати да његова интересовања прелазе оквире историје књижев-

---

[11] У студији о Цепенкову Конески ће записати: „Али ћемо се у додиру са одређеном животном садржином, без обзира на то у каквом ће то бити виду, сретати са стилом наше прошлости. Јер, она није сасвим прошла“, Исто становиште брани и Иво Андрић: „Само неуки и неразумни људи сматрају да је прошлост мртва и непрелазним зидом заувек одвојена од садашњице (...) Уносити светлост научне истине у догађаје прошлости, значи служити садашњости“ („Архивски алманах“, Београд, 1961).

[12] У истом раду ће тим поводом Конески забележити: „Јер је и супротстављање овде често, ако је истинско и дубоко, опет само један од начина да се продужи континуитет једног казивања — оне стилске пређе — без које се настављање, без које се наслеђивање и развој једне књижевности не могу ни замислити, уколико је она животна“.

[13] Радови су објављивани и превођени више пута, а први пут их налазимо у следећим публикацијама: „Литературен збор“, III, 1, 1956, 1—19; „Современост“, XVI, 7, 1966, 579—589; „Македонски јазик“, VIII, 1, 1957, 13—15; „Предавања на VIII Семинар за македонски јазик, литература и култура“, Скопје, 1978, 11—15; „Studia paleoslovenica“, Praha, Academia, 1971, 175—178.

ности и задиру у историју, културологију и антропологију. Он нарочито инсистира на појавама међусобне зависности појединих културних модела, процеса којима се они трансформишу, а такође се интересује и за проблеме психологије стваралаштва, као и за све оне референце истраживања које помажу потпунијем, лакшем и бржем усвајању проблематике. Након тумачења која нам Конески нуди, сва та проблематика постаје блискија и разумљивија, јаснија и доступнија. Мада он нема амбиција да у науци о књижевности ствара крупне синтезе, попут оних у науци о језику, која, свакако, представља примарну сферу његовог научног интересовања, правовремено увиђа да појединачни напори дају елементе за настајање синтетичне историје македонске књижевности („Многу работи се осветлени во специјални студии. Она што останува сега да го очекуваме е една синтеза во областа на историјата на македонската литература" каже тим поводом)[14].

Конески прегнантно, на уском простору студије или огледа, рестаурира одређено време, приближи га читаоцу и покаже матична збивања у њему. При томе он настоји да избегне проширење расправе на сва питања која би могла затамнити или онемогућити испуњавање основног циља: да покаже способност субјекта да културно и књижевно активира средину. Аналитичар показује несвакидашње разумевање за ствараоце о којима пише. Он уме да уочи њихове неспоразуме са околином, а често својим литерарним симпатијама, према којима се односи као према савременицима, уме да упути речи опоре критике (Кирилу Пејчиновићу, на пример). Но, треба констатовати да Конески превасходно негује афирмативни метод. Мирно, снагом логике и аргументованог расуђивања, он побија мишљења опонената. Култивисаност његовог полемичког става, у коме се основна пажња посвећује предмету, а личност опонента уважава, највише је дошло до израза у огледу „Охридска књижевна школа", у коме се с правом супротставио мишљењима бугарског научника Емила Георгиева, док је у расправи о поезији Константина Миладинова показао супериорност својих ставова и изванредно познавање текстолошке анализе (насупрот ставовима Ив. Хаџова). Заинтересованошћу за многобројна питања културног ентитета нације, Конески се придружио најзначајнијим македонским културним ствараоцима и мислиоцима који истовремено стварају у више области[15].

Такође су бројни и веома значајни радови Конеског посвећени македонској књижевности XIX века. Развој македонске науке о књижевности у целини, као и развој појединих њених дисциплина, донео је читав низ нових научних монографија и студија (о Рајку Жинзифову, Григору Прличеву, Марку Цепенкову, Кости Рацину и другима), али је, упркос томе, значај појединих студија и огледа Конеског и данас непревазиђен (попут оних о Кирилу Пејчиновићу, Марку Цепенкову, Крстету Ми-

[14] „Нова Македонија", 5. IV 1981, стр. 9.

[15] У раду *„Боіомилиѿе" од Косѿа Рацин* Конески пише: „Зашто Рацин не беше ограничен само на поезијата и на чисто литерарната дејност; тој беше човек со жив интерес за научната теорија и со наклоност научно да ги сфаќа и да ги објаснува појавите".

сиркову и Кости Рацину, које издвајамо као најзначајније). У заслуге Конеском треба убројити и то што је, након другог светског рата, први упознао своје сународнике са делом Цепенкова и Мисиркова, са чијим се делима срео за време студија у Београду. Захваљујући архивским истраживањима, дошао је до нових рукописа (невелик збоник српске грађанске лирике из прве половине XIX века, потом нови, до тада необјављени текстови Косте Рацина, и слично). Помно је истраживао и систематизовао знања о македонским преродбеницима, о чему говоре његове књиге: *Македонската литература во 19 век* (*краток преглед и текстови*) и *Македонските учебници од 10 век — еден прилог кон историјата на македонската Преродба*, а њима би се могла придружити и доцније објављена књига *Језик македонске народне поезије*[16]. Овој групи припадају радови: „Ликот на Григор Прличев", предговор књигама Кирила Пејчиновића *Слово за празниците*, Марка Цепенкова *Сказни и сторенија*, „Забелешки во врска со песните на К. Миладинов", предговор књизи, Јоакима Крчовског *Собрани текстови*, „П. Зографски како граматичар" „Ѓорѓи Пулевски" „Српска грађанска лирика код нас у првој половини XIX века" и други[17].

Посебну пажњу Конески је посветио двојици родоначелника нове македонске књижевности — Јоакиму Крчовском и Кирилу Пејчиновићу. У радовима о Пејчиновићу и Цепенкову показује пуну меру своје даровитости. Поред других особености, ове две студије откривају његову способност да се бави микроаналитичким истраживањима. Он осећа „чудотворни звук" црквенословенизама, прати „развијање периода" у Пејчиновијевој нарацији, одваја утицај црквеног беседништва од личног печата овог приповедача, осећа у његовој прози „живу речитост" и неко снажно надахнуће које је водило приповедачеву руку и које је израз приповедачевог дара и способности да се служи народним пословицама, предањима и легендама, да исписује жив драмски дијалог, води жестоку полемику са савременицима, итд. Укидајући временску дистанцу и различитост културних модела, Конески се уживљава у туђу стваралачку судбину, што даје посебан пластицитет, чак и литерарност његовом научном делу.

И сам врстан стилиста, Конески с лакоћом доказује тезу да је Цепенков више *стваралац* него *сакупљач*, односно да је он „рођени стилиста". Стилистичка истраживања, међутим, нису самима себи циљ. Аналитичар увиђа зависност приповедачевог стила од стила усменог приповедања, народног казивања, тако да се његова расправа одвија у широком контексту односа двеју поетика: усменог народног и уметничког стваралаштва. У служби анализе Конески је створио и свој поетски сензибилитет, који му омогућава да у први план истакне *звучење* поједине

---

[16] Прво издање у Скопљу, 1950, а друго 1952; прво издање у Скопљу, 1949, а друго 1959; издата у Скопљу, 1971. године.

[17] „Современост", III, 1—2, 1953, 3—12; Скопље, 1956; Скопље, 1954; „Македонски јазик", III, 1, 1952, 16—22; Скопље, 1974; Македонска академија наука и уметности, Скопље, 1977, 27—36; „Литературен збор", XXV, 2, 1978, 63—65; „Нов ден", VI, 7, 1950, 1—5.

песничке слике, да укаже на значај *ритма* у поезији Константина Миладинова, у зависности од тога да ли се предност даје тонској или силабичкој версификацији (још је Едуард Ханслик, у књизи *О музички лијепом*, тврдио да је праелеменат музике *склад*, а њена суштина *ритам*). Аналитичар ослушкује сва звучења и значења стиха, живо осећа варијантност израза, од чега зависи и његова експресија. Увиђа да се драж приче састоји у њеној „наивности", а такође увиђа и значај најмањег детаља у поетском и прозном исказу. У „искрености осећања" и „непосредности израза" Конески види предуслове аутентичног књижевног дела.

3.

Конески пише о појавама и ствараоцима из југословенских књижевности и опште књижевности (Максиму Горком, Вуку Ст. Караџићу, српској грађанској лирици у првој половини XIX века, потом о Александру Белићу, Васи Томановићу, Андре Вајану, Сафету Бурини, Мирославу Крлежи и другим)[18]. Ови радови немају уједначен домет. Тога је свестан и сâм аутор који у белешкама за прву књигу из науке о књижевности — *За македонската литература*, пише: „Не влегоа некои што носат премногу специјален карактер или за кои сметав дека не претставувале сега некој посебен интерес". У вези са тим може се приметити да он временом пооштрава критеријум у погледу избора проблематике и начина њене елаборације.

Такво опредељење илуструју малобројни радови посвећени књижевности XX века. Највећу пажњу посветио је двојици изузетних стваралаца које сматра путоказима у развоју македонске културе и књижевности. То су Крсте Мисирков и Коста Рацин (осим тога писао је о Стаљету Попову, Ивану Точку, Димитру Митреву и другима)[19]. На основу радова о Мисиркову и Рацину може се установити како из невеликих чланака израстају обухватне студије и огледи. Они уједно показују жанровску специфичност. У поменутим двама радовима, као и у неким раније цитираним, постоји процес интерференције жанрова. Тако се, на пример, у њима може препознати есејистички слој, али се само због тога, што налазимо елементе есејизма, не би смело тврдити да су они есеји (чак ни онда када је известан део студије започет у облику чистог есеја, какав је случај са почетком студије о Мисиркову).

Елементе есеја, те врсте „књижевности о књижевности", имају књижевноисторијску функцију у студијама и огледима, за разлику од

[18] „Нов ден", II, 6, 1946, 5—15; „Нов ден", III, 7, 1947, 3—8; „Нов ден", VI, 7, 1950, 1—5.

[19] Мисиркову су посвећена три прилога: „Македонски јазик", VII, 1, 1956, 1—8; „Современост", XVI, 1, 1964, 3—11, као и предговор македонском (Скопје, 1974) и српскохрватском издању (Нови Сад, 1977) књиге *О македонским стварима.* Рацину су посвећени следећи прилози: *Како работел Рацин над „Белите мугри"* („Нов ден", III, 4—5, 1947, 21—39), *„Богомилите" од Коста Рацин* („Нов ден", IV, 6, 1948, 34—40), *Кочо Рацин* (X Рацинови средби, Титов Велес, 1973, 26—33) и *Анализа на песната „Ленка" од Кочо Рацин* (Предавања на XII Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1979, 13—15).

тих двеју области стваралаштва, јер је македонска народна песма била и остала непресушни инспиративни извор уметничком стваралаштву, с обзиром на висок уметнички домет колективног ствараоца. Афирмација македонске књижевности и кодификација македонског књижевног језика није била могућа без указивања на богатство усменог народног стваралаштва. Још у првој поратној години, 1945, Конески је издао антологијски избор *Збирка на македонски народни песни* (прво издање 1945, друго 1947), као и невелик избор *Од борбата — песни* (1947). Сви почетни покушаји и доцније објављени радови слили су се у синтезу каква представља књига *Јазикот на македонската народна поезија* (1971).

Македонску фолклористику Конески је неравномерно богатио радовима: „Нашата народна поезија како одраз на нашето национално ослободително движење", „Меѓусобни контакти во народната поезија", „Цитати од народната во уметничката македонска поезија", „Традиционалните елементи и иновации во јазикот на македонска народна поезија" и др[22]. Овој групи радова припада студија о Марку Цепенкову. Конески је први на македонском језику издао избор из десетотомног опуса Цепенкова (*Сказни и сторенија*, 1954), а приредио је и друге, за историју македонске културе и књижевности неопходне књиге: *Антологија на македонската лирика* (заједно са Димитром Митревим, 1951), *Вранешнички апостол* (1965), *Лирика и проза* (1964), *Македонски текстови* 10—20 *век* (заједно са Оливером Јашар-Настевом, прво издање 1966, друго 1972), потом *Песме*, избор у коме је заступљена поезија Косте Рацина, Николе Вапцарова, Колета Неделковског, Славка Јаневског, Аце Шопова, Гога Ивановског, Ганета Тодоровског, Матеје Матевског и Антета Поповског (1967), *Споменица Климент Охридски* 916—1966 (у коауторству, 1967), а направио је изборе и написао предговоре за дела Јоакима Крчовског, Кирила Пејчиновића, Марка Цепенкова и Крстета Мисиркова, бавио се проблемима издавања песама Константина Миладинова, те није чудо што се многи књижевни историчари и фолклористи позивају на његова мишљења изречена у тим прилозима. Посебно треба истаћи напор да се историја македонске књижевности, макар и парцијално, презентира читаоцима српскохрватског говорног подручја. Књига *Македонска књижевност*, у редакцији Б. Конеског доживела је два издања (у Београду, 1961 и 1967).

Врсним преводима југословенских и европских песника (Петра Петровића Његоша, Хајнриха Хајнеа, Виљема Шекспира, Александра Блока, Адама Мицкијевича, Јиржи Волкера, Владимира Мајаковског, Франца Прешерна и других) Конески је обогаћивао изражајне могућности македонског језика и чувао аутохтоност песничког израза у медијуму другог језика. Но, све смо то навели као информацију. Нас превасходно интересује неколико његових есеја у којима се, са мање или више пажње, бави теоријом превођења. Најважнији прилози те врсте су:

[22] „Нов ден", IV, 5. 1948, 40—46; „Културен живот", XV, 8—9, 1970, 18—21; „Serta Slavica", München, 1971, 355—362 (у почаст А. Шмаусу); Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, 1973, стр. 45—49.

„О песничком преводу", „Критика на некои наши преводи", „Еден препев на Жинзифов" и „За литературниот превод"[23]. У њима Конески брани и сопствена поетолошка опредељења, јер је, на основу личног искуства, свестан колико је значајан и велик удео креативног у преводилачкој делатности.

Да би се у што већој мери сачувала аутентичност оригинала, преводилац мора основне интенције песника прилагодити духу језика на који се преводи и сензибилитету читалаца. То практично значи да се Конески залаже за што већи удео оригиналног у преводу. Принцип потпуне адеквације је непотребан и немогућ, будући да он сасушује многе вредности оригиналног песничког израза. Стога преводилац жали што у уметничком стваралаштву не постоји она слобода креативне интервенције каква је постојала у усменом народном стваралаштву, јер истинског ствараоца једино интересује песма, те је у том смислу дозвољено све што помаже песничком усавршавању. Преводилац је састваралац по мишљењу Конеског, а преведена песма би требала да буде заједнички стваралачки чин песника и преводиоца.

*

Настојећи да проблематику којом се бави учини јаснијом, приступачнијом и приснијом, Конески на особит, себи својствен начин, удахњује живот портретима македонских књижевних стваралаца. Ту ретку способност уочили су аналитичари који су се бавили његовим научним радовима. Зоран Гавриловић тврди да је то добродошла „учена есејистика". Миодраг Друговац сматра да је књижевнонаучни опус Конеског непроучен и потцењен, а Харалампије Поленаковић сумира дотадашња запажања тврдећи: „Књижевни есеји и књижевноисторијски прилози Блажета Конеског представљају солидан допринос нашој књижевној историји и књижевној естетици. Са фактографским доприносом, новим осветљењима, мајсторским анализама, лепом композицијом и стилом и сочним језиком — радови Блажа Конеског из ове области представљали би несумњиву тековину и за развијеније њижевности"[24]. Павле Ивић сматра да је Конески личност са „караџићевским контурама и димензијама".

---

[23] Први рад је најпре објављен на српскохрватском језику, у чачанском часопису „Градац", 6.1978, 13—15, а потом и на македонском, у прилепском часопису „Стремеж", XXIV, 1, 1980, 92+95; „Нов ден", IV, 1—2, 1948, 139—146; „Културен живот", III, 2, 1951, 2, Сусрет преводилаца, Тетово, 1977, 5+6.

[24] Видети прилог Зорана Гавриловића „Уз ово издање" који представља поговор књизи Б. Конеског *Огледи и беседе*, „Народна књига", Београд, 1978, стр. 179—186, потом одељак књиге Миодрага Друговца, *Повоената македонска литература*, I, „Просветно дело", Скопје, 1979, посвећен књижевном и научном опусу Конеског (стр. 251—272), као и прилог Харалампија Поленаковића *Блаже Конески — книжевен историчар и есеист* (*По повод на неговата педесетгодишнина*), објављен у листу „Нова Македонија", бр. 8947, 19.XII 1971, стр. 8.

Блаже Конески припада оном кругу македонских стваралаца и мислилаца који су не само својом даровитошћу него и многоврсним потребама времена упућени на књижевну и научну полиграфију. Његов стваралачки и научни ангжаман, видан у бројним, за македонску науку о књижевности неопходним студијама, огледима, есејима и чланцима, остварен је захваљујући великом интелектуалном напору. Признат и цењен, допринос Конеског науци о књижевности премаша оквире уско схваћеног научног рада. Тај опус се као драгоцен део, интегрира у целокупно македонско културно и научно наслеђе.[25]

[1981.]

[25] Ове године ће скопска „Култура" издати друго издање *Изабраних дела* Б. Конеског у седам књига. Такође се за 1981. годину припрема издање *Изабраних дела* на српскохрватском језику у четири књиге (прва је посвећена поезији, друга прози и песмама у прози, трећа науци о књижевности, а четврта науци о језику). Издавачи су: сарајевска „Свјетлост", загребачка „Младост", београдска „Народна књига" и титоградска „Побједа".

MARIO CAPALDO (Salerno)

COMPOSITION ET SOURCES DE L'HOMELIE DE JEAN LE PRETRE SUR LE BAPTEME DU SEIGNEUR

1. *Etat des études*

A. Gorskij et K. Nevostruev[1] et sur leurs traces, les descripteurs des manuscrits du monastère Soloveckij[2], ayant établi que plusieurs passages du sermon vieux slave sur le baptême du Seigneur Богъ господь ont été empruntés à une homélie de Proclus de Constantinople sur le même sujet (*Inc.* Χριστὸς τῷ κόσμῳ), soulignaient par là même l'intérêt du texte. Il s'agissait en effet non d'une simple traduction, mais d'une *compilation*, faite — on ne le disait pas clairement, mais on le sous-entendait — par un auteur slave. Une autre remarque portait sur la langue, qui était considérée *ancienne*. C'était là, pour les deux savants, le deuxième motif d'intérêt de Богъ господь

Vers la fin du siècle, l'archimandrite Léonid inclua Богъ господь dans le dossier des Sermons de Jean l'Exarque sur la base du fait qu'un manuscrit de Vilnius (MACB, F. 19, N. 80), que Dobrjanskij venait justement de décrire[3], l'attribuait à Jean le Prêtre (Иоанъ презвитерь)[4]. Indépendamment de lui, deux ans plus tard, N. I. Petrov, qui venait à peine d'éditer une homélie sur la Nativité (*Inc.* Христоу праведьномоу) attribuée à Jean l'Exarque dans un manuscrit russe du XVIe siècle (KIEV, CBAN, *Mel. mon.* 116)[5], faisait lui aussi l'hypothèse que le Иоанъ презвитерь, que ce manuscrit et celui décrit par Dobrjanskij donnent comme l'auteur de Богъ господь, n'est autre que Jean l'Exarque de Bulgarie[6].

Les remarques de Gorskij—Nevostruev et l'attribution à Jean l'Exarque par Petrov ont decidé de la fortune, bien modeste d'ailleurs,

---

[1] A. V. Gorskij — K. I. Nevostruev, *Opisanie slavjanskih rukopisej Moskovskoj sinodal'noj (patriaršej) biblioteki* II-2, Moskva 1859, p. 679.

[2] I Ja. Porfir'ev — A. V. Vadkovskij — N. F. Krasnosel'cev, *Opisanie rukopisej Soloveckogo monastyrja, nachodjaščichsja v biblioteke Kazanskoj duchovnoj akademii* Kazan' 1885, No 625 (819).

[3] F. N. Dobrjanskij, *Opisanie rukopisej Vilenskoj publičnoj biblioteki cerkovnoslavjanskich i russkich*, Vil'no 1882.

[4] Arch. Leonid, *Bibliografičeskie razyskanija v oblasti drevnejšego perioda slavjanskoj pis'mennosti IX—X vv.*, „Čtenija IODR" 1890, 3, p. 12—3.

[5] N. Petrov, *Slovo Ioanna, ekzarcha Bolgarskago, na Roždestvo Christovo. Novootkrytyj pamjatnik drevnebolgarskoj pis'mennosti*, „Trudy KDA" 3, 1889, p. 293—302.

[6] N. Petrov, *Opisanie rukopisnych sobranij, nachodjaščichsja v g. Kieve* I (a) *Meleckogo monastyrja na Volyni*, „Čtenija OIDR" 1892, 2.

de notre Sermon. Ce fut en effet à leur incitation que E. V. Petuchov, après avoir rappelé Богъ господь dans son aperçu de l'activité littéraire de Jean l'Exarque[7], l'édita d'après le manuscrit de Vilnius[8].

Mais à partir de ce moment la recherche sur l'activité littéraire de Jean l'Exarque s'interrompt pendant presque un demi-siècle[9]. Cela explique que pendant tout ce temps l'édition de Petuchov soit passée inaperçue. Il est vrai que trois et six ans après l'édition de Petuchov deux autres éditions de Богъ господь paraissent, mais elles ignorent soit l'attribution à Jean l'Exarque soit l'édition de Petuchov. Et en effet l'édition d'un témoin russe de notre homélie (MOSKVA, GIM *Eparch.* 134) par Nikol'skij en 1907 a son origine exclusivement dans le fait qu'elle y est attribuée à un auteur russe du XII—XIIIe siècle: Cyrille de Tourov[10]; et l'édition de 1910 — où Богъ господь, parfaitement anonyme, figure parmi une grande quantité d'autres textes — est le volume consacré aux six premiers jours de janvier des Menées de Macaire[11]. De plus, ces éditions ont échappé totalment aux spécialistes qui dans les trois dernières décennies se sont occupés de l'homilétique de Jean l'Exarque. Et c'est dommage, parce qu'elles offrent un texte bien meilleur que celui de Petuchov.

Il faut attendre le renouveau de l'intérêt pour Jean l'Exarque, qui a entraîné dès le début (les années 50 de ce siècle) une reprise des études sur les cinq à six homélies qui lui sont attribuées, pour qu'on retrouve des mentions de Богъ господь. Si l'on exclut les observations de Poptodorov[12] sur la composition de l'homélie et les notes de B. Koneski[13] sur la langue, il semble que ce soit surtout la question de l'auteur qui intéresse les savants, ce qui est bien compréhensible, étant donné son importance. Mais malheureusement on s'est borné, sans arguments, à affirmer ou à mettre en doute la paternité Exarquienne. A présent une grande confusion régne à propos de notre homélie. L'éditeur des Sermons de Jean l'Exarque, D. Ivanova-Mirčeva, n'exprime aucun doute en la considérant comme une oeuvre de Jean l'Exarque[14]. Et en même temps, en URSS, elle est utilisée pour le *Slovar' russkogo jazyka XI—XVII vv.* en tant que monument linguistique et littéraire russe du XII—XIII siècle[15].

---

[7] E. V. Petuchov, *Bolgarskie literaturnye dejateli drevnejšej epochi na russkoj počve*, „Žurnal MNP" 1893, 4, p. 2.

[8] E. V. Petuchov, *Materialy i zametki iz istorii drevnej russkoj pis'mennosti IV. K literaturnoj dejatel'nosti Ioanna Ekzarcha bolgarskogo*, „Izvestija ORJAS" 9, 1904 p. 141—149.

[9] Je ne veux pas dire qu'il n'y ait après 1904 guère de mentions de Jean l'Exarque et même du sermon Богъ господь ; cf., par ex., les articles de Sobolevskij dans la *Pravoslavnaja Enciklopedija* 1906 et de M. Genov dans la *Bălgarska istoričeska biblioteka* IV, 1931 etc; mais elles n'apportent rien de nouveau.

[10] N. K. Nikol'skij, *Materialy dlja istorii drevnerusskoj duchovnoj pis'mennosti*, „Sbornik ORJAS" 82, 1907, 4, p.

[11] *Velikie Minei-Četii, sobrannye vserossijskim mitropolitom Makariem*, SPb. 1910.

[12] T. Poptodorov, *Joan Ekzarch kato pisatel-propovednik*, „Godišnik na Duchovnata Akademija" I (XXVII), 150—1, p. 25.

[13] B. Koneski, *Slovata na Joana Egzarha*, „Makedonski jazik" 8, 1957, 1, 13—25.

[14] D. Ivanova-Mirčeva, *Joan Ekzarch Bălgarski. Slova.* I, Sofia 1971, p. 21.

[15] *Slovar' russkogo jazyka* XI—XVII *vv. Ukazatel' istočnikov*, Moskva 1975, p. 108.

2. *Origine des matériaux textuels*

Les homélies grecques sur le baptême du Seigneur sont très nombreuses. Recueillies ensemble, elles formeraient un volume de plusieurs centaines de pages. Il y en a un certain nombre qui reviennent très fréquemment dans les collections hagiographiques et homilétiques, dont la structure comprend le 6 janvier, le jour de la fête en question. Ce sont en général des textes bien connus, édités pour la plus part maintes fois. Mais il y a parmi eux aussi une grande quantité d'inédits. Il suffit ici de renvoyer, aussi bien pour les premiers que pour les autres, aux répertoires grecs d'Halkin[16], Baur[17], Gerard[18].

Pour ce qui est du dossier vieux slave il faut dire qu'il est au moins aussi riche que le grec, car si le hombre des homélies diverses est inférieur (mais toutes les homélies les plus importantes y sont représentées), on a souvent plusieurs traductions différentes d'une seule et même homélie. Il n'est pas possible d'en donner la liste complète. Elle déborderait les limites de ces notes. On doit se borner à renvoyer aux éditions et aux manuscrits[19].

L'homélie Богъ господь ne reproduit pas une source grecque unique, et néanmoins, même si sa composition paraît originale, elle n'offre presque pas de matériaux textuels qui lui soient propres. C'est ce que montre d'un coup d'oeil, même sommaire, son contenu.

I. INTRODUCTION

1—2 Le prédicateur exhorte les fidèles è se réjouir de l'arrivée de Jésus Christ au Jourdain.

3 En effet le Seigneur aujourd'hui par son baptême nous purifie de nos péchés.

4—9 L'idée fondamentale de la fête du jour est développée par une série de cinq antithèses avec la Nativité du Seigneur (*là* c'était la *terre*, *ici* c'est la *mer* qui se réjouit, etc.),

10 par deux métaphores, qui amorcent le thème du paradoxe du baptême du Christ (le soleil se lave dans le Jourdain, le feu se baigne dans l'eau),

13—14 et par le rappel de sa préfiguration dans l'Ancien Testament (le passage de la mer Rouge).

14—18 Après avoir considéré que c'est juste que toute la Création loue aujourd'hui le Baptisé,

19—21 le prédicateur exhorte les fidèles à participer au mystère du baptême, source de salut pour les hommes, en rappelant l'économie de l'incarnation (le Christ est la voie de la vie et son baptême est l'image de notre renaissance),

22—23 en comparant le baptême au déluge qui fut au temps de Noé: l'eau, qui fut alors la mort pour les hommes, fait maintenant revivre ceux qui sont morts en raison de leurs péchés.

24—25 Enfin, on est mis en garde contre un sentiment qui pourrait se présenter à l'esprit: l'étonnement pour la grande humilité du Fils de Dieu qui, comme un pécheur, s'approche du baptême, et même la scandale de ce fait.

---

[16] *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, par F. HALKIN, I—III, Bruxelles 1957[3].

[17] Ch. Baur, *Initia patrum graecorum*, I—II, Roma 1955.

[18] M. Geerard, *Clavis patrum graecorum*, Voll. 2, 3, Turnout, 1974—79.

[19] *Velikie Minei-Četii*, op. cit., coll.; Moskva, GIM *Chlud.* 195, etc.

II. LA BAPTEME DU CHRIST

26 Par la citation du début de la péricope évangelique du jour, le prédicateur passe au récit du baptême, réduit à deux longues allocutions.
(Discours de Jean Baptiste)

27 C'est Jean qui commence, effrayé, prosterné aux pieds de Jésus.

28—29 Tout en insistant sur sa peur, il fait aussi allusion à son indignité.

30—31 Jean développe ce motif de son indignité par plusieurs metaphores (toi le feu/moi la paille, etc.). Et en même temps il trouve le moyen d'éclaircir une vérité de foi: „le Christ n'est pas sujet à la malédiction d'Adam".

32—35 Après une autre série de paradoxes, Jean termine par un éclaircissement dogmatique: le Christ, Fils unique de Dieu, est consubstanciel à l'Esprit et tout entier dans le Père.

36 Le voeu de Jean est d'être baptisé, lui le Baptiste, par le Seigneur.

37—39 Avant d'introduire le Christ, le prédicateur invite le Jourdain et la nature entière à se réjouir et à accueillir le Sauver.
(Discours de Jésus Christ)

40—47 Jésus invite Jean à ne pas s'opposer, à se taire afin que le diable reçoive le coup mortel. C'est pour cela, en effet, qu'il s'est incarné. Le temps de la louange viendra plus tard, quand Jésus accomplira ses miracles.

48—53 Ensuite Jésus s'adresse à tous les hommes, en leur explicant le mystère de son économie: son baptême est seulement une étape sur la route au bout de laquelle se trouvent sa mort et sa résurrection.

54—55 En s'adressant de nouveau à Jean, Jésus l'invite à lui donner le baptême.

56 Jean baptise le Seigneur.

III. LE TEMOIGNAGE DU PERE

57—58 Afin de corriger l'opinion erronée des Hébreux, qui croient que Jésus, étant baptisé par Jean, lui est inférieur, le Père rend témoignage au Fils, en envoyant sur sa tête l'Esprit Saint sous forme de colombe,

59—64 et fait entendre sa voix du haut du ciel („*Celui-ci est mon Fils bien aimé, en qui je me suis complu*"). Il révèle que Jésus est Dieu et homme à la fois.

65—67 Le prédicateur crie au miracle, parce que c'est le dogme de la Trinité qui aujourd'hui a été révélé aux hommes par le Père lui-même.

68—69 Mais ce n'est pas seulement aujourd'hui que le Père donne son témoignage au Fils. En effet, lors de la transfiguration de Jésus, il prononce les mêmes mots qu' aujourd'hui.

70—72 Et vraiment il faut que nous l'écoutions lorsqu'il nous déclare sa divinité et que nous comprenions lorsqu'il se révèle à nous dans sa nature humaine.

Le fait que les matériaux textuels de notre homélie reviennent dans d'autres homélies consacrées au même sujet ne devrait pas nous empêcher de la traîter comme un texte *original*, étant donné la plus grande tolérance de la notion d'originalité dans les systèmes littéraires du Moyen âge chrétien. Mais même dans l'acception la moins exigeante de cette notion, notre homélie ne peut pas être considerée comme une composition originale, parce que ses matériaux textuels ont été empruntés presque entièrement et, qui plus

importe, presque littéralement à un certain nombre de textes connus par ailleurs. Et en effet, à part sept paragraphes — deux au début, deux au milieu, trois vers la fin — tous les autres ont leur correspondant exacte dans une homélie de Proclus de Constantinople, deux de Grégoire d'Antioche et une de Théodote d'Ancyre.

La possibilité de considérer comme *originale* notre homélie resterait tout au plus au niveau de la compilation. Mais alors d'autres problèmes se posent. Entre autres, celui de savoir si les sources en question ont été compilées toutes à la fois directement par un compilateur, ou par degrés. Nous reviendrons à une autre occasion sur ce point. Pour le moment nous nous bornons à fixer tout simplement la provenance, le point départ des matériaux textuels de notre homélie.

LES DEUX SOURCES PRINCIPALES

(A) PROCLUS de Constantinople, Χριστὸς τῷ κόσμῳ ἐπεφάνη (BHG³ 1948)

Des homélies de Proclus consacrées à la Théophanie, Χριστὸς τῷ κόσμῳ est la plus connue et parmi les plus fréquentes dans les collections hagiographiques[20]. Elle fait partie du corpus de 21 homélies procliennes édité par V. Riccardi (1630) et repris ensuite trois fois: réduit à 20, par F. Combefis (1648) et A. Gallandi (1773), et réduit à 20 mais en même temps enrichi des 5 sermons publiés par les soins du cardinal A. Mai, dans la *Patrologia Graeca* de Migne (1858). Elle figure dans toutes les éditions[21] comme homélie 7.

Le fait que l'homélie 7 de Proclus est une source de notre homélie a été signalée la première fois par Gorskij-Nevostruev, qui renvoient à l'édition de Combefis.

Le compilateur de Богъ господь en a emprunté une moitié: la première partie presque complètement (17 paragraphes sur 20), et la début de la deuxième partie (*Le discours de Jean*; 4 paragraphes sur 11).

(B) GREGOIRE d'Antioche, Ἄνδρες φιλόχριστοι καὶ φιλόξενοι καὶ φιλάδελφοι (BHG³ 1926)

Cette homélie — attribuée par les manuscrits très souvent à Grégoire le Thaumaturge, mais aussi à Grégoire de Nysse et à Jean Chrysostome — a

[20] À part l'homélie en question et les deux homélies éditées par F. J. Leroy, *L'homilétique de Proclus de Constantipole. Tradition manuscrite, inédits, études connexes*, Città del Vaticano 1967, p. 184—204, on peut lui attribuer une quatrième homélie perdue en grec, mais bien témoignée en vieux slave (v. la note 30). Quatre autres homélies sur cette même fête ont été attribuées à Proclus par B. Marx, *Procliana. Untersuchung über den homiletischen Nachlass des Patriarchen Proclos von Konstantinopel*, Münster i. W. 1940, Nos 23, 29, 30, 78.

[21] V. Ricardi, *S. P. Procli archiepiscopi CP. Analecta*, Roma 1630; F. Combefis, *Auctarium novum...* I, Paris 1648; A. Gallandi, *Bibliotheca veterum Patrum anticorumque scriptorum ecclesiasticorum*, IX, Venezia 1773; I. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, series graeca, vol. 65, Parisiis 1858.

été considérée en général par ceux qui l'ont éditée[22] patrimoine littéraire du premier. L'attribution à Grégoire d'Antioche dans la traduction latine ancienne (*Sermo S. Gregorii presbyteri Antiochiae*), éditée la première fois par A. Mai[23] et accueillie plus tard par Migne dans le dossier de ce Père[24], est passée d'abord inaperçue, parce qu'on n'a pas reconnu dans la traduction l'homélie attribuée à Grégoire le Thaumaturge. Ce ne fut que S. Haidacher qui, en 1901, restitua definitivement l'homélie Ἄνδρες φιλόχριστοι à Grégoire d'Antioche[25].

A part trois paragraphes de début, c'est seulement la seconde moitié (partie finale du discours de Jean, la réponse du Christ en entier et le témoignage du Père) qui a été utilisée par le compilateur de Богъ господь.

DEUX SOURCES SECONDAIRES

(C) THEODOTE d'Ancyre, Θείων πραγμάτων καὶ μεγαλοπρεπῶν χαρισμάτων (BHG³ 1932f)

Cette homélie très rare, attestée seulement par deux manuscrits[26], a été éditée récemment par M. Aubineau[27], selon lequel l'attribution à Théodote n'est pas tout à fait certaine. On n'y reconnaît pas „les idées et la manière auxquelles nous a habituées Théodote dans ses trois homélies prononcées à Ephèse et dans son *Expositio Symboli Nicaeni*" (p. 117).

Le tout petit passage qui en a été emprunté a la fonction de transition du développement initial sur le motif de la femme stérile devenue féconde au récit du baptême et de la théophanie selon Mathieu.

(D) GREGOIRE d'Antioche, 'Ο μὲν φιλόστοργος οὗτος πατὴρ (BHG³ 1936)

C'est la deuxième homélie de cet auteur sur le baptême du Christ. N'ayant pas réussi, faute de temps, à conclure son premier sermon (Ἄνδρες φιλόχριστοι), Grégoire le reprit la semaine suivante là où il l'avait interrompu, à savoir au moment culminant de la théophanie, quand le Père de-

---

22 Dernière édition: PG 10, 1177—1189.

23 A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca* II, Romae 1852, p. 555.

24 PG 88, 1865—1872.

25 S. Haidacher, *Zu den Homilien des Gregorius von Antiochia und des Gregorius Thaumaturgus* „Zeitschrift für katholische Theologie" 25, 1901, p. 367—369.

26 Un manuscrit du Xe siècle (*Par. gr.* 1171) et sa copie du XVIe s.

27 M. Aubineau, *Une homélie grecque inédite, attribuée à Théodote d'Ancyre, sur le baptême du Seigneur*, dans *Diaconia Pisteos. Mélanges J. A. Aldama*, Granada 1969, p. 3—28 (= M. A., *Recherches patristiques. Enquêtes sur les manuscrits textes inédits, études*, Amsterdam 1974, p. 93—118).

clare du haut du ciel: „Celui-ci est mon Fils bien aimé dans lequel je me suis complu“[28].

Cette homélie a servi pour les développements doctrinaux de partie finale de Богъ господь

3. *Structure de* Богъ господь *par rapport aux sources*

Pour faire mieux ressortir les rapports entre l'homélie Богъ господь et ses sources, nous présentons reunies ensemble les données des emprunts dans le *tableau analytique* (T. I), qui a été dressé de telle façon qu'on puisse, en se rapportant à l'analyse du contenu, saisir d'un coup d'oeil et clairement l'économie de la compilation.

T. I. *Tableau analytique des emprunts aux sources*[28a]

(A) Χριστὸς τῷ κόσμῳ		(B) Ἄνδρες φιλοχρ		Богъ господь	(C) Θείων πραγμάτων (D) Ὁ μὲν φιλόστοργος
				I. *1—2*	
		1—2	*Exhortation de Grég. aux fidèles de l'écouter*		
1—7				3—9	
8	*Sixième comparaison de la Théophanie avec la Nativité*				
9				10	
				11—13	(C)
10—14				14—18	
		3 a, b, c		19—21	
15—16				22—23	
17—18	*Deux autres comparaisons du baptême avec le deluge*				
19—20				24—25	

[28] C'est S. Grégoire même qui nous donne ces renseignements dans le Prologue à Ὁ μὲν φιλόστοργος: „Après avoir parlé dans le premier Sermon de Jean qui enfin se convainc de baptiser le Seigneur, j'entroduis le Père de notre Signeur Jésus Christ s'ecriant du haut du ciel: *Celui-ci est mon Fils bien aimé. en qui je me suis complu.* Καί μέχρι ταύτης τῆς μαρτυρίας παραγενόμενος, κατέβην ἀπὸ τοῦ βήματος, τῆς ὥρας ἐκκοψάσης τοῦ λόγου τὸν δρόμον. Βούλομαι οὖν σήμερον ἀναλαβεῖν ὑπὲρ τότε διὰ τὴν σοτενοχωρίαν ἠναγκάσθην καταλιπεῖν“ (PG 88, 1872 C 1—8).

[28a] Nous avons découpé le texte des homélies A, B et D en petits segments correspondants en moyenne à trois/quatre lignes dans PG. De cette façon la comparaison des textes en est facilitée et, en même temps, on peut se rendre compte immédiatement des rapports quantitatifs. Pour les parties qui ont été empruntées par Богъ господь, la segmentation du texte est presque identique à celle que nous avons adopté pour le texte slave. — *En italique* nous avons marqué les passages propres à chaque homélie.

21—22		II. 26—27	
		28—29	
23—24		30—31	
25—34 Continuation du discours de Jean			
	4—28 Première partie du discours de Jean		
	29—54	32—56	
35—36 Le témoignage du Père			
	55—57	III 57—59	
	58	$60^{a, b}$	(D) 7
	$59—60^{a}$	61	
	60^{b}	$62^{a, b}$	(D) 36^{b}
		63—64	(D) 37^{a}, $38—39^{a, c}$, 41^{b}, 42^{a}
		65—67	
	$62^{a, b, c}$	68—69	(D) 48—49
		$70^{a, b, c, d}$	(D) 51^{a}
		71	(D) 52—53
	63	72	
	64—65		

Dans la constitution de la structure de Богъ господь, les homélies A et B n'ont pas le même rôle des homélies C et D et des passages „originaux“. Et en effet ces derniers, ainsi que C et D, ne fournissant que des développements particuliers, ont une fonction secondaire au niveau structurel. Tout autre est au contraire l'importance des homélies A et B. Et en réalité, à elles seules, les deux sources principales sont entièrement responsables de la macrostructure de Богъ господь. Les éléments portants de la composition des homélies A et B sont les mêmes: (I) *Introduction* (idée fondamentale de la fête, éléments parénétiques), (II) *Baptême du Seigneur*, (III) *Témoignage du Père*. Ce qui change est leur rôle dans l'économie des deux textes: tandis que A développe presque exclusivement le premier et le deuxième (mais celui-ci est réduit au seul *Discours de Jean*), B privilégie le deuxième (enrichi du *Discours du Seigneur* et du récit di baptême) et le troisième. Or la macrostructure de Богъ господь est le résultat de la combinaison des plans compositifs de A et B:

(I) A
(II) A + B
(III) B

Ce qui differencie Богъ господь de A et B est le fait que les trois éléments constitutifs ont une place égale: (I) §§ 1—25, (II) §§ 26—56, (III) §§ 57—72.

Le but des emprunts à C et D des passages „originaux“ est en général d'enrichir cette structure, et non de la changer. Ainsi le paragraphes 11—13,

empruntés à Θείων πραγμάτων, ne font que mettre en valeur le tissu métaphorique du discours de Proclus. De même l'emprunt à Ὁ μὲν φιλόστοργος (§§ 63—64) a la fonction de développer les éclaircissements doctrinaux précédants, ainsi que le deuxième passage „original" (§§ 28—29) n'est qu'une variation sur le sentiment de peur et d'indignité que Jean exprime tout au long se son discours (bâti sur A et B). Les deux autres passages „originaux" sont plus importants, parce qu'ils introduisent dans la structure un élément nouveau: la voix du prédicateur. La première fois au début (§§1—2, en substitution des premiers mots de Χριστὸς τῷ κόσμῳ) avec l'invitation aux fidèles à se réjouir, et ensuite vers la fin (§§ 65—68), après le *Discours du Père*, lorsque le prédicateur considère le miracle de la révélation du dogme de la Trinité par le Père lui-même.

La composition de Богъ господь devrait être étudiée par rapport non seulement aux textes dont elle dépend, mais aussi aux autres homélies du dossier sur le baptême du Seigneur. Seulement cette comparaison très large pourrait nous permettre d'éclaircir un aspect très important de la genèse de la structure de Богъ господь, à savoir, si c'est par rapport à un plan compositif préexistant (suggéré par la connaissance de plusieurs autres textes sur le même sujet, par le desir de suivre le developpement d'un texte déterminé, etc.) que le compilateur a choisi et manipulé les homélies A, B, C et D, ou si il a conçu son plan sur la base de ces quatre textes seulement.

Pour aborder une étude de ce genre il faudra attendre jusqu'à ce qu'on disposera d'une vue d'ensemble organique sur le dossier en question[29]. Pour le moment nous pouvons seulement insister sur le fait que notre compilation nous paraît même plus harmonique que ses sources. Elle a été certainement faite par quelqu'un qui n'était dépourvu ni de goût ni de culture.

4. *Les sources réelles de* Богъ господь

Dans les paragraphes précédants nous avons vu que notre homélie est un centon, et precisement que le point de départ de la plus grande partie de son matériau textuel (à peu près le 90 %) est dans quatre homélies grecques. Le fait d'avoir identifié les sources de Богъ господь ne signifie nullement que nous avons tiré au clair les conditions réelles dans lesquelles la compilation a été réalisée. Et néanmoins il serait pour nous très important de savoir si le compilateur — soit-il slave ou grec — a composé son collage vraiment de la façon que nous suggère notre *Tableau analytique*, c'est-à-dire en puisant directement aux quatre homélies citées (et seulement à elles) et en réunissant les emprunts par quelques passages „de raccord", ou si la compilation des sources (aux quelles on pourrait ajouter encore une cinquième et même une sixième, s'il s'avérerait que les passages „originaux" sont eux-mêmes traduits) a eu lieu par étapes.

---

[29] On l'attend de M. Aubineau, qui prepare entre autre l'édition d'un grand nombre de textes inedits des dossiers sur la Nativité et la Théophanie.

La question de la paternité des passages sans correspondant grec demeure ouverte (le deuxième néanmoins nous parait traduit[30]). De même nous ne voudrions pas décider si le compilateur de Богъ господь a emprunté directement à Θείων πραγμάτων ses §§ 11—13 ou s'il a utilisé une variante de l'homélie de Proclus déjà interpolée avec ce passage de l'homélie de Théodote.

Pour ce qui est des homélies de Grégoire, dont la tradition manuscrite n'est pas compacte (les variations sont concentrées surtout au début et à la fin des deux textes), il y a lieu de se demander dans quelle forme les a connues le compilateur de Богъ господь. Dans notre *Tableau analytique* nous les avons analysées sur la base des imprimés, et ceux-ci peut-être ne coïncident pas dans tous les détails avec les textes utilisés par notre compilateur. Les deux sermons de Grégoire ont été prononcés à un intervalle d'une semaine l'un de l'autre, le deuxième (Ὁ μὲν φιλόστοργος) en tant qu'achèvement du premier (Ἄνδρες φιλόχριστοι). D'une certaine façon, ils sont tous les deux incomplets, le premier étant depourvu de l'exégèse de la partie finale de la péricope du jour (*Témoignage du Père*), le deuxième envisageant seulement celle-ci. C'est ce qui explique pourquoi, lors de leur introduction dans les collections hagiographiques et homilétiques, les copistes — soucieux d'une part de remédier à la brusque conclusion du premier Sermon et d'autre part d'éliminer dans le second les allusions aux rapports avec le premier — les ont souvent remainés. C'est ainsi que la partie finale de Ἄνδρες φιλόχριστοι a été developpée par des emprunts à Ὁ μὲν φιλόστοργος et que le *Prologue* de ce dernier a été souvent omis.

L'histoire de ces rémaniements, dont l'intérêt pour nous dépend du fait que la finale de Богъ господь offre une transition sui generis de l'homélie Ἄνδρες φιλόχριστοι à Ὁ μεν φιλόστοργος doit être l'objet d'une recherche particulière.

Les données sur les rémaniements des homélies B et D, dont nous disposons à present[31], nous confirment dans l'idée que leurs variantes imprimées (au moins celle de B) ne peuvent pas être considerées les sources directes de Богъ господь. Manquant dans l'imprimé de B, le contenu du § 60^b de

[30] Nous avions cru d'avoir trouvé la source des §§ 28—29 dans une homélie grecque (de Proclus?) qui nous est connue seulement dans une version slave ancienne (je ne sais pas exactement de quelle époque), dont l'incipit est Дне <с> възлюбленнъıи прıимѣмь проповѣдника истинѣ рѣкꙋ же Павла. L'original grec était dans un manuscrit aujourd'hui perdu: *Bibl. Uffenb.* No 8 (XIIe siècle, 8°, f. 219). La description imprimée de ce manuscrit nous a conservé l'incipit: Σήμερον, ἀγαπητοί, ἀναλαβῶμεν τὸν κήρυκα τῆς ἀληθείας, λέγω δὴ Παῦλον τὸν ἀπόστολον (I. H. M a i i, *Bibliotheca Uffenbachiana manuscripta, seu catalogus et recensio manuscriptorum codicum qui in Bibliotheca Zachariae Conradi ab Uffenbach traiecti ad Maenum adservantur* . . . , Halae Hermundurorum 1720, c. 432). La version slave nous est parvenue en deux rédactions différentes. La plus courte est atrribuée, en général, surtout dans les *Prologues*, à Proclus (attribution confirmée par *Uff.* 8), tandis que l'autre revient ailleurs sous le nom de J. Chrystostome. Or c'est justement dans cette rédaction qu'on lit les §§ 28—29. Cependant, en étudiant plus attentivement les rapports entre les deux rédactions, je me suis aperçu que la plus longue est une compilation de la version brève attribuée à Proclus et de l'homélie богъ господь.

[31] V. pour B: BHG^3 1926, 1927, BGH^a 1926, Ge *Theoph.* 138f et, pour D, BHG^3 1936, 1936^v, 1925^z, *De Theoph.* 112, 166.

Богъ господь figure dans notre *Tableau* comme emprunté à D. Mais un coup d'ceil aux differents desinit de B nous montre que ce passage revient aussi dans la variante BHG³ 1927[32] de cette homélie. Il est donc bien possible que c'est de cette dernière que le compilateur de **Богъ господь** a pris le passage en question. Une autre précision nous vient de BHG³ 1926, qui a le même desinit de **Богъ господь**, ce qui revient à dire que le compilateur n'a pas omis les deux derniers paragraphes (64—65) de la version imprimée (mais notre *Tableau* suggère à tort le contraire!); il a réproduit exactement la conclusion de sa source.

Mais à part ces précisions de détail, la question fondamentale reste entièrement ouverte: l'auteur de **Богъ господь** a-t-il utilisé les deux homélies ou seulement la première, mais enrichie d'emprunts à D dans une mesure majeure que la version imprimée? A notre avis, il faut compter sur la possibilité de l'utilisation directe de D par le compilateur de **Богъ господь**. En effet, si le contenu des §§ 62^b, 63—64 — emprunté à D (= §§ 36^b...), selon notre *Tableau* — se trouvait déjà dans la version de B qu'il utilisait, l' autre passage (§§ 68—71) emprunté à D a pu bien être puisé à cette homélie par le compilateur même. Néanmoins, les variantes d' Ἄνδρες φιλόχριστοι étant probablement plus nombreuses de ce qui resulte de nos données, on ne peut pas exclure la possibilité d'en découvrir un jour une version avec cet ulterieur emprunt à 'O μὲν φιλόστργος.

[32] C'est le même desinit de l'ancienne version latine de B. — Des trois desinit de B que nous connaissons, le plus ancien est certainement celui-ci. Et en effet c'est justement ce desinit qui est repris au début d' 'O μὲν φιλόστοργος

НОВАК КИЛИБАРДА (Никшић)

О ПРОЦЕСУ СТВАРАЊА УСМЕНЕ ПОЕЗИЈЕ У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ

У обимној литератури, у Југославији и на страни, о усменој поезији што је стварана у југословенској ослободилачкој борби од 1941—1945. године, није теоријски довољно дефинисан процес настанка и развитка партизанске усмене пјесме[1]. Истраживачи су остајали, углавном, у оквирима претпоставки о проблемима развитка класичне усмене поезије[2]. У овом раду указаће се на чиниоце који оцртавају процес стварања усмене поезије, с тематиком из народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, као специфичну појаву у историји развитка усмене или народне, поезије у општем значењу[3].

Комунистичка партија Југославије, као организатор и идеолог ослободилачке борбе и социјалистичке револуције, ускраћивала је могућност потенцијалном усменом пјеснику да настави употребу извјесних категорија које су биле имманентне дотадашњој усменој поезији. Умјесто религиозног одређења према комплексу историјеске прошлости и текуће стварности, што је био постојан слој у структури усмене књижевности, нова идеологија понудила је новом пјеснику атеистички став према свијету. Мјесто апотеозног односа премаројалистичким и клерикалским димензијама друштва требало је да заузме вјеровање у демократију и социјалну правду. На мјесто наслијеђене етничке дистанце према странцима, понекад и етничке искључивости, усмени пјесник

---

[1] Совјетски истраживач и теоретичар у области фолклора В. Е. Гусев објавио је врло инструктивну књигу, *Славянские партизанские песни*, Ленинград 1979. У савременој литератури о партизанској усменој поезији појединачних народа који су имали у другом свјетском рату партизански покрет, Гусевљева књига има запажено мјесто. — У Југославији се проблемима усмене поезије из народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције најпотпуније бави Маја Бошковић-Стули. Видјети: *Усмена књижевност*, у првој књизи *Повијести хрватске књижевности*, „Либер — Младост", Загреб 1978.

[2] Своје ставове које истичемо у овом раду ослањамо на сагледавање проблема постанка усмене партизанске поезије која се развила на српскохрватском језику.

[3] Термини „класична усмена поезија" и „класични усмени пјесник" које употребљавамо — непрецизни су. Употребљавајући их, ми подразумијевамо усмену пјесму и усменог пјесника-пјевача који би могли да задовоље критеријум Вука Караџића, као одабирача усмених књижевних текстова за прве четири књиге зборника *Српске народне пјесме*.

устанка и револуције требало је да у поезији коју ствара васпостави братско повјерење у дојучерашње „душмане крста“, „старе варалице“ и др.

Захтјеви нове идеологије нијесу се исказивали само у оквирима дијалектичке непомирљивости новога са старим, него су прелазили у револуционарни, елиминаторски замах. У замах који имплицира немогућност психолошког прилагођавања усменог пјесника на хитно замјењивање петрифицираних идеолошких флоскула усмене поезије. Степен револуционарне елиминације категорија, које су пратиле дотадашње усмено пјесништво, и специфичност психолошке неприлагодљивости потенцијалног творца усмене пјесме, наглашавала је и чињеница да категорије које треба замијенити прихватају, и не само што их прихватају него их и глорификују, снаге против којих је усмјерена револуција. Тако се све било намјестило да партизански усмени пјесник није могао користити идеолошку трасу народне поезије која се из класичног периода била продужила и у све видове усменог књижевног стварања до почетка револуционарног оружаног устанка.

Поставља се питање: Да ли је потенцијални усмени пјесник, што је својом културом и образовањем само типични појединац сељачко-радничке масе, као ударне снаге устанка, могао да *самоиницијативно*, дакле спонтано као његов класични претходник, створи пјесму која ће бити по мјери естетског укуса ослободилачко-револуционарне масе и идеолошких захтјева усмјеривача револуционарног тока оружане борбе?

Умјесто директног одговора на постављено питање, подсјетићемо се *околности* у којима је стварао усмени пјесник првог српског устанка 1804. године. Тим ћемо указати на *психолошку комоцију* класичног усменог пјесника коју је имао и када је пјевао о дословној савремености. Ону комоцију у коју се неће моћи уклопити партизански усмени пјесник на почетку устанка и револуције.

Филип Вишњић, и као пјесник-пјевач раније опјеваних тема, и као пјесник-хроничар првог српског устанка, пројицирао је свој лични став: и дискурзивног и етичког и естетичког смјера. То га, што је одавно познато, убраја у највеће пјеснике српскохрватског језика у деветнаестоме вијеку. Међутим, и поред *своīа виђења* проблема, не само историјске прошлости и савремености, него и проблема теогоније и космогоније, Вишњић је пјевао у име најширег народног колектива с којим је био поравнат у образовном и културолошком значењу. И посебно у име устаничке масе с којом је дијелио ратну судбину. Вишњићеви мисаони и пјеснички узлети нијесу ни једнога тренутка значили корекцију било којега правца колективнога мишљења. Његова мисаоност јесте синтеза дискурзивних напора народног колектива!

Сваки правац Вишњићева стварања значи усавршавање насљеђа, генијалност пјесникова је моћ његова да самосвојно располаже наслијеђеним богатством. Вишњић је све дотадашње токове усмене поезије објединио у еп о првом српском устанку, као што је и устанак све хајдучке иницијативе сјединио у матицу велике борбе. Устаничка стилизација борбених замисли, и борбених замаха који су заживљавали током ропства, и Вишњићева стилизација десетерачког насљеђа више

су поштовање мираза него његово мијењање. Први српски устанак 1804. године и његов пјеснички хроничар били су у прилици само да осавремењавају насљеђе, а не пак да дирају у координатни систем његов.

Простори у Вишњићевој пјеванији који могу да личе на корекцију неког жанровског става усмене поезије у ствари су само верификација нараслог колективног увјерења. Пјесник је испунио повјерени му мандат! Вишњић сахрањује Марка Краљевића зато што је успостављена свијест, устаничка свијест — „ниче раја ко из земље трава!" —, да је прошло вријеме поданичког пркоса. Гњевног Марка смиривао је султан-поочим шаком дуката, а Вишњићева Бирчанин Илију не би од устанка одвратило сво благо цара честитога! Вишњић није елиминисао епског Марка, него му учинио парастос са свим моралним и пјесничким почастима. Пјесник *Буне против дахија* има лични став и према централној теми српскохрватске усмене десетерачке поезије, косовском поразу, и према најдуготрајнијем облику борбе против Турака, хајдучији. Али и на том терену он само врши стилизацију општег виђења ствари. Углавном, ниједан нерв у ткиву онтолошког, идеолошког и естетичког система дотадашње усмене поезије Вишњић није повриједио.

Док је пјеснику првог српског устанка простор за слободу управљања поетиком наслијеђене усмене поезије био отворен, природно отворен, дотле је партизанском усменом пјеснику тај простор требало отворити. Партизански усмени пјесник, па све и да је био стваралачке снаге Филипа Вишњића, био је психолошки блокиран да самоиницијативно створи пјесму која би испуњавала захтјеве идеологије што води револуцију, и била по мјери естетских потреба просјечног члана устаничког колектива. Пјесник се могао рационално опредиједјелити да испјева пјесму с атеистичким поттекстом, али за ставаралачки чин недостајало му је интимно расположење. Није имао ону психолошку комоцију којом је располагао пјесник првог српског устанка. Своје теистичко опредјељење он је само потиснуо као прикривену интиму. Декларативно усвајање пропаганде било је зато праћено психолошким кочењем. Тако пјесме које би биле најпотребније идеолозима револуције, оне у којима би мјесто проскрибованих категорија било попуњено, нијесу могле да потекну са свога природнога извора — из инспирације усменог устаничког пјесника.

Партизанског усменог пјесника блокирале су и околности које директно нијесу посљедица идеолошке пропаганде. То је на првом мјесту ауторитет књиге и књижевника који је стајао изнад усменог пјесника у околностима гдје значај књиге не прераста оквире канонско-литургијске. Класични пјесник и кад је помињао књигу и књижевника односио се према њима као према доказу зорне прошлости. Функциіа књиге помјерена је на уздигнуту епску платформу. Књижевну културу, начитаност, а поготово књижевно стварање, класични пјесници нијесу узимали као ставку која би улазила у атрибуцију нечије друштвене и грађанске вриједности. Класични усмени пјесник није био у прилици да усмјерава своје пјевање према укусу слушалаца који надрастају ниво његове културе. Он је пјевао за своје слушаоце као човјек који о опје-

ваној теми, и историјској теми, зна таман колико знају и слушаоци. Ни гносеолошка ни идеолошка страна пјесме није имала функцију да подучава слушаоце; едукативни смјер пјесме зрачио је само у правцу младежи која треба да учи, да би кад стаса знала о опјеваној теми колико и пјевач-пјесник који се слуша. Слушалачка публика није гледала у пјеснику-пјевачу лице које саопштава нове истине о прошлости, него умјетника који зна занимљиво да саопшти, да отпјева, општепознату причу.

Партизанског усменог пјесника притискивао је ауторитет књиге и књижевника као докази мудрости и књижевног умјења који су изнад његових могућности. У свијести потенцијалног усменог пјесника била је стално жива опомена да би *прави књижевник* боље и размислио и рекао о теми о којој се може и усмено пјевати. А кад је пјесничка намјера била тако уклијештена, замишљена пјесма је у самом свом заметку већ била чупана из природног коријена усмене поезије. Ауторитет књиге и књижевника био је за партизанског усменог пјесника посебно наглашен и чињеницом да су књижевници, понекад и врло гласовити, ту у устаничким редовима. И да су ти књижевници понекад уједно и идеолози устанка, усмјеривачи, лица која најприкладније објашњавају директиве. Укратко, они су за њега били људи који су му и књижевно и идеолошки стално надређени.

Партизански усмени пјесник разликовао се од свога класичног претходника и својом свијешћу да треба стално и организовано да учи. Требало је послије савладане писмености освајати и непријатељске бункере и књиге типа *Како се калио челик* Н. Островског, *Мати* М. Горког. А онда, богме, мислити и на недостижно, на књиге Енгелса, Маркса, Лењина. . .

Ипак, усмени партизански пјесник је психолошки деблокиран, отворен му је простор да пјева. Отворили су му га *врло намјерно* баш они људи који су га, *ненамјерно*, били блокирали! У теоријском смислу, период психолошке блокаде није морао дуго да траје, чак могло је до њега да и не дође. Наиме, идеолози устанка и револуције знали су да оцијене значај књижевне ријечи за борачку масу и за живаљ који стоји иза ње, знали су да оцијене карактер књижевности који одговара тој маси и рецепцијско стање масе. И шта се десило! Књижевници-идеолози запјевали су онако како би запјевао усмени пјесник да је имао психолошке комоције којом је располагао пјесник првог српског устанка, односно свих устанака које није осмишљавала револуционарна теорија, каква је била идеологија комунистичке партије Југославије. Али није било довољно да се књижевници-идеолози само спусте на ниво просјечног устаника, односно на ниво неписменог или једва писменог потенцијалног усменог пјесника. Требало је, уз то, показати усменом пјеснику како се могу замјењивати анахроне категорије новим квалитетима. Несумњива је чињеница да је ове стихове испјевао идеолог-интелектуалац, или је пак дао шлагворт усменом пјеснику да их испјева:

„Ко не стио колу доћи,
не стио му Рус помоћи"!

„Не вјерујем у небеса,
но у Маркса и Енгелса"[4].

Књижевна иницијатива књижевника-идеолога имала је ослобађајући значај за усменог пјесника. Пружила му је психолошку слободу да пјева по мјери својих способности и умјетничких потреба борачког колектива. Тако се *нетипски* родила усмена пјесма која ће на своме усменом путу проживјети *типски* као и њена класична претходница.

Усмена поезија народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције није имала шансу да прави вишњићевске подвиге. Не би их направила све и да је било Вишњића међу устаничким усменим пјесницима. По природи ствари, писана књижевност чинила је подвиге у остварењима Горана Ковачића, Скендера Куленовића, Бранка Ћопића и др. Усмена књижевност живјела је на борачкој естради, преносила се временски и просторно, опслуживала дневне потреба бораца и народа који је стајао уз њих. Усмени пјесник могао је да се напјева само у краћим поетским облицима, и да изађе на крај с темема што заобилазе оне просторе пјесникове који су прекривени, али не и попуњени новим вјеровањем које би подразумијевало психолошку стабилност ствараоца[5].

Усмени партизански пјесник остајао је у позицији анонимног ствараоца иако је, за разлику од свога класичног претходника, био свјестан књижевне славе. Његова усмена пјесма и обимом својим и умјетничким склопом остајала је испод нивоа писане пјесме с истом тематиком.

Да закључимо. Идеолози народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције деблокирали су усменог партизанског пјесника: дали му шлагворт да пјева и упутили га како се могу попунити упражњени детаљи у инструментаријуму поетике усмене поезије. Међутим, усменом пјеснику није предата књижевна штафета борбе и револуције. У књижевности с тематиком из народноослободилачке борбе у Југославији, и која је стварана у тој борби, супрематију има писана књижевност. То је један од многих доказа да природни живот усмене књижевности не може бити потпун ни на једном мјесту гдје облици више културе и писане књижевности својим угледом и значењем стоје изнад колектива коме усмени пјесник припада. Ортодоксни усмени пјесник док пјева не може да мисли на било какву вишу културу која не припада колективу коме и сам припада.

[4] Пјесма у црногорском колу почињала је, скоро увијек, стиховима који су позивали на игру: „Ко не стио колу доћи / не стио му Бог помоћи"

[5] О специфичности народне тужбалице која је стварана током ослободилачког рата расправљали смо у раду *На маргинама поетике народних тужбалица*, „Градина", бр. 3, Ниш 1980.

ИВАНКА КОВИЛОСКА-ПОПОСКА (Скопје)

ОТЕЛО ОД ВИЛИЈАМ ШЕКСПИР ВО ПРЕПЕВ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Отело во препев на Блаже Конески е втората драма на Вилијам Шекспир на македонски јазик што се печати во 1953 година, четири години по појавата на Шекспировата првопечатена драма на овој јазик во 1949 година, *Како што милувате*. Пред да се зафати со работа врз оваа трагедија Блаже Конески е веќе автор на препевите во комедијата на Шекспир *Ноќ сироти Водици* (праизведена во Македонскиот народен театар на 30.IV 1951 г.), чиј текст воопшто не е печатен.

Преводот на *Отело* е работен посредно, преку негова руска, бугарска, хрватска и германска верзија[1]. Во 1967 година се појавува второ издание на *Отело* за кое Блаже Конески извршил споредување со оригиналната англиска верзија на трагедијата, при што внесол измени во околу стоипедесет стиха[2]. Во 1971 г. се отпечати третото издание на *Отело*, во едицијата *Шекспир — Избрани дела во 6 тома*[3], без додатни интервенции од страна на препевачот.

По анализата на сите измени што авторот на препевот ги извршил можеме да констатираме дека тој го подобрил својот првобитен текст во најголемиот број интервенции и тоа поправајќи ги смисловните грешки што се провлекле во I-то издание, збивајќи претходно развлечени стихови и изрази, дотерурајќи ја ритмиката на стиховите и додавајќи или одземајќи текст кај што нашол дека тоа го наложува оригиналот.

За да утврдиме каква верзија на *Отело* сме добиле во нашата преводна книжевност извршивме три вида споредбени анализи меѓу оригиналот и преводниот текст од II-то македонско издание на драмата, и тоа во следниве три подрачја што посебно ги изложуваме: 1) драмски лица, 2) смисловна споредба меѓу текстот на оригиналот и преводот и 3) споредба меѓу версификацијата и јазикот на оригиналот и на препевот.

---

[1] Вилијам Шекспир, *Отело* (Скопје : Кочо Рацин, 1953). Превел: Блаже Конески, стр. 256.

[2] Вилијам Шекспир, *Отело* (Скопје : Култура, 1967). Превел: Блаже Конески, стр. 195.

[3] Шекспир, *Избрани дела во 6 тома* (Скопје : Македонска книга, 1971). *Отело* е првиот том во оваа едиција. Во новото издание на овие избрани дела што беше отпечатено во 1981 г. текстот на *Отело* не е исправуван, а едицијата е пополнета уште со Шекспировата драма *Јулиј Цезар*.

1. *Драмски лица*

Споредбата на драмските лица во нивните списоци што се наведени на почетокот на оригиналот и на преводот укажува на извесни разидувања меѓу овие два текста[4]. Редоследот по кој лицата се презентирани е различен, а посуштествена разлика меѓу нив среќаваме во поглед на социолошката или на родбинската определба на неколку драмски лица, што се гледа од следниве примери:

1. Ориг.: Brabantio, a Senator of Venice and Desdemona's Father.
   Прев.: Браванцио, сенатор.

   Во овој случај преводот ја испушта определбата: „. . .на Венеција и татко на Дездемона".

2. Ориг.: Cassio, Othello's Lieutenant.
   Прев.: Касио, негов лајтнант.

   Прецизноста во преводот бара определбата да биде: „. . .лајтнант на Отело".

3. Ориг.: Jago, Othello's Ancient.
   Прев.: Јаго, негов знаменосец.

   Прецизниот превод гласи: „знаменосец на Отело".

4. Ориг.: Bianka, a Courtesan.
   Прев.: Бјанка, љубовница на Касио.

   Оригиналната определба гласи: „. . .куртизанка".

Оваа разноликост како во поглед на редоследот на лицата така и во поглед на нивните описи е резултат на промените што уредниците на различните изданија на трагедијата ги внесувале во него, несообразувајќи се со редоследот на лицата што по прв пат го добиваме во првото издание на собраните дела на Шекспир од 1623 г., познато како *The First Folio*. Последниот уредник на Арденовото издание на *Отело* (едно од научно најобработените изданија), се враќа на овој редослед, а во описот на лицата отстапува од првобитниот опис на начин што е илустриран во дадените англиски определби на лицата, нудејќи многу јасен и прецизен опис за нив.

2. *Смисловна споредба меѓу текстот на оригиналот и преводот*

Иако посредно работен преводот на *Отело* е, во основа, смисловно доследен на оригиналот. Сепак, постојат примери на смисловно несовпаѓање меѓу овие два текста, што го уочуваме во следниве примери:

[4] Види: Op. cit. (*Отело*, 1967), стр. 5.; W. Shak., *Othello*. Arden Edition, p. 2.

1. Во чувениот монолог на Отело, кој пред Дуждот и сенаторите на Венеција зборува во своја одбрана против обвиненијата на Брабанцио, таткото на Дездемона, дека со прелаги ја зел неговата ќерка, го среќаваме следниот стих:

Во ориг.: And therefore little shall I grace my cause, (I. iii. 88)[5]

Во прев.: ќе можам нешто да замачкам јас. (стр. 26)

Во слоб. прев.: И затоа мала услуга ќе ѝ направам на својата цел, . .

Бидејќи целиот овој монолог е една достоинствена реч, искажана со самосвест за големи лични заслуги во присуство на највисоките венецијански достоинственици, колоквијалноста на преводниот израз („да замачкам") не е во соодветство со духот во кој Отело зборува за себеси. И, секако, тој отстапува од текстот на оригиналот.

2. На стр. 36 во препевот Јаго вели дека го гледа „светот веќе пет седмолетија". Во оригиналот тоа се четири седмолетија (four times seven years, I. iii. 311—312) од што следи дека тој има дваесетиосум години, а не, како што произлегува од дадениот превод, триесетипет.

3. На стр. 45 добиваме: *чудна Дездемона*, а во оригиналот: *divine Desdemona* (II. i. 73). Буквалниот превод е: *божествена Дездемона*. Препевот, значи, епитетот *божествена* го менува во *чудна*, веројатно од метрички потреби. Но во карактеризацијата на Дездемона оваа измена внесува битна разлика која, од смисловна гледна точка, не може да се правда.

4. Оригиналниот текст (II.i.225—229) гласи: When the blood is made dull with the act of sport, there should be again to inflame it, and *give satiety a fresh apetite*[6], loveliness in favour, sympathy in years, manners an beauties, all which the Moor is defective in: . . .
А во неговиот превод, на стр. 53, Јаго вели: Кога крвта ќе оладни за сладосното дејство, тогаш, за да пламне таа пак и *да се наситат новите желби*, неопходни се миловидност на лицето, еднаквост во годините, обнеските и убоста — со еден збор сѐ што му недостига на Маварот".

Во потцртаниот текст значењето на оригиналот е изменето. Вклопено во горниот превод тоа кажува: *на заситеноста да ѝ се даде нов апетит.*

5. Оригиналот: Iago is most honest (II iii. 6) во препевот гласи: Да, Јаго ми е многу надежен (стр. 57), а во наш превод: Јаго е многу чесен.

Овдека при отстапувањето од оригиналот со изборот на *надежен* наместо *чесен* се испуштило прецизно да се одбележи природата на Оте-

[5] Ознаки со кои се служиме при цитирањето од драмите: од *оригиналот*: големи римски бројки за чиновите, мали римски бројки за сцените и арапски бројки за бројот на стиховите во дадената сцена; од *преводот*: страницата на која се наоѓа дадениот текст.

[6] Потцртувањата се мои.

ловата заблуда во однос на Јаго, кој него упорно го смета за чесен човек сè додека, при крајот на драмата, не ги открива неговите махинации.

6. На стр. 64, обраќајќи му се на Родриго, Јаго му вели:

. . . cry a mutiny. (II ii 148)

во препев: . . . викај — помош! (стр. 64)

а во наш превод: . . . викај побуна!

Смисловното несовпаѓање меѓу оригиналот и препевот овде ја намалува одговорноста на Касио, лајтнантот на Отело, кого Јаго смислено сака да го оптерети со *йобуна*, а не со обична тепачка.

7. Оригиналот: . . . the purest of her sex / Is foul as slander. (IV. ii. 18—19) во препевот гласи: . . .најчистата е жена тогаш гнасна / ко срамота. (с. 137), а во слободен превод: . . . најчистата е жена тогаш гнасна / ко клевета.

Овде зборот *клевейа* е погрешно преведен со *срамоша*.

8. Ориг.: . . . O thou public commoner!
I should make very forges of my cheeks. . . (IV.ii.75—76)

и: Impudent strumpet! (IV.ii.83)

Препев: . . . О, продажна жено!
Образиве ко пешти ќе ми вивнат . . . (стр. 143)

и: Грозна блуднице! (стр. 143)

Наш превод: . . .О, јавна курво! (Шекспир не се срами да ги употреби грубите зборови на своите карактери!)
Образиве ко пешти ќе ми вивнат . . .

и: Дрска блуднице!

Овде се дискутабилни преводите на изразите *public commoner* и *impudent strumpet*. За првиот имаме решение во фуснотата на Арденовото издание на *Ошело* (стр. 154: commoner-whore — блудница, курва), па затоа изразот попрецизно може да се преведе со *јавна курва*, или *ойшша курво*, отколку што е тоа случај со изразот во препевот. Во вториот случај *impudent* значи *дрзок* и затоа употребениот збор, *ірозна*, не одговара на смислата на оригиналот.

9. Ориг.: That even his stubbornness, his checks and frowns, . . . (IV. iii. 20) во преп. гласи: што дури гневот негов, злобата / и укорот — . . . (с. 154), а во наш превод: што дури грубоста негова, укорот и мртењата . . .

Несовпаѓањето овде меѓу оригиналот и препевот е во тоа што Дездемона, говорникот на овој стих, е сè уште упорна во својата љубов и доверба кон Отело, па изразот *злобоша*, што го добиваме во препевот, воопшто не го употребува.

10. Ориг.: . . . and he she lov'd prov'd mad,
And did forsake her; . . . (IV. iii. 27—28)

во преп. гласи: — но тој / ја прелага сиротката, ја остави (стр. 155), а во наш превод: . . и тој што таа го сакаше се збудали / и ја остави.

Во оригиналот се зборува за *збудалување*, а не *прелажување*. Препевот го менува тоа значење правејќи, навидум, ситна измена. Сепак, во оваа фаза на драмата Дездемона се плаши од љубоморното лудило на својот маж, а не од *прелаѓа*. Затоа е задржувањето на оригиналното значење на зборот важно.

11. Ориг.: Who's there? Whose noise is this, that cries on murder? (V. i. 48), во преп. гласи: Еј кој сте? Кој вика? (стр. 164) а во наш слободен превод: Кој е таму? Кој вика убиство?

Овде е испуштена именката *убиство* со што е извршена редукција на значењето на оригиналниот текст.

12. Ориг.: This is the fruit of whoring. (V. i. 115), во преп. гласи: Да така бива штом трчаш по жени. (стр. 169), а во наш слободен превод: Да, ова на курвањето е плод.

Во овој пример битно е да се нагласи дека оригиналот е многу повулгарен од препевот, кој ја ублажил крутоста на Јаго, но на штета на Шекспировата карактеризација на овој лик.

Од смисловната споредба меѓу оригиналот на *Отело* и неговиот препев на македонски јазик издвоивме и цитиравме дванаесет примери на смисловна неизедначеност помеѓу овие два текста, а тие ги илустрираат најчестите видови на смисловната неизрамнетост меѓу оригиналниот и препевниот текст. Два од наведените примери на нашите споредби, цитирани под броевите 1 и 4, илустрираат непрецизно преведени фрази во кои се менува духот и мислата на оригиналот. Примерот 2 укажува на погрешно преведен податок кој ја менува возраста на Јаго, еден од главните ликови на трагедијата. Несоодветно преведените зборови во примерите 3 и 5 ја замаглуваат оригиналната карактеризација на ликовите. Погрешно преведените зборови во примерите 6, 7, 9 и 10 ја менуваат оригиналната интенција на текстот. Во примерите 8 и 12 ублажени се оригиналните груби изрази, пак на штета на карактеризацијата на ликовите. А во примерот број 11, со испуштање на еден збор, извршена е редукција на значењето во оригиналот.

Од видовите примери на смисловно несовпаѓање меѓу оригиналот и препевот, каде најбројни се измените на само но еден збор, како и од нашите коментари во врска со нив, кај што тие беа потребни, очигледно е дека во македонскиот текст на *Отело* се направиле главно само ситни пропусти во пренесувањето на значењето од оригиналниот текст. Оваа констатација доведува до заклучок дека во постоечката македонска верзија на *Отело* ја добиваме смислата на оригиналот на која малку ѝ недостасува за да биде најдоследно пренесена.

3. *Споредба меѓу версификацијата и јазикот на оригиналот и препевот*

Целокупниот текст на Шекспировиот *Отело* изнесува 3.316 стихови и прозни редови. Од овие 2.528 се бели стихови, 685 прозни реда и

103 римувани стихови[7] (а оваа последнава е релативно мала бројка во споредба со другите драми на Шекспир што ги среќаваме во превод на македонски). При нашите анализи на односот на препевот кон версификацијата, прозата и општо јазикот на оригиналот издвоивме примери од третманот на белиот стих, куплетот, лирските форми и прозата. Поради ограниченоста на просторот што ни е овде даден, во продолжениево ги наведуваме само резултатите од тие анализи.

При анализата на белите стихови утврдивме дека бројот на стиховите во препевот е зголемен во однос на истиот во оригиналот, што значи дека на препевот му е нужен поголем простор отколку на оригиналот за искажување на одредена мисла. Должината на самите стихови во препевот, најчесто десетерна или единаестерна, е поправилна од таа на оригиналот, во кој бројот на слоговите во стихот повеќе варира. Ритмиката на стихот во препевот е поразиграна од таа во оригиналот со најчести трохејски, а потоа јампски, амфибрахни, пирихни и дактилски својства. Овој бел стих во препевот, додека ритмички поразигран од оригиналот, ги има јазичните својства на инструмент кој мислата на оригиналот верно, разбирливо и во духот на новиот јазичен медиум, ја пренесува на македонски.

Анализирајќи го односот на препевот кон куплетите на оригиналот, утврдивме дека тој е доста слободен: оригиналниот куплет, т.е. римуван двостих, или се пренесува, или се изостава, или се трансформира во продолжени стихови, или, во два примери, нè остава во недоумение во поглед намерата на препевачот[8].

Препевите на пијачките песни внесуваат извесна метричка трансформација во споредба со оригиналните песни, но смисловно и општо по дух, останале многу блиски до него. А во тажната песна што Дездемона ја пее расејано, насетувајќи го својот крај, трагичниот тон на оригиналот во препевот преминал во патетичност, што неа ја прави понеуспешна од претходните две песни[9].

Во прозниот текст преводот слободно го интерпретира оригиналното значење со разбирливи изрази за новиот јазичен медиум, внесувајќи притоа и измени во реченичната структура на оригиналот, при што не ја нарушува неговата смисловна и логична структура[10].

Во препевот и преводот на *Отело* од страната на Блаже Конески добиваме, како што може да се заклучи од гореизложеното, текст кој, со мали исклучоци, верно ги пренесува содржинските и карактерните нишки на оригиналот, а неговите метрички својства ги задржува или ги трансформира во духот на новиот јазичен медум, создавајќи на таков начин поетска и драмска материја што ја богати литературата во која ова дело е приопштено.

---

[7] Види: C. K. Chambers, *William Shakespeare* (Oxford : University Press, 1966), Vol. II. p. 398.

[8] Види: И. Ковилоска-Попоска, *Шекспир во Македонија*, Скопје, 1975 (докторска дисертација), стр. 103—5.

[9] Види: Ibid., стр. 107—9.

[10] Види: Ibid., стр. 129—11.

M. KVAPIL (Prag)

FRANJO RAČKI I ČEŠKA KNJIŽEVNOST

Usvojivši još u mladosti ideje ilirskog pokreta — premda je ilirsko ime relativno brzo zamijenio „jugoslovjenskim" — i slijedeći ideje J. Kollára o slavenskoj uzajamnosti (tako još 1846. osniva „Slavensko društvo duhovne mladeži sjemeništa Modruško-senjskoga"), Franjo Rački (1828—1894) je uz podporu Matice ilirske zajedno s V. Jagićem i J. Torbarom osnovao prvi znanstveni časopis u Hrvatskoj — „Književnik" (1864). Taj časopis „za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti" je već u svom prvom godištu posvetio opširnu recenziju (s. 431—435) F. Račkog o knjizi „Jihoslované. Obraz národopisno-literární" (V Praze 1864, str. XV i 419). Da se u stvari radi o prerađenoj i dopunjenoj natuknici iz enciklopedije saznajemo iz uvodnog teksta recenzije: „Ovaj narodopisno-književni sastavak tiskan je u českom „slovniku naučnom", te je ujedno naposeb izdan, a u svakom obziru tako je za nas važan, da si držim za domorodnu dužnost o njem u „Književniku" nekoliko rieči progovoriti". Kako se cijeli rad odvijao saznajemo dalje: „Kod toga članka, koj je narasao na priličnu knjigu, sudjelovali su Kienberger, koj napisa uvod historički, naš prof. V. Jagić, koj sastavi sve, što je u njem o jeziku i književnosti hrvatskoj i srbskoj, zatim prof. Ivan Macun o književnosti slovenskoj, napokon česki književnici Pervolf, Gebauer i Černy. Ova je dakle knjiga plod pomenutih književnika: i to prvih po sadržaju, posljednjih po obliku". Uz ovu informaciju dodao je u fusnoti svoju zanimljivu napomenu sam V. Jagić: „Što sam ja k pomenutom članku doprineo, idjaše preko ruku moga prijatelja, prof. Kořinka, koji je na česki prevodio, mjestimice prema svrham slovnika i pokraćivao moj hrvatski original; ne samo za izpravnost stilističku već mnogi precizni izraz treba se njemu zahvaliti; zato nemogu ovdje, gdje se javno moj posao spominje, ako moje djelo zaslužuje ikako priznanje, da neustupim pravedan dio cienjenom prijatelju".

Prije same analize pojedinih sekvencija knjige Rački je — naglasivši da je cijela koncepcija uvjetovana prvobitnom enciklopedijskom namjenom — jednoznačno cijelu knjigu ocijenio pozitivno: „Dosadanje bo poviesti književne nisu se mnogo razlikovale od knjigopisa umnožanih i povećanih sa životopisom dotičnih književnika. Članak „Jihoslované" prvi je prokrčio put savršenijoj poviesti knjige srbsko-hrvatske i slovenske prema zahtievom sadanje znanosti te struke". Rezimirajući na kraju taj „prvi pokus

povijesti književnosti jugoslovjenske po načelih novije znanosti te vrsti", F. Rački je — konstatirajući: „Ovaj pokus izveden je sretno" — dao i svoje kritičke napomene (na koje je odmah u fusnoti reagirao V. Jagić: „Dapače ja barem neću ove zgode propustiti, da neumolim javno sve prijatelje našega znanstvenoga napredka da bilježe pogreške ili što jim se čini da bi bilo izostavljeno, da izvornik hrvatski izadje u svoje vrieme što izpravniji i savršeniji"), koje se odnose na eventualno hrvatsko izdanje: „Tako n.pr. u samostalnoj poviesti jugoslovjenske književnosti imao bi se veći obzir uzeti na političku državnu i kulturnu poviest hrvatskoga i srpskoga naroda; imao bi se u obzir uzeti rad na polju latinske i talijanske književnosti, kano također upliv na naše pjesništvo i humanističkih studija i talijanskih pjesnika itd".

Pa ipak, unatoč kritičkim opaskama, uredništvo „Književnika" je jedan dio — o jeziku iz pera V. Jagića — knjige objelodanio u hrvatskom prijevodu („Ovaj dio razprave, kao i predidući, jest vrlo zanimliv; a naši čitaoci mogu ga, još razmnožena čitati u ovom svezku „Književnika" str. 332—358 pod naslovom: „Iz prošlosti hrvatskoga jezika") — u dva nastavka (s. 332—358 i 447—485).

„Književnik" je u svom drugom godištu (1865) donio značajnu recenziju F. Račkog posmrtnog izdanja knjige P. J. Šafarika „Geschichte der südslavischen Literatur: II. Illirisches und Kroatisches Schriftenthum (str. 382), III. Das serbische Schriftthum (299), Prag 1865" (s. 128—132); tom se problemu vraća Rački još jednom (s. 580) pod naslovom „Paul Jos. Šafařik's Geschichte der südslavischen Literatur: Das serbische Schriftthum II. Abth. Prag 1865, S. 301—476".

Tretirajući koncepciju djela, F. Rački je upozorio da se u principu slaže sa valorizacijom, koja je već dana u prvom godištu „Književnika" za I dio Šafarikove ostavštine u izdanju J. Jirečeka (— a u toj recenziji V. Jagić je pisao: „Ova „poviest jugoslovjenske književnosti", kako ju nazva izdavatelj, čuveni g. J. Jireček, — n i j e jošter prava p o v i e s t u onom znamenovanju, koje se danas spaja s ovim imenom, već samo njezina podloga, t.j. velikom točnošću posakupljene bilježke biografičke i bibliografičke, a imajući Šafařik kod svoga rukopisa očevidno ponajviše privatnu praktičnu porabu pred očima, ostavio je jednu polovicu odieljenu od druge, te istom poslije životopisa sliede kronologičkim redom knjige, pisane i štampane, razredjene po znanstvenih strukah. Svatko će priznati, da su ovim posve mekaničkim redom dublja iztraživanja izključena, a to je Šafařik navlaš ovako odabrao, jerbo se za onda nešto nije mogao nešto nije htio dalje upuštati. Zato nam ovo djelo nepredočuje jošte toliko njegovih ostalih krasnih svojstva, koliko se u njem marljivosti nalazi, kojom je posakupio i kano u izvadku predočio, sve viesti, do kojih je ikako mogao doći... Odavle može čitatelj zaključiti, da mu je u tom djelu pruženo podpuno literarno g r a d i v o, za koje Šafařik do god. 1833 budi sam dozna budi preko drugih; ja velim samo g r a d i v o, jerbo nam isti Šafařik najljepše sam pokaza, kakove se palače dadu sagraditi od toga gradiva! Čitatelj neka se samo sjeti njegova djela: Památky hlaholského písemnictví". Književnik I, 1864, s. 435—437). Međutim, Rački je bio rigorozniji u svojoj kritici, kada je posta-

vio pitanje aplikacije „povjestnojezikoslovnih resultata“ Šafarikovih na „poviest književnosti“ i očekivao „da će on učena načela sa svom dosljednosti, kako je bio vikao, izvesti u svojoj literarnoj poviesti“. Zato on dosljedno traži odgovor — i to ne samo terminološki — po kojem se ne bi mogao „gdjekoj Hrvat sudeć po gore navedenom naslovu ... uzgorčati, i ovo djelo, kano zamet novoga razdora izmed Hrvatstva i Srbstva, u zakutak baciti, ili nedoželiti ga u svoje ruke“. To sve proizilazi iz slijedećih rezolutnih riječi: „Ako je hrvatski i srbski jezik jedan te isti, ili u najstrožijem slučaju, ako je hrvatsko narječje samo razrječje hrvatsko-srbskoga jezika: onda cielokupna ovim jezikom pisana književnost imala bi se dosljedno zvati hrvatsko-srbskom književnosti, ili ako bi joj se htjelo nametnuti jedno ime, zvala bi se jednakim pravom i hrvatskom, kano i srbskom književnosti, ili napokon, ako se hoće već dieliti, to bi se književnost nikla na zemljištu genetičkih Hrvata imala zvati hrvatskom, nikla pako na zemlji genetičkih Srbalja zvati srbskom. Ako bi se ova srbsko-hrvatska književnost imala po azbuci dieliti, to bi hrvatska bila ona, koja rabi uz isti jezik latinicu, a srpska, koja se služi cirilicom, budući po mnienju istoga Šafařika cirilica nije se nikada mogla udomaćiti na hrvatskom zemljištu. Ovakovo dijeljenje bilo bi dakako „unicum“ u književnoj poviesti ostalih prosvećenih naroda, u kojih karakteristiku književnosti čini jezik, a ne pismo. Ali taj „unicum“ imao bi kakav takav, ako ne filologički, bar historički razlog... Nu Šafařik izdvajajuć i snujuć poviest jugoslov. književnosti nedrži se tih u istoj poviesti razvitih historičko-filologičkih načela. On u II. svezku pisce, koji su pisali štokavskim, pače čakavskim narječjem, a služili se latinicom, zove i l i r s k e, te njih i njihova djela t.j. pisana latinicom štokavski ili čakavski (n.p. Marulića) uvršćuje u poviest i l i r s k e književnosti; pisci pako i djela pisana narječjem k a j k a v s k i m rečene česti građanske Hrvatske uvršćuje u poviest h r v a t s k e književnosti. Napokon pisce i djela cirilicom sastavljena uvršćuje Šafařik u poviest s r b s k e književnosti (III. svezak). Šafařiku je dakle i l i r s k a i s r b s k a književnost po jeziku jedna te ista, a razlikuje obe samim pismom, ili bolje, samom azbukom; hrvatska pako razlikuje se jezikom od ilirske i srbske, ili od srbsko-ilirske. Odavle će svaki uvidjeti, da si je Šafařik u poviesti jugoslov. književnosti nedosljedan“. I Rački onda — navodeći primjere pisanja M. Marulića, Menčetića, Držića, Lucića, Vetranića i Zoranića koji svoj jezik nazivaju hrvatskim — postavlja pitanje: „Što je tako oštroumnoga pisca, kakav je Šafařik, moglo natjerati na takov logički skok?“ — i odgovara: „Ništa drugo, nego pogled na onodobno stanje hrvatske književnosti, na smjer hrvatskih rodoljuba u Zagrebu (— koji su „udarili u tom pogledu posvema praktičnim putem, poprimili su hrvatski jezik pravi t.j. jezik — po Šafařiku — genetičkih Hrvata. Nu misleć, da će jim poći za rukom hrvatsko i srbsko ime u knjizi sjediniti i sljubiti u neutralnom imenu, imenu geografskom, podigoše stieg ilirstva“) i zamašaj srbstva s ove i s one strane Dunava“ (— gdje „Vlada, družtva i pisci sakupili su se pod stiegom imena srbskoga; ter su ovomu nastojali doma i u inostranstvu slavu steći“). Svakako, najzanimljiviji je — i za Račkog simptomatičan — zaključak: „Oprostit će mi čitatelj, što sam se tako dugo bavio kod toga pred-

meta; mislim da nije s gorega, ako se ovom prilikom razjasni. Ove primjetbe potiču iz dužnosti prema umu Šafaříkovu, a nisu podobne, da prvake naše koji su u ono doba, kada je Šafařik rečenu poviest pisao, pomolili se na polju književnom i zamislili: kako bi sjedinili duševno razciepani narod, bud ukore bud da jim umanje zasluge ili pobočne svrhe podmetnu".

P. J. Šafariku se F. Rački vratio i u drugom godištu „Književnika" (1865) recenzijom (s. 457—458) knjige „Rozpravy z oboru věd slovanských. Prag 1864—65, str. XIV, 651". Dajući redoslijed rasprava (historičke, bajoslovne, iz poviesti prava slovjenskoga, književne poviesti i razprave filologičke) F. Rački se najduže zadržava kod „razprava iz književne poviesti" i opet upozorava na poznatu Šafarikovu nedosljednost: „Sliedi kratki pregled liturgičkih knjiga grčko-slovjenske crkve. Onda idu duže razprave za nas Jugoslovjene znamenite, naime o staroslovjenskih, navlač cirilskih tiskarnah u jugoslovjenskih zemljah, te priegled novije (1810—1811 u čas. muzeja) literature. Prvi sastavak služio je također I. Kukuljeviću u njegovom članku o jugoslov. tiskarnah XV. i XVI. vieka (Arkiv I, 121—145). U drugoj razpravi Šafařik još dieli književnost hrvatsku (kajkavsku) od ilirske (štokavske) i srbske t.j. od literature Srbalja katoličke (Ilira) i grčko-iztočne crkve. Ovom dieljenju mogao se je učeni Čeh-slovjen tim manje oteti, čim se je u ono doba pisalo u građanskoj Hrvatskoj izključivo kajkavski, a to narječje zvalo se hrvatski jezik, dočim djeli V. Karadžića, Milutinovića itd. slavio se je srbski jezik i srbsko ime". Pedantan i dosljedan, Rački nije mogao previdjeti greške i nedosljednosti i u Šafarikovoj bibliografiji: „— napokon bibliografički pregled zbiraka narodnih pjesama slovjenskih (1818). Ovdje figurira Kačićeva pjesmarica u srbskoj sbirci, a Mikloušićeva (u Rukopisu) u hrvatskoj".

Govoreći 28. prosinca 1870. na komemorativnoj sjednici JAZU povodom smrti počasnog člana JAZU, češkog poznatog znanstvenika i pjesnika Karla Jaromira Erbena (1811—1870), F. Rački je naglasio (Rad JAZU XIV, 1871, s. 111—132): „— narod česki, narod još prije njekoliko desetina godina polumrtav, imade svojim književnikom zahvaliti svoje na nov život preporođenje, i onu samosviest, koju pokazuje začuđenu svietu u sadanjoj za svoje narodno i državno biće gorostasnoj borbi". I nastavio je — dajući time i osnovni smjer i cilj svog vlastitog djelovanja i stremljenja: „— Ovi plemeniti sinovi česke zemlje, uzdajući se u istinitost onoga toliko puta povješću potvrđena rieka jednoga najvitežkijih suboraca, Vaclava Hanke: „národy nehasnou, dokud jazyk žije", zauzeše se za češki iz javnog života izagnani i prezirani jezik, iznesoše na svjetlo njegove u sretnijoj dobi českoga naroda pisane spomenike, odkriše bolju i slavniju prošlost naroda; pak uliše tim putem duh i sviest u raztrgana uda svojega sa životom se u nesvjestici borećega naroda". Dok je odnos hrvatske znanstvene javnosti prema Češkoj formulirao Rački već u samom uvodu svoga govora slijedećim riječima: „Priznavajući neumrle zasluge vrstnoga pokojnika uplićemo podjedno u ime našega zavoda cvietak u vienac slave bratskoga nam naroda českoga, koj je za uzvišene misli čovječanstva toliko trpio, koj se i danas bori za jednakost proti gospodstvu, za slobodu proti novoviečnomu robstvu".

Dajući biografske podatke o K. J. Erbenu naglasio je Rački posebnu zaslugu njegovu za skupljanje narodnih umotvorina, „jer dočim su u trećoj desetini ovoga vieka Vuk Karadžić (1824—33) kod nas južnih, M. Maksimović (1827), Vaclav z Oleska (1833), J. Loziński (1835) i drugi kod sjevernih Slovjena pokupili i ciele zbirke narodnih pjesama na svjetlo izdali: nije kod Čeha skoro ništa od tada učinjeno bilo, osim što je Fr. Čelakovski u svoju zbirku slovjenskih narodnih pjesama (1882, 25—27) uvrstio bio njekoliko češkíh. Erbena je zapao taj dični zadatak; a on se ga latio svom ozbiljnošću i izveo vještinom, koju iziskuje taj mučan posao.“ Upozoravajući da je Erben ujedno bilježio i napjev — smatrajući ga potencijalnom bazom za stvaranje „prave narodne opere“ — F. Rački je visoko ocijenio i izvorno Erbenovo djelo „Kytice z pověstí národních“ (I izd. 1853, II izd. 1861), koje je „Erbenu veliko među českim pjesnicima ime steklo“.

Prateći kronološki bibliografiju Erbenovih radova — naročito onih posvećenih slavenskoj mitologiji — Rački se ipak najviše zadržao na njemu najsimpatičnijoj oblasti, na Erbenovom arhivskom istraživanju i objelodanjivanju građe i regesta („Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae“, 1854). Rački je, konačno, i posebno naglasio metode Erbenovog rada: „Kako je sadržinu listina crpao, to izpovieda sam ovimi u kratko rečmi: „in excertione primum mihi officium esse putavi, omnia, quae in diplomatibus epistolisque maioris momenti, et succus quasu et sanguis essent, ad verbum retinere et reddere, res vero leviores et ad formam solummodo pertinentes omnitere“. Rieči, koje bismo si imali dobro zapamtiti i koje je Erben u svih regestih dosljedno proveo“.

Spominjući Erbenove „duševne veze s našom domovinom“, F. Rački je naveo i poznatu Erbenovu korespondenciju sa S. Vrazom. „On je pače na poziv svoga prijatelja napisao i obširniji list dne 15 rujna g. 1842 o stanju česke knjige god. 1841, koj je naštampan u „Kolu“ (knj. III, str. 98—107 god. 1843), uređivanu St. Vrazom“. Rački je, međutim, daleko više pažnje posvetio — ne komentirajući politički aspekt cijele akcije — Erbenovom učešću u pripremama „obćenitog sabora slovjenskog u Pragu“ 1848. godine: „Kano član narodnoga odbora bijaše Erben poslan u Zagreb ujedno s drom. Dušanom Lamblom, da u ime njegovo i českoga naroda pozdravi bana Josipa Jelačića, da hrvatskom zastupstvu izjavi ljubav i bratinsko sučuvstvo, te da izvješćuje odbor o razvitku događaja u našoj domovini. Ovo je poslanstvo donielo Erbena u užji doticaj s našim narodom; u trećoj saborskoj sjednici dne 4 lipnja r.g. izručiše poslanici na usta Lamblova pozdrav Čeha hrvatskomu narodu liepim českim govorom, koj bi oduševljeno primljen i dade povoda, da je naš sabor jednako poslanstvo za česki odredio. Ime Erbena bude uz ovaj događaj zabilježeno na vječna vremena u ljetopisu onogodišnjega nezaboravnoga sabora. . .“.

Završavajući svoj govor F. Rački je ponovo naglasio da „Erben nije nikada i nigdje zatajio svojega za uzajamnost slovjensku iskrenoga i djelotvornoga oduševljenja, koliko bilo ono njekim krugovima zazorno“ — a svome narodu on „je svojim radom sveudilj pripominjao. . . da je članom velike obitelji, koja zauzima sav iztok i sjever Evrope i bori se za vlast u Aziji; pa da imade gdje zaslona naći u vrieme pogibelji“.

U nekrologu dopisnom članu JAZU, češkom znanstveniku J. E. Vocelu (1803—1871), čitanom 29. siječnja 1873., F. Rački je i ovoga puta dao iscrpne bio-bibliografske podatke (Rad JAZU XII, 1873, s. 233—257) s akcentom na arhivska istraživanja i arheološke analize. Jer, „nadao se Vocel, da će arkeologičkim iztraživanjem s jedne strane popuniti onu prazninu u poganskoj prošlosti česke zemlje, koju ostavljaju historički spomenici a s druge strane pronaći izvjestne znakove za slovenske starine, kojimi se ove razlikuju od starina drugih naroda. Posljednji resultat udario bi nepomičan osnov slovenskoj arkeologiji, kojeg nije ona dotle imala". Pomno nabrajajući i komentirajući brojne Vocelove rasprave iz te oblasti F. Rački rezimira: „Pošto je Vocel tolikim razpravami protumačio i razjasnio pojedine starine i momente dobe poganske česke zemlje: bio je više od ma koga drugoga pozvan, da sastavi vjernu sliku kulturnoga stanja svoje domovine u ono prvo doba. Tomu se je poslu on podvrgao i već 1866 god. izdaje I. diel knjige: „Pravěk země české", za kojim je sliedio 1868 god. drugi dio". I Rački nastavlja dalje: „— pored svih nedostataka i praznina zaslužuje „Pravěk země české" da se stavi o bok Šafaříkovim slov. starožitnostim. Ova dva djela upravo se popunjuju. Šafařík je svoje djelo osnovao na pisanih izvorih i na jeziku; Vocel pako na starinah, na spomenicih, na ostancih one dobe. Šafařík je iztražio siela slovenskih naroda i događaja koji su se ondje sbivali; Vocel je iz onih niemih spomenika izmamio pripoviesti o prosvjeti onih davnih vremena". Dijapazon Vocelovih istraživanja dokumentira F. Rački na jednom zanimljivom primjeru, kojim ujedno demonstrira i češko-hrvatske odnose iz prošlosti, kao i potrebu njihovog daljnjeg održavanja i uzajamnog dopunjavanja: „Ovamo ide Vocelova razprava, čitana dne 8 stud. 1852... o tobožnjem autografu evangelija sv. Marka, koj se čuva u riznici crkve sv. Marka u Mletcih. Vocel bivši god. 1852 u Mletcih proučio je taj mletački rukopis, pa ga prispodobi s ostalim dielom rukopisa onoga evangjelja, koj se čuva u Pragu u riznici crkve sv. Vida, i koj bješe god. 1354 poklonjen kralju Karlu IV od oglajskoga patrijarha. Uzevši u pomoć ne samo paleografiju nego i kemičku analizu Vocel se uvjerio, da je odlomak pražki bio njekada diel mletačkoga rukopisa (Čas. čes. mus. 1853, str. 92)". Tom prilikom, kaže dalje Rački, privukao je Vocelovu znatiželju i jedan rukopis u kom se nalazio „Benedicti Rinii, medici et philosophi veneti, liber de simplicibus" iz 1415. — i to zbog toga (osim bogatih minijatura Andrea Amadia), „što je ime svake biline protumačeno latinski, grčki, arabski, njemački i hrvatski". Slovanská jména jsou — piše Vocel — v jazyku jižních Slovanů, jakým se v Harvátsku, Dalmatsku a na ostrovech jaderského moře mluví". Pak onda dodaje ovaj izravan poziv na filologe i botanike naše kojemu se oni, koliko mi poznato, do danas nisu odazvali: „Dílo toto poskytuje zvláště Jihoslovanům vítaný pramen k obohacení jich vědecké terminologie, poněvadž sotva se dá nalézti v jazyku slovanském tak hojné sbírky jmen bylin, kterážby v tak dávném věku sepsána byla" (ibid. p. 89). „Et haec meminisse iuvabit", dodajem sa svoje strane".

Zanimljivo je, međutim, da se F. Rački ni ovoga puta — govoreći o Vocelu — nije kritički, po svom običaju, osvrnuo na zanimljivu problematiku, koja je godinama izazivala zlu krv u cijeloj tadašnjoj češkoj nauci:

pitanju autentičnosti tzv. „Kraljedvorskog rukopisa“, oko koga su se lomila koplja i padale najgore invektive i optužbe o nacionalnoj izdaji i političkom kameleonstvu. Naime, Rački je već u nekrologu K. J. Erbenu prihvatio njegovu nevjerojatnu interpretaciju i tumačenje: „što se naime njeke kratke pjesme u rukopisu kraljodvorskom, kano „věje větříček, ach vy lesi, ach ty růže“, sada još u svojoj bitnosti pjevaju u Rusiji. Erben dokazuje, da su češke čete, vraćajući se koncem prve polovice XII veka iz Rusije, doniele odavle ove pjesme u Česku, ovdje se one, osobito u kralodvorskoj okolici, primile, dok jih neizvjestan prijatelj narodnoga pjesničtva neunese u svoju sbirku početkom XIV stoljeća“ (Rad JAZU XIV, 1871, s. 128). A sada, govoreći o J. E. Vocelu, Rački je naglasio njegovo estetičko valoriziranje po kojem „omjerio je Vocel dvie staročeske pjesme: „Zaboj i Jaroslav“ u razpravi: „Aestetický význam králodvorských básní Záboj a Jaroslav“, koju je čitao u razrednoj sjednici od 1 lipnja 1855 god“. Da je Račkom bio poznat spor — ali da ga nije želio komentirati — svjedoči njegova slijedeća konstatacija: „Napokon kada se poslije 1856 godine opet zametnula ljuta borba o autenciji kraljodvorskoga rukopisa, nehtjede joj se ni Vocel ukloniti, te je u sjednici razrednoj od 30 ožujka 1863 (Sitzungsberichte 1863, S. 41) branio autenciju onoga staročeskoga spomenika, uzevši svojoj razpravi za osnov vrstnu obranu braće Josipa i Hermenegilda Jirečka, koja je netom bila na svjetlo izašla (Die Echtheit der Königinhofer Handschrift. Prag 1862)“.

Razumljivo i logički da je Rački kao završnicu svoga komemorativnog govora o J. E. Vocelu odabrao citat iz njegovog članka „Úlohy naše“ objelodanjenog povodom „proljeća naroda“ 1848.: „Prije svega, kliče on čuvajmo brižljivo zadobivenu slobodu i narodnu samostalnost, gledajući pomnjivo na zapad, odakle razigran germanisam sipa svoje striele proti našemu slovenskomu življu. Jer česka kruna dužna jest po što po to sahraniti svoju neodvisnost od njemačke vladavine; jer inače bila bi narodnost naša pod mogućim germanskim žezlom na vieke udušena“.

U Ljetopisu JAZU IV, 1889. (s. 109—112) piše F. Rački nekrolog jednom od najmlađih „pravih članova razreda filologičko-historičkog“ JAZU, češkom filologu i profesoru zagrebačkog sveučilišta Lavoslavu Geitleru (1847—1885). Dajući Geitlerov znanstveni profil prije dolaska u Zagreb (1874), Rački naglašava njegovu glavnu preokupaciju i orijentaciju: „Uz slovjenštinu gojio je osobito litavštinu, na koju se je kod izučanja uviek obazirao. Tu svezu iztiče i u prvom svojem strukovnom djelu: Fonologie starobulharská se zvláštním zřetelem k litevskému jazyku, koje je god. 1873 u Pragu izašlo na svjetlo. Tuj Geitler zastupa mnienje Šafaříka, Schleichera, Hattale, Schmidta, Leskiena itd., da je staroslovjenski jezik starobugarski; a to je mnienje branio do smrti“. Povodom posebnog znanstvenog interesovanja L. Geitlera za glagoljicu („priredio je za tisak dva važna stara glagolska spomenika, koje je akademija g. 1882 i 1883 obielodanila, na ime: Euchologium i psalterij po rukopisih, koji se čuvaju u manastiru sinajskom“), koju izvodi „iz rimske kursive posredovanjem arbanaskoga pisma“, F. Rački konstatira: „Što se god o vrijednosti Geitlerove hipotese sudilo, njegovo djelo imade trajnu cienu radi bogatih paleografskih priloga“.

Nekrolog F. Račkog (Ljetopis JAZU V, 1890, s. 124—139) dopisnom članu JAZU Josipu Jirečeku (1825—1888) sadrži sve simptome osobnih simpatija, što se vidi naročito iz slijedećih redova: „Pisac ovoga nacrta upoznao je pok. J. Jirečka još kano bogoslov u Beču. Svi mladi Hrvati tražili bi ga u ministarstvu, sve je rado primao i svim na uslugi bio. Od ono doba uviek bi ga posjetio, kada god bi u Beč dolazio. Jirečku bijaše milo razgovarati o Hrvatskoj i njezinu prosvjetnu nastojanju. S piscem je i kašnje dopisivao. Osobito ga zanimala naša akademija, kojoj je i jedan prilog (Starine XIV) svoj poslao". Pozitivni odnos prema pokojniku očigledan je i iz redova, gdje se bez ikakvog komentara nabrajaju Jirečekove funkcije u godinama Bachovog apsolutizma: „Jireček je tada svršavao prava; a pošto je Thun visoko cienio njegova umna svojstva, te je u svoje ministarstvo htjeo povući mladje sposobne sile, učini ga u veljači 1850 god. pristavom u ministarstvu za bogoštovje i nastavu. Od to doba radio je Jireček kroz pune 31 godinu u tom ministarstvu prelazeć od stupnja do stupnja časti (20. ožujka 1854 ministarski perovodja, 16 travnja 1859 ministarski tajnik, 20. siečnja 1867 odsječni savjetnik, 6. svibnja 1869 začastni a 11. listopada 1870 pravi ministarski savjetnik), dok napokon nepostane dne 6. veljače 1871 i ministrom.

Konačno, tu je još i jedna karakteristična pojava: — iako je još 1888. Ljetopis JAZU III (s. 214) među poklonima knjiga od pojedinih osoba naveo i rad J. Gebauera „Poučení o padělaných rukopisích Králowedvorském a Zelenohorském" (Prag 1888) — dakle knjigu, koja evidentno dokazuje da ti rukopisi nisu autentični, već da predstavljaju falsifikat — nije o tome objelodanjena recenzija, niti prikaz, dok je o „autentičnosti" Rački ne samo nekoliko putao pisao, već je i u nekrologu Jirečeku tu činjenicu naglasio: „Uza sve to, kada je god bolest god. 1887 i 1888 jenjala, uze pero u ruke. Opet se diže na obranu kraljično-dvorskog rukopisa".

Zaključujući naše marginalne opaske koristimo onu Horatiovu izreku — koje se i Rački pridržavao: — „Nec tua laudabis studia, aut aliena reprendes!"

ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ (Инсбрук)

ПРЕДОЧАВАЊЕ СВЕТУ
О МАКЕДОНСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У БРОКХАУЗУ

Говорећи у једном од својих радова о прихватању Вука Караџића од стране Немаца у другој половини XIX века, немачки славист Херберт Појкерт закључује да би у овом случају спремност за рецепцију ваљало испитивати у неколико равни[1]. Наиме, поред превода српскохрватских народних умотворина из Вукових збирки, поред чланака о Вуку и његовим заслугама у немачким часописима и поред помињања његовог имена у релативно бројним немачким историјама светске књижевности, када се аутори труде да оцене ову историјску личност и њено дело, иако им често нису познати оригинали те се користе искључиво и неретко некритички секундарном литературом прилично неуједначеног квалитета, дајући међутим управо и на овај начин специфично немачко виђење светске књижевности и откривајући везаност овог виђења за услове свога времена. Појкерт је, колико ми је познато, заправо први, и то управо у овом раду, који у истраживању процеса рецепције и — како данас кажемо — хоризонта очекивања читалачке публике, што ће значити свеколиког њеног укуса, указао и на изузетан значај лексикографских приручника.

Заиста, ваљало би се замислити у којој мери за нас и данас енциклопедијски приручници омеђују могуће домете нашег знања и нашег узајамног комуницирања. А Појкерт каже: „Оно што уопште до сада једва да је било испитивано то су велики немачки, такозвани 'конверзациони лексикони', који су били веома омиљени најмање од првих деценија XIX века. Настали из енциклопедија времена и духа просвећености, развијали су се као 'опште реалне енциклопедије за образоване сталеже', 'енциклопедије', 'универзални лексикони', 'енциклопедијски речници свих наука, уметности и заната', односно приручници 'општег знања', као 'лексикони за конверзацију', који су настојали не само да у једно скупе све што је вредно знања у своме времену и о њему“[2]. А као доказ да овак-

---

[1] Herbert Peukert, *О прихватању Вука Стефановића Караџића у другој половини XIX века у Немачкој*, Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ, 3, 1973, с. 311.

[2] Исто, с. 312.

ви лексикони не желе само да сакупе у целину све што је вредно знања у своме времену и о њему, већ да преко овога могу тежити и другом циљу, можемо навести програмску поставку оснивача Брокхаузовог лексикона, Фридриха Арнолда Брокхауза, који је 1808. откупио сва права на већ објављену али ипак у свом садржају недовршену енциклопедију у шест томова, да би је затим стално усавршавао и допуњавао док са 5. издањем, 1819—1820. године, није створио посве ново енциклопедијско дело. Фридрих Арнолд Брокхауз, наиме, каже да лексикон треба да је „способан да одлучно утиче на образовање свога времена"[3].

Данас много говоримо о утицају разних медија — пре свега телевизије због великог броја гледалаца који прате њен програм — па се на Западу веома интензивно дискутује и о могућностима да се на овај начин манипулише са јавним мнењем. Манипулација је у извесној мери свакако могућа и преко енциклопедијских приручника. Јер када Фридрих Арнолд Брокхауз за свој приручник каже да преко њега жели утицати на образовање свога времена, ова поставка у себи свакако садржи и тежњу да се утиче на формирање мишљења у том времену и о том времену. Ово је ван сваке сумње могуће одговарајућим одабирањем и груписањем одређених знања, а посебно истицањем неких аспеката. Поново бих желео да цитирам Појкерта: „Све у свему лексикони означавају прелаз феномена из једне уже, регионалне релевантности у свет шире, интересантније ваљаности, прелаз за који се, међутим, претпоставља да је окончан. Они делују помоћу стварно, наводно или тобоже обезбеђених спознаја, што ипак не значи да поједини чланци у ствари увек задовољавају високе научне захтеве. Лексиконска зрелост је, напротив, последица компликованог процеса, посебно кад је реч о иностраним личностима и појавама, где треба примењивати мерила квалитета барем у две равни, наиме валенције у домовини као и у иностранству и према њему дакле извесна ваљаност по узајамности и рецепцији"[4].

Из ових исказа извукао бих неколико закључака. Пре свега да су енциклопедије несумњиво важан фактор у сваком покушају да се реконструише хоризонт очекивања неке читалачке публике у прошлости, што је у овом тренутку толико омиљен метод у науци о књижевности, познат као теорија рецепције или теорија естетског искуства. Такође и будућа истраживања у многоме ће бити у стању да одреде домете наших искустава и знања управо помоћу енциклопедија којима се данас служимо. На овај начин посматрано, испитивање енциклопедија доприноси томе да одредимо објективан хоризонт очекивања и да докучимо духовне структуре неке епохе. Но одмах се затим намеће и питање колико је одмеравање лексиграфске зрелости, како Појкерт каже, наиме одлучивање о томе који ће подаци ући у лексикон ипак препуштено субјективним мерилима. А ова мерила постају тим субјективнија што неки лексикон прелази границе своје националне културе. Јер објективност

[3] H. E. Brockhaus, *Friedrich Arnold Brockhaus. Sein Leben und Wirken*, I. 1872, с. 382.

[4] Peukert, ц. д., с. 313.

података из националне културе ипак је много већи број корисника у стању да проверава, док се силом прилика подаци из страних култура преузимају са мање критичности зато што недостају основна знања. Отуда и толико значајно питање: шта уносити од других култура и на који начин информисати о њима.

У овом случају мислим на садржај информације а не на њен стил. Но ако је реч о стилу, не бих хтео а да не укажем на то да прилоге за енциклопедију ваља сматрати као посебан жанр. Од њих се захтева да су научни, а ипак нису научни трактати и од њих се и не очекује да би могли послужити као пресудитељ у некој научној дискусији. А поред краткоће и прецизности информације ипак се захтева и бираност језика.

Полазећи такође од ових захтева а не само од обима појединих захвата, Брокхауз се свакако може сматрати као један од најугледнијих енциклопедијских подухвата у светским размерама, а најстарији је међу немачким приручницима ове врсте, при чему ваља имати на уму да је немачки језик у овом случају у великој мери и посредник у саопштавању информација другим народима. Ову функцију он је у прошлости вероватно испуњавао у повећаном обиму, док данас и мали народи већ располажу својим националним енциклопедијама. Но поново ваља имати на уму коју је улогу Брокхауз одиграо и за нас док нисмо доспели до свог енциклопедијског дела, до Станојевићеве енциклопедије а да не помињем Енциклопедију Југославије. У недостатку нашег одговарајућег приручника и већ према великом значају немачког језика за развој наше националне културе у прошлости, дебели томови ове едиције знали су да буду украс многих наших домова, они су прелазили са оца на сина или чинили део мираза младих удавача.

Данас Брокхауз ово питање решава на тај начин што своје најновије издање уз повољне услове нуди у замену за неко старије издање. А тек у поређењу са старијим издањима видимо како је свако ново издање богатије у обиму, у садржају и у опреми. Зато се свако издање уједно може анализирати и као парадигма нових схватања, измењеног гледања на свет. У овом погледу нека су издања посебно занимљива. Навео бих, на пример, 10. издање, које је изишло 1855. године и у коме се одједном изразито заступају либерална схватања, где се интересовање помера на техничка достигнућа и у које први пут улазе одреднице „рад“ и „надница“, при чему се рад схваћа као рад који појединац обавља за свој рачун и у своју корист. Овакво поимање рада се истиче као највише за чим човек треба да тежи и за што ваља да се бори. А одлучан преокрет значило је затим такође 13. издање, 1882. године. Оно је потпуно у духу позитивизма, трезвене темељитости у друштвеним и природним наукама. Међутим, и у техничком погледу ово издање доноси значајну новину утолико што сада у текст улазе и слике. А после другог светског рата појавило се 16. издање, којим је поражена Немачка покушала да се и овим прилогом и напорима везаног за њега подигне из рушевина, у овом случају и рушевина једног изопаченог гледања које се развијало од времена Бизмарковог рајха.

Од 1966. до 1974. године објављено је 17. издање велике енциклопедије (Brockhaus Enzyklopädie), са 225.000 одредница, које Брокхауз нуди као свој најновији допринос, заједно са допунама у два тома, 1975. и 1977 године, за сва слова, а 1981. поново је објављен целовит допунски том. На овај начин Брокхауз очито жели у што краћем временском размаку не само да допуни већ објављене чланке новим подацима, већ и да до појаве следећег издања уведе нове одреднице. Све ово раду на припремању енциклопедије даје карактер континуираног праћења свих збивања. Посао у овом случају никада није завршен. Све се ово уклапа у слику о нашем времену. Обилност информација једно је од његових обележја.

На сарадњу у Брокхаузу, и то за све јужнословенске књижевности, позван сам некако при крају објављивања 17. издања, тако да се могу сматрати као одговоран за последње томове и за све допунске томове, за 14. издање скраћене едиције у дванаест томова Der grose Brockhaus и за његов допунски том, док се мања издања, Der neue Brockhaus у пет томова и Volksbrockhaus припремају непосредно у издавачкој кући извлачењем из постојећег материјала и без учешћа спољних сарадника. За себе могу рећи да сам послу сарадника у овом подухвату приступио са великим интересовањем, па сам у Брокхаузовом архиву фотокопирао све прилоге који у старим, данас тешко приступним издањима говоре о нама и занимало ме је ко је, када и како формулисао поједина сазнања о нашем народу и нашим људима. О овоме бих могао много шта занимљивог рећи, но дужан сам да се држим своје теме и ограничим на део о књижевности, на питање у којој је мери у овом тренутку македонска књижевност присутна у овом значајном приручнику.

Македонска књижевност ушла је као посебна и посве нова одредница у 16. издање Брокхауза, за које смо већ рекли да се појавило после другог светског рата, те је присутна у 7. тому, који је изишао 1955. године. Овај први текст, под насловом Makedonische Sprache und Literatur, износи двадесет редака излагања и уз то још пет ситно штампаних редака са подацима о секундарној литератури. Састављач најпре даје осврт на македонски језик, на његову кодификацију из централних дијалеката и положај који заузима почев од 1944. године, да би затим споменуо неке специфичности инфинитива, номиналне флексије, члана и начина наглашавања у македонском језику. Излагања о језику су нешто обимнија од излагања о књижевности, где је речено да се најранији покушаји књижевног стваралаштва уз коришћење богато развијеног народног песништва могу уочити већ на почетку XIX века, но да се интензивнији књижевни живот могао развијати тек после 1945. године. После почетне преваге лирске поезије, истиче се, а која се често ослања на народну песму, почиње се у најновије време пробијати проза, претежно преко краћих приповедака из доба борбе и послератног периода. Још није дато ни једно име које би се посебно издвајало из оваквог литерарног стваралаштва. Секундарна литература у редоследу наводи граматику македонског књижевног језика од Х. Г. Ланта, објављену на енглеском језику 1952. године, прилог Алојза Шмауса у зборнику *Osteuropa* из 1953.

године и дело Конеског о македонској књижевности у XIX веку, које би, с обзиром да се појавило већ 1950. године, требало заправо да је на челу секундарне литературе, но састављачу се вероватно чинило да читаочев поглед ваља најпре усмерити на информације на страном језику.

Но дужан сам рећи да ово можда и није сарадников распоред, а из искуства знам да се сви текстови своде на одређен стандард и по правилу скраћују. Постоје у овом погледу два крупна ограничења за сваког сарадника. Прво ограничење огледа се у томе што редакцијски колегијум одређује број редова за поједина подручја, па следствено томе и за све јужнословенске књижевности, које се рачунају као целина, а у оквиру овог износа сурадник затим треба да предложи детаљнији распоред. Но главна редакција због увођења неких нових одредница из других подручја суочена је често са потребом да на другим местима приступи скраћивању, а овом су, како изгледа, обично изложени прилози о малим народима. Редакција зна и да врати предлоге истичући да неки писци које сарадник није предвидео треба да уђу у распоред док за друге захтева да се искључе. Разлози за ово веома су занимљиви, често искључиво спектакуларне природе, јер је неки писац неким својим иступом запажен и у оном видокругу који је обухваћен интересовањем главне редакције. У вези с овим водио сам обимну преписку као сарадник за јужнословенске књижевности, те бих хтео да издвојим само један цитат из писма које ми је упутило одговорно лице које одржава везу између редакцијског колегијума и мене као сарадника за јужнословенске књижевности. Овај цитат гласи: „У начелу желимо да унесемо оне писце са којима ће немачки читалац имате прилике да дође у додир. Уколико неки аутор уопште није превођен на немачки језик, тешко да се може претпоставити да ће немачки читалац трагати за њим. Ми бисмо према томе овакву одредницу уносили једино изузетно.“ Није потребно да наведем да сам устао против овакве претпоставке истичући да се, уколико се прихвати овакво становиште, веома лако могу померити нека основна мерила у одређивању књижевних вредности. По правилу се оваква преписка завршава затим компромисом и по свему судећи компромиси и јесу основно обележје у припремању енциклопедијских дела.

Ако се ово односи на све подухвате везане за рад на енциклопедијама, друго ограничење о коме сам говорио везано је посебно за сарадњу са Брокхаузом. Наиме, појава новог издања ове енциклопедије не значи по себи да су и сви прилози наново писани. Овакав преокретан значај припада само неким издањима, па су они заправо одрази нове парадигме. Отуда, на пример, и у 17. издању, па и у допунским томовима уз ово издање, још увек налазимо одредницу „Српскохрватска књижевност“, која је у 15. издању (1931), у складу са тадашњим званичним концепцијама у нас, заменила до тада посебне одреднице „српска књижевност“ и „хрватска књижевност“. Одреднице се у овом случају једноставно дописују. На постојећи текст из претходног издања додаје се наставак.

На овај начин не улазе у обзир нова сазнања у гледању на претходне делове текста, па се, на пример, још увек провлачи назив „старобугарски језик“ за језик најстарије културне баштине словенских народа.

Међутим, особито тежак пропуст је учињен у односу на македонску књижевност. У 17. издање, у 12. том, који је изишао 1971. године, једноставно је пренет текст из 1955. године, а да овом ништа није додато, без обзира на плодан развој кроз који је македонска књижевност отада несумњиво пролазила. Једину измену налазимо у секундарној литератури, где је податак о књизи Б. Конеског о македонској књижевности у 19. веку стављен на почетак и уз ово дело још наведена историја македонског језика од истог писца из 1965. године.

Примивши се сарадње сматрао сам да овај недостатак свакако ваља отклонити. Главна редакција је пристала да у допунском, 23. тому, који је изишао 1976. године, одреди петнаест редака помоћу којих би се попунила празнина која је остала после објављивања комплетног 17. издања у двадесет томова (21. том садржи картографски материјал). На овом кратком простору је речено да је македонска књижевност превладала шездесетих година извесну суженост како на изражавања родољубивих осећаја тако и на сећања везана за социјална и национална тлачења у прошлости и на размишљања о специфичном менталитету македонског човека, те да је преко првобитне сеоске традиције и социјалне димензије успела да се повеже са различитим струјањима и расположењима европске књижевности. А затим је поменуто неколико имена из македонског књижевног стваралаштва, К. Рацин, Б. Конески, А. Шопов С. Јаневски, В. Малески, Х. Поленаковић, Д. Митрев и А. Спасов.

Да бих отклонио сваки неспоразум желим одмах да нагласим да је предложени текст за ову одредницу био шири и да је садржавао још неколико имена. Но целокупан текст био је скраћен од стране главног редакцијског колегијума с објашњењем да је ово неопходно из просторних разлога. Ипак, у 22. допунски том ушао је посебан чланак посвећен Б. Конеском, па је он уједно први Македонац коме је посвећено овакво место. Од знатно ширег предлога за појединачне прилоге, за 25. допунски (24. том садржи речник немачког језика) том прихваћени су чланци о А. Шопову, В. Малеском, Б. Павловском, Славку Јаневском и Ж. Чингу, а чланак у претходном допунском тому о Конеском сада је допуњен. Македонској књижевости у целини посвећена су у овом тому излагања у обиму 11 редака текста и 6 редака са наводима секундарне литературе. У тексту се указује на то да се поред првих аутора који још увек меродавно учествују у македонској књижевности (Б. Конески, А. Шопов, С. Јаневски, В. Малески) и представника друге генерације (Р. Павловски, В. Урошевић) јавља нов, трећи талас у широком процесу еманципације књижевности у Македонаца који обухвата како нове теме тако и нове изражајне облике; у лирици Б. Ѓузел, Е. Клетников; у прози Ж. Чинго и Б. Павловски; у драми Б. Пендовски. Секундарна литература проширена је на дела и студије А. Спасова и М. Ѓурчинова.

Наведене су и антологије македонске прозе и македонске лирике у преводу на немачки, које су објавили М. Друговац и М. Ђрониш. Наравно, и у овом случају целокупан текст мањи је од онога који је сарадник био припремио и издвојено је и неколико писаца и песника за које је написао посебне прилоге. Унето је у целини много мање него што би одговарало бујном замаху македонске литературе, вредности њених остварења и занимљивости појединих њених носилаца.

Ипак, и оволико мало остаје необориво сведочанство о неуништивом постојању македонског народа и о непрекидном процвату његове културе у условима слободе. Залагања да ових сведочанстава убудуће буде што више мора бити драгоцен задатак оних којима је поверено да сарађују на припремању енциклопедијских дела. Јер управо у тежњи да се овај посао у највеће могућој мери научно и објективно обави садржана је могућност да се изразе осећања пријатељства према македонском народу у целини и, посебно, према свим неимарима македонске културе, који градећи ову културу уједно доприносе изграђивању и југословенске и општесветске културе.

JÓZEF MAGNUSZEWSKI (Warszawa)

MACEDOŃSKIE WARIANTY WĘDROWNEJ BALLADY O POZORNEJ ŚMIERCI ZAKOCHANEGO

Folklor różnych narodów europejskich zna pieśni rozwijające motyw pozornej śmierci w ten sposób, że zakochany udaje zgon (lub ciężką chorobę), aby osiągnąć cel swego uczucia. Pieśni te mają interesujące rozmieszczenie geograficzne; występują mianowicie dwie ich grupy, terytorialnie nie połączone: północna (szkocko-duńska) i południowo-wschodnia, której zrąb zasadniczy stanowią wersje południowosłowiańskie. W grupie południowo-wschodniej można wyróżnić dwa typy interesującej nas pieśni: A. zakochany ucieka się tylko do jednego podstępu; B. pozorną śmierć poprzedzają inne podstępy. W obu typach występują dwie odmiany: 1. sposób działania obmyśla sam zakochany; jego powiernicą i wykonawczynią poleceń jest matka; 2. matka, której syn się zwierza, obmyśla akcję.

Południowosłowiańskie pieśni osnute na motywie pozornej śmierci zakochanego są w sumie liczne, a choć pochodzą z rozległego obszaru geograficznego, od Słowenii po Macedonię i Bułgarię, stanowią, przy całym swoim zróżnicowaniu, grupę zwartą, zawsze bowiem wykazują w treści istotne elementy wspólne. Są przy tym atrakcyjne z etnograficznego i folklorystycznego punktu widzenia[1]. Fabularnie związane ze środowiskiem wiejskim, a także mieszczańskim, utrzymane najczęściej w pogodnym, nawet żartobliwym tonie, pieśni te zawierają wiele cennych dla etnografa szczegółów życia codziennego, obyczajów, kultury materialnej, pomagają poznać byt ludu w przeszłości.

Co najmniej równie ciekawie przedstawia się ta grupa pieśni dla folklorysty zgłębiającego ludową sztukę słowa, zdradza bowiem wiele twórczej inwencji. Motywacja wątku miłosnego nie jest jednolita. Przeszkodą w miłości jest bądź sprzeciw rodzicielski (najczęściej — matki) po stronie dziewczyny, bądź duma, skrytość i nieprzystępność dziewczęca czy kobieca. Konstrukcja akcji jest pomysłowa. Rzadko uczestniczy w niej tylko zakochana para; postacią zwykle włączaną jest matka lub macocha zakochanego, dalej matka albo macocha (wyjątkowo ojciec) dziewczyny, gdy zaś w grę wchodzi romans z piękną sąsiadką, w akcji bierze nadto udział mąż tejże, a nieraz również ojciec młodzieńca. Poprzez działanie, epitety i porównania rysują się pewne typy ludzkie: zakochany — najczęściej nieśmiały, nieporadny mło-

[1] J. Magnuszewski, *Południowosłowiańskie ballady ludowe o pozornej śmierci zakochanego*, „Pamiętnik Słowiański", XXIX, 1979, s. 73.

dzieniaszek, lecz bywa nim też pomysłowy i przedsiębioryczy młodzieniec, nawet junak; miła jest zawsze piękna, przy tym skryta i nieprzystępna lub poddana woli matki, z której się w końcu wyłamuje; matka, także macocha, zakochanego ma doświadczenie, zna skuteczne sposoby działania; matka, a zwłaszcza macocha miłej jest despotyczna (podobnie ojciec, jeśli występuje), zawzięta; piękna sąsiadka jest kobietą skłonną do miłosnej przygody. Tocząca się w kręgu takich postaci akcja to w dużej mierze gra przebiegłości w rozmaitych konfiguracjach.

„Klasyczny" schemat kompozycyjny wersji rozwiniętej, wielomotywowej, tzn. gdy w grę wchodzi kilka podstępów, jest następujący: a) ekspozycja, b) trzy podstępy (najczęściej budowa czeszmy, cerkwi, pozorna śmierć), c) puenta — zdobycie ukochanej. Modyfikacje tego schematu idą bądź w kierunku redukcji, bądź dalszego rozwinięcia.

Fabuła pieśni o rzekomej śmierci zakochanego jest w swojej istocie dynamiczna. Poświadcza to dominacja formy dialogu (nieraz także monologu); w niektórych wypadkach w tę formę ujęty jest niemal cały tekst.

Szerokie zastosowanie ma powtórzenie: jako czynnik kompozycyjny i zarazem składnik stylu, wreszcie jako paralelizm syntaktyczny. Czynnikiem kompozycyjnym jest charakterystyczne częste powtarzanie całego szeregu identycznych lub w pewnym stopniu modyfikowanych całostek kilku, a nawet kilkunastowersowych, na przykład: prośba chłopca (a_1)+ odpowiedź matki (b_1) + sprecyzowanie podstępu (c_1) + jego realizacja (d_1) + stwierdzenie daremności podstępu (e_1) — i znowu $a_2 + b_2 + c_2 + d_2 + e_2$. Po 2—3 powtórzeniach takiego szeregu dochodzi do jego istotnej modyfikacji, skoro podstęp uwieńczony zostaje sukcesem i następuje puenta.

Cała interesująca nas grupa pieśni nie wyróżnia się bogactwem porównań, metafor ani epitetów, natomiast widoczne jest nasycenie tekstów konkretami życia. Pod względem wersyfikacyjnym zaś pieśni te wykazują właściwe dla tego obszaru językowo-geograficznego cechy.

Chociaż z etnograficznego i folklorystycznego punktu widzenia pieśni o pozornej śmierci zakochanego tkwią organicznie w południowosłowiańskiej tradycji, ich związki genetyczne sięgają daleko poza ten obszar geograficzny, a także poza sferę twórczości tradowanej ustnie. Jako istotne źródła, z których wywodzi się motyw pozornej śmierci zakochanego oraz inne, towarzyszące, motywy i sytuacje, wskazać należy Biblię (historia Amnona i Tamary z Drugiej Księgi Samuela), apokryfy (o Salomonie i jego żonie), Księgę tysiąca i jednej nocy (noc 384: O zakochanym z plemienia Uzra). Źródła te sytuują się na pograniczu słowa pisanego i ustnych przekazów. Poza tym w grę wchodzi rozległe, a trudne do skonkretyzowania zaplecze, jakie w tym wypadku stanowić musi międzynarodowy dorobek mniej lub bardziej popularnych, obiegowych opowieści, nowel (Erzählungsliteratur). Pod tym wpływem same pieśni o pozornej śmierci zakochanego przybrały formę ballady nowelowej (novellenartige Ballade). Jednak neizależnie od tego mamy tu do czynienia z niewątpliwym południowosłowiańskim wkładem do światowej tradycji balladowej.

A jaki jest w tym udział folkloru macedońskiego? Występuje w nim zarówno typ A (zakochany ucieka się tylko do jednego podstępu — pozornej śmierci) jak i B (pozorną śmierć poprzedzają inne podstępy zakochanego), jednak w dostępnych mi zapisach oraz wśród wymienianych w literaturze przedmiotu wariantów nie natrafiłem na odmianę A_1 (sposób działania obmyśla sam zakochany). Jest natomiast nader odrębnie rozwinięty wariant odmiany A_2 (podstęp obmyśla ktoś inny), z okolic Velesu, wyróżniający się postacią bohatera, którym nie jest, jak to najczęściej bywa, nieporadny młodzieniec, ale deli Bekramczo:

Вино си пие дели Бекрамчо,
Вино си пие на край на море,
На край на море, в тенки т'рски[2].

Bardziej awanturniczy charakter ma też miłosna przygoda: Bekramczo ogłasza hojną nagrodę w złotych pieniądzach temu junakowi, który przywabi doń piękną Bojanę (jak widać, śmiałemu zawadiace nie wypadało prosić matki o radę). Ale nie podjął się tego żaden junak tylko jakaś starucha (prestara baba), a więc bardziej niż matka charakterystyczna dla folkloru postać, mądrością i przebiegłością wpływająca na bieg wydarzeń. Owa starucha przywiodła Bojanę wprowadziwszy ją w błąd wieścią o rzekomej śmierci Bekramcza. Dalej zaś pieśń macedońska przedstawia najczęściej występujące w analogicznych balladach sytuacje: Ubrana odświętnie Bojana, przybywszy z kwiatami i dwiema świecami, zdążyła wyrazić swój żal z powodu zgonu Bekramcza, ale i zdziwienie nad dziarskim wyglądem „nieboszczyka" oraz usłyszeć wykrętną odpowiedź staruchy, po czym znalazła się nagle w objęciach delii. Jego słowa, kończące balladę, wnoszą znowu awanturniczy akcent:

Па я те сака за три години,
Сама му дойде, в раце му падна[3].

Inny, pochodzący z okolic Kratova wariant tejże odmiany, Ilinko, bela Vla'inko![4], ma bardziej idylliczny charakter, ale też powtarza znane skądinąd sytuacje. Nie jest to wariant wyraźnie „jednomotywowy", mamy w nim jakby kontaminację dwu podstępów (wzniesienie budowli, pozorna śmierć), matka bowiem radzi synowi, aby wybudował wysoki seraj i w nim udawał chorobę i zgon. Zwraca uwagę sytuacja wyjściowa: Stojan, bogaty młodzieniec (wszak wybudował okazały seraj), zakochał się w „białej Wołoszce" ujrzawszy ją bielącą płótno.

---

[2] S. I. Verković, *Народне песме македонски бугара*, кн. 1, Beograd 1860, s. 334, nr 304.

[3] Ibidem, s. 336.

[4] „Периодическо списание на Българско книжовно дружество" 1878, кн. 11 и 12, с. 169, nr. 1.

Pośrednio z odmianą A_2 łączyć można pieśń Stojan junak i moma Planinka (ze wsi Jarlovo)[5], pośrednio i luźno, bo w pieśni tej niema motywu pozornej śmierci, natomiast matka radzi zakochanemu synowi pojechać do domu dziewczyny w przebraniu jej wujka-mnicha i przy powitaniu porwać ją, co też się młodzieńcowi powiodło. Motyw przebrania za mnicha znany jest południowosłowiańskiej epice, a wywodzi się ze średniowiecza.

Słabo poświadczona jest w folklorze macedońskim odmiana B_1 (kilka postępów, wymyśla je sam zakochany). Do niej zaliczyć należy pieśń z Kukuš[6]. Wśród interesujących nas ballad ta należy do mniej sentymentalnych. Nie rozwodzi się o uczuciach, bo też jej bohaterem jest dzielny żołnierz (vojnik junak), który szuka dziewczyny. Podobała mu się „vražka kerka". Występuje zatem szczególny motyw komplikacji wątku miłosnego: posłani swaci spotykają się z odmową całej rodziny — matki, ojca i braci dziewczyny, chociaż ona jest żołnierzowi przychylna. Żołnierz dziwi się i wymyśla znane podstępy: urządza piękną czeszmę, buduje cerkiew we wsi, lecz najbliżsi nie pozwalają dziewczynie tam pójść, widząc w tym podstęp. Przy trzeciej próbie żołnierz nakazuje współdziałanie swoim siostrom, tak więc w rozgrywce biorą już udział obie rodziny:

„Варай сестри, мили сестри!
Ке се чинам жив-мъртовец,
Покриете ме с тенко платно,
Наредите дребни китки,
Па викнете, пропеите,
Нел' к' излъжам Граждоменка".[7]

Ten podstęp okazał się skuteczny. Gdy Graždomenka prosi matkę, by pozwoliła jej pójść do domu zmarłego, bo „mnogo troši toj za mene", ta zgadza się. Zakończenie jest lakoniczne:

Ка я виде войник юнак,
Ръка пущи, я закачи;
Се залюбиха, се венчаха[8].

Liczniejsze są macedońskie warianty odmiany B_2, w której istotną rolę gra matka chłopca, ona bowiem obmyśla podstępy. Są w tej grupie pieśni rozpoczynające się od razu prośbą młodzieńca o radę, ale także przedstawiające sytuację wyjściową. Często spotykamy się ze sprzeciwem matki dziewczyny; bywa on tak głęboki, że na wieść o zaślubinach zakochanych matka panny młodej dostaje pomieszania zmysłów[9]. Tym większa jest rola matki

[5] K. A. Šapkarev, *Сборник от български народни умотворения.* Чест I, отдел 4, Sofia 1891, *в.* 379, nr. 1014.
[6] D. Miladinov, K. Miladinov, *Български народни песни,* Zagreb 1961, s. 296, nr 186; dalej cytuję: Bracia Miladinov.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.
[9] Ibidem, s. 294, nr 185.

chłopca. Nie zawsze jest to matka rodzona, nieraz macocha[10]. W takim wypadku sprawa wyraźniej nabiera charakteru rozgrywki między dwiema kobietami, bo głównym motywem działania macochy nie jest chyba miłość do pasierba. Oprócz znanych powszechnie podstępów pojawia się nowy: ogród pośród wioski. Bywają pieśni, np. w okolicach Strugi, tak rozwinięte, że liczba podstępów wzrasta w nich do czterech (czeszma, cerkiew, ogród, pozorna śmierć)[11], ale też spotykamy, np. w okolicach Prilepu, wersje krótsze, w których liczba ta zredukowana jest do dwu (czeszma, pozorna śmierć)[12]; przy tego rodzaju redukcjach zdarza się „zagubienie" zasadniczego motywu — podstępu z pozorną śmiercią — i poprzestanie na innych (budowla, ogród)[13], utrzymany zatem zostaje tylko ogólniejszy pomysł miłosnych zasadzek. Nieraz redukcja polega na jednorazowym połączeniu kilku podstępów tak np. w jednym z wariantów prilepskich matka od razu radzi Stojanowi:

Откупи си чивт волови,
Изорай бахча срет село,
Извади вода студена,
Насади ружа цървена,
Загради църква Арангел,
И от навол ти умри си[14].

W tej pieśni „'itra, pre'itra" Bojana posyła na zwiady bratową, która — przekonana lamentem Stojanowej matki — wraca z wiadomością, że chłopiec rzeczywiście zmarł. Tak wprowadzona w błąd dziewczyna, przybywszy pociesza jego rodzicielkę powtarzając znane szczegóły o osobliwym wyglądzie „nieboszczyka":

„Не бой се стрино, не плачи,
Не ти е Стоян умрено!
Нодзе-те му се на потскок,
Рыце-те му се на прегрaп,
Очи-те му се на поглед"[15].

W ogóle niektóre momenty, np. lament nad „zmarłym", w jednych wariantach występują i bywają rozwinięte, w innych — nie. Teksty macedońskie są przeważnie oszczędne, zwięzłe, skoncentrowane na samym przebiegu miłosnych starań, trafiają się jednak i w nich wstawki liryczne; oto początek pieśni z Jarlovska:

„Миле́но, мо́ме Миле́но!"
Заиска́ Стоян Миле́на,

[10] K. A. Šapkarev, op. cit., s. 420, nr. 1115.
[11] Bracia Miladinov, nr 185.
[12] K. A. Šapkarev, op. cit., nr 115.
[13] Ibidem, s. 255, nr 797.
[14] Bracia Miladinov, s. 297, nr 187.
[15] Ibidem, s. 298.

Миле́на танка, висока,
Миле́на бе́ла, цървена,
Миле́на, рускьи карафи́лъ,
Миле́на, бе́ли босильок...[16]

Kończąc niniejsze rozważania wypada stwierdzić, że macedońskie wersje wędrownej ballady o pozornej śmierci zakochanego mają podstawowe elementy wspólne z całą południowosłowiańską grupą pieśni ludowych osnutych na tym motywie (środowisko, konstrukcja wątku miłosnego, sytuacje, kompozycja, pogodna czy żartobliwa tonacja ogólna); zdradzają też pewne cechy specyficzne: wprowadzają między innymi postać zakochanego delii, żołnierza junaka, są na ogół mniej sentymentalne, zawierają nieraz wyraźniejsze akcenty awanturnicze, przy tym nasycone są realiami miejscowego życia i obyczaju. Wzbogacają więc południowosłowiańską tradycję pieśniową o tej tematyce.

[16] K. A. Šapkarev, op. cit., nr 797.

МИЉАН МОЈАШЕВИЋ (Београд)

ВЕЧЕ КРАЈ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ
НЕМАЧКА ПЕСМА ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ ПРОШЛОГ ВЕКА

Поднаслов јој је *Abends beim Kloster Studeniza*, *Вече крај манастира Студенице*. Смирај дана покрај манастира. А наслов, *Tagestrauer*, није лако прецизно превести. Да ли: *Туговање једног дана?* Даћемо одмах уз песму и дослован превод.

Tagestrauer (*Abends beim Kloster Studeniza.*)	*Туговање једног дана* (*Вече крај манастира Студенице*)
War nicht so schwarz und auch nicht blau Heut der Himmel, fahl Hieng er, eine trübe Schau, Ueber Berg und Thal.	Нити црно, нити плаво није данас небо било, бледо висило је, тмурна слика, изнад брда и долина.
Einem glich er ganz und gar, Dem das Leben hin, Weder Schmerz noch Freude war, Mehr zu sehen drin.	И сасвим је слично било неком ком се живот угасио, нити бола ни радости није више на њем било.
Rosen oder scharfer Dorn, Beides rührt ihn nicht, Weder Liebe stand noch Zorn Ihm am Angesicht.	Руже или оштар трн, ништа више да га дирне, ни љубави нити љутње на лицу му није било.
Nicht ein heller Sonnenblick Zog sich Schatten nach, Ringsum vorwärts und zurück, Alles todtenflach.	Нит сунчевог светлог зрака да се крене за сенкама, и пред тобом и за тобом једноличност свуда мртва.
Ist es, daß ein Vogel auch Noch sich blicken läßt,	Деси ли се да се нека угледати птица може,

Höchstens nur durch Busch und Strauch	то је само кад кроз шибље
Sucht er scheu sein Nest.	уплашена гнездо тражи.
Selbst der Bach in seiner Schlucht	Чак и поток у клисури
Drum die Föhren steh'n,	боровима опасаној
Aengstlich seinen Ausgang sucht,	заплашено излаз тражи
Als wollt' er vergeh'n.	као да би нестат хтео.
Nicht ein Lüftchen, nicht ein Wind	Ни лахора, нити ветра
Sich mehr regen mag,	да се више кренут хоће,
Beide wie erstorben sind	ко обоје изумрло
Diesem trüben Tag.	да је овог тмурног дана.
Solche Rast in der Natur,	Такав покој у природи
O wie ist mir schwer,	о како ми тешко пада,
Als ob jede Lebensspur	као да је траг живота
Draus entflohen wär'.	сваки из ње изумро.
Möglich, daß der stumme Tag	То је можда неми дан
Schon den Abend sah	угледао вече већ
Und ein Leid voranahnen mag,	и бол неку наслутио
Das ihm innig nah.	која му је душу такла.
Daß ein Engelherz vielleicht	Можда му је анђеоско
Ihm vor allem lieb,	неко срце, одвећ драго,
Eben aus der Welt verscheucht,	из живота, уплашено,
In das Ew'ge stieb.	у вечитост отпрхнуло.

Аутор песме је Шваба Артур Шот (Arthur Schott, 1814—1875), страствен путник са ботаничарском радозналошћу и са много љубави према природи, особито дивљој, писац повеликог броја путописних репортажа и о Србима, објављених у Котином *Ausland-у*[1], и аутор једне збирке песама, у којој је и ова о Студеници. Агроном по струци, потиче из старе, угледне штутгартске породице са правничком традицијом. Најобимнији прилог из и иначе малобројне литературе о њему износи неких осам страница брошурице мале осмине, штампане 1926. у Вршцу, „с освртом на његов боравак у Банату", од Феликса Милекера[2].

Од Ф. Милекера је и кратки текст о Артуру Шоту у стандардној историји немачке књижевности Двојне Монархије, у издању Едуарда

[1] О томе, од писца овог прилога, *Културно-посредничка улога часописа Das Ausland између Немаца и Југословена (1828—1893)*, Зборник Филозофског факултета, Београд 1955, књ. III, 486 и д.

[2] Felix Milleker, *Artur Schott. Mit Berücksichtigung seines Banater Aufenthaltes*, у едицији *Banater Bücherei*, Wrschatz 1926, св. XXVII, стр. 3—11.

Кастлеа[3]. И тамо се Милекеров рад наводи као главни извор. Није нам познато да има ишта не само обимније или потпуније о Артуру Шоту, него ни нешто што би било приближно томе. О Шотовом циклусу песама о Србији, о његовим путовањима по Србији, о његовој сарадњи у Котиним листовима, наравно ни код Милекера ни речи. Углавном, о Шотовом боравку у Банату.

Но Милекер нас је упутио на казивање Зигфрида Капера, Шотовог савременика и преводиоца српских народних песама на немачки[4]. „Један од песника" — стоји код Капера — „звао се Артур Шот, који је био у блиским везама са једном имућном грофовском породицом из суседства и живео и волео у овој варошици десет година и био чудан делија. Сва су уста пуна његовог имена. Сва Оравица зна да прича о 'господину Шоту', који је са коњићем, кога је сам дресирао, становао у маленој кућици, сваког дана изјахивао на свом понију, никад кравату није носио, веома лепо је певао и клавир свирао, и сам компоновао, проучавао румунске обичаје и песме, писао стихове, подстицао аматерска позоришта, и уза све то био особењак"[5].

Припадао је кругу људи око Јустинуса Кернера, једног од најпопуларнијих ондашњих швапских песника, и око Николауса Ленауа, који је радо боравио у Швапској и коме је и Артур Шот испевао једну песму.

А кућа Шотових, која је била „средиште слободоумних стремљења града Штутгарта и Виртемберга", и у којој су се одушевљавали грчком и пољском борбом за слободу, остала је верна народном покрету и после његовог пораза[6]. Све то може да подупре претпоставку и о неком тамошњем разумевању слободарских напора и српског народа.

Са Шотом смо и у непосредној близини Гримовог пријатеља песника Лудвига Уланда. Отац Шотов био је један од вођа либералне опозиције, изабраних у земаљску скупштину (Landtag). Кад је влада одбила да Уланду и њему, као изабраним народним посланицима, одобри одсуство у трајању посланичког мандата, обојица су поднели оставке на државну службу. Њих двојица су предводили опозицију и јуна 1849, када је полиција растурила земаљску скупштину. Увређен таквим поступком владе, најмлађи од тројице синова старога Шота, Зигмунд, позвао је на двобој министра, иначе свог рођака[7].

---

[3] Eduard Castle (Hrsg.), *Geschichte der deutschen Literatur in Österreich-Ungarn im Zeitalter Franz Josephs I.*, Wien o. J. (Предговор носи датум 7. нов. 1935) Bd. I, 580—581.

[4] О њему као преводиоцу: Milan Ćurčin, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Leipzig 1905, 190 и д.; Ljubomir Ognjanov, *Die Volkslieder der Balkanslaven und ihre Übersetzungen in deutscher Sprache*, Berlin 1941, 128 и д.; *Kapper, Siegfried,* Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1962, V, 191 (без имена писца).

[5] *Südslawische Wanderungen* von Siegfried Kapper, Neue wohlfeile Ausgabe, Leipzig 1853, II, 46—66.

[6] Conrad Haußmann, *Vorwort*, у: Sigmund Schott, *Gedichte und Schriften*, 1898, I, 6 и д.

[7] Ernst Marquardt, *Geschichte Württembergs*, Stuttgart, [2]1967, 281, 290.

То су неке појединости с краја револуционарних збивања у покрајини Виртемберг 1849. године, у којима су стари Шот и син му Зигмунд особито живо учествовали. Најстарији од браће Шот, Алберт (р. 1809), умро је две године пре тога (1847). А наш Артур Шот, који је с Албертом издао 1845. прву збирку румунских бајки, на немачком, имајући при том изричито збирку бајки браће Грим као пример, упутиће се наредне 1850. године у емиграцију, у Америку, да се више не врати у Европу. И он један од разочараних, али и даље неуморних.

Збирка стихова под општим насловом *Песме*[8] штампана је исте године када је њен аутор напустио Европу. Подељена је у четири дела (I—IV). Неуморни путник ставио је на прво место (I) део под путописним насловом *Aus der Reisetasche*, *Из путничке торбе*, посветио га „својим пријатељима у близини и даљини" и поделио на циклусе по називима земаља: *Italien*, седам песама; *Ungarn*, четрнаест; *Walachei*, тринаест; *Serbien*, шест; *Deutschland*, четири песме.

И у оквиру циклуса Шот пажљиво распоређује песме тематски. Четврта у циклусу о Србији је песма о Студеници. И она, као, по правилу, и остале, у строфама од по четири унакрсно сликована стиха. По једна строфа, једна слика; по једна реченица, једна мисао. И један доживљај у целој песми: тешка нека, самртна тишина.

Какав ли је утисак ондашњим изгледом могла чинити Студеница на немачког посетиоца? Претпостављамо да је то могло бити године 1849, када ју је Шот походио. Шта ли је осетио од њене лепоте и знао од њене историје? Не видимо да је нешто од тога непосредно унео у стихове. А ако је то чинио посредно, онда је читава песма метафора о некој великој смрти, о неком заустављеном бивању. Превод историјских реминисценција у поетску апстракцију? Шот је био образован радозналац. И уважени посетилац. Ово потврђује и опис пријема код кнеза Александра Карађорђевића и код паше београдског, све у току његовог осмочасовног задржавања у Београду, са угледним сапутницима[9].

Да ли је, дакле, ова наоко описна, путописна песма у основи симболична? И какво ју је то ћутање притиснуло? И какво умирање испунило? Шта је заправо понело песника да спева овакву песму? За оваква питања ваља тражити одговор у поновном читању песме. А овој песми се вреди враћати. Има неке загонетне лепоте у тој окамењености ћутања. Има је и у њеној недоречености.

Није посреди само осећање наше блискости опеваном предмету и пределу када се одвајамо од ове песме са утиском да је једна од најсугестивнијих целе збирке.

Нипошто пак не значи да тиме вреднујемо и естетску страну песме када се усуђујемо да расположење, истакнуто особито завршним стихом четврте строфе, упоредимо са оним из Гетеове песмо о претећој, страшној тишини (*Meeresstille*).

Усамљен манастир, негде у шуми, наћи ће се и другде код Шота, у по којој песми или путописној скици. У циклусу *Влашка* — што запра-

---

[8] *Gedichte* von Arthur Schott. Stuttgart 1950, 296 страна мале 8°.

[9] О томе у раду наведеном у нап. 1, стр. 487.

во значи Румунија — има нпр. песма *Крај jegнoī манасūира у шуми* (*Bei einem Waldkloster*)[10]. Али та је песма разиграна, устремљена према ведринама и лепотом торња са златним крстом на врху, распевана и „сребрним звуцима звона“ са њега. А Студеница ћути. Као да је и своју иначе неодољиву лепоту завила у ћутање. И око ње свуда неко — ћутање.

Где је у песми манастир Студеница из поднаслова? Је ли ова песма оваква каква јесте могла настати и негде другде? И поред оног румунског манастира, такође у шуми? А није настала тамо.

У Шотовим путописним песмама, као уосталом и у његовим путописним дописима, често се повезују доживљај и историја предмета и предела. Доживљај Студенице је, чини нам се, преведен, ако јесте, у метафоричне рефлексије до степена на ком се она не би ни наслућивала да не стоји у поднаслову.

Песма *Рана слуūња* (*Frühe Ahnung*), везана за Медведник, и *Туīовање jegнoī gана*, везано за Студеницу, и једна и друга песме тешких слутњи и расположења, средишне су у циклусу *Србија*.

[10] стр. 45—46 збирке наведене у нап. 8.

ALEKSANDER E. NAUMOW (Kraków)

O INSPIRACJI POZAAUTORSKIEJ W PRAWOSŁAWNYM ŚREDNIOWIECZU

Komunikacja językowo-literacka w Średniowieczu nosi charakter mistyczno-sakramentalny, gdyż ponad poziomem językowym i literackim wytwarza się trzeci poziom komunikacyjny, realizujący hiperkomunikację sacrum z profanum. W ostatecznym rachunku cała komunikacja sprowadza się do rozmowy Boga z człowiekiem, nawiązując do kreacyjnego pragestu Boga, który z Adama uczynił swego współrozmówcę (*sъglagolnika*). Człowiek składa Bogu ofiarę najszczerszą — rezygnuje dla własnego zbawienia z własnej podmiotowości. Tworzenie było zatem w zasadzie odtwarzeniem, pracą polegającą na przynoszeniu Bogu dzieła uczynionego z Bożego materiału, było niedoskonałym opisywaniem Boga i Jego stworzenia, cudem otwarcia ust, oczyszczenia warg, darem słowa przy pełnej świadomości, że twórca nie jest w stanie udźwignąć ciężaru obowiązku tworzenia, gdyż żadne słowo z ust człowieka nie jest w stanie wypowiedzieć Boga (por. np. *Euch. Sin.* 3b). Dlatego z jednej strony twórca zwraca się do współbraci-czytelników ze stałą prośbą o przebaczenie i doskonalenie dzieła, z drugiej, poprzez modlitwę, zwraca się do Boga o dar słowa. Jednym ze źródeł starosłowiańskich próśb był niewątpliwie kondak tonu 6 niedzieli seropustnej: *Premudrosti nastavniče, smysla podatelju, nemudrychъ nakazatelju i ništichъ zaštitelju — utverdi, vrazumi serdce moje, Vladyko. Ty daždь mi slovo, Otčeje Slovo, — se bo ustnamъ moimъ ne vozbranju, vo ježe zvati tebě: Milostive, pomiluj mja padšago.* Dla przykładu tylko przypomnę zwrot: *Slovo razuma podaždь mi, beznačelnoje Slovo* u Teodosija Hilandarca[1]. Wyjątkowo prośba taka może być skierowana do świętego jako pośrednika łaski Bożej (np. u św. Sawy Serbskiego w ikosie służby św. Symeonowi: *Nъ ti podaždь mi krěpostь i razumъ, slovo i sъmislь. . .*[2])

Występująca przy tym formuła *ot tvoichъ tvoja prinošu ti*[3] jest bardzo charakterystyczna dla średniowiecznej kultury. Bazuje ona na fragmencie

[1] *Služba sv. Simeonu*, Kanon drugi glas 8, Srbljak, Beograd 1970, t. I, s. 184 (pieśń I, trop. 1), por. to samo u Danila Banjskiego w Służbie Milutinowi, kanon t. 4, I, 1, Srbljak II, 102.

[2] V. Ćorović, *Spisi sv. Save*, Beograd—Sr. Karlovci 1928, 182, nr 32. por. Srbljak I, 10—23.

[3] Tak w ikosie św. Symeonowi (ib.). Popularność formuły, powtarzanej na każdej liturgii, była ogromna — np. apokryfy wkładają te słowa w usta Boga przy pogrzebie Adama, zgodnie z opowieściami chronografów były one przypisywane Noemu po wyjściu z arki (tak jest np. w cerkwi św. Trójcy k. Plevlja) i in.

dziękczynnej modlitwy króla Dawida: *Od Ciebie bowiem pochodzi to wszystko i to tylko dajemy Tobie, cośmy z Twej ręki otrzymali — tvoja bo sutь vsja, i ot tvoichъ dachomъ tebě* (1 Paralipomenon 29,14) i na wyraźnym stwierdzeniu apostoła Pawła: *Z Niego bowiem, przez Niego i dla Niego istnieje wszystko — iz togo, i těmъ i v nemъ vsjačeskaja* (*List od Rzymian* 11,36). Dlatego św. Kliment Ochrydzki pisze: *Ne svoje bo koždo imatь ili dajetь, nъ Božije*[4].

Podobnie jak głównym typem komunikacji człowieka z Bogiem jest liturgiczne uczestnictwo (modlitwa, śpiew, ofiara)[5], tak też Boży element uczestniczy w akcie komunikacji zwykle przez *Pismo Swięte* i wspólnotę sakramentalną, w tym zwłaszcza komunię, a ponadto — by nie mówić tu o bardziej skomplikowanych formach epifanii i hagiofanii jak np. objawienia, wizje itp. — przez błogosłowieństwo, kadzenie, teologię ikony, relikwie i akcję liturgiczną biskupa. Św. Kliment pisze: *i prisno zovetь ny* (*Synъ Božii*) *svętymi knigami vъ cьsarьstvo svoje.*[6] Znaczące też jest częste użycie okolicznika czasu *dьnьsь*, co jest wyznacznikiem *praesens aeternitatis*[7].

Ogromne znaczenie miała tu specyfika myśli hebrajskiej, wyrażona w *Biblii* (zwłaszcza w *Starym Testamencie*), a głównie charakterystyczny dla niej brak ścisłego rozróżnienia między słowem a przedmiotem lub zdarzeniem oznaczonym tym słowem i między słowem a osobą, która je wypowiada. Stąd wypływa zarówno przekonanie o twórczej mocy słowa i pogląd o identyczności między imieniem a osobą, która tym imieniem jest nazwana, jak też utożsamianie rzeczy konkretnej z jej obrazową reprezentacją[8]. Nałożenie się myśli hebrajskiej na grecko-hellenistyczną z jej idealizmem, cykliczności, abstrakcyjnością wytworzyło specyficzny klimat *Nowego Testamentu*. Chrześcijanie nigdy jednak nie wyłamali się spod presji myślenia starotestamentowego, stąd także w Średniowieczu ogólna atmosfera kultu dla słów Bożych i wszelkich świętych wypowiedzi. Już w samym *Piśmie św.* znamy kilka wypadków mistycznego kontaktu z materią słowa, gdyż materialna fiksacja jest również przedmiotem kultu (*Proroctwo Ezechiela* 2,8—3,3. *Proroctwo Jeremiasza* 15,16, *Apokalipsa* 10,8—10,*1 List do Tymoteusza* 4,6). Szczególnie wyraźnie i obszernie ten typ kontaktu ze słowem występuje w przypowieści Jezusa o siewcy i w jej interpretacji (*Ewangelia wg Mateusza* 13,3—23, *wg Marka* 4,3—20, *wg Łukasza* 8,5—15)[9]. Połączeniem nauki obu *Testamentów* jest przytoczenie w *Ewangelii* stwierdzenia *Księgi Powtórzo-*

---

[4] Kliment Ochridski, *Sъbranii sъczinenija*, t. I, Sofia 1970, 205, 207, 208 przyp. 6 (Mowa na Narodzenie NMP).

[5] Pomijam tu najwznioślejszą i najczystszą formę kontaktu człowieka z Bogiem, jaką jest męczeńska śmierć człowieka na wzór śmierci krzyżowej Chrystusa.

[6] Kliment Ochridski, t. I, 360, 361 (Mowa w przeddzień Epifanii).

[7] Por. np. D. Bogdanović, *Najstarija služba svetom Savi*, Beograd 1980, 45.

[8] M. Filipiak, *Myśl hebrajska. Specyfika, przejawy, konsekwencje*, (w tomie:) Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki, t. IV, Lublin 1979, 7—18.

[9] O powiązaniu motywu słowa pisanego z kodem wegetatywnym zob. W. N. Toporow, *„Proglas Konstantina filosofa" kak obraziec starosławianskoj poezii* (w tomie:) Sławianskoje i bałkanskoje jazykoznanije. Istorija litieraturnych jazykow i pismennostь, Moskwa 1979, 42—44, por. też brewiarzowy hymn św. św. Cyrylowi i Metodemu: Si sutь jerěji... Hrvatska književnost srednjega vijeka, Zagreb 1969, 360,

nego Prawa (8,3), że nie samym chlebem będzie żył człowiek, ale każdym słowem, które wychodzi z ust Boga (*Ew. wg Mateusza* 4,4) itp[10].

Ponieważ ucieleśnienie się Słowa w rzeczywistym Chrystusie jest kamieniem węgielnym chrystologii i chrześcijaństwa w ogóle, łatwo zrozumieć asocjacje Księgi z Logosem-hypostazą. Ułatwiał ją liturgiczny kult *Ewangeliarza*, szeroko rozpowszechniona na Wschodzie kompozycja ikonograficzna *Etoimasia*, a także niektóre interpretacje hymnograficzne, jak np. jeden z ikosów kontakionu św. Romana Pieśniarza o zaparciu się Piotrowym (przekład L. Mirkovicia[11]): *Jer ću rukom uzeti pero i početi pisati oproštaj svima potomcima Adamovim. Telo moje, koje gledaš, biće mi hartija, a krv moja biće mi mastilo, u koje ću umakati i pisati, zaveštavajući dar nenasleđeni onima koji kliču: Pohitaj, spasi, Svetitelju, svoju pastvu.*

Zrozumiałe, że takie materialno-mistyczne kontakty z Bożym słowem i darem mądrości zdarzały się też w okresie patrystycznym. Znamy je z żywotów św. św. Efrema Syryjczyka (28 I), Romana Pieśniarza (1 X), Józefa Hymnografa (4 IV), Grzegorza Palamasa (14 XI). Także Słowianie otrzymywali charyzmat słowa drogą materialnego kontaktu, jak to się stało ze św. Sergiuszem z Radoneża (25 IX), który jako chłopiec po zjedzeniu kawałka chleba danego mu przez świętego starca uzyskał umiejętność rozumienia *Pisma św.*

Metaforyczne ujmowanie wiary, poznania, wiedzy w symbole szlachetnego kruszcu, kamieni, pokarmu, napoju, źródła itp. jest w kulturze antycznej, judejskiej i w Średniowieczu bardzo częste, rzadziej natomiast mamy rozbudowaną myśl o hierarchiczności źródeł mądrości.

W tym aspekcie bardzo interesujący jest fresk w narteksie cerkwi w Lesnowie, która od 1347 r. była siedzibą nowozałożonej eparchii zletowskiej, przedstawiający naukę św. Jana Złotoustego[12]. W poziomie najwyższym jest fragment nieba i schodząca stamtąd personifikacja Ducha Świętego (anioł), która położyła rękę na głowie świętego ojca. Św. Jan siedzi w fotelu i zapisuje słowa Bożego natchnienia, ale za nim stoi apostoł Paweł i bezpośrednio dyktuje św. Janowi. Spod pulpitu i stołu wylewa się bystry potok, inspirowany choćby pierwszym zdaniem drugiej paremii świętemu: *Z ust sprawiedliwego płynie mądrość — usta. . .kapljutъ* (Przypowieści 10,31, por. też 2,6 i 15,7). Grupa ludzi czerpie wodę z potoku mądrości — są tam przedstawiciele różnych stanów, jedni nabierają wodę do naczyń, inni piją wprost. S. Radojčić widzi w tym przedstawieniu ilustrację rozważań Pawłowych z *1-ego Listu do Koryntian* (2,14, czy raczej 10—16) — człowiek zmysłowy nie pojmuje tego, co jest z Ducha Bożego, ale apostoł, otrzymawszy dar Ducha, zna myśl Chrystusową i mówi już nie słowami, których uczy mądrość ludzka, lecz takimi, jakich uczy Duch.

D. Davidov odnalazł miedzioryt z początku XIX w., który za pośrednictwem drzeworytu ruskiego z 1709 r. — nawiązuje do tej koncepcji

[10] Por. tu jeszcze *1Ptr* 1,23—25 z zacytowaniem Iz. 40,6—8, *Hbr*. 4,12—13 i in.

[11] L. Mirković, *Deisis Krušedolskog ikonostasa*, (w. tomie:) Ikongrafske studije, Novi Sad 1974, 357 przyp. 10.

[12] S. Radojčić, *Postanak slikarstva Renesanse Paleologa*, (w tomie:) Uzori i dela starih srpskih umetnika, Beograd 1975, 143—144 i fot. 16.

z Lesnowa. Ten miedzioryt (drzeworyt także) rzuca dodatkowe światło na kompozycję, a podpisy wyjaśniają, że św. Jan miał objawienie apost. Pawła podczas pisania komentarza do jego listów[13], co widział św. Proklos, singelos Jana Złotoustego (jego święto — 20 XI). W żywocie św. Prokla czytamy, że Proklos w nocy przyprowadził gościa i, zajrzawszy do sypialni świętego, zobaczył, że ktoś szepce piszącemu Janowi do prawego ucha. Proklos rozpoznał apostoła Pawła, który z wyglądu przypominał proroka Elezeusza — bez włosów nad czołem, z wielką, szeroką brodą — tak jak na ikonie. Powtarzało się to z rzędu przez trzy noce, przy czym św. Jan nie zdawał sobie z tej pomocy sprawy.[14] Różnica między drzeworytem a miedziorytem polega na wprowadzonej postaci inspiratora i fundatora miedziorytu, biskupa Dionisija Popovicia (1750—1828, bp od 1791), który trzyma książkę z tekstem: *Pavlova usta Christova usta, oboichъ tvoja molju i moja da budutъ tvoja.*[15] Tekst pod miedziorytem jest również ciekawy: *Pavelъ Svjatyj vo uši svjatomu besědovaše, otkryvaja jemu razumъ nedoumitelnyj.*

Ciekawą paralelę plastyczną odnajdujemy też w naiwnej kompozycji w pronaosie cerkwi w Humor.[16] Z trzymanej przez Jana Złotoustego księgi tryska warkocz wody. Jeden z szóstki ludzi przytyka usta do strumienia, drugi wznosi ręce w proszącym geście. Nad nimi mnich podaje napój z dzbanuszka drugiemu mnichowi, co stanowi interesujące novum. W głębi dalsze postacie, uduchowione twarze.

W pandentywach narteksu lesnowskiego oprócz św. Jana Chryzostoma znajdują się jeszcze sceny ze św. św. Bazylim Wielkim, Atanazym Wielkim i Grzegorzem z Nazjansu (Teologiem)[17], ale oni otrzymują inspirację w postaci promienia Mądrości Bożej.

> Pred svim ostalim učiteljima stoji šarena gomila sveštenika, monaha, pojaca i dece, verovatno djaka. Pred sv. Atanasijem jedan mališan žestoko se odupire da priđe vodi mudrosti, ali ga njegov učitelj uporno vuče ka obali.[18]

Rozwój koncepcji inspiracji uzupełnić można prześledzeniem miniatur ilustrujących *Psalm* 48,2—4 w niektórych psałterzach. Jak wiemy, wersy

[13] Warto tu zaznaczyć, że rozdział 10 Typikonu czytanie komentarzy Złotoustego na listy Pawłowe przewiduje na jutrznie w okresie między 1 września a niedzielą seropustną.

[14] J. Popović, *Žitija svetih za mesec novembar*, Beograd 1977, 615—618.

[15] D. Davidov, *Srpski bakrorezi u Budimskoj eparhiji*, (w tomie zb.:) Zbornik Svetozara Radojčića, Beograd 1969, 70—72, fot. 8 i 9.

[16] V. Vătăşianu, *La peinture murale de nord de la Moldavie*, Bucarest 1974, 35 i repr. 47. Pisze on: Mentionnons encore certaines interprétations naïves de métaphores littéraires: ainsi, celle qualifiant la Bible de „source de la vie" est rendue par une source jaillissant effectivement de l'Evangile ouvert dans les mains de saint Jean Chrysostome, source à laquelle viennent s'abreuver les fidèles. Jednakże książka jest bez tekstu i choć przypomina ewangeliarz, może nim nie być.

[17] S. Radojčić, *Staro srpsko slikarstvo*, Beograd 1966, 147—148; idem, *Lesnovo*, Bd 1971, s. X i fot. 42 i 43 (por. *Zbornik Vladimira Mošina*, Bd 1977, 106); idem, *Likovi inspirisanih*, (w tomie:) Tekstovi i freske, (Novi Sad 1965), 14—16 i fot. 2.

[18] Radojčić, *Likovi...*, 15.

te stanowią prokimien ogólny świętym biskupom (*svjatitelju*), tzn. wers 4 (*Usta moja vozglagoljutъ premudrostь, i proučenije serdca mojego razumъ*) — to prokimien, a wers 2 (*Uslyšite sija vsi jazycy, vnušite vsi živuščii po vselennĕi*) — to stych, tonu pierwszego.

W *Psałterzu Kijowskim* Dawid poucza ludzi[19], w greckim *Psałterzu Chłudowa* przedstawiono Jana Złotoustego z księgą, ale bez ludzi[20], w *Psałterzu Tomicia* — kompozycja „lik svjatych ierarch", złożona z siedmiu biskupów, z których można rozpoznać Bazylego Wielkiego, Jana Złotoustego i Grzegorza Teologa; z prawej strony miniatury jest grupa ludzi słuchających nauk[21]; w serbskim *Psałterzu Monachijskim* (XIV/XV) widnieją trzy kompozycje: Grzegorza, Bazylego i Jana przed pulpitami, na których leżą księgi z napisami „*učenije*...". Spod pulpitów wylewa się potok, z którego piją spragnieni wiedzy.[22] Dla św. Grzegorza M. W. Szczepkina znajduje analogię w kodeksie z jego mowami z XV w. w kolekcji Troickiej 137, gdzie natchnienia udziela anioł. Jednak analogii jest znacznie więcej, gdyż wyobrażanie boskiej inspiracji przy Ojcach Kościoła należało do powszechnej świadomości epoki. Jeszcze w 1864 r. na fresku przedstawiającym Sąd Ostateczny w bułgarskim klasztorze Matki Boskiej koło Elesznicy na zwoju św. Bazylego czytamy: *Bratije, azъ prijachъ ot Gospoda ježe predachъ vamъ*.[23]

Wyobrażenie Mądrości Bożej jako inspiracji, częste przy ewangelistach, występuje głównie na Bałkanach, zarówno w malarstwie freskowym jak i książkowym (*Ewangelia Kumanička* w SANU, *Radoslava*, tj. Visariona z Leningradu, *Psałterz serbski* w Monachium, cerkwie Bogorodica Ljeviška, Sv. Nikita, Staro Nagoričino, Ravanica i in.); w malarstwie ruskim zjawia się bodaj raz — w Fierapontowym monastyrze (1502—3) w lunetach nad południową, zachodnią i północną arką, gdzie znajdują się kompozycje nauczających świętych: Grzegorza, Bazylego i Jana, otoczonych ludźmi pijącymi z kubków i heretykami z rotulusami.[24] W cerkwi Bogurodzicy w kompleksie patriarszym Peci wybijają się personifikacje Mądrości Bożej przedstawione jako dziewice w antycznych strojach (ok. 1334 r.) i wizerunek apostoła Jana, któremu jedna z nich podaje kalamarion (*divit*), z nieba zstępują ku niemu promienie natchnienia, a uczeń Prochor już przepisuje tekst.[25]

---

[19] G. Wzdornow, *Issledowanije o Kijewskoj Psałtyri*, Moskwa 1978, 118—119; k. 65 v.

[20] M. W. Szczepkina, *Miniatjury Chłudowskoj Psałtyri*, Moskwa 1977, 47v.

[21] Idem, *Bolgarskaja miniatjura XIV w.*, *Issledowanije Psałtyri Tomicza*, Moskwa 1963, 136, tabl. XXXIX u góry.

[22] Ibidem, 136.

[23] G. Czawrъkow, *Bъlgarski manastiri*, II izd., Sofia 1978, 207.

[24] I. E. Daniłowa, *Freski Fierapontowa monastyrja*, Moskwa 1970, 8; idem, *Dionissi*, Dresden 1970, 68—69, fot. 65. Ponadto: S. S. Awierincew, *K ujasnieniju smysla nadpisi nad konchoj centralnoj apsidy Sofii Kijewskoj*, (w tomie zb.:) Driewnierusskoje iskusstwo: Chudożestwiennaja kultura domongolskoj Rusi, Moswa 1972, 25—49; T. A. Sidorowa, *Wołotowskaja freska „Premudrostь sozda sebe dom" i jejo otnoszenije k Nowgorodskoj jeresi strigoloikow w XVI w.* w: TODRL 26, 1971, 212—231; V. J. Đurić, *Slikar Radoslav i freske Kalenića*, „Zograf" II, 1967, 22—29 i fotografie; idem, *Vizantijske freske u Jugoslaviji*, Bd 1974, 65, 104; D. Panić, G. Babić, *Bogorodica Ljevinka*, Bd 1975, 70—71, 99 i przyp. 48 i in.

[25] Radojčić, *Likovi...*, 16—17, M. Ivanović, *Bogorodična crkva u Pećkoj patrijaršiji*, Bd /1972?/, s. VIII, fot. 14—15.

Niezależnie co będziemy sądzić o zależnościach antycznych, zwłaszcza w klasycyzującym okresie sztuki bizantyńsko-słowiańskiej, wszystkie te kompozycje niedwuznacznie wskazują na boskie pochodzenie mądrości i umiejętności pisarzy i malarzy, a co za tym idzie na ich pośredniczący charakter przy objawianiu się Mądrości ludziom. Należeć tu będą także skomplikowane przedstawienia Mądrości Bożej — Logosu — Chrystusa (np. w kopule narteksu Markowego klasztoru, w wieży Chrelja w Rylskim klasztorze, w Ochrydzie, Hilandarze, Gračanicy, Dečanach, w Sofii Kijowskiej, w cerkwi na Wołotowym Polu k. Nowogrodu, na kilku ikonach ruskich, np. w Muzeum Historycznym Nowogrodu, w Tretiakowskiej Galerii i in., jak też kompozycje Chrystus — *Anioł Wielkiej Rady* itp.).

Przypomnę tu tylko spopularyzowaną ostatnio przez B. Uspienskiego opowieść późniejszego bpa Antoniego o niedokończonej ikonie Chrystusa jaką pielgrzym ten widział w 1200 r. w Hagii Sofii w Konstantynopolu. Zadowolony z siebie malarz poniósł śmierć, gdyż zapomniał o tym, że maluje z woli Chrystusa.[26] Również św. Alipij (Alimpij) Pieczerski (17 VIII) widział ikonograficzny cud, gdy w cerkwi klasztoru Pieczerskiego powstała cudem ikona Matki Boskiej, a gołąb, co wyleciał z jej ust, wleciał do ust Zbawiciela, namalowanego w kopule.[27] Inni malarze nie widzieli wprawdzie takiego cudu jak św. Alipij, ale swoją pracę traktowali jako spełnianie Bożej woli. Grecki artysta malujący cerkiew św. Dymitra w Peci (ok. 1345 r.) pod wizerunkiem Matki Boskiej w absydzie podpisał się — *Boży dar z ręki Jana.* Radojčić pisze:

> Pećki Jovan ubeđen je da svojim freskama prenosi božji poklon ljudima; on je istovremeno skroman kao posrednik, ali je njegova umetnost božanskog porekla, uzvišena.[28]

Podobną formułę znamy z innych zabytków greckich, łacińskich i słowiańskich, podobnie myśli o malarstwie Teofana Greka Epifaniusz.[29] Dotyczy to oczywiście wszystkich twórców, także pisarzy i kopistów. W *Ewangeliarzu skopijskim* z 1313 r. pochodzącym ze Świętej Góry czytamy: *Svrьšitelju Bogu Otьcu, aminь. Christosь začęlo i konecь. Pisa rękami jeromonachа skimnika grešnago*. . .[30] Z tego względu przeprowadzanie ostrego podziału między koncepcją lesnowską jako *imitatio naturae* a koncepcją poświadczoną przez Jovana z Peci jest chyba zbyt ryzykowne, gdyż inspiracja św. Jana jest typologicznie tą samą co malarza Jovana.

---

[26] B. A. Uspenski, *Prolegomena za semiotiku ikone* (w tomie:) Poetika kompozicije. Semiotika ikone, Bd 1979, 258—259; por. Ps 126, 1.

[27] J. Popović, *Žitija svetih za m. avgust*, Bd 1976, 299.

[28] S. Radojčić, *Zografi. O teoriji slike i slikarskog stvaranja u našoj staroj umetnosti*. „Zograf" 1/1966, 14, zob. repr. na s. 12; V. Đurić, *Vizantijske freske*. . ., 59.

[29] Radojčić, *Staro srpsko slikarstvo*. 122—123, K. Balabanov, *Ikone iz Makedonije*. Skopje 1969, s. XXVII i ilustr. 54—55; W. N. Łazarew, *Fieofan Griek i jego szkoła*, Moskwa 1961, 113, 118.

[30] Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, knj. I, Beograd 1902, 19, nr 44.

Wyrażona w lesnowskim fresku i w jego paralelach myśl o hierarchicznym zstępowaniu mądrości koresponduje z zasadą odnajdywania w zjawiskach i postaciach z poziomu niższego znaków zjawisk i postaci z poziomu wyższego, z tą zasadą upodobnijącego skupiania, która wyznacza sposoby percepcji i przedstawiania świata w sztuce średniowiecznej.

Koresponduje to też z myślami apostołów o naśladowaniu Chrystusa (*1 List do Koryntian* 11,1, *1 List Piotra* 1,15, *1 Kor.* 4,16, *List do Filipian* 3,17, *do Tessalończyków* 1,6. *do Efezjan* 5,1 i in.). Apostolskie apele w zasadzie rozpracowują wielką myśl Jezusa — zrezygnuj z siebie, weź krzyż swój i chodź za mną (*Ew. wg Mateusza* 16,24 i teksty paralelne).

Istotniejsze od zhierarchizowania objawienia Mądrości jest jednak przekonanie o jej wyłącznie boskim charakterze i wypływającej stąd kreacyjnej mocy słowa. W greckich i słowiańskich komentarzach liturgicznych znajdujemy interesujące poglądy na naturę Słowa Bożego. Jeden z takich tekstów, pisany przez Jeroteja Račanina w 1699 r., zachowany w czasosłowie biblioteki klasztoru w Beočinie, został opublikowany przez L. Mirkovicia.[31] W serbskim tekście czytamy, że Bóg na prośbę św. Efrema i św. Bazylego odsłonił im tajemnice liturgii. Przy czytaniu Apostoła i Ewangelii diabeł nie daje ludziom wchodzić do cerkwi, by nie słyszeli „*čto glagoljutь usta gospodnja*". W czasie mówienia modlitwy „Ojcze nasz" diabeł swoim sługom zatyka uszy, by nie słyszeli wezwania Boga: chodźcie, błogosławieni mojego Ojca (Mt 25,34) i usta, by się nie modlili. W paralelnym greckim komentarzu dodano, że każde słowo *Ewangelii* było niczym ogień i sięgało nieba. Podobnie w apokryficznej *Wizji Amfilocha* w momencie czytania *Ewangelii* Amfiloch widzi jak 300 aniołów zstępuje z nieba, bierze przeczytane słowa i odnosi z powrotem do nieba.[32] W *Euchologionie Synajskim* modląc się nad głuchym kapłan daje świadectwo zamknięcia obiegu słowa: poślij słowo swoje i otwórz mu uszy, dając słyszeć świętą *Ewangelią* twoję i słowa, któreś uczynił za pośrednictwem ludzi — *i glagoly jęže jesi sъstavilъ vъ člověcěchъ* (32a). Jak widać z innych tekstów *Modlitewnika Synajskiego* (13a, 56b, 55a, 40b, 32a, itd.) słowo ma właściwości operacyjne i jako obraz Boga-Słowa dysponuje konkretną mocą sprawczą, dlatego też potrzebna jest *komunia* słowa, bezpośrednie zatknięcie się z jego materialnym kształtem — ciekawy jest epizod z wchłonięciem przez ciało św. Konstantyna-Cyryla wiązki patyczków z tzw. *Legendy sołuńskiej*. Z drugiej strony, w Mileševie, w Peci (dwukrotnie), w Lomnicy koliste symbole Logosu zapewniają trwanie wszechrzeczy. Bo cała ludzka działalność jest w miarę możności odtwarzaniem pierwowzorowej Księgi Bytu, by znaleźć się w Księdze Żywota. *A* — jak powiedział Jezus syn Syracha — *gdy człowiek sądzi, że w badaniach dobiega końca, dopiero zaczyna, a kiedy zaprzestaje — budzą się wątpliwości* (Syr 18,7; słow. 18,6).

---

[31] M i r k o v i ć, *Anđeli i demoni na kapitelima u crkvi sv. Dimitrija Markova manastira kod Skoplja,* (w:) Ikonografske studije, 259—261.

[32] I. F r a n k o, *Apokrify i lehendy z ukrajins'kych rukopysiv,* t. IV, Lwów 1906, 92—95—99—102.

БОШКО НОВАКОВИЋ (Нови Сад)

ТРИ ПАНОРАМЕ СВЕТА ИВЕ АНДРИЋА

Попут многих великих писаца светског значаја и Иво Андрић је у целом трајању своје духовне делатности прилазио брижно, испитивачки радознало и откривачки суптилно, оној појави која се најкраће може сажети у питање: како настаје писац? Та појава настанка и стваралачког развоја писца била је и остаје у својој структури многоструко сложена, оштро изукрштана различитостима, у основи сасвим лична и појединачна, некад врло јасна и одмах прихватљива, други пут загонетна и изузетна, а претежно истински привлачна. Андрић је свој прилаз чинио на двојаком плану присних доживљајних исповести и минуциозних критичких проверавања: на једном као трагач за самим готово неухватљивим и недохватљивим коренима чудесног нагонског подстрека, а на другом као писац на широким подручјима властитог искуства. Здружено у јединствену тежњу, прожето стваралачким особеностима моћног визионара и великог мага речи, то се током времена и различитих творачких фаза искристалисало у појам и слику: *йанорама свеша*.

Пишући пре пет година есеј *Пишчева йанорама свеша* (годишњак САНУ Balcanica VIII, Бг 1977), пошао сам од убедљиве теме о једној обухватној, незаборавно доживљавањој и доживљеној панорами света Иве Андрића. У доцнијим размишљањима наметнули су се прецизнији облици и посебна обележја доживљајног и сазнајног процеса у којем је човек и писац ронио у дубине животних таласања и психолошких збивања и продирао у неомеђена пространства света. Спирала духовног раста и животног творашта писца и мудраца по неким непоречним цртама указује на три панораме света.

Прва је она која је, можда, и најзанимљивија, или бар најприснија ненаметљивом топлином своје отворености. Она уводи читаоца у пишчево детињство економски сиромашно, а сновима и жудњама богато. У суштини, Андрићев текст *Како сам улазио у свеш књиīе и књижевносши* драгоцено траје баш тиме што указује како је књига изненада постала за дечака у трећем разреду гимназије изузетна појава, чудесна објава, „велика страст и велика мука ... младих година“. Психологија дечаштва или и велико искуство посведочено мноштвом примера упућују на фудбалску лопту, оловне војнике, клизаљке и смучке, бицик-

ле и мале аутомобиле и на вазда других задовољстава моћне привлачности. Међу њима, књига има својеврсне привлачности за известан број младих људи. Оно што нам Иво Андрић осветљава у своме сећању, несумњиво је појава изузетне жеђи за књигом. Ту је и једна суптилна психолошка нијанса: жеђ се тим више појачава што нема могућности за читање, већ само за гледање у излогу. Тај излог књижаре! Он је велики магнет за распламсалу дечачку машту и незајажљиву жеђ, он је „први и задуго времена једини прозор у свет", он је светилиште пред којим дечак проводи многе часове и којем хрли сваки дан из чежње „за нечим новим, лепим и узбудљивим". Међутим, излог је још нешто више. Према „невеселој соби" дечаковој он је сјај једног другог, непознатог и тајнитовог света. Казаће Андрић крупне речи о томе излогу: „У ноћним дечачким сновима и полусновима он је блештао и кружио у фантастичним преображајима; то и није био више обичан градски излог са књигама, него *васионска светлост* (курзив — Б. Н.), део неког сазвежђа коме сам тежио са силном жељом, али са болним сазнањем да ми је недостижно". Пред тим рајем узбудљивих слика и необјашњених наслова дечак је сам самцит, неупућен и беспомоћан. Његов занос не попушта: „По стотину пута сам читао мени непозната имена писаца и наслове тих књига". Наслови су постајали магични водичи: машта је радила на свој начин, замишљала и нагађала шта се крије иза тих наслова, какве ситуације и какве драме, па су иза тих српских и немачких насловних ознака бујали нови светови, раскошни, светли, необични. За тај рад своје успламтеле маште писац је у њеном паљењу и гашењу видео прецизне ознаке: „Ту су ницале и ту одмах и пропадале моје прве замисли приповедака и романа".

То је, дакле, та прва фаза писања у духу, у замислима, у маштаријама, у сновиђењима. Међу клицама раних сазнања горка је била она о „непрелазном зиду који дели многе људе од оног што воле и желе. . .", зиду који је чврста граница између *имати и немати*". Ипак, ту фазу првог виђења панораме света не треба заокружити имагинарном границом: има у њој и стваран покушај писања. Дечак је сада у четвртом разреду гимназије, упознао је и „библиотеку за позајмљивање књига" и служио се њом, уз улог и претплату. Био је тек у петнаестој години и ту, у тој скромној књижари, стекао је прве појмове о томе шта је „светска књижевност"; ту, писац сам казује, „открила се мојим очима као велики свет о коме нисам могао ништа дознати ни у својој кући ни у гимназији коју сам учио". Ту је жудни и жедни гутач књига између излишних и нездравих открио и приповетке Максима Горког „у рђавом преводу". Тада се јавило нешто ново: узбуђен и понесен лектиром Горког, у грозници „осећања о величини живота и лепоти уметности", сад је био под неодољивим притиском жудње да и сам „нешто слично" напише. Писање прве приповетке дешавало се у страсној преданости и тврдој аскези. Удаљен од света, ограничен на „своју тесну и нездраву собу" и на парк поред Миљацке, он је био толико обузет радом на причи да је једва завршио четврти разред. Приповетка је била састављена од три текста Максима Горког (*Челкаш*, *Макар Чудра*, *Старица Изергил*), носећи

уз то „све оно мутно и незрело што је превирало у мени, без мере и реда“, каже Андрић у сећању *Мој први сусрет са делом М. Горкої*. Катастрофа је била потпуна: поразан суд о промашају (да је приповетка „лишена стварне подлоге и сваког смисла, и . . . да је само рђава копија приповедака М. Горког“) дошао је од дечакових паметних и добрих другова. За младог Андрића то није био само суров неуспех његовог књижевног покушаја него и трагичан ударац живота. Сам ће то описати: „Осећао сам се као да сам пао с велике висине. Нестало је одједном мога тромесечног заноса, изгубио сам крила, *гамизао сам, ситан и нејак* (курзив — Б. Н.) по земљи која је била тврда и немила“. Потрес је био толико жесток и немилостив да је до дубине уздрмао цело биће, замутио изворе творачког полета и замаглио видике будућности: „Живот је постао тесан, сив и тужан. Чинило ми се да не вреди живети“. То је критична граница слома. Ипак, дух здраве младости је победио.

Доцније, кад је прохујала младост и кад су протутњали балкански и светски ратови, Иво Андрић је, пишући сећања у којима се још није изгубио елегичан звук и у којима се још осећао горки окус убитачног пораза (1946), са усредоточеним искуством осветлио ту ситуацију осамљеног дечака, изгубљеног и беспомоћног: „Никог није било коме бих се поверио, ко би ме посаветовао и упутио у мом наивном али стварном болу“. Враћајући се на осамљеност као на обележје једне друштвене атмосфере, Андрић је сад мирно синтетизовао ту појаву у недостатак не само педагошког смисла већ иприснијег хуманог односа у временским предрасудама и наопаким схватањима. У његовом тексту постоји један одељак од две реченице; као много пута кад је уопштавао неке појединости, и овај је стављен у заграду: „Велика беда наше прве младости и била је највише у томе што смо се у својим радостима као и својим боловима осећали усамљени и неповезани са осталим људима који имају, или су имали, исте радости и исте болове. То је нашим радостима одузимало оно што је најлепше у њима, а нашим младалачким боловима давало натприродне сразмере и претерану оштрину.“ У таквим околностима спаљивање зелене свеске било је спирање властитог греха.

Друга панорама света је била материјална грађевина „у облику вишеспратне призме, од финог дрвета. . .“, смештена у „празном дућану на угледном месту“. Пре биоскопа, панорама је имала „живе слике“ и дечак у трећем разреду гимназије имао је, уз помињани излог, још једну могућност да ужива у „симфонијама сфера“, да свој живот пренесе на неки виши план упознавања са лепотама и величином света. Андрићева приповетка *Панорама* посвећена је у целини деловању те панораме са њеним прозорчићима који гледаоцу предочују дивоте света. Сусрет са том могућношћу свакидашње панорамске свечаности био је толико силан својим дубоким утицајем да је уистину мењао не само дечаков начин живота већ и цео његов психолошки построј. У приповеци се одређује степен уживања и страсти, али и цена којом се све то плаћа: „Очигледно да је панорама, која ми је доносила часове великих задовољстава, отварала у мени видике за које нисам слутио да постоје и будила

страсно и гордо дивљење величини света, имала и своје наличје. Због те страсти за светом и животом са слика, која је потпуно овладала мноме, ја сам постајао дужник према стварном свету и кривац у животу у ком сам живео." Има у приповеци и једна ситуација у којој писац, тада дечак, води свога „најбољег и најближег" друга Лазара у панораму ради провере како ће она на њега деловати. То је био потпун промашај: за Лазара су све то биле обичне слике које ничему не служе. Могло би се то прихватити као суд реалисте према заносима и илузијама идеалисте. Али, ако друкчије гледамо, ако ситуацију посматрамо са оног плана на коме постоји могућност Андрићеве шифре, онда је овај покушај са Лазаром вероватно и пишчево тражење другог идентитета. У том случају писац измирује два супротна пола свога бића, супротстављајући их једног другоме. Можда је баш то кључ за шифру о неспојивости музике далеких небеских сфера и хладне, тврде земље. Тај кључ је симбол мудрачеве искуствене зрелости.

Међутим, приповетка *Панорама* садржи још неке драгоцене чиниоце. Најзначајнији међу њима је онај из ризнице пишчеве поетике. И обичном читаоцу и врло радозналом књижевном критичару Андрић показује како настаје прича, како се и у што се развија, која су јој психолошка и фабуларна упоришта, чему стреми и докле досеже. Поводом слике која представља парк у Рио де Жанеиру са породицом (отац, мајка и ћерка) писац сматра за дубоку и истинску чаролију баш ту њихову непокретност и ћутање. Слика их је ухватила у једном тренутку и на њој ће они остати увек такви какви су ту — „као да ће сад проходати и проговорити" —, али увек чувајући тадашње године и тадашњи изглед. Писац не жели да му они, говором и кретањем, назначе крај сцене. Не то, никако! Док су они заустављени у кретању и говору, дотле је слободна пишчева имагинација, па она ствара игру живота и могућности развоја приче. „А овако, каже Андрић, они ходају кад ја хоћу и говоре оно што ја желим, и кад зажелим. И све то без краја, без горке помисли на крај! Срећа као постојање, задовољство које траје непомућено." У цео мали роман те тројне породице Андрић је уплео љубави и разочарања, успехе и промашаје, тиху иронију и отрежњујућа сазнања, део коначности у великој плими времена. И други мотиви са слика из панораме, онај о топу, онај о тргу са цвећем, о Цејлону, о Лисабону, о другима, постају у пишчевој мајсторској радионици узбудљива увођења у велики свет чудесних појава и занимљивих откровења.

Најзад, и трећа панорама света. После чаробних снова о ономе шта је иза корица у књигама и после „задовољства које траје непомућено" изражавајући да је баш оно „срећа као постојање" у додиру са живим сликама, трећа панорама је нешто што је надрасло дечакова узбуђења и усхићења и потврдило се као стваралачка визија писца. Реч је, наравно, о књизи, о збирци приповедака *Панорама* („Просвета", Бг 1958). Све би било једноставно и у склопу опробане организације састављања једне књиге за штампу, да се ту није нешто пореметило. Наиме, Андрић није оставио ту да му уредник издавачког предузећа

или критичар од репутације буде састављач избора: уместо тога, сам писац је ушао у улогу онога ко врши избор приповедака и ствара њихову композицију. Том интервенцијом Иве Андрића књига добија други изглед и неочекиван значај. Писац је унео у књигу петнаест приповедака. По којем мерилу? По којој психолошкој или уметничкој основи? Очевидно, Андрић није правио антологију; он је правио избор остајући веран наслову. Тај наслов, *Панорама*, служи овде као свод под који прикупља у неко појавно и сазнајно јединство већи број наизглед тематски, па отуда и мотивски разнородних текстова. Томе закључку може ићи у прилог ако се и површним погледом установи да у овој композицији *Панораме* недостају они уметнички драгуљи као што су *Мост на Жепи, Бајрон у Синтри, Летовање на југу, Мара милосница, Јелена, жена које нема, Чаша, Прича о везировом слону, Аска и вук* и неколике друге, антологијске, такође погодне за опет посебан избор. Ипак, писац се одлучио да приреди избор приповедака какав смо добили у „Просветиним" *Браздама*. Ако сам већ на почетку говора о трећој панорами света наговестио да је сад у жижи пажње *књига*, не приповетка, онда сам ушао у сам битни смисао пишчевог опредељења. Избор је замишљен и остварен као панорама света у пишчевој уметничкој трансформацији.

Јер, ако узмемо само прве три приповетке — *Пут Алије Ђерзелеза, Смрт у Синановој текији* и *Мустафа Маџар* —, у очи одмах упада не њихова блискост, него, напротив, њихова удаљеност у многим елементима приповедне структуре. Према једној епској, наивној и безазленој јуначини какав је Ђерзелез, стоји учени и славни Алидеде коме је судбина дала „тако савршену хармонију између духа и тела да је за све који су га познавали, лично или по чувењу, стајао као недостижан пример савршенства сваке врсте". И онда, Мустафа Маџар, излудео од покоља које је чинио, поистовећујући јунаштво са насилништвом, у ужасима властитог живота. То су три врло индивидуалисана лика, од којих је један — Мустафа — сав разривен људским злом и разбијен неутешним сазнањем о ружноћи света, други — Алидеде — сав спиритуалан, утонуо у контемплацију, у живот духа, а трећи — Ђерзелез — човек из легенде, моћан у боју немоћан у миру, па су двојица људи чуда, а један човек аскезе. Ипак, свој тројици заједнички називник је што су и они пред „тајнама нагона и страсти, пред загонеткама од онога што их окружује и онога што носе у себи". За сваког постоји једно питање без одговора, пред сваким се испречила брана непропуштања коју нити сабља сече, нити мисао прониче. Јер, никад легенда Ђерзелез неће наћи кључ за прилаз жени, зато што је за њега, не за друге, тај пут „вијугав и тајан", у суштини нерешљив. Горко сазнање Мустафе Маџара да је „свијет пун гада", само ће поспешити његову личну трагичну ситуацију до неизбежне катастрофе, јер ни он нема одговора пред тајнама живота. А Алидеде, мудрац и светац, човек од „онога света", савршен у једном смислу, није ипак толико јак да може бити узор: његов предсмртни унутрашњи обрачун само је признање властите немоћи да буде потпун човек, од мисаоних прочишћења, али и од чулних уживања. И у њему је нешто бит-

но окрњено, јер је и он „за живот . . . дужан злој судбини", па је његова последња мисао неутешна и болна. Ту се, дакле, срећу сва тројица — пред величином света којој нису дорасле ни њихове физичке снаге, ни луцидне мисли, и пред нерешљивим тајнама варљивог и сложеног живота који увек поставља своје границе успеха и пораза.

Тако се, чини ми се, већ у додиру са овим трима приповеткама очитује дубинска подлога Андрићеве концепције: ево три могућности за три доживљаја панораме света. Сваки од тих доживљаја сублимише човекову судбину на путу разноликих преплитања комике и трагике, херојства и страха од недоумице, светла и мрака. Па и преосталих дванаест приповедака сврставају се под тај заједнички називник: у овој композицији као да свака од њих добија још неки нов тон и прелив, исказујући се у оном што тек у тој брујној и моћној целини открива неку фину запретану драж. По извесној аналогији, у причи *Напаст* има нешто од сизифовског мотива: фра Стјепан „не успева да бар неког увери да његова прича није ни најмање смешна, сад кад би га пустили да је мирно и до краја исприча. Знао је добро да то неће никад постићи. Па ипак би отпочињао". Сад се план изменио: није важно ни занимљиво како се „упаљена" девојка зарекла да ће због ината лећи у фратарски душек и учинила то, важна је прича о томе. На томе плану, у фратровој наивној жељи да бар једном увери слушаоце у пуну истину напасти која га је неочекивано снашла, настаје експлозија смеха. Андрићев хумор је овде неодољив својом спонтаношћу и психолошким нијансирањем: чини се да тај фратарски громки смех испуњава не само собу с причаоцем и слушаоцима, већ се шири и даље, у баште и улице, здрав и једар, лековит у своме природном дејству.

У упечатљивој мешавини драматичне хронике и аналитичког предива о трагичној девојачкој помами која се сручује на људе и живот као елементарна појава уништења — као куга, или земљотрес, или поплава, или слично — *Аникина времена* су панорама изврнутог смисла живота. Међу женским ликовима Андрићеве богате, нијансиране и упечатљиве типологије, Аника је на крајњој линији једног екстрема. И то је прича о нерешеним тајнама живота и унутрашњим замкама људског бића. Андрић је ту хронику водио на више планова и подробнија анализа показала би сву раскош те драматичне сублимације и сва преимућства његовог изузетног таланта мислиоца и уметника.

Свака од преосталих приповедака застала је пред једним огледалом живота, огледалом у коме се одражава неки његов чудесан, претежно и чудовишни облик, неки разоран потрес или светао блесак, а у свакој од тих приповедака још је и укрштање људске патње и зла са ведринама и надама, које се међу собом потиру и гложе, тражећи спасоносно измирење људских страсти и благотворну равнотежу човека. Те приповетке имају своје посебне наслове као ознаке тематских разлика, али су усмерене јединственом циљу: он је она одаја у митској причи, за коју треба наћи кључ — храброшћу, мудрошћу, подвигом, вером, жудњом — да се допре до тајне. Писац нас често, скоро увек, изненађује, понекад

и вара на том путу. Наслов *Змија* обећава причу о њој, о змији, о њеном отровном уједу и кобној несрећи уједене немоћне девојке, али није то дубинска пројекција слике, него нешто друго. Ту је сусрет двеју цивилизација, заправо двају светова, међу којима нема правог додира и разумевања. Тек ту, на пустој босанској пољани, негована, етерична и преосетљива Бечлика Амалија доживеће сурови удар под чијом силином њена „љубавна туга" изгледа и мала и излишна. Та ситуација, трагична за мајку уједене девојке и за саму девојку пред смрћу, постаје отрежњење, па тиме и лек за младе, образоване и мажене кћери генерала Радаковића. Тако је и *Змија* једно огледало, са суженим жариштем, ипак довољним да се у њему одблесне потресно виђење живота.

Злостављање је такође огледало о привиду срећног брака: споља изгледа смирена, успокојена и усклађена слика живота, а изнутра, у осами мужа и жене, хвалисаве приче Андрије Зерековића о властитој величини постају све неподношљивији ужас и све неиздржљивији пакао. И та разлика, то двојство између дана и ноћи, између варљиве слике мира и стравичне ситуације немира, чини причу фином психолошком студијом и друштвеном пројекцијом убитачног несклада. У том смислу *Мила и Прелац* гради своју мотивску сложеност и тематску разуђеност из разнолике материје аутобиографског сећања, смрти двојице несрећних потукача, Ћоркана и Прелца, и предивног лика тетка-Миле са њеном скривеном болном љубављу. У поширe обухватном огледалу приче сједињују се токови живота и смрти, среће и несреће, трагика промашености и туга недоживљености. *Прозор* је прича о дечјем болу и страху, још једна у упечатљивом строју других, са плитким узорцима и дубоким трајањима. За ту атмосферу привида, властитих обмана и чулних игара *Знакови* су карактеристичан приповедни текст пун психолошких суптилности. Приповетка *Жена на камену* свакако спада међу књижевна остварења највишег степена: она је у тему о граници између младости и старења унела упечатљив спој блиставе нарације и филозофског искуства, продирући у дубоке слојеве људског бића. *Затворена врата* су драматичан тренутак моралне храбрости да се прикрије илегалац пред немачким гоњењем, здружен са још једном храброшћу отпора према супрузи решеној да буде издајник ради обезбеђења своје деце.

Из *Екскурзије*, приче прозрачене неодољивим девојачким смехом и подигнуте мајсторским везивом на висину преплета сна и јаве, избија пишчева искуствена и проверена мудрост: „Ако је погрешно и свирепо нетачно казати да се у сваком човеку у животу дешава оно што заслужује, сто пута би горе било казати да сваки човек има снове какве је заслужио." Какав зрак светлости ту разбија страву сна! У овом свом избору писац није могао избећи изузетно значајну причу *Осатичани*. Јер, она је за писца имала draж интимне исповести у оквиру густог слоја сазнања о вредности и незаменљивој лепоти човековог мајсторског рада. Тематски је прича усмерена на сликање „осатичког пропињања", али од тога описа она се пење до висина продорне мисли којом се обасјава најдубљи смисао организације и полета човековог тварaштва. Андрић

је у хвалоспеву мисији уметничког твораштва, откривајући тајне врхунске усредсређености, говорио о свом поступку, али и о могућностима сваког поступка, општег, провереног, неварљивог. То је била његова трајна вера у моћ твораштва. На крају те узбудљиве смотре људских судбина и карактера стоји *Панорама*. У композиционој схеми она заокружује пишчеву многолику и многострану панораму света у чудесном виђењу.

Као састављач избора властитих приповедака, Иво Андрић је несумњиво тежио ка слици која знатно превазилази терминолошки значај и — попут оних петнаест „прозорчића", малених отвора у старој дрвеној „панорами свијета" — поновио још једном, можда намерно као подсећање, број петнаест по коме његова уметнички уобличена виђења следе једно за другим пружајући и усложавајући своју панорамску целину.

ЦВЕТАНКА ОРГАНЏИЕВА (Скопје)

СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ НА ЕПСКОТО НАРОДНО ТВОРЕШТВО НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКИ РАЗМИСЛУВАЊА

Усното народно творештво на балканските народи, кои со векови живееле во соседство, и особено на јужнословенските народи, блиски по јазик, со право од многу научници се смета за нивно заедничко духовно наследство. Според тоа, може да се говори не само за општноста на културата на балканските народи, при сета нивна специфика, но и за општноста на усното народно творештво. И не случајно трудовите посветени на проблемите на оваа посебно интересна област од духовната култура на балканското подрачје претставуваат драгоцен прилог. Бројните истражувања во оваа област досега се воделе, согласно со развитокот на фолклористиката од различни позиции и со примена на различни методи. Тоа особено се однесува за изучувањето на епското творештво[1] при што се барале и митолошки и историско-летописни

---

[1] Види: литература во трудот Ц. Органџиева, *Осврт врз изучувањата на настанувањето и развитокот на јужнословенската епика до 1920 год.*, Скопје, 1972. стр. 103, бел. 224 и 225, каде се приведени и балканистички трудови од поново време, На ова место ќе укажеме само на трудовите од општо теоретско и компаративно значење: Ј. Матл, О *питању компаративног проучавања народне поезије Словена, односно балканских народа*. — Прилози проуч. народ. поезије (Београд), III, 1936, св. 1, стр. 17—26; В. М. Гацак, *Молдавские и румынские эпические песни о гайдуках и некоторые вопросы их соотношения с южнославянскими*. Автограф канд. диссертации (Кишинев, 1960); — Сходное и различное в балканском гайдуцком и богатырском эпосе (Сказания о Новаке и Груе и проблема жанрово-исторического соотношения молдавского и румынского эпоса с южнославянским). — Ученые записки Ин-та языка и литературы АН Молдавской ССР, г. X (Кишинев, 1961); Б. Н. Путилов, *Из истории венгерско-славянских фольклорных отношений*. — Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria. Budapest, 1965, p. 301—309; Б. Н. Путилов, *К вопросу об отношениях эпического творчества славян и народов юго-восточной Европы*. — Во кн.: „Первый конгресс балканских исследований (София, 26 августа — 1 сентября 1966 г.). Сообщения советской делегации“. Москва, 1966, стр. 1—17; Ж. Младеновић, *Досадашње проучавање односа српскохрватске и грчке народне епике*. — Македонски фолклор (Скопје), I, 1969, бр. 3—4, стр. 61—82.; Ю. И. Смирнов, О *значении славянского фольклора для исследования балканской эпической общности*. Во кн.: „Славянский и балканский фольклор“ (Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР). Москва, 1971, стр. 171—181; А. В. Десницкая, *О боснийско-албанских связях в*

раскази и сижетни шеми и формули што ги обврзувале пејачите на епските народи, но и самостојни проjави на народниот творечки дух кој на сличен начин во одредени општествено-историски услови се манифестирал кај разни народи.

Во изучувањето на балканската епика пречат некои основни нерешени проблеми кои досега не нашле задоволувачко решение. Тоа се, пред сè, проблемите што се однесуваат на класификацијата, периодизацијата и терминологијата. Започнувајќи од Вук Караџиќ, Миладиновци и изданието со народни песни на Матица хрватска, до најновите изданија — антологии и зборници со народни поетски материјали — нема единствени раководни принципи. Укажаните проблеми остануваат отворени и за одделните жанрови, особено на епиката.

Во српско-хрватската фолклористика главно се применувал хронолошко-историскиот принцип на периодизација и класификација на епиката, наследен од Вук Караџиќ, со поделба на три периода[2] и внатрешна распределба на неколку циклуси (извршена од редакторите на I државно издание, според имињата на историските личности од феудалниот период, значајните историски настани и појави, одразени во епиката, како Косовскиот бој, појавата на ајдути и ускоци, ослободувањето на Црна Гора и ослободувањето на Србија)[3]. Во изданието на Матица хрватска се појави и опширен круг на епски песни од средината на Муслиманите од Босна и Херцеговина.[4]

Во врска со проблемите на периодизацијата и класификацијата интересни мислења се дадени од Видо Латковиќ, во неговиот прилог за класификацијата на југословенската усна литература[5], во прилогот на Радослав Меденица за класификацијата и терминологијата на народ-

---

области эпической поэзии (*Вопрос о соотношении боснийского и албанского эпических циклов „Муйо и Халиль“*). Во кн.: „VII международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов“. Москва, 1973 (АН СССР— Сов. комитет славистов).

[2] Во второто виенско издание на „Српске народне пјесме“, собрани и издадени од Вук Стеф. Караџиќ, што излезе во шест книги (1841—1866 год.) и тоа во првите четири, објавени додека беше Вук жив, епските песни — „јуначки“ се распределени на три периода: во втората книга се „пјесме јуначке најстарије“, во третата — „пјесме јуначке средњијех времена“ и во четвртата книга — „пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу“.

[3] За „јуначки“ песни, меѓутоа, Вук ги сметал сите епски песни (па и т.н. „легендарни“) што во тоа време се пееле главно со гусли од пејачи мажи („јуначки“—„машки“ песни) и имале десетеречки стих. По ова прашање види го прилогот: Ц. Органџиева, *Кон прашањето за терминологијата и класификацијата на „религиозно-легендарните“ песни кај Јужните Словени.* Во зборникот: „Rad XV kongresa SUFJ. U Jajcu 12—16. septembra 1968“. Sarajevo, 1971, str. 265—278.

[4] Hrvatske narodne pjesme. Skupila i izdala Matica hrvatska. I—IV. Zagreb, 1896—1899.

[5] В. Латковић, *Класификација југословенске усмене књижевности.* Во кн.: „Народна књижевност“, I, Београд, 1967, стр. 43—48. Истото е препечатено и во кн.: „Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca. Izbor kritika“. Sastavljači Dr. Đenana Buturović i Dr. Vlajko Palavestra. Sarajevo, 1974, str. 208—214.

ните песни (српско-хрватски)[6], во прилогот на Маја Бошковиќ-Стули за усната литература во склопот на хрватската литература, кој има и принципиелно значење од методолошки карактер при изучувањето на народното усно творештво воопшто[7].

Во овие трудови прашањата за класификацијата на народните песни и посебно на епиката се разгледуваат во најтесна врска со периодизацијата, во основа добро поставена од Вук Караџиќ, што ја одредува и тематиката на песните во нивниот историски континуитет, како и нивниот жанров развој. Нагласена е всушност потребата од тематско-историска жанрова класификација, со оглед на тематско-поетските карактеристики на епските песни. Ваквиот пристап кон проблемот на класификацијата несомнено овозможува распределување на епската материја во групи, поставени во историски соодноси и тоа во планот на еден единствен поетски систем замислен еволутивно. Теоретски правилно поставените решенија, меѓутоа, сè уште не нашле доследна примена во изучувањата на јужнословенската и балканската епика.

Во јужнословенската фолклористика сè уште недоволно е осветлено во што се состои на пр. поетската разлика, следствено и жанрова, помеѓу јуначките песни генетски постари, кои во најголем број се врзани со името на Марко Крале, и стадијално поновите на пр. ајдутски, ускочки и воопшто историско-епските (терминот го употребувам условно) во центарот на кои се најчесто конкретни јунаци и настани или типични историски збиднувања без симболични воопштувања. Во изучувањата на српскохрватската епика и едните и другите терминолошки се означени како „јуначки" и „машки", термини првпат употребени од Караџиќ (последниот термин денес ретко се употребува), но пред сè во однос на епските песни во десетеречки стих со цезура по четвртиот слог. Во македонската фолклористика, како што споменавме, постарите епски песни за јунаци терминолошки се издвоени како „јуначки", за разлика од поновите „ајдутски" и други историско-епски песни. Оваа поделба, која потекнува од Миладиновци, ја користат и бугарските фолклористи.

Во основата и на едните и на другите епски песни за јунаци и историски збидувања и појави е мислата за отпор против народните поробувачи, општествено-политички и економски узурпатори, но во првата група неа ја носат ретки, необични јунаци кои се потпираат на чудесни сојузници — вили и самовили, на необичните и мудри коњи-советници, другари во мегданите, и на огромната сила на боздоганот. На-

---

[6] R. Medenica, *Prilog pitanju klasifikacije i terminologije narodnih pesama.* Во кн.: „Zbornik XII kongresa jugoslovanskih folkloristov, Celje, 1965" Ljubljana, 1968, str. 347—351; Во истиот зборник се и следните интересни прилози: V. Đaković, *Klasifikacija i terminologija epske poezije,* стр. 343—355; Z. Kumer, *Nekaj misli o tekstni klasifikaciji ljudskih pesmi,* str. 343—345.

[7] M. Bošković-Stulli, *Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti.* — Umjetnost riječi (Zagreb), XI, 1967, br. 3. Во кн.: „Usmena književnost. Izbor studija i ogleda". Priredila dr. Maja Bošković-Stulli, Zagreb, 1971, str. 31—58.

родот како да стои зад тихиот лик на мајката кој често се појавува во почетниот епизод на јуначката песна пред подвигот на нашиот јунак, најчесто Марко Крале.

Постарите ајдутски песни, настанати во првите векови на османлиското робување, биле испеани несомнено во духот на старата епска јуначка традиција, така што често и останувале во рамките на тој жанр збогатувајќи го најчесто со понекој нов мотив или ново име. На тој начин до нашиов век се дојдени повеќе јуначки песни со имиња на дамнешни ајдути — Стари(на) Новак — Баба Новак, Груица и Татомир, кои дејствуваат обично заедно со Марко Крале, Јанкула-војвода и Секула-детенце.

Обрасци од постариот слој на ајдутската песна, но веќе историско-епска како жанр најдобро неоспорно се сочувале во српско-хрватската епика и преку некои обрасци и во романската. Во неа се задржал десетеречкиот размер со бавноста на епската реч и развиеното дејство, но со минимални повторувања. Притоа и хиперболата, макар што е присутна, не е веќе нивна карактеристична стилска одлика, ниту чудесниот елемент претставува нивно содржинско обележје. Односот на пејачот кон стварноста во оваа етапа на развојот на епиката е подруг.

Во оваа друга група епски песни за јунаци: историско епски, мисдата за отпор се пројавува не само преку подвизи и пројава на физичка и необична сила на јунаците, што е поретко туку и во отпорите на најобични луѓе кои во еден пресуден миг од животот, ќе најдат во себе сили да застанат против насилството — политичко и верско, економско и социјално — што натежнувало сѐ повеќе со интензивното опаѓање на војничката и на економската моќ на Османлиите, особено од втората половина на XVI век.

Народната песна на скоро сите од нив потиснати балкански народи ги отсликала нескршливите отпори на девојките против турчењето, како и немите отпори на доживотно заклучените затвореници, но пред сѐ и најмногу жилавите отпори на горските ајдути.

Во прво време тоа се несомнено носители на индивидуален протест и на личен повод, повеќе се одмаздници за својата лична чест или за честа на семејството, но се и бегалци од експлоататорскиот безизлез во отоманското царство. Јунаците на тие песни се, меѓутоа, често трагични ликови, скитници по родните гори, кои под притисокот на општествено-политичките и економските околности често и самите станувале разбојници-арамии. Затоа се, имено, во усното творештво на балканските народи така често еднозначни поимите ајдутин (качак, клефт)[8] и ара-

---

[8] За ајдутските народни песни кај јужнословенските и балканските народи постои пообемна литература. На ова место укажуваме само на позначајните трудови посветени на ајдутските песни или на епските воопшто: И. Н. Смельницкий, *Гайдуцкий эпос.* Значение его; причины гайдучества и время возникновения его. — Фил. записки, 1889, св. III—IV, стр. 1—12, вып. V, стр. 13—32; вып. VII, стр. 33—52; — *К вопросу об эпосе сербском и болгарском.* — Филологические записки, т. XXXIX, вып. I—II, Воронеж, 1899, стр. 1—37; Т. Maretić, *Naša narodna epika.* U Zagrebu, 1909; П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, Друго издање. Београд, 1913, стр. 85—87; 308—309; Ј. Д. Поповић, *О хајдуцима.* Кн. I, II, Београд, 1930; С. Ма-

мија. Со прераснувањето на индивидуалниот протест во здружен, колективен, со појавата на ајдутските дружини, но веќе одмаздници за народните страдања и понатаму — на свесни носители на неминовниот здружен отпор против поробувачите и на борбата за нивно секојдневно уништување, особено на злосторниците, ликот на ајдутинот во песните прераснува во светол лик на народен борец-заштитник. Тој е обичен лик на јунак од народот, суров кога одмаздува за народните несреќи или на предавниците, но е и човек со високо чувство на другарство во

т и ћ, *Творци народноі еūа. Хајдуци.* — СКГ (Нови Сад), XXXIII, 1931, стр. 509—515; Б. К о н е с к и, *Нашаūа народна ūоезија како одраз на внаūрешноūо революционерно движење.* — Македонска мисъл, (София), II, 1946, кн. 1—2; М. M u r k o, *Tragom srpko-hrvatske narodne epike.* I, II, Zagreb, 1951; И. М. Ш е п т у н о в, *Болгарские гайдутские песни.* Сборник „Славянский фольклор“. Новая серия. т. XIII, М., изд. АН СССР, 1951, стр. 241 + 266—290; В. И љ о с к и, *Народни ајдучки ūесни.* — Литературен збор (Скопје), 1954, бр. 1, стр. 3—13; В. Ђ у р и ћ, *Срūскохрваūска народна еūика.* Сарајево, 1955; М. И б р о в а ц, *Сродносū срūске и новоīрчке народне ūоезије.* Во зборникот: „Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957“. Zagreb, 1959, str. 213—221; — Les affinités de la poesie populaire serbe et néograeque. — Godišnjak, knj. I, Balkanološki institut, I, Sarajevo, 1957, str. 431—434; *Анūолоīија народних еūских ūесама,* т. II, Избор и белешке В о и с л а в а Ђ у р и ћ а. Нови Сад, 1958; И. М. Ш е п т у н о в, *Эпические песни народов Югославии.* Во кн.: Эпос славянских народов. М., 1959, стр. 189 — 192; Н. Г р и д а с о в а, *Гайдук и народ в болгарских народных песнях.* — Ученые записки Тобольского гос. пед. ин-та, 1958 стр. 65—85. S. N a z e č i ć, *Iz naše narodne epike. I. dio. Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma* (*Prilog proučavanju postanka i razvoja naše narodne epike*). Sarajevo, 1959, 227 str.; Sarajevo, 1959, 227 str.; Х. П о л е н а к о в и ћ, О *македонској народној књижевносūи* Во кн.: „Македонска књижевност“, Београд 1961 (СКЗ. Коло LIV, књ. 368), стр. 29—99 (особено главите 9 и 10); *Българско народно творчество в дванадесет тома.* Том втори:. Хайдушки песни. Отбрал и редактирал Димитар Осинин, София, 1961 (воведна статија: Хайдутството в народните песни, стр. 5—64); К. П е н у ш л и с к и, *Црвен се бајрак развева. Народни борбени ūесни.* Скопје, 1965 (Увод: „Македонската народна борбена поезија“, дел II, стр. 10—28); Г. Д а н ч е в, *За ūоеūикаūа на хайдушкиūе народни ūесни.* — „Трудове на Висшия пед. институт в Търново“. т. II. София, 1965, стр. 231—270; T. Č u b e l i ć, *Epske narodne pjesme,* Zagreb, 1965; Ц. Р о м а н с к а-В р а н с к а, *Общи особености на българските и сръбските хайдушки песни.* Сб. „Славистика“, II, София, 1968, стр. 379—407; *Македонско народно ūворешūво.* Уредник Душко Наневски: *Ајдуūски и револуционерни ūесни.* Избор Јован Бошковски и д-р Кирил Пенушлиски. Редактор д-р К и р и л П е н у ш л и с к и, Скопје, „Македонска книга“ 1969 (Предговор од д-р К. Пенушлиски, стр. 5—18); Г. Г. Б о т е з а т у, *Фольклорные жанры и историческая действительность* (по материалам молдавско-гайдуцкого фольклора). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Кишинев, 1965, 16 стр.; Б. К о н е с к и, *Јазикоū на македонскаūа народна ūоезија.* Скопје, МАНУ, 1971, стр. 66—74 (особено главата: Јазикот на песната за Кузман Капиман); *Славянский и балканский фольклор.* Генезис, архаика, традиции (АН СССР. — Ин-т славяноведения и балканистики). Отв. ред. И. М. Ш е п т у н о в, М., „Наука“, 1978, II изд. (I—1971 год.); С т. С т о й к о в а *Общи черти и различия между българските и сръбските хайдушки и грцките клефтически песни.* Во зб.: „Славянска филология“, 1973, т. XIV; И. М. Ш е п т у н о в, *Жанры хайдуцкого фольклора.* Во зб.: „Доклады и сообщения советской делегации. III Международный съезд по изучению стран юго—Восточной Европы (Бухарест, 4—10 сентябрь 1974). М., 1974, стр. 1—13; Ф. С у љ а, *Моūив качаковања-хајдуковања у албанској, односно срūско-хрваūској народној ūоезији.* Во зб.: „Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд—Приштина—Тршић, 13—19.IX 1976“, стр. 457—465; В. Б о в а н, *Срūске народне ūесме са Косова и Меūохије.* Приштина 1977 (III, Епске народне песме, стр. 236—456); С т. С т о й к о в а, *Из поетиката на българските и сръбскохрватските хайдушки песни.* Поетично време и пространство. Во зб.: „Сла-

борбените походи на дружината, готов на саможртва, трогателно нежен кон горага-закрилница и кон своите најблиски од семејството, непосредно изложени на жестоките во немоќта удари на непријателот. Ликот на ајдутинот постепено израснува во лик на борец за социјални права, имено, во општествените услови на отоманската империја, тој сѐ повеќе истапува не само против политичките властодржци, но и против грабителите од секаков вид, па и против домашните.[9] Сличен е развојниот лик на ајдутинот и кај другите балкански народни кои подолго останале под османлиското ропство и во XIX век. Ваквата еволуција на ликот на ајдутинот кај овие балкански народни, несомнено се должи на адекватните историско-општествени и економски услови на живот во овој период и на сличниот развој на ајдутското движење. Во поновите ајдутски песни посилно е нагласен и патриотско-револуционерниот момент.

Ајдутските песни, како и другите историско-епски песни од овој период што говорат за народните страдања и отпори и кои се во својата основа епски, наративни, особено српскохрватските, широко се напојуваат и со лирски и драмски елементи (поумерен е овој продор во српскохрватските песни), особено песните од XIX век. Како жанр тие се сите блиски кај балканските народи и со типолошки исти ликови на јунаци. Народниот пејач во нив престанува да ја има улогата на спокоен раскажувач на далечни настани и историски збиднувања. Тој, се чини, се чувствува како современик и сведок. При тоа тој секогаш умее најсоодветно да ги одбере најјаките и во исто време најтипичните моменти од животот на носителите на отпорот и да ги пренесе во поетските раскази кратко и концизно, но во драмска кулминативна позиција и со емоционална озраченост. Затоа се и најчесто изградени на еден мотив и во форма на дијалог или монолог. Ваквиот тип на историско-епска песна го отвора понатаму патот за развиток и на комитската песна и воопшто на револуционерната кај балканските народи, но со идејно јасна концепција за борба и со оптимизам што ги совладува и тажните епилози на индивидуалните трагедии.

Корените на историско-епската песна одат, може да се тврди, далеку во минатото. Со право некои научници, како на пр. советскиот фолклорист Б. Н. Путилов, епските песни од Косовскиот циклус, ги третира како еден вид преоден тип од епско-историска кон историско-епска песна[10]. Во поделбата на јужнословенската епика косовските песни тој ги одделува во групата „реално-историска епика", издвојувај-

---

вянска филология",София, БАН, 1978, т. XVI, стр. 335—348; S. Domokos, *Les traits communs dans les ballades de type haidouk des Balkans et de l'Europe centrale*. Actes du Premier Congress International des Etudes balkanique et sud-est européennes, VII, p. 903—913 и др.

[9] В.: Н. Гридасова, *Тема социальной борьбы в болгарских гайдутских песнях*. — Ученые записки (Тамбов), IV, 1951, стр. 59—106; В. и другите трудови од истиот автор и воопшто литературата приведена во забелешка 8 од нашиов прилог.

[10] Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский георический эпос*. Сравнительно -типологическое исследование. М., 1971, 313 стр. Види глава 3: „Реально-исторический эпос", стр. 281—304.

ќи ги на тој начин од јуначко-историските песни за Марко Крале и други слични јунаци, поместени во разделот „јуначко-историска епика“.

Во основата на епските песни од Косовскиот циклус се епски раскази за косовската трагедија, со историски и измислени ликови, меѓу кои во идеална светлина на јунак е покажан Милош Обилиќ (ист. — Кобилиќ) што има и историска подлога[11]. Меѓутоа, тој не е насликан во духот на старата јуначка поезија хиперболизирано, како што и непријателот не е претставен чудовишно. Фантастичните елементи (соништа, претскажувања — прокоби и сл.) што се сретнуваат во поетската структура на овие епски песни, како појави на алогичното мислење, живееле долго во сознанието на луѓето во средновековието како можна реалност, а евидентни се и денес. Со развојот на косовската легенда тие наоѓале сѐ поширок простор во поетското платно, вткајувајќи во него недофатливи нишки на таинственост[12]. За разлика од јуначките песни, во песните од косовскиот круг, такаречи, нема и повторувања, макар што поетските раскази течат полека, со величествена патетичност и драмска напрегнатост. Меѓутоа, значајно е што и во оваа голема народна трагедија народот согледал пред сѐ појави на непоколебливост и сила. Овие песни гледани од формално-поетски аспект се разликуваат со епски развиеното дејство и од поновиот тип на историско-епските песни.

Во рамките на типот на епско-историската песна од ваков преоден вид, се чини, би можеле да се постават и епските песни за Момчилјунак и Дојчин-јунак. И едниот и другиот јунак ги восприемаме и како јунаци од типот на Марко Крале, и како обични луѓе на патријахално семејство, со нежно приврзана за нив сестра, готова да се жртвува за нив, како и тие за неа. Во композицијата на песната за Болен Дојчин суштествена улога имаат и социјалните моменти. Песната за Болен Дојчин продрела и кај романскиот и албанскиот народ при што претрпела соодветни измени во духот на традиционалната епска поезија кај овие народи. Во новата етничка средина нашата песна ќе стана пократка по обем, со постегнато дејство и ќе се здобие со нови лирски елементи, како и други особености, својствени на епската традиција на таа средина[13]. Но, типолошки тие песни остануваат исти.

И јуначките епски песни познати како бугарштици се одликуваат со слични поетски својства како и песните од Косовскиот циклус, но имаат како што е познато, подолг стих (најчесто петнаестерец и шеснаес-

[11] Е. П. Наумов, *Южнославянский эпос и проблемы сербского средновековья.* Во кн.: „Славянский и балканский фольклор“. М., 1971, стр. 5—52. В. и: Ц. Органциева, „*Осврт врз изучувањата...*“

[12] Во поетската стуктура се широко застапени мотиви со злосутни соништа, претскажувања-прокоби и сл., меѓутоа, тие имаат повеќе поетска функција.

[13] A. Fochi, *Das Ditschin — (Doicin —, Dojčin —, Дойчин) Lied in der südosteuropäischen Volksüberlieferung.* — Revue des études sud-est européennes, 1965, br. 1—4; В. М. Гацак, *Восточно-романский героический эпос. Исследование и тексты.* М., 1967 (АН СССР — Ин-т литературы им. А. М. Горького); В. Јакоски, *Сижетната обработка на мотивот за болниот јунак во македонската и албанската јуначка народна песна.* Во зб.: „Рад XX конгреса СУФЈ у Новом Саду“. Београд, 1978, стр. 443—453.

терец)[14]. Во нив се појавуваат многу јунаци познати и од јуначките песни во десетерец. Преку честиот рефрен во нив особено се потцртува и емоционалниот карактер на речта. Тие со сета своја структура напомнуваат, може да се рече, на песни настанати набргу по настанот.

Од осумдесетите години на минатиот век започна и публикувањето на зборници со епски песни на Муслиманите од Босна и Херцеговина, кои припаѓаат на српскохрватското јазично подрачје[15], но се со подруга идејна насоченост. Како тип на епски песни тие се блиски до ускочките и ајдутските историско-епски песни. Разликите во поетиката меѓу христијанските и муслиманските епски песни, но главно од „краинскиот тип", кој претставува т.н. повисок тип на муслиманската епика, истакнати се во трудот на Ал. Шмаус за краинската епика[16]. Меѓутоа, Ѓ. Бутуровиќ, врз основа на епските песни на Муслиманите од Босна и Херцеговина од збирката на К. Херман кои потекнуваат од разни краишта, докажа дека се поетските разлики меѓу муслиманските епски песни од ова подрачје и српскохрватските епски песни воопшто од овој период, минимални[17].

Основни карактеристики на епските песни на јужнословенските и воопшто на балканските народи од поетски аспект несомнено се следните — сижетната заокруженост, еднонасоченост и концентрација на дејството. Овие особености се реализираат со разни композициони шеми и со други средства на композицијата. Понекогаш во композицијата на песните е вклучена како самостоен елемент, но со подредена улога, т.н. „предисторија", пофункционално застапена во историско-епските песни, особено во ајдутските, и широко развиена во муслиманските песни од српскохрватското јазично подрачје. На тој начин преку неа се појавува и втор сижетен план во песната, кој фрла извесна светлина и на предисторијата на настанот што се опишува.

Укажувајќи на разликите меѓу христијанската епика и муслиманската, при што, како што напомнавме, Ал. Шмаус ја имаше предвид главно „краинската епика", тој дојде до погрешни констатации за структурата на муслиманската епика од Босна и Херцеговина воопшто, истакнувајќи ги како нејзини карактеристики дволинејноста на дејството, од што се јавувала и тенденцијата кон опширност. Несомнено, дека муслиманската епика од Босна и Херцеговина се создавала во автохтона

---

[14] V. Bogišić, *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa.* Sabrao i na svijet izdao V. Bogišić. Knjiga prva. Sa raspravom o „bugaršticama" i s riječnikom. Biograd 1878. — Glasnik Srpskog učenog društva. Drugo oddelenje, knjiga 10.

[15] В.: Đ. Buturović, *Epska narodna tradicija Muslimana Bosne i Hercegovine od početka 16 vijeka do pojave zbirke Koste Hörmana* (1888). Posebni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja, „Etnologija", sv. XXVII/XXVIII, Sarajevo, 1972/1973.

[16] Al. Schmaus, *Studije o krainskoj epici.* — Rad JAZU, 297, Zagreb, 1953, str. 89—247.

[17] Đ. Buturović, *Studija o Hörmanovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama.* Sarajevo, 1976. Види и.: Ц. Органџиева, *Карактеристиките на епските песни на Македонците-Муслимани од Делчевско* (Пијанец). — Библиотека на списанието „Македонски фолклор", 9. Скопје, 1981, стр. 7—52.

етничка средина и има свои особени поетски особености, макарштo е во основата поетскиот јазик на традиционалната српскохрватска поезија. Но, епските муслимански песни од другите области на Босна и Херцеговина ги немаат истите карактеристични црти на песните од „краинскиот тип". Тие се многу поблиски до јужнословенските епски песни по композицијата и за нив не се така карактеристични дволинејноста и опширноста, ниту стремежот кон сензационалноста и авантуристичноста и при тоа поумерена е употребата на историско-културниот материјал, како што во своите трудови за муслиманската епика укажа многу документирано Ѓ. Бутуровиќ. Не е исклучена можноста и за директно турско-ориентално влијание во насока на посебниот пат на развиток кај краинската епика, при што посебна улога можеле да имаат и дервишите, така што нема основа да се смета дека таа епика го открива процесот во еволуцијата на јужнословенската епика. Како доказ можат да послужат и сличните големи епски песни, еден вид песни-романи, какви што има кај турско-монголските народи, најчесто познати со називот „дастани".

По истакнатите сознанија за муслиманската епика од Босна и Херцеговина не би можеле да се согласиме ниту со советскиот научник А. В. Десницкаја, која особените композициони и стилски карактеристики на „краинската епика", а не на пр. на песните од зборникот на К. Херман, во кој има песни од сите области на Босна и Херцеговина, ги споредува со поетските карактеристики на северно-албанската епика, така што доаѓа до погрешни тврдења[18].

Поголемиот број на епските песни за јунаци кај албанскиот народ, всушност се типолошки многу слични со историско-епските песни за јунаци кај јужнословенските народи, како и кај романскиот народ. Типолошките историски категории на епските песни кај балканските народи што долго време живееле во адекватни историски услови во суштина се исти: тие имаат епски песни од постариот период од јуначко-историски тип (во групата на кои ние ги одредуваме и јуначките песни означени од некои научници како епски песни со „фантастично-историски карактер"[19]; имено, на мислење сме дека и едните и другите, пред сè, ги обединуваат позитивните јунаци во основа од ист тип кои главно

[18] Види забелешка бр. 1.

[19] Види спом. труд од Б. Н. Путилов за руската и јужнословенската епика, приведен во нашиов прилог во забелешката бр. 10. Б. Н. Путилов во споменатиов труд ја дели јуначката епика на три раздела: „Фантастико-исторический эпос", „Героико-исторический эпос" и „Реально-исторический эпос". Во зб.: „Български юнашки епос" — СБНУН, кн. LIII, София, 1971, јуначката епика е поделена на три раздела: „А. Песни с историко-героична тематика", „Б. Песни с фантастично-легендарна тематика" и „В. Песни с битова и новелистична тематика". Овие поделби, не ги применуваат доследно типовите категории на епските песни во нивната историска еволуција; сите потекнуваат од ист историски период на феудално-класни односи и имаат иста претстава за позитивен тип на јунак-богатир. Фантастичните елементи долго се чувале во сознанието на луѓето во патријархални услови на живот, но тие елементи во песните имаат, пред сè, поетска функција во идеализацијата на јунакот-симбол.

Во нашиов труд не го привлекуваме материјалот на митолошките песни, исто епски по начинот на раскажување, но со подруги поетски карактеристики и осмислувања.

дејствуваат во рамките на одредени политички историски околности на одредено класно феудално општество и на оформено патријахално, семејство), макар што се кај некои народи пооскудно застапени или се откриваат нивни траги во подоцнежните типови категории на епски песни, и епски песни со реално историски карактер за кои го применуваме терминот — историско-епски песни[20].

Советскиот научник В. М. Гацак проучувајќи ги типовите категории на историско-романската и на јужнословенската епика, укажува на неопходната примена, имено на историско-еволуционата типолошка оценка[21], за што се застапуваат многу основано и други научници[22]. На мислење сме дека ваквиот пристап би можел да придонесе и за терминолошкото средување на епскиот материјал кај балканските народи воопшто.

И народните пејачи со неверојатен усет ги разликуваат типолошките историски категории, така што одделните типови категории на епски песни ги сочувале своите посебни поетски особености и до денес.

---

[20] Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, стр. 304.

[21] В.: В. М. Гацак, *Восточно-романский героический эпос* (Труд приведен во забелешка бр. 13). Слични мислења се застапени и во трудовите: Al. Schmaus, *Die balkanische Volksepik, Typologie und Kontinuitätsproblem*. — Zeitschrift für Balkanologie, I, Wiesbaden, 1963, s. 133—152; В. К. Соколова, *О некоторых закономерностях развития историко-песенного фольклора у славянских народов*. Во кн.: „История, фольклор, искусство славянских народов". Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963)", стр. 461—482; К. И. Смирнов, *Славянские эпические традиции. Проблемы эволюции*. Москва, 1974 262 стр. (АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики); А. А. Колева, *Поетиката като критерий за типологична характеристика на южнославянския народен епос*. Во зб.: „Славянска филология", София, БАН, 1978, т. XVI, стр. 349—363 и др.

[22] Албанските фолклористи на пр. употребуваат подруги и притоа разни научници разни термини за одделните типови категории на епски песни што доаѓа до израз особено при класификацијата. Види за тоа: В. Јакоски, *Националната мисла одразена во албанската леѓендарна поезија*. Во зб.: „Бигорски научно културни собири", 1974—1975. Скопје, 1976, стр. 22—36. Самиот автор „легендарните" албански епски песни (главно од циклусот за Мујо и Халил) ги смета за „јуначки", меѓутоа, како типова категорија тие одговараат повеќе на историско-епските песни (од средниот период, според периодизацијата на Караџиќ), какви што се епските песни од српскохрватстото јазично подрачје — ускочките, ајдуските и на Муслиманите од БиХ.

КИРИЛ ПЕНУШЛИСКИ (Скопје)

МАКЕДОНСКО—ТУРСКИ ПРИКАЗНИЧНИ ПАРАЛЕЛИ
(ВРЗ ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ)

Во нашиот труд *Турски елементи (влијанија) во македонскиот фолклор*[1] ние накусо го разгледавме овој проблем, посебно доминантното влијание на турските приказни врз македонските приказни. Веќе тогаш истакнавме дека е доволно да се изврши попатно срамнување на нашите приказни со застапените типови турски приказни во студијата *Типови на турските приказни* на Волфрам Еберхард и Пертев Наили Боратав[2], за да се согледа нивната тематска блискост и идентичност за многубројни приказни. Но, турскиот извор се согледува и во заедничките имиња на хероите на приказните (аждери, дефови, ифрити, дервиши, арапи — како натприродни суштества; садријазами и паши, бегови и ефендии, рицали, азнатари и сејмени, лали и телали, арамии и кесеџии и др.), во турските географски имиња и топоними (Стамбол, Измир, Анадол, Едрене, Шам, Јуско́дар и др.), во мотивите за верата во фатализмот и претскажувањата на судбината и среќата (касметите). Турскиот извор за одделни наши приказни се потврдува и од други сигурни белези: од нивните турски наслови и поднаслови пред сѐ, и од употребата на бројни турски пословици во оригинал или во превод.

Во фолклористиката и пред ова постоеја сериозни укажувања за поврзаноста на македонските приказни со турското приказнично творештво. Така, Јиржи Поливка посочи за дваесетина приказни од збирката *Јужномакедонски приказни* од Стефан Верковиќ[3] соодветни турски варијанти во своите коментари.[4] Во студијата *Али Баба и четириесет разбојници*[5], тој заклучи дека македонската варијанта на оваа приказна е најдобро сочуваната. И во студијата *Маѓесникот и неговиот*

---

[1] Кирил Пенушлиски, *Турски елементи (влијанија) во македонскиот фолклор, Библиотека „Литераутрен збор"*, Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје, 1973, 115—123.

[2] *Typen türkischer Volksmärchen* von Wolfram Eberhard und Peter Naili Boratav, Wiesbaden, 1953 (натаму цитирано EBBO).

[3] *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových*, vydali Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, v Praze 1932.

[4] Исто, 385—525.

[5] J. Поливка, *Али баба и четрдесет разбојника*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена, XII, 1, 1—48.

ученик[6], во споредбите, тој наведе и шест македонски варијанти. Да не ги наведуваме и другите слични укажувања, меѓу кои и некои наши[7].

Во рефератов (тој е дел од една покомплексна студија за овој проблем) ние ќе се обидеме врз материјалот што го пружаат објавените приказни на Марко К. Цепенков[8], по приказнични разновидности, низ примери и споредби, да покажеме колку било силно прифаќањето на турските приказни во нашиот народ како природен процес и резултат на заедничкото петвековно живеење. Пред тоа да подвлечеме дека прифаќањето се вршело, главно, во градовите, веројатно најмногу во XIX век, кога се засилило и населувањето на Македонците во нив. Овој заклучок е логичен. Познато е дека Турците живееле повеќе во градовите, помалку во селата. Од друга страна, и скудните податоци за раскажувачите на нашите приказни, што ги оставиле нивните собирачи, потврдуваат дека речиси сите раскажувачи се од градска средина. Инаку, Македонците слушале турски приказни во разни прилики, во меѓусебните контакти со Турците (во чаршиски разговори, во кафеани и анови и сл.). Турскиот јазик не им бил пречка: речиси секој чаршиски човек и еснаф во тоа време го владеел турскиот јазик; без него потешко се опстанувало. И нашиот Цепенков го знаел турскиот јазик. Од својот учител по турски јазик тој забележал две приказни: *Турскиот цар и ослепениот крал* (Цепенков 4, приказна 171) и *Тројца светци што вечераа у кадијата.* (Цепенков 4, приказна 198).

Најсетне, посебно треба да истакнеме дека одделни приказни можело да се прифаќаат и од разни книжни извори, преку српски или бугарски преводи на популарни изданија со приказни (1001 ноќ; арапски или персиски приказни).

Како што е познато, објавениот фонд на приказните на Марко Цепенков се доближува до бројката од 700 разновидни приказни. Застапеноста по разновидностите е нееднаква, но реалистичните разновидности доминираат, што е нормално. Приказни за животни (и басни) има само 39.

II.

1. Приказната *Лисицата стоумница и јазовецо двоумник* (Ц. 7) одговара на турскиот приказничен тип EBBO 1 = AT 41. Во турските варијанти улогата на јазовецот ја игра волк, мечка или свиња. Наместо овие животни, кај Цепенков страда лисицата. Разликава, можеби, произлегува од различната улога што лисицата ја има во нашите приказни

---

[6] J. Поливка, *Магесникот и неговиот ученик,* Сборник на народни умтворения, наука и книжнина, XV, София, 1898, 399—448.

[7] Кирил Пенушлиски, *Македонски приказнични варијанти од типот AT 834,* Македонски фолклор, IX, 18, Скопје, 1976, 37—45.

[8] Марко К. Цепенков, *Македонско народно творештво во десет книги,* Скопје, 1972 (второ издание: 1980), книга 2—7 (натаму цитирано Ц).

(па и во европските) во споредба со турските приказни, во кои таа не е само умно животно, туку и пријател на луѓето: на сиромасите, на јунаците, принцезите.

Литература: A. Graf, Die Grundlagen der reineke Fuchs, FFC 41 (наведени се и персиски и други паралели).

2. Приказната *Рибарот, смокот, 'ртот, коњот и лисицата* (Ц. 9) се поклопува со турскиот тип EBBO 48 = AT 155. Основните низи на нашава приказна не покажуваат битни разлики со оние од турскиот тип И во турската приказна лисицата го спасува рибарот од неблагодарната змија. Разликата е само во консултираните животни: наместо 'рт и коњ во турската приказна се јавува дрво и вол. Во една друга наша варијанта (Ц. 37) консултираните животни се вол, магаре и овци.

Некои наши и турски варијанти имаат и еднакви проширувања: од благодарност што го спасила од змијата, човекот (рибарот) ѝ ветил кокошки на лисицата. Меѓутоа, наместо кокошки, тој во вреќата ќе го донесе своето куче. Така лисицата настрадала или го изгубила опашот.

Приказнава се наоѓа и во Панчатантра. Турците веројатно ја презеле преку Персија.

3. Приказната *Арсланот, мачорот и мачорчето* (Ц. 13) покажува голема сличност со турската приказна EBBO 12, што има само една варијанта. Основната разлика: лавот во турската приказна остарел па се договорил со една мачка таа да му ги лови глувците. И во двете приказни, мачето не го послушало советот на татка си (мајка си), ги давело глувците без мера и поради тоа останале без работа. Мачката била принудена на лавот да му носи мачиња наместо глувци. Лавот ја открил измамата, па натаму тој ловел мачки.

Варијанта на приказнава во Тути-наме, откаде веројатно потекнува.

Литература: Friedrich Giese: Türkische Märchen, Jena, 1925, 201—4.

4. Приказната *Ламјата што му дааше на еден човек секое утро по еден камен* (Ц. 63) во своите основни низи, без проширувањата, одговара на турскиот приказничен тип EBBO 49: 1. Еден човек секојдневно ѝ давал на една змија млеко; таа нему еден златник; 2. Кога тој отишол на аџилак, млекото продолжил да го носи синот; тој решил да ја отепа змијата и сето злато да го земе; 3. Тој само ја ранил змијата, таа го усмртила; 4. Кога се вратил таткото, иако се обидел, не успеал змијата да ја смири.

Проширувањата кај Цепенков, главно, се однесуваат на вметнувањата и на анегдотско-реалистични елементи. Имено, негативната алчност ѝ се припишува на жената на синот, бидејќи таа го наговорила да ја отепа змијата и одеднаш да ги земе сите бесценети камења. На крајот, момчето ќе оздравее кога ѝ шмукнал крв од прстот на својата жена со прелага, по совет на ламјата. Пријателството меѓу ламјата и човекот продолжило. Жената умрела, а момчето се преженило за мирна и кротка жена, а не жена-змија.

III

Во збирката на Марко Цепенков има околу (6 волшебни приказни. Речиси секоја има соодветни варијанти меѓу турските приказни, независно што најчесто се во прашање интернационални мотиви, што допушта евентуални други извори за нашиве приказни. Ќе го покажеме тоа со некои потипични примери.

5. Приказната *К'сметлијата што се сторил цар* (Ц. 129) во споредба со турскиот приказничен тип EBBO 67 = AT 676 покажува незначителни разлики: 1. Сиромав преноќева во воденица; 2. Доаѓаат животни и раскажуваат: а) дека на одредено место има благо, б) дека еден извор на овој или оној начин може да протече; в) дека слепец на одреден начин може да прогледа; 3. Човекот ќе постапи така, ќе се збогати и ќе се ожени; 4. Еден друг човек, кој ќе постапи како сиромавиот, животните ќе го растргнат.

Наши варијанти: Шапкарев 53 и 174.

6. Приказната *Мрзливио ќелеш и змијата* (Ц. 71) речиси и во подробностите одговара на турскиот тип EBBO 69 = AT 675 + (AT 707). Единствената разлика, ако така може да се каже, е што на ќелешот чудесната сила му ја подарува една змија, што тој ја спасил, а не риба.

Турски варијанти има малку. Варијанта: Шапкарев 105. Инаку, сижетов е доста раширен. Постојат и литературни обработки (Базиле, Пентамерон, I, 3; Страпарола III, 1); дури и еден руски детски филм врз негова основа („По щучьему велению"). Наводната кражба на позлатена чаша се среќава во Библијата (Битие 44) и во библиските легенди.

7. Приказната *Дрварот што разбираше јазиците на животните* (Ц. 84) припаѓа кон раширениот мотив во светскиот фолклор за немуштиот јазик и одговара на турскиот тип EBBO 56 = AT 670, со следниве мотивски низи: 1. Еден човек спасува змија. Од благодарност таа му ја дава способноста да го разбира јазикот на животните; 2. Човекот ќе умре, ако ја каже својата тајна; 3. Слушајќи ги разговорите на животните, тој се збогатува, наоѓајќи злато; 4. Неговата радознала жена ќе го притисне да ја каже тајната; тој ѝ ветува дека дома, во одредено време, ќе го стори тоа; 5. Човекот ќе чуе како петелот го исмејува, дека тој не може да излезе на крај со една жена, а тој — петелот — може со дваесет; 6. Човекот се опаметува, ја истепува жената за да не го прашува понатаму.

Кај EBBO се наведени девет турски варијанти. Нашава варијанта во целост одговара на типот IV, 8, со епизодата за разговорот меѓу коњот и кобилата (дека таа носи четири терета), што е повод за смеата на човекот и притисокот на жена му да каже зошто се смеал. Според А. Арне (FFC 15) епизодава е позната само во Југоисточна Европа. Турскиот тип одговара на западно-азиско-европските одредби на Арне типовите (FFC, 96, с. 53). Приказнава се среќава и во збирката 1001 ноќ.

8. Приказната *Трите сестри, најмалата се стори царица и роди дете Ѕвездалија* (Ц. 95) одговара на турскиот тип EBBO 239 = AT 707

+ (AT 300), со 41 забележана варијанта, меѓу кои и една од Битола. Овој податок, ни се чини, укажува дека тој циркулирал и во Македонија. Кај Шапкарев две варијанти: 115 и 124.

Стит Томсон (The Folktale, New York, 1946) посочил над 400 варијанти од целиот свет. Анализа на сижетот: Болте-Поливка 2, 380—394 со широка библиографија (меѓу кои и на јс народи). Според В. Јунгман, потеклото негово од Византија (300 години пред нашата ера). Приказнава се наоѓа иво збирката 1001 ноќ (E. Littmann, Die Erzählungen aus den tausendundeine Nächten, Bd. 5, 159—228). Сижетот е основата за Пушкиновата „Сказна за царот Салтан".

9. Приказната *На боїатио што му излезе еден Араи на йаш и му рече: На младос сака да шріа рааш, али на сшарос* (Ц. 111) е варијанта на типот EBBO 136 = AT 577 (948). Широкиот наслов на приказнава јасно ја кажува суштината на сижетот. Богатиот човек се определил да живее спокојно на старост, па изгубил сè што имал: жената (и децата), имот. Откако ги поминал сите искушенија, тој на крајот станал цар и живеел спокојно до својата смрт заедно со семејството.

Турски варијанти има околу 30. Постои и византиска верзија христијанизирана во уводот и заклучокот. Приказнава се наоѓа и во збирката 1001 ноќ (E. Littmann, св. 3, 784—701).

10. Приказната *Сиромавиош и чучурлиїаша шшо му јадела йросошо* (Ц. 74) во својата целокупна основа одговара на турскиот приказничен тип EBBO 176 = AT 563, со посочени 23 варијанти: 1. Еден сиромашец плаче затоа што загубил скап предмет. Му се појавува Оф-лала (чудесен Арап)) и му дава магаре што прави злато; 2. Магарето ќе му го украдат; 3. При повторното плачење, тој ќе добие чаробно столче; 4. Столчето ќе му го заменат со обично столче; 5. При повторното плачење, тој ќе добие чудесен боздоган; 6. Со негова помош, тој ќе си ги поврати магарето и чаробното столче.

Во нашава приказна, волшебните предмети (магаре, прачка и боздоган), сиромавиот ги добива од царот на чучурлигите (Варијанта Д. Мирчев, СбНУ IX, 158, од Ресен). Во една турска варијанта (Vasfi Mahir, En guzel Türk Masallari, Istambul 1934, 68—70) јаребици го одведе сиромавиот во воденица, каде му се појавил Арапот со чудесните предмети.

Варијанти: Болте-Поливка I, 346. А. Арне посочува азиски, индиски и европски варијанти (вклучително и на јс народи) во FFC 96, 52. Монографска студија: A. Aarne, Die Zaubergaben, Journal de la Société Finno-ougrienne, XXVII (1909), 1—96.

К. Крон претполага индиско потекло на овој сижет и пренесување преку Мала Азија.

11. Приказната *Дешешо од дрвароש шшо му йораснаа два роїа и две шојаїи, еднаша чоечка и друїаша маїарешка, и дуња ѓузели* (Ц. 98) одговара на турскиот тип EBBO 174 = AT 567, што има поголем број варијанти. Мотивските низи, главно, се поклопуваат со нашава приказна, освен во некои подробности.

Сижетов е раширен во ориенталните и афричките земји; се наоѓа и во Тути-наме; му се припишува индиско потекло (А. Арне и К. Крон во FFC 96, 43—48). За блискоста на соодветните европски и турски приказни: A. Aarne, Märchenforschungen 1908, 147—200. Детална обработка на сижетот: С. Томсон (The Folktale: 28, 30, 75, 281, 444).

12. Приказната *Четириесетте царски синои и четириесетте снаи, ѓолемата змија, ламјата, арапо, царо и дервишот* (Ц. 90) претставува контаминација на турските типови ЕВВО 96 и ЕВВО 77 (АТ 513 А). Во последниов тип се јавуваат истите необични помошници-јунаци од приказната на Цепенков: јунак што јаде леб од целокупното брашно што го мелат 12 воденици, Чекор планина, чудесниот стрелец и Шмркни море.

13. Приказната *Бабината мома Злата позлатена* (Ц. 54) одговара на турскиот приказничен тип ЕВВО 89 (АТ 408), за кој се посочени 40 варијанти. Нашата приказна особено е блиска до варијантата на И. Кунош (Türkische Märchen aus Adakale, Leiden, 1905, № 24).

Овој приказничен мотив во кој непознатата девојка ги врши домашните работи, додека бабата еднаш не ја изненади (потоа таа засекогаш останува човек), за да може принцот да ја најде, е мошне прочуен. Опера на Прокопјев: *Любовь к трем апельсинам.*

14. Приказната *Вези, моме, не вези мртов ти е к'сметот* (Ц. 131) претставува многу блиска варијанта на турскиот тип ЕВВО 185, во неговите основни низи. И приказната *Самовилите што ѓо умреа момчето* (Ц. 48), исто така, е варијанта на овој тип, но проширен со мотивот за барање помош од сонцето. Варијанта: Шапкарев 146.

15. Приказната *Јаболкницата и трите браќа* (Ц. 44) претставува мошне скратена верзија на турскиот тип ЕВВО 73 (АТ 301) со 35 познати варијанти.

Посочени варијанти во светскиот фолклор: Болте-Поливка 2, 313. Нашава приказна блиска до И. Кунош, Адакале 2, 28 № 5. Варијанти кај Шапкарев: 13 и 191.

16. Приказната *Лисицата што му јадеше пасапо на воденичарот* (Ц. 18) припаѓа кон турскиот приказничен тип ЕВВО 34 (АТ 545 В), за кој се евидентирани 16 варијанти; најблиски до нашава приказна варијантите под е) Анкара 3, 36 и х) Анкара 45, 9.

Мотивски низи: 1. Една лисица го оштетува еден воденичар; бидејќи таа ќе му вети дека ќе му направи големо добро, тој ја пушта; 2. Лисицата оди кај еден падишах, му го кажува богатството на „Каллиниот падишах" (воденичарот) и му ја бара раката на принцезата за него; 3. Двајцата доаѓаат кај падишахот сосема „голи" и изјавуваат дека тие патем несреќно ги изгубиле сите свои подароци и парите; 4. Богато надарен, враќајќи се дома со годеницата, по наговор на лисицата овчарите ќе кажат дека сите нивни овци му припаѓаат на воденичарот; 5. Лисицата со предага претходно излажала еден див да изгори во својата

палата; го води сега воденичарот во „неговата“ палата; 6. Лисицата се претворува умрена; нејзиниот труп воденичарот го фрла; 7. Лисицата му ја предочува на воденичарот неговата неблагодарност и кога таа навистина ќе умре, тој ќе ја закопа достојно.

17. Приказната *Царицата што била тешка и видела сон ако изеи една зелена слива ќе роди; и царо што најде слива во градината од еден силен Арап и му го такса син му на Арапо од петнаесет години да си го земи* (Ц. 73) се разликува од турскиот тип EBBO 158 (AT 314), со некои проширувања и епизоди. Во турските варијанти царицата забременува од јаболко (слично во приказната на Цепенков 52, со тоа што раѓа девојче, а нејзината комшика од фрлените јаболкови лушпи — момче), а во нашава приказна од слива. Приказнава е преплетена со чудесно бегство на момчето од дворецот на Арапот, со помош на чудесен коњ.

Вакви споредби и за другите волшебни приказни на Цепенков можат и натаму да се редат. Речиси без исклучок, тие покажуваат извонредно голема сличност или идентичност со турските приказни. Се разбира, во нашата средина тие претрпувале и разновидни промени, што е сосема природно. Честопати јунаците добивале наши имиња (Петре, Цанс, Најденко, Мечо, Злата и др.). Понекогаш, некои приказни добивале и сосема нови интерпретации, се развивале или губеле значајни мотивски низи, во согласност со сфаќањата на нашите луѓе и раскажувачите. Како пример го посочуваме нашиот прилог *Македонски приказнични варијанти од типот* AT 834. Постои само една турска варијанта (EBBO 123), а наши има пет, при што основниот сижет го поминал патот од волшебна приказна до новела и анегдота. Натаму, од некои турски приказни се преземени само одделни епизоди за да функционираат како наполно посебни творби. За еден таков случај е образложено во нашиот прилог *Можниот извор на преданието за денот и нокта на Марко К Цепенков*[9], за кој претполагаме турски извор од приказничниот тип EBBO 215 + EBBO 213 (AT 304 + AT 552 (362).

IV.

Меѓу објавените приказни на Марко К. Цепенков, како што веќе спомнавме, доминираат новелите и анегдотите. Мошне голем број на овие приказнични разновидности се поклопуваат со соодветните турски приказни, дури и во своите подробности, кои несомнено укажуваат на заемање. Интересно е, меѓутоа, да се одбележи дека одделни наши варијанти не секогаш покажуваат тенденција за адаптирање кон националната средина, ако така може да се каже. Инаку, при адаптирањата спротивставувањето на личностите обично се врши така што негативците се од туѓ народ или народност.

Ќе се задржиме на неколку типични примери на новели и анегдоти од збирката на Цепенков со веројатни турски извори.

[9] Кирил Пенушлиски, *Можниот извор за преданието за денот и нокта на Марко К. Цепенков,* Годишен зборник на Филолошкиот факултет I (1980), Скопје, 1981, 147—155.

18. Кај Цепенков, има две варијанти на приказничниот тип „Човекот од рајот“, со веројатен индиски извор (A. Aarne, Der Mann aus dem Paradies“, FFC 22, с. 24): *Чоеко што му рече на жената од цевнем идам* (Ц. 401) и *Сиромавио што идел од цевнем* (Ц. 327). Во турското приказнично творештво овој тип EBBO 339 има шест варијанти. Со минимални разлики, варијантата на Цепенков 527 се поклопува со турските мотивски низи.

Во некои наши други варијанти јунакот е Итер Петар или Насредин-оџа. Кај Вук, № 28; Врчевиќ, II, с. 147: *Еро с онога свијета*. Истоимена опера на Готовац.

19. Приказната *Човеко што го тепаа за како да вели* (Ц. 428) е соодветна на типот EBBO 328, во кој глупавиот човек секогаш го кажува спротивното од она што би требало да го каже, па затоа бива тепан од дуѓето.

Оваа веројатно кинеска приказна има бројни турски варијанти, што во Европа не се наоѓаат (според I. Haavio 10, Kettenmärchenstudien, I, 86—224 во FFC 88).

20. Приказната *Трите наречници што го нарекоа детето од сиромаио да му ја јади стоката на богатио* (Ц. 101) во турскиот приказничен тип EBBO 125 (AT 930) посочени се 19 варијанти. Во прашање е познатиот мотив „Детето со среќното писмо“ (J. Schick, Das Glückskind mit dem Todesbrief, Korpus Hamletikum, Berlin 1912). Нашава приказна ги има сите мотивски низи. Разликата е во замената на царот (падишахот) со богат човек, а детето, фрлено во мечкина дупка, го изгледала мечка а потоа некоја вдовица.

Реконструкција на овој тип приказна: А. Аарне, FFC 23. Според К. Крон (FFC 96, 57—59) мотивот потекнува од Индија. Приказната позната од 1770 година (P. Ernst, 1001 Nächten, Bd. 3, S. 357—362, според Гордон-е).

21. Приказната *Три вреќи лаги* (Ц. 298) одговара на турскиот тип EBBO (363) + 323, што има само две варијанти. Во белешката на EBBO е наведено дека приказнава во својата права форма не е позната. Нашава приказна се разликува во повеќе низи и, се чини, токму таа пополнува некои празнини што ги немаат турските варијанти.

Припадност на AT 570 + 850.

22. Приказната *Царо што бараше разумна девојка да земит* (Ц. 294) припаѓа кон турскиот приказничен тип EBBO 235 (AT 922), што има поголем број варијанти.

Варијанти кај Болте-Поливка, 4, 222; во Пентамерон III, 4. Според Андерсоновата голема монографија во FFC 42 приказнава припаѓа кон анегдотите на Насредин-оџа.

23. Приказната *Лошата жена што го натисна ѓаволо во бунар* (Ц. 62) е скоро идентична со посочените низи на турскиот тип EBBO 377 (AT 1064), дури и во подробностите. Приказнава одговара и на мотивот „Стрижено—косено“ (Ц. 293). Варијанта: Шапкарев 133.

Овој мотив се среќава и во збирката 1001 ноќ.

24. Приказната *Бесчесните владика, протосунѓел и ѓакон* (Ц. 499) одговара на турскиот тип „Бламираниот кадија" (ЕВВО 248, на варијантата III 1). Меѓутоа, во типот 264 („Тројцата љубовници") во која мажот ги отепува сите тројца, еден по еден, и ги носи пред кафеана, љубовниците се еден кадија, еден муфтија и еден кајмакам. Зошто дошло до замената на функциите не треба многу да се објаснува!

25. Приказната *Двајцата слепци на мостот во Стамбол* (Ц. 119) е соодветна на типот ЕВВО 131. Некои од нејзините подробности ги нема во посочените турски варијанти. Двајцата слепци различно се моледе: едниот викал на турски „Ја Мавмудум", а другиот „Ја барбудум, ја Алла" (едниот се молел на султанот Мавмуд, а другиот на бога). Царот го чул викањето на слепците и на оној што него го споменувал му пратил еден мисир полн со златници, но овој го продал на вториот и така останал сиромав. Цепенков спомнува, во белешката кон приказнава, дека во некои варијанти наместо полн мисир со златници се кажува погача со златници.

26. Приказната *Двете деца, брат и сестра, што и мачеше маштеата и татко му 'и однесе в планина* (Ц. 76) одговара на типот ЕВВО 245 III + ЕВВО 167 III, 21 (AT 883 A).

Во нашава приказна дури и деталот за врзаните тикви во планината, чиј шум ги лажел децата дека татко им сѐ уште сече дрва, е идентично прикажан како и во турската приказна на I. Kúnos, Oszmantörök népköltesi, güjtemény. . 77, варијанта 68.

27. Приказната *Чесната попоа ќерка* (Ц. 94) одговара на типот ЕВВО 245 (AT 883 A). Во приказнава таткото оди на аџилак, ја остава својата чесна ќерка сама, но врз нејзината чест ќе посегне некој трговец со помош на една баба, но без успех. Бабата со писмо ќе ја наклевети девојката кај татка ѝ за блуд, тој на синот ќе му нареди да ја погуби, но овој тоа не го направил. Чесната мома, оставена в планина, на крајот ќе стане царица.

Турски варијанти има 41, ги има и во Туркестан и во Египет; слична и во Тути-наме. Наша варијанта: Шапкарев 120. Кај И. Кунош, Адакале, № 23, 102—108 слична на нашава приказна.

*

На крајот, само за информација, ќе наведеме дека меѓу легендите и преданија на Цепенков има и турски. Некои од нив тој ги запишал за време на еден свој престој во Истанбул, што децидно го кажува во преданието *Чемберли-таш во Цариград и за Христа* (Ц. 632, с. 175). Овој важен податок, случајно кажан, нѐ уверува дека неуморниот наш собирач Марко Цепенков собирал приказни и во Истанбул.

БИБЛИОГРАФСКИ КРАТЕНКИ

AT — *The Types of the Folktale, A Classification and Bibliography*, Annti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC 3). Translated and Englarged by Stith Thomson, Helsinki, 1962.

Basile—Pentameron — Giambattista Basile, *Il Pantamerone*, Napoli 1634 — 1636.

Bolte-Polivka — J. Bolte, G. Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 1—5, Leipzig, 1913—1931.

EBBO — *Typen türkisches Volksmärchen* von Volfram Ederhard und Pertev Naili Boratav, Wiesbaden, 1953.

E. Littmann — E. Littmann, *Die Erzählungen aus den tausendundeine Nächten*, 1—6, Leipzig, 1924.

W. Liungman — *Die schwedischen Volksmärchen*, Berlin, 1961.

FFC — FF Communications, Edited for the Folklore Fellows, Helsinki.

Панчататра — *Pantschatatra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen.* Aus dem Sanskrit übersezt mit Einleitung und Anmerkungen von Theodor Benfey, Bd. I—II, Leipzig, 1859.

СбНУ — *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, София, 1889 год.

Страпарола — G. F. Straparola, *Le piacevoli notium* I—II, Bologna 1899—1918.

Ц./Цеп. — Марко К. Цепенков, *Македонски народни умотворби во десет книги*, Скопје, 1972 (второ издание: 1980).

Шапкарев — К. А. Шапкарев, *Сборник от български народни умотворения*, книга VIII—IX, София, 1892.

JOŽE POGAČNIK (Osijek)

PROBLEMI SREDNJEVEŠKEGA SLOVSTVA NA SLOVENSKEM

Srednjeveško slovstvo na Slovenskem je bilo v XX. stoletju, če ne jemljemo v poštev šolskih priročnikov, vsaj petkrat predmet posebne literarnozgodovinske obravnave. Fr. Kidrič ga je obdelal v poglavju *Stoletje beležk brez literarne tradicije* (str. 5—19)[1]. Naslov je bil programski; avtor je prepričan „o revščini slovenskega pismenstva v dobi osmih stoletij", stoji na stališču, da „literarne tradicije ali šole slovenski pismenstveni spomeniki . . . ne predstavljajo" in kategorično sklepa: „Ves ta drobiž je nastal v privatno rabo, brez ožje medsebojne jezikovne in pravopisne zveze, brez namena, da se nakloni ljudstvu ž njim štivo v narodnem jeziku ali ustvari slovenski literarni jezik. Spomeniki so iz raznih krajev, o kakih središčih slovenskega pismenstva v tej dobi sploh ni umestno govoriti"[2]. Kidričevo pozitivistično evidentiranje nista v svojem prispevku *Pismenstvo* (str. 141—84)[3] presegla L. Legiša in Fr. Tomšič. Zadnji je bil filolog tradicionalnega kova, prvi esejistično nadahnjen literarni kritik, ki je načelno nezadostnost svojih literarnozgodovinskih pogledov in, v konkretnem primeru, razčlembe gradiva skušal premostiti z lepo oblikovanimi odstavki o literarnem in umetnostnozgodovinskem srednjem veku v zahodnoevropskem kulturnem krogu. Nov tematični poudarek je bil v vpeljavi latinskega in nemškega pismenstva, na slovenskih tleh, kar je A. Slodnjak, najprej 1968. in nato še 1975. leta, razvil v samostojni poglavji.[4] Novota Slodnjakovih obravnav je bila tudi v tem, da je kot posebna plast srednjeveškega slovstva vključeno takoimenovano ustno pesništvo. Obravnavi sta bili zanimivi načelno, obseg pa jima ni dovoljeval izvedbe novega stališča na konkretnem gradivu (prva je na str. 7—22, druga na str. 11—28). Istega leta je izšla tudi prva knjiga *Zgodovine*

---

[1] *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929—1938, 724 + LXXVIII st.

[2] N. m., str. 16—7.

[3] *Zgodovina slovenskega slovstva*, I. *Do začetkov romantike*, Ljubljana, 1956, 459 str.

[4] *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Celovec 1968, 254 str. ter *Obrazi in dela slovenskega slovstva*, Ljubljana 1975, 509 str. V prvi knjige so ustrezna poglavja naslovljena takole: I. *Predkrščansko ustno pesništvo*, II. *Začetki krščanskega pismenstva v slovenskem jeziku* (*Nadaljnja usoda ustnega pesništva*), *III. Slovensko pismenstvo in ustno pesništvo v poznem srednjem veku*, IV. *Srednjeveško latinsko pismenstvo v slovenskih deželah*, in V. *Nemška srednjeveška književnost v slovenskih deželah*.

slovenskega slovstva, ki jo je napisal avtor tega prispevka.[5] Ustrezno dobo obravnava v poglavju *Slovstvo v srednjem veku* (str. 7—93), ki je razdeljeno na idve problemski celoti (*Čas in prostor* ter *Beseda in ustvarjalec*). V tem poglavju je srednjeveško slovstvo na Slovenskem koncipirano kot celota, ki je sestavljena iz več jezikovnih in funkcijskih zvrsti (slovenski, latinski, nemški, talijanski teksti, ki so nastali ali delovali v našem kulturnem prostoru; pismenstvo s posebno podvrsto v cerkveni duhovni pesmi in ustno slovstvo kot poseben estetski izraz množice slovenskih ljudi). Druga načelna novota je bila v prevzemu sodobnih raziskovalnih izhodišč na področju jezika, stila in kompozicije, kar se je razkrilo kot plodno predvsem pri brižinskih spomenikih in stiškem rokopisu.

Okoliščine so povzročile, da je najbolj relevantna knjiga s tega področja, katere zadnja redakcija je nastala že 1955. leta, izšla šele trinajst let kasneje (1973). Beseda teče o delu I. Grafenauerja,[6] ki je od začetka tridesetih let naprej vneto dokazoval, zaradi nasprotovanja Fr. Kidriča bolj vneto kakor je bilo potrebno, da se v srednjem veku „pismensko nekoliko tvorne dobe . . . menjavajo z dobami mrtvila in so njihova dela med seboj povezana bolj z ustno-spominskim kakor s pismenskim izročilom", hkrati pa uveljavljal načelo, da „se morajo uvrstiti v slovstveni razvoj tudi lepotno in vsebinsko pomembne umetnine narodnega ustnega slovstva".[7] Ustrezno dobo je Grafenauer odbelal pod naslovom *Staro slovstvo* (str. 19—90), obravnavo pa je razčlenil na dve razdobji (razdobje praslovanske kulture in razdobje srednjeveškega pismenstva). Poglavja so v okviru avtorjeve pozitivistične in filološke metode vzorna, ker pa je bil ob času izida literarnoznanstveni razvoj usmerjen že v drugačna obzorja, niso delovala, kakor bi bila lahko ob času nastanka, kot metodološki izziv in morfološki vzorec[8]. Kljub temu se zdi omembe vredno, da so z najdbo starogorskega rokopisa Grafenauerjeve premise ponovno aktualizirane, hkrati pa je značilno, da se v veljavnem srednješolskem učebniku, ki ga je napisal J. Kos[9], srednjeveško slovstvo prikazuje kot dvoplastna celota (ljudsko slovstvo in pismenstvo).

Navedene literarnozgodovinske obravnave razodevajo, da pojem srednjega veka na Slovenskem (razen v časovni omejitvi od doselitve do prvih slovenskih knjig 1550. leta) v načelu in v obravnavi ni enoten. Zgledi, ki so bili navedeni, se vendar dajo načeloma omejiti na dve raziskovalni usmeritvi. Prva usmeritev, ki praviloma gleda samo slovensko pismensko produkcijo, omalovažuje omenjeno dobo in jo v skladu z izhodiščem obravnava na hitro, ker se pač ne more odreči nekakšnega začetka v razvoju slovenskega slovstva. Druga usmeritev izhaja iz predpostavke, da je bilo tudi v srednjem veku napravljeno, kar je bilo, v skladu z družbenozgodovinskimi in kulturnimi po-

---

[5] *Zgodovina slovenskega slovstva*, I. *Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*, Maribor 1968, 247 str.

[6] *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje 1973, 314 + (V) str.

[7] N. m., str. 13 in 15.

[8] O tem prim. moj predgovor *Ivan Grafenauer in literarna zgodovina* (str. 5—45) v knjigi *Literarnozgodovinski spisi* (Ljubljana 1980).

[9] Janko Kos, *Pregled slovenskega slovstva za srednje šole*, Ljubljana 1974[1]; srednji vek je opisan na str. 7—29.

goji, mogoče. Zaradi specifičnih silnic, ki so oblikovale srednji vek na Slovenskem, jemlje v poštev celotno slovstveno produkcijo, kar pomeni, ob poglavitni plasti, ki jo predstavlja ustno slovstvo, tudi vse oblike pismenskega uveljavljanja v slovenskem kulturnem prostoru (teksti slovenskega, latinskega, nemškega in italijanskega jezikovnega izraza). Objektivna znamenja kažejo, da se sodobna literarnoznanstvena prizadevanja usmerjajo v drugi tok, vendar je usmeritev počasna, teoretično premalo utemeljena in v praksi praviloma okrnjena. Razlogov za tako stanje je več; o tistih, ki se s stališča sedanjega trenutka zdijo poglavitni, želi spregovoriti tale prispevek.

Srednjeveško pismenstvo je nastalo iz krščanskih predstav, zato je določeno z razsežnostmi, ki jih vsebujeta ustrezna religija in filozofija, s stališča recipienta pa je računalo s takojšnjo religiozno-didaktično uresničitvijo. V tem dejstvu, ki je ideološke narave, tiči razlog, da se ustrezni teksti niso preučevali s književnih vidikov. Gradivo je rabilo za dokazovanje razvojnih etap v zgodovini jezika, kot dokument narodne zgodovine ali kot specifičen izraz narodnega duha in narodove kulture. Sodobna literarnoznanstvena načela so obrnila ravno to prakso: srednjeveški teksti stopajo danes pred raziskovalca predvsem kot književna realizacija, ki ima ob religiozno-didaktični funkciji, uresničeno estetsko vrednost. Srednjeveško slovstvo je torej, kakor bi rekli danes, nekakšna angažirana književnost, vendar pa nas vrsta tendence in tip angažiranosti ne odvezujeta od dolžnosti, da tudi to besedno ustvarjalnost merimo s parametri, ki jih sicer uporabljamo v književnozgodovinskih raziskavah. Slovstvo tega časa zares teži k določenemu ideološkemu cilju, ki je religiozen, moralističen in didaktičen, toda ta cilj dosega s sredstvi, ki so mu ustrezni kot književnosti, se pravi, s književnimi pripomočki. Omenjeno spoznanje pripada pravzaprav R. Ingardenu, ki je že razločeval družbene in etične vrednosti od specifičnih umetniških ali estetskih vrednot. Takole sklepa: „To se še posebej razkriva, kadar razpravljamo o umetniških delih iz davno minulih časov, o takšnih, katerih eventualna 'tendenca' je postala popolnoma irelevantna, le-ta nas — čeprav jo je med branjem še mogoče začutiti — prej moti kakor pomaga v estetskem dojemanju konkretiziranega dela. Ako njen pojav ne deluje negativno na strukturo dela in ne otežuje procesa njegovega estetskega dojemanja, potem ne uničuje umetniško vrednih sestavin dela, kar nam omogoča, da sprejmemo delo in njegovo specifično poglavitno funkcijo, ki je v skladu z umetniškim delom“[10]. To pa pomeni da sodobna literaturna teorija loči poetsko strukturo (strukturo teksta) od zunajtekstualnih struktur, se pravi, da postavlja mejo med književno estetsko in ideološko sfero[11]. Sleherni sinhroni sestav ima razen tega svojo preteklost in svojo prihodnost; med njima teče evolucija, ki je odvisna od imanentnih procesov strukture, od njenih reorganiziranih sestavnih delov in od sil, ki vstopajo v strukturo od zunaj (tu je mišljena predvsem vse-

---

[10] R. Ingarden, *O saznavanju književnog umetničkog dela*, srpski prevod B. Živojinovića, Beograd 1971, str. 78—9 (slovenska inačica moja).

[11] Prim. T. G. Winner, *Estetika i poetika praškog lingvističkog kruga*, Umjetnost riječi XVI (1972), str. 137—53.

binska pestrost integralnega psihičnega življenja subjekta — recipienta, kakor so navade, izkušnje, estetske afinitete, sposobnost imaginacije i emocije). Srednjeveško pismenstvo, na primer, nastaja iz pravil, zakonitosti in norm antične retorike; vse antično pa je v novem času manj prevzemanje kot preobrazba. Antična retorika tako postaja konstituens nove poetike, ki jo določajo drugi zakoni in ki gradi novo vrsto književnih del; v le-teh se uresničuje nova vizija resničnosti in promovira nova književna izkušnja.[12]

Zato je mogoče zanimivo za zunajtekstualno radovednost iskati genezo posameznih sintagem v brižinskih spomenikih, za sam tekst pa je tako raziskovanje irelevantno in jalovo. Različne kolokacije, značilne povezave „jezikovnih signalov", ki so iz raznih jezikovnih in stilnih sistemov, ritmična konstitucija in evfonija, paralelizmi, vključevanje posebnih konotacij in tako dalje, lahko delujejo samo v okviru samostojne poetične strukture ki se, postavimo za zgled, imenuje *Adhortatio ad poenitentiam*. Vse, kar je v zvezi s tem tekstom že ugotovljeno, v takem gledanju postaja vrednost za naš čas in se vgrajuje v sodoben vrednostni sistem. Starejša slovenska slovstvena zgodovina ni mogla razumeti prav tega aksioma: nekaj, kar ni vrednost za naš čas, ne more biti književno delo. Zato je bil srednji vek za Kidričevo šolo v celoti spomenik pismenstva, antikvarni predmet, neumetniški dokument o življenju nekih drugih ljudi, ki z nami niso v nobeni zvezi. S. Petrović, ki je to daljnosežno premiso prvi temeljito premislil, zato sklepa: „Ne, torej prilagajanje sistemu vrednosti drugih časov in narodov, torej ne vživljane v preteklost, marveč razumevanje preteklosti po kriteriju svoje sedanjosti, izbor iz preteklosti po načelih, ki so izvedeni iz sodobnosti in so projekcija lastnega sistema vrednosti v preteklost — to so naravni postopki književnega zgodovinarja".[13]

Srednjeveški pesniški sestav, ki se je uveljavil na Slovenskem, je v načelu skladen z ustreznim sestavom v evropskih književnostih zahodnega kroga, hkrati pa se od le-tega tudi razločuje. Razločuje se z dejstvom, da je praviloma pisan v slovenščini, ker pa je beseda o besedni umetnosti, je že s tem določena tudi specifičnost poetičnega sestava našega srednjega veka. Dejstvo narodnega jezika pa slovensko pismenstvo veže z drugim poetičnim sestavom tega obdobja, ki je nadvse pomemben in relevanten: sestav ustne književnosti. Delitev na pisano in ustno slovstvo je pravzaprav napačna, saj so srednjeveški teksti načeloma namenjeni poslušalcu (ne: bralcu), kar ima za nasledek, predvsem v sintaktični in ritmični zgradbi povedi, stilne postopke, ki označujejo ustno prozno ali verzificirano strukturo. Področje ustnega slovstva je pri nas, po zaslugi I. Grafenauerja in njegove šole, le deloma raziskano po tematiki in motivih; prevladujejo folkloristične razčlembe, ki izvirajo iz danes zastarele teze o popolni samostojnosti tega področja (P. Bogatyrev in R. Jakobson). Današnja znanstvena misel te ločnice

---

[12] Kako se je to dogajalo z rimsko antiko v evropskem kulturnem prostoru je razčlenil E. R. Curtius v monografiji *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954².

[13] *Stanovište sadašnjosti i stanovište prošlosti u historiji književnosti*, Umjetost riječi XIII (1969), str. 184.

ne prizna več. Nasprotje ustna in pisana književnost (kolektivno-individualno) enostavno nima podlage: ne obstajajo razločki v načinu, po katerem nastaja delo, ne v naravi pesniškega ustvarjanja in ne v razmerju, ki ga delo vzpostavlja do tradicije, kakor tudi ne v vlogi ustvarjalne osebnosti[14]. V slovenski raziskovalni praksi je bila omenjena pomožna pojmovna distinkcija razumljena kot bistvena določnica posebnosti obeh predmetov, zato je bila, na primer, lahko zelo važna preokupacija vprašanje, kako je v ustni tradiciji kaznovana nezvesta žena. Slovstvena zgodovina ima v prihodnosti nalogo, da hkrati s sprejemom ustnega slovstva v svojo legitimno obravnavo, to obravnavo opravlja s tistimi raziskovalnimi instrumenti, ki ji danes stojijo na razpolago. Na ta način bo ta bogata ustvarjalna plast, v kateri je večina slovenskega ljudstva v srednjem veku prihajala do svoje estetske oblike in zavesti, bistveno spremenila podobo dobe in v marsičem omogočila tudi boljše razumevanje kasnejših faz zgodovinskega bivanja.

Ugotovitev, da se v brižinskih spomenikih pojavlja model dvodelne dolge pripovedne vrstice, pa opozarja na nadaljnje važno vprašanje v obravnavi srednjega veka. Gre za prepletanje med obema poglavitnima slovstvenima strukturama, za pojav torej, ki ne zajema samo besedno, temveč tudi upodabljajočo umetnost. Povezanost in prepletanje obeh poetik je nasledek položaja, ki ga imata pismenstvo in ustna književnost v slovenskem srednjem veku; vsa ta produkcija je horizontalno funkcionalna (v nasprotju na primer s srbsko književnostjo, katere funkcionalnost je vertikalna).[15] Dejstvo, da je slovenski srednji vek v celoti ljudski in množičen tako po socioloških določnicah kakor tudi po nekaterih književnih postopkih, je bilo razlog za takšne interference, o katerih vsebini in obsegu temeljnih raziskav še ni.

Posebno vprašanje so tujejezična besedila, ki so nastala ali delovala v srednjem veku na Slovenskem. Njihov repertoar je dokaj razsežen: že površna primerjava s korpusom, ki je opisan v kompendiju M. Manitiusa (*Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*)[16] razodeva, da so, vsaj v okviru latinizma, dokaj dobro reprezentirani poglavitni tokovi ustrezne kulturne dejavnosti. Samo iz druge polovice XII. stoletja je znanih 16 latinskih kodeksov na približno 4500 straneh. XIII. stoletja kaže upad, obe naslednji stoletji pa se spet vzpenjata močno navzgor: v XIV. stoletju je znanih 41 kodeksov, v XV. se ta številka povzpne celo na 91. Pri nemškem, posebej pa še italijanskem deležu so te številke nekaj manjše, kljub temu pa ni mogoče trditi, da gre za prigodne in obrobne reflekse, saj je, postavimo za zgled, med ustreznimi teksti tudi znamenita *Wiener Genesis* (nastala okoli leta 1060 v koroškem okolju). Ta produkcija je zanimiva idejno (na primer: av-

[14] Prim. o tem S. Petrović, *O prevladavanju granice među proučavanjem usmene i proučavanjem pisane književnosti,* Letopis Matice srpske, leto 1951, knjiga 416, zvezek 6, str. 1007—020.

[15] Odlično delo s tega področja je prispeval za hrvaško književnost E. Hercigonja v monografiji *Srednjovjekovna književnost* (*Povijest hrvatske književnosti* II, Zagreb 1975, 484 str.)

[16] Delo je izšlo v treh zajetnih zvezkih; moja konstatacija se opira na drugo izdajo, ki je izšla v seriji *Handbuch der Altertumswissenschaft* v Münchenu 1965. leta.

guštinska teologija, interpretacije Boecija in Aristotela, husitske ideje) in stilno-kompozicijsko (simbolika števil, heptadična in triadična kompozicija, adaptacija in modifikacija motivov, zrenja in emotivnega vzdušja). Enako pomembno je statistično razmerje, ki ga kaže tiskarsko-geografski izvir inkunabul (tiskov iz druge polovice XV. stoletja). Dotok teh knjig potrjuje slovensko izpostavljenost različnim kulturnim tokovom, kar ima za posledico nestabilnost in menjavo slovenskega kulturnega središča. Podatki govore, da je 45% teh tiskov iz Italije, 43% pa iz Nemčije, medtem ko je preostali del (12%) iz drugih dežel (Francija, Črna gora, Češka in Holandija). Slovenski etnični teritorij je različne pobude, predvsem pa tvorne tokove romanskih in germanskih sosedov, držal v ravnotežju. Duhovni instrumentarij na izteku srednjega veka je bil notranje osredotočen, vsebinsko poln in v kontekstu takratne kulturne Evrope. V takšnem duhovnem ozračju so zato lahko zrasli prvi humanisti slovenskega rodu.[17]

Ta slovstveni korpus, ki je zdaj deloma že dostopen v dveh antologijah[18], je za razumevanje strukture srednjega veka na Slovenskem neobhoden; spada v integralno podobo raziskovanega predmeta in je legitimno gradivo slovenske literarne zgodovine. To še posebej velja za tisti del tujejezične produkcije, ki je nastala na naših tleh in pripada ljudem, ki so živeli na današnjem slovenskem ozemlju. Raziskava pa naj bi segla še šire; kakor ni mogoče razpravljati o slovenski romantiki brez odličnega poznanja Fr. Petrarke, tako o problematiki srednjega veka ni mogoče govoriti brez temeljitega poznanja celotnega konteksta, ki ga predstavlja zahodnoevropski kulturni krog. Področje, ki se s tem odpira, je primerjalno literarnozgodovinsko delo, katerega prva tipanja učvrščujejo delovno premiso, od katere je začel tale prispevek. Tujejezična besedila namreč eksplicitno razodevajo, da je v srednjeveškem mišljenju estetska posebnost nekega teksta vedno nerazdružno povezana tako z njegovo tehnično izoblikovanostjo kakor z njegovim filozofskim pomenom. R. Assunto v svoji študiji *Die Theorie des Schönen im Mittelatter* za ta pojav uporablja naziv „vzajemno prežemanje tehnike in metafizike", le-to pa je bilo v skladu z nadaljnjima dvema lastnostma, ki ju je ob besedni umetnosti lahko imela tudi upodabljajoča umetnost, in sicer „usmerjenost na zemeljske in nadzemeljske cilje, ki so v pesništvu dobili naziv moralnega in analogičnega smisla".[19] Raziskovalec naj bi imel to lastnost vedno na umu, kakor tudi nikoli ne bi smel pozabiti, da je srednjeveško slovstvo v primerjavi z novoveškim označeno z drugačnostjo (alteriteto), ki je nasledek ustnega karakterja, katerega še bolj vztrajen hermenevtični napor ne more popolnoma približati. Norma takratne kulture je bil praviloma analfabet, zato sta bili tudi mentaliteta in perceptivnost drugačni. Individualno ustvarjanje je že med oblikovanjem moralo upoštevati sestavine skupnosti, ker je bila recepcija v načelu kolektivna, to pa je spet imelo svoj razlog v funkciji umetnosti, ki je bila prilagodena življenjskim, verskim

[17] O njih je napisal temeljno delo P. Simoniti: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979, 297 + (II) str.

[18] V moji redakciji je izšlo najprej *Srednjeveško slovstvo* (Ljubljana 1972, 328 str.), nato *Starejše slovensko slovstvo* (520 + VII str.).

[19] V srbskem prevodu *Teorija o lepom u srednjem veku*, Beograd 1975, str. 19—20.

in fevdalnim ritualom. V to premiso se enakopravno vklučuje tudi tujejezično slovstvo. Slovstvo latinskega izraza, na primer, ima nadnacionalne označbe (zaradi latinščine in motivno-tematskega repertoarja), zanj je značilen enoten rimski izvir in obeleženo je z razvojnimi smermi, ki jih razodeva splošnoevropski neolatinizem. Ob tej komponenti pa je treba videti, kako se latinizem vključuje v celotno tkivo nacionalne književnosti; če hočemo spoznati estetske in idejne vezi med obema, je treba začeti z vertikalnimi in horizontalnimi raziskavami. Tako bi bilo mogoče videti, kako se tujejezični teksti sistematično in dosledno prilagajajo našemu času in prostoru, kar upravičuje načelno izhodišče o komplementarnosti te plasti z ustvarjanjem v narodnem jeziku.

Raziskovalno delo, ki ga zahtevajo omenjena načela, pa je lahko samo multi- in interdisciplinarno.

Za slovenski srednji vek so potrebna znanja slavistike, germanistike, romanistike in klasične filologije, ob nadpoprečnem slavističnem obzorju raziskovalec potrebuje posebna filološka in lingvistična znanja, hkrati pa še razgledanost v specialnih področjih, kakor so filozofija, teologija, sociologija in psihologija. V današnjem času, ki je čas razdrobljenih specializacij, to presega moči enega človeka. Samo paleografski problemi so toliko zahtevni, da strokovna priprava za to področje traja vsaj desetletje. To pa pomeni, da je neobhodno timsko ali inštitutsko delo vigrane skupine sodelavcev, za katero na Slovenskem danes manjka organizacijske oblike in ustrezno šolanih kadrov. Ustrezno šolani strokovnjaki bi predvsem morali ves fond srednjega veka na Slovenskem najprej prebrati, ta fond pa bi bilo hkrati z načrtnim pregledom arhivov in knjižnic mogoče tudi razširiti z novimi najdbami. Naša slovstvena zgodovina je bila namreč usmerjena prvenstveno v germanski svet, zato so romanska nahajališča zanjo še vedno *terra incognita*. Razpoložljivo gradivo je treba podvreči analitičnemu pretresu s sodobnih znanstvenih izhodišč, da pa bi to bilo mogoče, je nujno najti publikacijske možnosti vsaj za izbrana besedila, ki bi s tem prišla v slovensko vednost, zraven pa postala dostopna tudi mediavelistom v svetu. Za zgled, ki naj ponazori omenjena *pia desideria*, zadostujeta izjavi M. Kosa in B. Bischoffa, da je veljavna paleografska razčlemba brižinskih spomenikov, na podlagi katere je izvedena datacija, po vsej verjetnosti napačna.

V Jagić je 1865. leta zapisal: „Naše, tudi najstarejše slovstvo, je mnogo bolj bogato, čeprav je podobno neodkritemu skrivališču in neizkopanemu zakladu; tistemu, za kar se že približno ve, pa manjka enotna misel, ki naj bi posamezne dele zbrala in prevzela“[20]. Ta ocena v polni meri velja tudi za srednji vek na Slovenskem, ki kljub lepim poganjkom v raziskovalni praksi v tem pogledu močno zaostaja za storitvami, ki so jih v zadnjem času opravili drugi slovanski in neslovanski narodi. Skoraj ni mogoče verjeti, da sta sodobna pragmatična usmerjenost in potrošniška mrzlica prav iz slovenskega človeka pregnali potrebo po zgodovinskem spominu in tradiciji. Iz šibke nadeje, da temu mogoče vendarle ni tako, je napisan tudi tale prispevek.

---

[20] Po E. Hercigonji, n. d., str. 7. Avtor je to izjavil v oceni knjige Š. Ljubića, *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske.*

ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ (Скопје)

И ЗА ЧЕТВРТАТА МАКЕДОНСКА НАРОДНА ПЕСНА ШТО ЧЕСТО ЈА ПЕЕЛ ГРИГОР ПРЛИЧЕВ

Во решавањето на прашањето: кои се тоа македонски песни што често ги пеел поетот Григор Прличев, а чиишто наслови ги дал синот на поетот во своите спомени за татко си (Македонски преглед, IV, 2, 103, 1928) досега сме ја идентификувале песната „Вишничица род родила", со тоа што еден запис од 1953 година, испеан од последната ќерка на големиот поет Деспина, го запиша и го објави писателот Јован Бошковски (Македонски јазик, IV, 2, 1953, 34), а јас во прилогот: За песната што многу ја сакал Григор Прличев (во книгата „Во екот на народното будење", Скопје, 1973, 241—244); го најдов кај К. Шапкарев комплетниот запис од оваа песна, за подоцна да го најдам и најстариот, оригиналниот текст од песната „Вишничица род родила..." во најстарата позната ракописна збирка од српско-хрватски и македонски народни песни, таканаречениот Ерлангенски ракопис, од XVIII век, односно кај Вук Караџиќ и разни „лири" (во мојата книга: „Студии од македонскиот фолклор", Скопје, 1973, 469—471). Во трудот „Уште две народни песни често пеани од поетот Прличев" објавен во „Литературен збор", XVII, 439—444, 1980, давам одговор и за македонските народни песни, што поетот Прличев често ги пеел, а имаат наслов: „Делми сторифме, Јано вера и клевета" и „Високо стоиш, ѕвездо ле, далеко пулиш".

1.

Со овој прилог се дава одговор на прашањето за четвртата македонска народна песна, којашто радо ја пеел поетот, и која има наслов: *Одавна ли си, девојче, калуѓерица*?

Најстар запис на македонска народна песна којшто би можел да му одговара на насловот што го соопшти поетовиот син Кирил во своите спомени од 1928 година, е, колку што тоа ми е познато, записот од Охрид, запишан од Никола Рогузаров веројатно во 1855 година и објавен во книга V—VI од Зборникот на Кузман А. Шапкарев под број 753, стр. 227—228.

Еве го целиот тој запис:

„Даљ' си одамна, девојче, калуѓерица?"
— Ни сум одамна, јуначе, ни сега бргу,
туку си има, јуначе, девет години,
девет години, јуначе, как' в' ќелие седам.

„За кого чуваш, девојче, црните очи"
— Чувам, ги чувам, јуначе, за црна земја!
„Црната земја, девојче, сполај не велит,
харизај мене, девојче, сполај да речам!"

„Кому ги чуваш, девојче, црните вежди?"
— Чувам, ги чувам, јуначе, за црна земја!
„Црната земја, девојче, сполај не велит,
харизај девојче, сполај да речам!"

„Кому го чуваш, девојче, белото лице?"
— Чувам, го чувам, јуначе, за црна земја!
„Црната земја, девојче, сполај не велит,
харизај мене, девојче, сполај да речам!"

„За кого чуваш, девојче, рудото грло?"
— Чувам, го чувам, јуначе, за црна земја.
„Црната земја, девојче, сполај не велит,
харизај мене, девојче, сполај да речам!"

„Кому ја чуваш, девојче танката става?"
— Чувам, ја чувам, јуначе, за црна земја!
„Црната земја, девојче, сполај не велит,
харизај мене, девојче, сполај да речам!"

Песната има 24 стиха. Истава е објавена во нашево време, веднаш по ослободувањето, во антологијата: „Збирка на македонски народни песни", редактирана од Блаже Конески, Скопје, 1945, 147—148. Во овој текст недостига прашањето и одговорот за б е л о т о л и ц е, така што песната има само 20 стиха.

2.

Кај Кузман А. Шапкарев има и еден запис од Велес, објавен во истата книга V—VI од Зборникот под број 947, страна 341—342. Песната е „слушана од г-жа Султ. Крепиева." Укажувајќи, во забелешката, на варијанти од песната, собирачот го споменува текстот под бр. 792 од својот зборник. Меѓутоа, овој број не донесува текст со мотивот за момчето и калуѓерката!

Велешката варијанта на песната за момчето и калуѓерката гласи:

„За кого чуваш, моме, белото лице?
  Оф, оф, белото лице?"
— Чувам, го чувам, лудо, за в' црна земја!

„Црната земја, моме, сполај не вели,
дај ми го мене, моме, сполај да реча'!"
„За кого чуваш, моме, рамното чело?"
— Чувам, го чувам, лудо, за в' црна земја!"
„Црната земја, моме, сполај не вели,
дај ми го мене, моме, сполај да реча'!"

До крајот на песната се споменуваат: „црните очи", „рудото грло", „белите цицки", „рамната снага", во сè 24 стиха, не сметајќи го рефренот „Оф, оф" со назначувањето на односниот дел од моминото тело, кој доаѓа по секој стих во кој се споменува дел од телото на момата.

Очигледно е дека во велешката варијанта не се споменува калуѓерката-мома, туку некоја обична мома.

3.

Хронолошки трет запис е од Тетово. Него го направил М. Нешиќ на 24 ноември 1921 година. Соопштение за ова даде Илија Николиќ во својот реферат: „Македонске народне песме из Тетова и околине у рукописним збиркама Архива Српске академије наука и уметности" одржан на симпозиумот во Тетово на 24 и 25 ноември, и објавен во зборникот од овој симпозиум под наслов: „Кирил Пејчиновиќ и неговото време", Тетово, 1973, 143. „ . . . *Одамна ли си, мома Сусанке• калуѓерица*" (6) и „Мама ми рече да ти дам — белото лице армагам" (12), забележане 24 новембра 1921 у Тетову од Михаила Нешића за збирку Радивоја Богојевића". Во книгата на д-р Илија Николиќ, Преглед на македонските народни песни во етнографската збирка на Архивот на Српската академија на науките и уметностите (1860—1960), Скопје, 1976, 98 под бр. 1843: „Од'мна ли си мома Сусанке калугерица? 6 стиха. Песната се наоѓа во бр. Е(тнографска) зб(ирка) на САНУ 269, бр. 48. ЕЗб ја сочинуваат записи на Аврамовиќ Среќко, Марковиќ Јован и Богоевиќ Радивое.

Еве ја тетовската песна:

Одамна ли си, мома Сусанке, калугерица?
Не сам одамна, бајко ле, бачо, девет годинe.
За кого ги чуваш русите косе, мома Сусанке?
Чувам ги чувам, бајко ле, бачо, за црна земња.
Ај, дај ми ги мене, Сусанке моме, хвала да речем.
Црната земја, Сусанке моме, хвала не вика.

Разликата меѓу насловот како го остави синот на поетот и овој тетовски запис е во именувањето на момата Сусанка.

4.

Меѓутоа постои и еден охридски запис со именувањето на калуѓерката Сусана.

Охридскиот запис останал фиксиран од интерпретацијата на познатата охридска интерпретаторка Викторија поп Стефанија. Неодамна на Филозофскиот факултет на Универзитетот „Едвард Кардељ" во Љубљана, лекторот и наставникот за македонски јазик и книжевност Драги Стефанија одбрани докторска дисертација: „Викторија поп Стефанија и нејзиниот репертоар на охридски народни песни и други умотворби". Во книгата I од Прилози на народни умотворби од репертоарот на Викторија поп Стефанија, Љубљана, 1980, 282, по азбучен ред песна под број 166 е песната за клуѓерката Сусана, и таа како да е основната песна:

Одавна ли си Сусано моме, калугерица?
— Одамна сум — девет години.
За кого чуваш Сусано моме, белото лице?
— Чувам го, чувам за црна земја.
Црнана земја, Сусано моме, сполај не ти велит;
дај ми го мене, Сусано моме, сполај да ти речам.
За кого чуваш Сусано моме, црните очи?
— Чувам ги, чувам за црна земја.
Црнана земја, Сусано моме, сполај не ти велит.

Иако е нешто покомплетна од тетовскиот запис за калуѓерката Сусана, очигледно е дека и охридскиот запис запишан од интерпретаторката Викторија поп Стефанија претставува фрагмент од една поцелосна народна песна. Со поединоста — за „русите коси" од тетовската песна, нешто се докомплетира нежната љубовна изјава на момчето, упатена до калуѓерката Сусана. Можеби овој мој прилог ќе даде повод да се побараат во Охрид и Охридско и инаку во Македонија некои други записи од оваа песна, покрај веќе разгледаните песни од Охрид и Велес, во кои не е означено името на калуѓерката, односно момата.

5.

За охридскиот запис на песната за калуѓерката Сусана ги изнесува своите размислувања Драги Стефанија во својата докторска дисертација на страна 156 од ракописниот текст, укажувајќи притоа и на еден запис од Пирин, објавен и со нотирана мелодија во книгата на Коста Црнушанов, Македонски народни песни, Софија, 1956, бр. 210, стр. 123:

Мари Маринко, млада калуѓерко,
Одавна ли си, Маринко,
Млада калуѓерка?
— Не сам одавна, бајчо ле,

Нито сам от скоро —
Девет години, бајчо ле,
И десета почва.

За кого пазиш, Маринко,
Това бело лице?
— Пазја го, пазја, бајчо ле,
За црната земја.
— Црната земја, Маринко,
Убос не разбира,
Ја дај го мене, Маринко,
Ја да го целувам.

Очигледно станува збор за песна со ист мотив како што се и тетовскиот и охридскиот запис. Пиринскиот запис не е прецизно одреден според населбата од каде бил анонимниот исполнувач на песната.

Песната „Одавна ли си, девојче, калуѓерица" што поетот Прличев, кога „пијнуваше чаша вино" често сам започнуваше да ја пее, секако би требало да е најблиска до записот што дошол до интерпретаторакатa Викторија поп Стефанија и што овдека се пренесува од докторската дисертација на Драги Стефанија. Секако дека и тој, охридскиот запис е дефектен. Со поединоста за која се пее во тетовскиот запис, охридската песна се збогатува. Пиринскиот запис има заедничко со охридскиот елементот „белото лице", а се доближува до тетовскиот запис со наречувањето на јунакот како „бајко, бачо ле". Првиот охридски запис е комплетен, а велешкиот, со еден детаљ, невообичаен во народната песна, е надополнет.

Со ист мотив е песната од Малко-Трново, објавена во СбНум VI, стр. 26, бр. 14 и наслов „Млада калугерица" (запис на Ст. Шивачев). Во оваа песна се пее само за „бело лице", „црни очи" и „вити вежди".

* * *

Со овие прилози за народните песни, што охридскиот бард Прличев ги пеел кога се создавала домашна, топла атмосфера и за пеење, не се завршува нашето знаење за познавањето на поетот на народната песна. Репертоарот од охридски народни песни на поетот Прличев можеме да го надополниме најмалку уште со две: прво со народната песна за Кузман Капидан, којашто му дала поттик за да го испее својот „Сердар" и онаа „Бела Мариа", објавена во зборникот на Шапкарев под бр. 27, а запишана од Прличев во 1883 година.

MUHSIN RIZVIĆ (Sarajevo)

TRI PISCA — TRI ETAPE MUSLIMANSKOG KNJIŽEVNOG STVARANJA

Stvaranje muslimanskih pisaca u književnom životu Bosne i Hercegovine nastavilo se poslije prvog svjetskog rata na promijenjenim društvenim, političkim i kulturnim osnovama. Između privlačnosti razvijenijih nacionalnokulturnih središta, Beograda i Zagreba, muslimanska književna inteligencija je čuvala osoben duhovno-etnički entitet, produžavajući na građanskim osnovama slijed književnog razvoja iz razdoblja austrougarske vladavine, u okviru obnovljenih ili novopokrenutih časopisa „Gajreta“ i „Novog Behara“ i kulturno-prosvjetnih društava „Gajret“ i „Narodna uzdanica“, ali se i kritički osvrtala, sa marksističkih stajališta iz časopisa „Putokaz“, kako na prošlost svoga razvoja, tako osobito na suvremenost i budućnost društvenog puta. U nizu pisaca koji su stvarali u razdoblju između dva rata Hamza Humo, Ahmed Muradbegović i Hasan Kikić predstavljaju tri etape u razvoju muslimanskog toka bosanskohercegovačke književnosti. Svaki od njih je očigledno propadanje feudalnih oblika življenja i sve izrazitije nadiranje građanskog života i duha doživljavao na estetski osoben način, recipirajući istovremeno i sve promjene u književnoj klimi jugoslavenskog duhovnog konteksta: Humo kao izrazit impresionistički liričar, Muradbegović kao ekspresionistički dramatik, Kikić kao eruptivan estetski činilac na književnoj ljevici.

Već samim svojim rođenjem, 30. decembra 1895. godine u Mostaru, HAMZA HUMO je bio predodređen za književnost: bio je vezan za alhamijado-stvaraoca Omera Humu, a po majci za pjesnika Osmana Đikića. Srednje školovanje, koje je završio u rodnom mjestu, dalje ga je odredilo u književnom, ali i u političkom smislu. Preko đačkog udruženja upućuje se na čitanje domaćih a kasnije i stranih pisaca, na njemačkom jeziku, a sudjelovanje u protuaustrijskim demonstracijama usmjerava ga u pravcu muslimansko-srpske saradnje. Nakon mobilizacije u vojsku, Humo se 1918. vraća u Mostar, gdje maturira. Studije historije umjetnosti u Zagrebu, Beču i od 1922. u Beogradu produžava naporedo sa književnim radom. Živi i stvara dalje između Sarajeva i Beograda, objavljuje zbirke poezije i proze, romane i mnogo eseja, feljtona, uređuje časopise „Zabavnik“ (1923. i 1924)), i „Gajret“ (1927—1931) u Sarajevu, radi kao novinar u Presbirou i „Politici“ sve

do 1941. godine, da bi, nakon rata provedena u Mostaru, stupio u književni život Sarajeva, gdje je i umro 19. januara 1970.

„I danas nosim u sebi uspomene iz detinjstva, i ceo moj zavičaj. Mostarsku kotlinu. . ." — zapisao je Humo, poslije poetske avanture sa zbirkom *Nutarnji život* (Mostar, 1910) već na početku svoga stvaranja i ostao je do kraja života regionalan pisac, po atmosferi inspiracije, izboru simbola i motiva, po senzibilitetu i mentalitetu likova, da bi taj svoj stvaralački krug, sa manje uspjeha, proširio sarajevskim ambijentom u romanu *Zgrada na ruševinama* (Beograd, 1939), dok će roman *Adem Čabrić* (Sarajevo, 1947) potpuno iznevjeriti piščev izvorni, urođeni i autentični stvaralački poriv. Djetinjski maštovito doživljavanje svijeta sa prelazom u naivnost, svijet čuda i nejakih ljudi koji udarce sudbine primaju zbunjeno, predstavlja drugu liniju njegova stvaralačkoga kontinuiteta, izraženu sa smiješkom djetinjstva i blagom ozarenošću prve mladosti. Elegično sjećanje na prošle dane i erotska tema zasnovana na gustom senzibilitetu sevdalinke zatvaraju krug Humine saosjećajnosti i prednapregnute čulnosti, koja postaje opsesija njegova izraza.

U sveščici stihova *Nutarnji život*, u kojoj ekspresionističko oduhovljenje i izoštrenje probija impresionističke ugođaje, priroda u vidu simbola sinestezijski ulazi u život pjesnikov a nešto i „neko" ugrožava njegovu dušu, izazivajući strah, bježanje, pozive u pomoć, uzrokujući, uz pounutrašnjenje poetske slike, jedno dramatično osjećanje života. Uz erotsku simboliku smijeha, plodnosti i sjedinjavanja, iskrsava i svijet avetinjskih priviđenja, koja se kreću, sugerirajući nadnaravno i fatalističko i ostavljajući čovjeka u bespomoćnosti. Iz svega izbija doživljaj jedne čiste lirike, koju opterećuje misao o stvarima i poretku iza plana pojavnosti. U zbirci *Grad rima i ritmova* (Beograd, 1924) otvara se puni život boja, zvukova, čulnosti, prevlađivanja moralnih društvenih konvencija, a Humina poezija konačno se situira u okvirima zavičajnog ambijenta i naslijeđene tradicije. I kritika ističe slikovitost, zvučnost i senzualnost njenu. U njoj se ostvaruje dodir bijesne mladosti i melankoličnog zavičaja, iz nje iskrsavaju dvije žene: jedna, pasivno biće koje čeka, druga — — demon koji mami, plijeni i cereka se na kraju. Vizija sveopće ploti postaje opsesija. U knjizi lirike *Sa ploča istočnih* (Beograd, 1925) Humo se približio Orijentu starozavjetne legende i uspokojio svoje kazivanje žestina i žudnji vatrom divljenja prema ženi kao predmetu teške iskonske idolatrije. Nešto iskustveno i mirno, i izvjestan utisak širine, slobode i beskonačnosti osjeća se u ambijentu i dušama ljudi. Iza istočnjačkog utjecanja ženinoj milosti i saznanja da sve ocvjetava ostaje čuđenje nad misterijom tijela i neumitnošću nagona u njemu, koje doživaljava preobražaj u katarsu sveopće ljepote.

Sva svoja lirska iskustva, doživljaje pa čak i stil Humo je prenio i u svoje proze i zauvijek ostavio u njima. Njegov lirski roman *Grozdanin kikot* (Beograd, 1927) dočekan je riječima priznanja u kritici. U njemu je došao do izražaja motiv faunske čežnje, spajanja, plodnosti i sunca, izražen pomoću simboličke freske o paganskim ljubavnicima Grozdani i Grozdanu, koji se svakog proljeća bude, luduju i ljube, da se u jesen izgube zajedno sa posljednjim suncem. Na ivicama čulnih provalija ove legende Humo je razapeo samo

paučinu tankog novelističkog sižea koji se ne nameće, a njegove konkretne junake ostvario u obrisima na fonu ljeta, osunčanog pejsaža, čulnosti i radovanja, sa sugestijom da život treba iživjeti do kraja i zaborava jer on ipak prolazi, pri čemu se erotika, uz sunce, pokazuje ne samo kao panteistički simbol već i kao razlog i smisao postojanja.

Prva zbirka Huminih pripovjedaka *Pod žrvnjem vremena* (Sarajevo, 1928) izražavala je i izvjestan dodir sa stvarnošću, dok je druga, *Pripovetke* (Beograd, 1932), nastavljala lirsko-erotsku liniju njegova stvaranja, povezujući se s prvom istom novelom *Sevdalijina ljubav*. U objema je, međutim, bilo izraženo Humino zanimanje za čovjeka, njegove slabosti i žudnje, razočarenja i tuge. U Huminim pripovijetkama u stvari mogu se izlučiti tri vrste živih likova: jedni sa naglašenom čulnošću kao osjećanjem svijeta; drugi kao robustni i plahoviti pojedinci, velikog ponosa i prkosa, koji ih vodi propadanju i smrti; treći su svijet malih ljudi jednostavne psihe i naivnog shvatanja života. U nemoći pred igrom tajanstvenih sila, ovi Humini junaci fatalistički iščekuju da se život rasplete sam od sebe, stupaju kroz njega oborene glave ili neranjivo bitišu prepuštajući se čak i smrti sa blagim osmijehom na licu. Omiljena oblast Humine proze bilo je propadanje svijeta formiranog u doba feudalnih odnosa pred naletom kapitalističkih oblika, sa inferiornošću psihe koja nosi tradicionalnu strukturu, sa oznakama dokolice, derta, ponosa i merhameta u svijetu brzog odlučivanja, krize osjećanja i samilosti. Dramatično doživljavanje života „pod žrvnjem vremena" pretapalo se, međutim, u lirsko doživljavanje „iščezlih dana", koji su koncentrirali piščevu nostalgiju za vremenom i ambijentom njegove mladosti. Ali najsnažnije i najvitalnije osjećanje u cjelokupnom njegovu djelu je čulno osjećanje, ispunjeno čežnjom ravnom umiranju, koja se bjesomučno razvija ka plotskom ispunjenju, i to u okviru dva erotska simbola, od kojih je „mjesec u granju" ženski erotski simbol noći, a „sunce se smije" muški erotski simbol dana, koji se dalje antropomorfiziraju u simbol „ptice u kafezu" i u simbol „sevdahlije—bekrije". Jedina Humina proza koja se ambijentalno, psihološki i stilsko-estetski izdvojila iz ovog kompleksa jeste *Slučaj Raba slikara* (Sarajevo, 1930), ali se nekim ekspresionističkim osobinama dodirnula sa njegovom ranom zbirkom *Nutarnji život*. U njoj se prati hiroviti tok jednog psihičkog stanja na granici epileptoidnog skretanja i višeg umjetničkog saznavanja svijeta. Psihološki simboli pustoši, tišine, usamljenosti u njoj potčinjavaju sve zvučne elemente sebi, dok animatorika mrtvih stvari avetinjski opsijeda piščevog junaka. Bilo je to doba kada je i u književnost Bosne i Hercegovine intenzivnije prodirala psihoanaliza sa svojim podsvijesnim simbolima i svjetovima potisnutih nagona i želja.

Kao osoben i žestok književni parnjak Hamze Hume, pisao je AHMED MURADBEGOVIĆ 1924. godine u predgovornom tekstu svoje zbirke novela *Nojemova lađa*: „Čudna je ta naša zemlja Bosna, čudna i prečudna". I to je ostao tajanstveni i kobni motto cijelog njegova stvaranja, i lirskog i novelističkog, i dramskog. Muradbegović je tu duhovno-emocionalnu ukletost iznio još svojim rođenjem 3. marta 1898. u Gradačcu, kao daleki popotomak po tankoj krvi Husein-kapetana Gradaščevića, kome će poslije četiri decenije ispuniti predački dug dramom u tri čina o tragičnoj pobuni

i uznosu svog rodoljubivog buntovnika i njegovu padu u drijemež historije. Za vrijeme balkanskih ratova i atentata 1914. išao je u sarajevsku gimnaziju osjećajući nemire vremena u sebi. Poslije rata je studirao pravo u Zagrebu, filozofiju i glumu, prepuštajući se plavljenju ekspresionizma. Ali je njegova pjesnička zbirka *Haremska lirika* (Zagreb, 1921) nastavljala zavičajnu lirsku tradiciju slavensko-orijentalskog simbolističkog oplođenja, romantičnih sevdahlijsko-mejdanskih nanosa i istočnomističkih aroma, pomućenih sjenama prolaznosti, unutrašnje samoće, koje se razvijaju u avetinjsku simboliku zamandaljenih sudbina i u mit okrnjenih života. Iz te lirike iščilila je vizija turobne, trpeće žene u tragičnom zaostajanju za vremenom emancipacije, kojoj će ovaj pisac u proznom stvaranju posvetiti svoje najljepše, dramski stvorene novele.

Prva njegova prozna zbirka *Nojemova lađa* ulivala se u kretanje ekspresionističkog vala. Sva u stilsko-izražajnom kovitlacu ludog poratnog vremena, u tjeskobama i psihičkom dinamizmu piščeva bića, u povampirenim instinktima mase, ona je iznijela jednu mračno-grotesknu viziju velegrada koji, kao i rat, proždire čovjeka u paklenom ritmu mehanike, pod prijetećim nebom industrijske natmurenosti. Socijalna patetika ove zbirke rasplinula se u moru ekspresionističkog nihilizma i delirične težnje za apsolutnom slobodom ličnosti. Muradbegovićev rez i prodor u potmule i stihijske porive sirovih i primarnih sila u čovjeku, koji je napravio u ovoj zbirci, postao je vezivni elemenat strukture između ovih ranih i potonjih njegovih novela, i između novela i drama, posebno. Jer mnoge svoje novele Muradbegović će preraditi u drame, kao što je neke motive iz *Haremske lirike* prenio u svoje novele.

U zbirkama nakon *Nojemove lađe* Muradbegović se potpuno vratio svome ambijentu Bosne i muslimanskog svijeta u njoj. U *Haremskim novelama* (Zagreb, 1924) simbolizirao je psihologiju, osjećajnost i duh zasužnjene žene, sa prigušenim krikovima neiživljene mladosti i zgaslim čežnjama, sa voljom za slobodom i žeđi za životom, koja traje sputana kako u roditeljskoj kući tako u vjenčanom domu. Na drugoj strani su likovi muških, ispunjeni žestinom nekih arhetipskih demonskih nagona bezočnosti, surovosti, mržnje, koji gaze iskonske veze sinovstva, sestrinstva, rodbinstva, sve u zgušnjavanju bijesa, krvi, nemira, neobuzdanosti. U sukobu ovih dvaju elemenata zbiva se tragedija u kojoj izdiše ženska duša. U trećoj zbirci, *Svijet u opancima* (Beograd, 1936), Muradbegović je dao realističke likove posavskog sela u prizorima svakodnevice i epopeji mukotrpnog podnošenja života, sa emocijama ljudi u njihovoj sraslosti sa bićem zemlje, čija velika šutnja otkriva harmoniju duše, sunca, pejsaža, životinja, raslinja. Muradbegović je u ovim novelama nježan slikar krajolika, on je prisno blizak seljačkoj duši, njegovo pripovijedanje osvijetli ponekad iznutra prostodušni i prirodni humor, ali ga zgrči i zatrese dinamika sukoba i pokret strasti, zaslijepljen i nezadrživ kao bezumlje. I četvrta zbirka, *U vezirovim odajama* (Sarajevo, 1941), nastavlja arhetipsku misteriju Bosne, koja je dovoljna i za radost i za stradanje, za dotrajavanje i za nemir, za ljepotu i za rugobu čovjeka, za njegovu naivnu i pravolinijsku, ali vrletnu i nepredvidivu prirodu. Jedno područje psihološkog kompleksa u kome se prepoznaju njegovi junaci jes-

te inad i pustahijska obijest, ono tvrdoglavo „tako mi se hoće", toliko podatno za ekspresionističku psihologiju, pa uporni konzervativizam i vjerski fanatizam. Drugo područje zaprema psihologija sevdaha dovedena do paroksizma, čulno-erotski intenzitet koji zateže i grči damare pojedinih lica u nezadrživosti nasilja i nemoći predavanja. Iz toga kompleksa izbijaju snažni etički sukobi njegovih drama *Na božijem putu, Majka, Mlinar Andrija*, divljaju elementarne strasti u dramama *Bijesno pseto* i *Unesite mrtvaca.* Njima se pribraja, zatim, Muradbegovićevo odužnje epsko-herojskoj tradiciji u drami *Husein-beg Gradaščević* (i u romanu *Ponos*), te mitsko-pastoralni otvor u drami u stihovima *Ljubav u planini.* U toj sastavnosti književnih oblika i izražajnih vrsta, simbolično-mitskih rasvjetljenja i životno-psiholoških zamračenja, ostalo je nerazmrsivo zapleteno i piščevo književno biće i nakon smrti 15. marta 1972. godine u Dubrovniku.

Od rođenja u Gradačcu 20. avgusta 1905. HASAN KIKIĆ je cijelog života mijenjao sredine boravka i stvaranja: od učiteljske škole i „crvenog" đačkog štrajka u Derventi, kada je počeo pisati pjesme, i Zagrebu, od Hajdarovića i Rogatice i intenzivnog proznog stvaranja, do Sjeničaka i Vrgin-Mosta i Zagreba ponovo, gdje dolazi u dodir sa Krležom, Cesarcem, Pricom i usmjerava se u pravcu „socijalne literature". Od vanrednog studiranja prava u Beogradu sve do prelaska na oslobođenu teritoriju i mučke smrti pod planinom Čemernicom 6. maja 1942. Iz svake sredine Kikić je unio ponešto u svoje djelo, ali nikad nije napustio svoga rodnog posavsko-muslimanskog seljačkog svijeta, one obespravljene sirotinje koja će zauzimati središnje mjesto u freski života njegove poezije i proze.

Kikićeva lirika teži jednostavnom, neprigušenom, iskrenom izrazu, spontanim iskazom emocija mladićâ sa sela koji, neprilagođeni gradu, čeznu za djetinjstvom i povratkom kući i zavičaju. Ona izražava čulne provale neposredno bez prikrivanja. Ili se, drugim dijelom, u povišenom tonu socijalnog ekspresionizma otvara kao protest „božjih ljudi" u mehanizmu rada za tuđe interese. Već u tim pjesmama je Kikić onu svoju emotivno-ličnu jedninu stvaralački uronio u fenomen množine mase, gomile, sugerirajući potmulo tutanj nesvjesne ljudske stihije koja izbija u prelomnim trenucima historije, i prozirući sve to idejom da tu masu treba znati usmjeravati i voditi, koju će razviti u svojoj kritici i prozi.

Magma stvarnosti doživljena u prvim njegovim prozama iz života posavskog sela postaće još gušća u izrazu atmosfere gladi, bijede i moralne tjeskobe okupacijskih dana iz prvog svjetskog rata, da se u slikama života pilanskih radnika do kraja zgusne i oštro kristalizira u provalama bunta i prosvjeda, one hule iz njegove lirike u *Knjizi drugova.* Otpor, nemirenje i protest nalazi se u podtekstu cijelog njegova stvaranja, a u tekstu jedan izrazito živ i uzbudljiv jezik, sa sirovim akcentima primitivnih ekspanzivnih ljudi i provalama iskonskog nagona, izražavanjem života bez predrasuda i konvencija, običajnih, vjerskih, društvenih. U prvim prozama bilo je to izražavanje sukoba patrijarhalno-vjerskog morala i običaja, odlučivanje starijeg u ljubavi, ženidbi, udaji, i njihovih poriva za ličnom slobodom, nasilja sela nad prohtjevima pojedinaca, posebno žene. U prikazu porodičnog života podrazumijevala se društvena kritika Kikićeva. Ona je osobito došla do iz-

ražaja u prozama iz muslimanskog sela koje je pisao od 1927. do 1929. godine, i to u onom zastupanju slobodne lične volje i prirodnih nagona, spontanog življenja, ali je već tada, na tom prijelazu iz folklorističke u društvenokritičku fazu, probila i tendencija dokumentarnog svjedočenja o savremenom političkom poretku, usmjeravajući Kikićevu prozu prema socijalnim odnosima i različnosti psihologije između sela i grada, i dalje u slikanje radnika, seljaka, lumpenproletera „lola i hrsuza", robijaša, onog svijeta kokinskih golaća i pilanskih nadničara koji će ispuniti glavninu njegova stvaranja.

Ciklus *Provincija u pozadini* (Zagreb, 1935) u ovom razvoju predstavlja socijalno-psihološku evokaciju stvarnosti bosanske pozadine u prvom svjetskom ratu i djelo umjetničkog i dokumentarnog svjedočenja o utjecaju rata na životne sudbine siromašnih žena i njihovih muževa k. u. k. -vojnika te izgladnjele „urlapčadi". Od cinične atmosfere carske bakljade u bosanskoj kasabi, u kojoj se razvija razgovor o austropatriotizmu, Kikić je prilazio doživljaju rata u dušama dječaka, koji u ambijentu pozadinskih zbivanja, regrutacije njihovih očeva, rekvizicije stoke i bakrenih predmeta za ratne potrebe, postaju prerano zreli i lukavi. „Zgode o nasušnom hljebu" otkrivaju dušu, moral i nagone gomile stradalnica, čiji muževi uzaludno ginu na frontu, a one se, sa potpunim rasulom ljudskog u sebi, podaju aprovizacijskom magacioneru za koru hljeba, da na kraju, u okviru karakterističnog spoja biološkog i društvenog, sve to provali u rušilačkoj stihiji otvaranja skladišta hrane. Kompleks ovog ratnopozadinskog ciklusa zatvara pripovijetka o životu sirotinjskih goniča rekviriranih „k. u. k. goveda" u vojne logore, te novela iz bilježnice mladobosanskog gimnazijalca zatvorenog sa kriminalcima u zeničkoj kaznioni.

Provincija u pozadini predstavlja djelo najintimnijeg Kikićeva stvaralačkog doživljaja, u kome se dokumentarno-realistički izražajni postupak naturalistički izoštrava. U odnosu prema atmosferičkoj izražajnosti ovog ciklusa, roman *Ho-ruk* (Zagreb, 1936) je dinamički izražaj Kikićeva doživljaja života. Od brojnih odlomaka iz života pilanskih radnika u drvnoj industriji „Eisner und Ortlieb" u Zavidovićima, koji su od 1930. do 1933. izlazili pod naslovom *Platne subote*, uobličen je roman o revoltu i pobuni masa. Kikić je u toku njegova stvaranja iscrtavao preobražaj života i psihologije sjekiraša i pilara na njihovu putu od sela do tvornice. Niz faktografskih slika on je uobličio u viziju bosanske stvarnosti austrougarskog vremena, s težnjom da dade realistički proces prodiranja stranog kapitala u Bosnu. U nastojanju da stvori roman mase u kojem se ne bi isticali individualni likovi, Kikić je dao jednu eksperimentalnu prozu i ekspresionistički shematično djelo, ali se ono stvaralački dramatično uobličilo, u svome dijelu, u stihiju šumskog požara, koji gori uništavajućom prevratničkom simbolikom. Nasuprot umjetnički plastičnim životnim putovima vidičkih seljaka, likovi poslodavaca su izraženi kao simboličke karikature, dok je glavni junak romana ostvaren shematski. Kritika je i u romanu *Bukve* (Zagreb, 1938) zapazila nedostatak individualne karakterizacije likova, ali je istakla i to da je u njemu izraženo buđenje muslimanskog seljaštva i snaga kolektiva. U okviru radnje pobuna sela je kreirana u dvije projekcije: u indivudalnom suprotstavljenju junaka Mehića agi Sejdiću, i u kolektivnoj pobuni osvješ-

ćene mase kokinskih sela protiv zemljoposjednika — gospodara Tahirbegovića. U konstruktivističkoj kompoziciji ovog romana spontano su se stekli prizori stapanja čovjeka i prirode, scene vašara u gradu, orgija uz pečenje rakije, narastanje psihoze od zatvorske tragike pojedinačnog junaka do nezadovoljstva u masi i do riječi optužbe protiv svih koji su na drugoj strani. Tako se u djelu Hasana Kikića težnja za kritikom društveno-ekonomskih odnosa stvaralački uobličavala u dramatičnu istinu o životu siromašnog i proletarizovanog bosanskog svijeta i sugestivnu viziju bune.

Bio je to ujedno i konačan razlaz muslimanskog književnog stvaranja sa vlastitom starijom tradicijom, koja se više nije mogla ni estetski ni ideološki obnavljati. Narastanje fašističke opasnosti i blizina novog globalnog ratnog sukoba izazivali su književno nestrpljenje, estetski neurotizam, viziju društvenog raskida i preokreta.

ТОМЕ САЗДОВ (Скопје)

МАКЕДОНСКОТО НАРОДНО ПОЕТСКО ТВОРЕШТВО ВО ДЕЈНОСТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Односот на академикот *Блаже Конески* (1921) кон македонското народно поетско творештво се изразува, според мене, на три начина: низ неговите проучувања на македонската народна книжевност, нејзиното публикување и преку користењето, инспирирањето во неговата поетско-авторска работа.

Се разбира дека иницијалниот допир на Блаже Конески со македонското народно творештво беше проучувањето на македонските народни умотворби, пред сè, од лингвистички побуди.

Првите покази на познавањето на Б. Конески на македонската народна литература дојдоа непосредно по завршувањето на II Светска војна — 1945 година, кога се паѓаат и публикувањата на првите литературни творби на овој наш писател: поемата „Мостот“ и едночинката „Гладна кокошка просо сонуе“. Истата година во Скопје излезе од печат и *„Збирката на македонски народни песни“* во редакција на Блаже Конески, а во издание на Државното книгоиздателство на Македонија (383 стр.). Само по две години оваа збирка беше преобјавена (Скопје, 1947), во малку скратен обем (220 стр.). Мошне значајна — во текот на оваа година — беше и појавата на збирката борбени (партизански) народни песни под наслов *„Од борбата“* (Скопје, стр. 22), во редакција на Блаже Конески и со предговор на Владо Малески—Тале. Идната година Б. Конески го објави и својот научен труд од областа на македонското народно поетско творештво. Станува збор за прилогот *„Нашата народна поезија како одраз на нашето национално ослободително движење“*, публикуван во списанието „Нов ден“ (Скопје, 1948, IV, 5, стр. 40—46).

Не треба да се одмине и мошне корисниот труд *„Српската граѓанска лирика кај нас во првата половина на XIX век“* (објавен исто така во „Нов ден“, VI, 7, стр. 1—5), кој е еден од првите научни прилози во нашата книжевна наука од компаративен карактер. Врз основа на новооткриен ракопис во Прилеп од 1838 година, авторот укажа на неколку нови примероци на градски народни песни од македонскиот терен, испеани под влијанието на српската граѓанска лирика. Треба исто така да се констатира дека во текот на 1949 година дојде и до отпечатување-

то на знаменитиот научен труд на Б. Конески *„Македонските учебници од 19 век“* (Скопје, 1949, стр. 99)[1], во кој се опфатени и некои од најзначајните собирачи и публикатори на македонските народни умотворби — учебникарите Партенија Зографски, Кузман Шапкарев и Ѓорѓи Пулевски. Сеедно што нивната дејност авторот ја разгледува низ учебникарските трудови, тој за првпат ги претстави пред нашата јавност нивните ликови и низ биографско-библиографски аспект, зборувајќи патемно и за нивната собирчка работа од подрачјето на македонското народно поетско творештво.

Сите овие набројани прилози, појавувани како што може да се види веднаш по ослободувањето на нашата земја од фашизмот и од долговековно ропство и политичка зависност од разни држави, и тоа публикувани, така да се рече, перманентно од година во година, го илустрираат постојаното внимание и интересирање на Блаже Конески за македонското народно поетско творештво.

Посебно значаен труд за историјата на македонската народна книжевност Блаже Конески објави во текот на 1954 година, кога, како прилог кон публикувањето на прва книга од записите на Марко Цепенков — *„Сказни и сторенија“* („Кочо Рацин“, Скопје, стр. 265), го помести на нејзините страници и својот предговор за собирачкиот профил на Цепенков (стр. 7—22). Може слободно да се заклучи дека овој текст на Б. Конески фактички почетно го претстави Марко Цепенков пред нашата јавност, неговата оригинална собирачка постапка при запишувањето на народните умотворби, бидејќи до појавата на прилогот на Конески кај нас не постоеше печатен извор за запознавање на животот и дејноста на Цепенков. Во тој однос предговорниот текст на Б. Конески значеше и откривање на Марковиот преродбенски и собирачки лик за нашиот човек и во тој факт се крие едно од основните достоинства на прилогот на Конески.

Меѓутоа, овој труд на Конески содржи и други елементи на значење. Откривајќи го преродбенско-собирачкиот портрет на М. Цепенков, Конески го објасни во вистинската светлина импозантниот собирачко-запишувачки опус на Цепенков. Дотогаш неоправдано, незаслужено и потценето сметан за своевиден фалсификатор на народните умотворби што ги запишувал, Марко Цепенков, под перото на Б. Конески се покажа во сета своја големина на самобитен собирач-креатор на македонските народни умотворби. Полемизирајќи со претставниците на бугарската наука, кои му одречуваат на собирачкиот труд на М. Цепенков секаква лингвистичка и фолклористичка вредност, бидејќи наводно внесувал во текстовите на запишуваните народни умотворби свои лексички додатоци, Б. Конески укажа дека со таквата своја запи-

[1] Овој значаен научен труд на Б. Конески беше преобјавен во издание на Институтот за национална историја во Скопје, 1959 година. со поизменет наслов: „Кон македонската преродба“, македонските учебници од 19 век, стр. 99. Истата година беше преобјавена и збирката „Од борбата“, народни песни (собрал и редактирал Блаже Конески), Скопје, 1959, стр. 28.

шувачка практика Цепенков не само што не ја нарушувал автентичноста на народните умотворби запишани од него, туку дека со тоа Марковите народни записи добија поусовршена стилско-изразна форма[2]. Всушност, истакнувајќи дека „е Цепенков нешто повеќе од обичен регистратор на народните умотвроби“[3], Б. Конески заклучува дека треба „да говориме за него не како за обичен запишувач на народното творештво, ами како за прозаист, сиров можеби, но таков што фиксирал изразито еден стил, давајќи му и свој дах, внесувајќи ја во раскажувањето и својата личност“[4].

Наскоро по појавата на овој труд на Блаже Конески се покажа колку точни и визионерски беа неговите ставови по однос на Марко Цепенков како собирач на народните умотворби. Имено, веќе наредната година по појавата на предговорниот текст на Конески кон неговиот избор од народните записи на Цепенков, беше откриена една литературна творба на Цепенков — неговата драма „Црне војвода“[5], па почна да се сфаќа вистината дека во лицето на Цепенков треба да се гледа индивидуален автор, писател, а не само собирач на народните умотворби. Натамошните откритија на современата македонска книжевна наука во врска со дејноста на Марко Цепенков во уште поголема мерка ја потврдија таа вистина[6].

Иако во натамошниот период академикот Блаже Конески значително поретко ќе се јавува со посебни трудови посветени на македонското народно поетско творештво — поради сосредоточување врз лингвистичката проблематика и својата литературна творечка дејност, — неговите интересирања и внимание кон народните умотворби и нивното проучување нема да се намали. Спротивно: и некои од лингвистичко-филолошките научни рудови се во врска со проучувањето на македонското народно творештво. Некои од таквите научни прилози имаат дури и фундаментално значење. Еден од нив е и студијата на Б. Конески за „*Јазикот на македонската народна поезија*“ во издание на МАНУ, Скопје, 1971, стр. 108.

Сведоштво за тоа, исто така, е и мошне значајниот прилог на Б. Конески „*Македонска књижевност XIX века*“, поместен во книгата со текстови од повеќемина македонски научни работници од областа на книжевната историја, која тој и ја приреди за издавачкиот претпријатие Српска књижевна задруга во Белград[7]. Во овој свој научен труд,

---

[2] Поопширно за ова види во мојот труд *Марко Цепенков како собирач на македонски народни умотворби*, „Мисла“, Скопје, 1974.

[3] Б. Конески, *Марко К. Цепенков* — предговор кон книгата „Марко Цепенков: Сказни и сторенија“, „Кочо Рацин“, Скопје, 1954, стр. 10.

[4] Исто, стр. 20—21.

[5] Ј. Б(ошковски), *Црне војвода — драмата на Марко Цепенков*, „Разгледи“, Скопје, 1955, бр. 2, стр. 8.

[6] Д-р К. Пенушлиски, *Автобиографија на Марко К. Цепенков*, „Македонски јазик“, Скопје, 1958, кн. 1—2, стр. 109—145.

Г. Тодоровски, *Поетскиот профил на М. Цепенков*, „Културен живот“, Скопје, 1964, бр. 4, стр. 28—30.

[7] *Македонска књижевност*, приредио. Б. Конески. СКЗ, Београд, 1961.

зборувајќи за карактеристиките на македонската литература од минатиот век, Б. Конески во финалниот дел на текстот заклучува: „Книжевната работа на македонски јазик беше во минатиот век скромна по обем, а особено по вистинските достигања. Во тоа време уште преовладува усното творештво, чии свежи текови овозможуваат појава на такви нови обрасци на народна поезија како што е поемата за Кузман Капидан. Ако станува збор за фиксирање на уметничките вредности, тогаш секако далеку позначаен факт претставува собирањето на народните умотворби во втората половина на минатиот век, отколку скромниот напор на полето на пишуваната книжевност. Усното творештво, во добар дел преку обрасците забележани во спомнатото време, силно влијаеше врз создавањето на современата македонска поезија, додека непосредното учество на книжевноста од XIX век во тој поглед е послабо изразено“[8].

Од трудовите на академикот Блаже Конески, поврзани со македонското народно поетско творештво, појавени во последно време, може да се приведе неговиот прилог поднесен на XII Семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје и публикуван во Зборникот на трудовите од овој Семинар[9], кога пред учесниците на Семинарот зборуваше за песната на Кочо Рацин „Ленка“, по повод 40-годишнината од излегувањето на збирката „Бели мугри“. Правејќи идејно-тематска и поетичко-версификативна анализа на текстот на Рациновата „Ленка“, Б. Конески ја посочи врската помеѓу една од најпопуларните македонски народни песни „*Марика, мома убава*“ и Рациновата творба.

*

Како што веќе се напомна, еден од начините преку кои се изразува поврзаноста, заинтересираноста на академикот Блаже Конески со македонското народно поетско творештво е и неговата творечка поетска дејност. Имено, во нашата литературна наука веќе утврден е фактот дека во своето поетско создавање Блаже Конески се инспирира од мотивските и поетичките достоинства на македонската народна литература. Во повеќе литературно-критички прилози за поезијата на Блаже Конески е укажано на релацијата помеѓу поетското создавање и македонскиот фолклор[10]. Сепак, постудиозно проучување за застапеноста на фолклорните елементи во поезијата на Блаже Конески сè уште не е сторено. Тоа останува како една од поактуелните задачи на нашата современа книжевна наука.

---

[8] Исто, стр. 101.

[9] Б. Конески, *Анализа на песната „Ленка“ од Кочо Рацин*, Предавања на XII Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1979, стр. 13—15.

[10] А. Спасов, *Патишта кон зборот*, Скопје, 1956; М. Ѓурчинов, *Присутности*, Скопје, 1963; Истиот, *Поезијата на Блаже Конески*, Предавања на XI Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1978; Д. Митрев, *Осврт на поезију Блажета Конеског*“, Есеји и критике, „Народна књига“, Београд, 1975. Р. Ивановиќ; *Поетиката на Блаже Конески*, Скопје, 1982.

Што се однесува до прашањето за застапеноста на елементи од македонското народно поетско творештво во поетското создавање на Б. Конески, сметам дека треба да се изрази мислењето дека еден таков тенок познавач на достоинствата, на естетско-уметничките вредности на македонската народна литература каков што е научникот и поетот Блаже Конески не може да не се инспирира од нив, како и од високите идејно-мотивски елементи на народната поетска традиција кај нас. Во тој однос Б. Конески ја продолжува плодотворната традиција на македонските писатели, кои се инспирираа и го користеа усното творештво на својот народ во своето индивидуално литерарно творештво, меѓу кои посебен спомен заслужуваат Константин Миладинов, Григор Прличев, Кочо Рацин, Славко Јаневски и други. Дури може и да се генерализира: ретко може да се сретне поистакнат македонски писател кој да не се напојувал од длабоките извори на инспирацијата од народното поетско творештво[11].

Поетот Блаже Конески, неговото поетско создавање не е исклучок од таа традиционална творечка практика на македонските писатели. И тој неретко се инспирира и поттикнува од македонската народна литература, при што ги користи не само стихуваните, туку и прозните македонски народни умотворби. Така, на пример, својата прекрасна песна, „*Стерна*“ исполнета со филозофска размисла за современиот човек и неговиот живот, изразувајќи притоа универзални рефлексии за човекот и животот во секое време, поетот ја напиша, или како што тој најчесто сака да се изрази — ја откри[12] во еден од народните записи на Марко Цепенков под наслов „Езерата и стерната“, што самиот Б. Конески го преобјави во спомнатата збирка со записи од М. Цепенков „Сказни и сторенија“ (Скопје, 1954, стр. 101—102)[13]. Иако е поверојатно Конески да се инспирирал за својата песна „*Одземање на силата*“ од најубавата варијанта на народната песна „Марко Краде ја губи силата“ (според записот на Трајко Китанчев, публикуван во списанието „Библиотека Св. Климент, 1889—1890 т. II, кн. VIII, стр. 165), сепак не е исклучено тој да бил поттикнат и од прозните народни умотворби — преданија за тоа како најлегендарниот јунак во епосот на јужнословенските народи загубил дел од својата превосходна физичка моќ, па оттогаш во честите дуели со противниците бил принуден да се служи и со подмолности и измами. На таков заклучок може да се помисли барем според фрагментот што Конески го приведува (како своевидно мото) од текстот на народната легенда кон својата песна „Одземање на силата“: „Преправен на питач, Господ го пречека Марка Кралета крај патот. Во една торба ја збрал тежината на сета земја. „Синко, стар сум, поткрени ми ја торбава на рамо“. Марко ја подзеде со врвот на копјето и земјата се затресе.

[11] Поопширно за ова види во мојот прилог „*Међусобни утицаји македонске народне и уметничке књижевности*, Зборник „25 година Семинара за стране слависте“ (1950—1974), Сарајево, 1975, стр. 265—276.

[12] Б. Конески, *Стари и нови песни*, „Стремеж“, Прилеп, 1979, стр. 9.

[13] Прзпат овој запис на М. Цепенков е публикуван во Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, София, 1897, т. XIV, стр. 120.

„Што сум сторил јас?“ си рече Господ во Себе. И му ја остави само третината од силата“ (Б. Конески, Стари и нови песни. . . „Одземање на силата“, стр. 134). Од овие неколку редови на народната легенда се инспирира и поттикнува Конески во создавањето на песната „Одземање на силата“, една од најрефлексивните негови стихувани творби воопшто. Особено впечатлив, со своите интровертни поетски слики на човековата психа, е првиот дел од песната:

Ти што ми даде неимоверна сила,
да растам мускулесто како даб, на глуждови,
да се израдувам, млад, од своето чаталење и листење,
да палавам наивен,
ти што ми даде да сетам дека и земјата можам да ја
поместам
како орач што истава камен пред лемешот,
мој Боже,
зошто се исплаши од мене,
зошто во непромислен страв ја измени својата
првобитна намера,
зошто ми ја одзеде силата?

Инспирирајќи се, пак, од судбината на ликот на Болен Дојчин, од неговиот несекојдневен подвиг, Б. Конески напиша песна со ист наслов што го има народната песна „Болен Дојчин“, исто така позната во повеќе варијанти. И оваа песна на Конески е една од најубавите и најрефлексивните во неговиот творечки опус. Може да се укаже на некои сличности со текстот на народната песна. Така, на пример, во 50 и 51 стих на една од варијантите[14] на оваа народна песна се вели:

Еве има до девет години
к'де лежам болно на постела,

а во 20 и 21 стих кај Конески стои:

Болен лежам до девет години,
што искинав до девет постели,

односно во 90 и 91 стих од народната песна за Болен Дојчин во друга варијанта[15]:

Да престегнам моја половина
веќе ми се коски раскостиле,

а во текстот на Конески 25 стих гласи:

јас сум раскостен коска од коска.

[14] Миладиновци, *Зборник*, Скопје, 1962, п. бр. 88.
[15] Исто, п. бр. 154.

Во песната под наслов „КАЛЕ“, испеана по инспирација од народната легенда за градењето на калето во Варош од страна на Марко Крале, исто така се забележуваат некои паралели. Имено, и кон оваа песна на Конески стои како мото краткиот текст на народната умотворба: „Кога го ѕидаше калето во Варош, Марко собра голема ангарија, *мажи и жени, мало и големо. Од Плетвар до Варош од рака на рака подаваа камен* (подвл. мое — Т. С.). Седумдесет деца во пелени изумреа без цицање“ (Б. Конески, Стари и нови песни, стр. 140). Во 15 и 16 стих од песната на Конески се застапени речиси истите зборови од прозниот запис на легендата:

Затоа собрав мало и големо,
мажи и жени

односно 19—22 стихови гласат:

Не ги врзав јас со синџири нивните раце
ами со бел камен —
да го подаваат од рака в рака
од Плетвара до Вароша.

Но, кога одржува релација со текстовите на македонските народни умотворби поетот Блаже Конески, освен што се инспирира од нив, со ништо друго не наликува неговата поезија со народните записи. Имено, кога понекаде, како во посочените примери, ќе формулира изрази (стихови) што се слични на оние од народните записи, тој како да сака да му соопшти на читателот дека во односните случаи се инспирирал од народните умотворби, дека е мотивски во соодветна релација со народната литература. Инаку, неговите песни, напишани по инспирација од народното поетско творештво претставуваат таква и толкава креативна трансформација и иновација на народниот мотив, што претставуваат наполно модерен поетски материјал, во кој современиот поетски израз нашол блескава форма. Можеби некои од другите песни на Конески, кои исто така се испеани по инспирација од народните умотворби во уште поголема мерка го илустрираат тоа. Меѓу нив посебно треба да се споменат „*Песјо брдце*“, „*Марковиот манастир*“, „*Пепелашка*“. и „*Пословица*“. Па сепак, најсилните примероци за ваквиот однос на Б. Конески кон народната традиција секако се песните „*Тешкото*“ и „*Везилка*“, кои зборувајќи за најпопуларното македонско народно оро односно во најсаканата женска ракотворна дејност (везењето) ја предочуваат до највисок дострел авторовата моќ за стихотворна имагинација и синтеза: во песната „Тешкото“ авторот ја нанижал речиси целата макотрпна историја на својот народ.

Впрочем, и самиот автор зборува за својот однос кон користењето на македонското народно поетско творештво: „*Јас сум ги користел тие мотиви во своите песни „Болен Дојчин“, „Одземање на силата“ „Стерна“, „Марковиот манастир“ и др. Се разбира, со тоа сум нашол*

начин да ја искажам својата животна философија, своите дилеми, своите возбуди и огорченија. Јас вршев иновација, ги вклопував старите пораки во современ израз и ги варирав по начин што му одговара на интересот на современиот човек" (Б. Конески, „Стари и нови песни"... стр. 6). Ако, значи, по мотивот, понекогаш, се држи до народната поетска традиција, по својот израз Конески е сосема независен од неа. Затоа и прозвучува секоја негова песна наполно современо, сосема модерно во литерарна смисла.

Или, како што неодамна истакна еден од најдобрите познавачи на поетското творештво на Блаже Конески, и самиот мошне талентиран поет, — Матеја Матевски: „Познавач на народното творештво и негов истражувач, и уште повеќе, вљубеник кој умее да ги осети сите негови длабини и бездни, неговите тајни смисли и недосегнати копнежи, неговите богатства и неговиот раскош, Блаже Конески во него најде некои одгласи за својот сопствен сензибилитет, за својот јазик, она судбинското што го поврзува мотивот на песната со него самиот и преку него со нашиот современик"[16].

Затоа и може да се заклучи: со своите високи поетски достоинства македонската народна литература во извесна мерка му помогнала на поетот Блаже Конески во неговото стихотворно создавање, како и на многумина други наши писатели. Но, со своите прекрасни песни и Блаже Конески ги афирмира високите креативни достоинства на македонското народно поетско творештво ширум низ светот. Зашто, застапени во неговите поетски творби, тие народно-поетски вредности стануваат достоинство на светот, со оглед на сè поочебијниот факт дека впечатливиот опус на овој македонски поет е веќе сопственост на најшироката светска литературна јавност.

---

[16] М. Матевски, *Поезијата на Блаже Конески*, „Разгледи", Скопје, јануари 1981, год. XXIII, бр. 1, стр. 12—13.

A. SLODNJAK (Ljubljana)

TRI SREČANJA

BLAŽETU KONESKEMU OB 60-LETNICI

Poleti 1956 sem pričakoval kot odposlanec filozofske fakultete na ljubljanskem letališču podpredsednika Poljske akademije znanosti in umetnosti Tadeja Lehra-Spławińskega, ki bi naj prile el iz Beograda in bil nekaj dni naš gost. Po krajšem čekanju je letalo pristalo kar na travi in zdi se mi, da sta izstopila samo profesor Spławiński in njegova soproga. Bila sta nekoliko vznamerjena zaradi nejasnih vesti o političnih dogodkih na Poljskem, i katerih sta nekaj slišala v Beogradu in med poletom. Spremil sem ju v hotel Union, kjer so ju pričakovali znanci in prijatelji. Hitro sta se namestila in bila takoj pripravljena na pogovor. Gost je največ pripovedoval o srečanjih z našimi slavisti. Njegovo soprogo pa je najbolj zanimalo, ali bo mogla dobiti v Ljubljani čeveljčke za vnuke. Seveda je visela nad tem našim kramljanjem težka neizvestnost o tem, kar bi se naj dogajalo na Poljskem.

Polagoma pa se je obraz Lehra-Spławińskega razjasnil in živahno je povzdignil glas, prepovedujoć, da je v Makedoniji srečal mladega človeka, ki ni samo avtor obsežne slovnice makedonskega knjiženega jezika in drugih jezikovnih del in učbenikov, temveč tudi odličen lirik in prevajalec Njegoša, Heineja in Shakespeara. A kar se je zdelo Spławińskemu najbolj čudovito je bila očarljiva osebnost tega človeka, ki ga je srečal v Skopju in videl tudi v njegovi rojstni hiši, v Prilepu.

Bil je gost staršev Koneskega. In tam je šele začel spoznavati mladega učenjaka in pesnika. Ta se je gibal po skromnih prostorih domačije kakor svetla prikazan in z vsakim gibom, z besedo ali kretnjo osvetljeval prostor in starše, ki so očitno gledali nanj s ponosom in skrbjo. Ko pa bi bil Blaže po daljšem gladkem, vendar mučnem prevajanju gostovih vprašanj in očetovih odgovorov rad pokadil cigareto, je zaprosil očeta, da bi smel oditi za hip na dvorišče. Vpričo očeta ni nikdar kadil.

Lehr-Spławiński kaj takega še ni doživel. Ali toliko je bil vendarle že pogledal v pesniške zbirke mladega Koneskega, da je zaslutil, da so mogle organsko zrasti iz iste jezikovne moči, ki jo je bil spoznal v njegovih jezikovnih delih. In zdaj se mu je tu ob tem čudovitem razmerju med očetom in sinom razkrila resnica, da sta narod in pesnik v istem razmerju kakor oče in sin in da je med ljubeznijo do sočloveka, naroda in človeštva organska zveza.

Tako sem tudi jaz ob pripovedovanja Lehra-Spławińskega prvič srečal Blažeta Koneskega.

*

Odposlanstvo jugoslovanskih slavistov na Mednarodni slavistični kongres v Moskvi se je spravljalo nekoč v septembru 1958 na beograjskem kolodvoru v vlak. Težko je danes reči, kaj je navdajalo posamezne kongresnike. Med nasmejanimi obrazi so se videla tudi bleda obličja z vlažnimi očmi in ob glasnih šalah in dovtipih so nekateri molčali ter se brez volje nameščali po vagonu, ki so jim ga dodelili za daljno potovanje. Nazadnje so se vsi razmestili in vagon je bil nekam podoben jugoslovanski federaciji. Pri vhodu v smeri vožnje so se na desni strani utaborili Slovenci. Pred njimi so se posedli Hrvati in nato Srbi, na levi strani pa so se z zgornjega konca vagona razvrstili Bosanci, Črnogorci in Makedonci.

Tako se je od slovenske strani odpiral pogled na celotno druščino, a najbolj je bil videl zgornji, levi del vagona. Tam sta sedela dva mladeniča in se očitno dobro zabavala kakor dva inteligantna dečka, ki sta dovolj zrela, da zadoščata drug drugemu, in dovolj privlačna, da zanimata vsakogar, kdor ju vidi.

Seveda je bil eden od njiju Blaže Koneski. In kakor sem ime drugega pozabil in tudi danes ne občutim nobene želje, da bi si ga skušal priklicati iz teme, tako jasno se sveti še zdaj v mojem spominu podoba Blaža Koneskega, ki se ozira na vse strani z veselimi očmi in ki jim niti naočniki ne morejo odvezeti naravne otroške svetlosti. Zdelo se mi je, da se je hudomušno, vendar neodložno zabaval s spotnikom in da nam je prisrčno, dasi brez besed pripovedoval, da nas ima vse rad in da si želi, da bi tudi mi ljubili njega.

S tako toplo in svetlo navzočnostjo nam je bil Blaže najljubši sopotnik na dolgem potovanju v Moskvo in domov, a tudi med kongresom ga je človek moral biti vesel, kadar ga je srečal ali vsaj od daleč videl.

*

Minevala so leta. Slavistični romarji na moskovski kongres so opravljali vsakdanje dolžnosti. Izdajali so razprave in knjižna dela, predavali na domačih in tujih univerzah. Zoreli in dozorevali so kot znanstveniki in ljudje. Med seboj so občevali večinoma pismeno. Tako se je zgodilo, da sem tretjič videl Blažeta Koneskega šele pred nekaj leti. Seveda sem ga v tem obdobju, ki je bilo za marsikoga izmed nas težko, videval, a nikdar nisem občutil čara njegove osebnosti kakor ob pripovedi Lehra-Spławińskega in v vlaku iz Beograda v Moskvo in nazaj. Prihajala so mi v roke njegova nova slovniška in slovarska dela, veselili in žalostili so me glasovi o njegovi osebni usodi, a posebno hudo me je vnemirila novica o njegovi bolezni. Toda tako neposredno kakor 1956 in 1958 ga nisem videl vse do 1977.

Spomladi tistega leta je bil v Beogradu sestanek članov Medakademijskega odbora za sestavno antologije lirike jugoslovanskih narodov, ki bi naj prikazala cvet slovenske, hrvaške, serbske, bosenske, črnogorske in makedonske poezije 19. in prvih desetletij 20. stoletja. Zaradi teritorialnega, kriterija, ki so ga branile vse naše akademije, pa se nismo mogli zediniti kaj gre v nekaterih primerih v območje te ali one politično ali nacionalno

poimenovane lirike. Najtežje vprašanje, ob katerem so se razbijala vsa pogajanja, je bilo: Ali je mogoče Njegoša uvrstiti tudi v srbsko liriko in ne v zgolj črnogorsko? Kljub naši goreči želji, da izbor vseh naših lirik pravočasno pripravimo, da bi ga prevedli v svetovne jezike in izdali v založbi UNESCO, nismo mogli iz nasprotij, ki so postajala celo čedalje bolj zapletena, ker so se podobni spori sprožali tudi okrog lirike Jovana Dučića in Alekse Šantića.

Srečanje bo naj vodil predsednik Medakademijskega odbora Blaže Koneski. Slišali smo, da je bil do nedavna hudo bolan, vendar smo upali, da se bomo pod njegovim vodstvom zedinili. Spočetka je res tako kazalo, začutili smo harizmatični učinek Blažetove osebnosti, toda nasprotja in strasti so bile premočne in razišli smo se, ne bi da bili storili svojo dolžnost.

Na antologijo naše poezije 19. in prvih desetletij 20. stoletja še zmerom čakata tujina in domovina. Naj bi se Blaže Koneski ob svoji 60-letnici zamislil in ponovil naš ponesrečeni poskus. Verujem, da bi prav njemu uspelo ustvariti antologijo naše poezije 19. in prvih desetletij 20. stoletja!

ВЕРА СТОЈЧЕВСКА—АНТИЌ (Скопје)

ПРИЛОГ КОН СЛОВЕНСКИТЕ РАКОПИСНИ ТРИОДИ ОД БИТОЛА И БИТОЛСКО

Меѓу словенските постари ракописи со провениенција од Битола и Битолско, во случајов ќе се задржиме на мошне важните текстови од триодите. Најпрвин ќе го разгледаме познатиот Битолски триод од XII век, за кој е доста пишувано во славистиката.

Споменатиот Битолски триод се наоѓа во Бугарската академија на науките во Софија, опишан од Х. Кодов.[1] Всушност, уште Ј. Иванов во книгата „Български старини из Македония" се задржува на овој Триод, истакнувајќи: „Овој посен Триод (трипесник) го најдов во 1907 година во библиотеката на Битолското трговско агенство. Таму бил донесен во 1898 година, заедно со други словенски и грчки ракописи од околните села".[2]

Битолскиот триод претставува пергаментен ракопис од 101 лист големина 27,5×19,5. Според Кодов недостигаат 50 листови от почетокот.[3] Ракописот нема крај. И во зачуваните 101 лист редоследот не е последователен. Листовите се доста оштетени, искинати, некои избледени, а на повеќе места текстот е нејасен и нечитлив (сл. I).

Писмото покажува типичен полуустав, во 28 редови на страна, со типични старословенски кратенки и лигатури. Заглавијата и иницијалите се пишувани со црвено мастило. Акценти нема, што е редовна појава со старите ракописи. Погледнат палеографски ракописот покажува стари нацрти на буквите: а, д, є, ж, м, н.

Битолскиот триод изобилува со глаголски реченици и зборови. Јордан Иванов, а потоа исцрпно и Христо Кодов, ги даваат глаголските текстови во целина.[4] Глаголските зборови откриваат заеднички црти со старите глаголски споменици: Асемановото евангелие, Македонските глаголски листови, Охридските глаголски листови, што укажуваат на југозападно македонско потекло. Меѓутоа, глаголските редови од Битолскиот триод се доближуваат и до глаголските споменици од видот

---

[1] Х. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*, София, БАН, 1969, бр. 38, 62—75.
[2] Й. Иванов, София 1931, 452—467, 452.
[3] Х. Кодов, *Опис...*, 62.
[4] Х. Кодов, *Опис...*, 63—67.

на Клоцовиот зборник, Киевските и Прашките листови, што се сметаат меѓу најстарите моравски глаголски споменици. Во ирмосите се забележуваат екфонетски знаци по угледот на византискиот екфонетски систем.[5]

Орнаментиката покажува доста примитивен стил, заставки во плетенки, главно во црно-црвена боја. Се јавуваат мали раце. Орнаментиката покажува сличност со таа од Триодот од Софиската народна библиотека бр. 933, што ќе биде споменат понатаму.

Од описите што стојат на располагање, бидејќи ракописот не е досега критички издаден, се гледа дека Триодот содржел служби за сите дни за големиот пост. Зачуваните листови започнуваат со седмата песна од Канонот за четврток изутрина, од првата недела на постот: „людеи колѣна млтсѧ тебѣ дво“. Службите се разликуваат од службите во другите триоди по краткоста. Ги нема на пример, вечерните и утрените стихири, часовите, паримиите. Кодов укажува на бројните грешки „кои на многу места достигнуваат до бесмислици“,[6] за што причината ја наоѓа во слабата подготвеност и наобразба на преведувачот, кој не го разбрал грчккот текст. За нагледност Кодов ја дава целата служба за првата недела на Големиот пост.[7]

Инаку, Битолскиот триод открива јасна македонска јазична редакција. Правописот е едноеров. Малиот ер (ь) се јавува во кирилскиот текст, додека во глаголскиот текст се јавува големиот ер (ъ). ѧ, ѭ, ѥ не се јотуваат. Употребата на ѫ и ѧ е правилна. Еровите се вокализирани во силна позиција: ъ < о, ь < е, токмо, дождь, сонь, весь, конець, вѣнець. Се среќаваат и невокализирани ерови.

Разгледувајќи го овој Триод синтаксички, К. Мирчев забележал дека е сличен со Шафариковиот триод од XII век, за кој смета дека е од истите краеви.[8] Во секој случај, и правописно, и морфолошки, и синтаксички, ракописот открива македонска редакција. Кодов дури се определува за кичевскиот говор.[9] Не случајно долго време се очекува фототипското издание на Битолскиот триод.

Во ракописот се зачувани записи, кои говорат за лицето што го препишувало ракописот. Според толкувањето на записите на Кодов, текстот бил пишуван во селото С'лп, Кичевско, во црквата Свети Врачи.[10] И Јордан Иванов даде некои појаснувања.[11] Станува очевидно дека препишувачот бил Георги Граматик, бидејќи записите споменуваат

[5] Carsten Hoeg, *La notation ekphonetique*, Copenhagen, 1938, 123—126. H. J. W. Tillyard, *Handbook of the Middle Byzantine Notation*, Copenhagen 1935, 22—23. E. Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1961, 296.

[6] Х. Кодов, *Опис...*, 68.

[7] Х. Кодов, *Опис...*, 68—72.

[8] К. Мирчев, *Историческа граматика на българския език*, София 1958, 15. Х. Кодов, *Опис...*, 73.

[9] Х. Кодов, *Опис...*, 74.

[10] Х. Кодов, *Опис...*, 75.

[11] Й. Иванов, *Български старини...*, 454—455.

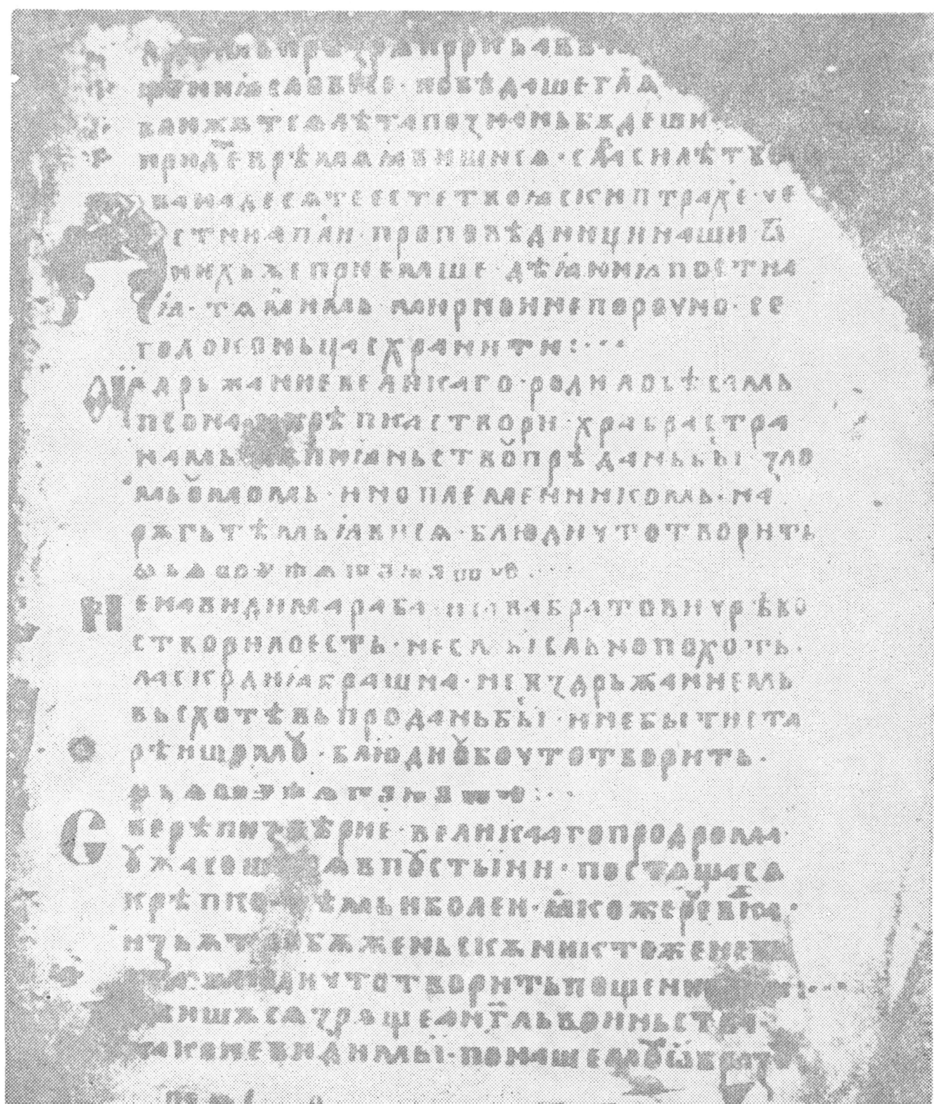

Сл. I — Битолски триод XII в. (л. 22а)

Сл. II — Посен триод XIII в. (Пловдив, л. 92)

Сл. III — Триод од XIII в. во ЈАЗУ

два Георгиевци: поп Георги од село В'па Дебарско и Георги Граматик. Препишувачот работел во зимно време, во студ, со болки пишувал, гладен, но се радувал при помислата дека ќе го дочека крајот.

Ракописот се чувал во Универзитетската библиотека, а потоа бил пренесен во БАН, каде што се наоѓа и денес.

Во Пловдивската народна библиотека се чува, исто така, важен Триод од XIII век.[12] На задниот лист од ракописот се наоѓа следниот за нас важен запис: „Тріодь постная, отъ Бытолѭ. Земена отъ священика Стояна, тесть на Драганъ Цанкова, а отъ него — отъ архимандрита Методія Кусева, и прѣдадена на музейтъ въ южна България".

И овој Триод дојден од Битола покажува македонска редакција. Се состои од 153 пергаментни листови (30×21) по 35 редови ситен полуустав. До лист 74 пишува Теодор Граматик.[13] Употребата на ѫ и ѧ е правилна, а во почетокот се јавува ѫ:

„обѧтрѣѫщѫѫ сѧ, обѧти".

По ч доаѓа ѧ. Втората рака од ракописот ги употребува ѫ и ѧ неправилно:

„блѧдинкь, оумѧдри сѫ, мѫ, тѫ".

Се јавува и трета и четврта рака.

Б. Цонев се определува за правописни белези од кратовската школа (сл. II)

Меѓу триодите треба да се спомене Триодот од XIII век, со јасни црти на македонска редакција, што се чува во библиотеката на ЈАЗУ, опишан од В. Мошин.[14] За овој ракопис е важно да се знае дека бил пишуван од доста постар предложок, а постои податок дека бил пренесен од Битола во Загреб по ослободувањето.

Одноcниот Триод (посен и цветен) се состои од 196 листови (19×26,7), без почеток и без крај. Во зачуваните листови редоследот е исто така нарушен. Самиот ракопис е мошне оштетен, изгниен и на места изгорен (сл. III)

Писмото покажува устав од стар вид. Редакцијата открива македонски црти од Охридската школа. Обично се врши замена на ѧ > ѫ зад ч, на пример: напоишѫ, оужасошѫсѧ, прнчѫстнмъсѧ, а се наоѓа ѫ и зад ц: мироносицѫ, а некаде ѫ се заменува со а: глѫбина. Се јавува мешање на ꙑ и и: вѣкы, води. ь минува доста често во е: дивень есть. Обично нема јотување, но ретко се среќава и тоа во почетокот и во средината на зборот. Епентетското л се губи, но на моменти и се јавува.

Графиката на буквите покажува доста стари форми. Се јавува и ѫ и ѭ. За ѧ се јавуваат сите стари нацрти. ж, како и во Битолскиот триод

[12] Б. Цонев, *Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив*, София 1920, 37—38, бр. 57 (68).

[13] Тоа се гледа според записот на л. 74б. Цонев се прашува дали е истиот Граматик од Болонскиот псалтир.

[14] Vladimir Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I dio, JAZU, 1955, 147—148.

од XII век, се пишува во три потези. Буквата и се пишува со црта во средината, додека н некогаш е со црта во средината, некогаш со црта во долниот дел. а е со триаглеста петелка, која се спушта до долната линија. в е со две еднакви петелки. Спојницата на ѡ се дига до средината на буквата. Нацртите зборуваат за ракопис од почетокот на XIII век. Тоа истото го потврдува и орнаментиката, геометриските и билни мотиви. Од боите се јавуваат црната и црвената, а иницијалите се обично црвени, како и во Битолскиот триод. Се јавуваат мали заставки, обично стилизирани гранки. Иницијалите се во најобичен стил, дури примитивен, и покажуваат сличности со Орбељскиот триод.[15]

И овој Триод е скратен според видот на октоихот, обично по утрената се изостава „часовите" и се преоѓа на „вечерна". Во „вечерната" се изоставаат паремиите со прокименот. Текстот се оддалечува од печатените триоди. В. Мошин дава примери за споредување меѓу овој Триод, Триодот на Георгија од XIV век и Триодот на Божидар Вуковиќ.[16] Инаку, во овој Триод од ЈАЗУ се наоѓаат доста записи од друга рака.

Кога станува збор за постарите триоди мораме да се навратиме на пергаментниот лист од XI—XII век, дел од Посен триод, што го откри Х. Кодов во 1963 година. Листот покажува кирилски словенски текст, но и со еден краток текст пишуван со глаголица. Листот го донесол поп Димитрија од градот Ресен во 1918 година во Софија.[17] Меѓу редовите има екфонетски знаци. Правописот е едноеров. Големиот ер (ъ) не се јавува воопшто. Нема јотувани букви: ѥ, ѭ, ѩ, ꙗ, ю. ь < є, но ретко. Во слаба позиција еровите остануваат. Носовките ги чуваат старите позиции. Епентетското л е зачувано насекаде. Нема ї и ꙑ. Предлогот отъ секогаш се јавува како ѡд. И овој лист покажува југозападно македонско потекло. Овој текст, според Кодов, наполно се совпаѓа со Орбељскиот триод од XII—XIII век[18]. Исто така, покажува голема сличност со Битолскиот триод, Триодот од Пловдивската библиотека од XIII век.[19] За овие три триоди, споменати од Кодов, се смета дека имале заеднички постар предложок. Истиот автор на статијата се застапува за едно интересно прашање, кое било поставувано во славистиката, а тоа е да се докаже фактички дека Климент Охридски, покрај Цветниот триод, го составил и Посниот триод. Кодов поаѓа од еден важен цитат од Житието на Климент од Теофилакт.[20] Тој наоѓа и други аргументи во прилог на вакото мислење.[21]

---

[15] Орбељскиот триод покажува македонска редакција, а се чува во Ленинград, ГПБ, Fп, I, 102.

[16] V. Mošin, 213.

[17] Христо Кодов, *Фрагмент от старобългарски ръкопис с глаголическа приписка*, БАН, Климент Охридски (1050 години от смъртта му), София 1966, 121.

[18] Х. Кодов, *Фрагмент...*, 125.

[19] Б. Цонев, *Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив*, София 1920, бр. 57, 37—38.

[20] А. Милев, *Теофилакт. Климент Охридски*, София 1955, 82.

[21] Х. Кодов, *Фрагмент...*, 126.

Глаголскиот текст од овој лист на Триод покажува сличности со Зографското евангелие, со Мариинското евангелие, како и со Асемановото, но и со Киевските и Прашките листови, и со Виенските листови.

Во описот на ракописите од БАН, Кодов напомена дека Триодот опишан од М. Стојанов и Х. Кодов,[22] укажува на сличности со Битолскиот триод од XII век: „а можеби е од истите краишта, а и во други односи покажува органска блискост со Битолскиот триод (од XII век)“.[23] Додека во описот на овој ракопис од Стојанов и Кодов се смета како Триод од XIII век, во описите на БАН Кодов се определува за крај XII и почеток на XIII век.[24]

Овој Триод се состои од 58 пергаментни листови (24,5×19,5). Иницијалите и насловите се со црвено мастило, а орнаментиката е примитивна. На л. 2б се наоѓа реченица испишана со глаголица, напишана од извежбана рака. Може да се смета дека предложокот на овој Триод бил глаголски текст, а опишувачите сметаат дека се наоѓал заедно со Пентикостар.

Правописот е едноеров, се јавува само малиот ер. Големиот ер се среќава многу ретко. ѫ и ѧ не се доследно заменувани, но по ж, ч, ш стојат на своето етимолошко место. Место ꙗ се пишува ѣ: ѣздѧщꙗ, ѣздить.

Фонетските белези откриваат македонска редакција, се врши вокализација на ъ < о: конь, соседь, токмо. За глаголски прототип укажува и запазеноста на стариот аорист: ѡбрѣть, погрѣсѧ, вьзрасѧ, придѫ.

Секако, словенските редакции на триодот настанале врз основа на грчкиот Триод. Грчките триодни ракописи одлично ги проследил и претставил И. Карабинов.[25] Прашањето за словенските редакции на триодите, настанувањето, развитокот, се постојано присутни во славистиката. Покрај истражувањата на Карабинов, видно место заземаат тие на: Г. А. Илински,[26] Е. Гранстрем[27], А. П. Сирку[28]. Во Македонија на оваа проблематика работеле В. Мошин и Л. Славева. В. Мошин опишал повеќе триоди во описите на словенските ракописи од Македонија, Хрватска, Словенија, Србија.[29]

---

[22] Маньо Стоянов, Христо Кодов, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, София 1964, бр. 933, 93—94.

[23] Х. Кодов, *Опис...*, 67.

[21] Х. Кодов, *Опис...*, 67.

[25] *Посная триодь. Исторический обзор ея плана, состава, редакций и славянских переводов*, Спб. 1910.

[26] Г. А. Ильинский, *Копитарова триодь XIII в.* Русский филологический вестник, т. LV, Спб. 1906.

[27] Е. Г. Гранстрем, *Описание русских и славянских пергаменных рукописей*, Ленинград 1953.

[28] *Къ истории исправленния богослужебныхъ книгъ в Болгарии*, т. I, Спб. 1899.

[29] В. Мошин, *Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо*, Скопје 1966; *Словенски ракописи во Македонија*, Скопје 1971; *Ћирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске, Копитарева збирка словенских рукописа и Цојсов ћирилски од-*

Посебни истражувања врз словенските триоди извршила Лидија Славева, особено преку магистерскиот труд „Структурна и текстолошка анализа на Посниот и Цветен триод ЈАЗУ бр. IV д — 107“, одбранет во Скопје 1972 година. Делови од него се објавени под следниве наслови: „За старословенскиот триод,[30]“ „Две стихири на словенскиот триод како прилог за историјата на постапните редакции“[31], „Триезичната ерес“ во Климентовиот превод на Триодот“.[32]

Со фототипското и критично издание на секој постар Триод ќе се оформат сознанијата за развитокот на словенските триоди. Најстарите траги при споредувањето на најстарите словенски триоди упатуваат на македонско јазично подрачје, на кој терен настанале мошне значајни преводи од грчката книжевност. Укажувањата, што понапред беа само загатнати преку претставувањето на споменатите триоди, можеби ќе нѐ доведат до најстариот словенски глаголски триод настанат во Охридската книжевна школа, или во друг книжевен центар во Македонија.

Штом станува збор за словенските триоди, да спомενеме уште неколку примери на триоди што се наоѓале или се наоѓаат во Македонија. Од Македонија потекнува и Посниот триод од XIII век со српска редакција, што се гледа од записот на него: „Папа Тасе синъ на Дамчета, синъ на Тасета Димитри попъ...“ Овој Триод е едноеров. Содржи 98 пергаментни листови (27×18,5), без почеток и без крај. Сега се чува во Софиската народна библиотека.[33]

Во истата Софиска библиотека бил доставен од Македонија и Карпинскиот триод, Посен триод од XV век, српска редакција. Го доставил А. Шопов.[34] Ист е случајот и со Посниот триод од XV—XVI век, доставен од „град Крушево, Македония“ од С. Георгиев.[35] Сигурно настанал на македонско јазично подрачје, но покажува елементи од српскиот ресавски правопис.

Од Гостивар достигнал во Софиската народна библиотека и Посниот триод од XVI век, но веќе со српска редакција.[36]

Во описите на Б. Цонев од 1910 година, се среќаваат триоди, за кои се знае дека дошле од Македонија.

ломак у Љубљани, Београд, СКЗ, 1971; Vl. Mošin, *Kopitarjeva zbirka rukopisov in Zoisov ćirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani*, Ljubljana SAZU 1971, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije* I, II, JAZU 1955.

[30] Slovo, Zagreb 1972, br. 22, 93-116 *Зборник Владимира Мошина*, Београд 1977, 133—139.

[31] *Зборник Владимира Мошина*, Београд 1977, 133—139.

[32] Гласник на ИНИ, Скопје 1973, бр. 1, 157—167.

[33] Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека* София 1923, 82, бр. 573 (66).

[34] Б. Цонев, *Опис...*, 85—86, бр. 581 (458).

[35] Б. Цонев, *Опис...*, 86—90, бр. 582 (338).

[36] Б. Цонев, *Опис...*, 90, бр. 583 (401).

Посниот триод од XV век, српска редакција (121 листови) бил доставен од В. Икономов од Македонија.[37] Еден Цветен триод од селото Мажучишта, Прилепско, бил доставен од В. И. Дудев.[38]

Триоди со македонска редакција опишува и В. Мошин во „Словенските ракописи во Македонија“. Меѓу нив треба да се споменат: одломката од Посен триот од XIII век, Посниот триод от XIV век, одломката од Пентикостар (Цвстен триод) од XIV век,[39] итн.

---

[37] Б. Цонев, *Опис на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека в София* 1910, 138, бр. 209 (190).

[38] Б. Цонев, *Опис на ржкописитѣ* ..., 138, бр. 210 (571).

[39] Бр. 31, 32, 36, итн.

ЛИЛЈАНА ТОДОРОВА (Скопје)

ЕВАЛУАЦИЈАТА НА КНИЖЕВНОТО ДЕЛО КАКО РЕЛАЦИОНЕН ФЕНОМЕН ВО ТЕОРИЈАТА НА КОМУНИКАЦИЈАТА

Книжевноста како уметност на зборот, на јазикот, во својот хуманистички домен обединува многу области на човековото искуство, од презентирањето на духовното подрачје на реалноста, до проектирањето на најшироките културолошки, образовни и општествени влијанија. Служејќи им пред сè на интелектуалните потреби на човекот преку својот придонес во активирањето на неговите емоционални и естетски доживувања, таа всушност била, а според најсовремените научни сфаќања, и ќе остане „специфичен облик на одразување на целокупната општествена стварност, како непрекинлив и непредвидливо разновиден дијалектички-развоен процес“. Оттука проблемов што овде го имаме за предмет — евалуацијата[1] на книжевното дело —, односно оценувањето на неговата книжевна вредност, е толку стар колку е стара и имагинативната креативност на човекот. Затоа и секоја теорија на литературата би требало да ја имплицира и теоријата на литературната евалуација. Меѓутоа, иако историски погледнато, прашањето за усвојувањето на уметничкото дело прв пат теориски го осмисли уште Аристотел, со своето учење за катарзата, експлицитни теории за ова прашање се формулирани дури од пред петнаесетина години[2], прво во англосаксонското и особено германското јазично подрачје[3], а потоа и во францускoто, руското и кај другите народи.

---

[1] Кај нас за поимот *оценување на вредноста* се употребува терминот *вреднување* што поминал во јазична употреба како превод на германскиот израз *Werten* и *bewerten*, како и на францускиот што веќе е одомаќен и како транскрибиран израз од *évaluation* (евалвација), евалуација.

[2] Овде ќе одбележиме дека истакнатиот литературен теоретичар René Wellek, во својата *Историја на модерната критика* напоменува дека зачетоците на модерното разбирање на уметноста можеме да ги забележиме уште во втората половина на XVIII век кога, навистина, поетиката заснована на „вечните закони“ почнува да отстапува пред новата критичка мисла што ја почитува слободната творечка личност со динамичен концепт за вредностите, (*A History of Modern Criticism* (1750—1950), London, 1955.

[3] Една доста обемна библиографија во врска со ова е дадена уште во 1971 година од *Jochen-Schulte-Sasse* во *Literarische Wertung* (Stuttgart). Од поблиските до наше време трудови овде ќе ги одбележиме трудот на Douwe W. Fokkema, *The Problem of Generalisation and the Procedure of Literary Evaluation*, Neophilologus“, 58, 1974; Rien T. Segers: *Studies in Semiotics, The Evaluation of Literary Textes*, The Peter de Ridder Press, 1978, Lisse, The Wetherlands.

Сфаќањето на вредноста на некое дело претпоставува познавање на причините и критериумите врз основа на кои тоа дело го чувствуваме како вредно. Но и покрај тоа што во историјата на теоријата на книжевноста постојат обиди по психолошки и филозофски пат да се одбележи како литературното творештво се доживува како уметност, сè уште постојат недостатоци и празнини во донесувањето суд за вредноста на едно дело и изнаоѓањето на нејзините конкретни носители преку кои овој протејски облик на човековата духовна активност би се опфатил со сите негови видови, со сите негови творечки форми и животно-општествено значење.

Една од тешкотиите во тоа произлегува и од самиот факт што, според својата онтолошка дефиниција, вредноста како категорија претставува еден *релационен феномен*, односно феномен со комуникациски потенцијал кој не може точно да се измери, но кого рецепторот интуитивно и активно го чувствува во текот на остварениот контакт со делото. Теоријата на тој процес што всушност припаѓа кон теоријата на комуникацијата, е дел од еден сеопфатен и кохерентен теориски систем кој се однесува на воспоставувањето ангажиран однос кон конкретното дело и се остварува низ процесот на рецепцијата.

Ние овде ќе се задржиме само на тој аксиолошки аспект што чини составен дел на односот на рецепторот, односно ќе се обидеме да го дефинираме вреднувањето како *облик на комуникација* со неговите параметри на толкување, функција и вредносен елемент, согледувајќи ги овие прашања посебно во контекстот на нашето самоуправно социјалистичко општество каде вреднувањето коинцидира со слободата на уметничкото и научното творештво како основен постулат на нашата културна политика.

* * *

Непобитен е фактот дека творештвото, од кој било да е вид, со својата функција на откривање на трансцедентната сфера на стварноста и своите сознајни и постулативни содржини се одликува со многузначност која, во зависност од применетата појмовна апаратура од страна на рецепторот, ја постигнува својата, според терминот на една од Ингарденовите тези, „конкретизација“[4], всушност актуализација на потенцијалните елементи и моменти што ефективно ги содржи. Посебно при рецепцијата на едно книжевно дело, читателот донекаде ја заокружува и дополнува неговата шематска структура и во својата свест си обезбедува свој заклучок што му е најблизок, зависно од неговата способност да го сфати делото, како и од условите под кои се врши рецепцијата и кои можат да бидат изменети од оние во кои истото е пишувано. Во тие различни фази на конкретизација, делото значи се јавува со изменета моќ на своите вредности, а тоа на извесни теоретичари им дава право да формулираат мислења за „релативноста“ и „субјектив-

[4] Cf. Ингарден, Р., *Доживљај, уметничко дело и вредност*, Нолит, Београд, 1975.

носта“ на естетските и уметничките вредности, за нивната валентност, односно висина на вредноста, така што овие поими не секогаш имале и имаат јасно и прецизно толкување[5]. Само ова е веќе доволно да укаже дека се работи овде за еден арбитрарен акт на кој му недостасува извесно објективно оправдување што поширoко значи дека вредноста е многу сложена категорија и дека нејзината структура се открива низ формата на релацијата, односно рецепцијата. Таа, навистина, израснува преку својствата на делото како објект, не е наметната однадвор туку е изведена, но проблемите и тешкотиите околу нејзиното определување се бројни и разновидни.

Проникнувањето во обемот на различните вредности на делото во крајна линија значи проникнување во различните типови на книжевниот исказ, а со тоа и надминување на врзаноста за времето и просторот, што е многу важно денес да се постигне, со оглед на сѐ поинтензивното меѓународно кружење на книгата. Затоа впрочем, уште од дамнешни времиња во истражувањата од овој домен особено се барало трпеливост, надминување на субјективните ставови и на емоционалните реагирања што често биле наметнувани од разни околности кога се правел осврт на структурата и суштината на вредноста на делото.

Во теоријата на уметноста е познато дека уште Платон се занимавал со оваа проблематика и сметал дека вредностите се така наречени „идеи“ односно дека тоа се извесни вонвременски, непроменливи „идеални“ ентитети што, како став, и денес, донекаде, се поддржува од теоретичарите, напр. кај Макс Шелер и некои други претставници на „јужно-германската“ школа што припаѓаат на феноменолошката струја во аксиологијата и на „апсолутистите“. Мислењата во текот на времето се менувале, зависно од околностите и од литературните правци што се јавувале на културната сцена. Во еден момент од делото се барало да изразува пред сѐ морални вредности во етичка смисла на зборот, односно да прикажува конфликти во кои личностите ќе се одликуваат со високи морални квалитети. Други пак „убавина“ наоѓале во прикажувањето, особено, на негативни вредности како израз на естетска вредност и вистинитост на делото што, како критериуми ги среќаваме во вреднувањето на делата на натуралистите. Некои бараа прикажување на идеали од социјална и политичка природа, патриотизам и сл., при што до израз доаѓаа вредностите на општествениот морал. За „л-ар-пур-л-ар-тистите“ важеа сосем други критериуми во однос на автономноста на естетските вредности. Ова укажува на фактот дека при вреднувањето се имал предвид еден одреден *функционализам* во сфаќањето на литературата што произлегувал од непосредните потреби на дадениот момент од развојот на општеството.

Нема сомнение дека уметничкото творештво е условено од епохата, но со својата универзалност тоа е трансисториско во исто време, без ограниченост во смисла на локалитет и националност, така што со своите битни естетски својства овозможува вистинско уметничко до-

[5] Cf. напр. теоријата на Ch. Stevenson: *Ethics and Language*, *New* Haven 1960.

живување и вон својата современост. Укажувајќи на ова, Маркс како пример ја наведуваше *Илијадата*, па и самиот се чувствуваше немоќен при барањето и особено одредувањето вистински инструмент за нејзиното вреднување: „Тешкотијата — велеше тој — не е во тоа да се сфати дека грчката уметност и епот се врзани со извесни облици на општествениот развиток. Тешкотијата е во тоа да се разбере зошто тие нам ни овозможуваат уметничко доживување и зошто, во извесна смисла, важат како норма и недостижен пример“[6].

Од друга страна кога се знае дека човекот од сите времиња и од сите земји токму поради потенциите на некои чувства како што се чувството за трагичност, комика, драматика што се во неговата природа од неговото постоење, може да ужива во уметничките дела и на писателите од антично време и на современиците што ги искажуваат овие категории, напр. Аристофан, Молиер, Јован Стерија Поповиќ, Нушиќ и др., ќе се види дека времето и просторот не можат да претставуваат исклучителен фактор при непосредното вреднување и рецепцијата.

Овде погоре прикажавме извесни ставови што ни го разоткрија фактот дека творештвото не е монопол што се бара исклучиво за себе. Видовме и дека, во зависност од тоа на кои категории им се давало предност во различните сфаќања на филозофската и културната антропологија, функцијата на книжевното дело и неговата уметничка структура добивале различни вреднувања. Притоа, често, книжевните изучувања не биле сестрани, детални, ерудитски туку во нив преовладувало доктринерство, самоволие во утврдувањето на вредноста, догматски стил на мислење и сл. Такви примери има, меѓу другото, кај Тодор Павлов во „теоријата на одразот“ со догматски карактер или кај Дејвид Дејчиз кој, застапувајќи се за еднаков статус на сите вклучени творби како во некој „канон“, штити од дисквалификација многу дела[7] што не содржат некои силни аргументи за одржување. Англискиот пак теоретичар Харолд Осборн оди во една друга крајност со тоа што го исклучува вреднувањето од науката за книжевност како нејзин составен дел.

За книжевната наука секако најзначајни се делата на оние теоретичари што го афирмираа антидогматскиот пристап кон уметноста, со богатство и разгранетост на уметничките асоцијации и во кој нема наметнување на вредности или униформисување на човековите потреби. Лисјен Голдман со право истакнува, меѓутоа, дека и во марксистичката мисла, односно книжевна критика и теорија на книжевноста, најголемите тешкотии се појавуваат околу толкувањето на појавите на свеста, а меѓу нив, особено околу толкувањето на уметноста, одредувањето критериуми за вредноста и наоѓањето одговор за начинот на кој одредена вредност е фундирана во делото.

---

[6] Маркс, К., *Прилоі кон криштиката на йолитичката економија*, Култура, Београд, 1956, стр. 201.

[7] D. Daiches, *Critical Approaches to Literature*, London, 1956, стр. 302 (цит. според Х. Маркјевич, *Наука о књижевности*, Нолит, Београд, 1974, стр. 267).

За проучувањето на ова прашање на поширок план, голем придонес дадоа сепак бројни научници од повеќе јазични подрачја, меѓу другите: од руското[8] (Григорјев, Виноградов, Лотман, Бахтин), германското[9] (Ингарден, Милер, Н. Кајзер, Е. Фишер, Н. Хартман, Х. Р. Јаус, М. Науман), францускoто[10] (Р. Барт, Л. Голдман, К. Прево, Марон, Р. Гароди), англо-американското[11] (Р. Велек), полското[12] (Л. Колаковски, Х. Маркјвич), италијанското (Антонио Грамши) итн., како и од кај нас во поширока смисла[13] (меѓу другите Ал. Флакер, Зд. Шкреб, Св. Петровиќ, Пр. Матвејевиќ, М. Пражиќ, Ср. Петровиќ, Јанко Кос, З. Константиновиќ, З. Лешиќ) и од потесното, македонското подрачје, меѓу другите М. Ѓурчинов[14].

Општо земено, кон средината на овој век, поточно во годините по војната, интересот за различните проблеми на вреднувањето видно се зголеми, а особено големо внимание им посветува макрсистичката естетика. Денес, впрочем, многу се размислува за јазикот на секоја уметност, за онтологијата на секоја уметничка дисциплина, така што во областа на книжевноста критичарот ретко би се решил да зборува непосредно за вредноста на некое дело, без познавање на сите аспекти што се однесуваат на рецепцијата. Живееме во време кога развиената и проширена историска и културна свест постојано се судрува со ревандикациите на тесната догматска свест. Затоа речиси уште од прв поглед е јасно кога една оцена е неубедлива, противречна, реторична и под стекнатото искуство. Сепак, сѐ уште е често мислењето, и меѓу современите проучувачи на книжевните дела кај нас, дека конкретизацијата

---

[8] Cf. напр. Ј. М. Лотман, *Анализ поетического текста*, Ленинград, 1972; М. Бахтин, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва, 1975.

[9] Cf. напр. E. R. Curtius: *Kritische Essays zur europäischen Literatur*, Bern, 1954; Hans Robert Jauss: *Estetika recepcije*, Beograd, 1978; *Esthétique de la réception et communication littéraire*, *Critique*, vingt ans de pensée allemande, octobre, 1981, Paris, Ed. de minuit, str. 1116—1131; Manfred Naumann: *Auteur—destinataire—lecteur* Actes du VIe Congrès de l'AILC, Bordeaux, 1970, str. 205—209.

[10] Cf. напр. P. Macherey, *Pour une théorie de la production littéraire*, Paris, 1966; R. Barthes, *Essai critique*, Seuil, Paris, 1964; Yves Chevrel, *Le problème de l'évaluation dans l'enseignement de la littérature comparée*, Actes du VIIIe Congrès de l' AILC, Académiai Kiado, Budapest, 1976, стр. 561—571; L. Goldman, *Marxisme et sciences humaines*, Gallimard, Paris, 1970.

[11] Cf. René Wellek, *A History of Modern Criticism*, 1750—1950, London, 1955.

[12] Х. Маркјевич, *Наука о књижевности*, Нолит, Београд, 1974.

[13] Cf. napr. A. Flaker — Z. Škreb, *Stilovi i razdoblja*, Zagreb, 1964; Sv. Petrović, *Kritika i delo*, Zora, Zagreb, 1963; P. Matvejević, *Prema novom kulturnom stvaralaštvu*, Zagreb, 1975; Sr. Petrović, *Marksistička estetika ili kritika estetičkog uma,*, *BIGZ*, Beograd, 1979; *Естетика и социологија идеје*, Београд, 1975; *Негативна естетика*, *Градина*, *Ниш*, 1972; *Естетика и идеологија*, Вук Караџић, Београд, 1972. З. Константиновић, *Феноменолошки приступ књижевном дјелу*, Београд, 1969. Cf. исто така и заедничкиот труд на: М. Ѓурчинов, Н. Ковач, З. Лешић, Н. Кољевић, Т. Куленовић, Н. Петковић: *Модерна тумачења књижевности*, Свјетлост, Сарајево, 1981.

[14] Cf. М. Ѓурчинов, *Проблеми вреднoвања културног стваралаштва*, Марксистичке студије, Комунист, Београд, 1979.

односно рецепцијата на едно уметничко дело е „објективно" спроведена само тогаш кога се поклопува во целина со „интенциите" на авторот. Меѓутоа, уметничкото дело се одликува токму со тоа што допушта различни естетски конкретизации, можност за изнаоѓање повеќе вредности и извесна слобода при интерпретацијата, се разбира под услов да не се пречекори предметната консеквентност и да не се изгубат од вид сфаќањата на епохата што била современа на уметникот. Напр. меѓу вредностите што не се присутни непосредно туку потенцијално и кои можат да се формираат при рецепцијата по пат на конкретизација, спаѓаат идејата или естетската категорија, трагиката, „местата на неодреденост" (според Маркјевич), мотивацијата на постапката, конфликтот, јазичната структура и сл. Па и самите предметни карактери што се однесуваат на вредноста како напр. остроумен, слаб, индиферентен, јасен, реален, релевантен и сл. и нивните корелати се покажуваат многузначни и со бројни импликации. Затоа оценката не е гарантирана туку се зема како приближна, често е донесена *per analogiam*, како вели Ингарден[15], односно на основа на знаењето дека и други дела со слични објективни својства имаат естетска вредност.

Писателот и читателот не го следат еден текст по ист пат, писателот го замислува, а читателот го прима на свој начин што укажува на фактот дека делото и читателот не се апсолутни константи. Вредноста на делото се состои всушност и во неговата способност да ја исполни функцијата за задоволување на извесна човечка потреба, на единката или на една општествена група. Ако таа, до извесна смисла, е субјективна, нејзиниот објективен аспект се состои во тоа што во односот на вредносните елементи не треба да се изгуби ништо од она што е во изворното значење. Ова, од друга страна, е показ дека делото е завршено дури откако ќе продре меѓу своите корисници како компетентни субјекти. Притоа сепак оценката се однесува на авторот, на неговите творечки способности, а не на самата вредност како можност да ги задоволи потребите на рецепторот.

Од праксата на чинот на евалуацијата на уметничките дела се гледа дека, како категорија, таа има *книжевна*, *историска* и *научна* дејност. Тоа значи дека и рецепцијата може да се врши на различни начини и со различни ставови на конзументот: делото научно да се проучи во времето додека се развива естетското доживување, лингвистички да се анализира или пак едноставно, од аспектот на обичен читател, да се доживеат опишаните моменти, да се дознае нешто за животот, обичаите, судбината на личностите од дадената епоха и сл.

Голема улога при вакво вреднување ѝ припаѓа на оригиналноста на делото, но особени тешкотии се јавуваат кога преку вреднувањето се сака да се направи обид за хиерархизација, односно споредување на делата според нивната вредност. Тешкотиите произлегуваат од тоа што категориите на вредноста што ги викаме и критериуми, понекогаш можат да имаат и недоволна острина, зашто во нив постои еден неутрален паралелизам поради кој конкретните квалитети на делото можат да

[15] Cf. Ingarden, R., op. cit.

бидат различно вреднувани од различни читатели.[16] Во книжевно-историската наука тоа било случај напр. со вреднувањето на Шекспир, Флобер, Сартр и многу други. Притоа треба да се има предвид дека и самите вредности се разликуваат меѓу себе, односно имаат свои сопствени детерминанти или квалитети што ги диференцираат и што Ингарден ги наречува „квалитети на вредностите“ или „вредносни квалитети“.[17] Такви можат да бидат јазичните особености на текстот кои често се вбројуваат и во уметничките ефекти на делото (напр. посебен тип реченици со одредена функција при искажувањето на текстот, употреба на апстрактни именки, употреба, претежно, на глаголи и сл.), потоа извесни особености на композицијата, емоционални квалитети и сл. Една книжевна традиција секако е побогата доколку во неа постои мноштво облици и различни вредности. Меѓутоа, морфолошката разновидност не може да се проценува само според еден клуч. Освен тоа тешкотии при вреднувањето се јавуваат и затоа што извесни вредносни сфери содржат и категории што не се споредливи и вредносни квалитети што не се мерливи. Така, при споредба на две уметнички дела се добива еден споредбен индекс кој не се однесува на основната материја на вредноста на делото и кој, се разбира, е релативен (иако мора да биде доволно фундиран), зашто со промената на делото со кое се врши споредбата, се менува и самиот индекс. Постои опасност во ваквите случаи да бидат споредувани две вредности чии квалитети на вредностите покажуваат некаква разлика во висината, односно да бидат споредувани и вредности со принципиелно различна квалитативна одреденост. Затоа треба да се има граница при споредувањето на вредностите.

При непочитувањето на овој став, може да се згреши во донесувањето конечна оценка. Понекогаш, на одредувањето на вредноста влијае таканареченото јавно мислење што владее во даденото време, во одредена културна средина. Тоа, најчесто, поведено од практичарите на културниот фронт, се препушта на импресии што како појава би можело да има негативни консеквенции за судбината на книжевната наука воопшто.

Овде досега всушност станува зборот за два вида вреднување, т.е. за два различни домени на вреднување:

1. едно вреднување во рамките на книжевната критика кое се однесува на целосната вредност на делото;

2. друго вреднување во рамките на историјата на книжевноста или споредбено вреднување при што се оценуваат извесни особини на книжевното дело (напр. средствата на книжевниот израз и сл.), за да му се одреди место на тоа дело во рамките на таа историја.

Многу е важен при овој процес односот на критичарот, односно на рецепторот. Зборувајќи за овој проблем Гаетан Пикон вели дека, зависно од ставот на истражувачот, кај него ќе надвладее ставот на оваа

---

[16] За овој проблем Cf. особено Isenberg, A., *Critical Communication*, во: *Aesthetic and Language*, W. Elton, Oxford, 1954.

[17] Ingarden, R., op. cit., стр. 198.

или на оние поетики што нему му изгледаат повредни и посовремени.[18] Патем да кажеме, денес такви има релативно повеќе од порано. За еден вистински поклоник на уметноста, суштински заинтересиран за човековата креативност, прифатлива ќе биде, меѓутоа, само отворената естетика, без цврсти ригорозни постулати, но со изострени критериуми од недогматски тип и со почит кон вистинските хуманистички вредности засновани на вековното човеково искуство и верифицирани во творечката пракса што е во постојано движење.

* * *

Во нашето самоуправно социјалистичко општество ваквите настојувања со широки мисловни и хуманистички видици битно можат да влијаат како за развојот на уметничкото творештво што во себе ќе ја осведочува неприкосновената и неподмитлива дарба како конструктивен израз на духот што зема живо учество во создавањето на вредностите, така и за унапредувањето на делотворната критика со вистинско марксистичко толкување на творештвото низ кое пулсираат сите компоненти на едно дело. Факт е дека кај нас имало база за вакви перспективи и дека истите, макар и скромно, веќе имаат направено пробив во нашата литература и култура. Еден доста прегледен осврт за развојот на критичката мисла во Македонија во врска со проблемот на вреднувањето даде Милан Ѓурчинов, во II глава од својата книга посветена на оваа проблематика, под наслов *Сведошшва*.[19] Преку проследувањето на различните етапи на македонската критика низ овој осврт се гледа дека вреднувањето во книжевноста било во функција со рецепцијата низ која се изразувале длабоките барања и потреби на времето, односно општеството, но паралелно со тоа и односот меѓу луѓето во материјалната и духовната сфера како и степенот на нивната етичка доследност. Со доста студиозност и загриженост акцентот особено е ставен овде на негативните појави со цел истите да бидат идентификувани, но пред сѐ надминати: „...Во праксата (во 60-те години) се разви една невредносна, сателитска критика која се бавеше со „ситно работење", која во одделните свои видови имаше и светли моменти сосредоточувајќи се на поединости и на детали, но која често го губеше осетот за целината, за тоталитетот на човечкото".[20]

Порано нагласивме дека рецепцијата на делото е поврзана, меѓу другото, и со различните историски услови поради што уметничкото дело во различни епохи доживува и различни степени на својот успех и стекнува многу естетски конкретизации. Има периоди и на слабеење на неговото влијание кога читателите остануваат на пример неосетливи спрема некои негови вредности, или, обратно, кога емоционално реагираат така што придонесуваат за неговата ревалоризација. Во тие

---

[18] Cf. P i c o n, G., *Le jugement esthétique et le temps*, Revue d'Esthétique, 1955, no 2.

[19] Ѓ у р ч и н о в, М., *Проблеми вредновања кулшурноі сшваралашшва*, Марксистичке студије 11, Центар за друштвена истраживања Председништва ЦКСКЈ, Комунист, Београд, 1979, стр. 57—92.

[20] Ibid., стр. 59.

различни фази на конкретизација, делото значи се јавува со изменета моќ на своите вредности. Така се отвора можност да бидат актуализирани други, нови потенцијални моменти и да бидат изземени некои места на неодреденост за да се конституираат и други вредносни квалитети.

Создавањето автентични вредности исто така е дел од рецепцијата. Ова е тесно поврзано со појавата на нови културни потреби во текот на времето што придонесува за создавањето клима за вистински духовен живот на една средина. Маркс оваа потреба на публиката за уметност ја доведува во врска со ослободувањето на трудот и сметаше дека таа се зголемува со зголемувањето на способноста на истата да ја разбере и да ужива во неа. Во својот *Кайитал* тој за ова пишуваше: „Царството на слободата почнува всушност дури таму каде што престанува трудот кој што е наметнат од неволја и надворешна целисходност... каде што почнува развитокот на човечката сила којашто е цел сама за себе".[21]

Неопходноста и од корегирање и од збогатување на постојните критериуми за вреднување станува очигледна со развитокот на човештвото, зашто во една природна човекова средина, имуна на лажни вредности, подредени често на економски детерминизам,[22] развојот и културата се во дијалектичка врска. И бидејќи културата е збир на вредности во постојана промена, и книжевните норми исто така се јавуваат со ограничена важност, зашто не можат да предвидат нови квалитети на вредноста. А во денешно време кај нас можностите за развој на процесот на вреднување се многу големи и тоа не само во науката за литература туку и во областа на музиката, филмот, театарот, ликовната уметност. За ова придонесуваат и бројните културни рубрики на весниците и списанијата, културните манифестации, емисиите од ваков карактер на радиото-телевизијата и сл. Телевизискиот медиум почна да се докажува и како уметност, што исто така дава естетско доживување за што веќе постојат и некои проучувања како напр. кај советскиот теоретичар на телевизијата Ј. Богомилов во неодамна издадената книга кај нас *Проблемиӣе на времеӣо во умеӣничкаӣа ТВ* (Свјетлост, Сарајево, 1980). Оваа широка дејност покрај тоа што го помага запазувањето на високите вредносни критериуми при рецепцијата, дава поттик на творечките слободи и на откривањето автентични книжевни вредности.

Ваквата дејност е неопходна, меѓу другото, и поради истражувањето на проблематиката на книжевната наука. Но еден од условите за разрешување на тешкотиите што се јавуваат при вреднувањето по ваков пат е и степенот на културната развиеност на средината што рецепира и нејзината способност за воспоставување творечки однос во контактот со делото. Доколку таа пројавува интерес за критичка евалуација на

---

[21] Маркс, К., *Кайиӣал* III, Култура, Београд, 1948, стр. 711.

[22] За овој проблем, во јули 1981, расправаше Меѓународниот колоквиум одржан во Дубровник, во организација на Заводот за култура на Хрватска, Заводот за проучување на културниот развиток на СР Србија и Југословенската комисија за соработка со УНЕСКО.

непобитните вредности во книжевното творештво, доколку за предмет и мотив на интелектуална преокупација сè повеќе го има и вреднувањето и обилува со витални идеи за дијалог во таа смисла, дотолку и вреднувањето ќе биде поживотно и со творечки компоненти.

Впрочем, обновувањето на уметноста, појавата на нови средства и принципи на творење, не го намалува значењето на естетските вредности од минатото зашто вистинско уметничко дело е оној текст што има своја отвореност, слух за животно битни содржини и што може да се вклопува во општественото функционирање, да се осовременува преку својот човечки, идеен набој. Иако засновано на извесни стандарди што се „реалии со свои историски обележја“ како „печат“, „боја“ или „*dignitas*“ на творечката индивидуалност, вреднувањето пред сè се осланува на овие универзалии што се важечки за сите средини и за сите јазици.

На творештвото во целина му е дадено значење на слободен и универзален продукт на човекот. Класиците на марксизмот, Маркс и Енгелс, го детерминираа естетскиот карактер не само на духовната туку и на целокупната човекова креативност, покажувајќи дека со остварувањето хуманизација на човечките чувства што комуницираат со тоталитетот на човечката природа, се постигнува и разотуѓување на човечката дејност преку можноста за опредметнување на неговите универзални вредности. Тоа значи и дека секоја единка е повикана да биде творец.

Оттука може да се изведе заклучок дека вистинскиот вредносен потенцијал на едно дело е оној всушност што оди пред рецепторот, што го издига уметничкиот вкус на човекот на едно повисоко ниво. Вреднувањето, според тоа, се одликува со својот револуционерен карактер кој произлегува од самата дијалектичност на уметничкото дело. Со време, со изменетата положба на уметничкото творештво во животот односно со неговата проширена конотација, се менува и самата стварност на делото, а со тоа и мислата за неговата вредност што погоре го именувавме како откривање на нови, автентични книжевни вредности.

Па и покрај овие општоважечки константи останува сепак нешто недефинирано во идентитетот на вредностите. Творечката способност е најголема тајна на човековиот дух, а секое дело правило за себе. Според тоа, делото е и неповторливо, како што во една прилика има кажано Милан Пражиќ.[23] Затоа кога му се приоѓа и не може да се има кон него некој априорен став. Тоа треба да се гледа во целина, во поголема или помала целина заедно, и притоа не треба да се занемарат деталите, туку треба да се умее да се разликува што е главно, а што помалку важно. При таков метод и стил на приод, со поголема сигурност ќе може да се почувствува кои од напишаните дела се псевдоуметност, а кои книжевна уметност. Ремек-делата пак секогаш се препознатливи по нивниот уметнички авторитет кој е појдовна ориентација тие да останат вечни современици на човештвото.

[23] Пражић, М., *Јесу ли сви писци књижевници*, „Политика“, бр. 59 од 23 август, 1980, стр. 7.

ТОМИСЛАВ ТОДОРОВСКИ (Скопје)

СОБИРАЧКО-ПУБЛИКУВАЧКАТА ДЕЈНОСТ НА КУЗМАН ШАПКАРЕВ

Беспорен факт е дека Зборникот од народни умотворби на Кузман Шапкарев претставува ’рбетник на сиот негов разнообразен творечки фонд, најдостоен презентант на неговата богата заоставштина пред строгиот и неумоливиот мерник на секоја нејзина глобална валоризација.

И макар што е резултат на многугодишно своевидно саможртвување, неговата собирачка активност не е осамена појава на нашиов ветрометен терен, а публикувањето на грижливо собираната фолклорна материја претставува една алка во низата од слични потфати остварени од домашни и странски научни трудбеници низ XIX век.

Така на пример, творецот на новата српска книжевност, најпознатиот собирач и реформатор на српскиот јазик и правопис, Вук Ст. Караџиќ (1787—1864) се јавува и како прв собирач и публикатор на македонски народни песни. Тој во својата втора збирка „Народна српска песнарица, издана Вуком Стефановићем, част втора у Виени 1815“ под број 101, на страна 71—72, ја објавува првата македонска народна песна „Не рани рано за вода“ (сметајќи ја погрешно за бугарска), за во својот „Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима бугарског језика“ (Виена, 1822) да објави уште 27 народни песни од Разлошко (Пиринска Македонија).

Втор собирач на македонски народни песни во I половина на XIX век, а прв кој тоа го прави на теренот на Македонија, е доцентот на Казањскиот универзитет Виктор Иванович Григорович (1815—1876) кој ќе одигра важна улога и во националното будење на некои Македонци, во прв ред на стружанецот Димитрија Миладинов. Патувајќи низ европска Турција, тој запишува околу 200 народни песни, главно од Солунско, Охридско, Битолско и Мелничко (најмногу песни добива во Солун од едно 13-годишно галичанче по име Кузман), но за жал не успева да ги публикува од засега непознати причини.

Важен придонес во публикувањето на македонски народни песни има и познатиот илирски поет од словенечко потекло, Станко Враз (1810—1851), уредникот на загрепското книжевно списание „Коло“. Среќавајќи се лично со Григорович, за време на неговиот престој во

Загреб, тој од него презема 60-ина песни за дел од нив да објави во споменатото списание („Коло“, 1874, кн. IV, стр. 37—56 и кн. V, стр. 24—54) и тоа: 24 македонски и 9 бугарски народни песни.

По овој почетен собирачко-публикаторски бран интересот кон нашето народно творештво се зголемува уште повеќе во екот на националната и културната преродба во Македонија — II половина на XIX век, зашто во условите на ропскиот живот, кога нашиот народ е лишен од сопствен книжевен јазик и писмена уметничка литература и кога му се оспорува националниот индивидуалитет, фолклорното богатство е најсигурниот признак за неговата национална самобитност и историско суштествување.

Сепак, честа да го публикува првиот зборник со македонски народни песни нема да му припадне на ниеден Македонец, туку на српскиот археолог, политички мисионер и собирач, Стефан Верковиќ, кој во 1860 година го издава во Белград својот зборник „Народне песме македонских Бугара. Књига I. Женске песме“, објавувајќи во него 335 народни песни претежно од серскиот крај. Конечно, една година подоцна, во Загреб се појавува најзначајното дело на македонската преродба — Зборникот на Миладиновци што ќе ги поттикне на собирачко-издавачка дејност речиси систе наши позначајни преродбенски дејци: К. Шапарев, М. Цепенков, Ј. Цинот, Р. Жинзифов, П. Зографски, Ѓ. Пулевски, П. Ѓиновски, Ј. Стрезов, Д. Македонски, В. Мачуковски, В. Икономов, Е. Каранов и др. Така една појава, којашто во почетокот имаше повеќе инцидентен карактер, сега поприма широки димензии со јасно формулирана идејно-содржинска и естетска платформа.

Всушност, до објавувањето на првата книга од Шапкаревиот „Сборник от б'лгарски народни умотворения“ (София, 1891) излегуваат од печат како одделни збирки со македонски народни умотворби „Македонска песнарка“ од Ѓ. Пулевски (Софија, 1879) и „Сборник от народни умотворения, обичаи и други“ од Атанас Илиев (София, 1889), но затоа пак дел од нашето фоклорно богатство си наоѓа место во зборниците на Милоевиќ, Качановски и Јастребов.

Знаејќи дека фолклорот на нашиот народ е продукт на неговите духовни творечки сили и огледало на неговото историско опстојување низ вековите, посебно дека народните песни во мрачните денови на ропството се предодредени да му го осветлуваат патот кон иднината, Шапкарев 30-ина години од својот живот поарчил за собирање и проучување на народното творештво, макар што според сопственото признание не е некаков теоретичар на фолклорот. Меѓутоа, недостигот на соодветна стручно-научна подготовка за овој вид дејност воопшто не ја ослободува неговата совест од обврската дека треба да се фати во костец со проблемите на теренското собирање и неизбежните искушенија при јавното презентирање на фолклорното богатство, сметајќи дека со тоа исполнува долг на ревносен културен деец спрема сопственото потомство.

Сепак, крајно загрижен поради постепеното исчезнување на живите народни извори и неминовното сиромашење на богатата фолклорна ризница пред налетот на новите облици во современото егзистирање,

Шапкарев ја развива тезата дека само преку непосредните и правовремени бележења на народните умотворби може да се зачува нивниот автентичен интегритет од можните подоцнежни произволни интерпретации и карикирања. Ова свое мислење тој го формира врз основа на резултатите до коишто доаѓа со компаративна анализа на најдолгата варијанта од македонската ајдучка песна „Кузман Капидан“ и две други пократки нејзини варијанти во кои, според неговите согледувања, се провлекуваат извесни неточности.

И токму самиот обид да примени компаративен пристап во утврдувањето степенот на објективноста во народната песна и нејзините варијанти, не сметајќи ги другите негови теоретски појави во областа на фолклорот, покажува дека Кузман Шапарев не е обичен собирач и публикатор на народното творештво!

Почетоците на неговата плодна собирачка дејност, поточно првичните афинитети што тој ги пројавува кон македонскиот фолклор, датираат од шестата деценија на минатото столетие. За жал прецизното фиксирање на годината во којашто вистински започнува неговата собирачка активност го отежнува самиот Шапкарев пласирајќи во некои свои трудови мошне произволни и контрадикторани податоци. Интересно е дека речиси сите проучувачи на неговото дело при утврдувањето генезата на неговата собирачка дејност како најмериторно го земаат неговото искажување во предговорот на Зборникот, сметајќи го бездруго и за најавтентично: „За зафаќањето со таа работа најмногу и најпрво сум му должен на мојот уважен учител и вујко г. Јанаки Стрезов, којшто во текот на 1854—1855 година со личниот пример ме поттикна на тоа. Кај него случајно еден ден во текот на споменатата година видов во една тетратка запишани неколку стари песни со грчки букви, кои толку силно ме трогнаа што веднаш се осмелив да му ги побарам. Тој не ми откажа и јас веќе почнав да го продолжувам собирањето. Вториот поттик ми го даде исто така уважениот наш сонародник, д-р К. А. Робев, којшто во текот на 1860—1861 година за првпат ми ги даде да ги видам и прочитам скоро излезените „Народне песме македонских Бугара“ од г. С. Верковиќ, насочувајќи ме грижливо кон започнатото дело. Најпосле, издавањето на Миладиновите песни, коишто имав чест првпат да ги видам едвај по 1865 година во Кукуш, го разведри небото на моите надежи и ме убеди дека некогаш ќе можам и јас со скромните напори да станам барем малку полезен за својот народ“.

Неоспорно е и тоа дека за почетниот разгор на Шапкаревиот интерес кон нашиот фолклор, покрај споменатите фактори, значителен удел имаат и личностите од неговата непосредна животна средина, во прв ред, татко му Анастас којшто бил одличен раскажувач, мајка му Марија, од која запишал повеќе обичаи, имиња на болести и детски игри, како и баба му Арса Стрезова, позната песнопојка и раскажувачка на народни приказни. Сепак, тешко можат да се прифатат како веродостојни неговите искажувања во однос на утврдувањето на почетокот на собирачката работа. Се добива впечаток дека сите тие се лансирани со

цел да му обезбедат место на истиот пиедестал на кој се поставени веќе браќата Миладиновци. Според Харалампие Поленаковиќ „инсистирањето на Шапкарев на 1854 година доаѓа од желбата во собирачката работа да не се остане зад браќата Миладиновци, а се поаѓало од слободното оперирање на годината „пред шест години" од „Огласот" на К. Миладинов".

Повикувајќи се во својата позната студија „Кога браќата Миладиновци започнале со собирање на македонски народни умотворби, а кога Кузман А. Шапкарев" (објавена во книгата „Студии од македонскиот фолклор", „Мисла", Скопје, 1973) првенствено на текстот од еден друг, не помалку автентичен документ од другите — на Шапкаревото писмо до Раковски, испратено од Охрид на 10-ти декември 1860 година, во коешто вели: „Од две години сум се загрижил да соберам малу народни песни, од кои досега имам собрани до стотина и повеќе", Поленаковиќ правилно заклучува дека вистинскиот почеток на неговата собирачка работа датира од декември 1858 година.

И така, од скромни и повеќе инцидентно зародени почетоци, со еден перманентен и систематски личен ангажман во текот на 30-годишен период, Шапкарев израснува во фолклорист со широк спектар на собирачка актива што се остварува претежно на теренот на Македонија и само делумно на соседна Бугарија, заземајќи го според опсегот на регионалната застапеност на местата од каде што се собирани или запишувани објавените народни умотворби челното место во летописот на македонската фолклористика. Впрочем, големината на Шапкаревата собирачка фреквенција најилустративно се разоткрива низ неговото искажување во предговорот на Зборникот:

„Три четвртини речиси, или и четири петини, од овој материјал е лична сопственост на средна или западна Македонија со некои мали исклучоци, а собрани се имено од: Струшко (Преку-Дрим), Дебарско, Кичевско, Битолско, Прилепско, Костурско, Леринско, Воденско, Гевгелиско, Гуменџиско, Кукушко, Дојранско, Солунско, Тиквешко, Велешко, Штипско и др. окрузи, а најмногу од Охридско; а преостанатиот четврти или петти дел е собран во Кнеж. Бугарија, северна и јужна, имено во Т. Пазарџиско, Батачко, Котленско, Карнобатско, Сливенско, Ст.-Загорско, Врачанско, Софиско и други, а најмногу во Самоковско."

Во собирањето и запишувањето на најголемиот дел од опсежните фолклорни материјали од македонски, бугарски, српскохрватски, аромански, албански и турски народни умотворби Шапкарев главно се ослонува на сопствените физички и умствени сили, едноставно затоа што е огорчен противник на нивното неточно регистрирање. Сепак, тој не се лишува од помошта на извесен број соработници — непосредни интерпретатори или запишувачи, меѓу кои поважно место заземаат: Никола и Науме Рогузарови, Дељо Гребенаков, Нако Карачанаков, Петар Ордев, Петар Ачев, К. Пречистански и А. Битраков.

Посебна благодарност во предговорот кон Зборникот Шапкарев изразува за активноста на штипјанецот Иван Шандарев, кој му по-

дарува цела третратка со 114 песни и леснички од Штипско и Кочанско, како и на Достана Стоева од самоковското село Јарлово, од којашто слушнал најголем број бугарски народни песни (165). Секако, меѓу личностите коишто му отстапуваат извесен број народни умотворби, треба да бидат спомнати уште Григор Прличев, од кого во 1883 година ја забележува песната „Бела Марија", и Марко Цепенков, од кого презема 6 приказни од Прилеп.

Неговата методологија на собирачка работа, во споредба со методологијата на другите наши собирачи на народното творештво од односниот период, е поставена на постручна основа. Тоа, впрочем, претставува логичен резултат на благотворните влијанија што по оние првични импулси од Ј. Стрезов, К. Робев, С. Верковиќ и особено од Д. Миладинов ги извршуваат врз него на стручен план некои познати личности во бугарската научна средина, покрај индиректното влијание на Зборниците на прославениот српски собирач Вук Ст. Караџиќ.

Што се однесува пак за веродостојноста на запишаните материјали од чисто јазичен аспект евидентно е дека народните умотворби што потекнуваат од Македонија се далеку покоректно пренесени и со помали отстапувања во однос на оние од Бугарија. Најкоректно се запишани песните и приказните од Охрид и Охридско што е сосема логично.

Собирајќи во текот на триесетгодишната напорна работа еден навистина импозантен фонд од над 5500 народни умотворби од најразлични жанрови, не сметајќи ги во тој збир 2000-те зборови со ретко значење, Шапкарев во периодот од 1891—1894 година го публикува својот 8-томен Зборник којшто според сложеноста на својата композициска поставеност со право се смета за најкомпликуваната публикација од таков вид кај нас. Тој, како што е познато, излегува во осум одделни книги (I, III, IV, V, VI, VII, VIII и IX) распределени во 3 дела или „части", а секој дел понатаму се разгранува во повеќе оддели. Според првобитната концепција Зборникот требало да содржи девет книги, но бидејќи во текот на печатењето Шапкарев не успеал од технички причини да ја подготви и обликува втората книшка од стотина мелографирани песни, во конечната верзија тој излегува во споменатите осум книги.

Меѓутоа, и без неа Шапкаревиот Зборник претставува импозантна фолклористичка публикација во која на преку 2000 страници, голем формат, се поместени околу 2410 народни умотворби од кои само 533 потекнуваат од Бугарија.

Меѓу нив на прво место по своето значење и обем доаѓа народната поезија. Од вкупно 1318 песни 823 ѝ припаѓаат исклучиво на Македонија, кои според својата содржина се разместени во 4 групи: 1) Самовилски, змејски и религиозни; 2) Обредни — божиќни, лазарски, велигденски, брачни или свадбени и мртовечки; 3) Песни од политичкиот живот и 4) Песни од општествениот, семејниот и приватниот живот (ајдучки, овчарски, жетварски, смешни). Интересно е што многу од песните се дадени со по неколку варијанти или пак нивни бројни варијанти влегуваат во составот на некои други зборници.

На второ место во Зборникот по своето значење се приказните. Објавувајќи уште во својот „Сборник от народни старини. Книжка III. Ѣ'лгарски народни прикаски и верованија“ (Пловдив, 1885) 81 македонски народни приказни од Охрид, Кукуш, Прилеп и Гевгелија, без каква и да е класификација, Шапкарев прв од нашите фолклористи го свртува интересот на славистичката јавност кон овој раскажувачки жанр, за во рамките на кн. VIII—IX од капиталниот Зборник да помести уште 208 приказни собрани главно во Македонија, меѓу кои се наоѓаат 7 влашки, 6 албански и 2 турски.

Покрај песните и приказните, во Зборникот си нашле определено место народните обичаи, обреди, суеверија и носии од Охрид, Струга, Кукуш, Велес, Скопје, Гевгелија и други места.

За жал, и покрај сите настојувања и желби, Шапкарев не успеал докрај да ја реализира својата прилично амбициозна издавачка проггрdepending програма, која предвидувала публикување и на 1500 пословици и пословички изрази, над 400 гатанки, 80 имиња на разни болести, 2000 имиња на градови, села, планини, реки и разни месности во Македонија, неколку белешки за македонските говори и над 2000 ретко употребувани зборови. Од сето тоа тој успеал да објави само материјал за 85 болести, но надвор од Зборникот, во статијата „По народната медицина и нейната номенклатура в Македония“ (објавена во софискиот „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. X, 1894).

Меѓутоа, споменативе празнини воопшто не го доведуваат во прашање многукратното значење на неговото капитално дело.

Темелејќи се главно врз автентични етнографско-фолклорни материјали, собрани претежно од прва рака низ Македонија и Ѣугарија, Зборникот, макар што не е лишен од одредени слабости, со своите бесспорни вредности му обезбеди на Шапкарев достојно место во аналите на македонската фолклористика.

Тој не е само огледало на народниот бит, туку и величествен паметник за историското опстојување на македонскиот народ низ вековните бури и премрежија. Самиот факт што преку бројните страници и прекрасните примероци на оваа импозантна фолклористичка публикација на најсугестивен начин се одразува големината на народниот креативен дух, нѐ обврзува со достоен респект да се однесуваме кон личноста и делото на охриѓанецот Кузман А. Шапкарев.

ВЛАДА УРОШЕВИЌ (Скопје)

ПОРИВ БЛИКНАТ ОД ТЕМНИНИТЕ
ЕДЕН ОБИД ЗА ЧИТАЊЕ НА „СТЕРНА“ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ

1.

Нема, секако, антологија на современата македонска поезија во која „Стерна“ на Блаже Конески не е застапена и, несомнено, долго време не ќе биде замисливо претставувањето на македонската поезија без неа. Оваа песна го привлекувала вниманието на сите што пишувале за поетскиот опус на Конески и многубројни се критичарите кои се обидувале да навлезат во лавиринтите на нејзината скриена смисла. Привлечноста на оваа песна сведочи, несомнено, за поливалентноста на симболот што лежи длабоко запретан во нејзиниот корен, за моќне широкото подрачје на односи што тој го покрива и за бројните латентни значења што се ослободуваат од него при читањето на песната. Не претендирајќи да ги исцрпиме сите значења скриени во оваа песна, ние во овој текст го нудиме едното од можните нејзини читања.

2.

Веднаш е забележливо дека песната има невообичаен, испрекршен временски тек: таа, во својот поголем дел, е ретроспекција, но ретроспекција која во неколку навраќања наоѓа потпирка во сегашниот миг. Крајот на песната е пак сегашниот миг, со насетување на иднината. Лирскиот субјект на песната (Марко Краде) се сеќава за своите напори да го затвори отворот што води кон подземните длабочини во кои тече река понорница чии води се закануваат секој миг да излезат од подземјето, да се пробијат кон површината, уништувајќи сè на својот пат. И откако ќе успее да го затвори отворот, тој сфаќа дека не ја отстранил опасноста: попречувајќи ѝ го патот на водата, тој направил таа да најде во него свој исполнител; противставајќи ѝ се, тој се идентификувал со неа. И сега, престорен во неа, тој треба да ги исполни нејзините разурнувачки намери.

Неколку елементи ја сочинуваат симболичната вредност на оваа ситуација: самата Стерна — отвор кој води кон подземниот свет, пос-

тојаната опасност од излегувањето на она што надојдува во неа и се обидува да се пробие надвор, ноќта како најпогодно време за таквите обиди, разурнувачката улога на водата, отпорот на (машкиот) лирски субјект кон таквиот развој на настаните и — конечно — неговата немоќ успешно да му се противстави. Но што прави тие елементи толку впечатливо да се спојат во една целина која во нас разбудува бројни резонанци, што се крие зад симболите употребени во песната, од кои древни преданија водат потекло и какви архетипски константи стојат зад нив? Каде лежат јазлите што ја поврзуваат состојбата на лирскиот субјект од оваа песна со длабочините на митските пра-ситуации? Како тука се остварува тој спој меѓу древните видови на доживување и толкување на светот и современиот сензибилитет? И што, всушност, се искажува низ тој спој?

3.

Во древните спевови настанати во мугрите на цивилизацијата, особено во оние од медитеранскиот базен, еден чест мотив — слегувањето во подземјето, каде што престојуваат душите на мртвите — мошне често е поврзан со водата. Во литературата на Сумер, сочувана на глинени плочки, постојат повеќе песни за смртта на Думузи, мажот (или љубовникот) на Инана, божица на љубовта и плодноста. Во нив Инана решава да слезе во подземното царство (причините на оваа одлука не се доволно објаснети), но притоа таму останува жртва на својата сестра, божицата на смртта, Ерешкигал. Лишена од обележјата на својата божествена моќ, поистоветена на тој начин со другите смртни суштества, таа, откако Ерешкигал ќе ѝ упати еден смртоносен поглед, ќе остане безживотна во престојувалиштето на мртвите. Оживеана со заложба на богот Енки, Инана сепак не може да се врати меѓу живите: според законите на оваа „земја без враќање" таа мора да остави тука некого во замена. По три неуспешни обиди за наоѓање на замената, изборот паѓа врз мажот (љубовникот) на Инана — Думузи. Макар што успева неколку пати да им избега на демоните-пратеници на подземјето, Думузи на крајот сепак станува нивна жртва: фатен е и распарчан. Инана потоа горко жали по својот сакан.

Во тажаленката на Инана по Думузи постои еден карактеристичен стих во кој како причина за исчезнувањето на Думузи се именуваат водите:

Другар мој, појден во потрага по води, од води грабнат![1]

извикува Инана, жалејќи по својот сакан кој — по нејзина вина — бил одвлечкан во подземјето.

---

[1] *Поэзия и проза древнего востока*, Москва, 1973; стр. 163.

Подоцна, кога во други региони оваа божица ќе добие други имиња (Иштар во Акад, Астарта во Палестина), редоследот на приказната ќе се измени: таа тука слегува во подземјето за оттаму да го избави својот сакан, носејќи со себе животворна вода со која ќе го оживее.

Во епот за Гилгамеш, кој во својата вавилонска верзија носи наслов „За оној што сè видел", Гилгамеш не успева во својот прв обид да дојде до престојувалиштето на мртвите, за таму да го види Енкиду, својот мртов пријател: чуварот на подземјето не го пушта. Поради тоа, тој се обрнува на Еа, богот на водните длабочини, кој му ја овозможува средбата со мртвиот пријател, потврдувајќи дека патот кон подземјето води низ патиштата на водните текови.

Во египетската „Книга на мртвите", меѓу бројните магични инкантации кои треба да му овозможат на мртвиот навлегување во „Полињата на среќните", постои една која започнува со стихови:

Нека Водните Бездни, престојувалиште на Озирис,
се отворат пред мене и нека ме пропуштат![2]

А и Хомер, во единаесетто пеење на „Одисеја", во кое се зборува за навлегувањето на Одисеј во царството на мртвите, зборува за „океанските длабоки струи" што го окружуваат овој крај каде што сенките на умрените можат да излезат на површина.

Несомнено, сликата на водите преку претставата на смртта, е длабоко вкоренета во идејата за слегувањето во подземниот свет. Поради тоа, во митската свест секој отвор во кој влегува или од кој излегува водата е идеално место од каде што најлесно може да се слезе во подземјето.

4.

Митскиот начин на мислење извршил, во исконските дамнини, поделба на појавите и претставите во природата на женски и машки принцип. Во кинеската филозофско-космогониска претстава, за јин — женскиот принцип — се врзува сè што е слабо, темно, влажно, студено; за јанг — машкиот принцип — се врзува сè што е силно, светло, суво, топло; јин е симбол на земјата, јанг — на небото.

Не само во кинеската симболика, туку, може да се рече во универзални размери, водата е поврзана со женскиот принцип во природата. Притоа, проучувачите на митологијата и религијата не пропуштаат да потцртаат дека во митскиот начин на доживувањето на светот — пренесен подоцна во областа на несвесното и во уметничката имагинација — водата е секогаш женски елемент par excellence: таа ги прима другите елементи во себе, го дава животот, го храни; нејзините движења имаат сличност со нишањето на плодот во утробата, со лулањето на лулката. По своите симболични својства таа може да биде споредувана со жената во нејзиниот интегрален вид — од љубовница до мајка.

[2] *Livre des morts des anciens Egyptiens*, Paris, 1981; стр. 135.

Месечината — поради своето дејство врз водата, но не само поради тоа — била секогаш еден од природните феномени кои биле врзувани за божиците на водата, а преку тоа и за божиците на земјата и на плодноста. „Исто како и Иштар, божиците на Месечината секаде биле сметани за заштитнички на водите, реките, потоците, а изворите што бликале од земјата биле исто така посветени на божицата на плодноста, веројатно затоа што ја симболизирале таа таинствена способност „да го донесат на свет она што е внатре", што е специфична одлика на женската креација", вели Естер Хардинг во својата студија „Тајната на жената".[3] А потоа, на друго место: „Светилиштата на Месечината-мајка се наоѓале главно во шумички, блиску до некој извор, често во внатрешноста на некоја пештера каде што водата се слевала од карпа и, во култот што бил вршен во нејзина чест, секогаш имало пролевање на вода".[4]

Пештера во која водата го живее својот таинствен живот исполнет со нагли надоаѓања и повремени опаѓања, неразбирливи за оние што тоа само го наслушнуваат ондадвор, од површината — ете ја сликата на Стерна од песната на Конески, но, истовремено, ете го и култното место на божицата која во својот домен на влијанија ја има и водата, и Месечината, и плодноста. Но во преданијата на индо-иранско-медитеранскиот културен регион оваа божица не е само заштитничка на животот и дарителка на плодноста. „Карактерот на девицата која е и останува девица и покрај тоа што раѓа син не е единствената заедничка црта на лунарните божици од Азија, Европа и од Новиот свет. Митовите за нивните животи се совпаѓаат на зачудувачки начин: нивните синови умираат и одново се јавуваат; тие се мајки на сиот живот на земјата; тие ја подаруваат плодноста; а тие се, исто така, разурнувачки на светот, особено со потопи".[5]

Во епот за Гилгамеш за пуштањето на Потопот решаваат сите богови на вавилонскиот Пантеон; но врз глинените таблички од Вавилон зачувана е и една друга поема во која уништувањето на животот ѝ се припишува на Иштар.

„Така зборуваше Иштар. Како некое дете големата божица го кажа својот говор:
Сѐ оди кон расипување. И јас, големата божица, во присуство на боговите пророкував,
и додека пророкував во присуство на лошите богови, мојот народ му се оддаде на злото;
а јас пророкув, јас, мајка што го роди сиот тој народ, дека како риби ќе го исполнат морето.
Боговите плачеа заедно со мене,
боговите седнати на нивните престоли, и тажаленки кажуваа поради злото што дојде.

---

[3] Esther Harding, *Les mystères de la femme*, Paris, 1976; стр. 118.
[4] Ibid. стр. 141.
[5] Ibid. стр. 114.

Шест дена и шест ноќи поминаа, ветрот, потопот, луњата се
крснаа,
седмиот ден луњата стивна и потопот што ја пресврте земјата
како земјотрес
се смири.“[6]

Во овој еп Иштар е таа која ги ослободува деструктивните сили на природата и која го праќа својот елемент — водата — да го уништи животот на земјата. „Божицата на Месечината е, буквално, мајка на сите живи суштества, а сепак, колку тоа чудно да изгледа, таа не само што го дава животот, туку е и таа што го уништува. Таа го создава сиот живот на земјата, потоа доаѓа потоп кој уништува сè. И тој потоп е нејзино дело, зашто таа е причина за дождот, луњата, приливот а, исто така, и поплавата. Но таа тогаш тажи, како Иштар во Вавилон, пред последиците на својот чин и прави сè што може за да ги спаси своите деца кои станале „како риби во морето“.“[7]

5.

„На својот апогеј Инана-Иштар била истовремено божица на љубовта и на војната, што значи дека управувала со животот и со смртта“, пишува Мирча Елијаде во својата „Историја на верувањата и на религиозните идеи“.[8] Преку својата поврзаност со подземниот свет и со уништувањето, божиците на плодноста стануваат, мошне често, и божици на царството на мртвите и на пеколот. Во една подоцнешна поема за плачот на Инана по Думузи, судбината на Думузи се решава така што тој во подземниот свет ќе ја поминува само едната половина од годината, додека втората половина таму ќе го заменува сестра му Гештинана. Веќе тука антиципирана е судбината на Персефона од грчката митологија; ќерката на Деметра, по грабнувањето од Хад, господар на подземјето, принудена е да го поминува својот живот во разделеност меѓу два света: шест месеци под сончевата светлина — како некој вид божица на плодноста — и шест месеци во подземниот мрак — како владетелка во царството на мртвите.

Секако, во судбината на Персефона ја гледаме судбината на пченичното зрно што се зачнува и зрее на површината, за потоа со сеење да слезе под земјата и таму да ги подготвува идните жетви. Но, вистинската содржина на слегувањето во подземје на една божица на плодноста не се исцрпува со алегориската приказна за судбината на зрното. „За мистериите во Елевзина да добијат едно длабоко значење чие разбирање ја бара иницијацијата, треба почетната алегорија да претрпи трансформација во митската симболика, проникната со едно тајно психолошко

[6] George Smith, *Eleventh Tablet of Izbudar Legend*, Records of the Past, vol. VII, London, 1873; стр. 159.

[7] Esther Harding, *Les mystères de la femme*; стр. 116.

[8] Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, I, Paris, 1980; стр. 76.

значење", вели Пол Дил во книгата „Симболиката во грчката митологија".[9] И потоа заклучува: „Така, подземните краишта во митскиот јазик значат постојан симбол на потсвеста, врз која владее Хад".[10] Според Дил, слегувањето во подземјето е „слегување во потсвеста заради исполнување на потиснатите желби".[11]

Така, веќе по беглите допири со ликовите и сликите од неколку митолошки циклуси, Стерна — таа пештера низ која подземјето му се заканува на горниот свет — се појавува од темнината како место во кое што се вкрстуваат многубројни одеци на митската симболика. Во нејзините длабочини лежи скриена моќта на создавањето и уништувањето, низ нејзиниот отвор бликнуваат силите на земјата, ноќта и водата споени во ликот на некоја прадревна божица на Месечината, постојан и универзален симбол на женскиот принцип во природата.

6.

Постои една поема во модерната светска поезија која има извесни блискости со „Стерна" на Конески. Тоа е „Пуста земја" на Т. С. Елиот. Во нејзината мошне испреплетена мотивска фуга се одделува јасно линијата која зборува за Кралот-рибар од келтско-христијанските легенди за Граал. Во тие легенди тој крал со векови лежи на умирање — или е осуден да нема пород — чекајќи да помине некој кој ќе го ослободи од болеста и прокобата со противставање на истата опасност на која кралот подлегнал.

Водата е присутна во оваа поема низ два различни аспекта: како опасност која демне, и како оживувачка сила која се чека.

На првиот аспект укажува пророштвото што го кажува женското суштество — кое на планот на секојдневјето е вражалка со карти, Мадам Сосотрис, а на митолошки план вештерка која го искушува јунакот — и кое гласи: „Плашете се од смртта од вода".[12] Пророштвото е упатено на оној од кој се очекува да го спаси Кралот-рибар.

На вториот аспект се однесува чекањето на промената: водата е таа која треба да и донесе оживување на пустата, неплодна земја — која боледува од исцрпеност како и владетелот на тие области, Кралот-рибар; водата е елемент кој треба да му донесе повторна плодност на пределот „од празни цистерни и секнати вротоци".

Двата аспекта во поемата на Т. С. Елиот се преплетуваат во еден комплициран однос од кој произлегува и стравот дека водата што ќе надојде по скршувањето на магијата може да однесе сè со себе, разурнувајќи и опустошувајќи, но и желбата животворниот елемент да дојде па макар и да донесе крај на еден циклус на постоење. Громот во поемата — кој ја најавува луњата — зборува за „страшната смелост на

[9] Paul Diel, *Le symbolisme dans la mythologie grecque*, Paris, 1970; стр. 196.
[10] Ibid. стр. 196.
[11] Ibid. стр. 197.
[12] Сите цитирани места од „Пуста земја" се од: Елиот, *Поезија*, Скопје, 1964. (Препев од англиски, избор и поговор: Богомил Ѓузел).

некое моментно предавање, што времето на трезвеност не ќе може никогаш да го одрече", што психоаналитичарите кои ја толкувале оваа поема го читаат како предизвик и искушение во вид на ослободување на контролата на его и препуштање на чувствата. Но дали јунакот кој треба да го ослободи маѓепсаниот крал ќе се одлучи на таков чин — ние не знаеме. На крајот од поемата Кралот-рибар сѐ уште седи на морскиот брег, со спечена рамнина зад себе.

И поемата на Т. С. Елиот и песната на Б. Конески завршуваат со иста ситуација на очекување и неизвесност. И Кралот-рибар од „Пуста земја" и Марко Крале од „Стерна" ги исцрпеле сите средства за борба, ги исцрпеле своите магични моќи, а со тоа и регенеративните природни моќи на областите со кои владеат. Не се работи ли — и во двете песни — за далечен, поетски трансформиран одек на митската слика на остарениот и ослабнат крал кој мора да умре за земјата со која владее да не ја изгуби својата плодност, за одек на обичајот за кој зборува Џејмс Џорџ Фрејзер во својата „Златна гранка", во одделот под наслов „Убивање на божествениот крал"? Впрочем, во своите белешки за „Пуста земја", Т. С. Елиот вели дека на планот на идејата му должи многу на Фрејзер и неговата „Златна гранка". „Секој што е запознат со овие дела веднаш ќе распознае во песната некои повикувања на вегетативните церемонии", вели Т. С. Елиот во спомнативе белешки.

7.

Во „Пуста земја" на Елиот — која спаѓа во класичните дела на модерната поезија — наоѓаме една мошне тесна врска меѓу поетското дејство и митовите за женските божества на водата и Месечината. Дождот кој се чека да заврне врз Пустата земја е чин кој може да го изврши само Божицата на плодноста; препуштањето на несвесното — „страшната смелост на некое моментно предавање" — исто така нѐ води кон отворот на подземјето во чијашто темнина владее другиот, мрачен дел од женскиот принцип — божицата рушителка, владетелка на подземното царство.

Но, макар што во „Стерна" на Конески ги имаме присутни речиси сите придружни елементи — пештерата, ноќта, водата — на едно женско божество на водата и плодноста, сепак се поставува прашање дали можеме оваа песна да ја врзуваме за еден вака насочен митолошки комплекс, бидејќи во неа не постои ништо што би сугерирало еден таков женски лик? Што ни дава право да ги упатиме нашите асоцијации кон Иштар, кон Персефона, кон божиците на Месечината и на плодноста?

Клучот за ваквото читање на „Стерна" го дава, сепак, самиот поет. Ако појдеме од цитатот кој стои над песната и нѐ воведува во неа, и го побараме текстот на Цепенков од кој тој е земен — и кој носи наслов „Предание за Охридското и Пелистерското езеро и Марковата Стерна", — ќе видиме дека некои слики и ситуации од записот на Це-

пенков — кој можеме да го сметаме за појдовна инспирација за „Стерна" на Конески — нè води кон начинот на обликувањето на некои претстави сретнат во големите митови.

Еве го делот од тој текст кој прави така да мислиме:

„Местото кај што е денеска Орицкото езеро, во старо време било поле со најубави ливаѓе.

Близу до градо Орид имало едно изворче, многу длабоко и напраено како бунар со капак одозгора, да се заклопуа како некоја кутија, што да нема влакно од кај да излези, нити да влези внатре. Градо Орид бил како некое село, и бидејќи немало во градо чешма, па ни бунар, си леале вода од изворчето орицките жени; секоја жена што ќе залеала вода од изворчето, требала убао да го затвори капако. Не оти за да стои чис изворот, ами еден несиет, што му бил остаен на жените и на мажите од дедо-прадедо, да го затвораат изворот, оти, ако не го затвораат, ќе избрзни водата и ќе му го удаи сето поле, можиби и селото.

Знаејќи оричани тој стар насиет, со голем мукает го отворале и го затворале изворот, чунки сите веруале оти, ако го остаат отворен капако, ќе избрзни водата, и за вистина тоа и нашло.

Од што се страшиш и се плашиш, тоа ќе те најди што рекле стари, да тоа и нашло и комшиите наши — оричани. Се нашла една глупаа невеста што си залеала една вечер вода и од мрза, али од будалштина незина не го затворила изворот со капакот. Штом се нашол изворот со отворен капак, и си изврел изворот од устината надвор, та си текол, текол целата ноќ и се исполнило сето поле: станало цело блато".[13]

Потоа преданието зборува за тоа дека луѓето ја барале жената која го оставила отворен изворот и „ја нашле која невеста била, ама што да ја направат, олди битти, тоа веќе се стори и не можело да се отстори". „Не можело да се отстори" — тоа е поедноставен, но не помалку ефектен заклучок за последиците на „страшната смелост на некое моментно предавање, што времето на трезвеност не ќе може никогаш да го одрече" од поемата на Т. С. Елиот.

Жената од ова предание која ноќе го заборава изворот незаклучен па така предизвикува поплава и уништување е несомнено суштеството — тука веќе мошне оддалечено од првобитниот извор и затскриено со други мотиви — со кое митскиот начин на мислење од далечните векови сакал да ги изрази оние сили што низ ликовите на Инана, Иштар, Астарта некогашниот човек ги чувствувал како опасни и заканувачки. Детронизирана и диминуирана, слезена — не како Инана во подземното царство на мртвите, туку во сивата рамнина на секојдневјето — оваа „глупава невеста" е сепак далечно, деформирано ехо на дамнешните преданија во чиешто средиште стоела таинствената и страшна Божица, неразбирлива и немилосрдна во своите постапки. Споредбата на изворот со кутија во текстот на Цепенков, отвора уште едно поле на асоцијации од оваа област, овојпат од грчката митологија — каде

[13] Марко К. Цепенков, *Македонски народни умотворби*, Скопје, 1972, кн. VII; стр. 115.

што Пандора со отворањето на врчката (или, подоцна, кутијата) ги пушта низ светот неволјите, болестите и злата.

Жената во овој древен начин на мислење е симбол на ирационалното, несвесното, нагонското. Таа е носителка на женскиот принцип кој во себе ја содржи ноќната, непредвидливата страна на човекот, неговата склоност за миговното препуштање на поривите. Противставен на машкиот, дневен, рационален пристап кон светот, женскиот принцип — во размерите на оваа симболика — е олицетворение на инстинктот чија сила, ослободена од контрола, е способна да стане демонијачна, да надојде како прилив кој ги разурнува човечките вредности што се долго градени и внимателно чувани. Отворањето на браната пред инстинктите ослободени од одамна поставените забрани раѓа во секого паника: ние не знаеме каде може да нè однесе бранот на нагло надојдените и миговно ослободени чувства бликнат од длабочините на несвесното, отпуштен со сета сила на порој.

8.

Поради тоа, „Стерна" на Конески можеме да ја читаме и како песна за копнежот на современиот човек по слободата на нагонскиот живот, по животворните врутоци на емоционалната енергија која може да ги оплоди сивите рамнини на секојдневјето донесено до бесплодност поради сувиот рационализам, но и како песна за неговата бојазна пред привлечната моќ што лежи како искушение во вид на препуштањето на нагоните, како песна за сфаќањето на ризикот кој се крие во отворањето на браните пред надојдените подземни сили на несвесното. Нагонот насочен кон разурнување, кој на крајот од песната се вселува во лирскиот субјект, ја покажува својата отпорност и неуништливост. Поетот како да сака да рече дека тој лежи во секого од нас, скриен, чекајќи ја својата ноќ, својот миг. Никој — вели поетот — не е заштитен од тој темен повик, тој може да стаса до секого. Од темнината на Стерната бие студениот ветар на несознајното, нè допира здивот на неименливото. Низ отворот на Стерната води пат кон никогаш докрај достасливите тајни, кон длабочините на нас самите.

Спојувајќи го националното и универзалното, древното и современото, Конески во „Стерна" успеал на вечните симболи да им даде нов сјај, на прастарите митови да им даде нова привлечност. Допирајќи многубројни древни облици на гледање и чувствување на светот, Конески одбрал меѓу нив еден во чијшто облик можел да смести своевидни и нови толкувања и содржини кои го докоснуваат и го возбудуваат и човекот на нашето време.

ALEKSANDAR FLAKER (Zagreb)

KRLEŽIN MAKEDONAC

PROSTOR U KRLEŽINOJ NOVELI

Krležina novela *In extremis* (objavljena prvi put u 1923. u „Književnoj republici") privukla je već našu pažnju s komparatističkog gledišta.[1] U ovoj studiji istoj noveli prilazimo s gledišta postupaka kojima je u noveli oblikovan prostor. Ako smo u poredbenoj analizi novele polazili od Vinogradovljeva pojma „ciklizacije", dovodeći je u vezu s Proustom, Dostojevskim i *Evanđeljem*, onda sada naše ishodište čine Lotmanove analize prostora u književnim tekstovima, posebno pak njegova opozicija *„junak nepokretnog, 'zatvorenog' locusa"* ⟷ *„junak 'otvorenog' prostora"*.[2] Na ovoj je opoziciji, sadržanoj unutar *jednoga* teksta, izgrađena Krležina novela, s time što i njezin naslov upućuje na karakterološku polarizaciju likova kao prostornu.

Okvirni je prostor novele — *teatralizirani prostor-scena* koja je odmah označena geografsko-povijesnom oznakom „male madžarske stanice" — sjevernohrvatskog lokaliteta, ali je već u pripovjedačevoj uvodnoj invokaciji nagovješten motiv kretanja i otvaranja ovog scenskog prostora u poredbi stanice s „lađom, koja je isplovila na pučinu i uperila preko brazda i oranica k dalekim otocima i horizontu" (M. Krleža, *Novele*, Zagreb 1955, str. 292).

Ta „malena provincijalna stanica" sa „sjevernom verandom u prvom katu" (292) predstavlja temeljni scenski okvir dijaloškog susreta doktora Waltera i Viktora Kuneja, ali je odatle vidljiv i stanični okoliš, ponajprije susjedna krčma, kao dinamična opozicija statičnosti likovno oblikovanog enterijera, obilježena temeljnim motivom umiranja. Ova opozicija dobiva i socijalno značenje u odnosu na socijalno avansiranoga doktora, pa se dade interpretirati ne samo kao opozicija *umiranje* ⟷ *življenje*, nego i kao opozicija *intelektualac* ⟷ *puk*. Upravo će potonja opozicija steći svoj završni paralelizam u posljednjem novelističkom susretu drugog lika — Kuneja s vojnikom — Makedoncem kao reprezentantom (napaćenoga) puka.

Ako „stanica" sa svojim okolišem predstavlja prostor koji je *delimitiran* onime što se vidi sa „sjeverne verande u prvom katu", onda je pravi

[1] Usp. A. Flaker, *Književne poredbe*, Zagreb 1968, str. 485—508. Njemački prijevod studije u: G. R. Kaiser (Hrsg.), *Vergleichende Literaturforschung in den sozialistischen Ländern 1963—1979*, Stuttgart 1980, str. 21—36.

[2] Ju. M. Lotman, *Problema hudožestvennogo prostranstva v proze Gogolja*, Trudy po russkoj i slavjanskoj filologii XI. Literaturovedenie, Tartu 1968, str. 10.

junak tog „zatvorenog“ prostora doktor Walter. On je tim prostorom zapravo ograničen. Walter se, doduše, sjeća „divnih putovanja njegovih prvih đačkih medicinarskih godina /.../ u sjeverne gradove /.../ U Evropu!“, ali se ta sjećanja ograničuju „na tu *istu* /željezničku/ liniju“ (298), on u gradu ima „svoju mebliranu sobu“, ali i tamo se „uvijek čuje *isto tako* mukla grmljavina praznih bačava“ (302), pa tako odista pripada onim „junacima svojega mjesta (svojega kruga), junacima prostorne i etičke nepokretnosti, koji, čak kada se premještaju u skladu sa zahtjevima sižea, nose sa sobom njima svojstveni locus“.[8] Osobito je to vidljivo u relaciji o Walterovu putovanju „u vagonu treće klase“ koji, u dijalogu s redovnikom, poprima sva obilježja prostora „etičke nepokretnosti“, a kojoj će također biti suprotstavljena moralna dinamika Kuneja oko njegova susreta s Makedoncem.

Prostor doktora Waltera etički je nepokretan, ali je *estetiziran* i kao takav promjenljiv. Već u pasusu koji se odnosi na prvo *viđenje* „verande“ nalazimo verbalnu supstituciju „fresko-slike“ s motivima procesije na selu, kakve nalazimo u slikarstvu Maksimilijana Vanke koje je Krleža poznavao (usp. njegovo pozivanje na članak Ljube Wiesnera o Vanki iz 1917. u *Pismu iz Koprivnice*, 1925), a likovni motivi su i dalje nazočni u „Walterovu prostoru“: u njegovoj fascinaciji *turpističkom* „pakleno čađavom“ mašinerijom vlaka (299), u likovnom *kiču* svadbene povorke koja se vezuje za motiv krčme, u likovno *ekspresionistički* doživljenom pejzažu „poslije jake kiše /.../ u predvečerje“ (302), a zatim i u kontrastu prema turpizmu vlakova što ga predstavlja „mlaka glicerinasta rastopina mjesečine /.../ bijela svjetlucava rasvjeta“ i novi *sinestezijski* doživljaj *iste* stanice:

> „Bio je tihi zeleni mol, i netko je na dnu stanice kod skretnica mahao svjetiljkom“ (305).

Likovna promjenljivost i difuznost Walterova prostora označena je *kružnicom*, u kojoj se pojavljuju „optička priviđenja“ (293), odnosno:

> „I sve je u tome, da postoji ta kružnica jednog izvjesnog vidokruga, i u njoj se odrazuju neke pjege, oblici, događaji“ (294).

Cijeli prostor Walterova života mogli bismo rekonstruirati shemom koncentričnih kružnica. Izvan „vidokruga“ ostala bi tada „Evropa“, samo bi nejasno bila označena kružnica „meblirane sobe“ u gradu, koja bi se *linearno* (pojam je Lotmanov!) vezivala za kružnicu oko „stanice“ ali i unutar te kružnice našao bi se još jedan „vidokrug“ koji se u noveli svodi na „veliku krastaču“ koja je „stala da vrluda u velikom prostoru između pragova nasutih šiljastim kamenom i hrpe gorućeg još ugljena“ (306) — dakle *locusu*, gledanom iz žablje perspektive s kojom se identificira doktor Walter. Ovim grotesknim viđenjem završava tako prvi dio novele — onaj dio koji se u estetizaciji prostora kretao negdje između folklorno-religioznih motiva, zelenih i bijelih tonova Vankina slikarstva, i ekspresionističkih pejsaža, da

[8] Isto.

bi na čas očitovao (avangardni) *simultanizam* unutar Walterova „vidokruga" u kojemu se u istom prostoru spaja suvremenost s — *prahistorijom*:

> „Nosorozi, ihtiosaurusi, rudarske žene i starci s krilatim i zlatnim Merkurovim koturima pod vratom /.../" (294).

Tek nakon što je suzio Walterov prostor na žablju perspektivu, Krleža uvodi u novelu Kuneja: sada je tek lađa „male madžarske stanice" mogla „isploviti na pučinu", pa se već u prvom nastupu na njezinoj sceni, za sada u Walterovoj svijesti, Kunej pojavljuje kao „junak otvorenog prostora", i to naglašeno *topografiziranoga:*

> „Čuo je doktor za Kuneja još kao vojni medicinar, dodijeljen *galicijskoj* kužnoj bolnici, da taj Kunej ratuje u Krasnoj Gvardiji od *Urala* do *Aserbejdžana* i da je bio dodijeljen nekoj delegaciji, koja je pregovarala s austrijskim generalima negdje u *južnoj Ukrajini*" (308, istakao A.F.).

Kunej pripada onom tipu „junaka otvorenoga prostora" što ih Lotman, polazeći od ruske književnosti, za razliku od „junaka putovanja" (koji se kreću po prostorno-etičkoj trajektoriji unutar *linearnoga spatiuma*) naziva „junacima stepe":

„Različito od junaka 'putovanja', junak 'stepe' nema zabrana na kretanje u bilo kojem pobočnom smjeru. Više od toga: umjesto kretanja trajektorijom tu se podrazumijeva slobodna nepredvidljivost smjera kretanja. Pritome premještanje junakovo u moralnom prostoru nije povezano s time što bi se on mijenjao, već s realizacijom unutrašnjih potencijala njegove osobe".[4]

Kunej, međutim, nije subjekt kretanja u *globalnom* prostoru koji je tako karakterističan za avangardne strukture: on je *nošen* revolucionarnim kretanjem i stoga je smjer njegova kretanja u eurazijskom prostoru „nepredvidljiv" jer je određen nadindividualnim kretanjem povijesti:

> „Nepokolebljivo i sigurno povjerovao je mali i naivni gimnazijalac Kunej u tu marksističku formulu, i ona ga je bacila u zatvor i njegovu životu dala jak romantični zamah, koji ga je kao vjetar zavitlao od Lavova do Krasnojarska i od Čeljabinska do Bajkala, od Moskve do Arhangelska i Berlina, kao varnicu i gorući iver novih požara velike evropske međunarodne kataklizme" (313).

Dok je Walterov prostor delimitiran „kružnicom" njegova vidokruga, dotle se Kunej kreće u globalnom „paklenom cirkulusu" (317), a to je kretanje obilježeno i imenom onoga koji je na vječno kretanje osuđen zbog svoje blasfemičnosti:

„Pa će onda opet dalje kao Ahasver!" (318)[5].

---

[4] L o t m a n, str. 11.

[5] Ahasver kao ozmaka za lutalicu i skrnavitelja (tradicije) prisutna je u rječniku lijeve avangarde. Cesarec npr. Mejerholda zove „Ahasverom ruskog kazališta" (usp. zbornik *V. E. Mejerhol'd*, Tver' 1923, str. 39)

Pa ipak, globalnost *spatiuma* u kojemu se kretao Kunej, u vrijeme novelističkoga zbivanja već pripada „bezgraničnim kupolama uspomena" (309) i Kunej se *sada* suočava za znatno užim prostorom od onoga kojim se, dodajmo to, kretao i sasvim zbiljski jugoslavenski revolucionar — Krležin suvremenik! Taj se uži prostor označuje ironičnom sintagmom „panonske Mezopotamije" (313), odnosno, kasnije, u izrazito povijesnoj perspektivi, i „banske karlovačko-varaždinske strateške baze" (330).

Ovaj prostor u Krležinu tekstu ne predstavlja delimitiranu cjelinu, pa nam pojmovi koji pripadaju *povijesnosti prostora* ili aktualnom povijesnom trenutku („demarkacija" između Italije i SHS) ne daju pravo da ga u njegovim granicama pobliže odredimo, nego ga s Krležom označujemo kao „prostor demarkacije i tvrđave i čitave zemlje" (326), za koju znamo da je „kraljevina", a da se pri tome naziv *države* ne spominje. Uostalom, „funkcija" je takvih „junaka stepe" — „u tome da *prelaze granice*, nesavladive za druge, ali nepostojeće u njihovu prostoru".[6]

Viktorov je prostor izrazito *historičan*. U tome smislu on ekstendira ona obilježja „staničnog" locusa kojima ga je, kao u uvodnoj didaskaliji, već bio označio autorski pripovjedač, a koja taj scenski prostor označuju kao *locus socijalnih mijena*, i to od časa kada se u njemu „pojaviše banke i dioničke kompanije" (291), dajući mu *industrijsko obilježje*.

Prostor kojim se sada kreće Kunej neprestano se, međutim, suprotstavlja globalnom „planetarijumu", i to kao opozicija *statike* ↔ *dinamici*. Život je u tom *spatiumu* „zaspali" (313) to je „pospana idilična zemlja" u kojoj se „živi idilično, kao da se sanja" (314), u kojoj vlasnici „transportnih tvrtki" prijete radnicima da će ih „postrijeljati /.../ kao pse" (usp. kasniji početni motiv zbivanja u *Na rubu pameti!*) ali ti se radnici ne opiru već „hrču pod perinama" (329). U snenoj statici to je ujedno i prostor *zaustavljene povijesti*, i to od vremena „naših sitnoslikara činkvečentista i naših filozofa reformatora po sveučilištima od Ravenne do Pise do Amsterdama i Rima", odnosno vremena „kada su banski arkebuziri i španjolski plaćenici zabijali logore u zveketu mačeva i topova po toj jadnoj zemlji" (330) — što je, dakako, kulturni i represivni prostor 16. stoljeća — karakteristični Krležin *kronotop*[7] — razvijen kasnije u *Baladama*, a ovdje, spominjanjem upravo „španjolskih plaćenika", povezan s *imaginarnim prostorom* Krležina „Brabanta"![8]

„Protuslovlje" između prostora „međunarodnih i velikih evropskih pitanja i projekata" i sadašnjeg *spatiuma* u kojem djeluje Kunej — „našega malograđanskoga, bijednoga, provincijalnoga života" (313), Kuneju je rješivo u civilizacijskoj mijeni „provincije" i njezinom uključivanju u globalni prostor, obilježen ne samo evropskim, već i azijskim i afričkim toponimima:

---

[6] L o t m a n, isto.

[7] O pojmu kronotopa v. M. B a h t i n, *Voprosy literatury i estetiki,* Moskva 1975, str. 235.

[8] Usp. moj prilog *Krleža's Brabant* u: *Voz'mi na radost'. To honour Jeanne van der Eng-Liedmeier,* Amsterdam 1980, str. 225—266.

„Preorati treba te naše podmukle močvare kao jednu veliku farmu, postaviti po vodama električne centrale, rasvijetliti zemlju sa sedam milijarda volta, sazidati goleme aerodrome, na kojima će pristajati leteći strojevi zrakoplovne linije Velebit—Šangaj—Peking—London i zrakoplovne linije Helsingfors:—Kartaga—Kongo!" (313).

Ovo je odista prostorna *optimalna projekcija*, podudarna sa sinkronom projekcijom Majakovskoga u *Petoj Internacionali* (1922).

„Realizacija unutrašnjih potencijala osobe" Kuneja kao „stjegonoše" u sadašnjem prostoru „zaspale kraljevine" (315) nije moguća, pa nas autor „premješta" u novi locus kvarnerskog „maslinika" koji, s pozivom na „getsemanski znoj" (318) ne označuje „junakovu" mijenu, već identifikaciju s unutrašnjom „smrtnom borbom" Nazarećanina i naglašenom pomisli na odustajanje: „Ako hoćeš, otkloni ovaj kalež od mene!" (*Luka*, 22/42—44).

Prostor „maslinika" delimitiran je s jedne strane obližnjim hotelom, napučenom ekspresionistički oblikovanim grotesknim konturama predstavnika snaga kapitala i represije i označen sintagmama „mlina u paklu" ili „glupog karnevala" (325), dakle dijaboličnom karnevalesknošću, s druge pak strane „sredovječnom kulom" što postaje zatvorom, pa odista *zatvara* prostor koji „junaka otvorenoga prostora" mora dovesti do klaustrofobije i pomisli na (irealnu) evaziju.

U slijedu takve logike pojavljuje se unutar „maslinika" motiv Amerike. Ovaj se kontinent javlja najprije u Walterovu slobodnom neupravnom govoru kao mogući *prostor želja* (usp. pojam „krajolika želja" u Blocha[9]): „tamo će se on preporoditi i odahnuti" (316), ali se kao opozicija takvom obilježju uvodi zatim relacionirana epizoda s iseljenikom *u vagonu*, u kojoj Kunej zapravo negira Walterovo shvaćanje Amerike („Jadni ovi naši robovi, koji gube na burzama svojih sedmanasest godina u jednoj minuti!", 328), ujedno dospijeva *prvi put* u izrazitu krizu svijesti koja završava *suzama*, da bi samo nešto kasnije ista Amerika iskrsla u novom značenju *eskapističkog prostora* — u smislu „potrebe bijega" — u „imaginarne kalifornijske daljine" (330).

Upravo završna epizoda susreta s Makedoncem negira, međutim, ovu pomisao. Suočen s vojnikom-Makedoncem, Kunej ideji „bijega" daje *moralnu* kvalifikaciju „dezercije" i „veleizdaje na tom čovjeku" (332) i *njegovoj patnji*. Ovaj je, završni susret, međutim, već pripremljen sve učestalijim isticanjem *balkanskog prostora* kao ekstenzije ne-ograničenoga domicilnoga *spatiuma*.

Unutar *kvarnerskog* maslinika pojavljuje se, suglasno Krležinoj koncepciji povijesnosti prostora, Kunejeva reminiscencija na *viziju* „Supila Frana" (320) kao tragičnog riječkog osamljenika, pri čemu je ponavljanje nadimka „apoštola" primjereno vlastitoj „getsemanskoj" situaciji. Upravo je Supilo Kuneju „predstavnik *balkanskih* nepoznatih plemena" (320) koji pred diplomatima govori o „šarenoj, nepoznatoj, stranoj i mračnoj mrlji na *balkanskoj* etnografskoj karti" i mora poludjeti zbog „naših bijednih, za-

[9] Usp. E. Bloch, *O umjetnosti*, Zagreb 1981, str. 57—62, 216—240.

ostalih i balkanskih prilika (321). Zatim se u Kunejevu monologu pojavljuje njegov prijatelj „koji je bio toliki romantik i glupan, da je prolio dvije litre svoje rođene krvi na Balkanu" (324), što je već aluzija na *balkanske* ratove o kojima će govoriti i Makedonac — a ta će se emfatično proširiti u izričaju o „tragikomici našeg sedamnaestoljetnog očaja ovdje na Balkanu" (330), koji na taj način određuje i kalendarsko vrijeme zbivanja novela kao *ljeto* 1923! I tako se, već nakon frustriranih „poriva simpatija za ovo robijaško *balkansko* meso" (327) unutar „prostora demarkacije", može pojaviti vojnik na „obalnoj straži" koji odzdravljuje s „makedonskim naglaskom":

> „Ja ga i danas osjećam nadnaravnim. Pitao sam ga, kako je pao ovamo, a on mi je odgovorio da ne zna. Iz Makedonije je i tu već stoji dva mjeseca. Zapitao sam ga, čuvši, da je iz Makedonije, je li Srbin, i najposlije nije mi potrebno da naglasim, da uopće nisam mogao imati nikakve specijalne namjere s tim pitanjem. Dogodilo se to sasvim nehotice, asocijativno, u vezi s Makedonijom, a on mi nije odgovorio ni jedne jedine riječi, nego je samo duboko uzdahnuo" (331).

U dijalogu s Makedoncem konkretizira se balkanski prostor kao prostor *nacionalne i socijalne obespravljenosti*, prostor uzastopnih ratova u kojima je lišeni zemlje (čitaj: proleterizirani!) seljak samo objekt, također *balkanskih* „zastava" i „kraljeva":

> „Moj stariji brat bio je pod turskom zastavom, pa su došli Srbi i oteli nam sto i sedam ovaca. A ja sam srpskoga kralja služio tri puta i povukao se u Albaniju. Pa su Bugari došli i mater mi odvukli. I sestru. I oca su mi ubili komite još prije. Sve su nam uzeli" (331—332).

Makedonac se tako Kuneju pojavljuje kao autentični predstavnik spacijalne ekstenzije „prostora demarkacije", kao dno „paklenog cirkulusa" i znak smirene patnje, pa upravo pred tim oličenjem nacionalne anonimnosti (iz koje ga Krleža s Kunejem izvodi!) i socijalne tlake u uvjetima otvorene pljačke, doslovno poklekne Krležin revolucionar, evanđeoski napuštajući „otklanjanje kaleža":

> „Jer ako i ja odem, tko će ostati s njim?" (332)

Strukturiran prema evanđeoskom modelu, Makedonac je ujedno i anđeo (odzdravlja „u nekom *nadnaravnom* molu", Kunej ga „osjeća *nadnaravnim*" i, pita se „kako je *pao* ovamo") ali i (nehotični) „izdajnik" koji je Kuneja „protjerao iz onog maslinika" (332). Suženi prostor kvarnerskog maslinika postaje sada ne samo širokim balkanskim, nego i složenim „moralnim prostorom" unutar kojega se „getsemanskog" kronotopa realiziraju „unutrašnji potencijali" emocionalno uzbuđene ličnosti i to redom:

— u situaciji zdvajanja i pomisli na „otklanjanje kaleža",

— u susretu s Makedoncem kao predstavnikom općebalkanske patnje te „bacanju pred njegove noge",

— u „glupom" završetku te „scene", Makedončevoj pretvorbi,

— u mukama Kunejevim,

— i na kraju u moralnom, izrazito ekspresionističkom, mesijanističkom *Aufbruchu* koji odgovara npr. sentenciji iz Werfelova *Revolutions-Aufrufa*:

„Ach nur das Weinen reißt uns zum Reinen hin"

(*Menschheitsdämmerung*, Rowohlt 1920, ^{2}1959, str. 252)[10], a u Krleže dobiva, nakon *suza* i muka, značenje moralnog *pročišćenja* i — „uskrsnuća":

> „Ali jedno mi vjeruj na moju riječ! Čitavo ono vrijeme na daskama (dva puta sam se onesvijestio) ja sam znao, zašto ležim tamo i nisam žalio! Nisam žalio, na svoju riječ!" (333).

I tako se pred Kunejem, nakon susreta s napaćenim Makedoncem, otvara novi prostor koji nije više geografski nego isključivo *moralni*. Taj *prazni* prostor treba da ispuni čitalac.

Znamo: *Golgota* je 1922. već tiskana, ali će se (Walterova) supstitucija slikarstva tek razviti u verbalnim masama *Filipa Latinovicza*, a Krleža će „balkanski" prostor ekstendirati prema cijelom kompleksu kronotopa „čitave zone što leži istočno od linije Danzig—Trst" (M. Krleža, *Eseji* 5, Sarajevo 1979, str. 84) tek, nakon boravka u Poljskoj, u *Banketu u Blitvi*. Sintagma pak koja delimitira budući blitvanski Krležin kronotop, nazočna je već u tekstu što ga je autor novele *In extremis* objavio tek nešto kasnije, u istoj „Književnoj republici" god. 1924. Taj tekst predstavlja prošireni publicistički komentar „balkanskoj" završnici novele. *Balkanske impresije* pisane su, doduše, kao utuk na novi val represija na jugu „kraljevine" i u povodu zbivanja u Albaniji, s pozivom na *Knjigu Dimitrija Tucovića*, ali je prvi dio posvećen „Kosti Novakoviću, koji sjedi nevin u zatvoru zbog svoje teze o Makedoniji", a završni fragment s motivom „operetnog" ustoličenja „prvog-Mbreta Skipnje" (isto, str. 91), tj. albanskog kralja, nosi u sebi *Krležinu* optimalnu projekciju balkanskog prostora:

> „Danas, više no ikada, treba na Balkan gledati integralno. Više no ikada danas treba vjerovati u balkansko jedinstvo za spas duša naših i onih nevinih žrtava koje dnevno ginu po gudurama i planinama balkanskim. Treba postavljati konstruktivne teze da se sve uzdužne i poprečne doline balkanske povežu šinama, jer gdje odzvanja zvižduk parostroja, tamo umire krvna osveta i nepismenost

---

[10] O pojmu mesijanističkog ekspresionizma usp. S. Vietta/H.—G. Kemper, *Expressionismus*, München 1975, str. 186—213.

trne. Treba čeznuti za čađavim dimnjacima i osamsatnim dnevnim radom! Gdje se stvaraju sindikati i razvija klasna borba, tamo gasnu španjolski ceremonijali i mbretovština! Ne s mitraljezima i vješalima, nego s knjigama!" (isto, str. 100. U sarajevskom izdanju pod naslovom *O jedinim zastavama našega vremena* završetak eseja nije pretrpio bitne tekstualne promjene).

HENRYKA CZAJKA (Warszawa)

POLSKA LITERATURA WSPÓŁCZESNA A HISTORIA

Historia odgrywa bardzo ważną rolę w literaturze każdego narodu „sankcjonuje wartość dokonań pisarskich, grożąc zepchnięciem na margines i sprowadzeniem do stanu nieważkości wszystkiego, co z punktu widzenia doświadczeń historycznych jest mało istotne".[1] W krótkim, okolicznościowym artykule nie sposób oczywiście ustosunkować się do całej twórczości literackiej inspirowanej wydarzeniami historycznymi, toteż autorka czuje się zmuszona do przeprowadzenia pewnego wyboru. Uwzględnia przede wszystkim dzieła, w których pisarze odwołują się do trwałych motywów ponadczasowych, a ich fantazja wypływa z tendencji światopoglądowej, moralistycznej, charakterologicznej, względnie programującej przyszłość.[2]

Literaturoznawca pragnący spojrzeć na literaturę polską z aspektu chronologicznego konstatuje, że dotyczy ona różnorodnych epok historycznych, przy czym rolę inspirującą odegrała zarówno historia Polski, jak i historia powszechna. Przykładowo rok 1976 przyniósł szereg pozycji osnutych na tle wydarzeń odległych w czasie i tych najnowszych. J. Andrzejewski np. w „Teraz na ciebie zagłada" sięgnął do biblijnego motywu Kaina i Abla i poddał go przewartościowaniu; T. Parnicki w „Sam wyjdę bezbronny" cofnął się do czasów Cesarstwa Rzymskiego i zajął mechanizmami politycznymi utrwalającymi jego potęgę; J. Dobraczyńskiego w „Bramy Lipska" zafascynowała legenda napoleońska i dramat żołnierza — księcia Józefa Poniatowskiego; J. Iwaszkiewicz w „Zatrudzie" pozostał wierny kontaktom polsko-rosyjskim" etc.

W latach czterdziestych i pięćdziesiątych dominowała w twórczości pisarzy polskich, podobnie jak i innych krajów socjalistycznych, tematyka wojenna, eksploatowana w różnorodny sposób i w różnorodnych formach. Z uwagi na ograniczone ramy artykułu nie będziemy się nią zajmować. Przedmiotem naszych rozważań będzie głównie literatura lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, inspirowana ważnymi wydarzeniami z końca wieku XVIII, tj. upadku niezależności Polski, okresu niewoli, roku 1918 — odzyskanie niepodległości Polski, latami 1939—45 i okresem powojennym. Potraktujemy je jako lata symbole,

---

[1] T. Witkowski, *Teksty* 1976, nr 3(27), s. 133.

[2] F. Fornalczyk, „Rocznik Literacki", 1976, s. 51.

wokół których skupili pisarze swoją uwagę tworząc utwory o nieprzemijającej wartości, co w samym założeniu zmusza do selekcji materiału. Po głębszym namyśle zdecydowaliśmy się na uwzględnienie następujących pozycji: K. Brandys „Wariacje pocztowe" (1972); H. Malewska „Apokryf rodzinny" (1965); A. Kuśniewicz „Stan nieważkości" (1973); J. Iwaszkiewicz „Sława i chwała" (1956—62) i H. Auderska „Ptasi gościniec" (1973) i „Babie lato" (1974). Wszystkich autorów łączą pewne cechy wspólne. Pragną oni odmistyfikować historię i sprowadzić ją do dziejów o indywidualnych i zbiorowych losach ludzkich. Trzech pierwszych autorów sięga do końca wieku XVIII i próbuje wydarzenia te, wraz z faktami XIX i XX powiązać w jedną całość. Dwóch ostatnich inspiruje — historia współczesna.

K. Brandys tworzy w „Wariacjach pocztowych" siedmiopokoleniową historię szlacheckiego rodu Zabierskich, którą ściśle wiąże z dwuwiekową historią Polski (1770—1970). Utwór skomponowany jest w formie listów ojców do synów i synów do ojców, którzy w pisemnych przekazach starają się zawrzeć główne doświadczenie całego życia. H. Malewska w „Apokryfie rodzinnym" zajmuje się tym samym okresem historycznym ukazując kilkupokoleniową rodzinę szlachecką. A. Kuśniewicza interesuje ostatnie 200 lat historii Polski odżywającej achronologicznie w wyobraźni chorego na zawał serca bohatera.

Piszarze zaprezentowali nam historię narodową w ujęciu abstraktyjnym, która w poszczególnych wypadkach staje się zupełnie banalna i zatraca cechy niezwykłości. Los nie szczędził poszczególnych rodów, kolejnych ich przedstawicieli zmuszał do zmiany miejsca zamieszkania, rzucał nimi po różnych szerokościach geograficznych, seniora rodu Zabierskich zapędził do Turcji, wsadził do klatki z małpami, bohaterów Brandysa, Malewskiej, Kuśniewicza zawiódł na Kaukaz, Sybir. Kazał im uczestniczyć w ważniejszych wydarzeniach politycznych kraju, brać udział w kampanii napoleońskiej, w kolejnych powstaniach polskich 1830 i 1863 roku i ponosić za swe czyny konsekwencje.

Potomkowie szlacheccy żyli w surowym klimacie Syberii, pracowali w różnych krajach Europy, tracili całe rodowe fortuny i dorabiali się na nowo majątku, „wielki świat Moskwy, świat Bołkońskich i Pierre'ów stał dla nich otworem", dekabryści byli ich przyjaciółmi, lecz w miastach polskich istniał bojkot towarszyski ludzi zadających się z Moskalami. Dziesięć lat trwała żałoba w Polsce po powstaniu styczniowym 1863 roku lecz Polska stała się niepodległą dopiero po zwycięstwie Rewolucji Październikowej w Rosji. Bohaterowie we wspomnianych utworach mają silne poczucie więzi narodowej, przynależności do religii rzymsko-katolickiej, buntują się przeciwko nietolerancji religijnej skierowanej przeciwko nim i zarazem są nietolerancyjni w stosunku do innych wyznań w Polsce. Bohater Brandysa zwycięsko zniósł towarzystwo małp w klatce i nie przeszedł na islam, lecz sam trzymał Żyda w chlewiku usiłując zmusić go do przyjęcia wiary katolickiej.

Przedstawiciele rodów szlacheckich zdolni są do wielkich i zarazem godnych politowania czynów: z głodu nie bardzą znalezioną padliną, a Seweryn Zabierski zjadł nawet odciętą własną nogę. Był on panem na swoich

włościach, poddanym cara, wykonywał różnorodne czynności, które miały mało wspólnego ze stanem szlacheckim, a historia jego w następnych pokoleniach odbiegała od faktów rzeczywistych, stawała się barwnym mitem, który przyswajał sobie ród i gotów był w niego wierzyć, jak w autentyczną prawdę. A. Kuśniewicz korzystając ze stanu nieważkości swego bohatera, czyni go szczególnie podatnym na wyobrażanie różnych możliwych wersji jego własnego ja. Bohater jego przenosi się w drugą połowę wieku XVIII, powraca w krainę dzieciństwa, odtwarza rozmowy zasłyszane przed paroma miesiącami. Autor szkicuje genealogię dwóch rodów z Wołynia i Pomorza, zagubionych w historii.

U Brandysa, Kuśniewicza, Malewskiej obserwuje się powolne, lecz zdecydowane obsuwanie się w dół warstwy szlacheckiej, która jeszcze w wieku XVIII stanowiła 10% ludności polskiej, aż do zupełnego roztopienia się w masie narodu po II wojnie światowej. Problem ten podejmuje także J. Iwaszkiewicz w „Sławie i chwale", gdzie Ewelina Royska z bogatej włościanki na Ukrainie, potem w wolnej Polsce stała się zwykłą robotnicą fabryki w Milanówku pod Warszawą, a dawny hrabia Janusz Myszyński, posiadaczem 20 hektarowego gospodarstwa w Komorowie.

A. Kuśniewicza i H. Malewską interesuje genealogia szlachty polskiej, wykazują oni w sposób dobitny, iż polska „błękitna krew" zabarwiona jest dość znacznie krwią holenderską, francuską, węgierską etc. Lecz przybysze byli tylko w pierwszym pokoleniu obcymi, w następnym stawali się Polakami i „żadna antropologia nie docieczе ile różnych nacji składa się na przeciętny i rdzenny piastowski szczep".[3] Ci nowi Polacy na równi ze starymi Polakami brali udział w wydarzeniach historycznych XIX i XX wieku, w sposób naiwny interpretowali działalność bolszewików w Rosji i poddawali ocenie zjawiska historyczne. Wyzwolenie Polski stało się tak samo dla nich faktem dziejowym, a dla wielu zesłańców oznaczało to powrót do kraju. Czas leczył dawne rany i kształtował nową rzecywistość. Obumierały stare instytucje, organizacje, znikła na kartach powieści, zgodnie z rzeczywistością, męczeńska aureola ojczyzny, lecz rachunek wad, wątpliwości i grzechów jej obywateli ciągnie się aż po współczesność. K. Brandys powtarza wielokrotnie ten sam fakt w różnych sytuacjach: synowie różnią się od ojców swymi poglądami na życie, lecz gdy staną się ojcami zaprzeczają doświadczeniom swojej młodości. Staje się ona niezrozumiała dla nich samych i usiłują, zaszczepić młodym sumę doświadczeń zdobytą latami, której z kolei nie mogą przyjąć młodzi, ponieważ nie są do niej przygotowani. W czasach przedwojennych wracano do okresu sprzed wyzwolenia, po II wojnie światowej mówiono o „przedwojennych dobrych czasach". W tej atmosferze rosło młode pokolenie Polaków, które niewolę i rewolucję znało z historycznych i rodzinnych przekazów, a tęsknotę za utraconymi dobrami ukraińskimi traktowało jako legendę niemal nie różniącą się od baśni.

J. Iwaszkiewicz w „Sławie i chwale", w odróżnieniu od swoich kolegów po piórze, zawęża znacznie ramy historii polskiej; wyznaczają ją dwie wojny światowe, dwie rewolucje społeczne: rosyjska i polska. Ukazuje on

[3] H. Malevska „Apokryf rodzinny", 1965, s. 89.

losy inteligencji polskiej ze wschodu, wywodzącej się głównie z warstw szlacheckich, inteligencji dwa razy wydziedziczonej, ograbionej ze złudzeń. Inteligencja ta w okresie minionym miała w Odessie i okolicach Odessy swoje miejsce na ziemi, zżyła się z tamtejszym krajobrazem, kochała otaczający pejzaż, zapuściła głęboko korzenie, które podcina Rewolucja Październikowa. Rodziny Szyllerów, Myszyńskich, Royskich i inne, opuszczają ukochaną Ukrainę, którą potem będą wspominać z sentymentem i nostalgią, osiadają w wolnej już ojczyźnie i zubożali nieco, częściowo zdeklasowani rozpoczynają życie od nowa. I wojna światowa w „Sławie i chwale" przynosi kres tradycyjnej dziewiętnastowiecznej myśli humanistycznej, zadaje cios ukształtowanemu dawniej światopoglądowi, tworzy nowy układ sił politycznych Europy. II wojna światowa burzy i wywraca do góry nogami ten stosunkowo niedawno utworzony porządek europejski, tworzy nowe układy polityczne, niweluje stany, zmusza warstwy posiadające do równiania w dół. Sprawy rewolucji ukazuje Iwaszkiewicz poprzez doświadczenia ukraińskie bohaterów, pokazuje jak pod wpływem wojny i rewolucji rozpadały się formy ich dawnego życia, topniały majątki, w jaki sposób rozwiązywano konflikty narodowościowe.

Czytelnik jest świadkiem wielkich przemian dziejowych, które zmuszały postacie do radykalnych decyzji, ideowego wyboru, świadomych czynów, pozostawiając nieuporządkowany świat wewnętrzny bohaterów. Obserwuje się narodziny nowej Polski i główne wydarzenia polityczne w okresie międzywojennym. „Slava i chwała" przedstawia obraz ojczyzny, na który, składają się różne klasy i warstwy społeczne, całe generacje i środowiska, pałace magnackie i ziemiańskie dwory, środowiska inteligenckie i artystyczne, burżuazja, mieszczaństwo i chłopi. Każda warstwa ma swych zindywidualizowanych przedstawicieli, których historia zmusza do spełnienia określonej roli, często wbrew woli jednostki. Najważniejsze wydarzenia polityczne ukazuje pisarz nie wprost, lecz jako odbicie w losach jednostkowych bohaterów, a ich indywidualne biografie określa czas historyczny. Jest on bezwzględny zarówno dla starszego jak młodszego pokolenia, obojętny na przynależność do warstwy i grupy społecznej. Iwaszkiewicz rysuje bogaty i prawdziwy świat, w którym codzienne kłopoty i troski nie zabijają poczucia piękna.

Świat ukazany przez psarza pełen jest radości i cierpienia, sławy i chwały, pragnień i czynów, szlachetnych intencji oraz niegodziwych i zbrodniczych instynktów. Periody historycznego spokoju mieszają się w nim z okresem gwałtów, sceny piękne z brutalnymi. Na całość składają się okresy, w których mogą się rozwijać indywidualne zainteresowania i okresy, kiedy dominuje poniżenie godności ludzkiej. Antynomie te zawarte są w indywidualnych losach bohaterów wpisanych w bogate tło historyczne. Obszar otwartego działania historycznego zazębia się tutaj z działaniem indywidualnym jednostki. Iwaszkiewicz ukazuje jak stopniowo postępuje proces dehumanizacji stosunków międzyludzkich, co wyraźnie występuje w tomie III, poświęconym II wojnie światowej. Silne oddziaływanie historii na życie zbiorowe społeczeństwa niszczyło całe generacje, grupy społeczne, istniejące formy życia, pozostawiając za sobą olbrzymie cmentarzysko, ruiny i zgliszcza.

U Iwaszkiewicza historia warunkuje postępowanie bohaterów, zmusza do podejmowania pewnych działań, wstrząsa podstawami bytu, odrywa od miejsc rodzinnych, każe szukać nowego miejsca na ziemi i wrastać stopniowo w nowe środowisko. Podobnie ma się rzecz u Auderskiej. W „Ptasim gościńcu" i „Babim lecie" zaprezentowała nam ona wizję historii, w której człowiek zmuszony jest do aktywnego uczestnictwa, w pewnych warunkach „wchodzi" on do historii, by w określonym czasie z niej „wyjść" i stać się zwykłym człowiekiem. Bohaterowie Auderskiej, w przeciwieństwie do bohaterów Iwaszkiewicza, to zwykli ludzie, którzy w momencie historycznego startu znajdują się w punkcie zerowym politycznego i narodowego uświadomienia. Czas historyczny je znacznie dłuższy dla bohaterów „Sławy i chwały", krótszy, lecz bardziej intensywny dla postaci „Ptasiego gościńca" i „Babiego lata". Oba utwory są opowieścią o losach narodu polskiego w okresie wielkiego przełomu historycznego.

Zindywidualizowani bohaterowie, zagubieni i bezbronni wobec wydarzeń historycznych, podejmować muszą zadania przerastające ich siły; nie rosztrzygają oni niczego i o niczym ważnym nie decydują. Decyzje dotyczące zmiany ich życia zapadają gdzieś wyżej, ponad nimi, im pozostaje przyjąć narzucony los i dopiero w pewnych małych wymiarach mogą go modelować. Na treść dyptyku składa się monolog głównego bohatera, chłopa z Polesia — Szymona Drozda — zapisany przes uczestniczącego w wynurzeniach bohatera na prawach milczącego partnera — literata. Powieść jest pięknym studium kultury ludowej zamkniętego środowiska Poleszczuków, żyjącego od wieków na bagnach, które prowadziłoby nadal podobny żywot i stopniowo przechodziło kolejne fazy cywilizacji, gdyby nie druga wojna światowa. Wojna wstrząsnęła ukształtowanym przez wieki światem wsi Moroczne, uczyniła ze zwykłego poleskiego chłopa postać historyczną, która najpierw wraz z innymi zmuszona jest opuścić swoją wieś, żonę, dzieci, udać się na wschód, przejść sybirski szlak z wyraźnymi śladami martyrologii polskiej z 1863 roku. Bohater wędrując po nieznanej i obcej ziemi wzbogaca swoje wyobrażenia o świecie, porównuje każdy nowy krajobraz do pejzażu Polesia, dziwi się i podporządkowuje rządom kobiet w kołchoczie Czugunka, które również wojna zmusiła do zastąpienia mężczyzn, co z kolei dało początek wielkiej emancypacji kobiet. Ten zwyczajny człowiek został ubrany w mundur żołnierza Pierwszej Armii Wojska Polskiego, wprowadzony na historyczny szlak: Oka—Berlin, a proporcjonalnie do zdobytych doświadczeń, tak całkowicie innych od tych, jakie zdobył w rodzinnej wsi w ciągu trzydziestu paru lat, rośnie świadomość narodowa polskiego chłopa. Początkowo nie wyobraża on sobie życia poza Morocznem, tam jest jego dom utożsamiony z ojczyzną, tam są jego bliscy: żona, dzieci, sąsiędzi. O tym domu myśli i do niego chce wrócić. Lecz kiedy na wojskowej przepustce, jeszcze przed zakończeniem działań wojennych, odwiedza rodzinną wieś, nie zastaje już domu tylko w jednej ocalałej chacie na wpół obłąkaną po stracie dzieci, żonę. Rodzinny dom, który był punktem oparcia na Syberii i szlaku bojowym przestał nagle istnieć. I bohater zaczyna oddalać się od swego „rieczyszcza". Dywizja jego przekracza rzekę Bug, która jest zarazem bramą do polskiej ziemi. Dom, który już nie istnieje, pozostał za Bugiem. Następnym punktem opar-

cia obywatela Morocznego staje się Warszawa; kiedy jednak cel zostaje osiągnięty, bohater przeżywa rozczarowanie. Witają go nowe ruiny i zgliczcza, tylko już w znaczenie większej skali. Przed nim jest jeszcze Berlin, on to właśnie zakończy wojenną epopeję Szymona Drozda i postawi przed nim i jego towarzyszami nowe zadania.

Pisarka ukazuje w całej ostrości powojenną bezdomność Polaków, których historia zmusiła do poszukiwania nowych miejsc na ziemi, tę nową wędrówkę ludów. Wprawdzie zmiany, jakie dyktowała historyczna konieczność, były korzystne: bohaterowie zostawili nędzne chaty na wschodzie i przenieśli się do domów okazałych, murowanych, lecz nie mogły one zastąpić przywiązania do miejsca urodzenia, nie potrafiły stłumić tęsknoty za bliskim i drogim pejzażem. Szymon Drozd, podobnie jak jego bojowi towarzysze, wybiera sobie dom w poniemieckiej wsi Powodzie, sprowadza żonę z Morocznego. Maryna urodzi mu nawet dziecko, ale nie może wrosnąć w nową ziemię i umiera przedwcześnie.

Dylogia jest utworem epickim, na który złożyły się ważne dla bohatera-narratora wydarzenia. Poleski Szymon Drozd wyłonił się z anonimowej magny, by po latach praktykowania w polskości do anonimowości powrócić, a Powodzie stało się w powojennej biografii bohatera tym, czym było w przedwojennej Moroczne. Szymon Drozd wszedł do historii na początku wojny, kiedy docierały do niego dziwne wieści o działaniach Niemców, a we wsi ukształtowała się władza radziecka. Jako niepewny element odbył on w wagonie towarowym daleką drogę na wschód do Omskiej obłasti. Drozd — żołnierz również należy do historii; przeszedł on bojowy szlak: Oka, Sielce, Lenino, Wał Pomorski, Odra. Był ranny w walkach o Warszawę, przeżył tragedię stolicy i upadek Berlina. Drozd — osadnik też jest historyczny, był jednym z pionierów na ziemiach zachodnich, a wieś Powodzie jedną z wielu nowozasiedlonych wsi, gdzie zaczęli wić sobie nowe gniazdka różnorodni ludzie. Tam zetknęły się z sobą różnorodne kultury, zwyczaje, języki a nawet tak podstawowy produkt jak kartofle miał kilka nazw: „kartoszka", „pyrki", „grule", „ziemniaki", „bulwy", „Kartoffeln". Dopiero dzieci, które się tam urodziły, zaczęły mówić wspólnym językiem, wyuczonym w szkole. W dzieciach odrodził się zespolony naród, zwyczajny, który już nie interesował w takim stopniu historii. Zwolniło się więc tempo historycznego czasu, a proces dziejowy wielkich przemian rozpłynął się w powszedniości. Życie Powodzia przestało być historyczne i Szymon Drozd stał się zwykłym obywatelem polskim.

Z inspiracji historii powstało w Polsce w latach 60 i 70 wiele utworów, których tutaj uwzględnić nie jesteśmy w stanie. W literaturze znalazły odbicie sprawy deklasacji warstwy szlacheckiej, przemieszczanie się ludności polskiej ze wschodu na zachód, zapoczątkowane przez I wojnę światową i kontynuowane po II wojnie światowej; zagospodarowanie ziem zachodnich, awans ludzi proletariackiego pochodzenia, przeobrażenia wsi, odpływ ludności ze wsi do miasta i inne. Ustępuje natomiast z pola widzenia temat wojny, pisarzy interesują raczej jej skutki. Poszczególni autorzy zaprezentowali nam wizję historii, w której jednostka niewiele ma do powiedzenia, historia tworzy się jak gdyby bez jej udziału, aczkolwiek nie negują oni tezy, iż w ostateczności człowiek jest kreatorem dziejów.

ВЛАДИМИР ЦВЕТКОВСКИ (Скопје)

ЛИТЕРАТУРНОТО ТВОРЕШТВО НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ НА АНГЛИСКИ ЈАЗИК

Поетското и прозното дело на Блаже Конески го привлече вниманието на широк круг читатели во светот. Песни од овој бард на современата македонска поезија преведени се на многу јазици: англиски, германски, француски, руски, полски, чешки, унгарски, романски, грчки, словенечки, српскохрватски, албански, турски и др.

На англиски јазик Конески е еден од најмногу преведуваните автори. Негови песни и раскази објавени се во Велика Британија, Соединетите Американски Држави, Австралија, а исто така и во Југославија во списанија и едиции што излегуваат или објавуваат на англиски јазик.

Првите преводи на англиски јазик — песни од Конески се објавени во 1962 година во списанието на Матицата на иселениците *Македонија* IX, 112. Преводот го подготви Иванка Ковилоска—Попоска и тоа на песните *Јаглен* (The Coal) и *Дете заспано крај езеро* (A Child Sleeping by the Lake). Потоа тие се препечатени во списанието *Helikon* бр. 1, год. I (1971) стр. 96.

Од истиот преведувач во списанието *Macedonian Review*, стр. 91—92, беа објавени песните *Кафез* (Cage), *Љубов* (Love), *Жртва* (Sacrifice), *Дете заспано крај езеро* (A Child Sleeping by the Lake), *Јаглен* (Coal), *Стебло* (Trunk).

Во 1973 година во книгата *Introduction to Yugoslav Literature*, стр. 616—623, објавена во САД, објавени беа следните песни: 'Рж (The Rye) превод на А. Ленарчич и Ј. Лаврин; *Стебло* (The Tree Trunk) — превод на Б. Ѓузел и Х. Ерскин-Хил; расказот *Изложба* (The Exhibition) — превод на Д. Миливојевиќ.

Во 1974 година објавена е песната *Нежност* (Tenderness) — превод на Г. Рид во едицијата *Дванаесет години Струшки вечери на поезијата 1973*, Струга 1974.

Во 1975 година во превод на Х. Кунер објавени се песните Паника (Panic) и *Бегство* (Flight) во следните списанија: *Poetry Australia* No 54, Vol. II (1975) стр. 64—65. *The Macedonian Pen*, Vol. III, No 1 (1975) стр. 3. *Macedonian Review* 1 (1975) стр. 65. *Иселенички календар 1976* стр. 111.

Поезијата на Конески е исто така застапена во познатата антологија на современата македонска поезија *Reading the Ashes* што ја составија М. Холтон и Г. Рид а беше објавена во Соединетите Американски Држави во 1977 година. Во оваа антологија на стр. 3—11 беа објавени следните песни: *Болен Дојчин* (Bolen Dojčin), препев на Е. Голд; *Виј* (Vij), превод на В. Михаиловиќ; *Јаглен* (Coal), превод на Р. Флинт и И. Ковилоска-Попоска; *Стерна* (Sterna), превод на Г. Рид; *Заспивање* (Drowsiness), превод на Р. Флинт; *Дете заспано крај езеро* (A Child Slepping by the Lake), превод на Р. Флинт и И. Ковилоска-Попоска; *Кафез* (Cage), превод на И. Ковилоска-Попоска.

Истата година во антологијата на современата југословенска поезија *Contemporary Yugoslav Poetry* печатена во САД, стр. 48—51, што ја подготви В. Михаиловиќ, објавени се следните песни: *Стебло* (The Tree Trunk), превод на Б. Ѓузел и Х. Ерскин-Хил; *Виј* (Vij), превод на А. Нејгебауер и М. Зион; *Дете заспано крај езеро* (A Child Sleeping by the Lake) и *Пшеница* (The Wheat), превод на В. Михаиловиќ; *Болен Дојчин* (Dojčin's Agony), превод на Г. Шамп.

Поезијата на Конески најкомплетно е претставена во збирката *Blazhe Koneski Poems* избор, превод и предговор на А. Харви и Ана Пенингтон.

Во оваа збирка објавени се песните: *Ластовици* (Swallows), *Сон* (Dream), *Песна на лозите во лозјата на Водно* (The Song of the Vines in Vodno Vineyards), *'Рж* (Rye), *Убавите жени* (The Beautiful Women), *Старата* (The Old Woman), *Три крупни жени* (Three Big Women), *Куманово* (Kumanovo), *Пепелашка* (Cindarella), *Дон Кихот* (Don Quixote), *Суша* (Drought), *Езеро* (The Lake), *Планина* (Mountain), *Стерна* (Sterna), *Одземање на силата* (The Breaking of Strength), *Марковиот манастир* (Prince Marko's Church), *Болен Дојчин* (Sick Doytchin), *Ангелот на Света Софија* (The Angel in St. Sophia), *Превалец* (The Pass), *Штип* (Shtip), *Љубов* (Love), *Пеперуга* (The Butterfly), *Мајска ноќ* (May Night), *Љубовница* (Lover), *Елен самак* (The Lone Stag), *Разделеност* (Apart), *Трепет* (Anxiety), *Вљубени девојки* (Girls in Love), *Саат* (The Clock), *Питачи* (Beggars) *Разделба* (Parting), *Пред годишнината на татковата смрт* (At the Anniversary of my Father's Death), *Струмиче* (Chrysanthemum), *Игра со дете* (Game with a Child), *Дете заспано крај езеро* (A Chid Asleep by a Lake), *Одисеј* (Odysseys), *Стебло* (Treetrunk).

Ова е хронолошки преглед на најзначајните изданија на литературни дела од Конески на англиски јазик. Детален преглед на сите преводи ќе дадеме подолу.

Бројот на преведувачите на литературното творештво на Блаже Конески е значителен. Меѓу нив има англисти од Југославија, слависти од САД и Велика Британија, поети и лица што на еден или друг начин се бават со книжевноста. Оттука и разнообразноста што се јавува во стилот на преведените дела на англиски.

Некои песни се дадени во таканаречен буквален превод каде што преведувачите при изнаоѓањето на семантички еквиваленти на англис-

ки јазик доследно се држеле до оригиналниот изворник. Има и такви преводи каде што дошло до полн израз не само големото лингвистичко искуство туку и превосходното познавање на структурата на англискиот јазик и законите на поетскиот израз посебно — неговиот ритам и мелодика — со совршен спој на сите овие елементи ги преточиле во соодветен англиски идиом, доближувајќи се до големите поетски остварувања во поезијата создадена на англиското јазично подрачје.

Стилските разлики се особено видни кога ќе се споредат неколку преводи на ист текст од различни преведувачи. Овде ќе изнесеме само еден пример на преводите на песната *Стебло*.

Стебло

Паднатите лисја ги викаат
тие што уште,
уплашени од неизвесноста на падот,
трепетат на дрвото:

Trunk

The fallen leaves call
those that still,
frightened by the incertitude of the fall
tremble on the tree

The Tree Trunk

The fallen leaves are calling
those few leaves which still,
afraid of the uncertainity of falling,
tremble upon the tree

Treetrunk

The leaves that have fallen call
those which
still afraid of falling
shiver on the tree

Во првите два преводи јасно се назира преведувачката постапка збор по збор стриктно држејќи се до изворникот, меѓутоа, во третиот пример преведувачите ја разбиле синтаксичката структура на оригиналот. Тие глаголската придавка *паднатите* ја дале со активна форма во сегашен перфект have fallen, зборот *уште* од вториот стих го префрлиле во третиот стих во преведениот англиски еквивалент и на тој начин успеале да дадат не само автентичен англиски израз ами и непрекинат тек на мислата и јасност на сликата. Во првите два преводи зборот *трепетат* од четвртиот стих е преведен со лексемата tremble; во

третата верзија преведувачите како семантички еквивалент ја зеле лексемата shiver што е емотивно, се чини, поадекватна и е поблизу до персонифицираната атмосфера. Овие два збора во англискиот јазик се синоними *shiver* означува 'да дрхти от студ и страв' додека *tremble* значи 'да дрхти без да се сака од страв или слабост'.

Нема сомнение дека исцрпна и поопсежна анализа на овие преводи ќе даде драгоцени податоци не само за лингвистичките еквиваленти во обата јазика туку и за поетските изразни можности при преведувањето поетски текстови а исто така и би се добило претстава за целокупната лингвистичка и стилска апаратура за преточување на македонскиот изворен текст на англиски.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ДЕЛА НА Б. КОНЕСКИ ПРЕВЕДЕНИ НА АНГЛИСКИ

ПОЕЗИЈА

Ангелот на Света Софија

„The Angel in St Sophia" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) ctr. 29.
„The Angel of St Sophia" — прев. Б. Ѓузел — C. Sturgess, CHHM. (1981).

Болен Дојчин

„Dojtchin's Illness" — прев. E. Gold. MR 2 (1977) стр. 172—173.
„Dojčin's Agony" — прев. G. G. Champe. CYP (1977) стр. 51.
„Sick Doytchin", — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 28
„Bolen Dojčin" — прев. E. Gold. RA. (1977) стр. 4.

Везилка

„Embroideress" — прев. М. Симјановска, СМР 1981, стр. 66.

Виј

„Vij" — прев. A. Nejgebauer, M. Zion. CYP (1977) стр. 49.
„Vij" — прев. V. Mihailovich. RA. (1977) стр. 5.
„Vij" — прев. А. Р. Ѓузелова, *AP*

Вљубени девојки

„Girls in Love" — прев. A. Harvey, A. Pennington. BKP (1979), стр.. 35.

Дете заспано крај езерото

„A Child Sleeping by the Lake" — прев. И. Ковилоска-Попоска. MR 1 (1971) стр. 91. *Хеликон* Br. 1, God. I (1971) стр. 96. Македонија IX, 112 (1962) стр. 23;
„A Child Sleeping by the Lake" — прев. R. Flint, И. Ковилоска-Попоска RA. (1979) стр. 11.
„A Child Sleeping by the Lake" — прев. V. Mihailovich. CYP (1977) стр. 50.
„A Child Asleep by a Lake" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 43; MR 1 (1980) стр. 68.
„A Child Sleeping by the Lake" — прев. U .K. и R. Flint, *CMP* 1981. стр. 65.

Дон Кихот

„Don Quixote" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 17.

Елен Самак

„The Lone Stag" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 38.
„The lonely Stag" — прев. М. Симјановска, *CMP* 1981 стр. 62
„The Lone Stag" — прев. C. J. H. Sturgess. *CBP* 1981.

Есенско утро

„Autumn Morn“ — прев. М. Силјановска, CMP, 1981, стр. 62

Езеро

„*The Lake*“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP. (1979) стр. 19

Жртва

Sacrifice“ — прев. И. Ковилоска-Попоска. MR 1 (1971) стр. 91.

Заспивање

„Drowsiness“ — прев. R. Flint. RA. (1977) стр. 10.

Игра со дете

„Game with a Child“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 39; MR 1 (1980) стр. 65.

Јаглен

„Coal“ — прев. И. Ковилоска-Попоска. MR I (1971) стр. 91.
„Coal“ — прев. R. Flint, И. Ковилоска-Попоска. RA (1977) стр. 6.

Кафез

„Cage“ — прев. И. Ковилоска-Попоска. MR I /1971/ стр. 91. Ra /1977/ стр. 11; *CMP* 1981, стр. 66.

Куманово

„Kumanovo“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 16

Ластовици

„Swallows“ — прев. A. Harvey & Pennington. BKP (1979) стр. 11; MR 1 (1980) стр. 61.

Љубов

„Love“ — прев. И. Ковилоска-Попоска. MR I (1971) стр. 91.

Љубовница

„Lover“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 32.

Мајска ноќ

„May Night“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 32.

Марковиот манастир

„Prince Marko's Church“ — прев. A. Harvey & Pennington. BKP. стр. 26; MR 1. (1980) стр. 63.
„The Monastery of Marko“ — прев. М. Симјановска, *CMP* 1981, стр. 63.

Нежност

„Tenderness“ — прев. G. W. Reid. СВП (1973) стр,, 114.

Одземање на силата

„The Breaking of Strength“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP. (1979) стр. 24; MR 1 (1980) стр. 61.

Одисеј

„Odysseus“ — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 44.

Оздравување

„Recorevy" СВП 1977 (1978). стр. 41.

Паника

„Panic" — прев. H. Kuhner. MR 5 (1975) стр. 65.
PA No 54 (1975) стр. 64; MP Vol. III, No 1 (1975) стр. 3; ИК (1976) стр. 111.

Пепелашка

„Cinderella" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 17.

Пеперуга

„The Butterfly" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 31.

Песна на лозите на лозјата во Водно

„The Song of the Vines in Vodno Vineyards" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 12.

Пченица

„The Wheat" — прев. V. Mihailovich. CYP (1977) стр. 50.

Питачи

„Beggars" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 36.

Планина

„Moumtain" —прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 20

Превалец

„The Pass" — прев. A. Harvey & A. Pennington BKP. (1979) стр. 30.

Пред годишнината на татковата смрт

„At the Anniversary of my Father's Death" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 37.

Разговор со детенце

„Conversation with a Child" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 43.

Разделеност

„Apart" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 34.

Разделба

„Parting" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 35

Ракување

„Handshaking" — прев. Б. Стоичоски. СВП (1979) стр. 122—123.

'Рж

„Rye" — прев. A. Lenarčič, J. Lavrin. ILY (1973) стр. 616.
„Rye" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 13.

Саат

„The Clock" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 36.

Старата

„The Old Woman" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 15.

Сон

„Dream" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 11; MR 1 (1980) стр. 61.

Струмиче

„Chrysanthemum" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 38; MR 1 (1980) стр. 64.

Суша

„Drought" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 18.

Стебло

„Trunk" — прев. И. Ковилоска-Попоска. MR 1 (1971) стр. 91
„The Tree Trunk" — прев. Б. Ѓузел, H. Erskin-Hill. CYP (1977) стр. 48;
„The Tree Trunk" — прев. Б. Ѓузел, H. Erskin-Hill. IYL (1973) стр. 617.
„Treetrunk" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 45.

Стерна

„Sterna" — прев. G. W. Reid. RA (1977) стр. 7—10; СВП 1972;
„Sterna" — прев. A. Harvey & A. Pennington BKP (1979) стр. 21—24.

Три крупни жени

„Three Big Women" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 14.

Трепет

„Anxiiety" — прев. A. Harvey & A. Peppington. BKP (1979) стр. 34.

Убавите жени

„The Beautiful Women"— прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1969) стр. 14.

Штип

„Shtip" — прев. A. Harvey & A. Pennington. BKP (1979) стр. 30.

РАСКАЗИ

Изложба

„The Exhibition" — прев. D. Mihailovich. IYL (1973) стр. 617—23.

Песна

„Song" — прев. G. W. Reid. MP Vol. I, No 1 (1973) стр. 10—13.

Потез

„The Final Move" — прев. BH (1074) стр. 97—106.

Чевли

„The Shoes" — прев. С. Ф. Дреновац. MR 3 (1973) стр. 74—82.

ЕДИЦИИ И ИЗДАНИЈА НА ПРЕВОДИТЕ НА АНГЛИСКИ ЈАЗИК

Cultural and Historical Heritage of Macedonia 1/4, 1981. Skopje.
Helikon, časopis za poeziju i poetiku, Beograd.

Holton, M. G. W. Reid: *Reading the Ashes*. An Anthology of the Poetry of Modern Macedonia, University of Pittsburgh Press, 1977 Holton.

Holton, M.: *The Big Horse and Other Stories of Modern Macedonia*, University of Missouri Press, Columbia 1974.

Koneski, B.: *Poems*, Andre Deutch, London 1979.

Македонија, списание на Матицата на иселениците, Скопје.

The Macedonian Review, Skopje.

The Macedonian Pen, Skopje.

Mikasinovich, D., D. Milivojević, V. D. Mihailovich.: *Introduction to Yugoslav Literature*, Twayne Publishers, Inc., New York 1973.

Mihailovich, D. V.: *Contemporary Yugoslav Poetry*, University of Iowa Press, Iowa City 1977.

Mihailovich, D. V., M. Matejić.: *Yugoslav Literature in English* Bibliography of Translations and Criticism (1812—1975), Slavica Publishers, Inc., Cambridge Mass. 1976.

Poetry Australia, Sidney.

Сшрушки вечери на йоезијаша (Struga Poetry Evenings), Струга.

Ars Poetika, Реч љубовна, 1971.

Mahapetra, S., J. T. Boškovski: *Contemporary Macedonian Poetry*, New Delhi, 1981.

FRANJO ŠVELEC (Zadar)

SATIRIČKO U DJELU MAVRA VETRANOVIĆA

Veoma dug životni vijek kojim ga je priroda obdarila pružio je Mavru Vetranoviću (1482—1576) mogućnost i priliku da bude suvremenik i poznanik pjesnicima nekolikih generacija u Dubrovniku XVI stoljeća, pa i onima iz druge polovice XV stoljeća, naime Šišku Menčetiću (1457—1527) i Džori Držiću (1461—1501) koji, koliko se danas zna, udaraju temelje svjetovnoj eri naše književne riječi u gradu ispod Srđa. Ta činjenica, kraj nesigurne i tek naslućivane kronologije njegovih mnogobrojnih pjesničkih sastava, stavlja pred istraživače više pitanja među kojima posljednje mjesto zacijelo neće imati kronološki odnos njegove bogate pjesničke produkcije prema djelima njegovih pjesničkih suvremenika. Jer opravdano se može pretpostaviti da njegove raznovrsne pjesme nisu ostajale bez dojma na pjesnike koji su stasali kad je on već bio priznati pisac, kao što je moguće da su mlađi pjesnici, na primjer Nikola Nalješković ili Marin Držić, kojom svojom idejom impresionirali svoga starijeg druga po peru. U uskoj vezi s tim je pitanje začetaka određenih žanrova u hrvatskoj književnosti. Problem je donekle načeo, rješavajući neka druga pitanja, Milan Rešetar koji je, na primjer, Vetranovićeve maskerate smatrao reagiranjem na Nalješkovićeve preslobodne maskeratske tekstove, a njegove pastoralne scene, opet, reagiranjem na Držićeve pastoralno-seljačke igre[1].

Ne ulazeći ovdje u veću ili manju zasnovanost Rešetarovih pretpostavki i dilema, iznosim ih zato da bih ukazao na složenost pitanja koje je važno za m o j u temu, naime za promatranje nekih vidova satire u djelu Mavra Vetranovića, pjesnika koji je njegovao niz pjesničkih vrsta i podvrsta, od kojih su mnoge prožete jakom satiričkom notom. Tu se onda, normalno, postavlja pitanje kronološkog i idejno-tematskog odnosa njegove satire prema sličnim sastavima koje je on zatekao, bilo na svome bilo na kojem drugom jeziku, što i jest glavni predmet ovoga raspravljanja. No prvo što treba uraditi jest utvrđivanje što se sve može smatrati satiričkim u opsežnom djelu toga starog dubrovačkog pisca.

U traganju za odgovorom na postavljeno pitanje susrećemo se s nekoliko teškoća koje proizlaze iz dvaju različitih izvora. Prvi se ogleda u činjenici da nam danas više nije na raspolaganju sve što je Vetranović za svoga

---

[1] M. R e š e t a r: Uvod (u *Djeja Marina Držića*), „Stari pisci hrvatski" (dalje u tekstu: SPH), knj. VII, izd. JAZU, Zagreb 1930, str. LXXXIII.

dugog vijeka napisao. Poznato je da su stari dubrovački biografi, a za njima i leksikografi, spominjali šest knjiga njegovih pjesama, da onda Joakim Stulli (1729—1817) zatekne samo tri, i to one posljednje, četvrtu, petu i šestu[2], koje čine treću i četvrtu knjigu poznate kolekcije „Stari pisci hrvatski". Prve tri knjige Vetranovićevih rukopisa dakle su izgubljene. Sasvim je razumljivo da ništa ne možemo kazati o karakteru tih izgubljenih pjesama, pa stoga ni o tome nije li možda među njima bilo i sastava satiričkog karaktera. Ipak, neku predodžbu o sadržaju tih vjerojatno zauvijek nestalih rukopisa kao da nam pružaju dvije pjesme iz četvrte knjige — *Pjesanca u vrijeme od pošljice* i *Čudno prikazanje*. One upućuju na zaključak da su pjesme prvih triju knjiga najvjerojatnije bile ljubavne[3], a takvima već po karakteru ne bi odgovarala satirička žica. Unatoč tomu, ne bi valjalo a priori zaključiti da s izgubljenim pjesmama našega pjesnika nije nestala i koja satirička.

Drugi izvor iz kojega proizlaze teškoće u utvrđivanju Vetranovićevih satiričkih tekstova temelji se na činjenici da on nije pisao pjesme na tzv. čiste teme ili u čistim vrstama, ili je to činio veoma rijetko. Kao ni drugi pjesnici, ni on satiru ne vezuje za određen književni rod ili vrstu. Gotovo bi se moglo reći da najveći dio njegove goleme stihovane produkcije nosi znake nemirenja s pojavama u svojoj sredini i u tadašnjem svijetu uopće. Međutim, u ovoj prilici bilo bi nepotrebno slijediti sva sačuvana djela Vetranovićeva i od pjesme do pjesme ukazivati na satiričke elemente. Dovoljno će biti ograničimo li se na one koje su izrazitije satirički obojene i po kojima se njihov autor odvaja od ostalih dubrovačkih pjesnika svoga vremena.

Opći uvid u raspored Vetranovićevih pjesama u rukopisima pokazuje da su njegovi satirički sastavi, ili bar oni u kojima jače dolaze do izražaja satirički elementi, razasuti po svim trima preostalim knjigama. Stanovite razlike međutim postoje u pogledu brojčane zastupljenosti i usmjerenja. U četvrtoj, dakle u prvoj sačuvanoj, knjizi, koja sadrži 22 stihovana teksta, nalazi se 5 satiričkih s izrazito političkom dimenzijom. Udara se po međusobnim trvenjima i neslozi zapadnih vladara (*Pjesanca gospodi krstjanskoj*) što omogućuju bojovnim Turcima gotovo nesmetano prodiranje u srednju Evropu (*Pjesanca slavi carevoj*); u spomenutim pjesmama žestoko se šibaju Francuzi i Nijemci zbog neprekidnih ratova, a Mlečani zbog intriga sa svakim protiv svih ostalih. Turci prijete da porobe cijelu Evropu, nitko više nije sposoban da im se odupre (*Tužba grada Budima*); najkršćanskiji narod — Talijani — guši se u razvratu i pokvarenosti (*Pjesanca Latinom*); smrt koja čeka sve živo nikakva im opomena nije u njihovu razularenom životu (*Pjesanca u vrijeme od pošljice*). Toj se skupini znatno približavaju i pjesme u tzv. naklatku (tj. u odvojenom dodatku folio-svesku u kojem su sačuvane spomenute tri knjige Vetranovićevih pjesama). Taj rukopisni dodatak sadrži ukupno 10 pjesama, od toga su tri satiričke: *Orlača riđanka, rečeno u Blatu ribarom*, zatim *Orlača riđanka Peraštu* i *Bojnikom*. Prve dvije uperene su protiv Mlečana i njihovih zaplotnjačkih akcija protiv Dubrovačke republike

[2] V. Jagić: Predgovor (*Pjesmama Mavra Vetranića Čavčića*), SPH III, Zagreb 1871, str. II—IV.

[3] Vidjeti moju raspravu: *Mavro Vetranović, Radovi* Instituta JAZU u Zadru, sv. IV—V, 1959, str. 184 i d.

te protiv grada Perasta čiji stanovnici u mletačkoj službi pakoste Dubrovčanima gdje stignu, a treća protiv rata. Sve su te pjesme prožete jakom prototurskom notom: motivirane su autorovim dubokim suosjećanjem s običnim, malim ljudima koji u ratnim metežima, ni krivi ni dužni, podnose najviše patnja.

U petoj knjizi rukopisa satirički sastavi nose u pravilu društvene i moralno-etičke karakteristike. Ima ih u svemu 56, od toga čak deset sa satiričkim bodljama. U njima su na svoj način izraženi autorovi pogledi na podrijetlo zla na svijetu (*Pjesanca Plutonu, Pjesanca lakomosti*), pri čemu se i opet ističe kako najviše pate oni koji su najmanje krivi. Vetranović krajnje uzroke zlu vidi u udaljavanju čovjeka od prirode i prirodnog načina života, upravo u otuđivanju od „naravi" (*Pjesanca*: *Aurea Aetas, Pjesanca moru, Pjesanca košuti ranjenoj, Pjesanca jaganjcu*). Iako beskrajno odan svome rodnom gradu, Vetranović se ne ustručava da na račun svojih sugrađana izrekne bespoštedne osude, u prvom redu protiv njihove škrtosti i zatvorenosti (*Remeta II*). Osobito je osjetljiv na zloupotrebe u crkvi. Uostalom, čitavog života bio je svjedokom golemih previranja unutar crkve (razni reformatorski pokreti) i nastojanja da se ona prevladaju (tridentski koncil); neumoljivo sudi najvišim crkvenim glavarima pozivajući gospoda da ih do u stoto „kolino" kažnjava; a same glavare pita čemu se nadaju kad se usuđuju „crkvenu (. . .) plav lupeški" vladati (*Moja plavca*). Jedna njegova pjesma — *Pjesanca spurjanom* — ispoljava ponešto neobično stajalište autorovo prema „spurjanima" (vanbračnoj djeci što su je na svijet donosile godišnice dubrovačke s gosparima i s njihovim jedva dozrelim sinovima i što su bila prihvaćana u domu za nahodčad); neobično po tome što se pjesnik koji je toliko razumijevanja imao za pogažene i ponižene ovdje pokazuje krajnje krut. Gotovo cinično djeluje obraćanje tom bespravnom naraštaju nazivom „kopili ljuveni", da bi im saopćio kako im „nije zgar dano" da budu drugo nego najgora stvorenja pod nebom. Posebno zanimljiva u toj skupini jest pjesma *Svijet i moje pjesni* koja zaključuje petu knjigu rukopisa, pa bi po tome mogla biti udarna za cijelu zbirku. Intonirana je duboko pesimistički: svijet je zao i opak, neprijateljski raspoložen prema pjesniku, tako da mu se ne mili ni živjeti ni umrijeti. Ruga se pjesniku, ali mu on ne ostaje dužan: ruga se on svijetom kao „orahom gnjilim, ranketan kad je vas". Ipak, ne želi nikoga „raniti otkrovno", kako mu ne bi rekli da „razmeće crnilom jak sipa po moru". Udarat će dakle po nepravdama u svijetu, iako ne može shvatiti kako je moguće da zli ljudi svuda imaju poravnan put i sve što žude „sve im je na volju", dok dobre i pravedne slijede nevolje i nesreće; čak i na sudu ne čuje se njihov glas od silne buke kojom se nepravda javlja.

U posljednoj, šestoj knjizi autor je doduše sav na koljenima, ali iz spoznaje da i za njegovu jobovsku strpljivost ima previše zla na svijetu i da ono najčešće udara nekrive, rađa se pjesnikova sumnja u sve, pa čak i u božju pravednost, jer nikako ne može dokučiti otkud tolika zla ako postoji bog (*Pjesanca /o spoznanju/*). Pjesnik proklinje zvijezdu pod kojom se rodio, želeći joj da se pretvori u mrak, da je ne gleda više sunce, da padne s neba i izgubi se u prostranstvu (*Pjesanca nesreći*). Što će više na ovom svijetu kada

čak nema ni kutka „gdi nije plač i vaj“, kad nema nigdje nikoga u koga bi se mogao pouzdati (*Pjesanca Plutonu*)!

Satirički elementi, dalje, zastupljeni su u tzv. *II pastirskom prizoru*[4], usmjereni na škrtost i samoživost Dubrovčana i njihova kneza; ima ih zatim u *Suzani čistoj*, u oštroj osudi one dvojice popova što su bili potvorili čestitu Suzanu i bili spremni da je dadu pogubiti; ima ih i u *Piligrinu*, koji je uperen ne samo protiv grubog uživanja života već i protiv zanemarivanja duhovnih vrijednosti uopće. U red s navedenima ide i jedna pjesma protiv Rima[5].

Rečeno je na početku ovoga priloga da se nesigurno krećemo kronološkim redom kojim su nastajale Vetranovićeve pjesme. Pišući o Vetranovićevu književnom radu prije dvadesetak godina, pokušao sam bar približno utvrditi kronologiju njegove pjesničke produkcije[6]. Prve tri (izgubljene) knjige mogle su nastati otprilike do 1527. ili do 1533. Granična vremenska točka mogla bi im biti kuga koja je harala Dubrovnikom i jedne i druge navedene godine. To bi imala biti faza ljubavne poezije, što u to doba ni za svećeničko zvanje nije bilo neobično. Slijedilo bi zatim razdoblje razočaranja i ozbiljne tematike sa satiričko-političkim pjesmama (četvrta knjiga), pa onda svetoandrijski boravak (peta knjiga) i na koncu povratak u Višnjicu gdje je ostao do smrti (šesta knjiga).

Na žalost, u Vetranovićevim tekstovima ima relativno malo uporišnih točaka za preciznije utvrđivanje nastanka pojedinih pjesama. Susrećemo se svega s dvije tri signalne oznake. Tako za *Pjesancu u vrijeme od pošljice*, koju u širem smislu smatramo granicom između treće i četvrte knjige, imamo oslonac u kugi za koju se zna da je pomorila mnoštvo građana 1527. i 1533. A u *Pjesanci slavi carevoj* spominju se borbe oko Klisa, sa strepnjom autorovom da je njegov pad blizu, što upućuju na sud da je pjesma nastala oko 1537. kad je Klis pao u turske ruke. I za *Tužbu grada Budima* imamo oslona za datiranje. Budim je pao pod udarom turske vojske 1541, a upravo se taj pad oplakuje u pjesmi. Sve navedene pjesme pripadaju četvrtoj rukopisnoj knjizi Vetranovićevih djela, što nas učvršćuje u uvjerenju da su i ostale aktivističke stihovane tvorevine njegove nastale po svoj prilici u rasponu četvrtog decenija XVI stoljeća. Elemenata za datiranje imamo i u *Pjesanci Marinu Držiću u pomoć*. Tom pjesmom Vetranović brani Marina Držića od objede da plagira njega, Vetranovića, svojom *Tirenom*, a ta se seljačko-pastirska igra davala prvi put 1549. U rukopisu je u petoj knjizi i nosi redni broj 39. A u samoj *Tireni* hvali se Vetranović uz napomenu da „na školju bogom dan (...) anđeoski u vas glas / pripijeva i poje višnjega slavu i čâs“. Datirana je još samo jedna pjesma: *U priminutje gospođe Đive*..., s oznakom da je nastala M. D. L. X.[7]

I to bi bili svi neposredniji elementi što ih za točnije datiranje nalazimo u tekstovima. Nije mnogo, ali je ipak značajno da nam i toliki ukazuju up-

---

[4] Vidjeti: A. Djamić: Dva pastirska prizora Mavra Vetranovića, *Građa* JAZU 29, Zagreb 1965, str. 191 i d.

[5] P. Kolendić: Dvadeset pjesama M. Vetranovića, *Građa* JAZU 7, Zagreb 1912 (pjesma pod br. I, str. 169).

[6] Djelo nav. u bilj. 3, str. 186.

[7] Djelo nav. u bilj. 5 (pjesma br. XVIII, str. 189).

ravo na tzv. aktivističku fazu Vetranovićevu, na pjesme koje s još nekoliko sličnih čine zasebnu cjelinu što je zajedničkim nazivom možemo označiti kao političku i proturatnu zbirku satira. Pođemo li u potragu za takvim ili sličnim pjesmama u drugih dubrovačkih pjesnika Vetranovićeva vremena, morat ćemo se zadovoljiti konstatacijom da ni Š. Menčetić, ni N. Nalješković, ni M. Držić, pa ni mlađi, takvih pjesama nisu ostavili, što je pouzdan znak da svojom političkom satirom Vetranović nije ostavio vidljiva traga u djelima svojih suvremenika, kao što se vidi i to da ni on od njih u tom pogledu nije imao što naučiti.

Pa ipak je bilo i kod kuće, na ovim našim prostorima, nekih književnih sastava koji su Vetranoviću mogli dati poticaja za političku satiru, a i za onu protiv raspuštenog klera. Kronološki na prvom će mjestu svakako biti srednjovjekovna anonimna pjesma *Svit se konča i slnce jur zahodi*[8] u kojoj se bespoštedno udara po članovima crkvenih redova koji bi da su ostali svjetovnjaci — kaže se u pjesmi — stoku „pasli i kopali i orali, / a sada su prevtil trbuh potpasali / komu kao bogu služe veli i mali"; grabe srebro i zlato i sve do čega stignu i tako pripremaju put Antikristu; prekori li ih tko zbog takva ponašanja izlaže se opasnosti da ga odvuku pred inkviziciju sa zahtjevom da se takav „hinac osmudi".

Za Vetranovića zasigurno nisu mogli biti bez značenja stavovi njegova nešto preko dvadeset godina starijeg benediktinskog druga, Ludovika Crijevića Tuberona (1459—1527), historičara dubrovačkog koji je u svojim latinski pisanim *Komentarima* izrekao oštre osude papinskog Rima i papa samih; neke od njih i po imenu navodi karakterizirajući ih kao razvratnike i bogohulnike[9]; oni su svojim porocima zarazili i dio klera za kojim se onda, prirodno, povode i ostali. Veza takvih Tuberonovih gledišta i slijedećih Vetranovićevih stihova čini se očitom:

Mudrci tijem prave razložno za dosti
   boljezan da s glave prohodi sve kosti;
ter glava kad ćuti boljezan od truda
   u ostaloj svoj puti bole se sva uda.

(*Pjesanca moru*, „Stari pisci hrvatski" III, str. 133, 401—404).

O neslozi evropskih vladara, što je česta tema u Vetranovića, imao je dubrovački pjesnik prilike čitati u nekim sastavima Ivana Česmičkoga (1434—1472) koji u jednoj svojoj pjesmi stavlja u usta hrvatsko-ugarskom kralju riječi osude na račun nekolikih evropskih država od kojih je (uzalud) očekivao suradnju u ratu protiv Turaka. Tako za Španjolsku kaže da „za Krista ne mari", za Francusku da „spava", za Englesku da propada „od pobune velikaša", za susjednu Njemačku da „u besciljnom zborovanju vrijeme tra-

[8] Prvi ju je s ostalim srednjovjekovnim glagoljskim pjesmama Pariskog zbornika tiskao J. Vajs u *Starinama* JAZU XXXI, Zagreb 1905; pjesmu u modernoj grafiji vidjeti u Bogišićevoj antologiji „Leut i trublja", Zagreb 1971, str. 12—13.

[9] Vidi: „Hrvatski latinisti" I, „Pet stoljeća hrvatske književnosti", knj. 2, Zagreb 1969, str. 330 i d.

ti", a za Italiju da se i dalje „svojom trgovinom bavi"[10]. Tu se, naravno, može postaviti pitanje je li Vetranović poznavao spomenutu i druge pjesme Ivana Česmičkoga. Čini nam se razumnim zaključiti da dubrovački i drugi naši pjesnici, među njima i Vetranović, nisu valjda posezali samo za tuđim, a izbjegavali eventualno ono što su napisali njihovi zemljaci. Uostalom, elegija i epigrami našega latinista objavljivali su se prvih desetljeća XVI stoljeća više puta, i to u Bolonji, Veneciji, Krakovu, Beču i drugdje.

Književni poticaj, dalje, mogao je Vetranoviću poteći i od Splićanina Marka Marulića (1450—1524). Ako je Jacomo Negri, knjižarski trgovac u Dubrovniku, god. 1523. dao štampati njegovu *Juditu*, s naznakom da se prodaje u Dubrovniku, onda je to moralo biti i zato što se ona, nakon izdanja 1521. i 1522, više nije mogla nabaviti. Pa ako je tome tako, onda je sasvim logično zaključiti da Marulić tamo nije bio neznanac, i da su se Dubrovčani, među njima osobito oni koji su i sami pisali stihove, mogli zanimati i za ostala djela splitskoga pjesnika, recimo za njegove satire, za poslanicu papi Hadrijanu VI, za *Molitvu suprotiva Turkom*, pa i za *Tuženje grada Hieruzolima*[11], na koje ovdje želim upozoriti. Želim upozoriti zato što se već sintagma u naslovu Marulićeve pjesme upadljivo podudara sa sintagmom u naslovu jedne Vetranovićeve elegije; riječ je o njegovoj *Tužbi grada Budima*. Obje se pjesme grade na sličan način: i Jeruzalem i Budim u monologu izlažu svoju zlu sudbinu što ih je zadesila padom u ruke tuđina. Atmosfera međutim posve je različita, što je i razumljivo, imamo li u vidu vrijeme njihova postanka. Marulićeva pjesma napisana je po svoj prilici negdje potkraj XV stoljeća kad je još postojala kakva-takva vjera u organiziranje križarskog rata protiv Turaka; Vetranović je svoju pjesmu napisao ili same 1541, kad je Budim pao, ili malo poslije toga.

U Marulića grad Jeruzalem u monologu poziva onoga koji nosi „ključe (...) vičnjega kraljevstva" i koji vodi „Petrov brod" da organizira zapadne zemlje — Španjolce, Engleze, Francuze, Čehe, Ugre, zatim države Apenina, među njima posebno Veneciju — za opći rat protiv „nevjernika". Ne učini li to, neka zna da će Petrov hram postati štala sultanovim konjima. Marulić izražava uvjerenje kako je još moguće zaustaviti tursku bujicu. Vetranović, naprotiv, u svojoj pjesmi ne gaji više nikakve nade: kršćanske su se države toliko zaplele u međusobne svađe i ratove, intrige i podvale da više nitko nije u stanju pokrenuti kakvu ozbiljnu akciju protiv sultanovih vojski. Samo iz takva crnog uvjerenja mogao je poteći Vetranovićev poziv Dubrovniku (u *Pjesanci slavi carevoj*) da čuvajući vjeru „dvori i služi otomansko kolino".

Nije isključeno da je Vetranoviću kakav satirički bljesak zasjao i u poznatom Zborniku Nikše Ranjine u kojem se u nekoliko pjesama izriču osude novca kao sredstva za koje se može kupiti sve pa i ljubav. Naprijed smo kazali da neposrednijih dodira u pogledu satire između Vetranovića, s jedne, i Nalješkovića i M. Držića, s druge strane, nema, a ipak se mora konstatirati da Vetranovićeve satiričke žaoke rastu u istoj klimi kao i one u te

---

[10] I. Česmički: *Pjesme i epigrami*, kol. „Hrvatski latinisti", knj. 2, Zagreb MCMLI, str. 39.

[11] *Pjesme M. Marulića*, SPH, knj. I, Zagreb 1869, 241 i d.

dvojice, samo što one u kontekstu njihovih opusa nisu isto što i u kontekstu ukupnog Vetranovićeva opusa. Onakvi gospari u Nalješkovića, u komedijama V i VI, satirički djeluju svojim akcijama i činjenicom što se takvi dovode na pozornicu; isto se može reći i za neke Držićeve likove što nose u sebi određene poroke koje prezentiraju publici; Vetranović, naprotiv, uokviruje pojedine poroke i takve ih onda izvrgava osudi i poruzi.

Na eventualne vanjske uzore Vetranovićevoj satiri upozorio je davno Marijan Stojković, koji je jedini sustavnije izraživao tu vrstu djelatnosti našega pjesnika[12]. On poticaje njegovoj satiri nalazi uglavnom u brojnim talijanskim satiričarima krajem XV i prve polovice XVI stoljeća, među kojima pretežnu ulogu u formiranju Vetranovića kao satiričara pridaje Mlečaninu Antoniju Vinciguerri i Firentin cuLodovicu Alamanniju. Vetranović je doista za svojih dvaju dužih boravaka u Italiji, makar i među samostanskim zidinama, imao prilika da upozna talijansku satiričku produkciju. Stojković je posebno ukazivao na sličnu metu talijanskih satiričara; oni naime ciljaju na Francuze i Nijemce zbog njihovih ratnih pohoda na Italiju; na Mlečane zbog toga što siju neslogu među vladarima kako bi iz njihovih svađa izvukli korist za sebe; na papu i druge crkvene glavare koji grcaju u pokvarenosti rasipljući crkvena dobra; na oholost i lakomost koje izazivaju beskrajna zla na svijetu. I tako dalje.

Nema sumnje: talijanski satiričari prisutni su u Vetranovićevim satiričkim sastavima. Priklanjao im se prvenstveno po tome što im je po osjećanju života bio blizak. Nosio je u sebi, kao i oni, nemirenje sa svijetom u kojem je živio. A ipak, Vetranović svoje satire piše iz naše, južnoslavenske, balkanske perspektive. Za talijanske pjesnike Francuzi i Nijemci bili su neposredni zavojevači koji su gazili njihovu zemlju, a pape svojom razularenom svjetovnošću instrument koji je pogodovao općem rasulu zemlje u općoj pokvarenosti. Vetranovića, naprotiv, Nijemci i Francuzi nisu zabrinjavali zato što bi neposredno ugrožavali Dubrovačku republiku i uopće naše krajeve, jer su oni uostalom i geografski podalje od nje; oni su za našega pjesnika bili ti koji su svojim pothvatima slabili talijanske države i čitav kršćanski zapad i tako ga činili neotpornim prema općem neprijatelju s Istoka; na sva ona gloženja na zapadu, na ona pogubna rivalstva među vladarima, na pokvarenost Rima i crkvene hijerarhije Vetranović gleda sa stajališta koliko oslabljuju kršćanske države i time olakšavaju Turcima sve dublji prodor u naše krajeve i dalje na zapad. *Tužba grada Budima* ne bi mogla biti napisana u Italiji od Talijana, ni *Pjesanca slavi carevoj*, ni *Orlača riđanka, rečeno u Blatu ribarom*, ni *Orlača riđanka Peraštu.* Ne bi zato što su Turci bili u nas u kući, a ne tamo negdje u susjedstvu. Mlečani za Mlečanina Vinciguerru i za Firentinca Alamannija nisu mogli biti ono što su bili za Vetranovića i za Dubrovčane, protiv kojih su vodili višestoljetni podmukli rat i optuživali ih pred papom da surađuju s Turcima, a pred sultanom da prijateljuju s papom.

---

[12] M. Stojković: Mavro Vetranić, savremeni satirički pjesnik, *Nastavni vjesnik*, knj. XXV, sv. 3 str. 136 i d. i sv. 4. str. 204 i d.

Čini se da su ratna pustošenja i opća reformacijska previranja onoga vremena — pojave koje su same po sebi pogodovale koroziji dotadašnjih moralnih principa — bila ona zajednička osnova koja je i talijanskim satiričarima i našem Vetranoviću davala izdašne poticaje za satiru kakvu u njih nalazimo. Ali da bi se udomila u nas i progovorila našim jezikom o nama i našim strepnjama morao se naći čovjek i pjesnik kakav je upravo i bio Vetranović: nemiran duh koji je svojim afinitetima duboko ukorijenjen u svojoj sredini i u tadašnjem svijetu uopće. Prve književno oblikovane poticaje imao je bez sumnje u djelima svojih zemljaka, prvenstveno L. Crijevića Tuberona, Ivana Česmičkoga i M. Marulića te u anonimnoj pjesmi *Svit se konča*, da onda proširi vidike na talijanskom Parnasu, osobito na djelima pjesnika koji su mu bili srodni po nepomirljivosti prema zlima svih vrsta. Učio je Vetranović dakle i kod kuće i na strani, kako bi gradio vlastite tvorbe po vlastitom nacrtu i po vlastitoj mjeri. Posebnu dimenziju cijelom njegovu satiričkom kompleksu daju njegove iskrene simpatije za obične, male ljude koji, ni od koga zaštićeni, bivaju plijenom krvavih razračunavanja onih s kojima oni nemaju i ne žele imati ništa zajedničko. Upravo na tlu suosjećanja s pogaženima i potištenima niču i njegove preokupacije patnjama bogorodice i Krista, Euridike i vila u pastirskim prizorima i patnjama čovjeka pojedinca i naroda. A same njegove satire prvenstveno su udar po onima koji patnje uzrokuju. Sve to skupa nije samo plod njegova iskrenog vjerskog uvjerenja, već istodobno i osjećaj probuđenog čovjeka renesanse koji je smisao egzistencije tražio i u ovozemaljskim relacijama. Iz toga kutka njegova ljudskog i pjesničkog bića upravo su i potekli, na žalost ne uvijek, nadahnuti stihovi o čovjeku koji čezne i bori se za uspravnije življenje.

ИСТОРИЈА

МИХАИЛО АПОСТОЛСКИ (Скопје)

НОВ И РЕВОЛУЦИЈАТА ЗА АФИРМАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК*

I

На Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), одржано на 2 август 1944 година, со конституирањето на Македонија како рамноправна федеративна единица во составот на новата југословенска заедница, со низата решенија, донесено е и решение за службен јазик во Македонија да се воведе македонскиот народен јазик[1].

Гледано од аспектот на развитокот на европските народи и национални држави, со право се поставува прашањето, кои мотиви го инспирирале донесувањето на таквата одлука заедно со првите одлуки за државно-правното конституирање на македонската националност. Како што е познато, иако јазикот за повеќето нации претставува една од карактеристичните црти со кои нациите не само што се обележуваат туку и се разликуваат една од друга, марксистичката наука, покрај низата белези за нацијата, не го условува нејзиното постоење и со употребата на посебен јазик, независно од фактот што јазикот е најзначајното средство за меѓусебното општење на луѓето, за нивниот културен и општествен развој[2]. Сведоци сме дека има случаи кога две или повеќе нации се служат со еден јазик, а притоа никој и да не помислува да ја оспорува нивната национална индивидуалност.

Кај многу нации кои се оформиле во почетните фази на развојот на капиталистичкото општество сево ова не се поставувало во толку остра форма бидејќи европските нации се формирале и развивале по природни патишта, на ред и заедно со развитокот на граѓанските општ-

---

* Пристапно предавање во Српската академија на науките и уметностите, објавено во Споменица во чест на новоизбраните членови на САНУ — кн. 44, Београд, 1970 и на македонски во списанието „Разгледи", стр. 60—82, бр. 1—2, (јануари, февруари) 1973. Сега дополнето.

[1] *АСНОМ — Зборник на документи* (во натамошниот текст: АСНОМ—Зборник. . .), стр. 241, Институт за нац. историја (во натамошниот текст: ИНИ), Скопје, 1964.

[2] В. И. Ленин, *Сочинения*, четврто издание ОГИЗ. т. 20, статија „За правото на нацијата на самоопределување", стр. 368—369.

тества, без некој притисок за денационализација. Меѓутоа, афирмирањето на македонската национална индивидуалност се развиваше по специфични патишта, под суров притисок на денационализаторски фактор. Борејќи се за национално и социјално ослободување, македонскиот народ едновремено се бореше и за афирмација на својот народен јазик. Притоа, во моментот кога ја создаваше својата државност, беше принуден посебно да го истакне и фактот дека тој се служи и со посебен, македонски јазик, како еден од белезите на својата национална индивидуалност.

Долгото ропство го оневозможуваше нормалниот развиток на македонската култура. Парадоксален е фактот што на територијата каде што солунските браќа Кирил и Методиј ги поставија темелите на првата словенска писменост, а Климент Охридски во деветтиот век развиваше словенска култура, во дваесеттиот век македонскиот народ немаше ни своја азбука, па според тоа ни свои училишта, ниту развиен литературен јазик[3].

Владеачките кругови на балканските држави, уште додека македонскиот народ се наоѓаше во составот на Отоманската империја, со разновидни средства на пропагандата, со децении настојуваа да го асимилираат, ангажирајќи ја за оваа цел и националната црква со сиот нејзин авторитет, а употребувани се и оружени формации за сурово насилство над македонскиот народ.

По Балканските и Првата светска војна, со поделбата на Македонија меѓу балканските држави, нивниот државен апарат со сите средства на сила и пропаганда настојува да ги избрише сите траги и да го потисне секое чувство за македонска националност.

Но и покрај тешката положба во која се наоѓаше македонскиот народ, особено во последните децении на деветнаесеттиот и првите децении на дваесеттиот век, сепак не се прекина развојниот пат на неговата национална култура[4], која, покрај другите, претставуваше еден од многу важните и значајни фактори да се одржи и по специфични патишта да се развива индивидуалноста на македонскиот народ. Покрај местото што го имаше културата во одржувањето на македонската националност, острицата на денационализаторската политика на владеачката класа беше насочена токму во овој правец, искажувајќи посебна чувствителност и острина спрема употребата на македонскиот народен јазик.

Владеачките кругови на сите балкански држави проблемот на употребата на македонскиот јазик, односно неговото негирање, гушење и забрана на неговата употреба го поставија во прв план. Во врска со тоа и проблемот на просветата и културата, како особено значајни фактори во спроведувањето на асимилаторската политика спрема маке-

[3] Во периодот на Отоманската империја на територијата на денешна СРМ имало околу 2.800 учители, а при ослободувањето на денешна СР Македонија во декември 1944 година имаше околу 312 просветни работници.

[4] Културата на македонскиот народ се огледуваше во народната приказна, легенда и песна, во народниот вез и ткаењето, на фреските од средновековните културни споменици, на иконите и резбата, во уметничкото занаетчиство и др.

донскиот народ, исто така беа во прв план. Поради тоа, освен административните и економските мерки преземени против оние што се служеле со македонскиот јазик, се развија и квазинаучни теории со цел да се докаже дека божем не постои македонски јазик, туку дека е тоа дијалект на бугарскиот, односно српскиот јазик (кај некои Грци дека е тоа јазик на слуги и сл.). Аналогно на ова, овие теории требало да докажат дека не постои ни македонска култура, па непосредно со ова, во областа на општествените науки, посебно на историјата, да се излезе со фалсификати како би можело најдрагоцените историски и културни вредности на македонскиот народ да се прикажат како бугарски, грчки или српски, со што се имаше цел да се уништи сè што претставувало белег на македонска национална индивидуалност[5].

На проблемот кој јазик би можел да се воведе во Македонија и какви би биле последиците од тоа, дипломатијата на балканските држави му посветила сериозно внимание. Добар пример во овој поглед е гледиштето на познатиот српски дипломат Света Симиќ, кој уште како директор на гимназијата во Врање 1897 година извршил инспекторско патување низ Македонија. Имајќи на ум дека во степенот на развиеноста на националната свест, јазикот е еден од многу важните фактори во утврдувањето на самобитноста на народот, на овој проблем Симиќ му посветил посебно внимание. Тој укажал на штетните последици за српската, односно за бугарската пропаганда ако во Македонија, место македонски, би се вовел јазикот на овие два народа, па во својот извештај јасно истакнува дека народот во Македонија се служи со еден сосема подруг јазик[6].

И еминентниот српски научник Цвииќ, кому инаку му се припишуваат неправилни погледи за постоењето на посебна македонска национална индивуалност, по прашањето на македонскиот јазик е мошне внимателен, а би можело да се заклучи и дека го признава постоењето на посебен македонски јазик. Цвииќ за ова пишува:

„Македонските Словени зборуваат на јазик за кој постојат три различни гледања: дека е тоа јазик близок на српскиот, дека е сроден со бугарскиот и, на крајот, дека е самостоен јужнословенски јазик. . .“[7]

---

[5] Припадници на овие теории во периодот до Втората светска војна има многу во сите балкански држави. Меѓутоа, и денес, кога македонскиот литературен јазик и современата македонска култура застанаа во редот со другите литературни јазици и култури на народите на Југославија и народите на Европа, во соседните земји често се јавуваат писатели, историчари и други научни и општествени работници кои ги поддржуваат старите теории на својата буржоазија. Во ова посебно се истакнува бугарската историографија. Така, во Народна Република Бугарија секојдневна опсесија на историчарите е фалсификување на историјата на македонскиот народ и на еден дел на српскиот (за територијата на Јужна Србија). Како потврда наведуваме неколку дела: *Кратка история на България* (Косев, Христов, Ангелов), София, 1962; *Атлас на партизанското движение в България*, 1941—1944, София, 1968; *Бойният пътъ на Българската народна армия*, София, 1966 и др.

[6] Државен архив на СФРЈ, збирка на Јован Јовановиќ, фасцикла на Министерството за надворешни работи, Извештај на Св. Симиќ, Врање, 28.III 1897 година.

[7] Проф. Јован Цвииќ, *Македонские славяне — етнографические исследования*, Петроград 1906, стр. 1

Цвиић, како етнолог и географ, не навлегувал во оценка на македонскиот јазик, меѓутоа доволно е што ги презентирал трите гледања за македонскиот јасик.

Меѓутоа, независно од сознанијата и на научниците и на дипломатите, владите на сите балкански држави, веднаш по поделбата на Македонија во Балканските војни 1912/13 г. во сите три дела го воведоа јазикот на своите народи, па и службениот јазик на балканските држави стана едно од средствата за спроведување на асимилаторската политика.

За буржоазиите на балканските држави признавањето на постоењето на македонскиот јазик едновремено би значело и признавање на македонската националност, што во практика би значело потполн слом во агресивната политика спрема Македонија, бидејќи е исклучена секоја помисла дека може да постои една нација која би се служела со два јазика. Ова е истовремено објаснување зошто буржоазиите на балканските држави биле толку драстични и сурови во мерките што ги преземал спрема сите оние кои зборувале или пишувале на македонски јазик[8].

Поради ова, истакнувањето дека постои македонски јазик во борбената и револуционерна практика за македонскиот народ значеше, покрај другото, и избивање од раката на буржоаските пропаганди еден доста важен аргумент. Со афирмацијата на македонскиот народен јазик поттурнувана е туѓата пропаганда и се создавани услови да се разобличат фалсификатите и во областа на културата и историјата на македонскиот народ.

Кога овој проблем ќе се согледа во целост, тогаш ќе се сфатат и мотивите од кои се раководеше АСНОМ на своето Прво заседание да донесе и одлука за воведување на македонскиот народен јазик како службен. Но, истовремено е нужно да истакнеме дека тие исти мотиви беа и фактори што ги поттикнуваа сите раководни тела на Народноослободителната борба и Револуцијата од самиот почеток на востанието спрема времето и условите да преземаат и соодветни мерки на полето на просветата и културата кај народот и кај партизанските и воените единици.

---

[8] Во Грција, иако има извесни позитивни обиди да се воведе македонскиот јазик, балканските бужоазији го попречуваат тоа, а за време на Метаксасовиот режим, покрај разновидните казни извршувани над лицата кои се служеле со македонскиот јазик, се давани големи количества рицинус. За забрана на употребата на македонскиот јазик се јавуваат барања и во повоениот период (весник „Едесаики", 10.5. 1964 година). Во стара Југославија била забранета употребата на македонскиот јазик и во обичниот говор. Во училиштата и на јавните места често, на самото место физички се казнувани оние кои говореле на македонски. Во Бугарија и денес се зборува дека не постои македонски јазик, а мерките за неговата забрана зависеле од политичката клима.

II

Спротивно како на теориите така и на воведената практика од страна на владеачките кругови на балканските држави во спроведувањето на асимилаторската политика спрема македонскиот народ, отпорот на македонскиот народ да се одржи и да ја афирмира својата националност сè повеќе растеше[9].

Со оглед на целта во ова кусо излагање да ги изнесеме најзначајните мерки преземени во текот на Народноослободителната војна и Револуцијата на полето на развивањето на македонскиот јазик и култура, ќе укажеме само на некои појави за афирмација на македонскиот јазик и култура во минатото, појави што ги удрија темелите за денешниот македонски јазик.

Во периодот на културната борба за слобода и независност, во шеесеттите години на минатиот век, македонскиот народ сосема природно ја истакнува и мислата врз база на народниот јазик да се изгради литературен македонски јазик, како неминовна потреба за успех во борбата воопшто, а посебно против Цариградската патријаршија, за да се воведе народниот јазик во училиштата и црквите место грчкиот[10]. Така, во борбите за национално ослободување, спротивставувајќи се на разните пропаганди, идејата за изградување на македонскиот литературен јазик доби и свои одредени и конкретни форми. Преродбениците Крчовски, Пејчиновиќ, браќата Миладиновци и многу други, почнуваат да ги отвораат страниците на културниот развиток на македонскиот народ, а Ѓорѓи Пулевски, занесувајќи се со идејата да напише историја на македонскиот народ, истовремено се залага за создавање македонски литературен јазик, и успева да издаде речник на три јазика (македонски, албански и турски)[11]. Неколку децении подоцна, Крсте Мисирков, борејќи се за правата на македонскиот народ, се залага и работи и на создавање македонски литературен јазик. Мисирков ѝ укажува на јавноста дека македонскиот народ има свој посебен јазик и оти

---

[9] Во втората половина на XIX и во почетокот на XX век, политичката и оружената борба на македонскиот народ е разновидна. Покрај борбата против Цариградската патријаршија за самостојна црква и за воведување на македонскиот јазик (црковнословенски) во црквата и во училиштата, познати се повеќе оружени востанија и бунотови, како што се: Разловечкото (1876), Кресенското (1878), Илинденското (1903) востание и др. Понатаму, политичката активност во периодот на Младо-турската револуција има посебно место во историјата на македонскиот народ, а исто така многу значајно е и учеството на Македонците во Балканските војни и др., за во НОВ и Револуцијата, заедно со народите и народностите на Југославија, да ја извојува својата национална и социјална слобода.

[10] Б. Конески, *О македонском језику*, неделник НИН, 2.I 1966 г.

[11] Ѓорѓи Пулевски, голем ентузијаст, учесник во борбите на Шипка во Руско-турската војна 1877—78;. Ракописот на историјата се чува во Народната библиотека во Софија, а речникот на три јазика (македонски, албански и турски) е печатен во Белград во 1875 година. Пред ова, во печатницата на Теодосиј Синаитски во Солун, во 1838 година се отпечатени две книги на македонски народен јазик.

народниот јазик е услов да се зачува и националноста — односно духот на прадедовците[12].

По Првата светска војна, кога поделбата на Македонија меѓу трите балкански држави е сакнционирана, македонскиот народ ја продолжи политичката борба за национална и социјална слобода под нови услови, а една од формите во таа борба беше и работата на афирмирањето на македонскиот народен јазик. Во периодот меѓу двете светски војни се јавуваат нови борци кои го афирмираат народниот јазик, кои практично ги удираат темелите на новиот македонски литературен јазик[13]. Литературните дела на Кочо Рацин, Антон Панов, Ристо Крле, Васил Иљоски, Коле Неделковски, Мите Богоевски и други, удирајќи ги темелите на македонскиот литературен јазик, истовремено го подигнуваа револуционерниот дух на Македонците, му даваа нови сили да издржи во својата борба. Меѓутоа, треба да истакнеме дека покрај субјективните сили што го носеа развитокот на современиот македонски јазик, голема политичка поддршка а и поттик во тој правец даде Комунистичката партија на Југославија (КПЈ)[14], која во борбите за правата на работниците и на потиснатите народи го истакнуваше и принципот на слободна употреба на мајчиниот јазик. Во оваа смисла од посебно значење е Третиот конгрес на КПЈ за решавањето на националното прашање во Југославија[15].

Доследноста на КПЈ во поглед на примената на истакнатите принципи сосема јасно може да се согледа и од фактот што во периодот меѓу двете светски војни и партиската кореспонденција во Македонија во добар дел се водеше на македонски јазик, а истовремено со ова и некои партиски весници излегуваа или објавуваа написи и песни на македонски јазик[16].

---

[12] К(рсте) П. Мисирков, борец за национални и културни права на македонскиот народ, *За македонцките работи*, Скопје, 1946 (првпат објавено од самиот автор во 1903 година во Софија), стр. 8—11, 85, 89, 91—94, 112—123.

[13] На полето на борбата за афирмација на македонскиот јазик во периодот меѓу двете светски војни на територијата на Македонија во состав на Југославија, и покрај големиот притисок на државниот апарат, со борбата на КПЈ и за национални права на потиснатите народи се создадени услови за појава на македонски писатели, меѓу кои посебно се истакнуваат: Рацин, Панов, Иљоски, Крле, Неделковски, Марковски (живеел во Југославија и Бугарија) и др. Нивните литературни дела се печатени и изведувани во театрите на македонски јазик.

[14] Никол Минчев, *Македонската азбука и правописот — значаен датум во културната историја на нашиот народ*. „Литературен збор“, год. 12, бр. 4, стр. 2, Скопје, 1965.

[15] III *конгрес на КПЈ* (јуни 1926 година). Резолуција за извештајот на ЦК, т. 5 (стр. 98); резолуција за политичката ситуација (стр. 109); резолуција за националното прашање (стр. 111 и 112). — Историски архив Комунистичке партије Југославије, том II, Београд 1949.

[16] Во периодот меѓу двете светски војни, покрај партискиот материјал пишуван на македонски јазик, излегуваат и неколку весници, органи на партиските организации, конкретно на Покраинскиот комитет на ЦК КПЈ за Македонија, како што се: Билтен (1940), Искра (1941), а во весникот за општествени, културни и стопански проблеми „Наша реч“ (1939—1940) како и во списанието „Луч“ има статии и песни објавени и на македонски јазик. Од значење е и весникот „Јужна стварност“ што излегува во 1939 г. во Скопје.

За периодот меѓу двете светски војни нужно е да го истакнеме и обидот на некои напредни политички кругови во Грција да го решат и македонскиот проблем, признавајќи му ги основните права на национално малцинство. За оваа цел, по бугарско-грчката спогодба од 1924 година, Министерството за просвета на грчката влада во Атина, формирајќи одделение за етнички, религиозни и јазични малцинства, одреди комисија која изработи буквар на македонски јазик за училиштата кои требале да бидат отворени во Македонија во составот на Грција. Букварот е наречен Абецедар, беше печатен на латиница и имаше два дела: буквар и читанка. Обидот да се направи буквар за Македонците во кој е употребена латиницата, јасно укажува на фактот дека грчката влада сакаше по индиректен пат да се ослободи од притисокот на Бугарија — Македонците да ги признае како бугарско национално малцинство. Со оваа цел букварот е изработен на битолско-леринскиот дијалект. Во спротивно, грчката влада, односно нејзината комисија, не мораше да издава посебен буквар, бидејќи можеше и ги имаше на располагање сите бугарски односно српски учебници. Овој корисен обид на грчката влада, независно од нејзината цел, да го признае постоењето на македонското национално малцинство во составот на грчката држава, да го признае македонскиот јазик и да отвори македонски училишта, не е спроведен поради големиот притисок од страна на тогашната југословенска и бугарска влада.[17]

Погледите на Комунистичката интернационала по националното прашање, во кои се истакнува признавањето на потиснатите нации, беше од посебно значење и македонскиот народ во сите три дела на Македонија со таквите гледишта ја зацврсти довербата во комунистичките партии на Грција, Бугарија и Југолсавија, дека заедно со нивната борба ќе извојува национална и социјална слобода. Ова до толку повеќе, што паролата за „обединета и независна Македонија“ била во основа прифатена од комунистичката партија на Грција, со што во извесна смисла е поддржано и употребувањето на македонскиот јазик. Со ова може да се објасни и објавувањето на писма на македонски јазик во органот на КПГ „Ризоспастис“.[17a]

---

[17] Христо Андоновски, „Разгледи“, мај 1962, рубрика Сведоштва, стр. 860—872, и „Културен живот“, 8—9, октомври—ноември 1964, стр. 29. Абецедар, потоа „Елефтериа Вима“, 19.X 1925. Според Северскиот догор, грчката влада беше обврзана да им ги признае правата на националните малцинства. Според договорот меѓу Бугарија и Грција од 1924 година (Калфов — Политис), грчката влада требаше да признае постоење на бугарско малцинство во Грција, мислејќи на Македонците. Затоа грчката влада и го изработи Абецедарот на латиница, 40 страници, на битолско-лерински дијалект на македонскиот јазик, за „Славофоните“, односно „славеногласните“, како што Грците ги наречувале Македонците.

[17a] Р. Кирјазовски, *Внатрешно-партиската дискусија во КПГ по македонското национално прашање меѓу III вонреден и III редовен конгрес на КПГ*. Историја, год. IX (1973) бр. 2, стр. 175—200. Ј. Пападопулос, *Од борбата на македонскиот народ во Егејска Македонија.* Македонски текстови во „Ризоспастис“ — Разгледи, год. XVIII, (1976), бр. 9, стр. 1152—1155.

Во Бугарија посебно заслужува да се истакне работата на Македонскиот литературен кружок во Софија (1938—1941), под раководство на Никола Вапцаров, кој се заземал за создавање македонска литература по дух и по содржина. Вапцаров ја истакнува обврската на писателите Македонци, нагласувајќи дека тие се должни, иако во емиграција, да работат на создавањето македонска литература.[17б]

III

Согласно со политиката и практиката на Комунистичката партија на Југославија пред Втората светска војна, во текот на Народноослободителната борба и Револуцијата (1941—1945), без посебни наредби или сугестии, туку по навиката од предвоениот период и по примерот на највисоките политички и воени раководители (ПК КПЈ за Македонија, односно од 1943 година ЦК КПМ и Главен штаб на НОВ и ПО на Македонија), од самиот почеток на востанието во Македонија преписката меѓу партиските организации, партизанските и воените единици и штабови, органите на народна власт и другите органи на борбата се развива на македонски народен јазик. Се разбира дека во оваа практика постојат и извесни отстапувања во одредени ситуации, на пример во кореспонденцијата со раководствата на антифашистичките движења на отпорот на соседните држави или во обраќањето до народностите во Македонија и сл. Во ваквите случаи често е употребуван јазикот на народите со кои е вршена коресподенција (српски, бугарски, грчки, албански и др.).

Во текот на Народноослободителната војна и Револуцијата, партиските организации, воените штабови и органите на народната власт, паралелно со организирањето и раководењето со политичката и оружената борба како и со разни други форми на отпор против окупаторот, го решаваа и проблемот на просветата и културата. Какво значење им е придавано на овие проблеми може да се види од упатството на Главниот штаб на Македонија од 22 јуни 1942 година. Во ова упатство, меѓу другото, се зборува и за организацијата на просветната и културната работа. Политичките комесари во партизанските одреди, според упатството, се задолжени за организацијата на оваа работа. Со ова упатство, во партизанските одреди се предвидува изучување на географијата, историјата и друго. Посебен акцент е ставен на изучувањето на историјата на македонскиот народ, како и на другите југословенски народи, а оваа практика е пренесена и на воените единици кога овие се формирани, а е продолжена до ослободувањето на Македонија. Истовремено со ова, политичките комесари со споменатото упатство беа задолжени да го описменат секој неписмен борец. Политичките комесари на партизанските одреди истовремено станаа организатори, а често и извршители на просветната и културната работа на теренот на кој дејствуваа нивните партизански одреди.[18] Според ова упатство,

[17б] Гане Тодоровски: *Никола Ј. Вапцаров, творби*, Мисла, 1979. у

[18] *Зборник на документи и податоци за Народноослободителната борба на југословенските народи*, том VII. кн. 1, Белград 1952, док. 27, стр. 94.

политичките комесари на партизанските одреди во текот на востанието се јавуваат како први просветни и културни работници во периодот на НОБ и Револуцијата, службено задолжени од страна на повисоките раководства.

Тежината и деликатноста на поставената задача пред политичките комесари може да се сфати само тогаш ако се познава тешката слика на положбата на писменоста во Македонија која ја оставија во наледство владеачките кругови на буржоазијата. Во тогашната ситуација, македонскиот народ беше масовно неписмен или полуписмен, со минимален број интелигенција, која на територијата на сегашна СР Македонија одвај да изнесуваше 1.000 луѓе, од кои околу 150 со факултет и околу 300 просветни работници, а другите со гимназија и средни стручни школи.

Во 1943 година македонскиот народ масовно ја разви оружената борба, со која беше опфатена целата територија на Македонија, па се создадоа поволни услови и на проблемот на просветата и културата да му се обрне поголемо внимание. За оваа цел, покрај агитационо-пропагандното одделение на ЦК КПМ и Главниот штаб (едно за двете тела), во Главниот штаб на Македонија се поставени посебни референти за просвета и школство и референт за религија, наречен верски референт. Соодветни тела истовремено се организирани и по баталјоните,[19] а подоцна и по бригадите и другите воени единици.

Овие тела, во баталјоните наречени културно-просветни одбори ја засилија активноста на полето на просветата, која особено дојде до израз на слободната територија во Западна Македонија. Така, во 1943 година на оваа територија, освен многубројните културно-просветни приредби и теоретски часови одржувани по градовите и селата, во единиците и на посебните курсеви, се организирани и првите училишта во кои наставата се изведуваше на македонски јазик.[20]

Верскиот референт во Главниот штаб на Македонија на специфичен начин имаше свое место во примената на македонскиот јазик во црковната администрација. Развивајќи широка активност меѓу свештениците и религиозните средини, пропагирајќи за целите на НО борба, тој се залага, но истовремено во својство на орган на власта и наредува, во црквата и во администрацијата да се употребува македонскиот јазик.[21]

---

[19] Исто, том VII, кн. 2, Белград, 1952, док. 89, стр. 249, меѓу другото стои: „. . .одржани се воспитни, културно-просветни и политичко-теоретски часови и забавни приредби кои ги подготвуваа културно-просветните одбори. Секој баталјон има свој културно-просветен одбор".

[20] Според податоците во публикациите „НОБ — Македонија", Народна задруга, Скопје, 1964, на стр. 103, во Западна Македонија есента на слободната територија работеле 10 основни училишта во кои наставата е изведувана на македонски јазик (референт за школство во штабот беше Петре Богданов-Кочко). Поопширно: Боро Китановски „Првите македонски училишта во НОБ", Наша книга, Скопје, 1973.

[21] АСНОМ, *Зборник*. . . ИНИ, Скопје, 1964, док. 13 до 27 октомври 1943, стр. 84. Во циркуларното писмо на верскиот референт на Главниот штаб на НОВ и ПОМ,

Специфичноста на развитокот на НОБ и Револуцијата во Македонија налагаше сè до Првото заседание на АСНОМ (2.VIII 1944 година) Главниот штаб на Македонија и ЦК на КПМ да се јавуваат и како носители на организацијата на работата и во обласѓа на просветата и културата. Така, на пример, покрај веќе споменатите и многуте други мерки преземени во 1942 и 1943 година, на заедничкиот состанок на Главниот штаб и Иницијативниот одбор за свикување на Првото заседание на АСНОМ, одржан на 6 мај 1944 година, се утврдуваат задачите на делегацијата која во име на спомнатите тела се подготвуваше да замине во Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ. Имајќи го на ум политичкото значење и ефектот на пропагандата кај народот, кога истата би се спроведувала на македонски јазик и од страна на другите органи на борбата во Југославија па и од сојузниците, се согледува неминовната потреба и Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ во пропагандата наменета за Македонија да го употребува македонскиот јазик, па заклучува: делегацијата да се заземе радиостаницта „Слободна Југославија" да воведе емисии и на македонски јазик, потоа пропагандниот материјал кој преку сојузичкото воздухопловство се испраќа во Македонија да биде пишуван на македонски јазик[22].

На планот на просветата и културата, а особено во употребата и развивањето на македонскиот народен јазик, посебно место имаа весниците, списанијата, билтените, радио-вестите и др. објавувани на македонски јазик кои во текот на целиот период на НОВ и Револуцијата ги издаваа партиските организации по градовите, потоа партизанските одреди, бригадите и дивизиите, како и другите штабови.[23] Од тој период е денешниот дневен весник „Нова Македонија", како и некои други весници. Исто така, во развивањето на македонскиот јазик, посебно место имаат поезијата и другите литературни родови создадени во текот на востанието како продолжение на она создавано меѓу двете светски војни.

Потребата за развивањето на востанието налага да се оди понатаму со мерките кои секојдневно ќе потврдуваат и ќе го убедуваат македонскиот народ дека целите за кои се бори ќе се реализираат, имено, дека ќе извојува национална и социјална слобода. Факторите кои ги навестуваа и потврдуваа патиштата за ослободување на македонскиот народ беа многубројни. Меѓутоа, ова треба и натаму да се потврдува

упатено до сите свештеници на слободната текиторија, покрај другото стои: „. . . 5. Сите матични и други книги да се водат на македонски јазик" (верски референт во Главниот штаб на Македонија беше свештеникот Вељо Манчевски од Дебар).

[22] Исто, док. 26, записник од заедничкиот состанок на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ и на Главниот штаб на НОВ и ПОМ, стр. 126.

[23] Голем е бројот на весниците и билтените што излегуваа во текот на НОВ револуцијата поради што и не се набројуваат овде. Делумни податоци се дадени во публикацијата „НОБ — Македоније". Народна задруга, Скопје, 1964 (на српскохрв. јазик), стр. 177—179, каде што се дадени и факсимили од некои весници. Потоа, делумен увид во весниците и билтените од периодот на НОБ може да се добие од Зборникот одбрани статии, Историски архив на КПМ, кн. 1, 1941—1943, „Култура", Скопје, 1952. Најголемиот број весници се чуваат во Институтот за нац. историја — Скопје, сега во Архивот на Македонија — Скопје.

и со други мерки, посебно во смисла на натамошна потврда за слободна употреба на јазикот, бидејќи во свеста на македонскиот народ поимот „слобода“ бил цврсто врзан за употребата на својот мајчин јазик. Ваков поим се создал од проста причина што репресалиите на владеачките режими на балканските држави што ги употребувале кон сите оние кои се служеле со македонски јазик биле највидливи, па широките маси во слободната употреба на македонскиот јазик гледаа голема, ако не и најголема гаранција за националното ослободување. Од овие прични и во периодот (летото 1944 година) кога најголемиот дел (скоро целата територија, освен градовите) од Македонија претставуваше слободна територија, кога народната власт беше развиена на целата територија на Македонија, а македонскиот народ имаше и своја војска[24], потоа кога во лицето на југословенските народи јасно на дело виде проверени сојузници, сепак општата ситуација налагаше на Првото заседание на АСНОМ, при конституирањето на македонската државност, и преку ова тело, со афирмирањето на македонскиот јазик одново да се истакне и да се потврди постоењето на македонската националност. Теоретски гледано, ова не беше најнеопходно. Меѓутоа, практиката на револуцијата го диктираше тоа, а произлегуваше меѓу другото и од ставовите и односот на буржоазијата на балканските држави и во периодот на НОБ и Револуцијата, која, како во Бугарија така и во Грција, директно или преку нерасчистените сфаќања во сопствените раководства на востанијата за проблемите што се однесуваа за решавање на националното прашање, имаше извесно влијание на ослободителните движења на тие народи и на нивните погледи кон македонскиот народ.[25] Така, афирмирањето на народниот јазик со одлуката на највисокото претставничко тело — АСНОМ, уште еднаш на широките маси им се потврди дека македонскиот народ ќе извојува слобода и дека старите режими нема да се вратат — парола која постојано е истакнувана во материјалите на ЦК КПЈ, на Врховниот штаб и другите раководни тела на Револуцијата.

Положбата на македонскиот народ не само во рамките на Југославија туку и поради неговата поделеност меѓу балканските држави, неговото историско минато, како и поради централната географска положба на Македонија на Балканот, налагаше на Првото заседание на АСНОМ при конституирањето на македонската државност, со посебна одлука да се истакне постоењето на македонскиот јазик, да се истакне и тој симбол на неговата националност и независност, без оглед на фактот што македонскиот јазик со децении се употребувал и денес

---

[24] Во август 1944 година во Македонија постојат 12 ударни бригади, а во септември—октомври 1944 година имаше: 24 ударни бригади, 4 артилериски, 1 коњичка, 1 автомобилска и други единици — сите формирани во три корпуси и седум дивизии. Покрај нив, постоеше и посебна мрежа на военотериторијални органи. (Поопширно М. Апостолски, *Завршне операције за ослобођење Македоније*) „Војно дело“, Београд, 1953, стр. 281—282.).

[25] Карактеристично е што денешните влади на Бугарија и Грција не го признаваат постоењето на македонската нација, макар што речиси четири децении постои СР Македонија. Резултатот на ова е и непризнавањето на македонскиот јазик.

се употребувва во сите три дела на Македонија, и покрај сите забрани и преземање сурови репресалии. Според тоа, значењето на оваа одлука е во тоа што од страна на највисоки тела на револуцијата на македонскиот народ се санкционира една состојба која постоеше во животна практика. Од овие причини во Прогласот на АСНОМ од Првото заседание посебно се истакнува фактот што македонскиот народен јазик се воведува како службен јазик во федерална Македонија.[26]

IV

Донесувањето на одлуката за воведување на македонскиот народен јазик како службен јазик означува квалитетен скок во развитокот на македонскиот јазик. Меѓутоа, целосното и доследно спроведување на оваа одлука претставуваше многу тешка задача чие извршување бараше и располагање со научен кадар и време. Иницијативниот одбор за свикување на Првото заседание на АСНОМ го согледа ова, па во рефератот „Народнодемократска власт во Македонија", поднесен на Првото заседание, зборувајќи за просветата, ја истакнува тежината на овој проблем и ги набројува задачите кои мораат да се решаваат на темелите на веќе организираната државна заедница.[27] Ова говори за тежината и сериозноста на проблемот кој се уочуваше и се поставуваше пред Првото заседание на АСНОМ, што го потврдува и фактот дека некои од тогашните задачи се реализирани дури по две децении.[28]

По Првото заседание на АСНОМ основната грижа за просветата и културата од Главниот штаб на Македонија и ЦК на КПМ преминува на Президиумот на АСНОМ и на неговите органи. Сосема е разбирливо дека Главниот штаб, па и сите воени штабови, и натаму на овој план имаа одредена функција, но не примарна, за разлика од предходниот период.

Процесот на развитокот на НОБ и Револуцијата, ослободувањето во текот на летото 1944 година на речиси целата територија на Македонија, освен поголемите градови, кои по капитулацијата на фашистичка Бугарија на 9.XI 1944 година ги презедоа и ги држеа во свои раце Германците, налагаше Президиумот на АСНОМ веднаш по Првото заседание да преземе низа мерки за отворање училишта од сите степени. Потоа, заедно со ЦК КПМ, формира посебна комисија за изработување на азбука на македонскиот јазик, која почна да работи во ноември 1944 година во селото Врановци, а ја заврши во април 1945 година. За развојот на просветата во овој период до конечното ослободување, особено се значајни седниците на Президиумот на АСНОМ и

[26] *АСНОМ — Зборник*. . . ИНИ, Скопје, 1964, док. 55, проглас и док. 40, Декларација на Првото заседание на АСНОМ, стр. 282 и 239.

[27] Исто, док. 37, реферат на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, „Народнодемократската власт во Македонија", стр. 231.

[28] Азбуката на македонскиот јазик е донесена на 3 мај 1945 година, а првата граматика на 7 мај 1945 година, речникот на македонскиот јазик излезе од печат во 1960—1966 година (три тома), Историјата на македонскиот народ излезе од печат во 1969 година. Истата е објавена на српскохрватски јазик, Београд, 1970.

неговото Повереноство за просвета, одржани од 2—5 септември 1944 година, на кои се разгледани основните проблеми са организација на просветата.[29] На овие седници Президиумот на АСНОМ одлучи наставата за основно образование да трае седум години, а за средното пет. Карактеристично е што повереникот за просвета предлагаше средношколската настава да трае три години.[30] На спомнатите седници на Президиумот на АСНОМ се разгледани и проблемите за описменување на населението преку аналфабетски курсеви.[31] На спомнатите седници истовремено се проучувани и проблемите за отворање учителски школи и универзитети,[32] како и за организирање на некои научни институти. Од записникот се гледа дека е водена дискусија за отворање повеќе институти, но единствено е конкретизирано да се отвори „геолошки и стопански институт".[33] Карактеристично е што и иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ во својот реферат поднесен на Првото заседание на АСНОМ предлага да се организира „научен институт", мислејќи на историски институт.[34]

Врз основа на спомenатите и некои други одлуки на Президиумот на АСНОМ, се пристапи кон организирање основни училишта на целата територија на Македонија, се разбира со исклучок на сè уште неослободените градови кои ги држеа Германците, но се преземаат мерки и во нив да се отворат основни училишта штом за тоа ќе се создадат услови. Истовремено со ова се вршат сите подготовки за отворање и средни училишта штом ќе се ослободи целата територија на Македонија, то ест откако ќе се ослободат и градовите.[35]

За реализација на спомenатите одлуки, Повереноството за просвета издаде низа упатства со кои се регулираше работата во училиштата, се утврди привремената азбука, се утврди и привремен план за настава во основните училишта.[36] Со овој план се утврдени наставните предмети, се даваат кратки методолошки упатства и сл.[37]

---

[29] *АСНОМ* — Зборник... ИНИ, Скопје, 1964, записник, стр. 353.

[30] Исто, решение, стр. 362.

[31] Исто, решение, стр. 360.

[32] Исто, решение, стр. 361.

[33] Исто, записник, стр. 355.

[34] Исто, док. 37, стр. 232, Во рефератот покрај другото се истакнува дека е неопходно да се организира „... еден научен институт, кој да се нагрби со прибирањето и приготвувањето на овој историски материјал, од кој има нужда нашата народно-ослободителна борба, како сега, така и по ослободувањето, Тоа го изискува утрешната заштита на нашата национална кауза".

[35] Исто, решение, стр. 475, 494, 498, 519, 525. И записници: стр. 513 и 522.

[36] Исто, писма, стр. 641—642, 643—644, план стр. 645—648.

[37] Покрај изнесените активности за организирањето на просветата и културата, Президиумот на АСНОМ на ова поле презеде и низа други мерки, на пример:

Со Главниот штаб на Македонија ги регулира прашањата на ослободувањето стручен кадар од воени должности, *АСНОМ* — Зборник ..., стр. 649—650.

Материјалното обезбедување на училиштата, собирањето учителски кадар, поставувањето училишни инспектори. (АСНОМ — Зборник ... стр. 645—656). Да

Сиве овие мерки околу организацијата на училишната мрежа според концепциите се далеку пошироки отколку што беше тоа пред почетокот на Втората светска војна, а се преземени во еден многу бурен период, кога се водеше последната битка за конечно ослободување на Македонија, во која во вистинска смисла беше вклучен целиот македонски народ. Меѓутоа, иако се водеа борби против германските единици, во тој период беа создадени основните услови за донесување вакви одлуки. Имено, веќе кон средината на 1944 година во целата територија на Македонија постоеја и функционираа органи на народната власт- (преку 500 народноослободителни одбори — НОО), како и наполно развиена военотериторијална мрежа со месни команди и подрачја.[38] Народноослободителните одбори и месни команди за оние градови кои не беа ослободени беа сместени во непосредна близина на градот и преку разни свои воени и партиски организации практично ја држеа целата власт и во неослободените градови. Според тоа, народноослободителните одбори заедно со месните команди и подрачја беа во состојба да ги преземат сите подготовки за да можат училиштата веднаш по ослободувањето да почнат нормална работа, а оние по селата започнаа да работат и пред конечното ослободување на Македонија; се разбира некои од овие повеќепати беа вознемирувани од борбите, но и тоа во тој временски период се сметаше за нормално.

Од изнесените мерки за организација на училишната мрежа што ги презедоа Президиумот, Поверенството за просвета и другите органи, може да се согледа доста брзото темно на развојот на школскиот систем, што говори за значењето што ѝ е придавано во тој период на просветата и културата на македонскиот народ. Ова зборува и за желбите на широките маси за просвета, што се изразуваше не само во прифаќањето на училиштата туку и во преземањето низа акции да се овозможи работата на училиштата. Истовремено, ова е знак и за

напоменеме дека за учители се поставувани и младинци што завршиле по неколку класа гимназија.

Донесено (20. 12. 1944) упатство за работа на органите на народната власт, каде што се предвидува и регулира и работата на органите на просветата (АСНОМ — Зборник. . . стр. 418 и др.).

[38] За да се сфатат условите кои во тогашната ситуација го овозможуваа развојот на училишната мрежа, ги даваме овие податоци:

а) За време на заседанието на АСНОМ постоеја преку 500 народни одбори, а во текот на август брзо се шири мрежата на овие одбори.

„Организирањето во секое село и град на НОО треба да стане парола на денот“ — се изнесува во рефератот на Иницијативниот одбор, поднесен на Првото заседание на АСНОМ (АСНОМ — Зборник. . . ИНИ, Скопје, 1964, стр. 229.) Ова за наредните два-три месеци беше и реализирано.

б) Истовремено со развивањето на органите на народната власт, во текот на летото 1944 година беше организирана и целосна мрежа на воено-територијални органи и тоа: 8 командни подрачја со по еден баталјон војска и 34 месни команди со по една чета, со инежењериски вод и други помошни единици (*Завршне операције за ослобођење Македоније*, од М. Апостолски, Војно дело, Белград, 1953, стр. 282—283).

желбата за афирмирање на националната култура, која со децении била негирана или присвојувана од други.

Сè ова можеше да се реализира благодарејќи на доследната стратегија и раководната улога на КПЈ и на нејзиниот генерален секретар Јосип Броз—Тито, кој во периодот на НОВ е и врховен командант на НОВ и ПОЈ.

Од изнесените околности за развитокот на употребата на македонскиот јазик може да се види дека проблемот на официјалното истакнување за постоењето на македонскиот народен јазик, неговото воведување во администрацијата и печатот, потоа отворањето училишта на македонски наставен јазик, притоа не негирајќи, туку поддржувајќи ја употребата на јазиците на сите народности што живеат во Македонија, во тогашната ситуација, кога македонскиот народ се конституираше како рамноправен член на заедницата на народи и народностите на Југославија, претставуваше вонредно важен политички проблем.

Реализирајќи ги политичките цели истакнати во текот на НОВ и Револуцијата, извршена е и револуционерна трансформација и политизација на свеста на широките народни маси, така што патриотизмот се подигна на висок степен, што даде полет и сила релативно брзо да се реализираат одлуките на АВНОЈ и на АСНОМ не само околу изучувањето на мајчиниот јазик туку и во развојот на просветата и културата воопшто.

ХРИСТО АНДОНОВ-ПОЛЈАНСКИ (Скопје)

ИСТОРИОГРАФСКАТА МИСЛА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

„Наша е иднината. А тоа значи,
дека стануе наше и минатото".
(Блаже Конески, 26 мај 1945 г.)

Овој лајтмотив на Блаже Конески, нашиот исклучително бележит научник и писател, искажан во времето кога се остварија вековитите стремежи на македонскиот народ за слободен развој во својата македонска татковина во рамките на југословенската социјалистичка заедница, визионерски ја означија светлата перспектива во нашиот натамошен развиток. Поврзувањето на иднината со минатото сосема природно се надоврзуваше на историскиот факт за постоењето на македонскиот народ и на македонскиот национален идентитет.

Токму на тоа благородно дело ја посвети својата разновидна дејност Блаже Конески и тоа како литерат, научник и поет. Со тоа се вклучи во плејадата македонски литерарни и научни дејци, кои еден суштествен дел од својата творечка дејност го посветија на македонското минато. Како да сакаше и тој да се приврзе кон Матошевата максима: „Поетите ја пишуваат историјата".

Оваа своја присутност Блаже Конески ја посведочи во својот творечки опус, чијшто историографски дел претставува неизмерлив придонес кон македонската историска наука. Тој, како плоден и сестран автор[1], мошне верзирано и суверено се вклучи, по пат на настојчиво упорна истражувачка работа, да ги испита светлините на минатото, прогресивниот од во континуираниот историски и просветно-културен развој на македонскиот народ низ вековите.

1.

Во творечкиот опус на Блаже Конески историографската мисла зазема виден простор. Тој не е професионален историограф[2], но значај-

---

[1] Трајко Стаматоски, *Научната дејност на проф. Блаже Конески.* — Разгледи 1 (1981), 25 (Истото: Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј" 1981, 1—14; Во елитата на светската лингвистика. — Нова Македонија 9.VIII 1981, 9).

[2] Блаже Конески се наоѓа во составот на редакцијата на Историјата на македонскиот народ. (Историја на македонскиот народ. I—III. Скопје, Институт за национална историја 1969). Во редактирањето на ова значајно дело на македонската историографија тој имаше голем удел.

ните пунктови од нашето минато му служат во неговата научна, литерарна и поетска работа како појдовни суштествени елементи при разработката на одделните карактеристични појави во една одделна епоха.

Пред сѐ, во поезијата на Блаже Конески одделни моменти од македонското минато, а и истакнати ликови од македонската историја, се земени како сугестивни мотиви.[3] Тоа е мотивска група во која се прелева митското, легендарното со сегашното.[4] Со нив стриктно е поврзан авторовиот инспиративен став: „Судбинско нешто се плело за века" („Везилка").[5]

Мотивите од македонското минато во поезијата на Блаже Конески чинат тема за себе. Тие опфаќаат повеќе периоди: главно, од средниот век до наши дни. Поетската инспирација на поетот се градела врз богатото народно творештво, врз убавините на народните песни, на легендите, на баладите. Оттука, циклусот „Марко Крале" е најприсутен. („Марко Крале", „Марковиот манастир", „Кале", „Одземање на силата", и други).[6]

Највиден израз поетовиот превосходен восхит кон трагиката во ропското минато на македонскот народ и неговиот возвишен устрем кон слободата се наоѓа во песната „Тешкото". Реминисценцијата кон ропските тегдила („О времиња, што ве в мрак родот мој минал") се преплетува со копнежот („ . . . со јадот од векови собран"), кон светлините на слободата („Од вековно ропство, мој народе идеш — но носиш ти в срце дар златен и пој").[7]

Поврзаноста на Македонците со светлите ликови од своето минато вознесено се изнесуваат како патриотски низ во „Земјата и љубовта",[8] за да добијат свој блескотен израз во „Девственици"[9], и во „Илинденски мелодии", „Крени се, Гоце војвода" и др.[10]

Овој револуционерен патос се довообликува со творбите за второилинденската револуција. Од нив баладата „Сончева колона" и поемата „Ракувања"[11] се настојчиво сведоштво за величанствените повеви на слободата. Таа се овенчува со Блоковиот визионерски восхит: „Сонцето оди пред таа колона".[12]

---

[3] Александар Спасов, *Книжевното творештво на Блаже Конески.* — Разгледи 1 (1981), 64; Благоја Иванов, *Кон овој број.* — Разгледи 1 (1981), 1.

[4] А. Спасов, op. cit., 68.

[5] Блаже Конески, *Везилка.* Скопје 1955, 7.

[6] Блаже Конески, *Песни и поеми.* Скопје 1980, 107—109, 113—115; А. Спасов, op. cit., (Блаже Конески), *Песната му е уапатена на животот.* — Студентски збор (април 1981, 8 — 9;9; Т. Мартиновски).

[7] Бл. Конески, *Песни и поеми,* 92—93.

[8] А. Спасов, op. cit., 65.

[9] Бл. Конески, *Песни и поеми,* 49.

[10] *Илинден 1903.* Литературен зборник. Скопје 1948. 13—15.

[11] Бл. Конески, *Песни и поеми,* 94—102; Блаже Конески, *Песни — Песме.* Београд, Народна књига 1975, 20—26.

[12] Блаже Конески, *Песни — Песме,* 26.

2.

За разлика од застапеноста на мотивите од македонското минато во поезијата на Блаже Конески, во неговото научно творештво наоѓаме сосема поинаков пристап во третманот на историските проблеми.

Во богатото научно творештво на Блаже Конески[13] историјата и историската проблематика заземаат видно место. Во неговиот творечки опус го следиме афинитетот да се проникне поадекватно и поавтентично во длабочините на светлините од историското минато на македонскиот народ, за да се даде евидентен придонес за неговото позитивно толкување.

Во пристапот кон темите од историското минато кај Блаже Конески набљудуваме кардинална определба: да се обопштат најсуштествените појдовни пунктови и тие да се вклопат како евидентни елементи при разгледувањето на основните појави во развојот на македонската литература и македонскиот литературен јазик. Тука се опфатени широк спектар на суштествени проблеми од различни развојни процеси и тоа од средновековието до наши дни. Секој еден развоен процес се разгледува низ појавите карактеристични за македонската историја.

Во трудовите на Блаже Конески посветени на македонскиот јазик и на писменоста историските настани и појави заземаат видно внимание. Појавата и развојот на јазикот на словенската писменост во Македонија до XVI век се разгледува низ призмата на историскиот опстанок на македонскиот народ. Притоа, адекватно се означени најважните потфати од областа на просветата и културата и нивните носители.[14] Посебно се разработуваат прашањата поврзани со мисијата на Кирил и Методиј, на Климент Охридски, на Охридската книжовна школа, на културната улога на Охрид,[15] и на други проблеми од овој период.

Во склопот на овие проучувања Блаже Конески го поставува интересниот проблем: македонското народносно име и името на македонскиот јазик. Оваа значајна поставка за македонската народносна посеб-

---

[13] Види: Божо Видоески, *Прилоī кон библиоīрафијаѿа на македонскиоѿ јазик*. Скопје 1953, 44—52 (библ. едн. 246—291); Годишен зборник, Филозофски факултет 24—25, Скопје 1973, 552—558 (Библиографија — Блаже Конески); Годишен зборник, Филолошки факултет 2 (1976), Скопје 1976, 249—250; Лилјана Ристевска, *Прилоī кон библиоīрафијаѿа на ѿрудовиѿе на Блаже Конески*. — Разгледи 1 (1980), 85—101.

[14] Види: Блаже Конески, *Граматика на македонскиоѿ литературен јазик*. Дел. I, Скопје 1952, 7—9; Б. Конески — О. Јашар-Настева, *Македонски ѿексѿови, 10—20 век*, Скопје 1966, 7—64; Блаже Конески, *Македонскиоѿ јазик во развојоѿ на словенскиѿе литературни јазици*, Скопје 1968, 6—21; Истиот, *Од историјаѿа на јазикоѿ на словенскаѿа писменосѿ во Македонија*. Скопје 1975, 9—19.

[15] Блаже Конески, *Македонскиоѿ јазик*, 6; Истиот, *За македонскаѿа литература*. Скопје 1967, 40—51, 107—131; (Исто — Споменица Климент Охридски 916—1966. Скопје 1966); Огледи и беседе. Београд 1978, 7—18; Литературен збор III/1 (1956), 1—19; Слово (Загреб) 6—8 (1957), 177—194; Македонска књижевност. Београд 1961, 177—194; (Београд 1968, 9—28); Книга за Климента (Скопје 1966, 69—86); Културната улога на Охрид. — Зборник на трудови. Охрид, Народен музеј 1961, 3—5.

ност и македонската јазична посебност,[16] претставува вредносен придонес за правилното поставување на анализата за етногенезата на македонскиот народ и неговиот народносен, а подоцна и национален идентитет.

Од средновековниот период Блаже Конески го привлекува и појавата на богомилството и развојот на богомилското движење. Оваа значајна појава во историјата на македонскиот народ тој ја разгледува низ рефлексиите на проучувањата на Коста Рацин. За овие Рацинови проучувања тој им посветува неколку свои прилози, а во исто време и го издава Рациновиот труд: „Драговитските богомили" (1948).[17]

При образложението на Рациновиот пристап кон Богомилите Блаже Конески сосема правилно го означува придонесот на трудот „Драговитските богомили", кој е „...прва наша научно поставена работа од областа на народната историја. Нашата историографија има во неа свој вистински почеток".[18] Освен тоа, се определува и Рациновата цел во обработката на овој важен настан: „да се разбуди гордоста на нашиот народ од неговото славно минато и со тоа да се помогне неговата современа борба за национално ослободување".[19] Поврзано со ова се определува и важноста на богомилското наследство во македонскиот народен бит и карактер.[20] Се изнесува и карактеристика на Рациновата студија, која се означува да стои на висината на дотогашните научни познанија, со трезвено проучување на историските факти и со нивна марксистичка анализа и синтеза и со достоинствена оценка како сериозна научна работа.[21]

3.

Најголемо внимание привлекуваат проучувањата на Блаже Конески на нововековниот период од македонската историја. На централно место се поставени неговите проучувања на македонската преродба. За овој мошне важен период на македонската политичка и просветно-културна историја Блаже Конески објави неколку значајни трудови. Овој проблем тој започна да го разработува веднаш по Ослободувањето на нашата земја и тоа, како и самиот констатира, во времето кога е постигната „...националната свест на македонскиот народ".[22] Како резултат на тие првични истражувања е неговата студија за „Македонската литература во 19 век" (1945). Во неа историскиот аспект во појавата и настанувањето на преродбата зазема виден простор.[23]

---

[16] Блаже Конески, *Македонскиот јазик*, 24—35.

[17] Коста Рацин, *Драговитските богомили*. (Блаже Конески, „Богомилите" од Коста Рацин, 3—7; Белешки, 47—53). Скопје 1948; (Исто: Нов ден IV/6 (1948), 34—40; Книга за Рацин. Скопје 1963, 106—108; За македонската литература, 189—196).

[18] К. Рацин, *Драговитските богомили*, 3. Види: Х. Андонов-Полјански, *Коста Рацин како историограф*. — Гласник XVII/3 (1973), 63—74.

[19] Ibidem, 4.

[20] Ibid., 6—7.

[21] Ibid., 7.

[22] Блаже Конески, *Македонската литература во 19 век*. Скопје 1945, 1.

[23] Ibidem, 9—12.

Централен трактат во проучувањето на преродбата претставува класичниот труд на Блаже Конески: „Кон македонската преродба“ (1949, 1959, 1961, 1967).[24] Ова е многу важна научна студија. Нејзиниот потход и донесените заклучоци имаат посебно суштествено значење за развојот на македонската преродба. Скоро низ целиот текст историските настани во Македонија во XIX век се присутни. Разгледувањето на значајните процеси на таа важна епоха поврзано се анализирани со историските настани и појави. Затоа и авторот констатира дека овој период е „. . . необично важен и интересен во нашата народна историја“.[25] Тој претставува значајна културно-историска појава и во него се одразува самостојниот развиток на македонскиот народ.[26]

Во оваа студија Блаже Конески со еден поширок дијапазон навлегува подлабоко во анализа на историјата на македонскиот народ низ XIX век. За таа цел тој посветува повеќе простор и тоа со акцентирање на историските аспекти од развојот на македонскиот народ во епохата на Преродбата. Првенствено, тука е економскиот момент и создавањето на основите на македонското граѓанство и македонското граѓанско општество. Тој вовед му послужува да ги определи размерите во националниот развиток на македонскиот народ и борбата на македонското граѓанство за општествените раздвижувања на Македонија.[27]

На посебен образложен третман се анализирани македонските учебници во XIX век и нивните носители: Партениј Зографски, Кузман Шапкарев и други.[28]

Во склопот на овој значаен трактат Блаже Конески за прв пат го покренува проблемот на македонистите, нивните идеи и основите на македонското прашање. За прв пат се прави поглед врз македонизмот и врз покренувањето на македонското прашање. Притоа го изнесува и основното гесло на македонистите: „правото на македонскиот народ на самостојност, на свој национален развиток — создавање на одделен македонски литературен јазик. . .“[29] Кон овој значаен пункт приложено е студиозен портрет на Ѓорѓи Пулевски, како македонист.[30]

Евидентната разработка на македонската преродба наоѓа свој соодветен заклучок на крајот од студијата. Во него се истакнува значењето на оваа автентична појава во националниот развиток на македонскиот народ и зародувањето на македонското внатрешно движење, кое понатаму прерасна во револуционерно движење и доведе до полното оформување на македонската нација.[31]

---

[24] Види: Блаже Конески, *Македонските учебници од 19. век.* Скопје 1949; Исто: „Кон македонската преродба“. Македонските учебници од 19 век. Скопје 1959; *Towards the Macedonian Renaissance.* Skopje 1961; *За македонскиот литературен јазик.* Скопје 1967, 149—269.

[25] Блаже Конески, *Кон македонската преродба*, 151.

[26] Ibidem.

[27] Ibid., 152—173.

[28] Ibid., 175—233.

[29] Ibid., 245.

[30] Ibid., 253—265.

[31] Ibid., 266.

Стојносните поставки на овој класичен труд Блаже Конески ги надополни и ги доразви во другите свои студии.[32] Кон нив се надоврзаа и монографските огледи за: Јоаким Крчовски,[33] Кирил Пејчиновиќ,[34] Партениј Зографски[35], Григор Прличев,[36] Ѓорѓи Пулевски[37], Марко Цепенков,[38] и други. Кон секој оглед е даден вовед за историскиот аспект на епохата. Со тоа Блаже Конески мошне суверено го претставува историскиот развој на македонскиот народ во XIX век и како нивни рефлекс ги определува појавите во просветата и културата и нивните значајни носители. Оваа севкупност во разгледувањето на овој значаен период во македонската историја придонесува поадекватно да се постави историскиот развој на македонскиот народ и настанувањето на македонската нација.

4.

Проучувањата на Блаже Конески го опфатија и праќањето на македонското национално-ослободително движење. Ориентацијата кон оваа национално-ослободителна историја на македонскиот народ беше свртена кон неколку значајни пунктови. Најпрвин, Блаже Конески уште во 1948 година го обрна вниманието со својата студија: „Нашата народна поезија како одраз на нашето национално-ослободително движење“. Иако на ова му претходеше вовед приклучен кон првата Збирка

---

[32] Види: Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, 25—31; Истиот, *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, 81—97.

[33] Крчовски — Пејчиновиќ. *Избрани текстови.* Приредил Блаже Конески. Скопје 1963, 5—12; Блаже Конески, *За Јоаким Крчовски и неговите книги.* — Годишен зборник ФФ 24—25 (1972—1973), 221—225; Јоаким Крчовски, *Собрани текстови.* Приредил Блаже Конески. Скопје 1974, 5—16.

[34] Крчовски—Пејчиновиќ, 12—16; Кирил Пејчиновиќ, *Слово за празниците.* Редакција и предговор Блаже Конески. Скопје 1956, 7—54 (II издание. Скопје 1968, 9—55); Блаже Конески, *Беседи и огледи.* Скопје 1972, 20—62; Исто, *Огледи и беседе*, 19—60; Исто, *За македонската литература*, 20—62; Блаже Конески, *Писмата на Пејчиновиќ до Кнез Милош.* — Македонски јазик IV/1 (1956). 25—40; Кирил Пејчиновиќ, *Собрани текстови.* Приредил Блаже Конески. Скопје 1974, 5—13.

[35] Блаже Конески, *Партениј Зографски како граматичар.* — Свечен собир посветен на 100-годишнината од смртта на Партениј Зографски. Скопје, МАНУ 1977, 27—36.

[36] Блаже Конески, *Григор Прличев.* — Современост III/1—2 (1953), 3—12; Исто, Беседи и огледи, 92—104; Огледе и беседе, 61—73; Истиот, *Сто години на „Сердарот“.* — Културен живот 2 (1960), 44—46; Истиот, *Еден говор на Григор Прличев од 1866 година.* — Македонски јазик XVII (1966), 205—215.

[37] Блаже Конески, *Македонистот Ѓорѓи (Горѓо) Пулевски.* — Културен живот 2 (1962), 25—26; Истиот, *Ѓорѓи Пулевски.* — Литературен збор 2 (1978), 63—65;

[38] Блаже Конески, *Марко К. Цепенков.* — Беседи и огледи, 105—120; Истиот, *За македонската литература*, 77—93.

на македонски народни песни од 1945 година,[39] овдека се изложува мошне интересно гледиште преку народната поезија да се следи будењето на македонскиот народ не само по патот на бунтот туку и преку организираната револуционерна борба. Се подвлекуваат и основните заклучоци дека во поезијата е одразено чувството на народната општност и на татковината, на националната чест и на достоинството.[40]

Во склопот на оваа значајна етапа од историјата на македонскиот народ Блаже Конески се осврнува врз светлата фигура на Гоце Делчев, корифејот во македонското национално-ослободително движење. Најпрвин, во погоре означената студија го анализира создавањето на неговиот лик како револуционер и борец на народната слобода во народната песна.[41] Продлабочена и обопштена анализа, потоа, наоѓаме во беседата: „Создавање на легендата". Тоа е реч за достоинствениот Гоцев гест посветен на македонската слобода. Изложена е заслужената определба за „великиот син на македонскиот народ", за неговиот светол лик, „вткаен во нашата душевност", во кого револуционерните идеи од XIX век најдоа свој заложник. Зашто, „во Гоце Делчев простиот македонски човек виде не само идеолог, што ја сфаќа неговата тешка положба, ами собрат, што ја носи неговата судбина уште пред да се даде историска оценка за Гоце Делчев, таа беше на оваа основа дадена во самиот народ и на таа основа веќе се раѓаше неговата легенда"[42]. Тој сенароден восхит носеше во себе и друга специфична особеност: „во самиот народ е многу длабоко сфатена, примена преку личен пример, Гоцевата порака за ослободување на човечката личност. Тоа е една трајна придобивка на нашето ослободително движење".[43] Ваков достоинствен однос Блаже Конески одделува и за Ѓорче Петров, вториот првенец во македонското национално-ослободително движење. Ова свое пледоаје тој го изнесува на свечениот собир на МАНУ во 1971 година по повод педесет години од убиството на Ѓорче Петров.[43a]

5.

Суптилниот и луцидниот интерес на Блаже Конески не можеше да ја одмине ни грандиозната фигура на Крсте Петков Мисирков. За оваа маркантна личност од почетокот на нашиов век тој посвети неколку свои студии и прилози. Во нив тој го означи големото значење на Мисирковото дело. Него го одбележа во превосходниот придонес,

---

[39] *Збирка на македонски народни песни.* Редактирал Блаже Конески. Скопје 1945 (II издание 1947), 3—4.

[40] Блаже Конески, *Нашата народна поезија како одраз на нашето национално-ослободително движење.* — Нов ден IV/1—2 (1948), 40—46; Исто, Илинден 1903. Литературен зборник. Скопје 1948, 81—88.

[41] Ibidem, 86—87.

[42] Блаже Конески, *Беседи и огледи*, 22—23.

[43] Ibidem, 23.

[43a] *Свечен собир посветен на Ѓорче Петров.* Скопје, МАНУ 1971 (Уводен збор на Блаже Конески, 5.

што отвори нови страници во идеолошкото осмислување на борбата на македонскиот народ за национална слобода, за развивање на националната свест кај Македонците, за создавање на македонскиот литературен јазик.[44] Суштествена поврзаност стои и во образлагањето на Мисирковата епоха, во сите нејзини аспекти. Тука е присутно и интересно научно фундирање на заклучокот за големата порака на Мисирков и суштината на националната програма во национално-ослободително движење. Но, категорички е поставена поставката дека „. . . Револуционерната организација истакна политички девизи кои логички водеа кон она што јасно го декларира Мисирков, бидејќи одразува една историска реалност во која врвеше сè поодредено националната еманципација на македонскиот народ. Меѓутоа, таа реалност веќе налагаше да се истапи решително со барањето да му биде признаен на македонскиот народ статус на посебен народ и на името Македонец статус на национално име. Со такво барање истапува имено Мисирков".[45]

На Мисиркова му се дава признание и заради тоа што се обидел да даде анализа на конкретната историска ситуација во Македонија во почетокот на XX век и од неа да извлече заклучоци за натамошниот пат на ослободителното движење. Но, уште повеќе, што К. П. Мисирков се зафатил да се осврне и со теоретски пристап врз конституирањето на македонската нација, а исто така и врз многу важното прашање: прашањето за македонскиот литературен јазик. Затоа, К. П. Мисирков, одбележал „светла страница во историјата на нашето национално осознавање, и уште повеќе: откривањето на Мисирков во многу погледи значи за нас откривање на самите себеси".[46]

6.

Следејќи ја панорамата на ликовите во современата македонска ослободителна епопеја Блаже Конески го проследи и револуционерното и творечкото дело на Кочо Рацин, кое припаѓа на македонскиот народ и на другите народи. Образложувајќи ја сета негова дејност, Блаже Конески ќе го определи Рациновиот профил на револуционер и како единствена македонска фигура. Повторно ќе го нагласи Рациновиот однос кон минатото и кон неговата историска визија.[47]

---

[44] Блаже Конески, *К. П. Мисирков.* — Македонски јазик VII/1 (1956), 1—2; Истиот, *Крсте Петков Мисирков.* — Македонски јазик XXV (1974), 7—17; Исто, Литературен збор 2 (1974), 1—6.

[45] Блаже Конески, *Крсте Петков Мисирков.* — Современост XIV/1 (1964) 3—11; Исто, Беседи и огледи, 121—130; Огледи и беседе, 97—125; Исто, За македонската литература, 97.

[46] Ibidem, 99—103. Види: Крсте П. Мисирков, *За македонцките работи.* (Јубилејно издание). Предговор на Блаже Конески. Прилози на Тодор Димитровски. Скопје 1974, VIII—XII; Блаже Конески, *Прилог во развојот на македонското национално-ослободително движење.* — Нова Македонија 19. XII 1974, 8; Нова Македонија 15.VIII.1976, 9.

[47] Блаже Конески, *Кочо Рацин.* — Творечкото и револуционерното живеење на Кочо Рацин. Титов Велес 1973, 26—33; Исто, Огледи и беседе, 156—164.

Таа историска визија се преточува и преку пораките на АВНОЈ, за што Блаже Конески напиша забележлив прилог. Тој, сосема природно, ја смета пораката на АВНОЈ за жива и актуелна, што ќе остане во иднина трајна компонента во историската ориентација и акција на нашево време. Зашто, „АВНОЈ со магистрален акт прогласи чија е иднината и кому му припаѓа правото да ја претставува нашата земја пред целиот свет..."[48]

Ова историографско пледоаје на Блаже Конески за првиот југословенски Парламент, се крунисува и со други негови забележливи прилози.[49] Меѓу нив се одделува неговата беседа за „Делото на Тито" и за трајните пораки на творецот на социјалистичка, самоуправна Југославија. Во беседата по предлогот за избор на Јосип Броз Тито за почесен член на МАНУ Блаже Конески, со нему својствен пристап, го образложува придонесот на организаторот на Народната револуција и раководителот на социјалистичката изградба на југословенските народи и народности. Во беседата посебно и евидентно се нагласени Титовите признанија за борбените напори на македонскиот народ, на неговото право за национално конституирање. Тоа е вистинска заштита на правата на македонскиот народ, на неговата национална посебност.[50]

* * *

Историографската мисла на Блаже Конески наоѓа очевиден, образложен израз во неговото севкупно научно творештво. Во него историографскиот дел зазема виден простор и е нагласен низ значајни етапи од историскиот и просветно-културниот развој на македонскиот народ низ вековите.

Мошне темелните и луцидните приоди кон македонската историска проблематика придонесуваат извонредно многу за доизјаснување на ред проблеми во македонската историска наука. Тие проблеми се разработени низ макрисистичка гледна точка, давајќи со тоа несомнен прилог кон македонската историографија.

---

[48] Блаже Конески, *Пораката од АВНОЈ.* — Комунист 24.XI 1978, 1.

[49] Во достојниот одговор по повод на нападите на нашиот јазик во време на Информбирото Блаже Конески студиозно го образложи развојот на македонскиот народ и настанувањето на македонската нација. (Види: Блаже Конески, *По повод најновиот напад на нашиот јазик.* Скопје 1948, 3—47).

[50] Блаже Конески, *Делото на Тито.* — Нова Македонија 5.V 1980; Истиот, *Трајните пораки на Титовото дело.* — Нова Македонија 4.V.1981, 2; Исто, Разгледи 5 (1981), 333—345; Исто — „Историја" VIII/2 (1972), 5—10.

СОДРЖИНА

ИСТОРИЈА

Печат: Универзитетска печатница „Кирил и Методиј“ — Скопје.
Тираж: 600 примероци.